

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet:

Ahrar Fırkası

Oğuz Kaan

2502990101

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Adalet ALADA

İstanbul –2008

ÖZ

Liberal olarak isimlendirilen bir partinin gerçek anlamda kimliğini tespit etmek amacıyla Osmanlı Ahrar Fırkası'nın incelemesi yapıldı. Bu amaçla “Ahrar Fırkası hangi koşullarda ortaya çıktı? Fırka programına egemen olan ilkeler nelerdir? Siyasal hayatta hangi faaliyetlerde bulundu? 31 Mart olayı ile ilgisi nedir?” gibi sorulara cevap aranmıştır. 1902 yılında yapılan I. Jön Türk Kongresi, Türk Siyasi Tarihi'nde iki ana partinin temellerinin atıldığı zamanı simgelemektedir. Prens Sabahattin önderliğindeki grup 1906 senesinde Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet ve Meşrutiyet isimli bir cemiyet vücuda getirmiş ve 1908 yılında II. Meşrutiyet'in yeniden tesisinden sonra Ahrar Fırkası olarak siyasal hayatta yerini almıştır. Ahrar Fırkası 1908 Eylül ayında kurulmuş ve 31 Mart olayından sonra siyasal hayattaki aktif varlığı sona ermiştir. Ahrar Fırkası'nın yaklaşık 8 ay süren siyasal hayatında parlamento içi ve parlamento dışı muhalefette etkin bir rol oynamıştır. Özellikle İttihat ve Terakki'ye yönelik eleştiriler, Meşrutiyet ile idare edilen bir ülkede hangi ilkelerin uygulanması gerektiği hususundadır. Ahrar Fırkası'nın programına egemen olan ilkeler, liberal demokratik ilkelerdir. Fırka, çok çeşitli etnik ve dini unsurları ihtiva eden Osmanlı Devleti'nde herkesin eşit haklara sahip olmasını savunmuştur. Mahkemeler'de jüri usulünün kabul edilmesi, 20 yaşını dolduran herkesin oy hakkının bulunması gerektiği, eğitim dilinin Türkçe olmak şartı ile her unsurun kendi okulunu açabileceği hüküm altına alınmıştır. Ahrar Fırka'sının Programı'nda en önemli ilkeler, Hürriyetlerin sınırlanmaması, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet ilkesidir. Adem-i Merkeziyet ilkesi dönem içinde çok şiddetli tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.

ABSTRACT

In this paper, Ahrar Party (Osmanlı Ahrar Fırkası) has been scrutinized in order to determine the real identity of the party which is named as a liberal. For this reason, questions such as “In what conditions did Ahrar Party emerge?,” “What are the principles that dominate party’s program?,” “What kinds of activities did it perform in the political area?,” “What is its relation to March 31 Event?” have been answered in this paper. The 1st Jon Turks Conference in 1902 symbolizes the period when two main parties laid their foundations in Turkish Political history. In 1906, the group which was under the control of Prince Sabahattin founded a community named Teşebbüs-ü Şahsi and Adem-i Merkeziyet, and in 1908, after the revival of the 2nd Constitutional Monarchy (II. Meşrutiyet), that community took part in the political area as Ahrar Party. Ahrar Party was founded in September 1908 and its active presence in political area ended after March 31 Event. During its political life which maintained approximately eight months, Ahrar Party played an important role in the opposition both inside and outside of the Parliament. Especially, the criticisms that it made about Ittihat ve Terakki was about the kind of principles that should have been pactised in a country which was governed by the Constitution (Meşrutiyet). The principles that dominate Ahrar Party’s program are liberal and democratic. The party advocates that everybody should have equal rights in Ottoman Empire which consists of various ethnic and religious components. It was decided that there should have been juries in the courts, everybody who were over twenty years old should have had a right for voting, and every community could open its own school as long as the language used for education was Turkish. In the program of Ahrar, the most essential principles are the limitlessness of the liberties and Teşebbüs-ü Şahsi and Adem-I Merkeziyet. The principle of Adem-i Merkeziyet caused many violent discussions during the term.

ÖNSÖZ

Türkiye’de siyasal kültürü ve hayatını anlamak ve açıklamak için Türk siyasal hayatının önemli olaylarından biri olan II. Meşrutiyet’in ilanının mahiyetini bilmemiz gerekmektedir. Bu özelliği ile II. Meşrutiyet bu günün siyasal hayatını anlayabilmenin kapılarını açan anahtarları verecek özlü bir devredir. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan bu dönemde Türk siyasal hayatı yeni bir yola girmiştir. Meşrutiyet, Türk siyasal hayatında mutlakıyetten demokratik bir yapıya geçmeyi sağlayan bir köprü olarak tarihteki yerini almıştır.

II. Meşrutiyet dönemi İttihat ve Terakkinin ağırlığının üst safhada olduğu bir dönemdir. Meşrutiyetin ilan edilmesinde başrolü oynamış ve ülkenin yönetimini eline almıştı. Siyasal iktidardan hürriyet ve özgürlük taleplerinde bulunmuş ve bu amaçla iktidara talip olmuştu. Ancak iktidara geldikten sonra kendi düşüncesinden olmayanlara karşı baskıcı bir tutum takınmaya başlamıştır. İttihat ve Terakkinin yapmış olduğu baskılar Meclis içinde ve dışında kendisine muhalif yapılanmaların oluşmasına neden olmuştur. Meclis içinde oluşan ilk ve en önemli fırka Osmanlı Ahrar Fırkasıdır. Fırkanın ideolojisi Jön Türkler tarafından oluşturulmuştur. Prens Sabahaddin Bey’in liderliğinde oluşan Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetinin programını benimsemiştir. Bu ideolojinin egemen çizgileri bireysellik, liberalism, teşebbüs-i şahsi ve adem-i Merkeziyet olmuştur. Adem-i Merkeziyet fikri İttihat ve Terakki ile yoğun tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. İttihatçılar bu fikir karşısında Ahrar Fırkasını bölücülükle suçlamıştır. Ahrar Fırkası İttihat ve Terakkiye karşı en çetin muhalefet tezini ilk kez siyasallaştıran bir fırkadır. Fakat Ahrar Fırkasının siyasal hayattaki yeri fiilen çok kısa olmuştur. Çünkü fırka 31 Mart hadisesiyle ilgisi olduğu düşünülüp çeşitli baskılar neticesinde dağılması sağlanmıştır..

Amacımız Meşrutiyet döneminde oluşan siyasi yapıya ve hayata daha fazla nüfuz edebilmek için muhalefetin iktidara karşı ortaya koyduğu ve toplum üzerinde etkili olan tutum ve davranışlarını başka bir deyişle siyasal söylemlerini incelemektir. Böylece dönemin iktidar odağı olan İttihat ve Terakki’ye karşı yükselen muhalefetin ilk ve en önemli çatısı olan Ahrar Fırkası’nın yapısı ve faaliyetleri üzerinden II. Meşrutiyet

döneminde şekillenen iktidar-muhalefet ilişkisi ortaya konulacaktır. Bu çerçevede Ahrar Fırkası hangi şartlarda ortaya çıkmış, siyasi programına egemen olan ilkelerin neler olduğu siyasal hayatta hangi faaliyetlerde bulunduğu ve 31 Mart olayı ile olan ilişkisi nedir gibi sorulara cevap bulmaktır.

Osmanlı siyasal hayatının 19. yüzyıldaki gelişim evreleriyle ilgili kaynaklara başvurulmuş ve ağırlıklı olarak II. Meşrutiyetle ilgili veriler derlenmeye çalışılmıştır. Ancak döneme ilişkin gazete, dergi ve kitap gibi basılı dokümanların taranması esnasında bir çok zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorluklardan ilki, Kütüphanelerde bulunan dokümanların eksik olmasıdır. Diğer bir problem de kütüphanelerin çalışma saatlerinin özellikle kaynak taraması için yeterli bir zamanı ihtiva etmemesidir. Diğer bir problem de, dönemin gazetelerinin çok yıpranmış olmasından dolayı istenilen ciltlerin ya kullanımına izin verilmiyor yada ciltlemeye gitti gibi gerekçeler ileri sürülüyordu. Yine de tüm bu olumsuzluklara rağmen 17 gazete taraması yapılmıştır. Bu taramalarda hiç kuşkusuz var olan koleksiyonların elverdiği ölçüde olmuştur.

Tezimin hazırlanması aşamasında teze yapmış oldukları maddi ve manevi katkılarından dolayı Danışman'ın olan Doç. Dr. Adalet ALADA'ya ve Doç Dr. Birsen ÖRS'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca eşim ve çocuklarıma da bana göstermiş oldukları sabır ve özellikle eşimin yapmış olduğu katkılardan dolayı kendisine teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL YAKLAŞIM

I. DEMOKRASİ.....	6
A- Demokrasi Kavramı.....	6
II. SİYASAL İKTİDAR VE SİYASAL MUHALEFET	12
A- Siyasal İktidar	12
B- Siyasal Muhalefet	18
III. SİYASAL PARTİ	25
A- Siyasal Parti Kavramı, İşlevleri, Yapıları	25
B. Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışlarını Açıklayan Tezlerden Bir Model Olarak Rokkan'ın Yaklaşımı	29
C-Partilerin Siyasal Yelpazede Konumlandırılması.....	32

II. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ OSMANLIDA SİYASAL YAŞAM

I- MUHALEFET VE YENİLİKÇİ AKIMLAR.....	35
A- Jön-Türk Hareketi.....	35
1- Jön-Türklerin Siyasal Tabanı.....	35
2- Jön-Türk Kongreleri.....	37
3- Jön-Türklerin Siyasal Görüşleri.....	41
B- II. Meşrutiyet Öncesinde Jön-Türkler'in Siyasal Arayışları	48
1- Jön-Türkler'in Siyasal Örgütlenme Çabaları.....	48
2- İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	50
3- Jön-Türkler'in Arasında Beliren Görüş Farklılıkları.....	57

III. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

I- İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ TOPLUM, SİYASAL HAYAT VE KURUMLAR.....	59
A-. II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlının Genel Durumu.....	59
1- Coğrafi Konum ve Mülki İdari Sistem.....	59
2- Nüfus	61
3- Dönemin İktisadi Durumu.....	63
B- II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Kurumlar.....	69
1- Parlatentonun Ortaya Çıkışı.....	69
2-II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Partiler	74
C- II. Meşrutiyet Dönemi Seçimleri.....	76
D- II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları.....	80

1- Türkçülük.....	81
2- Batıcılık.....	82
3- İslamcılık.....	84
4- Osmanlıcılık.....	86
E- II. Meşrutiyet Dönemi Basını (Matbuatı).....	88
II-SİYASAL İKTİDAR.....	94
III- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MUHALEFET.....	95
A- Muhalefetin Ortaya Çıkışı ve Örgütlenmesi.....	95
B- İlk Muhalif Fırkalar.....	100
1- Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad).....	100
2- İttihad-ı Muhammed-i Cemiyeti	102
3- Mutedil Hürriyetperveran Fırkası.....	103
4- Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası.....	104
5- Ahali Fırkası.....	105
6- Osmanlı Sosyalist Fırkası.....	107
7- Hürriyet ve İtilaf Fırkası.....	107
8- Milli Meşrutiyet Fırkası	109

IV. BÖLÜM

AHRAR FIRKASI: KURULUŞU VE SİYASİ PROGRAMININ OLUŞUMU

I. AHRAR FIRKASI'NIN KURULUŞU.....	110
A- Ahrar Fırkası'nın Ortaya Çıkmasına Yolaçan Siyasal Gelişmeler	110
B- Fırka'nın Kuruluşu ve Örgütlenmesi.....	117
C- Fırka'ya Katılanlar ve Hareketin Liderleri	129
D- Fırka'nın Merkez ve Taşra Örgütleri.....	135

E- Fırka'nın Mali Kaynakları.....	138
F- Ahrar Fırkası'nın Toplumsal Tabanı.....	139
II- AHRAR FIRKASI'NİN SİYASİ FİKİRLERİ.....	141
A- Ahrar Fırkası'nın Programı ve İlkeleri.....	141
B- Ahrar Fırkası'nın Temel Görüşleri.....	144
1- Siyasal Görüşleri.....	144
2- İdari Görüşleri.....	154
3- Sosyal Hayat ve Sosyal Olaylar Karşısındaki Tutumu ve Sorunlara Yaklaşımı.....	162
4- Fırka'nın İktisadi Görüşleri.....	165
5- Fırka'nın Hukuki Görüşleri.....	170
6- Fırka'nın Eğitim Alanındaki Görüşleri.....	173

V. BÖLÜM

AHRAR FIRKASI: FAALİYETLERİ VE FESHİ

I- AHRAR FIRKASI'NİN FAALİYETLERİ.....	176
A- Fırka'nın Siyasi Etkinlikleri.....	176
B- Fırka'nın Katılmış Olduğu Seçimler.....	183
1-Genel Seçimler.....	183
2- Ara Seçimler.....	193
C- Fırka'nın İttihat ve Terakki'ye Muhalefeti.....	197
D- Fırka- Saray ilişkisi.....	211
E- Fırka'nın Azınlıklarla Olan İlişkisi.....	212
F- Fırka'nın Diğer Fırka ve Cemiyetlerle İlişkileri.....	214
E- Fırka ve Basın.....	218

II- AHRAR FIRKASI'NIN FESHİ VE SONUÇLARI	224
A- 31 Mart'ı Hazırlayan Olaylar	224
B- 31 Mart Olayının Gelişimi.....	232
C- 31 Mart Olayı ve Taraflarıyla İlgili İddialar.....	237
D- 31 Mart Olayının Sonuçları.....	247
E- Ahrar Fırkası - 31 Mart Olayı İlişkisi.....	253
F- Fırka'nın Feshedilmesi (İnfisahı) Tartışmaları.....	258
G-Ahrar Fırkası'nın Devamı Niteliğindeki Siyasal Partiler.....	266

SONUÇ	277
--------------------	-----

KAYNAKÇA	292
-----------------------	-----

EKLER

EK-1 AHRAR FIRKASI PROGRAMI	313
--	-----

EK-2 AHRAR FIRKASI BEYANNAMESİ	318
---	-----

EK-3 AHRAR FIRKASI NİZAMNAMESİ	325
---	-----

ÖZGEÇMİŞ	330
-----------------------	-----

KISALTMALAR LİSTESİ

C.	Cilt
Ce	Celse
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
D.	Dönem
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İ.	İctima Senesi
MMZC	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
p.	Paper
s.	Sayfa
S.	Sayı
M.Ö.	Milattan Önce

GİRİŞ

Türkiye’de siyasal kültürü ve hayatı anlamak ve açıklamak için Türk siyasal hayatının önemli olaylarından olan II. Meşrutiyet’i ve bununla başlayan dönemi iyi değerlendirebilmek gerekir. Meşrutiyet’in ilanı ile başlayan bu dönem, Türk siyasal hayatı için yeni bir yola girerek mutlakiyetten demokratik bir yapıya geçebilme umutlarını taşıyan bir köprü olarak tarihteki yerini almıştır.

1839 Tanzimat Fermanı’yla vatandaşların hukuki güvenliğini sağlama yönünde önemli adımlar atılmış olsa da Osmanlı toplumu, 19. yüzyılda henüz demokratik düzeni kuracak ve taşıyacak güçte sosyal güçten yoksundu. Demokratik yapının en önemli kurumlarından olan parlamentonun ilk olarak 1876 yılında açılması bu yönde önemli bir adım sayılır. Fakat o dahi ancak iki yıl açık kalabilmişti. Osmanlı Rus savaşı yüzünden Parlamentonun tatil edilmesinin ardından başlayan “istibdat” yönetimi yaklaşık otuz yıl boyunca siyasal özgürlükleri önemli ölçüde ortadan kaldırdı. Bu dönemde Avrupa’ya giderek çeşitli gazetelerin çevresinde örgütlenme imkanı bulan muhalefet, ülke içinde de bazı dinamikleri harekete geçirerek otuz yıl aradan sonra 1908 yılında Meşrutiyet’in yeniden ilanını sağladı. Ne var ki, Meşrutiyet’in ilanını sağlayan muhalifler kendi içlerinde tam anlamıyla bir bütünlük arz etmiyorlardı. Jön Türkler arasındaki fikir ayrılıkları Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte derinleşme eğilimi göstermiştir. Nitekim farklı cemiyet ve fırkalar içinde örgütlenmeleri de bu gerçeği doğrulamaktadır. Daha önce Padişaha karşı yürütülen gizli muhalefet artık Parlamento içerisinde ve aleni olarak yapılmaya başlanmıştır.

Osmanlı siyasal hayatında açık bir çoğulculuk yoktur. Ancak 23 Temmuz 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilanı ile çok partili bir siyasal yapıya ve hürriyet ortamına girilmiştir. II. Meşrutiyet’le beraber tek otorite ve karar mercii yerine çeşitli “muhalef cemiyetler”, “matbuat” ve “ordu” birer baskı grubu olarak ortaya çıkmışlardır. Siyasi otoritenin farklı ellere geçmesiyle beraber Meşrutiyet’in nasıl uygulanacağı sorunu belirlemiştir. Yani Meşrutiyet döneminde bir “usul” tartışması

yaşanmaya başlamıştır. Bu tartışma Ordu, Cemiyet ve Siyasi Partiler arasında olmuştur. Türk siyasal hayatında “Usul” tartışması bugünün demokratik yapısı içinde de devam eden, yani hala yaşanan bir vakıa olarak karşımızda durmaktadır. Yapılan bu usul tartışmalarında siyasal iktidarların nasıl belirleneceği, yetkilerini nasıl kullanacağı, siyasal muhalefetin nasıl yapılacağı gibi önemli konular mevcuttur. Tartışmaların hiç kuşkusuz demokratik bir yapı için öngörülen unsurlara ait kavramların farklı şekillerde algılanmasından kaynaklanmaktaydı. Bu dönemde, başlayan usul tartışmaları bugün bile varlığını korumaktadır. Meşrutiyet’in ilanından sonra Ahrar Fırkası tarafından öne sürülen usul tartışmalarında şu unsurlar öne çıkmıştır: Demokratik bir devlet modelinde mücadelenin meşru vasıtalarla olması, ordunun siyaset dışı tutulması, Parlamento’ya gerekli yetkilerin verilmesi, hukukun üstünlüğüdür. Ancak siyasi mücadeledeki rakibinin bu taleplere farklı gerekçelerle karşı çıkmış olması, bugünün tartışmalarında da yer bulmuştur. II. Meşrutiyet dönemi bu usul tartışmasının yanında dönemin önemli fikir cereyanlarından olan İslamcılık, Batıcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük tartışmalarının da yaşandığı dönemdir. Bu tartışmalar, yeni kavramların eklenmesiyle bugün hala geçerliliğini korumaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi İttihat ve Terakki’nin ağırlığının üst safhada olduğu bir dönemdir. Meşrutiyet’in ilan edilmesinde başrolü oynamış ve ülkenin yönetimini eline almıştı. Siyasal iktidardan hürriyet ve özgürlük taleplerinde bulunmuş ve bu amaçla iktidara talip olmuştu. Ancak iktidara geldikten sonra kendi düşüncesinden olmayanlara karşı baskıcı bir tutum takınmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki’ninin yapmış olduğu baskılar Meclis içinde ve dışında kendisine muhalif yapılanmaların oluşmasına neden olmuştur. Meclis içinde oluşan ilk ve en önemli siyasi parti Ahrar Fırkasıdır.

Bu muhalif cephede tanımlanacak Osmanlı Ahrar Fırkası’nın siyasal programıyla, beyannamesiyle ve nizamnamesiyle klasik parti formasyonları içinde kurulduğu söylenebilir. Bu formasyon içinde Ahrar Fırkası’nı incelememizin nedenleri arasında siyasi tarihimizde liberal tanımlaması yapılan bir partinin gerçek anlamda kimliğini tespit etmeye çalışmaktır. Böylece Ahrar Fırkası’nın siyasal sistem içinde nerede konumlandırıldığı veya konumlandırılması gerektiği noktalarını

ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Ayrıca tez içinde bazı önemli sorulara cevap aranacaktır. Bu soruların en önemlileri; Ahrar Fırkası'nın hangi koşullar içinde kurulduğu, Ahrar Fırkası'nı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden ayıran özelliklerin neler olduğu, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefetinin sebepleri, Fırka'nın Saray ve Padişah'a bakışı, Ahrar Fırkası'na destek veren basın ve toplumsal kesimlerin kimlerden oluştuğu, bugün hala tartışmalı bir konumda olan 31 Mart-Ahrar Fırkası ilişkisi, Ahrar Fırkası'nın meşrutiyet ve demokrasi anlayışı noktasında nerede bulunduğu, Ahrar Fırkası'nın faaliyetlerinin sona ermesinden sonra siyasal geleneğine kimlerin sahip çıktığı gibi sorulardır.

Osmanlı siyasal hayatında muhalefet kültürünün oluşumu ve bu kültürün II. Meşrutiyet dönemindeki görünümünü tezin kapsamını oluşturmaktadır. İttihat ve Terakki ile hemen hemen aynı sıralarda kurulan Ahrar Fırkası'nın siyasal hayattaki yeri ve üstlendiği muhalefet görevini nasıl yerine getirdiği ise tezin ana temasını teşkil etmiştir.

Tezde, Meşrutiyet döneminde oluşan siyasi yapıya ve hayata daha fazla nüfuz edebilmek için muhalefetin iktidara karşı ortaya koyduğu ve toplum üzerinde etkili olan tutum ve davranışları ile siyasal söylemleri incelenecektir. Böylece dönemin iktidar odağı olan İttihat ve Terakki'ye karşı yükselen muhalefetin ilk ve en önemli çatısı olan Ahrar Fırkası'nın yapısı ve faaliyetleri üzerinden II. Meşrutiyet döneminde şekillenen muhalefet yapısı ortaya konulacaktır.

Birinci bölümümüzde öncelikle demokrasi kavramı açıklanacak ve demokrasinin unsurlarının neler olduğu kısaca irdelenecektir. Daha sonra iktidar ve muhalefet kavramları açıklandıktan sonra, "parti" veya o günün tabiriyle "fırka" kavramlarına yüklenen anlamlar üzerinde durularak siyasal partilerin yapı ve işlevleri kısaca açıklanmıştır. Ayrıca demokrasilerde bir siyasal partinin işlevleri ne olması gerektiği hakkında bilgi verilecektir. Böylece dönemin ilk siyasal örgütlerinden olan Ahrar Fırkası'nın yaptığı muhalefetin içinde konumlandırılacağı bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ilk bölümde Türkiye'de siyasal partilerin ortaya çıkmaları ile başlayan bölünmeleri Rokkan'ın işaret ettiği modernite sürecinin toplumsal yarılma modeli içinde açıklanacaktır. Gecikmiş modernite örneği olarak Osmanlı sisteminde çağdaşlaşmanın hızlı ve öncü güçleri ile toplumsal, kültürel ve

çevresel güçler ayrımındaki yarılma odağında Ahrar Fırkası'nın yeri konumlandırılacaktır. Rokkan'ın uluslaşma sürecine giren ülkelerde ortaya çıkan ulusal kültür oluşturma çabaları olarak ele aldığı çerçeveyi Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde iktidar muhalefet ilişkilerini nasıl etkilediği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Yine bu bölümde siyasi partilerin siyasal yelpazedeki yapılanması incelenecektir. Böylece Ahrar Fırkası ve devamı niteliğindeki partilerin hangi vasıfları ile bu yapılanmada nerede konumlandırıldıklarına temel oluşturulacaktır.

Bu çerçeve içinde ikinci bölümde Osmanlı siyasal kültüründe muhalefet kavramının nasıl oluştuğu ve siyasal örgütlere nasıl dönüştüğü incelenmiştir. 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet'le birlikte şekillenen Yeni Osmanlılar ve ardından gelen Jön Türk oluşumlarının hangi siyasal kültür ortamında şekillendiği kısaca irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümün sonunda tezin ağırlık noktasını teşkil eden II. Meşrutiyet'in ilanına götüren gelişmeler üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, II. Meşrutiyet döneminin siyasal hayatı ve kurumları incelenerek bu dönemde siyasal iktidar ile muhalefetin nasıl yapılandığı sorusuna cevap aranmıştır. Siyasal muhalefetin ortaya çıkışı ve ilk muhalif fırkalar bu çerçevede gösterilmeye çalışılacaktır.

Dördüncü bölümde, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan ilk siyasal muhalif fırka olarak Ahrar Fırkası incelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak Ahrar Fırkası'nın ortaya çıkış süreciyle bu süreçte Jön Türkler arasındaki görüş farklılıklarının etkisi irdelenmiştir. Fırkanın siyasi, idari, iktisadi, hukuki ve eğitim ile ilgili temel görüşleri ele alınmıştır. Bu çerçevede Ahrar Fırkası'nın programına egemen olan ilkelerin bugünün demokrasi anlayışı içinde nerede yer aldığı ve nasıl bir parti yapılanmasına sahip olduğu vurgulanmaya çalışılacaktır.

Tezin son bölümünde Ahrar Fırkası'nın siyasal faaliyetleri çerçevesinde fırkanın seçimlere katılması, Meclis çalışmaları, diğer fırkalar, cemiyetler, saray, toplumsal gruplar ve azınlıklarla olan ilişkileri incelenecek, fırkanın sahip olduğu gazete veya gazeteler gösterilmeye çalışılarak hangi gazeteler tarafından desteklenip hangi gazeteler tarafından eleştirildiği noktalarına açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Dönemin siyasal ve toplumsal olayları karşısında takındıkları tutum incelenirken 31 Mart hadisesindeki tutumlarına özel bir yer verilerek fırkanın siyasal

hayatta niçin etkisizleştirilmeye çalışıldığı gösterilecektir. Bu bölümlerin nihayetinde Ahrar Fırkası'nın Çağdaş Türk Siyasal Hayatına etkileri incelenecektir. Böylece dönemin iktidar odağı olan İttihat ve Terakki'ye karşı yükselen muhalefetin ilk ve en önemli çatısı olan Ahrar Fırkası'nın yapısı ve faaliyetleri üzerinden II. Meşrutiyet döneminde şekillenen iktidar-muhalefet ilişkisi ortaya konulacaktır.

Tez çalışmasında Osmanlı siyasal hayatının 19. yüzyıldaki gelişim evreleriyle ilgili temel başvuru kaynaklarından yararlanılmış ve ağırlıklı olarak II. Meşrutiyetle ilgili veriler derlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede döneme ilişkin meclis tutanakları, gazete, dergi ve kitap gibi basılı dokümanlar taranmıştır.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL YAKLAŞIM

I. DEMOKRASİ

A- Demokrasi Kavramı

Demokrasi'nin anlaşılabilmesi için bu terimin ne zaman ortaya çıktığı, kaynağının nereye dayandığı ve zaman içinde ne tür anlamlar yüklendiğinin bilinmesi gerekir.

Demokrasi teriminin kaynağı Eski Yunanlılara kadar dayanmaktadır. Eski Yunanlılar M.Ö. 5. yüzyılda “Demokratia” sözcüğünü kullanmaya başlamışlardır.¹ “Demokrasi” terimi etimolojik olarak eski Yunanda hükmetmek, güç, kudret anlamlarına gelen *kratos* ile halk anlamına gelen *demos* sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur.² Bu sözcüklerin birleşmesinden oluşan demokrasi terimi halk iktidarı, halkın yönetimi gibi manalara gelmektedir.

Yunan demokrasisi, vatandaşlar yani *demos* içindir. *Demos* eski Yunanda yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerine katılan erkekler topluluğunu ifade eder. Başka bir deyimle *demos* (halk) eski Yunanda yönetim faaliyetlerine katılan erkek bireylerden oluşur. Bu dönemlerde kölelerin yanı sıra yabancılar ve kadınlar da vatandaş niteliğine kavuşmamışlardır. Perikles'e göre demokrasinin var olabilmesi için yasaların herkese aynı uygulanması, sitenin işlerine ve siyasi iktidara katılmada eşitlik olması gerekmektedir. Yunan sitelerinde site yönetimine, yasaların yapılmasına vatandaş niteliği taşıyanlar doğrudan doğruya katılmaktadır.³

Demokratia teriminin ilk kullanıldığı dönemlerde kastedilen halk, bir Yunan Polis'inde kolektif olarak etkinlik gösteren birbirine bağlı küçük bir topluluktur. Ancak

¹ Robert A. Dahl, **Demokrasi ve Eleştirileri**, Çev. Levent Köker, Ankara, Yetkin Yayınevi, 1996,s.3

² S. Hayri Bolay, “Demokrasinin Felsefi Temelleri Üzerine”, **Yeni Türkiye**, Eylül-Ekim 1997, S. 17, Ankara, (s.17-20), s.17.

³ Murat Sarıca, **Siyasi Düşünce Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 6. Baskı, 1993, s.10-11.

devlet (siyasal toplum) büyüdükçe küçük fakat somut bir topluluğu halk kavramıyla gösterme imkanının azalmasından dolayı daha çok hukuki bir varsayımı veya soyut bir yapıyı anlatmaya başlamıştır.⁴

“Kratos” terimi demokratia teriminin ikinci kelimesini oluşturur. İktidar, en basit ifadesi ile yasa ve uygulama arasındaki ilişkidir. Eski Yunanda demokratia, yani halkın iktidarından kastedilen anlam, yasayı yapan ve uygulayan halkın kendisinin olması gerektiğidir. Ancak eski Yunan’da yasayı *demos* (halk) yapar ama her zaman halk, yasanın uygulayıcısı değildir. Yöneticiler bazen kur’a ile bazen de seçimle göreve gelirler ve bu faaliyeti yerine getirirler.⁵

Demokrasi ile ilgili bu etimolojik bilgilerden sonra “günümüzdeki anlamı nedir?” sorusuna cevap arandığında her siyaset düşünürü kendine özgü bir tanım yapabilmektedir. Değişik tarihsel dönemlerde mevcut sosyo-ekonomik ve kültürel yapının niteliğine bağlı olarak değişik demokrasi tanımları yapılmıştır.⁶

Lincoln 1863 tarihli Gettysburg Söylev’inde, “halkın, halk eliyle halk için hükümeti (government of the people, by the people, for the people)” demiştir. Burada halkın hükümeti ve kendi kendini yöneten halk tabiri doğrudan demokrasi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda halk yönetilenlerdir, ancak hükümeti de halk seçer.⁷

Sartori demokrasiyi, liyakate dayanması gerekli olan bir poliarşi olarak tanımlamıştır.⁸ Poliarşi, vatandaşların iktidarlar üzerinde sahip olduğu denetim yetkisi ile bu yöneticileri denetleme yetkilerini paylaştığı sistemler yani vatandaşların muhalefet etme ve yönetimdeki üst düzey görevlileri seçimle işbaşından uzaklaştırma imkanını veren sistemler olarak tanımlanabilir.⁹

⁴ Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu – Mehmet Turhan, Ankara, Yetkin Yayınevi, 1996, ss.22-27.

⁵ Olgun Akbulut, “Doğrudan Demokrasi”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2001, s.4.

⁶ Lyman Tower Sargent, **Contemporary Political Ideologies**, Eighth Printing, Georgetown, The Dorsey Pres, 1971, p.69.

⁷ Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, ss.36-37. Demokrasinin en genel ve yaygın tanımı, “halkın halk tarafından yönetimi”dir. Ancak nasıl yönetileceği sorusuna ilk olarak verilecek cevap halkı oluşturan bireylerin, her karar için tek tek oy vermesi yani dolaysız bir biçimde yönetmesidir. İkinci olarak, halkın kendisi adına karar verecek kişileri seçmesi ve seçilenlerin kendilerine verilen bu yetkiyi kullanarak halk adına kararlar alması yani halk adına bu yetki vasıtası ile “dolaylı” bir biçimde yönetmesidir. Birsen Örs, “Siyasal Temsil ve Demokrasi”, **İktisat Dergisi**, S.374, Aralık 1997, s.24.

⁸ Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, s.185.

⁹ Dahl, **Demokrasi ve Eleştirileri**, s280.

Yapılan bu tanımlardan sonra şu sonuca varabiliriz: Demokrasi artık sözlüklerde yazılı olduğu gibi sadece “halkın yönetimi” olmayıp bazı şartların gerçekleşmesine bağlıdır. Bu şartlar;¹⁰ Egemenliğin halka ait olması, farklı alternatif unsurlar arasından seçim yapma imkanının sağlanması, hukuk Devleti’nin oluşturulması ile kanunların üstünlüğünün sağlanması, halka vatandaş olma bilincinin sağlanması, çoğulculuk ilkesinin yerleşmesidir.

Demokratik değerler temel olarak; ‘Eşitlik’¹¹, ‘Katılma’¹², Kararların serbestçe tartışma ve oylama ile alınması, ‘Uzlaşma geleneği’, ‘Siyasal hedeflerin gerçekleşmesinde şiddet yönteminin reddi’, ‘İnsanın insan olarak taşıdığı temel değer’, ‘Hürriyet ortamının taşıdığı vazgeçilmez önem’, ‘Hoşgörü’, ‘Siyasal çoğulculuk’, ‘Hür düşünce’, ‘Hukuk Devleti olma’ gibi sıralanabilir.¹³

Demokrasi için öngörülen bu şartlara göre bir tanımlama yapılacak olursa, İktidarın seçimle göreve geldiği, özgür ve âdil seçimlerin yapıldığı, genel seçme hakkının mevcut olduğu, seçilme hakkının bulunduğu, ifade özgürlüğünün gerçekleştiği, oyların birbirine eşit olduğu, insan haklarının korunduğu, hukukun üstün kılındığı ve azınlığın haklarının korunduğu bir sistemdir.

Demokrasi uygulamalarına bakıldığında ilk kastedilen noktalardan bir tanesi olan yasaların yapıma şeklidir. Bu noktadan hareketle doğrudan demokrasi; toplumu yöneten yasaların halk tarafından aracısız yani temsilcisz olarak yapılmasıdır.

¹⁰ S. Neuman, **The Democratic Decalogue, Changes in Society and Their Impact on the State, Democracy in a Changing Society**, p.3-24. Aktaran Toktamış Ateş, **Demokrasi**, İstanbul, Der Yayınevi, 1976, s.103 Ayrıca Demokrasi’nin sayılan bu şartlarına ilave olarak şunlarda eklenebilir: - Meşru hükümet, vatandaşların isteklerini temsil ettiğini iddia etmektedir. -Bu meşruluk rekabetçi seçimlere dayanır. Liderler düzenli aralıklarla seçilir ve seçmenler alternatif adaylar arasından adayını seçebilir. -Yetişkin insanlar önemli politik görevler için aday olarak ya da seçim sürecinde seçmen olarak siyasal tercihte bulunmak amacıyla seçim sürecine katılabilmek özgürlüğüne sahiptirler, - Vatandaşların oyları gizlidir ve baskı altına alınmaz. -Vatandaşlar ve siyasi liderler ifade, basın, toplantı yapma ve herhangi bir amaç için örgütlenme gibi temel özgürlüklere sahiptir. -Hem varolan partiler hem de yeni kurulan partiler, partiye üye kazandırmak için çalışabilmek özgürlüğüne sahiptir. G. Bingham Powell, *Contemporary Democracies: Participation, Stability and Violence*, London, Harvard University Press, 1982, p.3.

¹¹ Bayram Kodaman, “Cumhuriyet, Devletçilik, Jakobenizm ve Demokrasi”, **Yeni Türkiye**, Ankara, S. 17, Eylül-Ekim 1997, (s.469-478), s.476.

¹² Robert A. Dahl, **Demokrasi Üstüne**, Çev. Betül Kadioğlu, Ankara, Phoenix, 2001, s.114-115.

¹³ H. Şenay Şen, “Demokratik Değerlerin Benimsenmesinde Eğitimin Rolü”, **Yeni Türkiye**, 1997, S.17., Eylül-Ekim 1997., Ankara, 600. (ss.591-601) Sami Karahan, “Mecazi Demokrasi”, **Yeni Türkiye**, 1997, S.17., Eylül-Ekim 1997., Ankara, (ss.449-451), s.449.

Doğrudan demokrasinin özellikleri:¹⁴

-Doğrudan demokrasi, demokrasinin saf bir şekli olduğundan dolayı vatandaşların kendi kaderlerini belirleyebilmesinin kontrolünü yükseltir.

-Doğrudan demokrasi, vatandaşlara daha çok siyasal kültür ve daha iyi bilgilendirme imkanlarını verir.

-Doğrudan demokrasi, sadece politikacılara güvenmeksizin bireylerin kendi görüş ve ilgilerini herkese karşı ifade etmeye imkan tanır.

-Doğrudan demokrasi, insanların uzlaşmalar neticesinde almış oldukları kararların meşru kılınmasını garanti altına alır.

Eski Yunandaki doğrudan demokrasi uygulamaları, kent devletlerinin ortadan kaybolmasıyla kesintiye uğramıştır. Ancak ulus devletlerinin ortaya çıkmasından sonra yeni bir demokrasi modeli bulunmaya çalışılmış ve bu yöndeki gelişme temsil sistemini ortaya çıkarmıştır.

Yönetsel ölçeklerin ve nüfusun büyümesiyle birlikte (site kent devletlerden ulus devlete) halkın bir araya gelerek doğrudan yasa yapması ve kendini yönetmesinin maddi zemini zorlaştığından dolayı halk, egemenliğini ve karar alma hakkını seçmiş olduğu temsilcileri aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Hukuki temeli ise, seçmenlerle seçilenler arasındaki ilişkiyi belirleyen bir temsil yetkisinin varlığıdır.¹⁵ Temsili demokrasi, demokrasinin dolaylı ve sınırlı bir şeklidir.¹⁶ Temsili demokrasinin bazı savunucuları onun sınırlamaları olduğunu kabul eder. Yüksek bir katılım, göreceli olarak küçük kasabalar veya eski yunan şehir devletleri gibi küçük topluluklar içinde mümkündür.¹⁷

Temsili demokrasinin özellikleri:¹⁸

-Temsili demokrasi, demokrasinin sadece küçük toplumlarda uygulanabilen doğrudan demokrasi yerine uygulanabilir bir demokrasi modeli sunar.

-Temsili demokrasi, karar verme görevini üstlenen sıradan vatandaşlara güvenir.

¹⁴ Andrew Heywood, **Politics**, New York, Published by Palgrave, 1997, p.68.

¹⁵ Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 5. Baskı, 1998, s.400.

¹⁶ Andrew, Heywood, **Political Theory An Introduction**, New York, Published by Palgrave, Second Edition, 1999, p.223.

¹⁷ Heywood, **Political Theory An Introduction**, p.225-226.

¹⁸ Heywood, **Politics**, p.68.

-Temsili demokrasi, halkın daha iyi eğitilmiş, daha uzman ve deneyimli kişiler vasıtasıyla yönetilmelerine imkan tanır.

Temsili demokrasi ile doğrudan demokrasiyi birleştiren biçimi Yarı Doğrudan Demokrasi olarak isimlendirilir. Yarı Doğrudan Demokrasi usulleri, yöneticileri seçimler haricinde de kontrol edebilme imkanını vermektedir. Yani halk, iktidarı temsilcileriyle paylaşmaktadır. Burada halk temsilcilerini seçer ve önemli konularda kendi karar alma yetkisini kullanır. Halk bu yetkileri “referandum”,¹⁹ “veto” ve yönetsel çalışmaya halkın daha geniş bir katılımını amaçlayan “halkın insiyatifi”dir.²⁰

Özgürlükçü Demokrasi, Çoğulcu Demokrasi veya Burjuva Demokrasisi olarak da isimlendirilen Liberal Demokrasi, “günümüzde batılı toplumsal-siyasal örgütlenme tarzının kurumlaşmış niteliklerini ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır”.²¹

Liberal düşünürlerin üzerinde kabaca anlaştıkları liberal bir siyasi programın esasları şu şekilde söylenebilir. 1-Bireysel özgürlük ve insan hakları; bireysel özgürlüğün üç özelliği vardır. i. Özgürlük bireysel bir durumdur. Yani özgürlüğün öznesi bireydir. ii. Bireysel özgürlük politik bir değerdir. Yani politik anlamda özgürlük, siyasi baskıdan korunmayı ifade eder. iii. Özgürlük, negatif bir değerdir. Yani bireylerin herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmamasıdır. 2-Anayasacılık ve Hukukun Üstünlüğü; Siyasi iktidarların keyfi uygulamalarından korunmak için iktidarların anayasa ve hukukla sınırlandırılmasıdır. Bu da, bireysel özgürlüğü ve liberal hakları güvence altına alan bir anayasa ile mümkün olacaktır. Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayalı olarak devleti önceden belli kurallar çerçevesinde sınırlamaktır. 3-Sınırlı Devlet; Görev alanı daraltılmış yada sınırlanmış devlettir. 4-Tarafsız Devlet; Başkalarına zarar vermeyen, hoşgörü çerçevesinde kurallar koymaktır. Yani farklı görüş ve kültüre sahip insanların bir arada barış içinde yaşamaları için kurallar koymaktır.5- Piyasa Ekonomisi; mülkiyet, miras hakkı ve sözleşme özgürlükleri toplum için vazgeçilmez haklar arasındadır. Ayrıca, devletin iktisadi ilişkiler içinde zorunlu alanlar haricinde

¹⁹ Yarı Doğrudan Demokrasinin en temel uygulama yoludur

²⁰ Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, s.403-404.

²¹ Levent Köker, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İstanbul, İmge Kitabevi, 1992, s.61.

bulunmamasıdır. Yani bireylerin devletten bağımsız bir özne olarak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesini temin eden bir yapının olması gerekmektedir.²²

Günümüzde anlaşılan Modern Demokrasi Ulus Devlet'in demokrasisidir. Bu anlamdaki demokrasinin ortaya çıkışı da milli devletin ortaya çıkışı ve gelişmesiyle bağlantılıdır. Batıda demokrasi yönündeki ilk gelişme İngiliz devrimin temel özelliği değilse de önemli bir özelliğidir. Batı dünyasında 1750'li yıllarda ulusal düzeyde tanımlanabilecek demokratik bir kurum mevcut değildi. Ancak bu kurumlar 1900'li yıllarda bir çok ülkede yerleşmeye başlamıştır. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru çok daha fazla ülkede bu kurumlar yerleşmiştir.²³

Demokratik kurumların bir çok ülkede gelişmesi ve yerleşmesi Huntington'a göre demokratlaşma dalgaları sayesinde olmuştur. Bir demokratlaşma dalgası, belli bir zaman dilimi içinde demokratik niteliklere sahip olmayan rejimlerden demokratik rejimlere doğru gelişen bir dönemdir. Bir başka ifade ile aynı zaman dilimi içinde negatif yönlü yani demokratik rejimlerden anti demokratik rejimlere geçişlerin demokratik kurumlara doğru geçişlerden daha fazla olduğu dönemdir.²⁴

Huntington'a göre modern dünyada üç demokratlaşma dalgası olmuştur. Dalgalardan her biri az da olsa değişik ülkeleri etkilemiştir. Ancak bütün bu demokratlaşma hareketleri demokrasi dalgaları sırasında gerçekleşmemiştir.²⁵

İlk dalganın kökleri Amerikan ve Fransız devrimlerindedir. 19.yüzyılda ulusal demokratik kurumlar fiilen ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yüzyıl içinde bir çok demokratik kurum derece derece gelişmiştir. Bu dönem içinde demokratik niteliklere ulaşma konusunda öne sürülen kriterler; a) Yetişkin erkeklerin %50'sinin oy hakkına sahip olması, b)Seçilmiş bir parlamentoda seçimlerle seçilmiş sorunlu bir yürütme organının varlığı bu kriterlerin gerçekleşmesi ABD ile birlikte 19. yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarında ortaya çıkmış ve siyasal gelişimin demokrasiden uzaklaşarak geleneksel otoriter yönetim biçimlerine dönmesiyle 1920'li yıllarda son bulmuştur. Bu

²² Mustafa Erdoğan, "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-7-Liberalizm**, Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.28-31. (s.23-40)

²³ Samuel P. Huntington, **Üçüncü Dalga**, Çev. Ergün Özbudun, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993, s.10-11.

²⁴ Huntington, **Üçüncü Dalga**, s.11.

²⁵ Huntington, **Üçüncü Dalga**, s.11.

tarihten itibaren otoriter ve totaliter yönetim biçimlerinin egemenliği II. Dünya savaşına kadar sürmüştü ve ikinci dünya savaşının sonundan başlayarak demokratikleşmenin ikinci dalgası gelişmeye başlamıştır. Ancak 1960'lı yıllarda gerek askeri darbeler vasıtasıyla gerekse meydana gelen rejim değişiklikleri ile siyasal yapılar otoriter bir yapıya bürünmüştü. Ancak bu tersine gidişte uzun sürmemiş ve 1974'ten itibaren otoriter rejimlerin yerini almaya başlayan demokratik rejimlerle üçüncü dalga başlamış ve günümüze kadar devam eden bir zaman dilimini kapsamıştır.²⁶

II. SİYASAL İKTİDAR VE SİYASAL MUHALEFET

A- Siyasal İktidar

İktidar, toplumsal ilişkilerin her anında, her düzeyinde görülebilir. Babanın ailedeki bireyler ve özellikle çocukları üzerindeki etkisi, küçük de olsa bir grub içinde birinin diğerlerini etkileyip onları yönlendirmesi, bilgili ve saygın bir bireyin çevresindeki insanları etkileyerek onların faaliyetlerini ve hareketlerini etkilemesi ve onlara söz geçirmesi iktidarın toplumsal hayat içerisinde değişik biçimlerdeki gözlenen şekilleridir.

İnsanlığın var oluşundan beri en fazla hissedilen gerçeklerden biri bazı insanların daha fazla iktidara sahip olduğudur. Bundan dolayı iktidar kavramı sosyal teori olarak eski bir kavramdır.²⁷

İktidar terimine farklı yerlerde farklı anlamlar yüklenebilir. Bizim konuşmalarımızda kullandığımız düşünce bazındaki iktidarlar; ekonomik iktidar, sosyal iktidar, siyasal iktidar, askeri iktidar, satın alma iktidarı, yasal iktidar, icra iktidarı, yargı iktidarı olarak kullanılabilir. İktidar kelimeleri için verilen tüm bu örnekler, “yetenek” kelimesi gibi çoğu aynı yönde kullanılmaktadır.²⁸

İktidar kavramı, başkalarına gönüllü veya gönülsüz de olsa iş yaptıрма, başkalarının hareket ve davranışlarını kontrol ve yönlendirme erki ve imkanını ifade eder. Gerek bireysel ve gerekse toplumsal tabakaların her aşamasında iktidarın varlığı

²⁶ Huntington, **Üçüncü Dalga**, s.13-21.

²⁷ Robert A. Dahl, “The Concept Of Power”, **Political Power**, Edited by Roderick Bell, David V. Edwards, New York, The Free Press, 1969, p.79. (p.79-94.)

²⁸ R. Harrison Wagner, “The Concept of Power and the Study of Politics”, **Political Power**, Edited by Roderick Bell, David V. Edwards, New York, The Free Press, 1969, p.3 (p.3-27.)

söz konusudur. Toplumsal hayatta insanlar farklı konumda bulunmaktadır. Bundan dolayıdır ki, gerek siyasal ve gerekse sosyal faaliyetlerin tümünde yöneten ve yönetilen ilişkisine rastlanmaktadır. Bu da, iktidarın temel çerçevesini oluşturmaktadır.

Devleti idare edenlerin hukuksal ve fiili gücü ile bir iktidarın ortaya çıkması olgusu her toplum için tabii bir olaydır. Siyaset düşünürleri bu olayı sözleşme yoluyla doğal halden toplum haline geçme zaruriyetiyle açıklamaya çalışmışlardır. Bu düşünürler, Hobbes, Locke, Rousseau olarak söylenebilir. Tarih içinde iktidar, ilk olarak tek elde toplanmış yani monark bir yapı içinde vardı. Bu monarşik yapıya karşı mücadele yapılmış ve Montesquie ve Locke gibi düşünürler iktidarın sınırlanmasının düzenlenmesi ile ilgili fikirler ileri sürmüşlerdir. Bununla ilgili olarak Montesquie, İktidar sahiplerinin iktidarlarını kötüye kullanma ihtimallerinin önlenmesi için iktidarın sınırlarının düzenlenmesi gereği üzerinde durmuştur. Bu gelişmelerden sonra kuvvetler ayrılığı kuramı doğmuştur. Bu kuram; yasama faaliyetlerinin yasama kuvveti (Parlemento-Meclis) tarafından; mevcut yasaları uygulama ve icrai karar alma yetkisine sahip olan yürütme kuvveti; son olarak ta yargı kuvvetidir.²⁹

İnsanlık tarihi göz önüne alındığında toplumsal yaşamın ortaya çıkmasıyla beraber hiçbir toplum siyasal iktidar olgusundan sakınma imkanına sahip olmamıştır. Siyasal iktidarların ortaya çıkmalarından itibaren uyguladıkları metotlar değişik şekillerde olmuştur. Bu metotlar, ikna etme, zorlama ve çıkar ilişkisi olmak üzere üç şekilde ifade edilebilir. Zorlama ve çıkar ilişkisi içinde olan iktidarların, her zaman için iktidarlarını kaybetme tehlikesi vardır. Çünkü halkın muvafakatını almadan iktidar olanlar kısa bir süre sonra iktidarlarını kaybetme tehlikesi içinde bulunurlar. Ancak ikna etme en etkin olan metottur. İkna etme metodu ile siyasal iktidarı elde etme, günümüz toplumlarında geçerli hale gelmiştir.³⁰

Siyasal iktidar kavramı, son dönemlerde siyasal olayların anlaşılmasında ve açıklanmasında önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidarın niteliği bakımından bir çok toplum birbirinden çeşitli yollarla ayrılmıştır. İlk olarak iktidara sahip olma bakımından ayrılanlar; bireyler ve örgütlerdir. Günümüz toplumlarında örgütlenme sayısı çok fazla artmıştır. Bunun sonucunda da devletin bugün iktidara sahip

²⁹ **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, “İktidar”, İstanbul, Milliyet Yayınları, 11. Cilt, a.5617.

³⁰ Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, s.104.

olma oranı eskisine göre daha fazladır. Aynı zamanda toplumlar örgütlenmelerin cinsine göre de ayrılırlar. Krallık, teokratik örgütlenme, çoğulcu demokrasi anlayışı ve askeri despotizm etrafındaki oluşumlar birbirlerine çok az benzeyen örgütlenmelerdir. Siyasal iktidarın elde edilmesinde babadan oğula kalan krallıklar ile yüce bir kişinin ortaya çıkmasını birinci tipi, büyük bir din adamındaki aranan nitelikler ikinci tipi, demokrasi üçüncü tipi ve savaş sırasında veya sonlarındaki iktidar değişiklikleri de dördüncü tipi oluşturmaktadır.³¹

Siyasal iktidar kavramı üzerinde farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bu farklı tanımlamaları iki zıt görüş şeklinde değerlendirebiliriz. Bunlardan ilkinde göre özel gruplarda ortaya çıkan iktidar siyasal iktidar değildir. Siyasal iktidar ancak global toplumlarda ortaya çıkan iktidardır. Yani sendikaların, derneklerin, işletmelerin idarelerinde, yöneticilerinin elinde bulunan iktidar siyasal olmamasına karşılık kabile şefleri, feodal beyler, modern ulusların hükümetleri siyasal iktidara sahip olduğu kabul edilmiştir.³²

Daha dar anlamda kullanılan ikinci görüşe göre ulus devlet siyasal iktidarın ortaya çıktığı tek topluluktur. Ancak bu iki görüş arasındaki fark ilk görüşte “global toplum” denilen şey ikincisinde devlet olarak ifade edilmiştir. Siteler, kabileler ve feodal beylikler modern devletle aynı yapıya sahip olmasa da benzer doğayı paylaşan birer devlet şeklinde anlaşılmıştır. Burada devletin ya da global toplumun ortak “doğa”sı kendi dışında hiç bir topluluğa ve güce tabii olmayan bir topluluk olmasında toplanır.³³

İktidar’ın geniş manadaki tanımı; başkalarının davranışlarını etkileme kontrol altına alma olarak yapılabilir.³⁴ Max Weber iktidarı, sosyal ilişkiler çerçevesi içinde bir iradeye yapılan engellemeler halinde dahi uygulanabilmesi olarak tanımlamıştır.³⁵ İktidarın geniş manada yapılan bu tanımlamalarının içinde, bir ailedeki babanın, bir örgütteki liderin ve benzeri yapılanmaların veya bir sokak çetesi liderinin iktidarını da

³¹ Bertrand Russel, **İktidar**, Çev.Mete Ergin, İnci baskı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1994, s.14.

³² Maurice Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev.Şirin Tekeli, İstanbul, Varlık Yayınları, s. 132.

³³ Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, s. 133.

³⁴ Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Beşinci Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1989, s.46.

³⁵ Max Weber, **Basic Concepts in Sociology**, London, Peter Owen, 1962, p.117. Aktaran Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, s.46.

görmek mümkündür. Geniş manada yapılan bu iktidar tanımlarını savunanlar, siyaset bilimini bir “kratoloji” yani “iktidar bilimi” haline getirmektedirler.³⁶

Günümüz siyasal bilimcileri ise tanımları biraz daraltarak her hangi bir iktidar yerine sadece “siyasal iktidar” kavramını getirmişlerdir. Siyasal iktidar terimi, ülkenin bütünü üzerinde geçerli olan iktidar karşılığında kullanılmaktadır.³⁷

Siyasi iktidarın iki temel unsuru vardır. Bunlardan ilki, başkalarına emir verme gücünün elinde olmasıdır. Diğeri ise verilen emirlerin yerine getirilmesi için gerekli olan araçlara sahip olması olarak verilebilir. Ancak siyasî iktidar her istediğini yapma hakkına sahip midir? sorusuna verilecek cevap elbette hayır olacaktır. Böyle bir durumda siyasi iktidarın elinde tuttuğu yetki, başıboş ve engel tanımayan bir kuvvet olur.³⁸

Belirli bir toplum içerisinde siyasal iktidarı meşru kılıp onu bir otorite merkezine yerleştirmesine neden olan rıza birliğinin sağlanmasıdır. Burada karşımıza çıkan otorite teriminin iktidar ile aynı olup olmadığı sorusudur.³⁹ Otorite ve iktidar, Latince *auctoritas* ve *potestas* kavramlarından oluşur. Auctoritas toplumun ya da halkın güvenini temin edenler için; potestas ise yasal olan siyasal iktidarın tarif edilmesinde kullanılıyordu.⁴⁰ Her siyasal iktidar yasal olabilir. Ancak aynı siyasal iktidarlara otorite sahibi olmayabilir.

Otorite ve iktidarın hiyerarşik sistemi, özellikle bir kolektif sistem içinde bağlayıcı olabilmesidir. Bu anlamda iktidar için zorlayıcı sıfatların var olduğu; otorite için ise bu zorlayıcılık sıfatından arınmış olarak bir kolektif sistem içinde bulunduğu ileri sürülmektedir. Eğer otorite varsa, zorlayıcı bağlamanın özellikle toplulukları aşan daha önceki normatif bir kurumun erdemi vasıtasıyla olması gerekmektedir.⁴¹ Kısacası, iktidar olgusunda var olan baskı unsurlarından arınmış olma, otoritenin temel özelliklerinden biridir.

³⁶ Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, s.47.

³⁷ Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, s.48.

³⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Anayasa Hukuku**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975, s.154-155.

³⁹ Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2003, s.37-38.

⁴⁰ Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, s.37-38.

⁴¹ Talcott Parsons, “On the Concept of Political Power, R. Harrison Wagner, The Concept of Power and the Study of Politics”, **Political Power**, Edited by Roderick Bell, David V. Edwards, New York, The Free Press, 1969, p.264. (p.251-284.)

Herkes tarafından kabul edilen, yani meşru olan iktidar, otorite olarak tanımlanmaktadır. Otoritenin rızaya dayalı meşru iktidar olarak tanınması, onu iktidarın nitelikleri arasında var olan kuvvet unsurundan ayıran en önemli özelliğidir.⁴²

Weber otoriteyi iktidarın bir şekli olarak ifade eder. Weber'e göre otorite yasal iktidardır.⁴³ Siyasi iktidar; kaynaklarına göre Max Weber'den bu yana genelde üç büyük ad altında değerlendirilmektedir. Bunlar kurumsallaşmış, geleneksel ve karizmatik iktidar biçimindedir.⁴⁴

Geleneksel iktidarda meşruluk kaynağı geçmişin derinliklerine kadar uzanmaktadır. İktidarın temel kaynağını Atalardan devralınan geleneksel değerler ve normlar oluşturur.⁴⁵ Yani Weber'e göre geleneksel toplumlarda otorite gelenek ve göreneklere dayalı saygı üzerine kurulmuştur.⁴⁶ Geleneksel iktidarda yönetim faaliyetinde bulunanlar kendi başlarına hareket edemezler. Çünkü yönetimi elinde tutanların bağlı oldukları değerler ve kurallar vardır. Bunlar yazılı kurallar olmayıp halkın inançlarıdır.

Kişisel (Karizmatik) İktidar'da iktidarın meşruluğu kişinin üstün niteliklerine dayanmaktadır. Otoritenin bu şekli, bütünüyle bireylerin şahsına ve karizmasına dayalıdır. Karizmatik otorite bir kimsenin şahsına, yeteneklerine ve kabiliyetlerine göre kuvvet kazanır.⁴⁷ İktidarın kaynağı iktidarı kullanan kişiye duyulan saygı ve itibardır. Karizmatik iktidar, hukuki (kurumsallaşmış) iktidar ve geleneksel iktidara göre daha kısa ömürlüdür. Kişinin ömrü kişisel iktidarın sınırını teşkil eder.⁴⁸

Kurumsallaşmış iktidar; devlet düzenin ve işleyişinin hukuk kurallarına bağlı olduğu iktidar biçimidir. Bu iktidar biçiminde yöneticiler belirlenmiş kurallara göre iş başına getirilir, yine aynı şekilde işten uzaklaştırılırlar.⁴⁹ Modern endüstriyel toplumlar

⁴² Leslie Lİpson, **Politika Biliminin Temel Sorunları**, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978, s.87. Andrew Heywood, **Political Theory**, New York, Published by Palgrave, Second Edition, 1999, p.134.

⁴³ Heywood, **Political Theory**, p.130.

⁴⁴ Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, s. 107-108.

⁴⁵ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta Yay., 1986, s. 99.

⁴⁶ Heywood, **Political Theory**, p.134.

⁴⁷ Heywood, **Political Theory**, p.134.

⁴⁸ Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, s. 91.

⁴⁹ Teziç, **Anayasa Hukuku**, s. 101.

içinde hakim organizasyon tarzı yasal-ussal otoritedir. Yasal-ussal otorite, iktidarın daima yasal olarak tanımlandığı hukuk kurallarına saygı sonucunda ortaya çıkmıştır.⁵⁰

Günümüzde daha yaygın iktidar biçimi, kurumsallaşmış yani yetkilerin kanunla belirlendiği iktidardır. Bu iktidar biçimi pratik hayatta karizmatik ve geleneksel iktidardan tamamen soyutlanmış değildir.

Siyasal iktidarı belirleyen unsurlar vardır. Bu unsurlar, iktidarın genel çerçevesini belirlemektedir. Siyasal iktidarın unsurları kapsam, güç ve zor kullanma, iktidarın benimsenmesi, olarak tasnif edilebilir.

Siyasal iktidar; yetki alanı olarak bütün ülkeyi kapsadığından dolayı kapsam yönünden diğer iktidarlardan ayrılır. Çünkü diğer iktidarların etki alanları siyasal iktidarın etki alanına göre daha dar ve daha sınırlıdır. Siyasal iktidar, kapsamı yönünden ülke sınırları içinde yaşayan grup ve topluluklar üzerinde bağlayıcı kararlar alabilen ve bu kararları yürütme yetkisine sahip tek güçtür.⁵¹

Siyasal iktidar, demokrasi ilişkisi nasıl olmalıdır? Günümüzdeki anlamı itibariyle demokrasi, hukuki bir çevre içinde ve hukukla bağlı olarak hareket eden iktidar mevkii olarak tanımlanmış ve demokratik hükümet yeni bir vakıa olarak gelişmiştir. XIX. yy. dan önceki siyasi iktidar, icra faaliyetlerinin hakimi konumundaki hükümet şekillerinden mutlak monarşi içinde görülüyordu. XIX. yy dan itibaren İngiltere ve Fransa'da klasik parlamentarizm ortaya çıkmış ve gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde klasik parlamentarizmin esas amacı, parlamentonun krallık ile savaşması ve bu süreçte de hükümeti kontrol altında tutmasıdır. Kuvvet ve otoritenin parlamentonun eline geçmesi “teşriî kuvvetin üstünlüğü”⁵² (yasama kuvveti) durumunu ortaya çıkarmıştır. Ancak teşriî kuvvetin de zaafı vardı. Bunlar arasında demokratik bir sistemin gerçekleştirilmesi için gerekli olan anayasal düzenlemeler tam olarak etkin bir şekilde oluşturulamamıştır. Bunun nedenleri arasında da bu anayasalar demokratik müesseseleri etkin hale getirmeye çalışmış fakat siyasi gerçekler ile çatışmaya uğramıştır. Bu

⁵⁰ Heywood, **Political Theory**, p.135.

⁵¹ Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, s. 48

⁵² Teşriî: yasa yapan, yasal olan anlamlarında kullanılmaktadır. Teşriî kuvvetin üstünlüğü Meclis Hükümeti Sistemi anlamında kullanılmıştır. Meclis hükümeti sisteminde tüm yetkiler mecliste toplanmıştır. Meclis aynı zamanda yürütme faaliyetlerini de üstlenmiştir. Meclis Hükümeti sisteminde başkanlık sistemi yoktur. Ancak temsil eden bir kişi vardır.

dönemde henüz kuvvetli bir orta sınıf yoktu. Demokrasiler’de orta sınıf, siyasi-iktisadi kültürün oluşması ve demokratik kamuoyunun oluşturulması için gerekli bir çevre meydana getiriyordu. Bir başka neden de halk içinde henüz demokrasi kültürünün oluşmamış olması ve aynı zamanda demokrasi duygusunun da gelişmemesiydi. Diğer bir neden de siyasi demokrasinin idealleri arasında yer alan hürriyet, siyasi eşitlik, ve hukuki eşitliğe ilaveten halkın sosyal ve iktisadi olarak da eşitlik istemesiydi. Bu sebeplerden dolayı teşriî kuvvetin üstünlüğüne dayalı rejimi kuran bu anayasalar soyut prensipler haline gelmiştir. Bundan dolayı da anayasalar tam olarak yerlerini bulamadığı için bir demokrasi buhranı yaşanmıştır. Böylece teşriî ve icra kuvvetleri arasındaki ilişkiler yasamanın üstünlüğü esasından icra kuvvetinin takviyesi ve üstünlüğü esasına doğru kaymaya başlamıştır.⁵³ Yani iktidarların hukukla bağlanması fikri, uzun bir tarihi süreç içinde gelişerek kuvvet bulmuştur. Hukukla yapılan bu kayıtlama da demokrasinin oluşması ve gelişmesi açısından son derece önemli bir durumdur.

Demokratik bir siyasal sistemde demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biri çoğunluğun yönetiminde çoğulculuk ilkesinin hakim olmasıdır. Çoğulculuk ilkesi gereği iktidarı kullananlar yetkilerini sadece kendi görüşleri doğrultusunda değil, toplum içinde bulunan küçük toplulukların dahi azami derecede haklarını koruyucu yönde kullanmaları gerekmektedir. Bu küçük veya büyük toplulukların talepleri genel olarak partiler aracılığıyla iktidara iletilirler. Bu partiler, gerek iktidar partileri gerek muhalefetteki partiler gerekse henüz siyasal bir parti haline gelmemiş dernekler veya sivil toplum örgütleri ile olabilir. İşte demokratik bir sistemde iktidara düşen esas görev örgütlü veya örgütsüz tüm muhalif hareketlere karşı hoşgörü içinde olmasıdır.

B- Siyasal Muhalefet

Sosyal ve siyasal olgular belirli kavramsal kalıplar içinde tanımlanmaya çok elverişli olmayabilirler. Yapılan veya yapılacak olan tanımlamalar tanımlayanın benimsemiş olduğu bakış açısını yansıttığından dolayı bu tanımlar kişiden kişiye değişebilen göreceli bir nitelik taşımaktadır. Siyasal bilimler de karşılaşılan bu güçlük siyasal muhalefet kavramında daha da fazla olmaktadır. Çünkü siyasal muhalefetin çok

⁵³ Bahri Savcı, “İktidarı Hukukla Bağlama Çabasının Geçirdiği Seyir”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:4, Cilt XII, Ankara,1957, s.68-83.

yönlü ve karmaşık bir yapısının olmasının yanında henüz yeni bir kavram olarak karşımızda durmaktadır. Bu nedenle, kavramın tanımını vermekten ziyade ne olduğunun veya olmadığını ortaya koyarak niteliklerini ve içeriklerini esas alan yapılarını incelerken kavramın bu yönde yapılmış tanımları üzerinde duracağız.⁵⁴ Ancak öncelikle muhalefetin kaynaklarının neler olduğunu açıklayalım.⁵⁵ Gerek bireysel, gerek grupsal ve gerekse toplumsal deneyimlerin algılanış ve yorumlanış biçimlerin farklılaşmasından, coğrafi, tarihsel ve sosyo-ekonomik etkenlerin meydana getirdiği bölünmelere dayalı olan çıkar ve değer çatışmalarından, mevcut siyasal düzen içindeki işleyişin yetersiz veya işlev bozukluğu olmasından, devlet yapısı içinde yer alan kurumların çatışmalarından, dış çevrelerden etkilenme sonucunda devlet içindeki kurumsallaşmadan bağımsız olarak ortaya çıkarabilir. Muhalefet etme sebeplerini verdikten sonra çeşitli muhalefet tanımlamalarını vermeye çalışalım.

Muhalefet kavramı genel olarak; bir düşünceye bir görüşe, bir tutum ve davranışa karşı olma veya karşı hareket etme, uymama biçiminde tanımlanabilir. Yani başka türlü olma, zıtlık, karşıtlık gibi anlamları bünyesinde barındırır. Bu durumda olan yani karşıt veya aksi tarafta olan kimselere de muhalif adı verilir. Muhalefet kavramı böyle anlamlandırıldığında aileden başlamak üzere en küçük birimden toplumsal yaşamın her kademesine yayılan bir düzeyde görülür. Yani iki kişinin bulunduğu ve çıkar çatışmalarının olduğu her yerde muhalefet söz konusu olur.⁵⁶

Siyasal sistemlerde muhalefetin amacı, iktidarın faaliyetlerini kontrol etmek veya etkilemektir. Muhalefetin stratejisi, bu hedefleri elde etmek için seçtiği araçlardan oluşmaktadır.⁵⁷

Muhalefet hareketleri siyasal partilerden başka, çeşitli örgütlü ya da örgütsüz topluluk, grup veya kişilerce yasal–yasal olmayan çeşitli yollarla gerçekleştirilir. Muhalefet kavramı geniş kapsamı içinde sadece iktidarların beğenilmeyen faaliyet ve politikasını eleştirme haricinde aşağıda belirtilen durumları da içermektedir:⁵⁸ -Devletin

⁵⁴ Nükhet Turgut, **Siyasal Muhalefet**, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1984. s.3

⁵⁵ Günsev Evcimen, “Batı Demokrasilerinde Kurumsallaşmış Muhalefet: İşlevleri ve Sorunları”, **İ.Ü.H.F.M.**, Charles Crozet’ya Armağan, 1979, S.XLII, 1-4, .s.141.

⁵⁶ Turgut, **Siyasal Muhalefet**, s.3-4.

⁵⁷ Robert A. Dahl, **Political Oppositions in Western Democracies**, London, Yale University Pres, 1966, p. 332-341.

⁵⁸ Turgut, **Siyasal Muhalefet**, s.7.

biçim ve temeline veya siyasal rejime ve sosyo-ekonomik düzene karşı olmak, toplumsal yapıyı tüm yönleriyle sorgulama ve eleştiri konusu yapmak, -Sosyo-ekonomik yapıya veya sadece varolan siyasal rejime karşı olmak, -Siyasal iktidarı elinde bulunduran kişi, grup yada hanedana karşı direnmek ve onun meşruluğunu kabul etmemek, -Baskıcı yönetimlere karşı mücadele ederek onlara karşı gelmek, -Herhangi bir yapısal değişimi hedef almaksızın sadece siyasal iktidar üzerinde baskı yapmak suretiyle istenilen sonucu elde etmeye çalışmak, -Politik kazançlar sağlamak amacıyla siyasal iktidar üzerinde baskı yapmak, -İdeolojik gayeleri ve manevi değerleri gerçekleştirmek amacıyla siyasal iktidarı etkilemeye yönelik faaliyetler de bulunmak.

Kısaca muhalefet kavramı hem düşünce bazında olumsuz bir karşıtlığı, hem de uygulama olarak karşıt yapılan hareketleri gösterir.

Genel bir siyasal muhalefet tanımı verilecek olursa, belli bir toplumda, herhangi bir zaman diliminde, var olan siyasal sisteme ve yaşanan sosyo-ekonomik düzene ya da sadece siyasal iktidar da bulunanlara ve bu iktidarın faaliyetlerine karşı alternatif bir öneri sunarak veya sunmayarak yasal veya yasal olmayan yollar vasıtasıyla eleştirmeyi aynı zamanda da hedeflenen amaçlar doğrultusunda etki ve sonuçlara ulaşmayı içeren bir olgu ve davranıştır. Bu tanım çerçevesinde siyasal muhalefetin içine her türlü muhalefet kolayca girebilir. Siyasal partiler, baskı grupları, bireysel, örgütlü veya örgütsüz, yazılı, sözlü davranış ve hareketle, pasif-aktif vb. çeşitli yollarla yapılabilir.⁵⁹

Siyasal muhalefetin temel ayrımı olarak kabul edilebilecek ayrımlar parlamenter muhalefet ve parlamento dışı muhalefet olarak belirtilirse şöyle bir değerlendirme yapılarak alt ayrıma tâbi tutulabilir.⁶⁰

“1- Parlamenter Muhalefet

a. Anayasal ve yapısal olmayan parlamenter muhalefet

b. Anayasa dışı ve yapısal olmayan parlamenter muhalefet

c. Anayasal ve yapısal parlamenter muhalefet

d. Anayasa dışı ve parlamenter muhalefet

2-Parlamento dışı muhalefet

a. Anayasal ve yapısal olmayan parlamento dışı muhalefet

b. Anayasa dışı ve yapısal olmayan parlamento dışı muhalefet

⁵⁹ Turgut, **Siyasal Muhalefet**, s.8.

⁶⁰ Turgut, **Siyasal Muhalefet**, s.18.

c. Anayasal ve yapısal parlamento dışı muhalefet

d. Anayasa dışı ve yapısal parlamento dışı muhalefet”

1-a. Parlamenter muhalefet, hem iktidarda bulunmayan siyasal partileri hem de bunlar tarafından yapılan muhalefeti gösterir. Anayasal ve yapısal parlamenter muhalefet bu sistemlerin asıl ve klasik muhalefet türünü oluşturur. Burada sistemin temel fonksiyonları üzerinde anlaşma, uzlaşma, anayasal düzene saygı ve itaat hakimdir. Esas hedef iktidarın elde edilmesidir. Anayasa dışı yapısal olmayan parlamenter muhalefet; parlamenter sistemde sık görünmemesine rağmen, bazen bazı siyasal partilerin hedeflerine ulaşmak için kanunlara aykırı muhalefet yöntemi izleyerek iktidarı ele geçirmek için yapılır.⁶¹

Parlamento dışı muhalefet, toplumsal muhalefetin her yönünü ve türünü oluşturur. Parlamento dışı muhalefet, parlamenter muhalefet kapsamına girmeyen her türlü muhalefet olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda parlamento dışı muhalefet, eyleme dayanmayan faaliyetler, yani çoğunlukla baskı gruplarının siyasal karar sürecini kendi görüş ve düşünceleri doğrultusunda hükümet üzerinde giriştikleri değişik faaliyetlerdir. Bunlar barışçı veya barışçı olmayan yollardan gelebilir. Çeşitleri şunlardır: a) Yöneticilerin almış oldukları kararlara, yasalara uymama ve bunların gereklerini yerine getirmeme, devlet kuruluşlarında görev almama, vergi ödememe b) Seçimlere bilinçli olarak katılmama veya boş oy kullanma c) Küçük veya büyük çaplı sesli yada sessiz gösteri yürüyüşleri, mitingler ve protesto yürüyüşlerini düzenleme d) Forumlar, seminerler, açıklamalar ve konferanslar veya açık hava toplantıları düzenleme e) Soygun, adam kaçırmaya, bombalı saldırılar düzenleme gibi şiddet hareketlerine başvurmadır.⁶²

Muhalefetin görevlerini menfi ve müsbet olmak üzere ikili bir ayırıma tabi tutabiliriz. Menfi görevleri arasında i. Siyasal ve sosyal ilerleme yönünde engellerin bulunması halinde onları belirlemek, belirtme ve yapabiliyorsa etkisiz hale getirmek veya yok etmek, ii. İktidarda bulunanların plan ve programlarını ve uygulamalarını siyasî, iktisadi ve sosyal gereklerine uygun düşmeyen yerlerini belirtmek ve onları etkisiz hale getirmeye çalışmak, iii. Genel olarak kanunî olmayan uygulamaları ve akıldışı prensipleri tesbit ederek onları etkisiz hale getirmeye çalışmaktır. Müsbet manadaki görevleri şöyle belirtilebilir: Siyasî, iktisadî, sosyal ve hukukî meselelerde açık

⁶¹ Turgut, **Siyasal Muhalefet**, s. 18.

⁶² Turgut, **Siyasal Muhalefet**, s.135-139.

alternatiflere sahip olmak ve bunları kamu oyuna sunarak halkı inandırmaya çalışmak için izah etme ve açıklama vazifesinde bulunmadır.⁶³

Siyasal muhalefetin ortak nitelikleri örgütlenmiş olmalarıdır ve bunun da en temel şekli siyasal partiler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Muhalefetin varlığının sürekli oluşu diğer bir ortak niteliğidir. Çünkü hükümet karşısında her zaman muhalefet görevini yapması gereken bir parti veya partilerin var olması yani iktidarın var olduğu yerde muhalefetin de sürekli olarak var olabilmesi gereklidir. Muhalefetin üçüncü ortak niteliği, alternatif öneriler ve programlar ortaya koyarak alternatif iktidar konumunda olmasıdır. Siyasal partiler kendi programlarını ve önerilerini ortaya koyarak iktidarı elde etme amacı gütmek üzere kurulurlar. Muhalefetin dördüncü ortak niteliği temsili bir niteliğe sahip olmalarıdır. Yani demokratik sistemlerde halkın iktidarı demek halk adına yönetmek demektir. Bu da halk tarafından seçilen çoğunluk partileri tarafından yerine getirilirken aynı zamanda muhalefetteki partilerin de halk tarafından seçilmiş kişiler olmasıdır. Muhalefetin beşinci ortak niteliği de iktidar etme görevinin yerine getirilişi sırasında hükümeti kontrol ve eleştiri yolları ile onun yapmak istediği uygulamaları, almak istediği kararları, çıkarmayı düşündüğü yasaları, kendi görüş ve amaçları doğrultusunda etkilemeye çalışmadır. Son olarak, siyasal partiler tüm bu üstlenmiş oldukları görevleri yerine getirirken aynı zamanda siyasal katılmanın da gerçekleşmesinde en önemli görevi üstlenmiş olmaktadır.⁶⁴

Bireyler ve gruplar sürekli bir mücadele ve çatışma içindedir. Bu çatışma siyasi açıdan ilk olarak, toplumlardaki çeşitli güçler arasında meydana gelen çıkar çatışmaları şeklinde diğeri ise, toplumda bir arada yaşayan farklı insan tabakaları ile yönetenlerle yöneticiler arasındaki değer çatışmalarıdır. Değer çatışmalarının siyasî veya siyasî olmayan alanlar içinde toplumda kendisine bir yer bulması grupların veya bireylerin hakim olan resmî görüş ve icraatlarına muhalefet hakkının tanınması ile sağlanır.⁶⁵

Muhalefet grupları kendi stratejilerini oluştururken bir takım değişik etkenlere göre plan ve programını yapabilirler. Bunlar:⁶⁶ i.Hükümet sistemlerinin yapısı ve

⁶³ Bahri Savcı, "Muhalefetin Görevi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XIV, S. 20, Aralık 1959/4, s.149. s.(144-149).

⁶⁴ Turgut, **Siyasal Muhalefet**, s.58-61

⁶⁵ Ghita Ionescu, Isabel de Madariage, **Muhalefet**, Çev. Behzat Tanç, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1988, s.13.

⁶⁶ Klaus Von Beyme, Robert V. Daniels, "Muhalefet", Çev. Mehmet Turhan, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.XXXVI, Sayı,1-4, 1979, s.196-197. (ss.187-226)

oluşumu, ii.Seçim sistemleri, iii.Parlamentonun örgütlenişi, iv.Parti sistemleri, v.Toplumdaki dağınıklık, vi.Belli bir siyasal sistem içerisinde toplumun ekonomik olarak varlığı, vii.Siyasal kültür ve sorunların çözümünde izlenecek yollar.

Siyasal muhalefetlerin üstlenmiş olduğu işlevler hükümete ve kamuoyuna yönelik olmak üzere iki grupta toplanabilir. Siyasal muhalefetin hükümete ilişkin görevlerinin başında gerekli araçları kullanarak hükümetleri sürekli kontrol ve denetim altında tutmaları gelmektedir. Muhalefetteki siyasal partiler, hükümetin sosyo-ekonomik hayatın çeşitli yönlerine ilişkin program ve uygulamalarını takip ederek, iktidarın nasıl ve ne şekilde kullanıldığını denetler. İşlemlerini davranışlarını ve uygulamalarını eleştirerek tartışmalara girişmektedir. Kısaca, iktidarın sakıncalı faaliyetlerine yada yasal olmayan uygulamalarına karşılık olarak hukukî kontrol mekanizmalarını doğrudan doğruya harekete geçirmek suretiyle denetleme vazifesini yerine getirir. Yani muhalefet, gerekli araçları kullanmak suretiyle iktidarın faaliyet ve uygulamalarında dikkatli, ölçülü ve hukukî sınırlar içinde kalmasını sağlar. Muhalefetin topluma ve kamuoyuna karşı üstlendiği fonksiyonun başında farklı düşünceleri parlamentoya getirme veya onları parlamentoda temsil etmesi yer almaktadır. Muhalefetteki siyasal partiler, toplumun ya da en azından kendi seçmenlerinin taleplerini parlamentoda dile getirerek iktidarın denetlenmesini dolaylı bir şekilde halk tarafından yapılmasını sağlamaktadırlar. Yani muhalefetteki siyasal partiler, iktidar ile toplum arasındaki ilişkilerin kurulmasında köprü vazifesi yaparak toplumun talepleri doğrultusunda iktidarın keyfi davranmasını engellemek suretiyle demokrasinin bir gereği olan iktidarın denetlenmesi ve sınırlarının oluşmasını sağlarlar.⁶⁷

Siyasal partiler, iktidarın politikalarına karşı çıkarken acaba karşı önlemler getirmezse muhalefet yapmış olacak mıdır? Siyasal partiler, iktidarın politikalarına karşı çıkmalarını çeşitli şekillerde; yani parlamento ve iletişim araçları vasıtasıyla yada bizzat fiili eylemleri ile muhalefet ederek yapabilirler. Muhalefet partileri kendi plan ve programları çerçevesinde iktidarın karar alma organlarını etkilemek suretiyle seçmenlerine karşı görevini yerine getirmeye çalışır. Çünkü demokratik bir sistemde siyasal partiler gerek iktidardakiler gerekse diğer partiler kendi politikalarını kendi önerilerini ortaya koymak suretiyle seçmen kitlelerinin sağlıklı bir seçim yapmasını sağlamalıdır.

⁶⁷ Turgut, **Siyasal Muhalefet**, s.43-45.

Siyasal muhalefet demokrasi ilişkisi nasıldır? Demokrasi ile yönetilen bir ülkede demokrasi-muhalefet ilişkileri için söylenebilecek ifadeler aynı zamanda bir usul tartışmasına da açıklık getirecektir. Demokratik bir sistemde iktidar-muhalefet ilişkileri bir usul çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Özellikle demokratik sistemlerde iktidarlar kadar muhalefette korunması gerekmektedir. Demokratik bir sistemde iktidara gelme yolu nasıl olacaktır? Bu soruya verilecek cevap; Muhalefetteki siyasi partiler tarafından iktidara gelme yollarının sadece serbest seçimler aracılığıyla olacağını benimsenmesidir. Demokratik bir toplumda muhalefet partileri kendilerine gelen bir saldırıda nasıl davranacaktır? Bu sorunun cevabı hiç kuşkusuz muhalefet partilerinin iktidara gelmek için geçen sürede kendisine karşı herhangi bir olumsuz hareket veya saldırı olsa bile yasal olmayan yollara başvurmamasıdır. Ayrıca, muhalefetin iktidara geldikten sonra kendisine veya sisteme dahil olmak üzere bu muhalif hareketleri yok etmek için yasal olmayan veya şiddet içeren yollara başvurmamaları gerektiğinin benimsenmesi, gerektiği zaman iktidara yardım mahiyetinde de olsa yönetim faaliyetlerine katılma bilincine sahip olması gerekmektedir.

Demokratik bir düzende siyasi iktidarın, iktidarını kullanmadaki sınırlardan en önemlisi karşı grubun yani muhalefetin “muhalefet etme” safının sınırlarına kadar olanıdır. Yani azınlıkta kalan grubun “muhalefet etme hakkı” çoğunluğun “hükümet etme hakkı”nı sınırlayan ve belirleyen en önemli unsurdur. Başka bir ifade ile iktidar karşı düşüncede bulunanların “muhalefet etme hakkı”nın sınırlarına kadar olan alan içinde kanun yapma ve icrada bulunma serbestliğine sahip olması gerekmektedir. Yani muhalefet halinde bulunanların “muhalefet etme hakkı”nın sınırlarına girildiği andan itibaren hukuk devleti ve modern devletin sınırlarına da tecavüz edilmekte olduğu kabul edilmiştir. Böyle bir durumda, vatandaşlar iktidardan memnun olmadığı bir durumda yarınlar için ümitsiz bir şekilde hareket etmek zorunda kalır ve vatandaş bu ümitsizlikten kurtaran en önemli unsur muhalefetin muhalefet etme hakkının önündeki engellerin ortadan kaldırılmasıdır.⁶⁸

Muhalefetler tehlikeli olarak görülüp bastırılırsa, hoşgörü gösterilmesi halinde sadık bir muhalefet olacakken hoşgörü gösterilmediği için tehlike arzedecek bir muhalefete dönüşme riski bulunmaktadır. Yani tüm muhalefetlerin sadakatsiz olma

⁶⁸ Savcı, “Muhalefetin Görevi”, s146-147.

ihtimali olduğundan hepsi bastırılmalıdır gibi bir görüşün hakim olması halinde otoriter hatta totaliter bir sisteme dönüşmesi kaçınılmaz olur.⁶⁹

Eski zamanlardan beri karşıt görüşlü insanların veya grupların oluşumuna şüpheyle bakılmış ve bu süre içinde siyasal sisteme veya hükümetlere muhalif olan kişilerin kendilerini ifade edebilecekleri ortam oluşturulmamıştır. Ancak parlamenter sistemin ortaya çıkmasıyla beraber sisteme veya iktidara muhalif olanlara muhalefet hakkı tanınmış ve haklar gelişmiştir. Yani muhalefet, temsili sistemlerle yönetilen yapılarda politikacılara belirli hakların verilmeye başlamasıyla gelişebilmiştir.⁷⁰

Muhalefet ile iktidar arasındaki hareketlerin düzgün işleyebilmesinde temel koşul, çoğulcu ve uzlaşmacı düzenlerde iktidar yarışına girenlerin tevazuları üzerine kurulmasıdır.⁷¹

Demokratik bir sistemde iktidar tarafından muhalefete hoşgörü gösterilmesi kadar muhalefetin de iktidardakileri tanınması ve haklarına saygı göstermesi gereklidir. Aynı zamanda karşıt grupların yani muhaliflerin kendilerini ifade ederken, iktidarın program ve uygulamalarına karşı çıkarken veya karşı öneriler getirirken hep yasal sınırlar ve saygı içinde hareket etmesi gerekecektir. Aksi takdirde iktidarlar tarafından keskin önlemler alınarak muhalefetin hareket alanının kısılması sonucunu doğurabilir.

III. SİYASAL PARTİ

A- Siyasal Parti Kavramı, İşlevleri, Yapıları

Siyasal partilerin kökleri, Atina sitelerine kadar dayanmaktadır.⁷² Daha sonra eski Roma'da da varlığını sürdürmüşlerdir.⁷³ Ortaçağ da, siyasal parti oluşumlarına tanıklık etmiştir.

⁶⁹ Robert A.Dahl, **Regimes And Oppositions**, London, Yale University Pres, 1973, p.13.

⁷⁰ Beyme, vd., "Muhalefet", s.188-189.

⁷¹ Cemil Oktay, **Siyaset Bilimi Ders Notları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 2001, S.79.

⁷² Aristokrat bir sınıf olan Öbürtrilerin karşısına yoksul sınıfla, tüccar ve gemici bir sınıf olan Paralyenler çıkmıştır. Tunaya, **Anayasa Hukuku**, s.356.

⁷³ Eski Romanın Patriçi ve Plebs sınıfları da iki büyük parti çatışmasına bir örnek olarak verilebilir. Tunaya, **Anayasa Hukuku**, s.356.

Parti kelimesi ilkçağ cumhuriyetlerini bölen hizipler, Rönesans İtalya'sında bir komutanın etrafında toplanan ordular ve komiteler olarak kullanılırken günümüzün modern demokrasilerinde kamuoyuna yön ve şekil veren geniş halk örgütlerini anlatmaktadır. Günümüzde kullanıldığı anlam ve örgüt şekliyle siyasal partilerin ortaya çıkmasının üzerinden ancak yüzyıl geçmiştir.⁷⁴

Etimolojik ve anlamsal olarak “parti” ve “ayrılık” aynı anlamı içermez. Parti terimi, latineden “partire” fiilinden gelir ve anlamı bölünmedir. Part kelimesi Party olduğunda anlamsal olarak iki zıt, muhalif terime sahip bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁷⁵ Batıda parti kelimesi ortaçağın sonlarındaki siyasal söylemlerde zıt olma, rekabet gibi durumlar için de kullanılmıştır.⁷⁶

Fırka kelimesi parti kavramını ifade etmek için Türkçe de kullanılan terimdir. Fırka kelimesi de, parti, insan grubu, kısım olmak ve ayrılmak, bölük, tümen⁷⁷ gibi anlamlara gelmektedir.

Siyasal partilerin fonksiyonel bir tanımı “bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek yada paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar” olarak yapılabilir. Yapılmış olan bu tanımda en önemli unsur, siyasal iktidarı ele geçirme veya en azından başka partilerle paylaşma amacının güdülmesidir. Bütün partilerin ortak amacı olan bu unsur, onları diğer sosyal gruplardan ayırteden başlıca kriterdir. Siyasal partileri diğer sosyal gruplardan ayırtetmeye yarayan ikinci unsur da sürekli olmalarıdır. Ülke çapında oldukça yaygın bir örgütlenmeye sahip olmaları da üçüncü unsur olarak söylenebilir.⁷⁸

Siyasal sistemler içinde siyasal partilerin sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmelerin çeşitli aşamalarında bazı genel fonksiyonları uyguladığı ortaya çıkmıştır.⁷⁹ Siyasal partiler

⁷⁴ Duverger, **Siyasal Partiler**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 3.baskı, 1986, s.15.

⁷⁵ Giovanni Sartori, **Parties and Party Systems**, New York, Cambridge University Pres, 1976, s.3-4.

⁷⁶ Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan, **Cleavage Structures, Party Sytems, and Voter Alignments: An Introduction, Party Sytems and Voter Alignments**, Edited Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan, New York, Free Pres, 1967, p.3. (p.1-64)

⁷⁷ Abdullah Yeğin, Abdülkadir Badıllı vd., **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat**, Türdav Yayınları, İstanbul, 1981,s. 558.

⁷⁸ Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, ss.160-161. Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, üçüncü Baskı, 1979, s.4.

⁷⁹ Joseph La Palombara, Myron Weiner, **Political Parties and Political Development**, New Jersey, Princeton University Pres, p.3

siyasal bir gerçektir. İlkeleri belirlenmiş siyasal amaçlar için bir birleşmedir. Bir bayrak altında çeşitli görüşlerin katılımıdır. Bir semboldür. Onlar sosyal bir güce sahiptir.⁸⁰

Günümüzde siyasal partilerin doğuşuna yol açan etkenlerden en önemlisi; toplumsal yapının değişmesi sonucuna yol açan modernleşmedir. Sanayileşme, kentleşme, ulaşım ve haberleşmenin yaygınlaşması, eğitilmiş insan sayısının yükselmesi, milli gelirin artışı gibi unsurları kapsayan modernleşme, sosyal grupların siyasal planda örgütlenerek iktidarı etkileme çabalarına yönelmesine yol açmıştır. Bunların yanında toplumları sarsan önemli krizler ki, savaşlar, devrimler ve ekonomik bunalımlar, siyasal partilerin doğuşunda etkin rol oynayan diğer unsurlar olarak göze çarpmaktadır.⁸¹

Siyasal partilerin gelişmesi, sanayi devrimi ile birlikte sanayileşmedeki gelişmeye paralel olarak hızla değişen sınıf ilişkileri neticesinde olmuştur. Batıda ilk olarak burjuva ile aristokrasi arasında meydana gelen siyasal mücadele köylülerin ve işçilerinde burjuva yanında yer almasıyla değişik bir görünüm almıştır. Burjuvazinin tüm yurttaşlara oy hakkının tanınması talebi bu kesimlerden destek görmüş ve gerekli düzenlemelerin aşamalı olarak yapılması sağlanmıştır.⁸²

İşte işçilerin parlamentoya girme hakkı elde etmelerinden dolayı oluşmaya başlayan ayrışmalar ile Batı Avrupa'nın son iki yüzyılı, siyasetin sivil toplum düzeyinde yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bunun neticesinde sınıfsal özellikler gösteren belirli toplumsal kesimlerle doğrudan bağlantılı veya bu kesimleri temsil yeteneğine sahip siyasal partiler doğmuştur.⁸³

Siyasal partilerin sağlam bir örgüt oluşturmasını toplumsal değişimlerin neden olduğu üç büyük bunalımın sağladığı görüşü de bazı siyasal düşünürler arasında benimsenmiştir. Bu üç bunalımda ilki, "Meşruluk" bunalımıdır. Meşruluk bunalımı, toplumun nasıl ve kim tarafından yönetileceği konusundaki uzlaşmanın bozulmasıdır. Bu, ülkelerin yaşamış oldukları

⁸⁰ Robert S. Babcock, **Political Parties and the Politician**, New York, Random House, II. Printing, p.37.

⁸¹ Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, s.163-164.

⁸² Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1981. s.215-216. XVIII. yüzyıl içinde İngiltere'de özgür basının keşfedilmesi ve onunla birlikte özgür düşüncenin basın yoluyla üretilmesi fikri egemen oldu. Özgür basının gelişmesi neticesinde her türlü kısıtlamaların kaldırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu ortamda muhafazakar ile liberal parti ayrımına gidilmiştir. Oswald Spengler, **Batının Çöküşü**, Çev. Nuray Sengelli, İkinci Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları, 1997, ss.488-501.

⁸³ Etyen Mahçupyan, "Türkiye'nin Siyaset Yelpazesi: Sağ-Sol", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 15, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s.1244.

yönetim biçimlerinin değişmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. İkinci bunalım “Bütünleşme”dir. Bütünleşme bunalımı, bir toplumda bulunan çeşitli din, dil, ve ırk gruplarının birleşerek ulusal bir devlet meydana getirme çalışmalarındaki karşılaştıkları güçlükleri ifade etmektedir. Üçüncü bunalım “Katılma” bunalımıdır. Katılma bunalımı, bir toplumda yaşayan bireylerin veya grupların siyasal sistemde etkili olabilmek için yaptıkları çabaları engelleme veya dikkate almama olarak tanımlanabilir.⁸⁴

Bir siyasal partinin hayatını idame ettirebilmesi için kadrolara ve maddi kaynaklara ihtiyacı vardır. Partiler üye ve kadro ihtiyaçlarını değişik şekillerde karşılayabilirler. Partilerin işlevleri toplumlar arasında ve aynı sistemlerdeki partiler arasında değişmektedir. Her parti, siyasal sistemin işlemesi ve kendi varlıklarının devamı ile ilgili bazı işlevleri yerine getirir.⁸⁵ Duverger’e göre parti ayrımında temel kriter, partiler arasındaki yapı farkıdır. Kadro partileri veya Kitle partileri arasındaki temel ayrım, bu partilerin sahip oldukları üye sayısına göre isimlendirilmemeleridir. Yani bu partiler için önemli olan büyüklük değil yapı farkıdır. Kadro partileri, seçkinleri bir araya getirmeyi hedef almaktadır. Bu seçkinler, seçim çevrelerinde prestij sahibi olması, servet sahibi olması gibi niteliklere sahip olması gerekir. Bu kişiler, hem parti adaylarına destek olacak ve oy sağlayacak hem de seçmenlere yön verebilecek insanlar olması gerekmektedir. Kitle partisinin ayırt edici özelliği ise halka hitap etmesidir. Bu partiler arasındaki ayrım hem sosyal hem siyasal alt yapı farkına dayanmaktadır.⁸⁶

Kadro partileri, ademi merkezîyetçi ve zayıf bağlantılı komite partileri gibi nitelik göstermektedirler. Kitle partileri ise, daha merkezîyetçidir. Ayrıca kitle partileri daha sıkı bağlantılı ocak partileri gibi niteliklere sahiptir. Kitle partilerinin kadro partilerinden ayırt edici diğer bir özelliği de üyelerin kayıt mekanizmasında görülmektedir. Kitle partilerinde üyelerin kayıt mekanizması vardır. Bu mekanizmada kayıt olan üyeler bazı yükümlülükler yüklenmektedir. Bu yükümlülükler; aidat ödemek, ve taahhütname imzalamak gibi üstlenimleri kapsamaktadır. Bu sayede üyelerin partiye bağlılıkları onaylanmış olur. Kadro partilerinde ise böyle bir uygulama bulunmamaktadır.⁸⁷ Tunaya, Kadro partilerinin aynı zamanda Komite partileri olarak

⁸⁴ Ersin Kalaycıoğlu, **Çağdaş Siyasal Bilim**, İstanbul, Beta Yayınları, 1984, 331-332.

⁸⁵ İter Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, 3. baskı, İstanbul, Der Yayınları, 1986, s.106-107.

⁸⁶ Duverger, **Siyasal Partiler**, s.106-111.

⁸⁷ Duverger, **Siyasal Partiler**, s.114-116.

isimlendirildiğini söylemektedir. Bu partilerin üye sayılarını artırmak amacıyla olmadığını söyleyen Tunaya, bu partilerin seçim dönemlerinde kamuoyunu etkilemek istediklerini belirtmektedir. Seçimden seçime harekete geçtiklerini söylemektedir. Tunaya'ya göre Kitle partilerinin hedefi daima üyelerinin sayısını artırmaktır.⁸⁸

Partilerin gelişimi, demokrasinin gelişimine, yani oy hakkının ve parlamentonun yetkilerinin genişletilmesine bağlı görünmektedir. Ancak siyasal partilerin doğuşu ve gelişmesi her zaman aynı çizgide olmamıştır. Parlamentoda doğan partiler ve parlamento dışında doğan partiler olarak bir sınıflandırmaya gidilebilir. Parlamentoda doğan partiler de; ilk olarak parlamentoda gruplar oluşturulur ve sonra seçim komiteleri belirlenir. Parlamentoda ki grupların kuruluşundaki en önemli etkenlerden biri siyasal doktrin ortaklığı olarak görülmektedir. Ancak bazen coğrafi yakınlık, mesleki yakınlık ve diğer yakınlıklarda grupların oluşmasında etkin bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda yöresel ve ideolojik nedenlere ilaveten kişisel çıkarlarında etkili rolü olmuştur. Parlamento dışında doğan partilerde ise; meclis dışında örgütlenmiş olan fikir kulüpleri, halk kulüpleri, gazeteler gibi oluşumların etkili olduğu kesindir. Bir siyasal partinin parlamento dışında doğmasında etkili olan dernekler ve gruplar çok çeşitlidir.⁸⁹

B. Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışlarını Açıklayan Tezlerden Bir Model Olarak Rokkan'ın Yaklaşımı

Tezin inceleme konusunu oluşturan Ahrar Fırkası, Rokkan'ın işaret ettiği toplumsal yarılma modeli içinde açıklanabilir. Geç modernite örneği olarak Osmanlı siyasal sisteminde çağdaşlaşmanın hızlı ve öncü güçleri ile toplumsal, kültürel ve çevresel güçler ayrımında Ahrar Fırkası'nın yeri yarılma odağında konumlandırılacaktır.

Bütün ülkelerde partilerin ortaya çıkışlarındaki etmenler üç nedene dayanmaktadır. Bunlardan ilki, sosyo-ekonomik etkenlerdir ki, en önemlisidir. Bu gruptakiler esas itibarıyla sınıf yapısının partiler üzerindeki etkisi ile ilgilidir. Avrupadaki muhafazakarlar ile liberallerin bölünüşü toprak aristokrasisiyle, ticari endüstriyel ve aydın burjuvazisi ile

⁸⁸ Tunaya, **Anayasa Hukuku**, s.161-163.

⁸⁹ Duverger, **Siyasal Partiler**, s.16-28.

açıklanabilir. Yine sosyalist partilerin ortaya çıkışı, işçi sınıfının siyasal hayata girmesi ile açıklanabilir. ikincisi, ideolojik etkenler, üçüncüsü ise, teknik etkenlerdir.⁹⁰

Batı demokrasilerini meydana getiren önemli ülkeler, tarihsel süreç açısından karşılaştıkları sosyo-ekonomik siyasi çatışmalar neticesinde bugünkü siyasal sistemlerini oluşturmuşlardır. Bu süreçte sosyal yapılarında zaman zaman kırılmalar ve değişimler yaşanmıştır. Bunun bazı ülkelerde varlığını sürdüren bazılarında da kısmen kalıntıları bulunan başlıca tarihsel bölünme türleri din, dil, etnik ve bölge gibi etkenlerle meydana gelen bölünmelerdir.⁹¹

Bu bölünmelerde ortaya çıkan temel çatışma, merkezin ulusal kültür birliği oluşturma düşüncesindedir. Bu çatışma, çevre dediğimiz kesimlerin kendi alt kültürlerini kendilerine özgü nitelikleriyle ve yapılarıyla korumak istemelerinden dolayı meydana gelmektedir.

Modernitenin toplumlarda yerleşmeye başlamasından sonra ulus devletlerin oluşmaya başladığı söylenebilir. Bu bağlamda modernitenin yaşandığı toplumlarda moderniteyi savunanlar ile gelenekselden kopmak istemeyenler arasında bir ayrım söz konusu olmuştur. Kısaca modernitenin yerleşmeye başlaması ile oluşmaya başlayan ulus devlet inşası geleneksel olan ile kopuşun yaşandığı ve köprülerin atıldığı bir dönemi yansıtmaktadır.

Rokkan' göre, tarihsel süreç içerisinde oluşan derin kırılmalardan kalan düşünce yapısı siyasal partilerin fikri düzeyde temellerini oluşturur. Bu kırılmalar, üç büyük devrimin yol açtığı kırılmalardır. Ulusal devrimler, sanayi devrimleri ve uluslararası sosyalist devrimler. Bu kırılmalardan Ulusal devrimler, siyasal ve toplumsal yaşamda din ve devlet ayrışmasını aynı zamanda merkez-çevre çatışmasını ortaya çıkarmıştır. Sanayi devrimlerinin oluşmasından sonra ortaya çıkan en önemli değişim; çıkar çatışması, iş, emek ve sermaye sahipleri arasında meydana gelen çatışmadır. Bu çatışma, siyasal hayatta sağ ve sol kutuplaşması ile karşılığını bulmuştur. Böylece model etrafında söylenebilecek en önemli nokta sağ-sol tasnifinde en radikal sağ partilerden en aşırı sol partilere kadar bir çok parti sağ-sol merkezi ekseninde yerlerini almıştır. Uluslaşma hareketlerinin hakim olduğu toplumlarda güçlü bir siyasal iktidar

⁹⁰ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, Çev. Ergun Özbudun, 3.baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s.273-274.

⁹¹ Turgut, **Siyasal Muhalefet**, s.95-96.

tesis etme arzusu vardır. Bu çerçevede ulusal kültür ve dil birliğini oluşturma en önemli amaçtır. Bu da diğer kültürleri ve dilleri etkisizleştirmeye yönelik bir siyaset oluşturulmasını netice verir. Sonuçta, çevre ve merkez çatışması meydana gelmektedir.⁹²

Rokkan, Batı toplumlarında ulus devletlerin kurulma sürecini dört aşamada tamamladığını belirtmektedir. Birincisi; onbeşinci yüzyıldan Fransız devrimine kadar geçen yani onsekizinci yüzyılın sonlarına kadar devam eden süreyi kapsamaktadır. Rokkan bu geçen sürede devletin oluşumunda etkin olan gücün seçkinler arasında ekonomik, siyasal ve kültürel bütünleşmenin gerçekleşmesinde olduğunu belirtmektedir. Bu süreç, yerellikten uzaklaşarak ulusal Pazar çerçevesinde bir birleşmenin meydana getirildiği bir dönemdir. Yani devletler bünyesindeki seçkinlerin yerel iktidarlarını bırakarak merkezi güç etrafında birleşmesidir. Yerel seçkinler ekonomik, siyasal ve kültürel düzeyde diğer yerel seçkinlerle birleşmesi sürecini kapsamaktadır. İkinci aşama, devletlerde var olan halk kitlelerinin giderek daha fazla sistem içinde bulunmasını ifade etmektedir. Bu aşamada, yeni halk kitleleri ile merkez kökenli seçkinler bütünleşmiştir. Yani çevre ile merkez arasında ilişkiler kurulmuş ve bu durumda yeni sürecin oluşmasını sağlamıştır. Bu süreçte halk kitleleri arasında yeni bir kimlik duygusu gelişmiştir. Bu yeni kimlik, mezhepler, kiliseler ve var olan egemen kimliklerle çatışma içine girmiştir. Bu durum da ikinci aşamanın oluşumunun tamamlanmasında etkili olmuştur. Üçüncü aşama, bireylerin bir siyasal sistemde vatandaş olma bilincine kavuşmasını ifade eder. Yani bireyler arasında yerel uyuşmazlıklardan daha çok kişisel çıkarlara dayalı çatışmalar öne çıkmıştır. Bu durum da yeni bir değişimi meydana getirmiş ve bu üçüncü aşamanın oluşmasını netice vermiştir. Dördüncü aşama, bir siyasal sistemde devletin idari araçlarını genişletmesine ilişkin dönemi kapsamaktadır. Bu zaman sürecinde, kamu refahını sağlamak için kamu hizmetlerinin genişletilmesi, devletin sahip olduğu araçlarla ekonomik koşulları eşitlemeye yönelik yeni politikalar geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu durum da devletin nüfuz alanını daha da genişletmiş ve sonuçta devlet, halk tabakaları üzerinde nüfuzunu daha fazla hissettirmeye başlamıştır.⁹³

⁹² Lipset, Rokkan, "Cleavage Structures, Party Systems,....", p.33-50.

⁹³ Stein Rokkan, Dimensions of State Formation and Nation Building: A Possible Paradigm for research on Variations within Europe, Ed. C. Tily, **The Formation of National States in Western**

Rokkan, siyasal ve toplumsal yarılmalardan ikisinin ulusal devrimin direk ürünü olarak takdim eder. Bu çatışmalar, ulus-devlet oluşturma çabası içinde meydana gelen ulus kültür inşasına giderek artan etnik, dilsel, dinsel ve nüfus yapılarının karşı koyması ile meydana gelmiştir. Bu karşı koyma, özerklikler ve çevre kültürü konusunda meydana gelmiştir. Diğer bir çatışma, merkezileşme, standartlaşma ve Ulus devleti harekete geçirme noktasında olmuştur.⁹⁴

Rokkan'a göre uluslaşma sürecinde, siyasal hayatta ulusal partilerin merkezîyetçi tutumuna karşılık olarak çevreyi içine alan siyasal partiler ortaya çıkmıştır. Uluslaşma hareketlerinin en önemli amacı siyasal iktidarların güçlendirilmesidir. Bunun için yapılacak olan şey, ulusal kültürlerin oluşturulmasıdır. Rokkan, uluslaşma sürecinde ulusal kültürler oluşturulurken diğer kültürler etkisiz hale getirilmeye çalışıldığını belirtir. Bu durumda güçlü bir otorite hedefleyen merkezîyetçi siyasal otoriteler ile kendi kültürlerini korumayı amaçlayan çevresel güçler arasında bir uzlaşmazlık ve çatışma meydana getirmektedir.

C-Partilerin Siyasal Yelpazede Konumlandırılması;

Siyasal Partilerin yapıları incelenirken onların genel manada sağ bir yapılanmaya yada sol bir yapılanmaya mı sahip olduğu en önemli kriterlerden biridir. Ancak sağ ve sol kavramları Batı Siyasal Kültürü içinde de tanımı zor yapılan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağ siyasal tutumlar, toplumda mevcut iktidar ilişkilerini ciddi bir eleştiriye dolayısıyla değişime tâbi tutmaksızın devamını savunan siyasal tutumlardır. Ayrıca mevcut düzenin daha az özgür bir ortamda devamını öngören tutumlardan da bahsedilebilir.⁹⁵

Sağ-sol kavramı Türkiye'de 20.yy. başlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Batı'da burjuvazinin gelişmesi döneminde Osmanlı'da katı bir merkezîyetçilik mevcuttur. Yani Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapısının kendine has özellikleri vardır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik temelini zayıflamasının nedenlerinden biri olan

Europe, Princeton Universty Pres, 1975, p.570-572. Aktaran Mehmet Aslan, Vahap Sag, "Ulus, Uluslaşma Ve Ulus Devlet", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2001, Cilt: 25, No: 2, p.179. (p.173-183)

⁹⁴ Lipset-Rokkan, "Cleavage Structures, Party Sytems,...", p. 14-15.

⁹⁵ Nuray Mert, "İslamcılık ve Yeni (den) Sağ" **Birikim Dergisi**, İletişim Yayınları, S.85, C. 15, Mayıs 1996, ss.27-28.

ticaret ve üretim gücünü oluşturacak bir sınıf ortaya çıkaramaması neticesinde sanayi toplumuna geçiş sağlanamamıştır. Osmanlı devletinde sanayileşme olgusunun eksikliği sonucunda, hem Batı devletlerindeki parlamenter rejimi sağlam temellere oturtan, çatışan sınıfların belirlediği bir toplumsal düzen gelişmemiş, hem de batıda sanayileşme sonucu oluşan bir burjuva sınıfı ve kültürü Osmanlı devletinde gerçekleştirilememiştir.⁹⁶

Türkiye'deki siyaset arenasının özellikleri ile içerdiği anlam itibarıyla sağ-sol ayrımı Batı Avrupa da olduğu gibi toplumsal kesimlerin doğrudan temsilcileri olarak şekillenmemiştir. Bunun sonucunda toplumsal temele dayalı ideolojik bir ayrıma tabi olması gereken sağ-sol daha çok siyaset arenasının Devletçilik, Milliyetçilik, Laiklik eksenini üzerinde oturmuştur. Tüm dünyada "sol" kendini dinsel ve geleneksel değerlerin karşısında konumlandırmıştır. Bu nedenle Türkiye'de sol partiler Laiklik eksenini ile özdeşleşmiştir. Türkiye'deki sağ partiler, resmi ideolojinin etkisiyle laikliği dışlamalarına karşın zaman içinde iki farklı sosyal talebe çıkış kanalı sağlamıştır. Bu taleplerden ilki din, ikincisi ise, yerel iktisadi çıkarlardır.⁹⁷

İdris Küçükömer, siyasi partilerin sağ-sol sınıflamasında geliştirdiği yaklaşım bugün hala tartışılmaktadır. Küçükömer'e göre, Türkiye'de sol partilerin kökü Yeniçeri, Esnaf, Ulema birliğinden gelen kesimler tarafından temsil edilmektedir. Ona göre Prens Sabahattin Bey'in fikirleri doğrultusunda kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu tasnif içinde kurulan ilk siyasi partidir. Biz bu tasnif içine Türk siyasi tarihinde kurulan ilk parti olan Ahrar Fırkasını da katabiliriz. Küçükömer, Ahrar Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasından sonra kurulan partileri; Terakiperver Fırka, Serbest Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi olarak tasnif etmektedir. Bu partilere ilave olarak Anavatan Partisi ve Doğruyol Partisini de verebiliriz. Ona göre Sağ parti tasnifi içinde yer alan partiler; Batıcı, Laik Bürokratik geleneği temsil etmekte olup İttihad ve Terakki Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) tarafından temsil edilmektedirler.⁹⁸

Bugün sağ-sol ayrımı yeni bir boyut kazanmış ve merkez sağ ve merkez sol olarak nitelermelerde bulunulmaya başlamıştır. Merkez sağ kavramı; sağ olarak adlandırılan ve dinsel ve etnik kökene dayalı partilerden ve sol diye nitelenen eşitlik, hürriyet ve laiklik

⁹⁶ Ahmet N. Yücekök, **Türkiye'de Parlametonun Evrimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Üniversitesi Yayınları, 1983, s.64.

⁹⁷ Mağcupyan, "Türkiye'nin Siyaset Yelpazesi: Sağ-Sol", s.1245-1246.

⁹⁸ Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması**, s.72-73.

gibi ilkeleri kabul eden ve liberal bir politikayı benimseyen milliyetçi, muhafazakar, liberal, demokratik bir politika oluşturmaya çalışan partiler olarak tanımlanabilir.

Sonuç olarak Türkiye’de yapılan sağ-sol ayrımı Avrupa’da yapılan ayrımla tam olarak örtüşmemektedir. Zira Batı’da özgürlük talebi sol ile özdeşleşmiş iken, Türkiye’de sağ parti olan Ahrar Fırkası ve devamı niteliğinde olan partiler özgürlük talepleri ile halk nezdinde kabul görmüştür. Batı’da statükoculuk sağ ile özdeşleşmiş iken Türkiye de İttihad ve Terakki Cemiyeti çizgisi statükoculuğu temsil etmiştir.

II. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ OSMANLIDA SİYASAL YAŞAM

I- MUHALEFET VE YENİLİKÇİ AKIMLAR

A- Jön-Türk Hareketi

1867 tarihinde Nord gazetesinde çıkan yalan bir haber üzerine Mustafa Fazıl Paşa düzeltme amaçlı cevabi olarak bir mektup göndermiştir. Mustafa Fazıl Paşa bu mektupta Türkiye’de kendini destekler mahiyetteki insanlara Genç İtalya, Genç Fransa ve Genç Almanya’dan esinlenerek “Genç Türkiye” (Jeune Turquie) tabirini kullanmıştır. Bu mektup daha sonra 21 Şubat 1867 tarihinde türkçeye çevrilmiş olarak neşredildi. Ali Suavi ve Namık Kemâl “Jeune Turquie” tabirini benimsediler ve bu tabire karşılık olarak “Yeni Osmanlılar” tabirinde karar kıldılar¹. Yabancı ülkelerde “Jöntürkler” olarak tanınan yenilikçi ve devrimci Türklerin siyasi hayattaki çalışmaları, iki devrede incelenir. İlki, 1865-1876 yılları arasında var olan Yeni Osmanlılar dönemi, diğeri de, Abdülhamid istibdadı neticesinde ortaya çıkan özellikle İttihat ve Terakki’nin başını çektiği Jön-Türk dönemidir².

1- Jön-Türk’lerin Siyasi Tabanı

II. Abdülhamit padişah olduktan sonra bazı hakim gruplar vardı. Bu gruplar dört başlık etrafında toplanabilir. Birincisi, Yeni Osmanlılar yani hürriyetçi fikirlere sahip olan ve o fikirleri yayan insanların oluşturduğu grup; ikinci olarak Bâb- Ali erkanından oluşan grup; üçüncü grupta yer alanlar askeri kuvvetlerdir. Son grup ta,

¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, 1991, s.153.

² Hıfzı Topuz, “**100 Soruda Basın Tarihi**”, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1973, s.36-37.

din adamlarının oluşturduğu topluluktur.³ 1876 tarihinde Abdülaziz'e karşı harekete geçenlerin sahip oldukları düşüncelerden bir tanesi dine bağlılıklarıydı. Bu durum da, halkların kendi yanlarında olmalarına imkan vermiştir. II. Abdülhamit'in artan istibdatı ve baskıları neticesinde 1890'lı yıllarda Yeni Osmanlıların devamı niteliğinde sayılabilecek yeni bir hareket ortaya çıkmıştır. Bu yeni hareketin ortaya çıkmasında II. Abdülhamit'in yapmış olduğu siyaset etkili olmuştur.

II. Abdülhamit zamanında askeri personelin halk tabakaları içinden alınma siyaseti II. Mahmut zamanından beri var olan bir uygulamaydı. Bu uygulamadan amaç, Osmanlı devleti içinde var olan nüfuzlu ailelerin askeri kuvvetlerin içinde etkili olmamasının sağlanmaya çalışılmasıdır. Bu dönemde nüfuzlu ailelerin çocukları bürokratik görevlerde yüksek mevkilere çok çabuk gelebilirken diğer insanların çocukları daha zor bir terfi yoluna gidiyordu. Bu durum da diğer insanların rahatsız olmalarını netice vermiştir. Bu dönemde gerek Tıbbiye öğrencileri gerekse askerler kendilerini Abdülhamit'in kurmuş olduğu düzene karşı yabancı hissediyorlardı. Bunun temelinde de Anadolu'dan gelen çocukların değerleri ile saray değerlerinin farklı olmasıdır. Aynı zamanda halk tabakalarına ait çocuklarla İstanbul'dan gelen nüfuzlu ailelerin çocukları arasında İstanbul'lu taşralı çatışmaları meydana geliyordu.⁴

II. Abdülhamit zamanında var olan hürriyetçi, bürokrat, askeri ve din adamlarından oluşan bu gruplar bu yeni hareketin oluşmasında etkili olmuşlardır.

Osmanlı Devleti Tanzimat'la başlayan bir yenileşme hareketi içine girdikten sonra dış dünya ile ilişkiler daha çok artmış ve özellikle Avrupa'nın ilerlemesi karşısında Osmanlı Devleti'nin bu ilerlemeye ayak uyduramaması Osmanlı devleti içinde bir takım hoşnutsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Bu durumun düzeltilebilmesi için değişik öneriler getirilmiştir. Bu öneriler, İslamcılık, Garpcılık, Türkçülük ve Osmanlıcılık gibi düşünce akımlarıdır.

Jön Türkler bu değişik düşünce yapısına sahip olan insanlardan oluştuğu için homojen bir düşünce ve eylem yapısı içinde değildirler. Birleştikleri ortak noktalar imparatorluğun kötü gidişine son verecek çareler üretmektir. Bu çarelerin başında da

³ Şerif Mardin, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri**, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 67.

⁴ Mardin, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri**, s. 69-71.

meşrutiyetin yeniden yürürlüğe girmesi ve Kanun-i Esasi'nin yeniden uygulanmaya başlamasıdır.

2- Jön-Türk Kongreleri

I. Jön Türk Kongresi, 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris'te gerçekleştirilmiştir. Kongrenin tertip edilmesi ve toplanması Sabahattin Bey açısından siyasal bir iddiayla ortaya çıkma vesilesi olmuştur. Kongre'den sonra yapılan beyanlarda şu noktalar dikkat çekmektedir.⁵ 1-Şahsî teşebbüsü geliştirmek ve yapılacak olan idari sistemle ilgili “Adem-i Merkeziyet” fikrinin toplum katlarında kabul görmesi için halk arasında ictimâî eserlerin okunmasını yaygınlaştırmaya çalışmak, 2- Osmanlı Devleti'ni oluşturan çeşitli kavimler arasında bir anlaşma zemini bulmak, 3- Osmanlı Devleti'nin hakkını korumak ve genel düşünceleri Osmanlı Devleti lehine çevirmek için gelişmiş devletler nezdinde girişimlerde bulunmak, 4- Programın uygulanmasını sağlamak ve çeşitli kuvvetlere cephe almak için memleket dahilinde muhtelif cemiyet ve komiteler kurmaktır.

Kongre'de yapılan müzakereler neticesinde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşler Osmanlı Devleti'nde yapılacak olan devrimin ilk olarak askeri güç kullanılarak gerçekleştirilmesi ikinci olarakta yabancı devletlerin müdahalede aktif rol almalarıdır.⁶ Devrimin yapılmasında destek alınması ve kullanılması gereken askeri güç konusunda taraflar arasında görüş ayrılığı yoktu. Ancak kongrenin en tartışmalı konusu yapılacak olan devrim için dış güçlerin müdahalesini isteme noktasında olmuştur. Sabahattin Bey, yabancı müdahalesinin ülkemiz için genel olarak yararlı bir düşünce olmadığını ancak bu defa konunun hassasiyeti bakımından böyle bir durumun gerekebileceğini söyledikten sonra görüşlerini desteklemek için

⁵ Cenk Reyhan, “Prens Sabahattin”, **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.146. (s.146-151)

⁶ Kaan Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İctima Liberalizmin Kökenleri”, **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.145.

yabancı müdahalesinin devletimiz yararına çevirebileceğinden bahsetmiştir. Kendi ifadeleri ile;⁷

“Biz memleketimizde bir ihtilal yapmak amacıyla toplanıyoruz. Fakat, içeride ihtilal çıkarmayı başardığımız takdirde bu hareketin iyi şekilde sonuçlanacağı kesin değildir. Kargaşalık sırasında herhangi yabancı bir hükümetin kendi çıkarı adına, işlerimize müdahale etmesi muhtemeldir. İşte biz bu müdahaleyi önlemek için çıkarı çıkarımıza uygun bir hükümetle daha önceden anlaşmış olmalıyız. Yani içeride bir hareket oluşturduğumuz zaman bundan yararlanmak emeline düşecek hükümetlerin müdahalesini bertaraf edecek hür ve demokrat hükümetlerle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilal harekâtına geçmeliyiz.”

Sabahattin Bey ve İsmail Kemal Bey müdahale edilmesini Ahmet Rıza Bey ise Adem-i Müdahaleciliği savunmuş ve böylece kongre neticesinde birleşme yerine bölünme çıkmıştır.⁸ I. Jön Türk Kongresi’nde ayrılıkların temel nedenlerinden bir tanesi de Prens Sabahattin ve onun yanında yer alanlar Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan diğer etnik unsurların ve gayri Müslim kavimlerin var olan taleplerini tamamen reddetmek yerine uygulanabilir olanlarının dikkate alınmasını istemeleridir. Prens Sabahattin ve onun yanındakiler Adem-i Merkeziyet etrafında bir programın yapılması gerekliliğinin altını çiziyordu.⁹

1902 yılında yapılan kongreden sonra II. Abdülhamit’e karşı izlenecek mücadele konusunda düşünülen anlaşmazlık neticesinde muhalefet safları bölündü. Sabahattin Bey önderliğindeki grup kongreden bir süre sonra Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’ni kurmuştur.¹⁰

I. Kongrenin başarısızlığından birkaç yıl sonra Jön Türkler ortak ve kuvvetli muhalif bir yapı içinde hareket etmek maksadıyla yeni bir kongrenin yapılması konusunda anlaşmaya vardılar.

II. Jön Türk Kongresinin toplanmasından önce Terakki ve İttihat Cemiyeti kongrede kabul edilmesini istediği bir takım taleplerini şu şekilde ifade etmiştir. 1- Saltanata Veraset usulü yani hanedanın en yaşlı üyesinin Padişah olması usulünün değiştirilmemesi, 2- Osmanlı Devleti içinde örgütü olmayan cemiyetlerin kongreye kabul edilmemesi, 3- Yabancı müdahalesinin düşünülmemesi ve kabul edilmemesi,

⁷ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler**, 2. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2000, s.191.

⁸ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler**, s.191.

⁹ Murat Sarıca, **Siyasi Düşünce Tarihi**, 6. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1993.s.249.

¹⁰ Reyhan, Prens Sabahattin, s.147.

4-Eylem alanlarının sınırlandırılması, 5- Yabancı müdahalesine sebebiyet verecek olan eylemlerden kaçınılmasıdır.¹¹

Paris'te yapılan İkinci Jön Türk Kongresine katılan örgüt ve yayın organlarının¹² Kongre'de görüştükları en önemli tartışma konuları; Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmek, mevcut idare sisteminin temelden değiştirilmesi ve meşveret ve meşrutiyet usulünün tesis edilmesidir.

27 Aralık 1907 günü başlayan Kongre 29 Aralık 1907 tarihinde çalışmalarını tamamlamıştır. Şubat 1902 I. Jön Türk Kongresinin anlaşmazlık noktalarından en önemlisi olan yabancı müdahale ile ilgili bir teklif ve tartışma olmamıştır. Bu da Prens Sabahattin Bey ve grubunun Terakki ve İttihat Cemiyeti'yle birlikte hareket edilmesi yönünde ve Cemiyet ile uzlaşma sağlamak istemesi şeklinde yorumlanabilir. Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Prens Sabahattin ve diğer etnik gruplar arasında böyle bir tartışmanın geçmemesi Kongrenin hedeflediği ortak bildiri noktasında anlaşmaya varılmasını netice vermiş ve kongre sonrası uzun sayılabilecek bir bildiri hazırlanmıştır.¹³ Knight, 1907 Jön

¹¹ Sina Aksin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1980, s.63

¹² 1-Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu cemiyetin yayın organları olarak Şura-yı Ümmet ve Meşveret gazeteleri, 2-Birleşik Ermeni İhtilâl Toppluluğu (Daşnaksutyon), yayın organı olarak Druşak gazetesi, 3-Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti, yayın organı olarak Terakkî gazetesi, 4-Mısırdaki Musevî Cemiyeti, yayın organı olarak Lavara gazetesi, 5-Mısır'da Ahd-i Osmâni Cemiyeti, 6-Balkanlarda yayın yapan ihtilâlcî Razmik gazetesi, 7-Amerika'da yayın yapan ihtilâlcî Hayrenik gazetesi, 8-Marsilya'da yayın yapan Armina gazetesi, 9-Londra'da Arapça ve Türkçe olarak yayın yapan Hilâfet gazetesi Taha Toros, Milliyet, 19 Şubat 1978, s.5

¹³ Aksin, **100 Soruda Jön Türkler.....**, s.62-65 1907 Kongresinin tamamlanmasından sonra şu beyanname yayınlanmıştır.

"Osmanlı Muhâlifin Firkaları Kongresi'nin Beyannamesi

Türkiye'de icrayı faaliyet eden fîrûku muhtelif tarafıdan 27,28,29 kânunuevvele müsadif günler zarfında münakid kongre Devleti Osmanîye'yi teşkil eden milletler beyninde ittihadı muvaffakiyet hasıl olduğunu resmen ilân eder, o milletler ki padişahı lâhık Abdülhamî Saniyenin cinayati bir manzarâi nefret ve istikrah arzeden idarei müstebideden müştereken azap çekiyor.

Otuz seneden beri devam eden bu devir zannolunduğu gibi yalnız Hıristiyanlar hakkında değil, bütün Müslümanlar için de mucibi harabi oldu. Hümkâr menfaati şahsiyesi uğruna Hıristiyanları tazyiki daimi altında bulundurdu; katliâm etti. Müslümanlara gelince tahtı esarete soktu; nefyü tağrip etti; kesti, öldürdü. Sonra da kendinin ve etrafındaki canilerin beşeriyete karşı icra ettikleri suikastların mesuliyetini Müslümanların üzerine atarak müteham addedilmelerine sebebiyet verdi. Devletin bütün akvamını Abdülhamit birbirini müteakip zulmü cinnetkêranesine kurban etti. Aralarında din ve milliyet husumetleri âdeta bililtizam idame etmek suretile cümlesini alettevali birbiri üzerine saldı; Türk, Ermeni, Rum, Bulgar, Arap, Dürzü, Kürd, bunların hepsi nefyü; tazyik, katliâmlar gördü, öğrendi. Bütün bu cinayetlere dehşetli bir tüy diken Ermeni katliâmı, elhaleti hazîhi devam eden Arabistan kitâli failine 'Büyük katil', 'Kırmızı Sultan' unvanlarını kazandırdı.

Bu cinayetlerden başka Abdülhamid Türkiye'nin bütün kuvveti hayatîyesini bittedric mahv ve ifna edici bir politika takip etti. Milletın ticaretine, idareye, maarife mütellik bütün hayatı, maddî ve mânevîsini malûl ve muattal kıldı.

Vicdanlarında arzuyu teemmül, fikirlerde sevdâyı hürriyet husule gelir korkusu ile -iktidarı nisbetinde- maarife sed çekti. İktisabı ilmi mârifete hahişkâr olan bütün bu milletleri vesaiti tahsilden mahrum ett. Mektepleri kapadı, muallimini hapse attı, şakirdanı sürdü, mektep namına bıraktığı tesisatta ise tedrisatı misli görülmemiş bir sansürün fartı tecessüsü tahtında hiç hükümüne indirdi.

Matbuat tamamıyla esaret altındadır. Sansür memurları tarafından müsaade edilen veyahut yine onlar tarafından icat olunan havadisten başka bir şey neşir ve işaaya mezun değil. Bu şekilde Devleti Osmanîye hâkimi mutlakının arzusuna binaen kurulmuş bir nevi riya ve cehalet duvarile muhat bulunuyor.

Abdülhamit yalnız her şeyden aciz olan neşvü nemayı mânevîye mâni olmadı; tebaasını refahı maddiyi temin çarelerinden de mahrum etti. Bu cihetten de halk açlık ve sefalet içinde! Birtakım haris ve namussuz memurlar tarafından toplanan haksız vergiler yol ve kanal inşasına hasrediliyor; Sarayın kasalarını doldurmaya, Yıldız haşeratını beslemeye, zenginlendirmeye, hafiyeleri ve hariçte Türkiye ahvaline dair Avrupa'yı aldatan ve memleketin en büyük düşmanı olan Abdülhamit'in medih ve sitayişinde bulunan gazeteleri doldurmaya sarf olunuyor.

Amedi şüddün men'i ve bermucibi emir kimseye pasaport verilmesi faaliyeti ticariyeyi mümkünsüz kılıyor. Mükellefatı resmiye, murabaha, ademi asayiş ve emniyet, vasıtai nakliyenin yokluğu, köylünün elinden tohumların bile cebren alınması ziraati mahvediyor. Bir zaman dünyanın zahire anbarı addedilen o en münbit ve mahsuldar topraklar bile şimdi kuru bir çöl halinde! Ormanlar, mâdenler açılmıyor, işletilmiyor. Vakıa devletin başına çökmüş bir sürü sermayedarane imtiyazlar bahşediliyor. Fakat bunların o imtiyazlardan istihsal ettikleri menafi yalnız kendi ceplerine münhasır kalıyor.

Buna binaen mülkün her cihetinden muhtelif millet ve mezhepte binlerce halk maskatı ve re'si olan yerleri terk ile hürriyet, asayiş, emniyet ve biraz da vasıtai maişet bulmak emelile Avrupa ve Amerika'ya kadar gidiyor. Bu suretle muhaceret, kahtü galâ ve katliâma yardım etmiş oluyor.

Türkiye'nin müzakayası, sefaleti harici politika noktaı nazarından da yine bu derece acıklı bir haldedir. Abdülhamit hususî bir siyaset takip ederek Devlet-i Osmaniye'yi tamamen itibardan düşürdü; hürriyetperver devletlerin rağbet ve muhabbetini nefrete münkalip etti. O devletler ki Paris ve Berlin muahedelerinde ıslahat vaatlerine mukabil Devleti Aliye'yi külliyan mukasmeden esirgemişti. Bu ıslahat eğer zamanında icra edilmiş olsaydı memleket yeni bir hayat kazanır, şimdi bereket içinde bulunurdu. Bilâkis def'at ile resmen vâdolan bu ıslahatın ademi icrasında gösterdiği inad ile padişahı lâhik tebaası içinde bundan bilhassa mütaazzır olan akvamın muhikkane kıyamına sebebiyet vermiş ve müdahalei ecnebiyeyi davet etmiş oldu.

Bu meşun usulü idare mülkün küçülmesini intaç etti. Eğer biraz daha devam ederse Arnavutluk, Makedonya, Arabistan, Ermenistan da şüphesiz devletten ayrılacak ve etrafında ya mülkünü tevsi veya malî, ticarî menfaatler istihracını arzu eden yahut ahalisini yerleştirmeye toprak arayan hükümetlerin pençesi hırsına düşecek.

Bu ahvalin intaç ettiği harakâtı ihtilâl-kârane şidiye kadar ayrı ve birbirinden farklıydı; bugün müteaddit mahallerde Müslüman ile Hıristiyanın müştereken hareketleri ispat eyledi ki bütün ahali memleket eza ve cefadan usanmış; padişahın kendilerini uçurumlara sürüklediğini anlamış!

Bu meşun usulü idare mülkün küçülmesini intaç etti. Eğer biraz daha devam ederse Arnavutluk, Makedonya, Arabistan, Ermenistan da şüphesiz devletten ayrılacak ve etrafında ya mülkünü tevsi veya malî, ticarî menfaatler istihracını arzu eden yahut ahalisini yerleştirmeye toprak arayan hükümetlerin pençesi hırsına düşecek.

Bu ahvalin intaç ettiği harakâtı ihtilâl-kârane şidiye kadar ayrı ve birbirinden farklıydı; bugün müteaddit mahallerde Müslüman ile Hıristiyanın müştereken hareketleri ispat eyledi ki bütün ahali memleket eza ve cefadan usanmış; padişahın kendilerini uçurumlara sürüklediğini anlamış!

Bugün biraz mülâhazaya iktidarı olanların hepsi hükümeti hazıranın tebdiline müracaatla devleti izmihlâlden ve mahvü taksimden kurtarmak mümkün olduğunu pekâlâ görüyor. Bu kadar felâketlere sebebiyet veren bir usulü idareyi derhal ve her ne vasıta ile olursa olsun yıkmak elzemdir. Bunun için matlubumuz:

1-Sultan Hamid'i tahttan feragata icbar,

2- İdare hazıranın esasen tebdili,

3- usulü meşveret ve meşruteyetin tesisi (Âyan ve Mebusan Meclisleri).

Felâketi umumiyeye sebebi aslî olanın izalesi ıslahata en birinci şarttır. Onunla beraber istibdat, casus korkuları, siyasi emniyetsizlikler de mahvolmalı. Sonra usulü meşruteyetin ihdasile bütün akvamı ve vezâifçe müsavi addolunarak ihtiyaç ve arzusunun ilana muvaffak olur ve bir ittihadı suluhperverane içinde herkesin hakkı, hürriyeti temin olunur.

İşte kongreyi birleştiren maksat budur. Bu maksat bir toprak evladı olan ve aynı suretle zahmet çekememekle akvamının arzusuna muvafaktır. O kavimler bugün hürriyet ve saadette olan hisselerini müttehid bir hareketle istihsale karar vermişlerdir.

Bu komitenin program ve harekâtı hususiyesine riayet ederek müştereken çalışmak için halisane ve uhuvvetkârane ittihad ediyoruz. Mücadeleye başlamadan evvel hâdisat karşısında fütur getirmeyeceğimizi birbirimizi birbirimize vaat ediyoruz. Türkiye'de yeni bir devrin zuhuru muvaffak olmadan terki silah etmeyeceğimizi hünkâra ilân ediyoruz.

.....

Bizi ihtilâl sevkeden sebep hükümeti hazırlayan cinayetlerdir. Mücadeleye hazır olduğumuzu ilân ve atide münderiç vesaiti umuma tavsiye ederiz:

1-Hükümetin efal ve harekâtına karşı silâh ile mukavemet,

2- Siyasi ve iktisadî tatili iştiğalat ile silâhsız mukaveme (polis ve hükümet memurlarının tatili meşguliyeti,)

3-Hükümeti hazıraya vergi vermemek,

4-Ordular dahilinde telkinat: Asker, ne evladı vatana, ne de erbabı kıyama karşı yürümeye davet olunacak,

5- Kıyamı umumî,

6- Hâdisatın gösterdiği lüzuma göre sair vesaiti icraat.

Mazlumların hepsi bizim gibi azmederse o hükümet yakında ortadan kalar. O hükümet ki yıkılmaya yüz tutmuş bir durvar halindedir. Onu yıkmaya ve onun yıkılmasına selâmete eren vatan dahilinde ziyayı hürriyet ve daletin temevvücüne bir omuz, darbesi kıfayet eder!

Yaşasın şimdiye kadar müteferrik bir halde bulunan milletlerin ittihadı! Yaşasın kuvvei ihtilâliyenin içtiması!

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, vasıtai neşriyatı:Şûrayı Ümmet ve Meşveret.

Ermeni İhtilal Heyeti Müttefikası (Taşnaksütyan), vasıtai neşriyatı: Duruşak..

Mısır Cemiyeti İsrailiyesi, vasıtai neşriyesi: Lavara.

"Hilafet" heyeti tahririyesi: Türkçe ve Arapça vasıtai neşriyat (Londra)

Armenya gazetesi heyeti idaresi, vasıtai neşriyat (Marsilya).

Türk Kongresini “Osmanlı Türk İhtilalcileri Kongresi” olarak nitelemektedir.¹⁴ Kongre sonunda kabul edilen teklifler¹⁵ arasında en önemlisi Osmanlı halklarının din, dil ve ırk ayrımı olmaksızın kanun önünde mutlak eşit olması sağlanacaktır.¹⁶ 1907 yılının son günlerinden yapılan II. Jön Türk Kongresi’nde sağlanan birlik Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra bozulmuştur.¹⁷

3- Jön-Türklerin Siyasal Görüşleri

Jön Türk düşüncesinde hakim olan temel görüşler arasında öncelik devleti kurtarmaktır. Osmanlı Devleti’nin özerkliğini ve coğrafi bütünlüğünü sağlamaya

“Razmik” heyeti idaresi, ihtilal naşiri (Balkan memleketleri)

“Hayrenik” heyeti idaresi, ihtilal naşiri (Amerika).

“Ahdi Osmani” Cemiyeti (Mısır)

Teşebbüsü Şahsi ve Âdemi Merkeziyet, Meşrutiyet cemiyeti, Naşiri efkârı: Terakki.” Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, , s.291-295.

¹⁴ E. F. Knight, **Türkiye Bir Milletın Uyanışı 1908 Devrimi**, Çev. Mahzar Ersoylu, Özdemir Ofset, 1993, s.84.

¹⁵ **Kongrenin Kabul Ettiği Çeşitli Teklifler**

1- İran Meclis mebusan reisine gönderilen telgrafname:

Avrupa’da ictimâ eden Devleti Osmaniye fûruku muhalife ve icraiye kongresi, hukuk ve vazifelerine itminanı kalb ve vâkıf ve milletinin hürriyet ve adaleti için mücahid, İran milleti mebuslarına muhabbeti amikasını arzeder.

Kongre ümit eder ki, Devleti Osmaniye’de tesis edilecek idarei meşrutia iki komşu memleketi birleştiren dostluğu takviye edecek ve şarkın temeddününe hizmet eyleyecektir. Yaşasın İran Meclisi Mebusan!

...

Muhtelit daimi komite:

Kongre, teşkilâtı dahiliyesi bulunan fırkaların âzasından müteşekkil olmak üzere daimî ve hafî bir muhtelit komite tesisine karar verdi. Bu komitenin nizamnamei dahilisi mevcuttur. teşkilat ve icraat son derece mektum tutulacaktır. İfşayı esrar mücazâtı şedideyi davet eder.

3-Müşareketi ihtilâliye davet:

Makedonya denilen vilayetlerimizdeki vesair yerlerdeki akvamı muhtelifeye mensup müsellaah çeteler, mazlûm ahaliye tecavüz ve yekdiğerile muhasama ederek nefreti umumiyeyi celp, müstebidi âzamu memnun ve felsefei esasiyei ihtilali tağyir etmektedirler.

Kongre, hedefleri-ahalinin saadeti, vatanın selâmeti, fikri hürriyet ve adaletin tesis ve tâmimi, hükümeti hazırî müstebidenin ilgası- olması lazım gelen fûruku muhalifeyi silahlarını müstereken ve nüttehiden hükümeti Hamidiye aleyhine tevcihe davet eder.

4-Vatanı müsterekimizde, hidematı fedakârane ibrazı ile mahbes ve menfada inleyen mazlûmini hürriyete ve selâmı hürrmet ve uhuvvet isali.

5- Fûruk muhalifeye mensup oldukları halde bilâhere hükûmete satılan, esrarı cemiyeti faş eden ve her suretle maksada muhalif haekette bulundukları efalile tebeyyün eden hainlerin ‘muhtelit icraat komitesi’ nizamnamesi mucibince cezalandırılmaları.

6- Neşriyatı ihtilâliye:

kongre neşriyatı ihtilâliyenin efkârı ahaliye husule getirdiği tesir ve inkılâbatı nazarı dikkate alarak Türkçe, Arapça, Kürtçe, Arnavutça, Ermenice, Bulgarca, Rumca resaili müteselsile neşrini ve bunların teşkilatı dahiliyeleri vasıtaile tevziini tahtı karara aldı. Bilhassa köylülere, memurine, asker ve zabıtana, ulemaya, sunufu âliye ashabına ve kadınlara hitaben ihtibahnameler yazılacaktır.

7-Gelecek kongrenin tarihi:

Gelecek kongrenin 1908 senei efrinciyesi nihayeine doğru inikadı karargir olmuştur. Mamafih bu tarih, mecburiyet zuhurunda, daimî komiteyi teşkil eden fırkaların muvafakatine tebdil edilir” Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s.295-297.

¹⁶ Knight, **Türkiye Bir Milletın Uyanışı 1908 Devrimi**, s.84.

¹⁷ Taha Toros, Milliyet, 19 Şubat 1978, s.5

yönelik bir program çerçevesinde belirlenmiş hedefleri yoktur. Yani başlangıçta belirgin bir iktisadi, siyasi veya idari bir programları mevcut değildir.¹⁸

Avrupa Siyasi tarihinde meşrutiyetin ve demokrasinin getirilmesi ve geliştirilmesi ancak yeni bir burjuva sınıfının oluşturulmasıyla mümkün olmuştur. Osmanlı Devleti içinde burjuvazi düşüncesine sahip olanlar, Meşrutiyet idaresinin tesisi için burjuva sınıfının oluşmasını temel şartlarından bir tanesi olarak görmüşlerdir. Jön Türk'ler burjuva sınıfına dahil olmasalar da, savundukları düşünce sistemi Avrupa Siyasi tarihinde hakim olan burjuva düşünce sistemi ile bazı paralellikler göstermekte olduğunu hem Petrosyan hem de Sina Akşin ifade etmektedirler.¹⁹

Ahmet Rıza'nın şu ifadelerinin burjuva düşüncesinin paralelinde söylendiği ifade edilebilir. "Ekmeğini alınının teriyle kazanan, menfaatini kimsenin zararında aramayan adam dünyada kimseden, hiçbir hükümetten korkmaz... Milletle böyle duygular ancak talim ve terbiye ile uyanır."²⁰

Pozitivizm²¹'in Ahmet Rıza Bey için çekici olan özelliği, Osmanlı Devleti'nin padişahın iradesiyle yönetiliyor olması ve bunun sonucu olarak ta akılçılık ve nesnellikten uzaklaşıldığı düşüncesidir. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin birleştirici aracı olarak Padişah'ın varlığının devam etmesi gereği de ihtilâli istemeyen Ahmet Rıza Bey'in düşüncesine katkı da bulunmuştur.²²

Ahmet Rıza Bey Türkiye'ye pozitivizmin girişinde önemli rol oynamıştır. Ahmet Rıza Bey'in A. Comte'un vecizesi olan "ordre et progres"(Nizam ve Terakkî) isminden etkilenerek İttihat ve Terakkî ismini vermek istemiş ancak İstanbul'daki

¹⁸ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, s.78.

¹⁹ Sina Akşin, **Jöntürkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987, s.81. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1974, s.335.

²⁰ Ahmet Rıza, "Muhaddeme", **Meşveret**, 13 Cemaziyülâhir 1313,s.1. Aktaran Mardin, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri**, s. 190-191.

²¹Pozitivizm, metafiziği reddederek gerçek üstünlüğün sadece bilimde olması gereğini ileri sürüyordu. Bunun sonucu olarak ta bilim tüm sosyal ve toplumsal olayları açıklayabilirdi. Toplum olaylarının açıklanması aşamasında Pozitivizm, toplumsal ilerlemenin mevcut düzen içinde olabileceğini yeni ihtilâllere lüzum olmadığını belirtiyordu. Ahmet Rıza, **Ahmet Rıza Bey'in Anıları**, Haz. Bülent Demirbaş, İstanbul, Arba Yayınları, 1988, s.31-32.

²² Akşin, **Jöntürkler ve İttihat ve Terakki**, s.32.

Cemiyet üyeleri “ordre” yerine “union” kelimesini koyarak “Union et Progres” (İttihat ve Terakkî) olarak değiştirmişlerdir.²³

Ahmet Rıza Bey’e göre Pozitivizm, dinin yerini tamamen alıncaya kadar dinden vazgeçilmemelidir.²⁴ Pozitivizmin dünya vatandaşlığı görüşünü savunur. Kendisinin ne aşırı milliyetçi olduğunu ne de yabancı düşmanı olduğunu söyledikten sonra “Allah beni dünya yurttaşı olmaya engel olan vatanseverlikten korusun” diyerek “vatanımı seviyorum fakat aynı şekilde insanlığı ... da seviyorum” şeklinde düşüncelerini ifade eder.²⁵

Pierre Lafitte, İslam memleketlerinde Hıristiyan memleketlerinden daha fazla hoşgörünün bulunduğunu söyler. Rıza Bey de Osmanlı Devleti içinde bu hoşgörünün fazla olması ve imparatorluk içindeki unsurların böylesine gevşek bırakılmış olmasını parçalanma ve çöküş sebeplerinden bir tanesi olarak görmektedir.²⁶

Jön Türk’lerin bir dönem önderlerinden olan Sabahattin Bey, önce İmparatorluğun kurtarılmasını ve bunun gerçekleştirilebilmesi içinde bilimsel yollara başvurulması gerektiğini düşünüyordu. Bu sebeple de iki ilke ileri sürmüştür.²⁷

-Dönemin siyasi koşulları içinde imparatorluğa çağdaş bir şekil vererek imparatorluğun ömrünü mümkün olduğu kadar uzatmaya çalışmak,

- Türk toplumunun İmparatorluğun temel ögesini oluşturduğu düşüncesinden hareketle bu toplum yapısında bir inkılap ve dönüşüm gerçekleştirmeye çalışmak.

Prens Sabahattin, hem Jön Türk grupları arasında işbirliğinin kurularak güçlendirilmesine ve hem de Türk dünyasını Batı’da tanıtmaya çalışmıştır. Onun idaresinde oluşan bir cemiyet, cemiyetin fikirlerini yaymaya çalışan bir yayın organı vücuda getirilmiştir. I. Jön Türk Kongresi’nde sunulan beyannamesinin başında, hürriyet ve istibdadın tarihi olayların sebebi olduğunu ifade ettikten sonra insanlığın

²³ Murtaza Korlaelçi, “Pozitivist Düşüncenin İthali”, **Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.215. (s.214-222)

²⁴ Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.621. Korlaelçi, “Pozitivist Düşüncenin İthali”, s.218.

²⁵ Korlaelçi, “Pozitivist Düşüncenin İthali”, s.3.

²⁶ Mardin, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri**, s. 185.

²⁷ Taha Toros, “Prens Sabahattin”, **Milliyet**, 18 Şubat 1978.s.5

“tabiatı hariciyenin istibdadı altında bulunduğu, kuvay-ı maneviyyenin terakkiyatı”nın insanları istibdattan kurtarmak olduğunu belirtmiştir. Bunun için “zulmün önüne sed çekmek” lazım geldiğini dile getirmiş bunun nasıl gerçekleşeceğini şöyle ifade etmiştir: *“Osmanlılığa dahil unsurların kendi kavimleri adına hürriyet isteyen temsilcileri bir kuvve-i müttehıdey-i umumiye vücuda getirilmeli, Padişah’a karşı birlikte çalışılmalıdır. İdare-i hazırta bir felaketi muvakkata demektir. Ecnebilerin müdahalesi ise bir afetî daime olacaktır.”*²⁸

Prens Sabahattin, memlekette görülmekte olan sosyal, siyasi, mali ve iktisadi hadiselerin başarılı bir şekilde halledilebilmesi için ilk olarak bu ekole intisab etmiş bir zihniyetin, mütefekkir ve münevver gençlik zümresinin yetiştirilmesi gereğine vurgu yapmıştır.

Prens Sabahattin’in savunduğu ve ileri sürdüğü düşünceleri arasında adını kendisinin kurmuş olduğu cemiyete de ismini veren “Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet” görüşüdür. Bu düşüncede ikili bir yapı vardır. Birincisi şahsi teşebbüsün geliştirilerek Osmanlı da tam olmayan yeni bir sınıfın oluşturulması ve bu sayede ekonomik ve siyasi bir alt yapısının oluşturulmasıdır.

İkincisi, Devlet yönetiminin merkezîyetçi tutumu nedeniyle Osmanlı Devleti içinde hizmetlerin yerel bazda tam olarak görülemediğini düşünmektedir. “Türkiye’de kişi atılımlarını desteklemek, onları merkezîyetten uzak bir yönetime alıştırmak, toplum bilimini uygulamak, din, mezhep ve etnik ayrıcalıkları birleştirmek, gibi konulara önem verilmelidir.”²⁹ görüşünü ileri sürmektedir. Bu yoksunluğun önüne geçilmesi ile ilgili olarak Adem-i Merkeziyet fikrini açıklamıştır.³⁰

Adem-i Merkeziyet fikri esas olarak Jön Türkler’in ayrılma noktasını ifade etmektedir. Çünkü Ahmet Rıza Bey ve onun düşüncesinde olanlar Adem-i Merkeziyet’in Osmanlı Devletini bölmek, yok etmekle bir olacağı görüşünü savunmaktadırlar. Prens Sabahattin ise hizmetlerin daha etkin bir şekilde vatandaşa ulaştırılması ve etkin bir yönetim sisteminin sağlanması için Adem-i Merkeziyet programının Osmanlı Devleti’ni daha güçlü bir hale getireceğini düşünmektedir.

²⁸ Cavit Orhan Tütengil, **Prens Sabahaddin**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1954, ss.1-24.

²⁹Taha Toros, **Milliyet**, 17 Şubat 1978, s.5

³⁰ Prens Sabahaddin Bey’in görüşleri ile ilgili olarak Prens Sabahaddin başlığına bak.

Sabahattin Bey'e göre "Toplumumuzdaki hastalığın ve âcizliğin gerçek nedeni, millî eğitimden ve kişisel girişimlerden yoksun olmamızdır. İkinci yoksunluğumuz ise, devlet yönetiminin merkezîyetçi tutumuydu.... Türkiye'de kişi atılımlarını desteklemek, onları merkezîyetten uzak bir yönetime alıştırmak, toplum bilimini uygulamak, din, mezhep ve etnik ayrıcalıkları birleştirmek, yabancı ülkelerde Türk haklarını savunmak ve lehte gelişen düşünceler sağlamak, hükümdarın totaliter tutumuna karşı koymak amacı ile yurt içinde dernekler ve komiteler kurmak gibi konulara önem verilmelidir."³¹

Prens Sabahattin Bey'e göre husûsî hayatta yapılacak ıslahatlar;

1-İlm-i İctimanın bireysel terbiyesine ilişkin araştırmaları hayata geçirilmelidir. Bu suretle yeni mekteplerin açılması ve yapılacak düzenlemelerin Public Scholl'den örnek alınarak hayata geçirilmesi gerekir. Aynı şekilde memleketin en uygun yerlerinde tesis edilecek okulların kız ve erkekler için ayrı ayrı vücuda getirilmesi elzemdir.³²

2-Anglo-Sakson eğitim tarzı araştırılarak bu eğitim çerçevesinde bireyci ahlak ve düşüncenin geliştirilmesini sağlamak.³³

3- Gençlerimizin toprağa yerleşmelerinin sağlanması ve bunun önündeki engellerin kaldırılarak sağlam bir düzene oturtulması gerekir. Bu sayede bireysel kişilikleri gelişmiş gençlerimiz ailelerinin de yardımıyla zirai yapılanmayı başaracak ve ülkemiz için çok büyük kazançların olmasına bir kapı açılacaktır.³⁴

Jön Türkler'in diğer önemli bir ismi de Mizancı Murat Bey'dir. Mizancı Murat Bey, meşrutiyet ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir. "Usûl-ı Meşrutiyet demek kanun dairesin de serbesti-yi avam demektir. Üssül- esası da umûmun rey ve fikrini istişâre ve netice-i hasılaya binâ-yı idare etmektir."³⁵

Murat Bey'in Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatta kalabilmesi için benimsemiş olduğu tutum "Osmanlılık" politikasıdır. Ona göre, Osmanlı imparatorluğu'nda yapılması düşünülen reform ve düzenlemelerin bütün

³¹ Toros, **Milliyet**, 17 Şubat 1978, s.5

³² Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir ve İzahlar**, Ankara, Ayraç Yayınevi, Eylül 1999, s.55-56.

³³ Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir**, s.56.

³⁴ Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir**, s.56-57.

³⁵ Mehmet Murat (Mizancı), **Mizancı Murat Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları (Tatlı Emeller)**, Çev. Cemile Eren Argıt, İstanbul, Marifet Yayınları, 1977, s.164.

imparatorluğu kapsayacak şekilde yapılması ve uygulamaya konulması gerekmektedir.³⁶ Osmanlılık fikri Jön Türkler'in sahip oldukları ortak düşünce nokralarından bir tanesidir. Diğer ortak noktaları da Meşrutiyetin yeniden ihdası ve Kanun-ı Esasi'nin yeniden işlerlik kazanmasıdır.

Murat Bey, Padişah'a karşı girişilecek olan hareketlere karşıdır. Padişah'a karşı girişilen hareketleri benimsememesinin sebebi "Saltanat" simgesinin öneminden dolayı yıpranmaması gereken bir kurum olduğu ve aynı zamanda padişaha karşı girişilen bir hareketin başarıdan yoksun olabileceğidir.³⁷

Murat Bey Mizan'da yayımlamış olduğu programında şu ifadelere yer vermiştir. "..... Makul ve meşru ve bugünkü memleket mizacına uygun âdil bir idarenin meydana getirilebilmesi lüzumu apaçıktır" ifadelerini kullandıktan sonra Jön Türkler'in içinde var olan fikir ayrılıklarıyla ilgili olarak ta "..... Bazı teferruatta ihtilaf etmek ihtimali varsa da Medeni âlemin her tarafına nazaran bu da pek tabîdir" tanımlamaları ile düşünce farklılıklarının olabileceğini ifade etmiştir. Hazırlamış olduğu programda; devlet yapısında var olan saltanat ve hilafet kurumlarında bir değişikliğin yapılmayacağı, saltanat ve hilafetin yine osmanoğullarına ait olduğu, devlet idaresinin meşveret ve meşrutiyet esaslarına göre yapılması, bütün Osmanlıların eşit olduğu, bütün imtiyazların geçici olduğu, matbuatın hürriyetinin teminat altına alınması, ve idadi mekteplerine kadar eğitimin parasız olması gibi hükümler vardır.³⁸

³⁶ Mardin, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri**, s. 133-134.

³⁷ Mardin, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri**, s. 87.

³⁸ "1) Vatanımız saltanat ve hilâfet itibariyle esas şeklinde hiçbir değişikliğe uğrayamaz.....

2) Saltanat ve hilâfetin Al-i Osman hanedanının başkanlığı altında bulunması şarttır.....

3) Devlet idaresi meşveret ve meşrutiyete dayanacak ve şahsî ve keyfî idare icrası ihtimalinden kurtarılacaktır.....

Matbaat hürriyeti meşrutiyet usulünü tamamlayan esas sebeplerden sayılacaktır.....

4) Bütün Osmanlılar hukuk ve vazifelerinde kesinlikle eşittir. Devlet kanunlarının hükümleri itibariyle hiçbir istisnaya izin verilmeyecektir.

5) Bütün imtiyazlar geçicidir. Verilmesi memleketin umumi menfaatlerine dayanacaktır.....

6) Padişah'ın devlet işleri ile uğraşmasına vasıta Sadrazamdır.....

7) Rütbe, makam ve memuriyetle sınırlanmıştır.....

8) Matbuat hürdür ve yalnız Mahkemelere tabidir.

9) Parasız tahsil İdadî Mektebine kadar mecburidir.

10) Çeşitli Osmanlı unsurları arasında kardeşlik hissini ifade eden bir mefkûre olacaktır." Mehmet Murat (Mizancı), **Mücadele-i Milliye**, s.129-133.

Murat Bey'e Jön Türkler'in bu derece önem vermesinin sebepleri arasında Murat Bey'in Mizan'da kaleme aldıkları konularda kullanmış olduğu ifadeleridir. Murat Bey, Osmanlı Devleti içinde var olan memnuniyetsizliği ifade edebiliyordu. Aynı şekilde Avrupa'nın bir köşesinde bir eşkıya çetesinin ortaya çıkması üzerine Avrupa asayişini muhafaza feryadıyla,³⁹ Osmanlı işlerine karışmaya davet eden Avrupa basınına, kapitülasyonlar aleyhinde⁴⁰ yabancı memleketlerine verilen ayrıcalıklara itiraz eden,⁴¹ Mülkiye memurlarının maruz kaldığı yabancı müdahalesinden şikayet eden⁴² Osmanlı imparatorluğu içinde var olan yabancı tüccarların Osmanlıları sömürmesinin son bulması⁴³ hakkında yazdığı yazılar önemlidir.

Abdullah Cevdet Bey, Jön Türk'ler içinde diğer önemli bir isimdir. Abdullah Cevdet'in Jön Türkler'in siyasi düşüncesinin oluşumundaki rolü özellikle Batılılaşma modelini ve bu düşünce sisteminin Osmanlı Devleti içinde uygulanabilirliğini savunmasıdır. Abdullah Cevdet Bey, Batının getirdiği teknoloji ve bilim alanındaki ilerlemelerin olumlu yönlerinin Osmanlı Devleti içinde uygulanabileceğini savunmuştur. Abdullah Cevdet'e göre Batılılaşma geleneksel kültür ve değerler vasıtasıyla kazanılabilecek bir olgudur. Abdullah Cevdet, İslam dinini toplumun gelişmesi için bir itici güç olarak görmektedir. Ancak Abdullah Cevdet İslam dininden tedricen uzaklaşılması gereği üzerinde durmaktadır.⁴⁴ Müslümanlar'ın Batı medeniyetinden faydalanamamasından dolayı şikayetlerini yazılarına yansıtmıştır. Abdullah Cevdet, bu konu ile ilgili olarak Rusya Müslümanları'na karşı yapmış olduğu nasihatte şu ifadeleri kullanmıştır. "Müslümanların Rusya'da zulüm ve

³⁹ Murat Bey, Emniyet-i Dahiliye, Mizan, 20 Sefer 1304, s.32. Aktaran Mardin, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri**, s. 111.

⁴⁰ "Müdahalat-ı Ecnebiyeyi Men için en kısa Tarik", **Mizan**, 18 Ramazan, 1304, s.279-280. Aktaran Mardin, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri**, s. 111.

⁴¹ "İmtiyazat-ı Ecnebiye", **Mizan**, 10 Recep 1305, s.424. Aktaran Mardin, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri**, s. 111.

⁴² "Avrupa'dan İlk Sadalar", **Mizan**, 12 Ramazan 1305, s.531-533. Aktaran Mardin, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri**, s. 111.

⁴³ "Müdahalat-ı Ecnebiye", Aktaran Mardin, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri**, s. 111.

⁴⁴ Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet**, İstanbul, (Yayımlanmış Doktora Tezi), 1980, s.200.

hakaret gördüğünü Müslümanların zulüm ve hakaret görmesi Müslüman olduklarından değil cahil ve tembel olmalarındandır.”⁴⁵

Jön Türkler’in fikirlerinde ihtilafa düşme nedenleri sahip oldukları ortak düşüncelere (Meşrutiyetin ilan edilmesi ve Kanun-i Esasi’nin yeniden işlerlik kazanması gibi) nasıl ulaşılacağı noktalarında yatıyordu. Yani amaca ulaşmada kullanılacak metodlar neler olacaktı. Özellikle 1902 I. Jön Türk Kongresi’nde bu ayrılık noktası kongredeki uyuşmazlığın en önemli nedenleri arasındadır. I. Jön Türk Kongresi’nden sonra Türk Siyasal Hayatı için belkide temel olacak bir ayrılık yaşanmıştır. İttihatçılar ile Sabahattin Bey etrafında oluşan birlik arasında ciddi bir çekişmenin başladığı tarih olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde bu siyasal çekişme daha da artarak devam edecektir. Ancak 1902 senesinde yapılan I. Jön Türk Kongresi’nde daha kuvvetli gibi görünen Sabahattin Bey ve onun yanında olanlar 1907 tarihinde İttihat ve Terakki’nin Selanikte kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmesinden sonra bu kuvvetini siyasi rakibine kaptırmıştır. Çünkü Osmanlı Hürriyet Cemiyeti etkin bir şekilde Ordu desteğine sahipti. Zaten Meşrutiyet döneminde ordunun bu desteği ile siyasal hayatta kendine karşı oluşan muhalif hareketleri yıldırma ve baskı politikası uygulamak suretiyle muhalefetin büyümesini engellemiştir.

B- II. Meşrutiyet Öncesinde Jön-Türkler’in Siyasal Arayışları

1- Jön-Türkler’in Siyasal Örgütlenme Çabaları

II. Abdülhamit istibdadına karşı oluşan ilk muhalif hareketin genel olarak 1889 tarihin başladığı kabul edilmektedir. İbrahim Temo anılarında Cemiyet’in ilk olarak İttihad-ı Osmanî isminde kurulduğunu söylemektedir. İttihad-ı Osmanî Cemiyeti’nin ilk kurucuları arasında Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshat Sukuti, Kafkasyalı Çerkes Mehmet Reşit vardır.⁴⁶

⁴⁵ Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, s.233.

⁴⁶ İbrahim Temo, **İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları**, Hazırlayan, Bulut Demirbaş, İstanbul, Arba Yayınları, 1987, s.13-15.

I. Jön Türk Kongresi'nden sonra çıkan anlaşmazlıklardan sonra kurulan “Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti”, 1906 senesinde Prens Sabahattin tarafından “Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyeti Cemiyeti” adı altında siyasal hayattaki faaliyetlerine devam edecekti. Bu faaliyetten sonra cemiyetin programını ve faaliyetlerini duyuracak olan bir gazetenin çıkarılması elzem olmuştu. Bu gereklilik yüzünden “Terakki” gazetesi yayın hayatına başlamıştır.⁴⁷ Cemiyet'in kurucuları Prens Sabahattin, Ahmet Fazlı, İsmail Kemal, Doktor Nihat Reşat, Doktor Rifat, Miralay Zeki, Doktor Sabri, Hüseyin Tosun, Milaslı Murattır. Cemiyet'in yayın organı Terakki gazetesidir.

1321 (1905) senesinde Mehmet Tahir, Naki ve Mehmet Talât Bey'lerin teşebbüsleri sonucunda Selanik'te Osmanlı Hürriyeti Cemiyet'i kurulmuştur.⁴⁸ 1322 (1906) yılında Mustafa Kemal'in teşebbüsü ile Şam'da “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti” kurulmuştur.⁴⁹

“Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”ni kuran üyeleri Bursalı Tahir Bey,⁵⁰ Naki Bey(Yücekök),⁵¹ Edip Servet (Tör) Bey,⁵² Kazım Nami (Duru) Bey,⁵³ Ömer Naci Bey,⁵⁴ İsmail Canbolat Bey,⁵⁵ Hakkı Baha Bey,⁵⁶ Mehmet Talat Bey,⁵⁷ Mithat Şükrü (Bleda) Bey,⁵⁸ Rahmi (Aslan) Bey⁵⁹ olarak belirtilmiştir.

“Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” ile “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” 29 Eylül 1907 yılında birleşmiş ve ismi “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” olmuştur.

⁴⁷ Aksin, **100 Soruda Jön Türkler**..., s.53.

⁴⁸ Cavit Bey hatıralarında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin gerçek adının “Osmanlı Hürriyet ve Tevhidi Milliyet Cemiyeti” olduğunu ifade eder. Ancak bu cemiyete ait bulunan mührün kısaca “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” diye kazdırıldığını söylemektedir. Recai G. Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968, s.237-238.

⁴⁹ Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları**, s.237-238.

⁵⁰(1861-1926), (Kaymakam- Yarbay), İttihat ve Terakki'nin 1 numaralı üyesidir. 1906'da Selanik Askeri Rüşdiye'si müdürüdür.

⁵¹ (1866-194?), (Binbaşı), Selanik Askeri Rüşdiyesi Fransızca muallimidir.

⁵² (1884-1962), (Erkanı Harp Yüzbaşı), Makedonya Islahatına memur(İtalyan General Degergis'in Yaveridir.

⁵³ (1877-1967), (Yüzbaşı), Muallim

⁵⁴ (1880-1918), (Yüzbaşı), Mülazım Teğmen

⁵⁵ (1880-1926), (Yüzbaşı),

⁵⁶ (Yüzbaşı),

⁵⁷ (1874-1921), (Posta ve Telgraf İdaresi Başkatiibi), 1917 yılında Sadrazam olmuştur.

⁵⁸ (1874-1956), Hastane ve Okul Müdürü

⁵⁹ (1874-1947), Selanik gençlerinden

Daha sonra Cemiyet'in adı "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak anılmaya başlamıştır. Böyle anılmasında Talat Bey ve arkadaşlarının İstanbul'da siyasete devam edecek olmalarından dolayı herkes tarafından vatanseverler grubu olarak bilinen bu ismin kullanılmasını uygun görmüş olmalarıdır.⁶⁰

Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı ele almasıyla birlikte göstermiş olduğu baskıcı ve otoriter tutumu başlangıçta Jön Türk olarak anılan ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer alan insanların çok çeşitli fırka ve dernek içinde siyasi faaliyetlerini sürdürmesine sebebiyet vermiştir.

2- İttihat ve Terakki Cemiyeti

İttihat ve Terakki Cemiyeti ikili bir ayrıma tabi tutulabilir. Birincisi, 1889 yılında İbrahim Temo Bey tarafından kurulan ve 1908 hürriyetin ilanına kadar devam eden Cemiyet, ikincisi de Paris'te başlamış olan "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyet"iyle 1906 yılında Selanik'te kurulan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"nin birleşmesiyle medana gelen Cemiyet'tir. 1908 Hürriyetin ilanından sonra iktidara gelebilmek için bir siyasi parti olarak faaliyetlerine devam edebilmek için "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını almıştır.⁶¹

1865 tarihinde kurulan Yeni Osmanlılar gibi İtalyan Carbonari örgütünün yapılanmasını örnek almıştır. Bu yapılanma hücreler halinde örgütlenmedir. Her hücre içinde her üyenin bir numarası vardır ve ilk üye olarak ta İbrahim Temo kaydolmuştur.⁶²

İttihat ve Terakki'nin gelişmesi sırasında Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi gibi mütefekkirlerin eserlerinin okunması çok etkili bir rol oynamıştır.⁶³

⁶⁰ Kunihiro Shidara, İttihat ve Terakki mi? Terakki ve İttihat mı?, XII. **Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler)**, III. Cilt, Ankara, 12-16 Eylül 1994, s.1192-1193.. (s.1189-1194)

⁶¹ Shidara, "İttihat ve Terakki mi?...", s. 1194.

⁶² Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 4. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.195.

⁶³ Ahmet Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C.13, 2002, s.229, (s.228-262)

İttihad-ı Osmanî Cemiyeti, Ohrili İbrahim Temo, Arapkırlı Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshat Sukuti, Kafkasyalı Çerkes Mehmet Reşit'in katılımlarıyla kurulmuştur.⁶⁴ Daha sonra kurucuları arasına Bakülü Hüseyinzade Ali, Şerafettin Mağmumi, Giritli Şefik, Konyalı Hikmet Emin, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeli Sabri ve Selanikli Dr. Nazım Beyler de katılmışlardır.⁶⁵

İttihat ve Terakki'nin kuruluş tarihi genellikle 1889 olarak kabul edilmektedir. Bu tarih ilk kurucularından kabul edilen İbrahim Temo'nun anılarına dayandırılmaktadır. İbrahim Temo anılarında Cemiyet'in ilk olarak İnkılap-ı Osmanî isminde kurulduğunu söylemektedir. Askeri Tıbbiye mensupları tarafından kurulan bu cemiyet daha sonra diğer mektep mensupları arasında da ilgi görmüş ve cemiyete katılımlar gerçekleşmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1893 yılına kadar önemli bir faaliyette bulunmamıştır. Ancak Cemiyet'in varlığı ile ilgili konuşmalar ve dedikodular ortalıkta dolaşmaya devam etmiştir. Ancak örgütlü bir cemiyetten söz etmek henüz mümkün değildir. Cemiyet'in siyaset sahnesine çıkmaya ve örgütlenmeye başladığı yıl olarak 1894-1895 yılını kabul etmek gerekir. Cemiyet başlangıçta İnkılap-ı Osmanî ismiyle anılırken bu tarihten itibaren Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini almıştır. Ayrıca bu tarihlerde Cemiyet'in ilk nizamnamesi hazırlanmış ve gizli de olsa örgütlü bir teşkilatlanma hareketine başlamıştır.⁶⁶ 1894 yılında Cemiyet'in başkanlığına Ahmet Rıza Bey getirildi.⁶⁷ Cemiyet'in İlk Nizâmnamesi 1895 baharında Ali Münif (Yeğena)'nın başkanlığında Leskovikli M. Rauf Bey ile beraber hazırlanmıştır.⁶⁸

Cemiyet'in yayın organı, ilk olarak 1 Aralık 1895 yılında yayınlanmaya başlayan *Meşveret* gazetesidir. Gazetenin müdürlüğünü de Ahmet Rıza Bey

⁶⁴ Temo, **İbrahim Temo'nun İttihat..**, s.13-15.

⁶⁵ Daha sonra kurucuları arasına Bakülü Hüseyinzade Ali, Şerafettin Mağmumi, Giritli Şefik, Konyalı Hikmet Emin, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeli Sabri ve Selanikli Dr. Nazım Beyler de katılmışlardır.Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", s.228.

⁶⁶ Ali Birinci, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (/1895)",**Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C. 2, 1999, s.403, (s.401-440).

⁶⁷ Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", s.229i

⁶⁸ Ali Birinci, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu...", s.405,

yapmıştır.⁶⁹ Cemiyet, Meşveret gazetesi vasıtasıyla hem kendi fikirleri çerçevesinde hem de iç ve dış siyasi konularda yayınlar yapmıştır.

Mizancı Mehmet Murat Bey'in Mısır'dan Cenevre'ye gelmesinden sonra Mizan gazetesi vasıtasıyla da Cemiyet'in sahip olduğu düşünceler toplum hayatına aktarılmaya devam etmiştir. Hem Meşveret hem de Mizan vasıtasıyla toplum bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Mizancı Murat Bey, öğretmenlik yaptığı okullarda tarihi konuları kendine has usullerle anlatmıştı. Bu da öğrenciler tarafından çok sevilmesine neden olmuştu. Mizancı Murat Bey'in öğrenciler tarafından çok sevilmesi kendine o insanlar karşısında çok büyük bir popülerite kazandırmıştı. Mizancı Mehmet Murat Bey'in Avrupa'ya gelmesi ve II. Abdülhamit hakkında şiddetli eleştiriler içeren makalelerini Mizan da yayınlamaya başlamasından sonra var olan popüleritesinin de etkisiyle Cemiyet'in lideri gibi görülmeye başlamıştır.⁷⁰ Mizancı Mehmet Murat Bey, cemiyet ile ilgili bir program hazırlamış ancak cemiyet içinde ihtilafa neden olacağı düşüncesi hakim olduğundan dolayı bu öneri kabul edilmemiştir.⁷¹

1902 senesinde Mısır'da Ahmet Rıza Bey ve ekibi tarafından Şuray-ı Ümmet dergisi çıkmaya başladı. Bu derginin ilk sayısında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programı için şu ifadeler kullanılmıştır. "1) Osmanlı Devleti'nin siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü her türlü yabancı müdahalesinden korumak ve "irade-i şevketine" çalışmak; 2) Meşrutiyeti kurmak için Kanun-u Esasi'yi yürürlüğe sokmaya çalışmak; 3) Islahat hareketleri, Osmanlılar'ın çabalarından beklendiğine göre, Osmanlıları bu yönde aydınlatmak ve uyarmak, Osmanlı ulusları arasındaki bağları ve yakınlığı geliştirmek; 4) Hükümet başındakileri ihtiyaçlar ve çağdaş ilerlemeler konusunda aydınlatmak ve görevini yapmağa "davet ve icbar etmek"; 5) Osmanlıların en ileri ulusların düzeyine çıkmak istidadına sahip olduğunu kanıtlamağa çalışmak; 6) Osmanlı hanedanını Saray esaretinden kurtarıp bilimden haberli kılmak ve ülkeye yararlı olacak biçimde hanedanın hilâfet ve saltanatta kalması için çaba göstermek."⁷² Bu ifadelerden çıkarılabilecek sonuçlar şunlar

⁶⁹ Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", s.230.

⁷⁰ Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", s.230-231.

⁷¹ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, 1948, s.207-208.

⁷² Aksin, **100 Soruda Jön Türkler...**, s.51-52

olabilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1895'li yıllarda Fransızca Meşveret'te yer alan programında yabancı müdahalelerin kesinlikle kabul edilemeyeceği önemle vurgulanırken Şuray-ı Devlet dergisinde kullanılan "icbar etmek" tabirinden ne kasteddiğine açıklık getirilmemiştir. Yine Şuray-ı Devlet'te yer alan ifadelerde Hanedanın Hilâfet ve Saltanatta kalması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun sebebi de cemiyet içinde ve muhaliflerinde hanedana karşı özellikle Tunalı Hilmi ve Abdullah Cevdet gibi insanların önderliğinde başlatılan hanedanın gereksizliği düşüncesinin yayılmaya başlamasıdır.⁷³

İttihat ve Terakki'nin başlangıçta hakim olan siyasetinin ana temalarından bir tanesi Osmanlılık ülküsüdür. Ahmet Rıza Bey'i diğer İttihatçılardan ayıran en önemli özelliklerden bir tanesi de İmparatorluğun selametini Osmanlılık ülküsünde görmesidir. Devletin gelişmesi için yapılacak olan ıslahatların etnik ve din farkı gözetilmeksizin tüm vatandaşlar için yapılmasını istemektedir. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan ilk seçimlerde her etnik topluluk ortak bir program dahilinde hareket etmedi. Aksine her unsur kendi programlarını yaparak seçim propagandalarını bu çerçevede yürüttü. İttihat ve Terakki bu durumdan öfkelenerek kendi programlarında hakim unsur olarak Türkçülük ülküsünü benimsemeye başlamışlardır.⁷⁴ Bu dönüşüm ile ilgili olarak Hüseyin Cahit (Yalçın) yazmış olduğu "Millet-i Hakime" isimli makalesinde şu ifadeleri kullanmıştır.⁷⁵ *"Gayr-i Müslimler de Müslimler kadar hukuka nail olacaktır demek acaba bu memleket Rum memleketi, yahut....., yahut Bulgar memleketi olacak demek midir? Hayır, bu memleket, Türk memleketi olacaktır. Osmanlı namı altında birleşeceğiz.... Memlekette Millet-i Hâkime Türklerdir ve Türkler olacaktır."* Osmanlı Devletinde II. Meşrutiyet'in ilanından önce Mason Locaları hepsi yabancı kuruluşlardan olmalarından dolayı kapitülasyon ayrıcalıklarından da yararlanabiliyorlardı. Bu ayrıcalıkların gereği olarak Osmanlı Polisi bu kuruluşlara çağrılmadan giremiyorlardı. Bu durum İttihat ve Terakki'nin gizlilik politikasına

⁷³ Aksin, **100 Soruda Jön Türkler**..., s.52.

⁷⁴ Mim Kemal Öke, "Siyonistlerin İttihatçılar Nezdindeki Başarısız Girişimleri, 1908-9", **Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Yayını, 1982, s.126-127. (s.121-132)

⁷⁵ Hüseyin Cahit (Yalçın), "Millet-i Hakime", **Tanin**, 12 Kasım 1908.

uygun olabilirdi. Ayrıca Mason örgütlenmesi ile Cemiyet örgütlenmesi de benzerlikler taşımaktaydı.⁷⁶

Ahmet Rıza Bey ve taraftarları I. Jön Türk Kongresi'nden sonra meydana gelen görüş ayrılıklarından sonra İttihat ve Terakki ismini kullanmaya başladılar. Ancak üyeler, yeni bir isimle yola devam edilmesinden yana tavır aldı. Ancak Cemiyet'in isminde önemli bir değişiklik olmadı. Cemiyet, "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" olarak siyasal hayatta faaliyetine devam etti. Bu yeni Cemiyet basın hayatının yanı sıra siyasal hayatta çok önemli olan örgütlenme faaliyetlerine girişti. Bu örgütlenmenin önemi de, Cemiyet'e göre Osmanlı Devleti'in kurtarılması için bir an önce yurt içinde ve yurt dışında örgütlenerek faaliyetlerine etkili bir şekilde başlamaktı.⁷⁷

Örgütün kuvvetlenmesinin temel nedenleri arasında Cemiyet'in hem sivil bürokrasi hem de askeri bürokrasi içinde özellikle genç subaylar arasında taraftarları olabilmesi ve bu taraftarlarında mümkün olduğu ölçüde gizlilik içinde tutulmasıdır.⁷⁸ Ayrıca İttihat ve Terakki'nin taşrada herhangi bir yerde sözsahibi olabilmesi ve oradaki varlığını idame ettirebilmesi için Cemiyet'e girecek olan bireylerin bazı nitelikleri olması gerekmektedir. Bu nitelikler Türk olmak, diplomalı olmak, genç olmak ve yönetici kattan olmaktır.⁷⁹ Cemiyet kendini şöyle tarif etmektedir. "Cemiyet-i Mukaddese demek Osmanlı İttihat ve Terakki demektir".⁸⁰ Ayrıca cemiyet kendisi için Kahraman-ı hürriyet, mücahid-i hürriyet, ahrar-ı ümmet gibi tabirleri kullanmıştır.⁸¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Jön Türkler arasında tam bir örtüşme yoktur. Öncelikle Jön Türkler, Abdülhamit'e karşı yürütülen muhalefet ve meşrutiyetin tesisinden başka üyelerinin birbirleri ile hem fikir hem de organik bağla bağlı

⁷⁶ Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **Yakın Çağ Türkiye Tarihi 1908-1980**, İstanbul, Milliyet Yayınları, C.1, s.35.

⁷⁷ Akşin, **100 Soruda Jön Türkler**..., s.54-55

⁷⁸ Tevfik Çavdar, **Talat Paşa**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1984, s.154.

⁷⁹ Sina Akşin, "İttihat ve Terakki Üzerine, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XXVI, Sevinç Matbaası, Mart 1971, s.169. (s.153-182.)

⁸⁰ İsmail Hami Danişment, **31 Mart Vak'ası**, İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1986, s.14.

⁸¹ Danişment, **31 Mart Vak'ası**, s.14-15.

değildir. İttihat ve Terakki tarafından Abdülhamit'e karşı yürütülen muhalefetin belirgin bir sistem etrafında yürütüldüğü söylenebilir.⁸²

İttihat ve Terakki'nin programında her türlü yabancı müdahalesine karşı devletin bağımsızlığının korunması, Kanun-i Esasi hükümlerinin yeniden yürürlüğe girmesi, istibdat rejiminin ortadan kaldırılması, Osmanlı birliğinin sağlanması, hanedanlığın yeniden düzenlenmesi gibi hükümler vardır.⁸³

İttihat ve Terakki'nin 20.yüzyılın başlarına kadar Abdülhamit'e karşı etkin bir muhalefet yapamamalarının sebebi Cemiyet'in felsefesinin yeterince netlik kazanmamasında görülebilir. Bu dönemde Cemiyet'in temel hedefi Kanun-u Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi ve Meclisin açılmasıdır.⁸⁴

İttihat ve Terakkiyi diğer Jön Türklerden ayıran en önemli özelliklerden bir tanesi de üyelerinden bir çoğunun subay olması ve subayların emri altında hazır askeri birlikler bulunması ve bu birliklerin her an ihtilal yapabilecek bir durumda olmalarıydı.⁸⁵

Diğer önemli bir özelliği de Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki hem Cemiyet olarak faaliyet göstermiş hem de fırka olarak. Fırka olarak İttihat ve Terakki, sadece Meclis-i Meb'usan'daki Meb'uslardan ibaretti. İttihat ve Terakki mensupları asıl faaliyetlerini fırka örgütlenmesi şeklinde değil de kurulduğu ve katı kuralları olan gizli bir cemiyet şeklinde devam etme yolunu seçmiştir. Bu gizli kalma isteği Cemiyet'in yapmış olduğu Umumi Kongrelerine de yansımıştır. 1908, 1909, 1910, 1911 tarihlerinde yapılan Cemiyet'in Umumi Kongreleri Selanikte basına ve kamuoyuna kapalı bir şekilde yapılırken Cemiyet'in Merkez-i Umumisinin kimlerden oluştuğu da gizli tutulmuştur. Cemiyet'in böyle gizli bir örgüt gibi hareket

⁸² Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, IV. Cilt, s.511.

⁸³ 1-Her türlü yabancı müdahalesine karşı Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, 2-1876 Kanun-i Esasi hükümlerinin tekrar tatbik edilmesi sureti ile meşrutiyetin tesis edilmesi ve istibdadın ortadan kaldırılması, 3-Osmanlıların ittifadının sağlanması sureti ile Osmanlı Devleti'nin kurtulmasının ve yeniden saadet yıllarına geri getirilmesi, 4-Osmanlılar içinde yapılması gerekli olan ıslahat fikirlerini yaymak sureti ile hem devlet içindeki vatandaşların hem de yabancı devletlerin kendi programlarına destek vermesini sağlamak, 5-Hanedanlığın yeniden düzenlenerek Osmanlı devleti için en faydalı bir şekle getirmektir. Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, s.521.

⁸⁴ Murat Çulcu, **Marjinal Tarih Tezleri**, İstanbul, Erciyaş Yayınları, 1995, s.246.

⁸⁵ Çulcu, **Marjinal Tarih Tezleri**, s.254. Akşin, Tanör, Boratav, **Yakın Çağ Türkiye Tarihi 1908-1980**, s.34.

etme siyaseti diğer düşüncede olan insanların tepkisini çekmiş ve çok şiddetli eleştirilere muhatap kalınmasını sağlamıştır. Bu eleştiriler, zaman zaman mecliste bulunan ve İttihat ve Terakki listelerinden gelen Meb'uslar tarafından da yapılmıştır. Ayrıca Cemiyet'in kuruluşundan itibaren başkanı olmamıştır.⁸⁶

II. Meşrutiyet'in öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yapmış olduğu propagandalar özetle şöyle sıralanabilir.1- Makedonya'da bulunan unsurların birbiriyle ve aynı zamanda Türklerle mücadelesine sebep olan II. Abdülhamit'in istibdadı idaresidir. Meşrutiyet ilan edilirse bu durum derhal sona erecek ve bir daha böyle ayırım ve kavgalar olmayacaktır. 2-Bütün unsurların "Menafi-i amali ve ekdârı hep müşterek hep kardeştir". Yani hangi etnik kökenli olursa olsun yapılan kanlı veya kansız faaliyetler Meşrutiyet'in ilanı için dökülmüş kanlardır. 3-Bütün Osmanlılar etnik ve din unsuru fark etmeksizin kardeştir. Tüm bu unsurlar "İttihad-ı Anasır" vücuda getirecek ve arada ihtilaflar kalmayacaktır. 4 Meşrutiyet ilan edilirse Avrupanın Osmanlı üzerindeki paylaşma planları da nihayet bulacaktır.⁸⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk önemli siyasi teşebbüsünü 1908 Mayıs ayı içinde Avusturya, İngiltere, İtalya, Fransa ve Almanya konsolosluklarına göndermiş olduğu bir muhtıra ile gerçekleştirmiştir. Bu muhtıra'da Müslümanların sayısının Makedonya'da yaşayan insanların yüzde elli beşini teşkil ederken tüm devlet yardımları Hıristiyanlara gidiyordu. Ayrıca Hıristiyanların bu bölgelerde işlemiş oldukları cinayetlerin hepsinin Müslümanlar tarafından yapıldığı iddia ediliyordu. Devletlerin uygulamış oldukları bu politika böyle devam ederse İttihat ve Terakki Cemiyeti vatani hizmetlerin yapılması için "kanlarımı son damlasına kadar feda etmekten çekinmeyecekler"ini ilan etmişlerdir.⁸⁸

"Nigehbân-ı Meşrutiyet"⁸⁹ sıfatını almış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, milleti baskı altında ezen istibdatı yıkmış olarak görüldüğünden halk arasında yüksek bir manevi kişiliğe ve saygıya sahipti.⁹⁰

⁸⁶ Akşin, Tanör, Boratav, **Yakın Çağ Türkiye Tarihi 1908-1980**, s.34.

⁸⁷ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.4, İstanbul, Türkiye Yayınevi, s.360.

⁸⁸ Süleyman Kâni İrtem, **Meşrutiyet Doğarken**, Hazırlayan, Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 1999, s.16.

⁸⁹ Meşrutiyetin bekçisi gözcüsü.

II. Abdülhamit'e karşı oluşturulan ilk ve en önemli muhalefet teşkilatının adı daha sonra ittihat ve Terakki Cemiyeti ile adlandırılacak olan "İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti"dir.⁹¹

3- Jön-Türkler'in Arasında Beliren Görüş Farklılıkları

Jön Türkler, belli düşünce ve plan ve etrafında toplanmamışlardır. 1860'lı ve 1890'lı yıllardaki mevcut iktidara ve sisteme karşı muhalefete başlamaları devlet içinde var olan çok çeşitli unsurların ve kimliklerin baskıcı siyasal sistem geleneği içinde bir ortak nokta bulma arayışı ile bir araya gelmelerini sağlamıştır. Devlet aygıtlarının toplumsal yaşamın her alana müdahale etmeye çalıştığı baskıcı siyasal sistemlerde siyasal muhalefet etme yolları son derece güçtür. Böyle baskıcı sistemlerde ufak bir muhalefet hareketi ortaya çıksa toplumun her kesiminden değişik grupların yani değişik unsurların, kültürlerin ve kimliklerin de ilgisini çekmekte ve bu tür hareketler içinde yer almalarına sebebiyet vermektedir. Bu değişik grupların, unsurların ve kimliklerin siyasal sisteminden farklı beklentileri olsa bile ortak amaçları mevcut siyasal sisteme muhalefet etmektedir.⁹²

II. Jön Türk hareketi ortaya çıktığı zaman başlangıçta belli ve homojen bir programları yoktu. Bunun önemli nedenlerinden biri, genel olarak verilen Jön Türk tanımında görülebilir. Bu tanıma göre II. Abdülhamit istibdadına karşı muhalefet eden herkes Jön Türk olarak adlandırılıyordu. Bu grup içinde herkesin ortak paydası Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü gidişini ve yıkılışını önlemek, II. Abdülhamit'in uygulamış olduğu istibdata son vermek için Kanun-i Esasi'nin yeniden işlerlik kazanması ve Meşrutiyet'in ilanıdır. Bu amaç haricinde bu hareketin içinde çok değişik görüşe sahip insanlar vardır.

Bu insanların Kanun-i Esasi'nin ve Meşrutiyet'in yeniden nasıl yürürlüğe gireceği hususunda ortak bir düşünce yapısı mevcut değildir. Bazı gruplar askeri bir

⁹⁰ Mevlanzade Rıfat, **Mevlanzade Rıfat Bey'in Anıları**, Hazırlayan Metin Martı, İstanbul, Arma Yayınları, II. Baskı, 1992, s.10-11.

⁹¹ Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", **OTAM**, S.1-4, Ankara, 2003, s.297. (s.291-318)

⁹² Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad...**, s.646.

müdahale öngörürken bazıları bu müdahaleye sıcak bakmazlar. Müdahale isteyenlerin bazıları yabancı devletlerin desteği şart derken bazıları da yabancı devletlerin karışmasını istemez. Bazıları Pozitivist düşüncenin öncülüğünde İnkılaplar gerçekleşmesini isterken bazıları da Asr-ı Saadet İslamı ve Osmanlı geleneğinde oluşan yönetim yapısının ihya edilmesi İmparatorluğun kurtulması ve gelişmesi için yeterli olacağı görüşündedir.

Tüm bu düşünce farklılıklarından dolayı Jön Türk hareketinin daha başlangıcında görüş farklılıkları ortaya çıkmış ve ilk belirgin ayrılık Avrupa'ya geldikten sonra Cemiyet'in en önemli simalarından biri haline gelen Mizancı Murat Bey ile Ahmet Rıza Bey arasındaki anlaşmazlıktır. Ahmet Bedevi Kuran'a göre. Bu anlaşmazlığın temelinde Murat Bey'in Avrupa'ya geldikten sonra Cemiyet'in başkanlığına getirilmesi Rıza Bey'in bu başkanlığa sıcak bakmamasıdır. Bu görüş farklılıkları daha sonra I. Jön Türk Kongresi'nin yapıldığı 1902 Şubat'ında daha belirgin bir hal aldı. I. Jön Türk Kongresi'nden sonra Merkezîyetçiler ve Adem-i Merkezîyetçiler olarak iki gruba ayrıldı.

Jön Türklük hareketi içinde en önemli yere sahip olan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde çok çeşitli düşünce ve talepleri olan grupları vardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu kadar değişik grup ve düşünceye sahip insanların niçin kendi etrafında toplanmış oldukları bir türlü anlayamamıştır. Cemiyet mensuplarının siyasal sisteme karşı çeşitli muhalefet talepleri olmuştur. Bu muhalefet dini, etnik gibi temel başlıklar etrafında belirmişti. Jön Türklük çatısı altında İttihat ve Terakki, Saray darbeciliği programından başka değişik ihtilal planları üretememiştir.⁹³

⁹³ Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak...**, s.647-649. "Haddizatında Jön Türkler ne istiyorlardı? İslahat mı? İhtilal mi? İmparatorluğu muhafazamı yoksa yeni bir siyasi şekilmi, mesela bir cumhuriyet mi? İmparatorluğu teşkil eden etnik unsurlara ne nispetle muhtariyet verilecektir? Bu bir adem-i merkezîyet mi? Konfederasyon veya federasyon mu olmalıdır... Bu sorulara verilen cevap müşterek olmaktan ziyade farklı idi ve bir çoğu da cevapsız kalmıştır." Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Harekatı'nın Fikri Esasları", **İ.Ü.H.F.D. Tahir Taner'e Armağan**, İstanbul, 1956, s.183.

III. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

I- İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ TOPLUM, SİYASAL HAYAT VE KURUMLAR

A-. II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı'nın Genel Durumu

1- Coğrafi Konum ve Mülki İdari Sistem

1800 tarihinde Osmanlı Arazisi toplam olarak üç milyon kilometrekareyi buluyordu. 1914 tarihinde 1.3 milyon metrekareye düşmüştü. Ancak Osmanlı Devleti'nin nüfusu 1830 tarihi ile aynı seviyede olmasından dolayı 1914 tarihindeki nüfus yoğunluğu iki kat artmıştır.¹

Osmanlı Devleti'nin sınırları Meşrutiyet döneminde Hasan Amca'nın ifadeleriyle Kuzeyi Karadeniz, Güneyi Afrika'nın Büyük Sahrası'na kadar uzanır. Batısı Adriyatik Denizi, Doğusu da Basra Körfezine kadar olan bölge Osmanlı Bölgesidir.²

“Rumeli-i şahane vilayetleri, Anadolu vilayetleri, Arabistan vilayetleri koca bir ülke... Vilayetler birer krallık büyüklüğünde...”³ Tarif edilen bu sınırlar hala Osmanlı Devleti'nin büyük toprak parçalarına sahip olduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde çok değerli doğal kaynaklar bulunmaktadır. Petrol o dönemin değer kazanan en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. "Osmanlı Döneminde Irak" isimli kitapta II. Abdülhamit döneminde maden mühendisi Paul Groskoph'a yaptırılan petrol araştırmasının raporlarına göre Musul, Kerkük, Bağdat ve Erbil'de gösterilen

¹ Donald Quataert, “19. Yüzyıla Genel Bakış:İslahatlar Devri 1812-1914”, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Editör Halil İnalcık- Donald Quataert, Çev. Ayşe Bektay-Süphan Andıç- Serdar Alper, C.2, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s.901. (s.885-1053)

² Hasan Amca, **Nizamiye Kapısı ve Yarıda Kalan İhtilal**, İkinci Baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1991, s.115.

³ Hasan Amca, **Nizamiye Kapısı ve Yarıda Kalan İhtilal**, s.115-116.

petrol yataklarının yanı sıra Diyarbakır, Mardin, Bismil, Siirt, Hakkâri gibi bugün Güneydoğu Anadolu sınırları içindeki petrol yatakları da tespit edilmiştir.⁴ Bu haritalardaki verilerde gösteriyor ki Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde bulunan bu zenginlik yabancı devletlerin de bu toprakları talep etmelerine neden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda mülki idare bakımından üç çeşit idare bölgesi vardı. Bu bölgeler Merkeze Bağlı Vilayetler, Merkeze Bağlı Müstakil Sancaklar ve İmtiyazlı Eyaletlerdir.⁵

Merkeze Bağlı Vilayetler'in idaresi Padişah tarafından atanan Valiler tarafından yürütülmektedir. Yürütme kuvveti Adalet ve Askeri alan dışında kalan bütün işleri kapsamaktadır. Vilayetler'e bağlı bulunan Sancakların idaresi Mutasarrıflıklar tarafından yürütülüyordu. Mutasarrıfları da Padişah atıyordu. Mutasarrıfların görevleri sancağın idari, mülki, inzibati ve mali hususları gibi konuları kapsıyordu. Vilayet sancaklarından bir tanesi merkez sancaktır. Ve Mutasarrıflar burada otururdu. Ayrıca Mutasarrıflar Valinin olmadığı zamanlarda Valiye vekalet eder. Prensip itibari ile Dahiliye Nazırı tarafından atanan Kaymakamlar Kaza merkezinde oturur ve bazı hallerde Mutasarrıflara vekalet etme görevi vardır. Nahiyeler,⁶ her kazanın sınırları içinde karye, çiftlikler ve dağınık halde bulunan yerleşim yerlerinden kurulmaktadır. Her nahiyenin bir müdürü ve nahiyecisi vardır.⁷

İmtiyazlı Vilayetler, Merkeze Bağlı bulunan Vilayetler için çıkarılan Kanun hükümlerine tâbi tutulmamıştır. Girit ve Mekke idareleri İmtiyazlı Vilayetler kapsamında değerlendirilmektedir. Girit'in idaresi bir Vali tarafından yapılacaktır. Valinin iki müşavirinden bir tanesi Müslüman diğeri de Hıristiyan olmak zorunda idi. Aynı zamanda Vilayet'e bağlı Sancakların ve Kazaların idaresi Müslüman veya Hıristiyan amirler tarafından yapılacaktır. Ancak mülki idare amirlerin muavinleri için mülki amir Müslümansa Hıristiyan, Hıristiyansa Müslüman olma zorunluluğu getirilmişti.⁸

⁴ www.haberextra.com/haber/86308/GUNCEL//abdülhamit/hanin/il/il/petrol

⁵ Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.309.

⁶ Nahiyeler kuruluş esasına göre iki çeşittir. İki yüz veya daha fazla haneli köy veya mahallelerden kurulu nahiyeler ve münferit nahiyeler. Tek bir köyden oluşan nahiyelerde nahiyenin ismi köyün adıdır. Birkaç köy veya kasabadan oluşan nahiyelerin ismi en büyük köy veya mahallenin adıdır.

⁷ Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.IV, s.309-311.

⁸ Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.IV, s.310-311.

Merkeze Bağlı Müstakil Sancaklar, Beyrut, Cebelilübnan, Kudüs, Bingazi, Zor, İzmit, Biga ve Çatalca'dan oluşmaktadır.⁹ Muhtar veya İmtiyazlı Eyaletler, Sisam ve Doğu Rumeli olarak taksim edilmiştir.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde mülki-idari taksimatı sürekli değişmiştir. Bu değişimin en önemli nedenleri savaşlar ve toprak kayıpları olmuştur.¹¹

18. yüzyıl Osmanlı idari düzeni Eyalet, Liva (Sancak), Kaza, Nahiye ve Köy'lerden kurulu bir sisteme sahipti. Eyaletler çok sayıda Sancak ve Kaza'ya sahipti. Her eyaletteki en önemli Sancağa "Paşa Sancağı" adı verilmektedir. Eyaletlerin başı için "Vali" tabiri kullanılmıştır.

Osmanlı devleti 1906-1907 verilerine göre yaklaşık 30 idari bölgeye ayrılmıştı. Bu idari bölgelerin ilki devletin başkenti konumunda bulunan İstanbul (Dersaadet) dur.¹²

2- Nüfus

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımları özellikle 1800'lü yıllarlardan itibaren yapılmaya başlamıştır.¹³

⁹ Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.IV, s.341.

¹⁰ Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.IV, s.341.

¹¹ İlhan Gedik, Musa Şaşmaz, Yaşar Canatan, **Osmanlı Devleti Doğu Vilayetlerinde Nüfus Durumu (1879-1915)**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993, s.18.

¹² Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan diğer idari bölgeler şöyledir. Denizli, Aydın, İzmir, Manisa ve Muğla'dan oluşan Aydın Vilayeti. Çorum, Ankara, Yozgat, Kayseri ve Kırşehir'den oluşan Ankara Vilayeti. Adana, Mersin, Kozan, Payas ve İçel'den oluşan Adana vilayeti. Erzurum, Erzincan, Hınıs ve Beyazıt'tan oluşan Erzurum vilayeti. Bitlis, Siirt, Muş ve Genç'ten oluşan Bitlis vilayeti. Midilli, Sakız, Limni ve Cezayir-i Bahr-i Sefid'den oluşan Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayeti. Bursa (Hüdavendigâr), Bilecik, Kütahya, Afyon ve Karesi'den oluşan Bursa vilayeti. Diyarbakır, Mardin ve Erganimadenden oluşan Diyarbakır vilayeti. Sivas, Amasya, Karahisar-ı Şarki ve Tokat'tan oluşan Sivas vilayeti. Trabzon, Samsun (Canik), Rize (Lazistan) ve Gümüşhane'den oluşan Trabzon vilayeti. Konya, Niğde, Burdur, Isparta ve Antalya'dan oluşan Konya vilayeti. Kastamonu, Bolu, Çankırı ve Sinop'tan oluşan Kastamonu vilayeti. Mamüratülaziz, Malatya ve Dersim'den oluşan Mamüratülaziz vilayeti. Beyrut, Akka, Trablusşam, Lazkiye ve Nablus'tan oluşan Beyrut vilayeti. Bağdat, Divaniye ve Kerbela'dan oluşan Bağdat vilayeti. Basra, Amara, Müntelik ve Necd'den oluşan Basra vilayeti. Halep, Maraş ve Urfa'dan oluşan Halep vilayeti. Suriye, Hama, Kerk ve Havran'dan oluşan Suriye vilayeti. Trablusgarp, Humus, Cebeligarbi, Fizan ve Bingazi'den oluşan Trablusgarp vilayeti. Musul, Kerkük ve Süleymaniye'den oluşan Musul vilayeti. Van vilayeti. İşkoda ve Draç'tan oluşan İškodra vilayeti. Selanik, Serez ve Drama'dan oluşan Selanik vilayeti. Edirne, Gümilcine, Dedeoğaç, Kırkkilise, Tekfurdağı ve Gelibolu'dan oluşan Edirne vilayeti. Kosova, Priştine, İpek Senice ve Prezrin'den oluşan Kosova vilayeti. Manastır, Serfice, Debre, İlbasan ve Görice'den oluşan Manastır vilayeti. Yanya vilayeti. İzmit vilayeti. Zor vilayeti. Çatalca vilayeti ve Kudüs, Yafa, Gazze, Halilürrahman, Birulsebi ve Nasıra'dan oluşan Kudüs vilayetidir. Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.200-205.

1895 tarihinde yapılan nüfus sayımına göre Osmanlı Devleti sınırları içinde toplam 27.2 milyon nüfusun yaşadığı tespit edilmiştir.¹⁴

Osmanlı da son nüfus sayımı 1906-1907 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.¹⁵

Osmanlı Devleti'nde yaşayan nüfusun 1907 nüfus sayımına göre dağılımı, Müslüman 15.508.753, Rum 2.852.812, Ermeni 1.120.748, Yahudi 253.435, Bulgar 761.730, Ecnebi 197.760 ve diğerleri 189.592 olmak üzere toplam 20.884.630'dur.¹⁶ Bu verilerden sonra şu şekilde bir tespit yapabiliriz. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan çok sayıda etnik ve dini gruplar mevcuttur. Türkler, Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Ulahlar, Araplar, Kürtler ve az sayıda da olsa diğer etnik topluluklar vardır. Dini topluluklar ise Müslümanlar, Katolikler, Latinler (Katolikler), Protestanlar, Maruniler, Süryaniler, Keldaniler, Jakobiler, Yahudiler, Samiriyeliler, Yezidiler, ve diğer az sayıda nüfusa sahip dini topluluklar bulunmaktadır.¹⁷

1906-1907 nüfus sayımına göre Başkent İstanbul'un nüfusu toplam 864.672'dir. Müslümanların sayısı 431.759, Rumları nüfusu 176.442, Ermenilerin nüfusu 238.14'dir. Kalan nüfusta farklı sayılarda olmak üzere Bulgarlar, Latinler, Süryaniler, Keldaniler, Çingeneler, Yahudiler, çeşitli etnik unsurlara ait Katolik Hıristiyanlar, Protestan Hıristiyanlar ve Yabancı Uyruklu insanlar olarak kayıt altına alınmışlardır.¹⁸ Osmanlı Devleti'nde İstanbul'dan sonra ikinci büyük merkez Selaniktir. Selanik ticaret merkezi bir şehirdir. Selanik aynı zamanda III. Ordu'nun Merkezi konumundadır.¹⁹

Osmanlı Devleti içinde bu kadar çeşitli etnik ve dini grubun yaşaması beraberinde çok kültürlülüğü de getirmiştir. her bölgenin kendine göre bir sosyal ve siyasi kültürü bulunmaktadır. Hatta aynı bölge içinde çok değişik kültürler bir arada yaşamaktadır. Farklı kültürlerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde bir dil birliği de yoktur. İmparatorlukta çeşitli etnik unsurlar bulunmaktadır ve her etnik unsurun sahip oldukları

¹³ Gedik, Şaşmaz, Canatan, **Osmanlı Devleti Doğu Vilayetlerinde....**, s.10.

¹⁴ Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, , s.99.

¹⁵ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s.206-207

¹⁶ Nuri Akbayır, "Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1242. (s.1238-1246)- Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s.206-207

¹⁷ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s.200.

¹⁸ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s.206-207.

¹⁹ Erol Üyepazarcı, "Selanik ve Kısa Süren Saltanatı I", **Tarih ve Toplum**, C.30, S.177, Eylül 1998, s.23. (s.23-32)

bir dili vardır. İmparatorluk içinde Türkçe resmi dil olmasına karşılık Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan bir çok bölge halkı bu dili anlamamaktadır. Zaten meşrutiyet devrinde önemli tartışmalardan biri de dil konusunda yapılmıştır.

3- Dönemin İktisadi Durumu

II. Meşrutiyet dönemine girilirken Osmanlı Devleti toprağa dayalı bir üretim gerçekleştirmekteydi. Nüfusun Müslüman-Türk unsurları toprağa dayalı üretim yaparken devletin gayrimüslim unsurları özellikle de Rumlar ve Ermeniler ticaretle uğraşıyorlardı. Yani devletin hakim unsuru olan Müslüman-Türk unsuru sadece toprakla uğraşmışlar ve genellikle geçimlik üretimde bulunmuşlardır. Gayrimüslim unsurların çoğunlukta bulunduğu özellikle Selanik, ticaret bakımından gelişmiş bir bölgedir. Selanik, hem coğrafi konumu hem de sosyal yapısı itibariyle devletin en önemli ticari faaliyet alanlarının yürütüldüğü bölgedir. Bunun gibi bazı liman kentlerinde de ticaret gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nin gelir kaynakları bu yüzden çok sınırlı olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlı Devleti'nin bütçesi denge üzerine gitmekteydi. II. Abdülhamit devlet bütçesini oluştururken gelir ve giderlerin birbirini karşılmasına dikkat etmeye çalışmıştır. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden önce kabul edilen son üç bütçeden birinde bütçe gelirleri giderlerini karşılamış ve bütçe fazlası oluşmuştur. Ancak 1906-1907 ve 1907-1908 yılları için öngörülen bütçenin gelirleri giderleri karşılayamamıştır. İlk dönem bütçesinde 523.177 liralık bir açık varken 1907-1908 yılı bütçesinde 2.822.202 liralık bir açık oluşmuştur.²⁰

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra iktidara gelenlerin muhalefetin eleştirilerini kesmek için çözümlemesi gereken önemli sorunlar bulunuyordu. Bu sorunların iktisadi alanda en önemli durumu Osmanlı devleti içinde hakim milletin azınlık karşısında iktisaden zaafa düşmesinin nasıl önleneceğidir. Bu durumla ilgili olarak da önemli bir kriter olan Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu borçlanma ve yabancı devletlere uygulanan kapitülasyonlar altında iktisadi gelişmenin nasıl sağlanacağına çözüme

²⁰ Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulamaları", **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.568-569. (s.565-570)

kavuşturulmasıdır.²¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti bu sorunların çözüme kavuşturulması için üyeleri vasıtasıyla çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir İmparatorluğun iktisadi anlamda kötü gidişini durdurmak ve bu durumdan çıkarmak için önlerinde çok fazla bir alternatifin bulunmadığını düşünüyorlardı. Bu düşünce ile Cemiyet'in gazetelerine yansıyan iktisadi politikaya ait düşüncesini şu ifadelerle kaleme almışlardır:

“Avrupa’da iki muhtelif zıd fikir tesâdüüm etmektedir. Biri serbestî taraftarlarının fikirleri, diğeri sosyalistlerin efkârıdır.... Avrupa’da çarpışan bu iki fikirden bizim hangisini tercih edeceğimiz şâyân-ı dikkattir. Biz bu hususta sahif ve salim olan serbestî politikasından inhiraf etmemeği hem kavâid-i iktisadiye, hem memleketimizin ahvâl-i umumiyesi nokta-i nazarından daha racih ve muvâfık gördük.... Yoksa bazı kimselerin talep ve iddia ettikleri vehile müfrit bir siyaset takip edecek olursak ve sosyalizme adım atarsak vakitten ziyade emniyet bahşetmeye mecbur olduğumuz sermayedârânı tahvif eylemiş (korkutmuş) diyoruz.”²²

Bu makale de belirtilen iki fikir akımı haricinde aslında Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet döneminde bozuk Osmanlı Devleti ekonomisini iyileştirmek için üç iktisadi fikir üzerine yoğunlaşma olmuştur. İlki Cavid Bey’in ileri sürdüğü “serbestî” diye isimlendirilen liberal ekonomi düşüncesi, ikincisi Türk ve Müslüman esnaf ve tüccarlar arasında örgütlenmesi amaçlanan İaşe Nazırı Kara Kemal ve yardımcısı Memduh Şevket (Esendal) tarafından ileri sürülen meslekçi akım, üçüncü olarak Ziya Gökalp ve Tekin Alp’in önderliğinde Milli İktisat akımı’dır.²³ Her üç fikir akımının da amaçlarından bir burjuvazi sınıfı oluşturmaktır.²⁴

Liberal Jön Türk hareketi, Osmanlı devlet ve iktidar geleneğinde muhalefeti simgeleyen bir hareket olmuştur. Yıllardır devam eden devlet müdahaleleri ticari ve iktisadi faaliyetleri kısıtlayıcı yöntemler, devlet idaresinde var olan yolsuzluklar liberal bir devlet anlayışının yerleşmesi gereği üzerinde yoğun tartışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Ancak bu anlayışın yerleşmesi için Osmanlı devlet geleneğinin var olan kısıtlayıcı yöntemlerinin kaldırılması gerekmektedir. Sürekli devlet müdahalesi ve hakimiyetinin hüküm sürdüğü bir devlet sisteminde birey kişisel çıkar için kar elde etmeye çalışmayacak bunun sonucunda da bireysel birikim süreçleri var olamayacaktır.

²¹ Selçuk Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, C.1, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 109. (s.88-116)

²² “Patronlar ve Ameleler”, **İttihat ve Terakki**, S.32, 18 Teşrin-i evvel 1908, s.1. Aktaran Zafer Toprak, **Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)**, Ankara, Yurt Yayınları 2, 1982, s.22.

²³ Tefik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, Ankara,İmge Kitabevi Yayınları, 2003, s.83.

²⁴ Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, s.83

II. Meşrutiyet ile birlikte devlet idaresinde hakim olmaya başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından Cavid Bey, devletin iktisadi hayattan elini çekmesi düşüncesini benimsemiştir. Cavid Bey tarafından benimsenen bu düşünce klasik iktisat düşüncesidir. Bu düşünceye göre devlet iktisadi yaşama karışmamalı ve iktisadi alandaki tüm engelleri kaldırmalıdır.²⁵ Cavid Bey, Meclis-i Mebusan çatısı altında yaptığı konuşmalarında sürekli sermayenin birleşmesini savunuyordu. Osmanlı toplumu sermaye birikimini başarıyla gerçekleştiremezse çağdaş bir devlet düzeyine kavuşamayacaktı. Bunun için devlet sermaye sahipleri üzerindeki ağır vergileri kaldırmalıydı.²⁶

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra siyasi liberalizmin yanında iktisadi liberalizm de etkili olmaya başlamıştır. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Osmanlı ekonomisinde liberal eğilimler ağırlık kazanmıştır. Bu çerçevede yerli ve yabancı yatırımlar teşvik edilmiştir.²⁷ İttihat ve Terakki'ye omuz veren tüccarlar liberal bir iktisat anlayışının yerleşmesini istemektedir. Koruyucu gümrük duvarlarının uygulanmasının pahalılığa yol açacağını ifade etmişlerdir. Koruyucu bir dış politikası dönemin hem Dersaadet Ticaret ve Ziraat Sanayi Odası hem de Selanik çevreleri tarafından benimsenmemiştir. Ancak İttihat ve Terakki üyesi olan Cavid Bey, "Usul-ü himaye amelenin en büyük düşmanıdır" der. Cavid Bey bilimsel yöntemlerle tarım alanında verimliliğin artırılması çerçevesinde bir iktisadi politika üretmek amacındadır. Osmanlı Devleti, özellikle dış ticaret mallarına önem vermelidir. Çünkü bu durumda sanayi, gelişen ekonomide hem doğacak hem de büyüyecektir. Cavid Bey'e göre bir ulus her şeyi üretme sevdasında olmamalıdır. Eğer bir ulus herhangi bir malı diğer uluslardan daha uygun koşullarda uluslararası piyasaya çıkarabilirse o yönde çalışma ve üretim yapmalıdır. Cavid Bey'e göre Türkiye'nin en iyi olduğu alanlardan biri tarımdır. Bundan dolayı Türkiye özellikle tarım alanında faaliyetlerini artırmalıdır. Bu yüzden Cavid Bey, milli sanayinin korunmasına karşı çıkar.²⁸

Cavid Bey'in liberal dış ticaret politikası düşüncesine karşı fikirlerde ileri sürülmüştür. Muhalefet Mebusu Krikor Zöhrap Efendi Meclis'te Serbest Dış Ticaret

²⁵ Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, s.18.

²⁶ Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, s.24.

²⁷ Akar, "Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulamaları", s.569.

²⁸ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde İktisadi Düşünce", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.636. (s.635-640)

Politikasının ülke çıkarlarıyla ters düşeceğini, devletin iktisadi bağımsızlığını elde etmesi için “mutedil bir himaye usulü” benimsemesi gereği üzerinde durur.²⁹

Meşrutiyet’in ilk yıllarından I. Dünya Savaşı dönemine kadar sabit fiyatlarla yıllık ortalama büyüme hızı olduğu sonucuna varılmıştır. Osmanlı ekonomisindeki büyümenin nedenlerinden biri Batı Avrupa devletlerinin ekonomileri gelişerek büyürken Osmanlı hammaddelerine olan talep artmıştır. Osmanlı’nın ithal ettiği malların fiyatları ise daha alçak seviyelerde artmasından dolayı Osmanlı ekonomisi büyüme eğilimi göstermiştir. II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında Osmanlı-Alman dış ticaret ilişkileri önemli oranda artmasına rağmen hala Osmanlı-İngiltere dış ticaret ilişkisi büyük paya sahiptir.³⁰

Meşrutiyet’in ilk aylarında ticari faaliyetlerin yapıldığı önemli limanlar Beyrut, Selanik³¹, İstanbul ve İzmir’dir. Selanik’in demiryolu bağlantısının olması bu vilayeti ticaret için daha cazip hale getiriyordu.³² Meşrutiyet dönemine gelindiğinde Osmanlı dış ticareti için önemli araçlardan biri olan limanlar Avrupalı tüccarlar ve Osmanlı vatandaşları olan Ermeni ve Yahudi tüccarların hakimiyeti altındadır.³³

1909 tarihli “Sanayinin Terakkisi hakkında Kanun Layihası” sanayileşmenin ilerlemesi için atılmış önemli bir adımdır. Bu belgeye göre Osmanlı sanayinde bazı ayrıcalıklar ve kolaylıklar getirilmesi suretiyle Avrupa mallarına karşı rekabet gücünün artırılması sağlanmaya çalışılmıştır.³⁴

²⁹ Toprak, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde İktisadi Düşünce”, s.637.

³⁰ Şevket Pamuk, “19. yy da Osmanlı Dış Ticareti” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.664. (s.653-665) 1905 istatistiklerine göre Osmanlı Devleti beş büyük devletle olan karşılıklı ticari ilişkileri şöyledir.

İngiltere -- Türkiye 315 Milyon FF.

Fransa -- Türkiye 168 Milyon FF.

Almanya -- Türkiye 145 Milyon FF.

Avusturya -- Türkiye 135 Milyon FF.

İtalya -- Türkiye 110 Milyon FF. Paul Fesch, **Abdülhamit’in Son Günlerinde İstanbul**, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul, Pera Turizm ve Ticari A.Ş. Yayınları, 1999, s.520.

³¹ Selanik’ten 1907 tarihinde Hüseyin Hilmi’ye göre yılda 8.5 milyon liralık dış ticaret yapılmaktadır. Selanik’ten yapılan dış ticaret devletin yedide birini teşkil ediyordu. Yapılan bu dış ticaret daha çok Avrupa devletleri ile idi. Çok iyi bir limanı ve Avrupa’nın çeşitli kentlerine giden üç demiryolu ve büyük fabrikaları ile imparatorluğun en büyük sanayi ve ticaret şehirlerinden bir tanesidir. Selanik aynı zamanda III. Ordunun da merkezi konumundadır. Kent nüfusunun önemli bir kısmını Yahudiler oluşturmaktadır. Erol Üyepazarcı, “Selânik ve Kısa Süren Saltanatı-1”, **Tarih ve Toplum**, C.30, S.177, Eylül 1998, s.23. (s.23-32)

³² Quataert, “19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri ;1812-1914”, s.293.

³³ Pamuk, “19. yy da Osmanlı Dış Ticareti” s.665.

³⁴ Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1349. (s.1348-1359)

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce son 50-60 yılında iktisadi alanda sermayenin çok değişken bir yapısı vardı. Hükümet son yıllarda kamu maliyesini, dış ticareti ve para sunumunu bile kontrol etme iktidarında değildi. Kamu giderlerinin karşılanamaması neticesinde ağır sanayi ve hizmet kesimlerini ellerinde bulunduranlar elde etmiş oldukları karlarını yeniden üretime dönüştürmemekteydi. Bunun neticesinde de Osmanlı toprakları, yabancı sınai malların pazarı durumuna gelmiş ve Batı Anadolu tarımıyla tüm hizmet kesimleriyle yabancı sermayeye açılmıştır.³⁵

Osmanlı Devleti'nin var olan borçları neticesinde yabancı devletler imparatorluğun sosyal-ekonomik ve siyasal karar alma mekanizmalarına sürekli müdahalelerde bulunmuşlardı.³⁶ Duyun-u Umumiye kurulduktan sonra bir anlamda devletin ekonomik hayatı bu kurum egemenliği altına girmiştir.³⁷

1881 tarihinde Duyun-u Umumiye'nin kurulmasıyla Avrupa Devletleri sadece alacaklarını garanti altına almamışlar ve devletten bir takım imtiyazlar da almışlardır. Bu imtiyaz yapısında demiryolları yapımı imtiyazı başta gelmektedir. Duyun-u Umumiye demiryolu şirketleri ile Osmanlı Devleti arasında yapılan bir anlaşmayla belirlenen kilometre garantisi karşılığında hattın geçtiği sancakların aşarına el koyuyor ve topladığı bu gelirleri şirkete ödemeyi taahhüt ediyordu.³⁸ Osmanlı Devleti Maliye yönetimi iki başlılık göstermiştir. Devletin çeşitli gelir kaynakları Duyun-u Umumiye tarafından toplanıyordu. Osmanlı Devleti bu durumdan dolayı bağımsız bütçe hazırlama imkanı bulamamakta idi. Devlet memurlarına düzenli maaş ödeyemez duruma gelmişti. Hükümet yatırım kararlarını bile kendisi veremiyordu.³⁹

Alınan dış borçlar karşısında Osmanlı Devleti borçlu olduğu ülkeler karşısında şiddetli baskı altında kalmıştır. Bu baskılar, o ülkeler lehine bir takım imtiyazların kazanılmasının yanında imparatorluk sınırları içinde kalan azınlıklar lehine de bazı haklar elde edilmesine sebep olmuştur. 1908 yılında yapılan kongre sonunda alınan kararlar, memleketin ilerlemesinin sağlanması, teşvik ve ödüllerle şahsi teşebbüslerin

³⁵ Orhan Avcı, "İttihat ve Terakki Partisi Devrinden İzlenen İktisadi Politikalar (1908-1918), **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl 21, S.40, Şubat 1996, s.168. (s.165-184)

³⁶ Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, s.59.

³⁷ Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, s.59.

³⁸ Ayfer Özçelik, **Osmanlı Devleti'nin Çöküşü'nde Ekonomik Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme (1838-1914)**, Ankara, Ecdâd Yayınları, 1993, s.109-110.

³⁹ Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, s.59-60.

canlandırılması, sanayi, ticaret ve tarımın geliştirilmesi, işverenler arasındaki hukuki ilişkilerin düzenlenmesi çiftçiye toprak sahibi yapmak, aşar oranını azaltmak gibi konular yer almakta idi.⁴⁰

İngiliz Temsilci Sir Adam Block 1908-1909 mali raporunda şu ifadeleri kullanmıştır. “Türkiye bugün gümrük tarifelerini artıramamaktadır ve böylece tüm bağımsız ülkeler için tanınan gelirlerini dolaylı vergilerle artırma hakkına sahip değildir.”⁴¹

Osmanlı Devleti’nin yabancılara vermiş oldukları imtiyazlar yabancı müteşebbislerin kendi ülkelerinde dahi bulamadıkları serbest bir ortamı bulmalarına neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nin iktisadi faaliyetleri Batılı devletlerin mallarına göre şekillendiğinden dolayı dış ticaret açıklarını artırmıştır.⁴²

Duyun-u Umumiye kurumu vasıtasıyla alacaklı devletler sık sık alacaklarına dayanarak Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmışlar ve imtiyazlar sağlamışlardır. Devletin bazı gelir kalemleri bu borçların ödenmesi için yabancılar tarafından yönetilen Duyun-u Umumiye’ye devredilmiştir. Alınan borçların faizleri devletin önemli gelir kalemlerinin kaybedilmesine yol açmıştır. Bu dönemlerde devlet, alınan borçları daha ziyade borçların geri ödenmesinde kullanmış ve bu yüzden de fazla bir yatırım yapamamıştır. Ancak Osmanlı Devleti’nin 1904-1914 tarihleri arasında yapmış olduğu dış borçlanmaları önceki dönemlerdeki uygulamalardan biraz farklılık göstermektedir. Bu dönemde alınan borçların önemli bir kısmı demiryolları yapımı için kullanılmıştır.⁴³

II. Meşrutiyet dönemine kadar devlet idarecileri iç borçlanma politikasına başvurmamışlardır. II. Meşrutiyet dönemi Uzun vadeli iç borçlanma hamlesinin ilk kez denendiği bir zaman dilimidir. İç borçlanmanın başarısızlığından korkan Osmanlı idarecileri bu yola uzun süre başvurmamışlardır. Ancak I. Dünya savaşı ile birlikte

⁴⁰ Abdüllatif Şener, “Tanzimat ve Meşrutiyet’te İktisadi ve Mali Politikalar”, **Osmanlı**, Ed. Güler Eren, , C.3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları 1999, s.559. (s.548-564)

⁴¹ Blaisdell, **Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi “Duyunu Umumiye”**, Çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul, 1979, s.165-166. Aktaran, Ayfer Özçelik, **Osmanlı Devleti’nin Çöküşü’nde Ekonomik Politik....**, s.109-110.

⁴² Avcı, “İttihat ve Terakki Partisi Devrinden İzlenen İktisadi Politikalar (1908-1918)”, s.169.

⁴³ Seyfettin Gürsel, “Osmanlı Dış Borçları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.685. (s.672-687)

halkta artan fedakarlık duygusundan faydalanan idareciler ilk iç borçlanma hamlesini başarı ile yapmışlardır.⁴⁴

Osmanlı devleti sınırları içinde yer alan Osmanlı bankacılığı genelde para işlemleri dışında önemli bir faaliyet göstermemiştir. II. Meşrutiyet'e kadar Osmanlı ekonomisi içinde var olan bankaların çoğu yabancı sermayeli bankalardı. Bu bankalar yerli tüccarın gelişmesi ve sanayi kuruluşlarının desteklenmesi konusunda Osmanlı vatandaşlarına her hangi bir kredi sağlama kolaylığı göstermemiştir.⁴⁵

Meşrutiyet'in ilanından sonra liberal anlayışa hakim olan idari sistem 1914 tarihine kadar meydana gelen siyasal gelişmelerden dolayı bu anlayıştan vazgeçmişlerdir. Bu tarihten sonra "Milli İktisat" siyaseti oluşturma çabaları önem kazanmıştır. Bunun önemli nedenler arasında Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni ekonomik boyunduruğu altına alarak Avrupa camiasından tecrit etmiş bu durum da devletin parçalanmasına doğru gidişini hızlandırmıştır. Bu gidişin engellenmesi için İttihat ve Terakki Cemiyeti Milli İktisat anlayışını yeni politikaları olarak benimsediler.⁴⁶

Meşrutiyet döneminden sonra iktisadi alanda milli sermaye aktif bir şekilde piyasaya dahil olmuştur. Uzun süre yabancı sermayeye sağlanan imtiyazlar yerli sermayeyi yurt içinde üretime dönüşmesine engel olmuştur. Bu yüzden yapılan yatırımların çoğu yabancı menşelidir.⁴⁷

B- II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Kurumlar

1- Parlamantonun Ortaya Çıkışı

Osmanlı idare sisteminde var olan Divan-ı Humayun; Bakanlar Kurulu, Devlet Konseyi, Yüksek Mahkeme gibi görevleri yerine getirmektedir. Bu fonksiyonları ile Divan-ı Humayun kısmen de olsa meşruti bir yönetimin niteliklerine sahiptir.⁴⁸

⁴⁴ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde İç Borçlanma", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.942-943. (s.942-946)

⁴⁵ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 14 baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.225.

⁴⁶ Ayfer Özçelik, **Osmanlı Devleti'nin Çöküşü'nde Ekonomik Politik..**, s.127.

⁴⁷ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970, s.314-315.

⁴⁸ Ebubekir Sofuoğlu, **Osmanlı Devletinde Islahatlar ve I. Meşrutiyet**, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2004, s.104.

Osmanlı devlet geleneğinde meclislerin oluşumu Osmanlı'nın son yüzyılı içinde gelişmeye başlamıştır. III. Selim, kendi iktidarını sınırlasa da Meşveret Meclisleri'nin oluşumu için büyük çaba göstermiştir. Amacı konularında uzman aydın kesim aracılığıyla devlet idaresinin daha etkin bir şekilde işletilmesidir. Meşveret Meclisleri II. Mahmut içinde önemli olmuştur. Ancak bu meclislerin sürekli toplanmaması ve Divanın eski fonksiyonlarını yerine getirmekte aciz kalması ve devletin biriken sorunları yeni bir meclis yapılanmasını zorunlu kılmıştır. Bu yapılardan bir tanesi de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'dir.⁴⁹

4 Mart 1838 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye hem Tanzimat Fermanı'nın uygulanmasının yollarını geliştirmek hem de padişaha danışmanlık yapmak amacıyla kurulmuştur. Bu meclis asıl etkin konumuna Gülhane Fermanı'ndan sonra kavuştu. Bu tarihten sonra Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ana yasama organı gibi görev yapmaya başladı. Üye sayısı on olacak, üyeleri genel kurul seçecek ve Sultan'ın onayına sunulacaktı. Bu meclis ayrıca Adliye teşkilatı içinde bazı temyiz mahkemesi vazifelerini de yerine getirmiştir.⁵⁰

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin iş yükünün artması sonucunda biriken meseleler zamanında çözüme kavuşturulamıyordu. Bu amaçla Meclis ikiye ayrıldı. Yargı gibi meselelerle ilgili görev alanı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de, Yasama görevleri ise Tanzimat meclislerinde olacak şekilde yeni bir düzenlemeye tabi tutuldu. Tanzimat meclisleri, halk ve devlet sorunları ile ilgili tesbitlerde bulunacak ve bu konularda yapılması gereken reform ve iyileştirme faaliyetlerine hız verecekti. Ancak bürokrasinin işleminde bazı çekişmelerin meydana gelmesinden dolayı 1861 tarihinde bu iki meclis Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ismi altında birleştirildi.⁵¹

1868 tarihinde kurulan Şuray-ı Devlet yasama organı olarak faaliyet gösterecekti. Şuray-ı Devlet üye sayısı 50 olarak belirlendi. Üyeleri eyaletlerden gelen listeler içinden hükümet tarafından belirlenecekti. Bu mecliste üçte iki oranında Müslüman üçte bir oranında da gayr-i Müslim bulunacaktı. Şuray-ı Devlet 1876 Anayasasına kadar görevini ifa etti. 1876 tarihine kadar oluşturulmaya çalışılan meclisler padişaha hem danışmanlık

⁴⁹ Sofuoğlu, **Osmanlı Devletinde Islahatlar ve I. Meşrutiyet**, s.106-107.

⁵⁰ Sofuoğlu, **Osmanlı Devletinde Islahatlar ve I. Meşrutiyet**, s.108-111.

⁵¹ Sofuoğlu, **Osmanlı Devletinde Islahatlar ve I. Meşrutiyet**, s.111-114.

yapıyor hem de padişah ile yönetime katılıyordu.⁵² Bu meclisler padişah ile beraber yönetme faaliyetine katılmış ve kısmen de olsa padişah iktidarının sınırlanmasına neden olmuştur.

1876 Anayasa'sının ilan edilmesinden sonra Parlamento'nun oluşturulması için seçimler yapılmıştır. Kısa süre aralıklarla yapılan iki seçim olmuştur. Yaklaşık bir yıl gibi kısa bir süre içinde iki seçim gören parlamento deneyimi Padişah'ın iradesine dayanılarak kapatılmıştır. Bu ilk Osmanlı parlamentosunun en önemli özelliklerinden bir tanesi demokrasi için atılmış bir büyük adım olmasıdır. Ayrıca ilk Osmanlı Parlamentosu sınıfsal bir nitelikten çok etnik bir çeşitliliğe sahiptir. Bu durum kendi dönemindeki parlamentolara göre onun belirgin ve ayırteci bir özelliğidir. Bu kadar çeşitliliğe sahip olan parlamentoda önemli bir etnik çatışma ve ulusal talepler ileri sürülmemiştir.⁵³

1876 Anayasa'sının üçüncü maddesine göre Saltanat ve hilafet hakkı ve makamı Osmanoğullarına aittir. Bu ailenin en büyük evladı bu hakkı eline alacaktır. Madde altıya göre Osmanlı sülalesinin mal-mülk ve benzeri hakları umumun kefaleti altına alınmıştır. Anayasa'daki saltanat kurumu vurgusu devletin monarşik karakterini vurgulaması açısından önemli bir göstergedir. Yani saltanat kurumu varlığını anayasaya göre koruyacak ve devam ettirecektir.⁵⁴

Anayasa'ya göre yasama meclisi Meclis-i Umumi adını taşımaktadır. Meclis-i Umumi de Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan olarak iki kanatlı bir yapıya sahiptir. Heyet-i Ayan Meclisi'nin üyeleri Padişah tarafından atanır. Heyet-i Mebusan Meclisi'nin üyeleri ise seçim yoluyla görevlerine başlar. Heyeti Ayan Meclisi'nin başkanı padişah tarafından seçilirken Heyet-i Mebusan Meclisinin başkanı meclis tarafından gösterilecek olan üç aday arasından padişah tarafından atanır.

Kanun-i Esasi'nin anayasal işleyişi düzenlediği maddelerde bakanlar kurulu ve meclisin nasıl oluşması ve onların nasıl işleyeceği konularını hüküm altına almıştır.

⁵² Sofuoğlu, **Osmanlı Devletinde Islahatlar ve I. Meşrutiyet**, s.114-118.

⁵³ İlber Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili", **Kanun-u Esasi'nin 100. Yıl Armağanı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s.172. (s.169-181)

⁵⁴ Bülent Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, Gözden geçirilmiş 3. Baskı, İstanbul, Afa Yayınları, 1996, s.103.

Padişah, Bakanlar Kurulu (Heyet-i Vükela) başkanı ve üyelerini seçmek ve onları görevlerinden azl ettirmek yetkisine sahiptir. Bakanlar kurulu Sadrazamın başkanlığında toplanır ve bu kurulun almış olduğu kararlar padişahın onaması ile yürürlüğe girer.

İlk Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877 tarihinde Padişah'ın yapmış olduğu konuşma ile açılmıştır. Bu söylevinde padişahın yapmış olduğu en önemli vurgu demokrasi ile uygarlık arasındaki kurmuş olduğu ilişkidir. Padişah'a göre medeni devletlerin ayırtedici özelliklerinden biri oy hakkının genel olması ve bu oylarla seçilmiş kişilerin yapmış olduğu yasaların hakim olmasıdır. Bu ifade ile Osmanlı Devleti arasındaki kurmuş olduğu ilişki Osmanlı Devleti'nin ilerlemesinin temel şartları arasında ülke yasalarının genel oya dayalı bir sistemle oluşmasıdır.⁵⁵

Meclis-i Mebusan görevine 19 Mart 1877 tarihinde başlamış 14 Şubat 1878 tarihine kadar devam etmiştir. Padişah Osmanlı- Rus Savaşı'nda Rus'ların Yeşilköy yakınlarına kadar gelmesi üzerine yapılan meclis toplantılarında hem sadrazamın hemde meclis üyelerinin sert eleştirisiyle karşılaşmış ve ertesi günü bir irade yayınlarak Meclis-i Umuminin tatil edildiğini bildirmiştir. Padişah daha sonraki yapmış olduğu açıklamalarında, Meclis ve Mithat Paşa'nın savaş tararftardarlığı yaptığı ve kendisinin bu savaşı engellemek istediği için böyle bir tercihte bulunduğunu söyleyecektir.⁵⁶

1908 Temmuz'unda, 1878 tarihinde kaldırılan Kanun-i Esasi hükümleri tekrar yürürlüğe girdi. 17 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Umumi Padişah'ın söyleviyle yeniden açıldı. Böylece Osmanlı- Türk Parlamento deneyimi ikinci defa başladı ve bu tarihten sonra günümüze kadar devam etmiştir.

1876 Kanun-i Esasi'sinde yapılan değişiklikler siyasi hayat açısında çok önem arz etmektedir. Padişah bu değişikliğe göre Devletin başı olma yetkisini elinde bulundurmasına karşılık Meclis-i Umumi'de yemin etmek yükümlülüğü (m.3) altına girmiştir. Padişaha bağlanan ödenekler yasalar çerçevesinde gerçekleştirilecektir(m.6). Ayrıca Bakanlar Kurulu'nun oluşumdaki yetkileri de azami seviyeye inmiştir. Bu konuda Padişah'a tanınan yetki Şeyhülislam'ın ve Sadrazam'ın atanmasıdır(m.7). Padişah'ın Sadrazam olarak atayacağı kişinin meclisten güven oyu alması gerekmektedir. Bunun da sebebi Bakanları Kurulunun Padişah'a karşı değilde Meclis-i

⁵⁵ Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.118.

⁵⁶ Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, s122.

Mebusana karşı sorumlu olmasıdır(m.30). Meclis'in yasama faaliyetlerine getirilen yenilik Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Ayan Meclisleri'nin toplanması hakkının Padişah'tan alınarak takvim marifetiyle Padişah'ın davetine gerek olmadan gerçekleşmesidir. Aynı zamanda meclis Padişah'ın iznini almadan yasa teklifleri önerme hakkına sahip olmuştur (m.53). Bakanlar Kurulu ve Meclis, yapılan değişiklikle bağımsız hareket etme yeteneğine sahip olmuştur. Meclis'in kabul etmiş olduğu bir yasayı mutlak olarak veto etme hakkı Padişah'ın elinden alınmıştır. Padişah meclis tarafından kabul edilen bir yasayı onaylamak veya iki ay içinde yeniden görüşülmek üzere Meclise iade etmek zorundadır. 1909 yılında yapılan değişikliklerle demokratik yürütme ve yasama organları yeniden düzenlenmiş Heyet-i Ayan Meclisi'nin Padişah'a bağlı olarak çalışması istisnası dışında kuvvetler ayrılığını yumuşak işbirliğine dayalı, biraz daha yasama lehine şekillenen klasik parlamenter sistemin unsurlarını Anayasa'ya getirmiştir. Yani II. Meşrutiyet'in Türk Siyasal Hayatı'na getirmiş olduğu en önemli katkılardan bir tanesi kuvvetler ayrılığı ilkesinin ve Parlamenter sistemin daha kuvvetli bir yapıya dönüştürülmesidir.⁵⁷

Parlamentonun 1908 tarihinde yeniden açılması, Osmanlı-Türk siyasal sisteminde demokratik kurumların yerleşmesi açısından büyük bir olaydır. II. Meşrutiyet'le beraber parlamento yeniden işlerlik kazanmış ancak bugünkü anlamda bir demokratik kültüre henüz tam olarak ulaşamamıştır. Bu dönemde yapılan seçimler parlamentonun yapılanması açısından önemlidir. Aynı zamanda bu seçimler de sadece İstanbul'da da olsa bir rekabet havası içinde geçmiştir. Bu ilk seçimlerde kısmi bir rekabetin varlığı ilk defa siyasi partilerin bu seçimler öncesinde ortaya çıkması nedeniyle olmuştur. Yapılan bu seçimlerde seçilecek olanlar ve seçmenler için büyük şartlar aranmıştır. Bu şartların başında da seçmenlerin ve mebus adaylarının erkek olması gelmektedir. Aynı zamanda belli miktarda vergi veya toprak sahibi olması gerekmektedir. Bu şartlar düşünüldüğünde demokrasinin unsurlarından biri olan eşitlik ilkesi henüz tam olarak yerleşmediği görülmektedir. Ayrıca seçmenlerde aranan şartların ağır olması siyasal katılımın da asgari düzeyde olmasını netice vermiştir. Ancak her unsurun nüfusları oranında parlamentoda temsil edilmesi hükmü demokrasinin unsurlarından olan çoğulculuk ilkesinin uygulama bulması açısından önemlidir. II.

⁵⁷ Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.150-167.

Meşrutiyet dönemi parlamento deneyimi tüm bu eksikliklere rağmen Osmanlı-Türk demokratik kültürünün gelişmesi açısından önemli bir dönemi ihtiva etmektedir.

2-II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Partiler

II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Türkiye'de gerçek anlamda ifade edilebilecek siyasal partiler bulunmamaktadır. Bu döneme kadar var olan siyasal muhalefet otoriter yönetime karşı oluşturulan muhalefet saflarıdır. Bu muhalefet safları ya bağımsızlık mücadelesindeki unsurların oluşturduğu dernekler yada Jön Türk hareketidir.⁵⁸

Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Seçim Kanunu'nun kabulü ve yürürlüğe girmesi ile seçim hürriyetine yer verilmesi neticesinde Meşrutiyet devrinde daha önce var olan düşünceler siyasal hayatta etkin bir şekilde yerini almaya başladı. Bu düşünce akımları Batıcılık, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük'tür. Bu düşünceler, siyasal hayata girdikten sonra Meşrutiyet ortamı içinde oluşmaya başlayan dernekler, cemiyetler ve siyasi parti programlarına konu oldular. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal alanda gerilemesi, iktisadi anlamda baskı altında bulunuşu, gibi nedenlerle Osmanlı Devleti ve Toplumunun sosyal bir değişmeye uğraması meseleleri şiddetli bir şekilde tartışma konusu oluyordu. Ancak bu değişimlerin nasıl olacağı noktasında fikir birliği yoktu. İşte bu fikir birliğinin olmaması ve toplum içinde çeşitli grupların farklı yollardan devletin kurtarılabilceğini iddia etmesi neticesinde siyasal değişme ve gelişmelerin gerekliliği olarak siyasal partiler Türk Siyasal Hayatında yerini almaya başladı.⁵⁹

İttihat ve Terakki Saray'ın politikalarına karşı çıktığı sürece halk tarafından desteklenmişti. Ancak İttihat ve Terakki dolaylı olarak iktidara geldikten sonra yapmış olduğu baskıcı siyaset bazı kesimlerin hoşnutsuzluğuna yol açtı. Bu durum da Türk Siyasal Tarihinde siyasal parti örgütlenmelerinin hızla artmasına sebep oldu.⁶⁰

⁵⁸ Mehmet Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1991, s.23.

⁵⁹ Füzûzan Hüsrev Tökin, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965.**, İstanbul, Elif Yayınları, 1965, s.42.

⁶⁰ Neriman Tongul, "Türk Demokrasi Tarihinde Siyasi Partilerin Rolü", **Askeri Tarih Bülteni**, S.51, Ankara, Ağustos 2001, s.95. (s.93-114)

II. Meşrutiyet dönemi partileşme hareketinde üç eğilim vardır. Bunlar Merkeziyeçi, Adem-i Merkeziyetçi ve İslamcı eğilimlerdir.⁶¹

II. Meşrutiyet döneminde özellikle bugün Türk siyasal hayatına kaynaklık eden iki partinin oluşumun yaşandığı dönemdir. 1902 I. Jön Türk Kongresi'nden sonra gelen ayrılık II. Meşrutiyet döneminde iki ayrı parti yapılanması şeklinde kendini göstermiştir. Bu parti yapılanması Rokkan'ın öne sürmüş olduğu model etrafında inceleyebiliriz. Öncelikle 1800'lü yıllardan itibaren modernleşme eğilimleri hız kazanmıştır. Modernleşme eğilimlerinin bir sonucu olarak ulus devletin inşası süreci de başlamıştır. Ancak modernleşme her toplumda aynı anda gerçekleşmemiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri toplumun geleneklerinden bağımsız hareket edebilme kabiliyetidir. Bu süreçte toplum içinde yaşayan insanlar ikiye ayrılmıştır. Bu ayrılığın nedeni modernleşmeyi gelenekleriyle beraber gerçekleştirmek isteyenler ile tamamen geleneklerinden koparak böyle bir yapılanmanın gerçekleşmesini isteyenlerdir. Ulus devletin oluşması aşamasında da bu durum kendini göstermiştir. Ulus devlet güçlü bir merkezin olmasını savunur. Ulus devletin oluşumu toplum katlarının da dönüştürülmesini gerektirir. Ancak bu dönüştürme yada ortak yeni bir kültür oluşturma gayreti her zaman toplumun tümü tarafından aynı hoşgörü ile karşılanmayabilir. Bu durumda merkez ile çevrenin ayrışmasını netice verir. Bu sistemde yöneten sınıf yeni bir ulusal kimlik oluşturmak için toplumun geleneklerinden arınması amacıyla politikalar üretir. Bu politikaların ortak özelliği merkezin kuvvetlendirilmesi yönünde gerçekleşmektedir. Rokkan'ın bu modeli Osmanlı-Türk siyasal sisteminin gelişiminde uygulanabilir. Türkiye'de sosyal bölünmeler sosyal sınıflar arasında gerçekleşmiştir. Rokkan'ın modeli, yöneticiler tarafından temsil edilen merkezle, yönetilenler tarafından oluşturulan çevre arasındadır. Saray, Tanzimat Bürokrasisi ve Askeri Bürokrasiye dayanan İttihad ve Terakki Cemiyeti ile CHP merkezi temsil etmiştir.⁶² Bunun karşısında gelenekleriyle bu oluşum içinde yer almak isteyen çevre vardır. II. Meşrutiyet döneminde Ahrar Fırkası, devlette yaşayan tüm unsurların kendi gelenekleriyle bu yapılanma içinde yer almasını savunmuştur. Bu çerçevede

⁶¹ Tevfik Çavdar, **Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş 1860-1918**, Ankara, Ayça Yayınları, 1982, s.95.

⁶² Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, Üçüncü Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979, s.41.

geliştirmiş olduğu Adem-i Merkeziyet ilkesi, merkezin etkinliğinin sınırlanarak yerelin kendi kimliği ile siyasal ve toplumsal alanda var olabileceğini düşünmektedir.

Meşrutiyet'in ilanıyla başlayan siyasal parti örgütlenmeleri Tunaya'ya göre Türk Siyasi Tarihinde en yoğun yaşandığı dönem olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.

C- II. Meşrutiyet Dönemi Seçimleri⁶³

II. Meşrutiyet seçimleri Türk Siyasal Hayatında yapılan ilk seçimler değildir. İlk seçimler I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra yapılmıştır. 1877 tarihinde yapılan ilk seçimler için şu özellikler ifade edilebilir. 1-Seçimler Anayasanın çıkarılmasını emrettiği Seçim Kanunu çerçevesinde yapılmamıştır. 2-Seçimler umumi değildir. Yani her erkek veya kadın vatandaşlar seçime katılamamaktadır. 3-1877 seçimlerine siyasi partiler katılmamıştır.⁶⁴

I. Meşrutiyet Meclisi iki ayrı meclisten oluşacaktı. Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusan. Heyeti Mebusan seçimle mebus olacakların meclisiydi. Anayasal hükümler çerçevesinde seçim faaliyetleri başlamıştı. Anayasada öngörülmesine rağmen seçim kanunu çıkarılamamıştır. Yani 1877 tarihinde yapılan ilk seçimler bir seçim kanunu hazırlanmadan yapılmıştır.⁶⁵ Bir seçim kanunu olmamasına rağmen Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) tarafından 28 Ekim 1876 tarihinde çıkarılan "Talimat-ı Muvakkate", vasıtasıyla Taşradaki seçimler gerçekleştirilmiştir. İstanbul ve çevresindeki seçimler ise 1 Ocak 1877 tarihinde "Beyanname" adını taşıyan bir hükümet bildirisi ile yapılmıştır.⁶⁶

3 Ağustos 1908 tarihinde "İntihab-ı Mebusan Kanunu" Padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. 1908 seçimleri 83 maddeden oluşan bu seçim kanununa göre yapılmıştır. Bu kanuna göre her 50.000 erkek nüfus için bir mebus seçilecektir. Seçim iki dereceli olacaktı. "Müntehib-i evvel" yani birinci seçmenler ilk olarak "Müntehib-i Sani"leri yani ikinci seçmenleri seçecekti. İkinci seçmenlerde meclise

⁶³ Geniş bilgi için, Fevzi Demir, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İzmir, 1994. Ömer Savaşkan, **1908 Seçimleri**, Ankara, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1993,

⁶⁴ Servet Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XXXIII, S.3-4, 1967, s.54-57. (s.45-100)

⁶⁵ Servet Armağan, "Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri", **Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı: Armağan**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1978, s.150-160. (s.149-167)

⁶⁶ Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, s.116.

gelecek mebusları seçecekti.Yasaya göre birinci seçmen olabilmek için şu şartların varlığı gerekmekteydi. 25 Yaşını tamamlamış olmak, Medeni haklardan yoksun bulunmamak, yabancı bir devlet vatandaşı olmamak, yabancıların hizmetinde bulunmamak, yabancılara tanınan bir hakka sahip olmamak, iflas edenler varsa bu kişilerin itibarlarını yeniden kazanması, kısıtlıların kısıtlılıklarının kaldırılması, mevcut ikametgahında en az bir yıl oturmuş olmak, devlete karşı doğrudan doğruya vergi mükellefi olmak, Osmanlı Devleti vatandaşı olmak, yabancı bir devletin hizmetinde bulunmamak olarak belirlenmiştir. İkinci seçmen olabilmek için aranan şartlar; Osmanlı Devleti vatandaşı olmak, 25 yaşını tamamlamış olmak, Müflislerin itibarlarını kazanmış olmaları, yabancı bir devletin hizmetine girmemiş olmak, seçimler esnasında kimsenin hizmetinde bulunmamak, kısıtlıların kısıtlılığının kaldırılmış olması, medeni hakları kullanma ehliyetine kısıtlama getirilmemiş olması, yabancı devlet vatandaşlığı iddiasına sahip olmamak olarak belirlenmiştir.

Mebus seçilebilmek için aranan şartlar Anayasa'nın 68. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti vatandaşı olmak, 30 yaşını tamamlamış olmak, mebus olarak seçilen devlet memurlarının görevlerinden ayrılması, yabancı bir devlet hizmetinde bulunmamak, mebus olabilmek için seçileceği vilayet halkından olmak ve seçmen olabilmek için aranan şartlar mebus seçilebilmek içinde aranan koşullar arasında sayılmıştı.⁶⁷

Seçim kanununa göre “Müntehipler intihap edecekleri Meb’usları mensup oldukları daire-i vilayet ahalisinden intihap etmeye mecburdur.” 72. madde hükmüne göre her meb’us adayı kendi memleketinden aday olması gerekmektedir.⁶⁸

Halk müntehib-i sanileri seçebilecektir. Bu nedenle halk, direk olarak meb’us seçimine karışmamıştır. Ancak meb’usları seçecek olan müntehib-i sanileri (İkinci seçmen) seçebilmiştir. Seçimler iki dereceli yapılacaktır. Önce halk Müntehib-i Sanileri seçecek Müntehib-i Sanilerde Mebusları seçecektir.⁶⁹

⁶⁷ Demir, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**, s.25-26.

⁶⁸ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.4, İstanbul, Türkiye Yayınevi, s.368.

⁶⁹ Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, s.368.

“Her elli bin nüfus-i zükûr” başına bir meb’us seçilmesi öngörülmüştür. Osmanlı’da meb’us seçilecek bölgelerin nüfusu 13.000.000 civarında olmasından dolayı 266 Milletvekili çıkarılması öngörülmüştür.⁷⁰

Meşrutiyet seçimleri iki dereceli olarak gerçekleştirilmiştir. Bu iki dereceli seçim sistemide ordunun kuvveti ve tesiri altında cereyan etmişti. Seçimlerde hileler ve zorbalıklar olmuştu. Müntehib-i sani listeleri seçmenlerin evlerine kadar götürülmüş ve liyakate bakılmaksızın halk hiç tanımadığı cemiyet fedailerinin isimlerini (halk sandık başına geldiğinde cemiyet fedailerinin sandık başında bulunmaları neticesinde korku halinde olan seçmen) ister istemez (ellerindeki listeleri) seçim sandıklarına atmışlardır.⁷¹

1908 Kasım- Aralık ayında yapılan seçimler için 126 bölge belirlenmişti. Her bölge nüfus yoğunluğuna göre mebusu meclise gönderecekti. Bir numaralı seçim bölgesi Arnavutluk’un İpek bölgesidir. 126. bölge ise Bingazi bölgesidir.⁷² İstanbul için belirlenen yirmi sekizinci bölge ve mebus sayısı da yirmi beştir.⁷³

1908 Meclis-i Mebusan seçimlerinde kazanan milletvekillerinin sayısı ve etnik ve dini kimleri hakkında değişik nakiller yapılmıştır. Bu nakillerden iki tanesi şu şekilde olmuştur. Dönemin canlı tanıklarında olan Ahmet Bedevi Kuran’a göre Meclis-i Mebusan’a seçilen milletvekillerinin sayısını 266 olarak ifade edilmiştir. Ahmet Bedevi bu mebusların etnik ve dini dağılımını şu şekilde ifade etmiştir. Bu mebusların 142’si Türk, 60’ı Arap, 25’i Arnavud, 23’ü Rum, 12’si Ermeni, 5’i Yahudi, 4’ü Bulgar, 3’ü Sırp ve 1’i Ulah’tı.⁷⁴ Karpat, Meclis-i Mebusana seçilen mebusların etnik olarak 147’si Türk, 60’ı Arap, 27’si Arnavut, 26’sı Rum, 10’u Slav ve 4’ü Musevi olarak toplam 274 milletvekilinin seçildiğini belirtmiştir.⁷⁵

1908 seçimleri iki siyasî teşekkül arasında şiddetli propaganda ve çekişmeler arasında geçmiştir. İttihat ve Terakki mensupları Meşrutiyet’in ilan edilmesinde

⁷⁰ Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, s.368.

⁷¹ Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, s.368.

⁷² Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, **Güney- Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, S.4-5, 1975-1976, s.247. (s.245-284)

⁷³ Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler..”, s.268-269.

⁷⁴ Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Çelçüt Matbaası, 1959, s.477.

⁷⁵ Kemal H. Karpat, Robert W. Zens, “I. Meşrutiyet Dönemi ve Abdülhamit’in Saltanatı (1876-1909)”, **Türkler**, Çev.Nasuh Uslu, C.12, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 887, (s.873-888)

kendilerinin emeği olduğunu söyleyerek bu hürriyet mücadelesini sahiplenmişler ve kendilerine kutsallık atfetmişlerdir. Aynı zamanda hükümet ve idare merkezlerinde nüfuzlarını kullanarak rakipleri aleyhine şiddet ve baskı uygulamıştır. Bunların sonucu olarak mebuslar meclisinde çoğunluğu ele geçirmiştir.⁷⁶

Meclisi mebusan seçimleri için yapılan hazırlıklar aşamasında İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Devleti'ne çok zayıf bağlarla kayıtlı bulunan bazı bölgelerinde Meclise mebus gönderilmesini istiyordu. Bu doğrultuda Bosna- Hersek, Girid gibi imtiyazlı bölgelerinde mebus seçilmesi için çalışmalara başladılar. Hatta Fransızların işgali altındaki Tunus ve Cezayir için bile girişimde bulundular. Bu durum zaten Osmanlı Devletine siyasi bağlılıkları zayıf olan Bosna- Hersek eyaletinin Avusturya tarafından kesin olarak işgal edilmesini sağlamıştır.⁷⁷ İttihatçıların bu hareketi muhalif gruplar tarafından eleştirilere tabi tutulmuştur. Çünkü her an yabancı devlet tehdidi altında bulunan bu gibi yerlerin seçim bölgelerine dahil edilmesi bu ülkelerin harekete geçmesine sebep olacaktı. Zaten kısa bir süre içine bu devletler bu bölgeleri kendi toprakları içine dahil etti.

II. Meşrutiyet seçimleri, demokrasinin gelişmesi açısından büyük ilerlemelere sebep olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde yapılan seçimler, siyasal yaşamda şu ilerlemelerin olmasına vesile olmuştur: 1- Anayasal Meşrutiyet'in hayata geçirilerek canlılık kazanması bu seçimler vasıtasıyla olmuştur. Yapılan seçimler sayesinde Meclis önemli bir konuma gelmiştir. 2- Siyasal Partilerin esas alınarak seçimlerin yapılması sistemin meşruiyeti açısından önemli bir durumdur. Bu çerçevede siyasal örgütlenmeler sınırlanmamış aksine siyasal yaşam bu örgütler ile genişletilmiştir. Bu da demokratikleşme yolunda atılan önemli bir adım olarak siyasal hayatta yerini almıştır. 3- Seçimlerin yapılması demokratik siyasal kültürün gelişmesi açısından önemli bir aşamadır. Meşruti bir sistemin tanımı yapılırken "Anayasa- Meclis- Seçim" kavramları önem kazanmıştır. Artık bu kavramlar olmadan Meşruti bir yönetimin tanımının yapılması olanaksız hale gelmiştir. 4- Seçimler sonucunda siyasal kültür açısından ve

⁷⁶ Recai G. Okandan, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1971, s.262.

⁷⁷ Zuhuri Danışman, **Sultan II. Abdülhamid Han**, İstanbul, Zuhuri Danışman Yayınevi, 1966, s.202.

demokrasinin gelişmesi açısından var olan siyasi muhalefet örgütlü bir muhalefet kültürünün doğması açısından önemli bir konuma gelmiştir.⁷⁸

D- II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları

Meşrutiyet devrinde hakim olan siyasi fikirler Garpcılık (Batılılaşma), İslamcılık, Türkçülük ve Osmanlıcılıktır. Bazı siyasi cemiyetler ve siyasi partiler programlarında bu düşüncelere yer verdiler. 1908 tarihinden sonra Parlamento içinde ve dışında çok çeşitli siyasi partiler kurulmuştur. Bu siyasi partilerin ortaya çıkmasında en etkin sebepler arasında gerilemekte olan Osmanlı Devleti'nin nasıl düzeltileceği hakkında değişik politikaların geliştirilmesidir. Siyasi partiler, toplumsal kuvvetin veya ekonomik hayatın doğurmuş olduğu baskılar ve iktidar amacı güden gruplar arasında kuvvet mücadelesinden doğmuştur.⁷⁹

Aslında İslamcılık olsun, Türkçülük olsun, Osmanlıcılık olsun, Batıcılık olsun hepsi batı gerçeğini kabul etmişlerdi. Ancak batı bilgi ve kültürünün Osmanlı toplumuna nasıl getirileceği ve nelerin alınması gerektiği üzerinde tartışmalar yoğunlaşıyordu.⁸⁰ Her fikir akımı kendi düşünceleri doğrultusunda batının bilgi ve kültürünü alma eğilimindeydi. Aslında tüm bu akımların ortak amacı Osmanlı'nın kurtuluş reçetesini bulmaktı.

Jön Türkler arasındaki ayrımların en önemli nedenlerinden bir tanesi ne Türklük ne de Osmanlıcılık gibi unsurlara dayanıyordu. Fikir uyuşmazlıklarının temelinde merkezileşme politikasının benimsenmesi görüşünün karşısında yer alan adem-i merkezîyet politikasının savunulmasıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin benimsemiş olduğu merkezileştirme politikasına karşı Osmanlı Devleti içinde yer alan özellikle Rumlar, Ermeniler gibi Müslüman-Türk olmayan unsurlar arasında hoşnutsuzluklar meydana gelmiştir.⁸¹

⁷⁸ Savaşkan, **1908 Seçimleri**, s.8-10.

⁷⁹ Tökin, **Türkiye'de Siyasi Partiler.....**, s.42.

⁸⁰ Mehmet Özden, "Türkçülük Akımı ve Batı Meselesi", **Türkiye Günlüğü**, S.2, Mayıs 1989, s.32 (s.32-34)

⁸¹ Kemal H. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.682-683.

1- Türkçülük

Jön Türkler arasında Osmanlılık ülküsünden vazgeçme özellikle 1900'lü yılların başlarında ve Meşrutiyet'in ilanından sonra Bosna- Hersek'in işgali ile Bulgarların bağımsızlığını ilan etmeleri, Girit meselesi gibi olaylardan sonra tartışılmaya başlamıştır. Bu tartışmalardaki temel amaç Osmanlı İmparatorluğunda çekirdek teşkil edecek bir unsura dayanma gerekliliği düşüncesidir. 1912 Balkan Savaşları, Libya'nın İtalyanlar tarafından işgali gibi hadiselerden sonra Osmanlılık politikası yerini Türkçülük politikasına bırakmaya başladı.⁸²

Akçura'ya göre İslamcılık düşüncesi hem Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan gayrimüslimlerin hem de Avrupa'nın endişelenmesine sebebiyet vermiştir.⁸³ "Osmanlı milleti yaratmak kimi yararlar kapsamakta ise de, eylem dışıdır. Müslüman birliği veya Türk birliğine yönelen siyaset, Osmanlı Devleti için aynı çıkarları ve sakıncaları kapsamaktadır. Eylem yönünden de aynı kolaylık ve güçlük vardır, denilebilir."⁸⁴

Türkçülük hareketi 1880'li yıllarda lengüistik (dilbilim) halinde gelişen bir lisaniyat sorunu iken 1893 yılında İkdam gazetesinde ikdam "Türk gazetesidir" başlığıyla çıkması, türkçülüğün kültürel bir hareket olarak hız kazanmaya başladığı yıllar olmuştur. İkdam gazetesinin muhafazakar çizgide yayın politikası gütmesine rağmen bu şekilde kendini tanıtmaya gazetenin Osmanlı Devleti içinde "milliyet" fikrine önderlik etmesini netice vermiştir.⁸⁵

II. Meşrutiyet parlamentosunda değişik etnik unsurlar yer almıştır. Dolayısıyla bu etnik unsurlar zaman zaman kendi çıkarlarını çok şiddetli tartışmalar içinde savunma yoluna gitmişlerdir. Bu esnada İttihat ve Terakki içinde yer alan Türk unsurlar Türklüğün korunup yükseltilmesi görevini üstlenmeye başladı.⁸⁶

"Milleti Hâkime" isimli Tanin'de yayınlamış olduğu makalesinde Hüseyin Cahit (Yalçın) milliyetçilik anlayışı ile ilgili olarak İttihat ve Terakki'nin benimsemiş olduğu

⁸² Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, s.683-684.

⁸³ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, s.23 aktaran, Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, s.725.

⁸⁴ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976, s.8.

⁸⁵ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s.62.

⁸⁶ Mim Kemal Öke, "Siyonistlerin İttihatçılar Nezdindeki Başarısız Girişimleri, 1908-9", *Prof. Dr. Ünit Yaşar Doğanay'ın Anısına Armağan II, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1982, s.127, (s.121-132)

düşünceleri şöyle ifade etmektedir:⁸⁷ “Gayr-i Müslimler de Müslimler kadar hukuka nail olacaktır demek acaba bu memleket Rum memleketi, yahut Ermeni memleketi, yahut Bulgar olacak demek midir? Hayır bu memleket, Türk memleketi olacaktır...Memlekette Millet-i Hâkime Türklendir ve Türklere olacaktır.”

İrk Türkçüleri, Yusuf Akçura önderliğinde milliyetçiliğin ırk ve kan birliğine dayandığına inanan insanlar topluluğudur. Bu inanişaya göre Millet, aynı ırktan gelen insanlardan oluşan bir toplumdur.⁸⁸

Tarihi Milliyetçiler, Ziya Gökalp’in önderliğinde oluşan bu grubun içinde Halide Edip Adıvar’da bulunmaktadır. Bu grubun inanişasına göre milliyetçilik için tarihi an’aneler ve tarihi olaylar ve bu olayların geçtiği yerlere sahip olma gereği üzerine hareket eder.⁸⁹

Kültür milliyetçiliği, bu görüşe sahip olan insanlara göre milliyetçilik ırk ve tarihle ilgili olmayıp millet bir sosyal olay olarak tarif edilir. Milliyetçiliğin gelişmesinde etkili olacak olan sosyal gelişme ancak kültür seviyesinin yüksek olması ve kültür birliğinin sağlanması ile gerçekleştirilecektir.⁹⁰

2- Batıcılık

Batıcılık düşüncesine sahip olanlar, batılılaşmayı Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünün önlenmesinin tek çaresi olarak görüyorlardı. Batıcılık düşüncesi, yakın dönem siyasi tarihimiz içinde siyasal fikir hareketi olarak en etkili akımlardan bir tanesi olarak kabul edilebilir.⁹¹

Batıcılara göre yeni değerler ve kültürlerin oluşturulmasında en büyük engelin İslamiyet ve onun şekillendirmiş olduğu toplumsal yapıdır. Bu sebepten dolayı batıcılık düşüncesine sahip olanlar başlangıçta Müslüman halk tabakalarından büyük tepkiler almışlardır.⁹²

⁸⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Millet-i Hâkime”, **Tanin**, 12 Kasım 1908.

⁸⁸ Hülya Baykal, **Türk Basın Tarihi (1831-1923)**, İstanbul, Afa Matbaacılık, 1990, s.168.

⁸⁹ Baykal, **Türk Basın Tarihi (1831-1923)**, s.168.

⁹⁰ Baykal, **Türk Basın Tarihi (1831-1923)**, s.168.

⁹¹ Şükrü Hanioglu, “II. Meşrutiyet Dönemi Garpcıları:Yeni Bir ‘Ethic’ Yaratma Fikri”, **Türkiye Günlüğü**, S.2, Mayıs 1989, s.24. (s.23-31)

⁹² Şükrü Hanioglu, “II. Meşrutiyet Dönemi Garpcıları:Yeni Bir ‘Ethic’ Yaratma Fikri”, s.24.

Osmanlı idarecileri batı karşısında girişilen mücadelede başarısız olduklarını kabul etmişlerdir. Bunun neticesinde de Osmanlı'nın batıya yönelmesi gereği üzerinde durulmuştur. Batıya yönelimin sonucu olarak batının çeşitli yöntemlerinin Osmanlı ülkesinde de uygulanması düşüncesini doğurmuştur.⁹³

Bu gelişmelerden sonra biri geleneksel biri de garpçılar olmak üzere iki değişik düşünce etrafında oluşan gruplar meydana çıkmıştır. Birinci grup Osmanlı'nın ilerlemesini yine kendi köklerine dönmek olarak görürler. Bunun için Osmanlı'nın yükselme dönemleri ve İslamiyet'in ilk yıllarındaki Asr-ı Saadet dönemlerinin uygulamalarının yerleştirilmesinin yeterli olacağını düşünürler. Batılılaşmayı hedefleyen gruplar ise batının üstün bir konumda olduğunu kabul ederler. Bunun neticesi olarak da batının değerlerinin Osmanlı toplumu içinde yerleşmesi gereği üzerinde dururlar. Eski bilim ile yeni bilim arasında bir çatışma olmuş ve maddi bilim gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde ilk pozitivist düşünceler egemen olmaya başlamıştır.⁹⁴ İlim, Fünun ve Terakki, bu düşünceye sahip olan insanlar için üç anahtar kavram olmuştur. Artık her şeyi maddi ilimle ölçmeye başlamışlardır. Yani her konu maddi ilme uygun olduğu sürece değerlendirilecektir. Jön Türkler, Pozitivizm ve bilimsel çerçeveden hareket ederek toplum yapısının yeniden kurulabileceğini düşünmektedirler.⁹⁵

Batıcılık siyasetine hakim olan düşünce, batı kurumlarının alınırken taklitçilikten kaçınılması gerekmektedir. Bu düşünce özellikle nasıl taklid edileceği sorusunun sorulmasını gerektirir. Buna da şu şekilde cevap verilebilir. “*Garbın iktisadî ve ictimai hayatını, yüksek ilim ve fennini Osmanlı İmparatorluğu hudutları içine nakletmek ve İmparatorluğu ilim, fen, sanayi bakımından techiz etmektir*”. Eğer böyle bir düşünce egemen olursa Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve dağılması önlenemez.

Batıcılık düşüncesine hakim olanlar Avrupa'nın son derece gelişmiş olduğunu “Avrupa demek üstünlük” demektir” ifadelerinde somutlaştırmışlardır.⁹⁶

⁹³ Okandan , **Amme Huk.**, s.446-447.

⁹⁴ Şükrü Hanioglu, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.17-21.

⁹⁵ Şerif Mardin, **Siyasal ve Sosyal Bilimler**, Der. Mümtazer Türköne – Tuncay Önder, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s.135.

⁹⁶ Tarık Zafer Tunaya, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe ‘Garpçılık’ Cereyanı”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XIV, 1948, s.590. (s.585-630)

Avrupa devletlerine göre Osmanlı İmparatorluğu fevkalade geri kalmıştır. Osmanlının geri kalmışlıktan kurtulması için örnek alınabilecek ikinci bir örnek mevcut değildir. Zira medeniyet demek Avrupa medeniyeti demektir. Bunu gülü ile, dikenini kendimize tatbik etmek mecburidir.⁹⁷

3- İslamcılık

Mehmet Sabahattin Bey, Terakki gazetesinde yayınladığı İttihad-ı İslam yazısında, “İstanbul’un bugün İslam dünyası üzerindeki ruhani etkisi, Türkiye’de özgürlükçü fikirlerin galip gelmesi ile, bir fikirsal etki haline dönüşecek ve o zaman Doğu ile Batı arasındaki uzlaşma yoluna en kuvvetli bir vasıta teşkil edecektir.”⁹⁸

İslamcılık düşüncesine göre, “İslamiyet mani-i terakki değildir” tersine İslamlaşmak Osmanlı İmparatorluğunu geliştirecek ve ilerlemesine katkıda bulunacaktır.⁹⁹

“İslamiyet inkılapçdır”,¹⁰⁰ ve atalet kabul etmez. Daima yeniliklerin bulunmasını tavsiye eder. “İlim Çin’de de olsa alınır” hadisi sürekli bir araştırma, gelişme isteğinin ölçüsü olarak görülür.

İslamcılık görüşüne göre Avrupa’nın benimsemiş olduğu yeni inkılapçı hareketler yüzyıllar öncesinde İslam devletleri tarafından uygulanmıştır. İslam devletlerinin ve özellikle de Osmanlı İmparatorluğu’nun geri kalmasında ki ana neden olarak İslamî bir anlayış çerçevesinde yönetmek değildir. Aksine Müslümanlar hak ve hukuklarını unutarak müstebit idareler altında yönetilmişlerdir. Bu durum da İslam aleminin ilimde, fen de, sanayi de ve diğer alanlarda geri kalmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı ve diğer İslamî devletler girmiş oldukları medeniyetleri veya kültürleri yıkmak yerine onların korunması ve medenileşmesi yolunu seçmişlerdir.¹⁰¹

⁹⁷ Abdullah Cevdet, “Şimei Muhabbet”, Aktaran, Tunaya, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe ‘Garpcılık’ Cereyanı”, s.590.

⁹⁸ Orhan Koloğlu, **Abdülhamit Gerçeği**, İkinci Baskı, İstanbul, Gür Yayınları, 1987, s.215.

⁹⁹ Tarık Zafer Tunaya, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe ‘İslamcılık’ Cereyanı”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XIX, S. 3-4, 1954, S.638. (s.631-670)

¹⁰⁰ Tarık Zafer Tunaya, “Amme Hukukumuz..... ‘İslamcılık’ Cereyanı”, s.639.

¹⁰¹ Tarık Zafer Tunaya, “Amme Hukukumuz..... ‘İslamcılık’ Cereyanı”, s.639-640.

Yeni Osmanlılar'a göre İslam'ın genel prensiplerinden ilerlemeye dair tavsiyelerini ele alarak bu hükümlerin daha iyi anlatılması ve sosyal hayata tatbik edilmesini arzu etmişlerdi. Yeni Osmanlılar, İslamiyet'i sosyal tabakalar arasında sosyal pekiştirici ve sosyal barışın sağlanmasında önemli bir meşruiyet kaynağı olarak görmektedir.¹⁰²

Sait Halim Paşa'ya göre İslamlaşmak demek "İslamiyetin inanç, ahlak, yaşayış ve siyasete ait esaslarının tam olarak tatbik edilmesi demektir."¹⁰³ İslam dinine göre "İslamın sosyal ahlakı tam ve geniş bir şahsi hürriyet esasına dayanır."¹⁰⁴ Herkesin hür olması demek aynı zamanda herkesin eşit olması demektir. İslam ahlakı hürriyet ve eşitlik ve yardımlaşma esası üzerine düsturları vardır. Bu düsturları sayesinde bireylerin hak ve hürriyetleri kendi kusurları haricinde tahdit edilemez.¹⁰⁵

İslamcılık düşüncesine hakim olan İnsanlar Osmanlı Devleti'ndeki parçalanmanın sebepleri arasında "taklit"i önemli bir neden olarak görürler. Bu düşünceye göre Osmanlı İmparatorluğu Batılılara benzemek ve batılaşmak uğruna kendi gelenek ve kimliklerini dikkate almadan batıya benzemeye çalışmaktadırlar. Osmanlı Devleti'nin parçalanma sebeplerinden önemli bir unsurunda "Bilgisizlik" ve "Tenbellik" olarak görmektedirler. Bir diğer neden de "İktisadi Esaret" tir. Yani Osmanlı'nın içine düştüğü ekonomik gerileme ve kapitülasyonlardır. Son dönem Osmanlı Müslüman vatandaşları ekonomik sefalet içindedir. Devlet'te dış ülkelere verilen imtiyazlar ve kapitülasyonlar devletin ticari hayatını engellemektedir.¹⁰⁶

İslamcılık düşüncesini benimseyen kişiler arasında olan Yeni Osmanlılar'dan Ali Suavi'ye göre Meşveret açık ve kesin olarak Şeriatın emridir. "...halkın istediği de adalettir. Adalet müsavattır. Müsavatsız adalet yoktur.... Adaletin icrası ise tarz-ı idaremizin değişmesiyle olur. Usul-ü meşveretin va'zıyla olur. Meşrutiyet'i idarenin ilanıyla olur."¹⁰⁷ Yeni Osmanlılar İslam siyasi kuramı içinde Demokrasiyi Meşveret usulü sistemi içinde kavramlaştırmışlardır.

¹⁰² Mümtazer Türköne, **İslamcılığın Doğuşu**, Ankara, Lotus Yayınları, 2003, s.90-91.

¹⁰³ Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, Hazırlayan, Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, İz Yayıncılık, 4. Baskı, 2003, s.186.

¹⁰⁴ Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, s.189.

¹⁰⁵ Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, s.189-192.

¹⁰⁶ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul, Simavi Yayınları, 1991, s.21-24.

¹⁰⁷ Ali Suavi, **Muhbir**, No: 26. Aktaran Türköne, **İslamcılığın Doğuşu**, s.98.

Meşveret’i Demokrasinin karşılığı olarak kullanan Yeni Osmanlılar Parlamento karşılığı olarak ta “Meclis-i Şuray-ı Ümmet” ibaresini kullanmışlardır.¹⁰⁸

Beyan’ül Hak Dergisinin başyazarı olan Mustafa Sabri Efendi, ve diğer dergi yazarları Meşrutiyet’in tesisi ve meclisin açılması hakkında verdiği emeklerden dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne teşekkürlerini çeşitli makalelerinde dile getirmişlerdir.¹⁰⁹ “Bu hafta içinde siyaset dünyasının en büyük olayı Osmanlı Millet Meclisinin açılışı oldu..... Osmanlı milleti hâkimiyet hakkını elde etmekle Meşrutiyet yönetimini ve danışmayı kurmuş ayrıca meclisi açarak gerçekten şerefini ilân edip öğünmüştür.”¹¹⁰ ifadeleri ile Meşrutiyet’in ilanı ve Parlamenter sisteme geçişin önemini vurgulamıştır.

Osmanlının meşrutiyet döneminde dört defa Şeyhülislamlık makamına gelmiş olan Musa Kazım Efendi’ye göre gerçek medeniyetin elde edilebilmesi için din ve ahlak faktörlerinin sıkı sıkıya korunması gerekmektedir. Medeniyet demek tüm milletin refah ve saadet içinde yaşaması demektir. Osmanlı Devleti’nin ilerlemesi de ancak dini ve geleneksel değerlerine sahip çıkması ile mümkün olacaktır.¹¹¹

4- Osmanlılık

Osmanlılık fikri, homojen bir yapıya sahip olmayan Osmanlı İmparatorluğu’nda tüm milliyetleri tatmin etmek için geliştirilmiş bir formül sayılmıştır.¹¹²

Yeni Osmanlılar, çok çeşitli unsurları ve dinleri içinde barındıran İmparatorluğun muhafazası ve gelişmesi için “Panosmanizm”in yerleşmesi fikrine sahiptirler ve bu en önemli politikaları olmuştur. Yani Osmanlı imparatorluğu içinde yaşayan tüm insanların eşit ve birlik olabileceğini düşünüyorlar ve bu düşüncelerini yaymaya çalışıyorlardı.¹¹³

¹⁰⁸ Türköne, **İslamcılığın Doğuşu**, s.99-103..

¹⁰⁹ Ramazan Boyacıoğlu, “II. Meşrutiyet Döneminde Beyân’ül Hak Dergisindeki Bazı Görüş ve Düşünceler Üzerine”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.3, 1999, s.34-35. (s.27-50)

¹¹⁰ **Beyân’ül Hak**, s.268 Aktaran Ramazan Boyacıoğlu, “II. Meşrutiyet Döneminde Beyân’ül Hak Dergisindeki Bazı Görüş ve Düşünceler Üzerine”, s.35.

¹¹¹ Feryal Tansuğ, “II. Meşrutiyet Döneminde İslamcılık ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi”, **Doğu Batı Dergisi**, S.3, Ankara, Mayıs 1998.,123. (s.119-132)

¹¹² Orhan Avcı, “İkinci Meşrutiyet Devrinin Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, **Askeri Tarih Bülteni**, S.48, Ankara, Şubat 2000, s.100. (89-115)

¹¹³ Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1974, s.133-134.

Osmanlılık düşüncesi, Tanzimat'ın ilanından 1913 tarihine kadar dört farklı dönemde incelenebilir. İlk olarak 1830'lardan 1875 yıllarına kadar olan dönemde Bab-ı Âli'nin Otoriter merkezîyetçi siyaseti, ikinci olarak 1868-1878 döneminde Yeni Osmanlı muhalefeti içinde gelişen Osmanlılık yaklaşımı, üçüncü olarak II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı Jön-Türk muhalefeti içinde görülen Osmanlılık yaklaşımı ve son olarak ta, II. Meşrutiyet dönemi içinde oluşan Osmanlılık yaklaşımıdır.¹¹⁴

Resmi bir Osmanlılık tanımı 1876 Kanun-u Esasi'nin 8. maddesinde şöyle tarif edilmiştir. "Devlet-i Osmaniye tâbiyyetinde bulunan efrâdın cümlesine herhangi din ve mezhepden olur ise olsun bilâ istisnâ Osmanlı tabir olunur..."

II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'nin artan merkezîyetçi yaklaşımına karşı Osmanlılık siyaseti, liberal muhalefetin bir tür çoğulculuğu savunma olarak hizmet görmüştür. Bu dönemde kurulan ve İttihat ve Terakki'ye muhalif durumdaki siyasal partilerin programlarında Osmanlılık düşüncesi hüküm altına alınmıştır. Osmanlı devleti sınırları içinde Doğu Anadolu Suriye, Arap Yarımadası ve diğer bölgelerden gelen elitler ve aynı zamanda Musevi cemaatler de Osmanlılık düşüncesine sahiptirler.¹¹⁵

Osmanlılık siyasetinin parlamentolu bir rejimde Osmanlı milleti etrafında bir üst kimlik oluşturmada etkin olacağı inancı vardı. Ancak ikinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan seçimlere kadar herkesin tatmin olacağı bir Osmanlılık tanımı yapılmadığı için bu durum seçimler zamanında bazı sıkıntılara yol açmıştır. Çünkü seçimlerde aktif olarak rol alan her grup Osmanlılık tanımını kendi düşünceleri doğrultusunda yapmıştır.¹¹⁶

İleride iktidar ve muhalefet açısından belirleyici olacak önemli bir noktayı oluşturan Osmanlılık ilkesi, II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden Ahrar Fırkası tarafından ısrarla savunulmuştur. İttihat ve Terakki'nin bu dönemde Türkçülük fikrine doğru kaymaya başlaması ve söylemlerini ona göre geliştirmesine karşılık muhalifi Ahrar Fırkası Osmanlılık ilkesine büyük önem vermiştir. Bu siyasetde, devlet içinde yaşayan farklı etnik ve dini unsurlar arasında kabul görerek Fırka'ya yaklaşılmasına neden olmuştur.

¹¹⁴ Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)", s. 88.

¹¹⁵ Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)", s. 110.

¹¹⁶ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", **Türkler**, C.13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.174. (s165-192)

E- II. Meşrutiyet Dönemi Basını (Matbuatı)

Jön Türk basını, Yeni Osmanlı'ların ortaya çıkmaya başlamasından itibaren II. Meşrutiyet dönemine kadar mevcut iktidarlara muhalefet etmek amacıyla çıkan gazetelerdir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra çıkan gazeteler başlangıçta Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra oluşan serbesti ortamında yayın hayatlarına başlamalarına rağmen daha sonra İttihat ve Terakki'nin artan baskı ve şiddet politikalarına karşı gelişmeye başlayan bir yayın hayatı şeklinde kendini göstermiştir. Bu dönem basınının en önemli özelliklerinden bir tanesi de parti gazelerinin yoğun bir şekilde siyasal hayatta yerini almasıdır.

22 Temmuz'da İstanbul'da günlük olarak İkdam, Sabah ve Tercüman-ı Hakikat çıkıyordu.¹¹⁷

Meşrutiyet'in ilanının ilerleyen günlerinde gazetelerin sayısında çok yüksek bir artış meydana gelmiştir. Bu gazetelerden bazıları, Millet, İttifak, Metin, Hürriyet, Yeni Asır, Rasin, İstikbal, Basiret, İbret gibi gazetelerdir.¹¹⁸

II. Meşrutiyet basını hakkında bize en sağlam bilgiler Takvim-i Vekayi'den gelmektedir. Ancak bu gazetenin de listelendiği gazete ve dergiler sadece izin alınarak yayın hayatına başlayanlardır. II.Meşrutiyet devrinde sadece bir sayı ile yayın hayatında var olan gazete ve dergiler de olmuştur.¹¹⁹

Meşrutiyet'in ilanını izleyen bir buçuk ayda gazete imtiyazı alanların sayısı ikiyüz kişiyi bulmuştu.¹²⁰

1908-1909 yılları arasında neşredilen gazete ve mecmuaların toplamı üç yüz elliden fazla olmuştur. Bu gazetelerin üç yüz elli üçünün ismi 1933 tarihinde İstanbul Matbuat Cemiyeti'nin çıkarmış olduğu Almanak'ta yazılmıştır.¹²¹

II. Meşrutiyet'in ilk üç buçuk yılı geçtiğinde Osmanlı Devleti'nde yayınlanan gazete ve dergi sayısı altı yüzün üzerinde olmuştur. Bu gazetelerin bazıları birkaç sayı

¹¹⁷ Ahmet İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, Hazırlayan, Alpay Kabacalı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s.151

¹¹⁸ Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, s.152.

¹¹⁹ Ali Birinci, "Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) I, **Kebikeç**, Ankara, S.2, 1995, s.143-144. (s.143-147)

¹²⁰ Servet İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri**, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943, s.244.

¹²¹ İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri**, s.159.

çıktıktan sonra yayın hayatı sona ermiş çok azıda uzun dönem yayın hayatını sürdürmüştür. II. Meşrutiyet'in ilanından 1918 tarihine kadar yayın hayatına atılmış 918 gazete ve dergi ismi kayıt altına alınmıştır.¹²²

İkdam; 23 Haziran 1894-1926 tarihleri arasında Ahmet Cevdet tarafından çıkarılan ilk günlük gazetedir. II. Abdülhamit döneminde birkaç defa kapatılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tirajı artmıştır. İttihat ve Terakki'ye karşı Ali Kemal'in baş yazarlığı altında şiddetli bir yayın politikasına sahiptir.¹²³

İttihat ve Terakki gazetesi, Ticaret Mektebi Müdürü Talat Bey tarafından Selanikte çıkarılan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki yayın organıdır. Gazete esas olarak Türkçe yayınlar yapmaktadır. Ancak bazı müstakil sayıları Fransızca olarak ta çıkmıştır. Gazete günlük olarak çıkmıştır.¹²⁴

Tanin gazetesi; Meşrutiyet'in ilk günlerinde 2 Ağustos 1908 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Hüseyin Cahit (Yalçın), Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım önemli yazarlarındandır. Tevfik Fikret gazetenin ismini Tanin olarak öneren kimsedir. Hüseyin Cahit Bey Tanin gazetesinin yayın hayatına başlamasıyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır: *"Bir haftaya kalmadan Tanin kurulmuştu. Ne basımevimiz vardı, ne de yönetim yerimiz. Yalnızca kalemlerimiz vardı... ve taşan yüreklerimiz. Üzerimize bir iş gömleği geçirdik, kollarımızı sıvadık. Araç gereç yokluğu içinde didine çırpına Tanin'i çıkarmaya başladık."*¹²⁵

Tanin gazetesinin çıkarılmasında Servet-i Fünun'un etkisi büyüktür. Servet-i Fünun kadrosunda olan Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi yazarlar Tanin'inde yazarları arasına girmişti. Tevfik Fikret'in bu gazeteden ayrılmasından sonra gazetenin sahibi, başyazar olarak Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'i atamıştır. Tevfik Fikret ile Hüseyin Cahit arasındaki bu yakınlık Meşrutiyet'in ilk günlerinde Tanin gazetesinin yayın hayatına başlamasında büyük rol oynamıştır. Hüseyin Kazım Kadri, Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit Bey'ler bir arada bulunduğu bir sırada Hüseyin Kazım Kadri tarafından günlük bir gazetenin yayınlanması ile ilgili bir gereksinimin olduğunu ve böyle bir

¹²² Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973, s.105.

¹²³ Hazma Çakır, **Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2002, s.109-110.

¹²⁴ Ali Birinci, "Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) III, **Kebikeç**, Ankara, S.4, 1996, s.42. (s.39-42)

¹²⁵ Baykal, **Türk Basın Tarihi (1831-1923)**, s.169.

gazete çıkarılması hususunda gruba bir teklif yaptığı ifade edilmiştir. Zaten gazetenin mali sorumluluğu da Hüseyin Kazım Bey tarafından karşılanmıştır.¹²⁶

Tanin gazetesi yayın hayatına başladıktan kısa bir süre sonra yeni yazarlar bu gazetede yazılar yazmaya başlamıştır. Bu kişilerin en önemlileri arasında Falih Rıfki Atay, Aka Gündüz, Fazıl Ahmet ve Asım Us adındaki insanlardır. Tanin Gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı gibi hareket etmiştir. 1925 tarihinde İstiklal Mahkemesi tarafından yayın hayatına son verilmiştir. Tanin gazetesi yayın hayatı süresince Tanin, Cenin, Renin, Senin ve Hak gibi isimler adı altında faaliyetlerine devam etmiştir.¹²⁷

Osmanlı Gazetesi; II.Meşrutiyet döneminde kurulmuştur. Ahrar Fırkası'nın yayın organı gibi hareket etmiştir. Baş yazarı Nazif Bey'dir. Ahmet Samim, Celaleddin Arif, Tahir Hayrettin gibi yazarları vardır. Bu yazarların ortak özelliği Adem-i Merkeziyet fikrini savunmak ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerine karşı önemli bir muhalefet grubunu oluşturmaktır.¹²⁸ Osmanlı Gazetesi, Ahmed Fazlı Bey (Salih Fazlı bin Ahmed bey) tarafından İstanbul'da çıkarılan bir gazetedir. Ali Birinci'ye göre başyazarı Baş muharri olarak görevli kişi Dr. Nihad Reşad (Belger) Bey'dir.¹²⁹

Hukuk-u Umumiye Gazetesi; Necip Nadir tarafından 16 Eylül 1908 tarihinde çıkarılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilk aylarında kurulmuş olan bu gazetenin yazarları arasında Meşrutiyet'in ilanından sonra sürgünden dönen insanlar bulunmaktadır. Daha sonra bu kişiler Fedakâran-ı Millet Derneği etrafında birlik olmuşlar ve bu gazetede bu derneğin yayın organı olarak yayın hayatını sürdürmüştür. Gazetenin başyazarlığını Mevlanzâde Rıfat yapmıştır.¹³⁰

Yeni Gazete; 2 Eylül 1908- 30 Ağustos 1919 tarihleri arasında İstanbul'da her gün neşredilen¹³¹ ve Abdullah Zühtü'nün sahipliği ve başyazarlığı altında yayın faaliyetini sürdürmüştür.¹³² İlk yayınlanmaya başladığında Gazete ismiyle çıkmıştır. Gazete yirminci sayısından itibaren Yeni Gazete olarak ismini değiştirmiştir. Yeni

¹²⁶ Baykal, s.170-171.

¹²⁷ Baykal, s.172-173.

¹²⁸ Baykal, s.175.

¹²⁹ Ali Birinci, "Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) V, **Kebikeç**, Ankara, S.6, 1998, s.88. (s.87-89)

¹³⁰ Baykal, s.173-174.

¹³¹ Hüseyin Kazım Kadri, **Türkiye'nin Çöküşü**, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1992, s.35.

¹³² Çakır, **Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri**, s.110.

Gazete Ahmet Zühtü tarafından çıkarılmış olup Ahmet Emin Yalman, Mahmut Sadık, Hakkı Behiç¹³³ Cenap Şehabettin ve Süleyman Nazif¹³⁴ gibi ünlü yazarları kadrosunda bulundurmıştır. Bu gazetenin yayın politikası da İttihat ve Terakki'ye karşı önemli bir muhalefet grubunu temsil etmesi bakımında önemlidir.¹³⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı şiddetli bir muhalif tutum sergileyerek Cemiyete muhalif bir konumda yayın hayatını sürdürmüştür.¹³⁶ Ahmet Emin Yalman hatıralarında “Yeni Gazete” için şöyle der; “Ne yazık ki kendi mensup olduğum, sevdiğim, başarısı için kendi sahasında var kuvvetimle çalıştığım Yeni Gazete’de de ecnebi parası büyük bir rol oynuyordu.”¹³⁷ Ahmet İhsan Tokgöz hatıralarında Yeni Gazete’nin Kamil Paşa’nın gazetesi olduğuna dair ifadeleri bulunmaktadır.¹³⁸

Serbestî Gazetesi; Hukuk-u Umumiye gazetesinin kapatılmasından sonra Mevlanzade Rıfat başyazarlığında 6 Aralık 1908 yılında çıkmaya başlamıştır.¹³⁹ İttihat ve Terakki'ye karşı çok şiddetli bir muhalefet hareketi içinde yer almıştır. Yazarlarından Hasan Fehmi Bey, İttihat ve Terakki'ye şiddetli muhalefetinden dolayı Cemiyet mensupları tarafından öldürüldüğü iddia edilmiştir.

Sabah Gazetesi; İlk olarak 1895 senesinde yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin sahibi Papadopulos adında bir Rumdur. Gazetenin başyazarı Şemseddin Sami Bey'dir. Gazetenin müdürlüğünü de Mihran Efendi yapmıştır. Mihran efendi Sabah gazetesini kısa bir süre sonra Rum asıllı sahibinden alarak yayın faaliyetini kendi sahipliği altında devam ettirmiştir. II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli muhaliflerinin bulunduğu bir yayın politikasına sahip olmuştur. Sabah gazetesinde Meşrutiyet öncesi ve sonrası çalışanlardan en önemli simalar Hüseyin Cahit, Adnan Adıvar, Ata Bey¹⁴⁰ Ahmet Emin Yalman, Arif Cemil'dir. Birinci Dünya Savaşı bittikten

¹³³ Baykal, s.175.

¹³⁴ Kadri, **Türkiye'nin Çöküşü**, s.35.

¹³⁵ Baykal, s.175.

¹³⁶ Kadri, **Türkiye'nin Çöküşü**, s.35.

¹³⁷ Ahmet Emin Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1918)**, C.1, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1997, s.87

¹³⁸ Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, s.151.

¹³⁹ Baykal, s.174.

¹⁴⁰ Hommer'i çeviren kişi (Osmanlı Tarihi)

sonra gazetenin ismi Peyamı Sabah olarak değiştirilir. Gazete, Peyamı Sabah ismi altında 1922 tarihine kadar yayın hayatını sürdürmüştür.¹⁴¹

Mizan Gazetesi; Meşrutiyetten önce yurt içinde ve yurt dışında yayın hayatını sürdürmüştür. Bu dönemlerde Jön-Türkler'in önemli yayın organı ve devrin önemli muhalifetini temsil etmiştir. Meşrutiyet döneminde 30 Temmuz 1908 tarihinde günlük gazete olarak sahibi olan Mizancı Murat Bey tarafından yayınlanmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'ye karşı çok şiddetli tenkit ve eleştirilerde bulunmuştur.¹⁴²

Mizan gazetesinin sahibi Murat Bey, 30 Temmuz 1908 (17 Temmuz 1324) tarihinde Mizan'ın ilk sayısını çıkarır. Bu sayıda Murad Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne "Açık Muhabere" isimli yazısında kendisinin hala Cemiyet'in üyesi olduğunu belirtir. Mizan'ın yeniden neşir hayatına başlamasını da Cemiyet'in fikirlerinin anlatılması olarak ifade eder. Ancak iki gün sonra Tanin gazetesinde Cemiyet bu yazıya olumsuz cevap vermiştir. Bu cevap Mizancı Murad Bey ve gazetesi Mizan'ın Meşrutiyet'in ilk haftasından itibaren mücadele hedefini belirler. Murad Bey ve Mizan geçmişte aynı saflarda yer almasına rağmen artık Cemiyet'in en önemli muhaliflerinden biri ve cemiyete karşı mücadele organı haline gelmiştir.¹⁴³

Saday-ı Millet Gazetesi, Kosmidis isimli bir milletvekili önderliğinde yayın hayatına başlamış ve İttihat ve Terakki'ye karşı önemli bir muhalefet grubunu oluşturmuştur. Bu gazetenin başyazarlarından olan Ahmet Samim 1910 tarihinde öldürülmüştür. Hasan Fehmi gibi Ahmet Samim'inde öldürülmesi, İttihatçılar tarafından gerçekleştirildiği şüphelerini artırmıştır.¹⁴⁴

Şuray-ı Ümmet Gazetesi; Meşrutiyet'in ilanından sonra kısa süre içinde daha önce dışarıda yayımlanan Şura-yı Ümmet İstanbul'da yayımlanmıştır.¹⁴⁵ 20 Eylül 1908 tarihinde İttihat ve Terakki mensupları tarafından çıkarılmaya başlamıştır.¹⁴⁶ Şuray-ı Ümmet, İttihat ve Terakki'nin yayın organı gibi yayın hayatını sürdürmüştür. Tanin'inde

¹⁴¹ Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973, s.76-78.

¹⁴² Baykal, s.174.

¹⁴³ Birol Emil, **Mizancı Murat Bey Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979, s.206.

¹⁴⁴ Baykal, s.175.

¹⁴⁵ Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, s.152.

¹⁴⁶ Baykal, s.175.

yayın hayatına başlamasıyla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iki gazetesi olmuştur.¹⁴⁷ Bu gazeteler, 31 Mart Olayı esnasında saldırıya uğramıştır.¹⁴⁸

Volkan gazetesi; Derviş Vahdeti yönetiminde yayın hayatına başlamıştır. 11 Aralık 1908–20 Nisan 1909 tarihleri arasında yayın hayatını sürdürmüştür. Gazetenin ilk sayısında Volkan ismi altında “İnsaniyete hadim dini siyasi yevmî gazetedir” ibaresi yer almıştır. Gazetenin Volkan ismi altında “İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin mürevvic-i efkârıdır” ibaresi kırksekizinci sayısından itibaren yer almıştır. Yani gazete İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin yayın organı olarak faaliyet göstermiştir. Volkan gazetesi yayın hayatına başlamasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı çok şiddetli bir yayın politikası izlemiştir. Volkan gazetesinin ilk sayısında da “Hüseyin Cahit Bey'e” başlıklı yazıda İttihat ve Terakki Cemiyeti muhaliflerinden¹⁴⁹ ve eski cemiyet üyelerinden¹⁵⁰ bahsederken bu isimlere yapılan haksız saldırılarla ilgili ifadeler yer verir. Volkan gazetesinin yazarları arasında Derviş Vahdeti, Bedüzzaman Said-i Kürd-i, Ebul Feyzi, Mehmet Sıdkı, Mehmet Sadık gibi kişiler bulunmaktadır.¹⁵¹

Meşrutiyet'in altıncı günü başlayan basın yolu ile tartışmalar ilerleyen haftalar, aylar ve yıllarda şiddetlenerek artmış ve İmparatorluğun yıkılışına kadar devam etmiştir.¹⁵²

Basın hürriyetine karşı yapılan ilk hareket, Mizan Gazetesinin kapatılmasıdır. Kamil Paşa, Mizan'ı kapatma emrini verdikten sonra sahibi olan Murat Bey'in de tevkiğini talep etmiş ve Murat Bey Harbiye Nezaretinde tutuklu olarak bulundurulmuştur¹⁵³

İttihatçılar Ordunun da verdiği güçle hem siyasal alanda hem de basın alanında baskılarını artırmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan İbrahim Temo şu ifadelerle Meşrutiyet dönemi basınına getirilen cemiyet baskısını

¹⁴⁷ Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, s.152.

¹⁴⁸ Baykal, s.175.

¹⁴⁹ “Prens Sabahaddin padişah saraylarından çıkıp da, hürriyet uğrundavatan! Vatan diye feryad ederken.....Hatta Ali Kemal Bey bile vatan uğrunda icale-i kalem ederken sen hangi muallimin peşinde koşardın.” **Volkan**, 11 Aralık 1908, No:1, s.1-2.

¹⁵⁰ “Hoca Kadri nerede? ...Abdullah Cevdet ne oldu?... bunların her biri Türkiye'nin birer dreyfüsüdür....Hoca Kadri, Abdullah Cevdet...Mizancı Murad binbir türlü şekillerle lekedar edilmeye kalkışılmakla...” **Volkan**, 11 Aralık 1908, No:1, s.1-2.

¹⁵¹ **Volkan**, Haz. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, İz Yayıncılık, s.xv.

¹⁵² Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet Bir Devrin İçyüzü 1908-1918**, İkinci Baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1989, s.57.

¹⁵³ Mevlanzade Rifat, **Mevlanzade Rifat Bey'in Anıları**, Hazırlayan Metin Martı, II. Baskı, İstanbul, Arma Yayınları, 1992, s.13.

anlatmaktadır. “Fikrimizi halka anlatmak için sahip olduğumuz gazeteler vasıtasıyla yayınlar yapıyorduk. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti bizim bu yayınlarımızdan hoşnut değildi. Bu hoşnutsuzluk yüzünden yayınlamakta olduğumuz gazetelerimizi çeşitli zamanlarda kapattılar.”¹⁵⁴ Meşrutiyet’in ilerleyen haftalarında İttihat ve Terakki Cemiyeti’yle ordu yavaş yavaş bürokrasinin yerini almaya başlamıştır.¹⁵⁵

1908 tarihinde Meşrutiyet’in ilanından sonra ilk dönemlerde İttihat ve Terakki yanlısı yayınlar yapmış ancak Ahmet Mithat Efendinin bu cemiyete muhalif konumuna gelmesinden sonra İttihat ve Terakki’ye karşı muhalif bir konumda yayın hayatını devam ettirmiştir. Ahmet Mithat Efendinin böyle bir tavır alması Türk Basın Tarihinde gerçek muhalefetin başlangıcı olarak kabul edilir.¹⁵⁶

II-SİYASAL İKTİDAR

Meşrutiyet’in ilanından sonra dolaylı bir İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuştur. Bu iktidar yapılanmasının nedenlerinden biri İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin devlet yönetimini bizzat eline almamasında görülür. Bunun sebepleri arasında da, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının henüz tam olarak devlet yönetiminde görev alacak niteliklerde bulunmamasıdır. Bir başka neden de İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 genel seçimlerinde başarılı olmasına rağmen kısa süre içinde 60-70 kadar mebusun cemiyetten ayrılarak muhalif saflara katılmasıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin dolaylı iktidarının en belirgin örnekleri arasında Said Paşa’nın sadrazamlıktan çekilmesinin sağlanmış olmasıdır. Aynı zamanda onun yerine Kamil Paşa’nın ve kabine üyelerinin atanması olmuştur. Kısa süre sonra Kamil Paşa ile görüş ayrılığına düşülmesinden sonra Sadrazam ve Hükümetin düşürülmesi sağlanmış ve yine kendi insiyatifleri ile Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi kurulmuştur. Yani İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin dolaylı iktidarları döneminde sık sık hükümet değişiklikleri yaşanmış ve cemiyet kendi görüşleri doğrultusunda gördüğü veya zarar gelmeyecek Paşaların göreve gelmesini sağlamıştır.

¹⁵⁴ İbrahim Temo, **İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları**, Hazırlayan, Bulut Demirbaş, İstanbul, Arba Yayınları, 1987, s.210.

¹⁵⁵ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C.2, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1975, s.1065.

¹⁵⁶ Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Ankara, Güven Matbaası, 1969, s.147-148.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin dolaylı iktidarı 31 Mart Olayı'ne kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra cemiyet üyeleri kabinelerde yer almaya başlamış ve kısa süreli bir ayrılık haricinde Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar doğrudan iktidar olmuşlardır. İttihad ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilan edilmesinden önce görmüş olduğu desteği dolaylı iktidarları döneminde görememiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri de perde arkasında kalarak bazı olunmsuz icraatlarda bulunmaya başlamasıdır. Cemiyet kendi düşüncesinde olmayan kesimlere karşı bir baskı ve şiddet politikası benimsemişti. Grevlerin önlenmesi, sendika kurulmasının yasaklanması, matbuat kanununda yapılacak değişikliklerle basın hürriyetine getirilmek istenilen sınırlar bu çerçevede görülen icraatlardır.¹⁵⁷

III- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MUHALEFET

A- Muhalefetin Ortaya Çıkışı ve Örgütlenmesi

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti toprakları içinde iyimserlik havası esmeye başlamıştır. I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde gösterilmeyen mutluluk 1908 tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet'te çok yoğun bir şekilde gösterilmiştir. Halk II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini çok çeşitli şekillerde algılamıştır. Bazıları ağır olan vergilerin indirilmesi, devlet katında memuriyet hakkı elde etme ümidi, refah durumunun iyileşmesi, Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşması ve hürriyet ortamının oluşması gibi ümitler Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte halk tabakalarında oluşan düşüncelerdi. Ancak Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra bu düşünceler gerçekleşmediği için halk tabakalarında bir kırgınlık ve kızgınlık oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde iktidar yetkilerini doğrudan kullanmasa da İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarları baskı altında tutarak etkilemesi bu düşüncelerin oluşmamasından sorumlu tutulmasına neden olmuştur.

İttihat ve Terakki, Saray'ın politikalarına karşı çıktığı sürece halk tarafından desteklenmişti. Ancak İttihat ve Terakki dolaylı olarak iktidara geldikten sonra yapmış

¹⁵⁷ Nükhet Turgut, **Siyasal Muhalefet**, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1984. s.244-246.

olduğu baskıcı siyaset bazı kesimlerin hoşnutsuzluğuna yol açtı. Bu durum da Türk Siyasal Tarihinde siyasal parti örgütlenmelerinin hızla artmasına sebep oldu.¹⁵⁸

İttihat ve Terakki ne idi? Fırka mı Cemiyet mi? İttihat ve Terakki'nin üzerinde yoğunlaşan bu ikilik giderilememiştir.¹⁵⁹

İttihat ve Terakki'nin kendini kutsal addeden ve muhalefet yokmuş gibi muhalefeti dikkate almayan tutumları, Meclis-i Meb'usan görüşmelerine de yansımıştır. Vasfi Efendi¹⁶⁰, Meclis-i Meb'usandaki bir konuşmasında "... Meşrutiyet bir fırkaya inhisar ederse İstibdat olur"¹⁶¹ ifadelerini kullanmıştır. Bu konuşmasında İttihat ve Terakki'nin dikkati çekilmiş ve Meşrutiyet'in gereklerinden olan siyasal partilerin yok sayılmaması gerekliliğinin önemine dikkat çekilmiştir. Yine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hala gizli bir şekilde örgütlenmeye devam etmesi ve hala üyelerini yeminle kabul etmesi iddiaları hakkında Meclis-i Meb'usan da Debre'li Basri Bey şu ifadeleri kullanmıştır:

"...Biz sinesine gönlimüzü bağışladığımız İttihat ve Terakki Cemiyeti evvelce pek mümkün, yıkıcı bir cemiyetti. Biz o yemini 10 Temmuz'dan evvel yapmıştık? Fakat işitiyorum ki 10 Temmuz'dan sonra da Cemiyete yeminle girenler varmış. Böyle şey olmaz. Çünkü 10 Temmuz'dan sonra ihtilalci cemiyet yok. Yapıcı yani siyasi bir cemiyet, daha doğrusu gerçek bir siyasi parti olacaktı..... Siyasi şahısların hataları memleketi felakete sürüklediği vakit o yemin ne olacak?"¹⁶²

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fedaî üyelerinin kayıtlı bulunduğu fedaî şubeleri vardır. Bu üyeler Cemiyet'in kutsal saydığı amaçları uğrunda hayatlarını her an feda etmek zorundadırlar. Fedaîlik işleri idare heyetlerinin denetimi altında yapılması gerekmektedir. Aynı zamanda fedaîlik her şeye rağmen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Ancak gönüllülük esasına dayalı olan fedaîlik, görevin suistimalatı sırasında şiddetli cezalara çarptırılacağı hüküm altına alınmıştır. Fedaîler yapılacak olan işler konusunda teklif vermek suretiyle düşüncelerini ifade edebilirler. Fakat kendi insiyatifleri ile her hangi bir işi göremezler(md.52). Bu maddeye göre görevlerini yapmayanlar yirmi dört saat içinde cezalandırılmaları gerekmektedir. Hürriyetin

¹⁵⁸ Neriman Tongul, "Türk Demokrasi Tarihinde Siyasi Partilerin Rolü", **Askeri Tarih Bülteni**, S.51, Ankara, Ağustos 2001, s.95. (s.93-114)

¹⁵⁹ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.III, İstanbul, İletişim Yayınları, s.403.

¹⁶⁰ Karesi

¹⁶¹ Vasfi Efendi (Karesi), MMZC, D1, Sİ.3,44, ict 1218.

¹⁶² Debre'li Basri Bey, MMZC, 1327, D 1, Sİ 4, 13, Şubat 1326.

ilanından sonra İttihat ve Terakki muhaliflerinin öldürülmeleri ve bu suikastların ittihat ve Terakki'ye mal edilmelerinde temel amillerden bir tanesi bu 52. maddedir.¹⁶³ Eğer bu İttihatçı fedaîlerin bir fiili ise, bu maddeye bakılarak İttihat ve Terakki yönetiminin bu suikastlardan habersiz olduğu düşünülemezdi. Yani merkezi idarenin bilgileri doğrultusunda bu suikastların yapıldığı düşünülmüş ve bu çerçevede İttihat ve Terakki aleyhine propaganda ve muhalefetlerin dozu yükselmiştir.

İttihat ve Terakki'ye karşı oluşan muhalefetin kaynakları; 1-İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "merkeziyetçi" ve "otoriter" devlet anlayışına karşı daha hürriyetçi ve demokratik bir program ve siyasetin izlenmesini isteyen Muhalefetin oluşması. Bu dönemde somut muhalif Fırka örneği Ahrar Fırkası'dır. 2-İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şiddet politikasının bir ürünü olduğu düşünülen Hasan Fehmi Bey'in katledilmesidir. Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi çevredekiler tarafından görülmesine rağmen katilin yakalanamaması üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tepkiler oluşturmuştur. Bu olaydan sonra aydın grupları, üniversite öğrencileri vb. gruplarda muhalefet sahlarına katılmıştır.¹⁶⁴

31 Mart 1325 olayından önceki 8 aylık Meşrutiyet idaresinde hürriyetler olabildiğince kullanılmıştır. İşte bu geniş hürriyet ortamı içinde muhalefette önemli derece de güç kazanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı oluşan muhalefet cephesi temel de dört gruba ayrılabilir. İslamcı unsurların hakim olduğu gruplar, azınlık unsurları, dış güçler ve liberal düşünceleri benimseyen gruplardır.

İttihat ve Terakki Meşrutiyet'in ilanından sonra idare mekanizmasına hakim olduktan sonra reislerinin vermiş oldukları talimatlarla Meşrutiyet'in hürriyet havasını bulandırıyordu.¹⁶⁵

İttihat ve Terakki, iktidar olduktan sonra cemiyet programına sadık kalmamıştı. Bu nedenle Osmanlı içinde yaşayan etnik ve dini gruplar, Cemiyet'in uygulamış olduğu davranışları yeni bir istibdat rejimi saymışlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yapmış olduğu uygulamalardan rahatsız olanlar birer birer cemiyetten ayrılmaya başladılar. Bu

¹⁶³ Sina Akşin, "İttihat ve Terakki Üzerine", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**,C.XXVI, Mart 1971, No:1, s.154. (153-182)

¹⁶⁴ Tevfik Çavdar, **Talat Paşa**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1984, s.141-141.

¹⁶⁵ Ahmet Bedevi Kuran, "Meşrutiyet Devrinde Kayıplarımız", **Tarih Dünyası**, C.2, S.10, 1 Eylül 1950, s.414. (s.414-417)

insanlar cemiyetten ayrıldıktan sonra İstanbul'da veya İstanbul dışında muhalif komiteler kurdular.¹⁶⁶ Temo, muhalif komitelerden bir tanesinin de kendilerine dahil olduğunu söylemektedir. Temo, cemiyetten hoşnut olmamalarından dolayı "Demokrat Fırkası"nın kurulmasına karar verdiklerini söylemektedir.¹⁶⁷ Temo, Demokrat fırkası kurulduktan sonra Fırka'ya daha önce kurulmuş bulunan "Selameti Umumiye" kulübü umumi heyetinin de katıldığını ifade etmektedir. Aynı zamanda diğer etnik ve dini gruplardan da Fırka'ya katılımların olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁸

İbrahim Temo anılarında Selanik'te bulunduğu bir sırada Cemal Bey'le geçen bir diyalogunda, Cemal Bey'in kendisine "bizim içinde bulunduğumuz cemiyet sizin yurt dışında çalıştığımız cemiyet değildir. Bu cemiyet artık Manastır, Selanik usulü bir cemiyettir" demesi üzerine İbrahim Temo "o zaman niçin Cemiyet'in ismi bizim kurduğumuz cemiyet olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kelimelerinin değiştirilmiş hali olarak Terakki ve İttihat Cemiyetidir" der. Cemal Bey'de "bu kelimelerin kendileri için kutsal" olduğunu söylemesi üzerine İbrahim Temo'da "o halde beni de tanımaklığınız icap eder dedim. Yanımda bulunan Şükrü Bey hemen beni dışarı çıkardı ve ne yaptınız? Bu adamlarla böyle konuşulur mu? gibi ifadeler kullanarak bundan sonra dikkatli olmamı istedi."¹⁶⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kurucuları arasında yer alan Temo'ya göre Cemiyet'in Meşrutiyet ortamındaki baskısını İttihatçıların istibdat dönemindeki hedeflediği politikadan vazgeçmesine bağlamaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kurucuları olarak kabul edilen kişilerden biri olan Abdullah Cevdet, İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetiminin II. Abdülhamit'in mutlakiyet dönemine göre herhangi bir farkının kalmadığı yönünde eleştiriler getirmiştir.¹⁷⁰ Abdullah Cevdet'in İttihat ve Terakki yönetimine karşı getirmiş olduğu en büyük eleştirilerden bir tanesi de Cemiyet'in II. Abdülhamit döneminde var olan Jurnalcilik hareketini devam ettirdiğidir.¹⁷¹ Cemiyet'e bu eleştirileri getiren Abdullah Cevdet Meşrutiyet'in ilanından

¹⁶⁶ İbrahim Temo, **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, s.208.

¹⁶⁷ İbrahim Temo, **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, s.208.

¹⁶⁸ İbrahim Temo, **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, s.208.

¹⁶⁹ İbrahim Temo, **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, s.185-186.

¹⁷⁰ Abdullah Cevdet, "Kalbi Mü'min Kitab-ı Rahmandır", **Selamet-i Umumiye**, NO.1, 20 Mayıs 1326. Aktaran Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet**, s.307.

¹⁷¹ Muharrem Hiram "Selamet-i Umumiye Gazetesi Müdüriyet-i Aliyesine" **Selamet-i Umumiye**, NO:5, 3 Haziran 1326, s.3.

önce kurulmuş olan “Selamet-i Umumiye Kulübü” üyelerinin de katılımıyla “Osmanlı Demokrat Fırkası”nın kurulmasına İbrahim Temo ile birlikte öncülük etmiştir.¹⁷²

İttihat ve Terakki Cemiyeti kendine kutsallık atfetmiş ve kendi doğrularının mutlak doğrular olarak kabul edilmesi gereğine inanmıştır. Kendi fikirlerinin aksine fikirler ileri sürenleri gaflette olmakla suçlamışlardır. İktidara geldikten sonra da vatan ve milletin menfaatlerinin hangi noktalarda olabileceğinin tartışılmasına bile hoşgörü gösterememişlerdir.¹⁷³

İkinci Meşrutiyet’in ilk dönemlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti “Ordu Fırka”sı görünümünde kalmıştır.¹⁷⁴

İttihat ve Terakki, 1908 tarihine kadar 1876 Anayasası’nın ve Meşrutiyet’in yeniden kabul edilmesini sağlamak amacıyla hareket ediyorlardı. 23-24 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesinden sonra memleketin idaresi birden kendi üzerlerinde bir vazife olarak kaldı. Ancak Cemiyet’in gerçekte böyle bir siyasal iktidar için hazırlık yaptığı söylenemezdi. İktidar için hazırlıksız yakalanan Cemiyet üyeleri, memleketi idare vazifesini tam olarak üzerlerine almadılar. İttihat ve Terakki Cemiyeti henüz partileşme safhasını tamamlamamış olmasına rağmen mecliste sağladıkları üye çoğunluğu vasıtasıyla bütün siyasal faaliyetleri kontrol altında tutmaya çalışmışlardır.¹⁷⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti zamanla siyasal alana daha fazla müdahale etmeye başladı. Kendi üyelerinden olan Sait Paşa’yı hükümetin başına getirdi. Cemiyet tahakkümünü ve gizliliğini sürdürdükçe kendine karşı muhalif hareketler oluşmaya başladı. Cemiyet oluşan muhalefet gruplarına karşı şiddet politikaları uygulamak suretiyle bu muhalif hareketleri etkisizleştirmeye çalıştı. Yani cemiyet oluşan muhalefet kültürünü etkisizleştirerek kendi siyasal iktidarını etkin bir şekilde yükseltmek istiyordu.¹⁷⁶ “Hükümeti kendi âmâline hizmet ettiren Cemiyet zulmün şiddetini artırarak memlekette sahne-i mezalim teşkiliyle ezâ rollerine başlıyordu.¹⁷⁷

¹⁷² Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet**, s.299.

¹⁷³ Hasan Tahsin Fendoğlu, “Osmanlı Politik Hayatında Enver Paşa’nın Rolü”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S.5, 1991, s.60. Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s.103

¹⁷⁴ Avcı, “İkinci Meşrutiyet Devrinin Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, s.115.

¹⁷⁵ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s.20-21.

¹⁷⁶ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.21.

¹⁷⁷ Mesut Çapa, “II. Meşrutiyet’te Siyasi Hayatın Farklı bir Yorumu: ‘İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Fırladıkları Yahut Tarih-i Matem’”, **Toplumsal Tarih**, S.8, Ağustos 1994, s.57. (s57-59)

Cemiyet'e dahil olup da sonradan ayrılanlar iki şikayette bulunmuşlardır. Birincisi Cemiyet'in kendisinden ikincisi de hükümeti ele alarak Cemiyet'in devlet işlerine karışmasıdır. Bir diğeri "mesaili iktisadiye ve ictimadiyede pek tecrübesizce hareketle işlerin yolunda gitmemesinden şikayettir".¹⁷⁸

Meşrutiyet'in ilan edilmesini takip eden ilk aylarda Cemiyet, Meşrutiyet ortamında hoş karşılanmayacak hareketler ve mücadelelerle adaletin, hürriyetin ve eşitliğin ruhuna aykırı hareketlerde bulunmuş ve Meşrutiyet'in siyasi havasını bozmuştu. Bunun neticesinde de Osmanlı Devleti'nde meşruti idarenin sağlamaştırılması ve İttihat ve Terakki Cemiyeti tahakkükümüne karşı koymak amacıyla Cemiyet'e muhalif yeni siyasal fırkalar kurulmuştur.¹⁷⁹

Muhaliflerin ısrarla cemiyetten istekleri hükümet işlerine karışmamalarıdır. Çünkü hükümet işlerine karışan Cemiyet kuvvetlerin ayrılığı esasına dayanan meşruti hükümeti bir çok yönden yaralamakta bu durumda Meşrutiyet'in esaslarını zedelemekte idi.¹⁸⁰

B- İlk Muhalif Fırkalar

1- Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)

Fırka'nın kuruluş çalışmaları 1908 Temmuz'unda başlamış ve 6 Şubat 1909 tarihinde resmen kurulmuştur. Fırka'nın kurucuları, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İbrahim Temo, Dr. Rıza Abut, Pertev Tevfik, Fuat Şükrü, Giritli Ali, İbrahim Naci, Yenişehirli Salih ve Ser Makinist Rıza Beylerdir. Fırka'nın başkanı 1910 (1326) tarihine kadar Dr. İbrahim Temo ve İkinci Katip olarak ta Dr. Abdullah Cevdet'tir. Fırka'nın Umumi Katibi Fuat Şükrü'dür. 1911 tarihinden itibaren Dr. İbrahim Temo başkanlığa devam etmiş ve İkinci Başkan olarak ta Halil Rifat Paşazade Ahmet Rifat ve Umumi Katip olarak ta Bezmi Nusret Bey'ler görev yapmıştır.¹⁸¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkmasında etkin rol oynayan Dr. İbrahim Temo ve Dr. Abdullah Cevdet 1906-1907 tarihinde İstanbul'da Selamet-i Umumiye Kulübünü kurmuştur. Bu kulüp

¹⁷⁸ Mehmet Şeref, **Cemiyet ve Muhalifleri**, Edirne, Yako Levi Matbaası, 1327, s.6.

¹⁷⁹ Münir Süleyman Çopanoğlu, **Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, İstanbul, Pınar Yayınevi, 1964, s.20

¹⁸⁰ Mehmet Şeref, **Cemiyet ve Muhalifleri**, 1327, s.10.

¹⁸¹ Tunaya, **Siyasal Partiler**, C.1, s.205.

Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Temmuz 1908 tarihinden itibaren kuruluş çalışmalarına başlamıştır. Ancak resmen kurulması Şubat 1909 tarihidir. Fırka Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskıcı idaresine karşı halk nezdinde uyanan hoşnutsuzluklardan yararlanmaya çalışmıştır.¹⁸²

Osmanlı Demokrat Fırkası 1908 tarihinde yapılan II. Meşrutiyet'in ilk seçimlerine katılmamıştır. Mecliste üyesi bulunmamasına rağmen sık sık meclis gündeminde kendine yer bulmuştur. Meclis gündeminde yer almasının önemli nedenlerinden biri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefette bulunan rakiplerine karşı sindirme politikaları sırasında Fırka'nın yayın organlarının kapatılması gazeteleri satan insanların dövülmesi ve fırka üyelerinin çeşitli tehdit ve işkencelere maruz kalmasıdır.¹⁸³ İşkenceler ile ilgili olmak üzere Meclis'e Ahali Fırkası Reisi Gümülcine Meb'usu İsmail Bey bir gensoru önergesi vermiştir. Bu gensorunun tartışılması esnasında fırka üyelerinden olan Demokrat Mustafa'ya karşı yapılan işkencelerde kullanılan aletler ve "sökülmüş tırnaklar" meclis kürsüsünde gösterilmiştir.¹⁸⁴

Fırka, meclis içinde ancak kendisine karşı yapılan şiddetli baskı ve tehditler anılırken belki de hükümete en etkili darbelerden birini indirmek üzere idi. Demokrat Mustafa'ya yapılan işkence ile ilgili gensoru görüşmeleri neticesinde yapılan oylama da elliye karşı elli üç oyla gensoru önergesi reddedilmiştir. Ancak aradaki üç oy gibi küçük bir fark Cemiyet üyelerinin telaşlanmasına sebebiyet vermiştir.¹⁸⁵ Meclis içinde üyesi olmamasına rağmen hararetli tartışmalara konu olurken parlamento dışı muhalefette çok etkin bir rol oynamıştır. Çoğu yazar grubundan olan üyeler, Fırka'nın yayın organlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı şiddetli eleştiriler getirmiştir. Fırka'nın gazeteleri İstanbul'da Türkiye, İzmir'de Feryat, Manastır'da Hukuk-u İbad ve Halep'te Ahali gazeteleridir. Ancak Cemiyet'in baskıları neticesinde sık sık gazeteleri kapatılmış ve yeni isimler etrafında yayın hayatlarını sürdürmüşlerdir.¹⁸⁶

¹⁸² Tunaya, **Siyasal Partiler**, C.1, s.205-206.

¹⁸³ Tunaya, **Siyasal Partiler**, C.1, s.207.

¹⁸⁴ **MMZC**. 1326, C.3, D.1 Si.2, 10,12,19,20, İct.s.214-281-299-300-524-545. aktaran Tunaya, **Siyasal Partiler**, C.1, s.207-208.

¹⁸⁵ Tunaya, **Siyasal Partiler**, C.1, s.208.

¹⁸⁶ Tunaya, **Siyasal Partiler**, C.1, s.209-210.

Fırka 31 Mart'ın sonuçlarından etkilenmiştir. Fırka, İttihat ve Terakki karşısında büyüme fırsatı yakalayamamıştır. Fırka 5 Aralık 1911 tarihinde yapmış olduğu toplantı sonucunda alınan kararlar Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır.¹⁸⁷

2- İttihad-ı Muhammed-i Cemiyeti

Cemiyet, 4 Kanun-i Sani 1324 tarihinde kurulmuştur.¹⁸⁸ Cemiyet, 21 Mart 1325-3 Nisan 1909 tarihinde Hz. Muhammed'in doğumunu kutlamak için Ayasofya Camiinde Mevlid tertip ettirmiş ve akabinde Cemiyet'in resmi açılışı gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁹

Cemiyet'in resmi açılışı 3 Nisan 1909 tarihinde yapılmasına rağmen Cemiyet, İttihad-ı Muhammed-i Cemiyeti ismi altına faaliyetlerine daha önce başlamıştır. Cemiyet'in yayın organında Cemiyet ile ilgili bu tarihten önce haberler verilmektedir.¹⁹⁰

Cemiyet'in kurulması, çok sayıda kurucu üyenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.¹⁹¹

Cemiyet'in resmi açılışı II. Meşrutiyet döneminin en önemli siyasal olayların yaşanmasından sadece on gün önce yapılmıştır. Cemiyetin 24 Kanun-i Sani 1324 tarihinde faaliyetlerine başladığı düşünülürse Cemiyet'in parlamento dışı muhalefette etkin bir rol oynadığı açıktır. Zira Cemiyet, 31 Mart 1325 hadiselerinin en önemli aktörü

¹⁸⁷ Tunaya, **Siyasal Partiler**, C.1,s.210-212.

¹⁸⁸ Tarık Zafer Tunaya İttihad-ı Muhammed-i Fırkası'nın kuruluş tarihi olarak 23 Mart 1325-5 Nisan 1909 tarihini vermektedir. Tunaya'nın belirtmiş olduğu tarih ile mevlidin okunma tarihi arasında iki günlük bir fark vardır. Tunaya 14 Rebiülevvel gününe işaret eden günü firkanın kuruluşu olarak vermiş ancak firkanın resmi açılışı Ayasofya Camiinde okunacak mevlitten sonra gerçekleşeceğini ve bu mevlidin amaçlarından bir tanesinin de Peygamberin doğum gününü kutlamak için yapıldığı ancak doğum gününün de rebiülevvel ayının 12. günü olması iki günlük bir farkın netice vermesidir.

¹⁸⁹ **Volkan**, 12 Rebiülevvel 1327-22 Mart 1325-4 Nisan 1909, No:94, s.1

¹⁹⁰ **Volkan**, 26 Şubat 1324-11 Mart 1909. **Volkan**, 14 Mart 1325-27 Mart 1909, No:86, s.1. **Volkan**, 10 Mart 1325-23 Mart 1909, No:82, s.2.

¹⁹¹ Kurucuları arasında Süheyl Paşa Hazretleri, Şeyhülislam Feyzullah Efendizade Reşadetli Mehmet Sadık Efendi Hazretleri, Bayezid Dersiâmlarından Faziletli Mehmet Emin Hayreti Efendi, İbnünnâfi Ahmet Esat Efendi, Şeyhülhâc Mehmed Emin Efendi, Karagümrük İkinci İmamı Nevşehirli Hafız Mehmed Sabri Efendi, Bandırma Naibi Faziletli Şevket Efendi, Bediüzzaman Said-i Kürd-i İbn-i Mirza, Hırka-i Saadet Hazreti Nebevi Kethüdası Utufetli Hacı Hayri Bey, Evkaf-ı Humayun ser veznedan nüfnasıl Ferik Rıza Paşa, Volkan Başmuharrirlerinden Farukî Ömer Şevki Efendi, Tarikat-ı Halvetiyeden Şeyh Seyyid Müslim Penah Efendi, Darendevî Binbaşı Refik Beyefendi, Kadirî Şeyhi Reşadetli Muhammed Efgani Efendi, Hacı İzzet Paşa, Sivas Vilayeti Nakibüleşraf Kaymakamı Seyyid Abdullah El Haşimî El Mekkî Efendi Hazretleri, Memurinden İhsan Bey, Memurinden Hayri Bey, Fatih Dersiâmlarından Divrikizade Faziletli Abdullah Ziyaeddin Efendi, Şeyh Yunus Dergâhı Postnişini Şeyh Ali Efendi, Beylerbeyi Camiişerifi Vâizi Hacı Kâzım Efendi, Şeyhzade Hacı Mehmet Efendi, Müderrisinden Tevfik Efendi, Volkan Muharriri Derviş Vahdeti. Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.216-217.

olarak düşünölmüştür. Zaten Cemiyet'in bu hadiselerde baş aktör olarak görölmesinden dolayı Cemiyet siyasal hayatta varlığını daha fazla idame ettirememiştir. Bu hadiselerden sonra kurulan mahkemelerde Cemiyet'in kurucu üyesi ve başkanı olan Derviş Vahdeti olaylarla ilgisi olduğu düşüncesi ile bazı kurucu ve yöneticileri ile birlikte yargılanmış ve idam edilmiştir.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'in ilanından sonra siyaset sahasında yapmış olduğu baskıcı ve yıldırıcı politikalarını şiddetle eleştirmiştir. Hatta Volkan gazetesi aracılığıyla 18 Şubat 1909 tarihinde "Hücümât-ı Ahrârane" başlıklı makalesinde bu eleştirilerin boyutu çok ileri gitmiştir.¹⁹²

Yine ittihatçıları şiddetli bir şekilde eleştirirken şu ifadelere yer vermiştir: "fırkalar hürriyet-i tâmmeye malik olabilmekle kâim olabilir."¹⁹³ Ancak mutlak idarelerin hüküm sürdüğü yönetimlerde mahkumiyet vardır ve fırkalar kendilerini geliştiremezler.¹⁹⁴ İttihad-ı Muhammed-i Cemiyeti, Volkan gazetesi aracılığıyla diğere siyasal muhalif fırkalardan farklı olarak Padişah'a sataşma politikası gütmemiştir.¹⁹⁵

3- Mutedil Hürriyetperveran Fırkası

Kasım 1909 tarihinde kurulan Fırka'nın kurucuları arasında Ber'at Mebusu İsmail Kemal Bey, Halep Mebusu Nâfi Paşa, Kerbelâ Mebusu Mehdi Bey, Piriştine Mebusu Hasan Bey, Zor Mebusu Hızır ve Şefik el Mueyyet Beyler vardır. Fırka'nın başkanı İsmail Kemal Bey, ikinci başkanı da Miralay İsmail Hakkı Bey ve Nâfi Paşa'dır.¹⁹⁶

Ahrar Fırkası'nın 31 Mart'tan sonra siyasal hayatta etkisiz hale gelmesinden sonra yeni bir muhalefet fırkasının gerekliliği kaçınılmaz olmuştu. Bu alandaki boşluğu doldurmak için Ekim 1909 tarihinden itibaren yeni bir Fırka'nın kuruluş çalışmaları başlamıştır. Ancak 31 Mart Olayı'nın sonrasında oluşturulan örfi idare neticesinde yeni

¹⁹² "Acele et Mizan' Arş ileri Serbestî' İmdâd Osmanlı! Sebât et İkdâm! Hakperest matbûât! Hep hücum edelim; işte kale-i istibdâd! İşte şahid-i hürriyet, zincirlerle bağlanıyor, bize, imdâd diye kollarını uzatıyor; kale ise zayıftır, sihirledir ki bize kuvvetli görünüyor. Müfterîler! Kâmilin namusu ikmal edilecektir, ikmal". **Volkan**, 27 Muharrem 1327-5 Şubat 1324- 18 Şubat 1909 Perşembe, No:49, s.1.

¹⁹³ **Volkan**, 27 Muharrem 1327-5 Şubat 1324- 18 Şubat 1909 Perşembe, No:49, s.1.

¹⁹⁴ **Volkan**, 27 Muharrem 1327-5 Şubat 1324- 18 Şubat 1909 Perşembe, No:49, s.1.

¹⁹⁵ Akşin, **31 Mart**, s.37.

¹⁹⁶ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.241.

bir muhalif yapılanmaya gitmek son derece güçlükler arz ediyordu. Hem de bu girişilen yeni muhalif yapılanma 31 Mart öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı en önemli muhalefeti yapmış bir Fırka'nın devamı iddiasıyla olursa örgütlenme zorluğu daha da artıyordu. Fırka, bu şartlar içinde Kasım 1909 tarihinde kuruluş çalışmalarını tamamlayabilmiştir. Fırka üyeleri daha çok 1908 Meclis-i Mebusanına seçilen mebuslardan oluşmuştur.¹⁹⁷

Fırka 1909 tarihinde kurulduğu için 1908 genel seçimlerine katılamamıştır. Ancak Fırka'nın üyelerinin çoğunluğunu 1908 seçimlerinde seçilen mebuslar teşkil etmiştir. 1911 tarihinde Hürriyet ve İtilafın kurulmasından sonra Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (Mutedil Liberaller) bu Fırka'ya katılmıştır.¹⁹⁸

Fırka Parlamento içi muhalefet hareketlerinde etkin bir rol oynamıştır. Fırka mebusları tarafından parlamento içinde örfi idarenin bulunmasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni çok şiddetli eleştirmişlerdir. Ancak Fırka'nın siyasal hayatta en önemli başarısı ve eylemi 1911 tarihinde 31 Mart'ın kudretli komutanı Mahmut Şevket Paşa hakkında vermiş olduğu gensoru (İstizâh) teklifidir. Verilen bu teklif Mahmut Şevket Paşa'nın otoritesini sarsmış ve Paşa'nın zor durumlara düşmesine sebep olmuştur.¹⁹⁹

Fırka'nın basın hayatında doğrudan bir yayın organı yoktur. Ancak fırka neşredilen bir çok gazete tarafından desteklenmiştir.²⁰⁰ Mutedil Hürriyetperveran Fırkası Osmanlılık ülküsüne inanmış ve yapmış olduğu siyasal programını da bu ilkeler doğrultusunda hazırlamıştır. Bu ilkenin gereği olarak imparatorluk içinde yaşayan tüm etnik, dini unsurlar arasında eşitlik istiyordu (Madde 11).²⁰¹

4- Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası

Islahat-ı Esasiye Osmaniye Fırkası'nın kuruluş tarihi 1909 yılının sonlarıdır. Diğer fırkalar, Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde kurulmuş ve merkezi de genelde İstanbul iken bu Fırka'nın merkezi Paris'tir. Kurucuları Şerif Paşa, Ali Kemal,

¹⁹⁷ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.241-242.

¹⁹⁸ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.242.

¹⁹⁹ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.242-243.

²⁰⁰ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.244.

²⁰¹ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.245.

Mevlânzade Rıfat, Pertev Tevfik, Dr. Refik Nevzat, Albert Fua ve Avni Kemal Bey'lerdir. Fırka'nın kurulmasında en önemli şahıs ve Fırka'nın reisi eski Stokholm Sefiri Şerif Paşa'dır. Zaten fırka Şerif Paşa'nın kişiliğine bağlı bir fırka olarak hayatını devam ettirmiştir.²⁰²

Fırka, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin otoriter ve tehdit edici iktidarına karşı şiddetli eleştiriler içinde hayatını sürdürmüştür. Fırka'nın Parlamento içinde bilinen bir üyesi yoktur. Ancak meclis gündeminde sık sık adından söz ettirmiştir. Fırka'nın Parlamento dışı muhalefet yaptığı çok açıktır. Hatta fırka, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin otoriter bir yönetim anlayışını benimsemesine karşılık olarak bu idare anlayışı karşısında yeni bir Jön Türk hareketi oluşturma düşüncesine sahiptir. Zaten fırka, muhalefetini Osmanlı Devleti sınırları dahilinde değil de imparatorluk sınırları dışında Paris'ten devam ettirmiştir.²⁰³

Fırka'nın yayın organı olarak Fransızca yayın yapan "Mecheoutiette" gazetesidir. Ayrıca Türkçe yayın yapan Yeni Yol isimli bir gazetesi vardır.²⁰⁴

Fırka'nın Siyasi Programının üçüncü maddesinde Meclis-i Mebusanın ve Ayan Meclisinin silah zoruyla teşekkül etmesinden dolayı meclislerin feshedilmesi ve tüm Osmanlı yurttaşlarının kendi vicdanlarına dayanarak verilecek oylarla seçilecek bir meclis seçiminin yeniden yapılması için gayret edilmesi hüküm altına alınmıştır. 15. maddesinde de ordu ile İttihatçıların özdeşleşmiş olduğu düşüncesinden hareketle ordunun siyasette meşguliyetinin belirtilmesi istenmiştir.

Fırka 1913 Ağustos ayına kadar varlığını sürdürmüştü ve bu tarihte Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır.²⁰⁵

5- Ahali Fırkası

Ahali Fırkası 21 Şubat 1910 (8 Şubat 1325) tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları Gümölcine Mebusu İsmail Bey, Karesi Mebusu Vasfi, Konya Mebusu

²⁰² Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.252.

²⁰³ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.253-256.

²⁰⁴ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.257.

²⁰⁵ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.258.

Zeynel ağabeydin, Tokat Mebusu Mustafa Sabri, Karahisar Mebusu Ömer Feyzi ve diğer bazı şahıslardır. Fırka Gümölcine Mebusu İsmail Bey önderliğinde kurulmuş ve bu şahıs başkanlığında siyasal hayatta yerini almıştır.²⁰⁶

Ahali Fırkası Parlamento'daki mebuslar tarafından kurulmuş bir fırkadır. Bu da Fırka'nın Parlamento içi muhalefette etkin bir rol oynamasına neden olmuştur. Ancak fırka Parlamento dışı muhalefette de çok etkin bir rol oynamıştır. Fırka Parlamento dışı örgütlenmede ancak Rize ve Basra da olmak üzere iki şube açabilmiştir.²⁰⁷

Ahali Fırkası'nın Türk Siyasi Tarihindeki rollerinden biri siyasal hayatta kurulup faaliyete başladıktan sonra diğer bir muhalif fırka olan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ile birlikte parlamento içinde yer almış ve bu da demokrasinin vazgeçilmez unsurlar olarak çoğulculuk ilkesinin belli oranda uygulanmasını sağlamıştır.²⁰⁸

Fırka'nın ittihatçılara karşı getirdiği en büyük eleştirilerden biri, bu insanlar arasında Yahudi ve dönme kişilerin bulunduğu ve bunun da devlet için büyük bir tehlike olduğu tezini ileri sürmesidir. Bu kişilerden en önemlisi de Cavit Bey'dir. Cavit Bey'in Ahali Fırkası için önemi devletin mali işlerinde etkin bir rol oynaması ve Osmanlı'nın borçlanmasında Siyonistlerin baskısı altında kaldığıdır.²⁰⁹

Fırka'nın bir yayın organı yoktur. Ancak fırka çeşitli basın organları tarafından desteklenmişlerdir. Bu gazeteler Yeni Gazete, Saday-ı Millet ve İkdam'dır.²¹⁰

Ahali Fırkası'nın programında dikkat çeken hususlardan bir tanesi de beşinci maddesinde yer alan Ayan Meclisinde üyelerin kısmen halk tarafından seçilmesi isteğidir. Sekizinci maddede yer alan Matbuat kanununda yeni ve hürriyetçi düzenlemelerle İttihatçılar tarafından sık sık kapatılan muhalif gazetelerin kapanmasının önüne geçilmek istenmiştir.

Ahali Fırkası 1911 tarihi Aralık ayında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır.²¹¹

²⁰⁶ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.266.

²⁰⁷ Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi**, s.51

²⁰⁸ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.267.

²⁰⁹ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.268-269.

²¹⁰ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.271.

²¹¹ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.273.

6- Osmanlı Sosyalist Fırkası

1910 yılının Eylül ayında kurulmuştur. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurucu ve idarecileri genelde basın-yayın faaliyetinde bulunan insanlardır. Bu kişiler *İştirak Gazetesi* sahibi Hüseyin Hilmi, *Sosyalist Gazetesi* sahibi olan Namık Hasan, *Muahede Gazetesi*'nin sahibi Pertev Tevfik, *İnsaniyet Gazetesinin* sahibi olan İsmail Faik ve Hamid Suphi'dir.²¹²

Parti programında; Seçimlerin doğrudan ve herkesin katılımıyla gerçekleştirilmesi, basın ve toplantı serbestliğinin tam olarak uygulanması, idam cezalarının kaldırılması, doğal ihtiyaç maddelerinden vergilerin kaldırılması, tevsi-i mezuniyetin kabul edilmesi gibi ifadeleri hüküm altına alınmıştır.²¹³

Osmanlı Sosyalist Fırkası 1908 seçimlerinden sonra kurulduğu için mecliste üyeleri bulunmuyordu. Ancak bu dönemde seçilmiş olan bazı mebuslar bu fırkayı destekliyordu. Özellikle Ermeni olan bu mebuslar Fırka'nın isteklerini Meclis gündemine taşıyorlardı. Fırka, İttihat ve Terakki'ye olan muhalefetini daha etkin bir şekilde Parlamento dışında gerçekleştiriyordu. Fırka'nın yayın organları olan *İştirak*, *Sosyalist Gazetesi*, *Muahede Gazetesi* ve *İnsaniyet Gazetesi* vasıtasıyla Parlamento dışı muhalefet en etkin bir şekilde yapılmaya çalışılıyordu.²¹⁴

Osmanlı Sosyalist Fırkası kurucuları İttihat ve Terakki'ye karşı yapmış oldukları muhalefetten dolayı sıkı bir şekilde Cemiyet'in takibine maruz kalmışlardır. Cemiyet, Fırka üyelerinden olan Hüseyin Hilmi, Hamid Suphi, İsmail Faik'i sürgüne gönderdi. Kalan üyelerin bir kısmı da Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulduktan sonra bu partiye geçtiler. Ancak fırka mütareke dönemlerinde pasif bir şekilde de olsa varlığını sürdürdü.²¹⁵

7- Hürriyet ve İtilaf Fırkası²¹⁶

Hürriyet ve İtilaf Fırkası 21 Kasım 1911 (8 Teşrin-i Sani 1327) tarihinde kurulmuştur. Kurucuları İsmail Hakkı Paşa (Amasya Mebusu), Dr. Dagavaryan (Sivas

²¹² Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler.....*, s.49..

²¹³ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler.....*, s.48.

²¹⁴ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler.....*, s.49.

²¹⁵ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler.....*, s.49.

²¹⁶ Geniş bil için, Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1990.

Mebusu), Mustafa Sabri Efendi (Tokat Mebusu), Abdülhamit Zöhravi Efendi (Hama Mebusu), Vulsetrinli Hasan Bey (Piriştine Mebusu), Dr. Rıza Nur (Sinop Mebusu), Damat Ferit ve Müşir Paşalar (Ayan Meclisi Azaları), Sadık Bey ve Tahir Hayrettin Bey'dir.²¹⁷

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na Sosyalist Fırka, Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası üyelerinden katılımlar olmuştur. Bu kadar geniş bir yelpazede insan gruplarını içine alan Fırka, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamalarına karşı geniş bir muhalefet cephesinin oluşmasını sağlamıştır.²¹⁸ Kuruluşunun ilk aylarında yapılan ara seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı İstanbul'da seçimi kazanmıştır. Seçimler sonucunda Fırka'nın adayı Tahir Hayrettin Bey seçimi 196'ya karşı 195 oyla yani bir fazla oyla kazanmıştır. Bu seçim yenilgisinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti bu Fırka'nın muhalefetinin ciddi olduğunu anlamış ve Fırka'ya karşı baskı politikası uygulamaya başlamıştır. Fırka, Cemiyet'in yapmak istediği Kanun-i Esasi değişikliğine karşı çok şiddetli eleştiriler getirmiştir. Cemiyet'in getirmiş olduğu bu değişiklik teklifi Fırka'nın muhalefetiyle meclisin üçte iki çoğunluğunun sağlanamamasını netice vermiştir. Mecliste üçte iki çoğunluk sağlanaması üzerine Meclis-i Mebusan feshedilmiştir. Bu dönemde Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi, Meclis-i Mebusanı feshetmiştir. Yine bu dönemde bazı ittihatçılar tutuklanmışlardır. Muhaliflerin oluşturduğu bu yeni kabine 1909 (1325) tarihinde 31 Mart Olayı ile alakalı olduğu iddiasıyla sürgüne gönderilen kişileri affetmiştir.²¹⁹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın siyasi programının ilk maddesinde kanuni vasıtalarla, Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in tesisi ve Osmanlı unsurları arasında birliğin sağlanması ve Osmanlı Devleti'nin kötü gidişine sebep olan nedenlerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Osmanlı birliği siyaseti o dönemde İttihat ve Terakki Fırkası tarafından yerleştirilmeye çalışılan Türkçülük fikrine de kuvvetli bir muhalif görüş olarak kendini gösterir. Zira Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 17. maddesinde Osmanlı Devletini oluşturan milletlerin ve sair dinlerin her biri Osmanlı devleti siyasetine zarar

²¹⁷ Kurtuluş Kayalı, "Hürriyet ve İtilaf", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1438. (s.1436-1444)

²¹⁸ Kayalı, "Hürriyet ve İtilaf", s.1438.

²¹⁹ Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.300-302.

vermemek şartı ile dini, edebi, ilmi, iktisadi meşguliyetleri serbest ve hukuk önünde eşit olması gerekir.²²⁰

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 32. maddesine göre Vilayet İdareleri tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif kaidesine göre düzenlenecektir.²²¹

8- Milli Meşrutiyet Fırkası

5 Eylül 1912 tarihinde kurulmuştur. Fırka'nın kurucusu ve başkanı Ahmed Ferid'di. Fırka'nın diğer kurucuları Yusuf Akçuroğlu, Zühtü Bey, Fizan Mebusu Cami Bey'di.²²² Fırka Milliyetçi endişelerle kurulmuş olup Türkiye'nin ilk Milliyetçi sıfatını taşıyan fırkası ünvanını almıştır. Ancak Milliyetçi sıfatıyla siyaset sahnesinde isim almak yerine Milli Meşrutiyet Fırkası ismi ile siyasal hayatta yerini almıştır.²²³

Fırka'nın yayın organı İfham gazetesidir. Gazetenin sahibi de Fırka'nın kurucusu ve başkanı Ahmet Ferid'dir. Fırka'nın fikirleri Fırka'nın 53 maddeden oluşan parti programında ifade edilmiştir. Fırka, Türkçülük vurgusu yapmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin iki temel dayanağı olduğunu bu unsurlarında Türk ve Arap milliyetlerine dayanması gereği düşüncesine sahiptir. Yani fırka, "Osmanlı Milleti" tabirinden vazgeçiyordu. Bu şekilde siyasi düşüncelerini oluşturan Fırka, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'den atılacağını düşünüyordu. Bu düşüncesi ile bağlantılı olarak Türkler'in ve Arapların yoğun olduğu Anadolu ve Arabistan topraklarına doğru çekilmesi gerektiği üzerinde tezler geliştiriyordu.²²⁴

Fırka, Osmanlı Padişahlarının geniş yetkileri olması gerektiği düşüncesine sahipti. Bu yüzden de parlamenter sisteme çok sıcak bakmamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne getirdiği en büyük eleştirilerinden bir tanesi de Padişah'ın yetkilerinin azaltılarak sistemi parlamenter sisteme dönüştürmek istemesi olmuştur.²²⁵

²²⁰ Mehmet Ö. Alkan, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İlk Programı ve Nizamnamesi", **Toplumsal Tarih**, S.1, Şubat 1994, s.50-51. (s.49-55)

²²¹ Alkan, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İlk Programı ve Nizamnamesi", s.52.

²²² Hakan Reyhan, "Türkiye'nin İlk Milliyetçi Partisi: Milli Meşrutiyet Fırkası" **Türkiye Günlüğü**, S.37, Kasım- Aralık 1995, s.64-65. (s.64-73)

²²³ Reyhan, "Türkiye'nin İlk Milliyetçi Partisi: Milli Meşrutiyet Fırkası" s.64-65.

²²⁴ Reyhan, "Türkiye'nin İlk Milliyetçi Partisi: Milli Meşrutiyet Fırkası", s.65-68.

²²⁵ Reyhan, "Türkiye'nin İlk Milliyetçi Partisi: Milli Meşrutiyet Fırkası", s.68.

IV. BÖLÜM

AHRAR FIRKASI: KURULUŞU VE SİYASİ PROGRAMININ OLUŞUMU

I. AHRAR FIRKASI'NIN KURULUŞU

A- Ahrar Fırkası'nın Ortaya Çıkmasına Yolaçan Siyasal Gelişmeler

Türk Siyasal Hayatı'nda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkması ile başlayan Jön Türk hareketi 1889 tarihinde oluşmaya başlamıştır. Türk Siyasi Tarihi'nde 1889 tarihi ne kadar önemli ise Damat Mahmut Paşa'nın Prens Sabahattin Bey ve Prens Lütfullah Bey'leri de yanına alarak II. Abdülhamit istibdadına karşı mücadele etmek maksadı ile Avrupa'ya gitmeleri de o kadar önemlidir. Prens Sabahattin Bey'in babası ve kardeşi ile birlikte II. Abdülhamit'e karşı mücadele eden Jön Türk'lere katılmaları Cemiyet'in durma noktasına gelen faaliyetlerine yeni bir ivme kazandırmış ve yok olmaya başlayan ümitlerin yeniden filizlenmeye başlamasına neden olmuştur. Prens Sabahattin Bey, Jön Türk'lerle çalışmaya başladıktan sonra Abdülhamit muhalifleri arasındaki çalışmaların birlikte devam etmesi için geniş çaplı bir toplantı yapma gereğini dile getirmiştir. Bu çerçevede Abdülhamit'e muhalif olan en tanınmış kişileri bir araya getirmek için bir kongre oluşturulması çalışmalarına başlamıştı. Kısa süre içinde bu çabaları netice vermişti.

Kongre 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.¹ Sabahattin Bey açısından Kongrenin tertip edilmesi ve toplanmasının önemi büyüktür. Prens Sabahattin Bey için bu kongrenin en önemli neticesi siyasal bir iddia ile ortaya çıkma vesilesi olmasıdır.²

¹ Ernest E. Ramsaur, **Jön Türkler – 1908 İhtilalinin Doğuşu**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2004, s.96.

² 1-Şahsî teşebbüsü geliştirmek ve yapılacak olan idari sistemle ilgili "Adem-i Merkeziyet" fikrinin toplum katlarında kabul görmesi için halk arasında ictimâî eserlerin okunmasını yaygınlaştırmaya çalışmak, 2- Osmanlı Devletini oluşturan çeşitli kavimler arasında bir anlaşma zemini bulmak, 3-

I. Jön Türk Kongresi'nde iki nokta üzerinde müzakereler yapılmıştı. İlki, yalnız propaganda ve neşriyatın inkılap yapmak için yeterli olmadığı, yapılacak olan inkılabın başarılı olabilmesi için askeri kuvvetlerin de desteğinin aranması gerektiği hususu dile getirilmiştir. İkincisi, memlekette inkılap hareketine girişmek için yabancı devletlerden müdahale etmesinin talep edilmesidir.³ İlk nokta İsmail Kemal Bey tarafından ortaya atılmıştır. İsmail Kemal Bey, kendisinin önemli bir askeri kuvveti temsilen bulunduğunu belirtmiştir. Devrimin yapılmasında destek alınması ve kullanılması gereken askeri güç konusunda taraflar arasında görüş ayrılığı yoktu. İkinci noktadaki teklif ise Ermeniler tarafından getirilmiştir. Ermenilerin iddiasına göre Abdülhamit şimdiye kadar vaat ettiği ıslahat ve inkılapların hiçbirisini yapmadığı gibi bundan sonra da yapacağı şüphelidir. Bu ıslahat hareketlerine girişmek için yabancı devletlerin müdahalesini almak gerektiği ortaya atılmıştır. İkinci nokta üzerindeki görüş ayrılıkları çok önemli boyutlara geldiği vakit Prens Sabahattin Bey tartışmalara müdahale etmek zorunda kalmıştır. Prens Sabahattin Bey, ecnebi müdahalesinin her zaman kötü neticeler vermeyebileceğini anlatmak için şu ifadeleri dile getirmiştir:

“Biz memleketimizde bir ihtilal yapmak maksadıyla toplanmış bulunuyoruz. Lakin dahilde ihtilal çıkarmaya muvaffak olduğumuz takdirde bu hareketin hüsnü suretle neticelenebileceği muhakkak değildir. Kargaşalık esnasında herhangi ecnebi bir hükümetin kendi menfaati namına, işlerimize müdahale etmesi muhtemeldir. İşte biz bu müdahaleyi önlemek için çıkarı çıkarımıza uygun bir hükümetle daha önceden anlaşmış olmalıyız. Yani içeride bir hareket oluşturduğumuz zaman bundan yararlanmak emeline düşecek hükümetlerin müdahalesini bertaraf edecek hür ve demokrat hükümetlerle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilal harekâtına geçmeliyiz.”⁴

Prens Sabahattin Bey'e göre, inkılabın başarılı olabilmesinin sadece vatanperverlikle gerçekleşmeyeceği açıktır. Prens, olayı etnografik ve sosyal düşüncelerle tetkik ettikten sonra etnik unsurların talep ettikleri isteklerin hemen

Osmanlı Devleti'nin hakkını korumak ve genel düşünceleri Osmanlı Devleti lehine çevirmek için gelişmiş devletler nezdinde girişimlerde bulunmak, 4- Programın uygulanmasını sağlamak ve çeşitli kuvvetlere cephe almak için memleket dahilinde muhtelif cemiyet ve komiteler kurmaktır. Cenk Reyhan, “Prens Sabahattin”, **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.146. (s.146-151)

³ Kaan Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima Liberalizmin Kökenleri”, **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.145.

⁴ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler**, 2. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2000, s.191. Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Çelçüt Matbaası, 1959, s.349.

reddedilmeyip ortak bir payda etrafında buluşulmasını istiyordu. Ona göre yapılacak bir inkılap ancak bu şartlar altında başarılı olacaktır.⁵

Bu açıklamalardan sonra Sabahattin Bey'in görüşünü benimseyenler ile benimsemeyenler iki gruba ayrıldı. Prens Sabahattin Bey'in görüşünü benimseyenler 'müdahaleci' benimsemeyenler ise 'adem-i müdahaleci' olarak isimlendirildi. Adem-i müdahalecilerin başında Ahmet Rıza Bey bulunuyordu. Ahmet Bedevi Kuran'a göre Ahmet Rıza Bey'in müdahale istememesi yersizdi⁶. Çünkü bu kişi, *Meşveret* gazetesinde yazmış olduğu yazılarında İngiltere ve Fransızlardan sürekli müdahale talebinde bulunuyordu. Müdahaleciler aslında bu taleplerini ortaya koyarlarken yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarını istemiyorlardı. Sadece kendilerinin yapacakları bir inkılap hareketinde bu devletlerden yardım almayı talep ediyorlardı.⁷

Sabahattin Bey ve İsmail Kemal Bey, Müdahale edilmesini Ahmet Rıza Bey ise Adem-i Müdahaleciliği savunmuş ve böylece kongre neticesinde birleşme yerine bölünme çıkmıştır.⁸ Müdahale taraftarları bu kongrede çoğunluğu temsil ediyorlardı. Bu çoğunluk, uygun bir program etrafında fikirlerini yapmak üzerine yeni bir yapılanmaya gitmek konusunda uzlaşmıştı.⁹ Prens Sabahattin ve onun yanındakiler Adem-i Merkeziyet etrafında bir programın yapılması gerekliliğinin altını çizmişlerdi.¹⁰

Böylece, 1902 yılında yapılan kongreden sonra II. Abdülhamit'e karşı izlenecek mücadele konusunda düşünülen anlaşmazlık neticesinde muhalefet safları bölündü.¹¹ Sabahattin Bey önderliğindeki grup kongreden bir süre sonra Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur.

Ahmet Rıza Bey önderliğindeki diğer grup ise, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olan ismi Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti olarak değiştirmiştir. Cemiyet üyeleri fikirlerini, Şuray-ı Ümmet gazetesinde anlatmak ve yaymak için anlaşmışlardır. Bu grubun tüm amacı Kanun-i Esasiye yeniden işlerlik kazandırmak

⁵ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.349.

⁶ Ramsaur, **Jön Türkler**, s.106.

⁷ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.349.

⁸ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler**, s.191.

⁹ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.350.

¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C.I, Kısım I, İkinci Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1963, s.298. Murat Çulcu, **Marjinal Tarih Tezleri**, İstanbul, Erciyaş Yayınları, 1995, s.249.

¹¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 18. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.133. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.351.

için Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlamaktı. Ancak bu inkılabın nasıl başarılacağı noktasında bir açıklamaları bulunmuyordu.¹²

Kongre'den bir süre sonra Prens Sabahattin Bey ve Fazlı Beyler Malta'ya gitmişler ve burada Recep Paşa ile bir görüşme yapmışlardır. Bu görüşmede inkılap hareketinin İstanbul'da başarılı olabilmesi için nasıl bir yol izleneceği hususunda anlaşmışlardır. Kısa bir süre içinde de Prens Sabahattin Bey ve arkadaşları Atina'da toplanmışlardır. Ancak bir süre sonra İsmail Kemal Bey ile anlaşmazlık çıkmış ve durum Recep Paşa'ya bildirilmiştir. Recep Paşa, bu haberi aldıktan sonra İsmail Kemal Bey'in hareketini tasvip eder bir tavır takınmıştır. Bu duruma Prens Sabahattin Bey ve arkadaşları çok üzülmüştür. Bu kişiler, daha sonra Paris'e dönmek zorunda kalmışlardır.¹³

Paris'teki Jön Türk hareketinin içinde bulunanlar 1902 Kongresi'ndeki ayrılığın bertaraf edilmesi ve ortak bir nokta üzerinden hareket edilmesi amacıyla tekrar bir araya gelmişlerdir.¹⁴

Toplantıya katılan bu heyet uzun bir müzakere neticesinde Prens Sabahattin Bey'den bir program hazırlamasını istemiştir. Heyet Prens Sabahattin Bey'in hazırladığı bir program çerçevesinde müzakerelere devam etme kararı almıştır. Prens Sabahattin Bey, bunun üzerine Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet ilkeleri etrafında bir program hazırlamış ve heyetin önüne sunmuştur. Ahmet Bedevi (Kuran) Bey, Prens Sabahattin Bey'in programı hazırlarken çok titiz davrandığını ve çeşitli düşünceye sahip kişilerin fikirlerini almasının yanında diğer etnik ve dini unsurların da isteklerinin bir program çatısı altında belirlemeye çalıştığını söylemektedir.¹⁵

Prens Sabahattin Bey bu çalışmasında, Adem-i Merkeziyet "Decentralizasyon" ilkesini ortaya koymuştur. Bu programın müzakere edilmesi için toplanan heyette bulunan Doktor Bahaattin Şakir, Doktor Nazım, Ahmet Rıza Bey ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı bazı kişiler bu kavrama itiraz etmişlerdir. Adem-i Merkeziyet fikrini kelime

¹² Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C.I, Kısım I, s.298. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.351.

¹³ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.354-362. Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C.I, Kısım I, s.298.

¹⁴ Bu kişiler Prens Sabahattin Bey, Ahmet Rıza, Sami Paşazade Sezai, Doktor Nihat Reşad, Doktor Bahaattin Şakir, Doktor Nazım, Doktor Sabri, Fazlı Bey, Ali Haydar Mithat Bey, Hüseyin Tosun ve Milaşlı Murad Beylerdir. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.366.

¹⁵ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.367.

manasına göre değerlendirmişler ve “merkez yok” manasını anlamışlardır. Bu yüzden Cemiyet tarafından Adem-i Merkeziyet ilkesine çok şiddetli eleştiriler getirilmiştir. Prens Sabahattin Bey ve taraftarları bu kelimenin onların anladığı manaya gelmeyeceğini ifade etmiştir. Prens Sabahattin Bey, Adem-i Merkeziyet tabirinin Fransızca “Decentralizasyon” tabirinin Türkçe’ye çevrilmesinden ibaret bulunduğunu anlatmaya çalışmış ve “Kanun-i Esasi’de bulunan bir ilkeye niçin itiraz ediyorsunuz” demiştir. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, Adem-i Merkeziyet tabirini içeren bir kelimenin Kanun-i Esasi’de bulunması halinde “biz de bunu kabul ederiz” cevabını vermişlerdir. Prens Sabahattin Bey, bu cevap üzerine Kanun-i Esasi’nin Fransızca tercümesini heyete sunmuştur. Heyette bulunanlardan Doktor Nazım Bey, “*ben on bir senedir buradayım; ilk defa Kanun-i Esasi’yi okuyorum; binaenaleyh bu kelime pek tuhaf!...Madem bu iş böyledir. Müsaade edin de meseleyi kendi aramızda bir defa daha müzakere edelim*”¹⁶ demiştir. Ahmet Bedevi (Kuran) Bey, müzakere etmek için verilen süre sonunda Adem-i Merkeziyet kavramına muhalefet eden grubun bir daha görüşmelere katılmadıklarını ve grubun bu kavrama karşı basın yoluyla şiddetli eleştiriler de bulunduğunu belirtmiştir.

Yapılan bu hareketten çok müteessir olan Prens Sabahattin Bey müstakil bir hareket tarzı benimsemiş ve Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’ni teşekkül ettirmiştir.¹⁷ Prens Sabahattin Bey, İmparatorluğu tehlikeye sokan sebeplerin tüm neticeleri ile ortaya koymaya çalışıyordu.¹⁸ Bu sayede ilmi bir tetkikat neticesinde İmparatorluğun dağılması önlenebilirdi. Prens Sabahattin Bey, bu yolda yürürken görüşlerini iki nokta üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bunlardan ilki zamanın yeni şartlarına uymak şartıyla Osmanlı Devlet yapısına modern bir şekil vermek ve bu sayede imparatorluğun ömrünü mümkün olduğu kadar uzatmaktır. Prens Sabahattin Bey’e göre Meşrutiyet’in ilanı Osmanlı Devleti’nin ömrünün uzatılması için yeterli bir koşul değildir. Ona göre, imparatorluğun kuvvetlenmesi için idari mekanizmanın merkezîyetçilikten Adem-i Merkeziyetçiliğe kayması ve etnik-dini unsurların müşterek taleplerinin ortak noktası bulunarak bir “Milletler

¹⁶ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.367-368.

¹⁷ Ramsaur, **Jön Türkler**, s.117. Bu Cemiyet’in basın organı olarak da “Terakki” gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bu Cemiyete intisap edenler Doktor Nihat Reşad, Doktor Sabri, Doktor Rifat, Miralay Zeki, Hüseyin Tosun, Milaslı Murad ve Hüseyin Siret’tir. Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin umumi katibi görevine Fazlı Bey getirilmiştir. Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C.I, Kısım I, s.273. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.368.

¹⁸ Fesch, s.367-368. Aktaran Ramsaur, **Jön Türkler**, s.118-119.

Camiası” oluşturmaktır. Prens Sabahattin Bey’in görüşlerinin ikinci noktası da, Osmanlı Devleti’nin temel unsuru olan Türk Cemiyetlerinin bünyesinde bir inkılap vücuda getirmektir. Bunun için de gösterdiği çare, Teşebbüs-ü Şahsi fikrinin gereklerinin oluşturulmasıdır. Bu prensip sayesinde hem devletin hem de toplumun “kışla ve memur” zihniyetinden kurtarılabilceği serbest ve liberal bir sistem içinde demokrasi idealinin gerçekleştirileceğidir.¹⁹ Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti bu düşünceler etrafında kurulmuş bir siyasi örgüttür.

Prens Sabahattin Bey ve arkadaşları Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin hedeflerini düşüncelerini ve programlarını Terakki gazetesi vasıtasıyla anlatmaya çalışmışlardır.²⁰ Terakki gazetesinin ilk sayısında Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin amaçları dört madde de toplanmıştır.

“1-Hürriyet-i şahsiye ve saadet-i ictimaiyeyi talim eden fenni ictimain vatandaşlarımız arasında tamimi.... Kitaphane-i ictimaideki anasır-ı mühimminin lisanımıza nakli.

2-Anâsır-ı muhtelif-i Osmaniye arasındaki ihtilafın tedricen îtilâfa tahvili.

3-Memâlik-i mütemeddinede hukuk-u Osmaniyyenin müdafaası ve Türklük lehinde devamlı bir cerayan-ı fikrî tevlidi.

4-Memleketin nukat-ı lazimesinde teşkilat-ı muntazama ihdası.”²¹

Kısa süre içindeki çalışmalar neticesinde Terakki gazetesi çok önemli bir yayın organı haline gelmiştir. Terakki gazetesinin II. Abdülhamit idaresine karşı şiddetli yayınları neticesinde Padişah, yayınların sükutu için mücadeleye girişmiştir. Bu

¹⁹ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.433-434.. Ramsaur, **Jön Türkler**, s.117-118.

²⁰ Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin 1906 yılında hazırlanan ve kabul edilen programın bazı önemli maddeleri şöyledir; “Osmanlı memleketlerinde tatbik edilecek siyasi ıslahat, Adem-i Merkeziyet usul ve kaidesiyle idaresi esasına dayandırılacaktır.

Seçimler yolu ile oluşturulan belediyeler, nahiye meclisi, belediye idare meclisleri gibi bütün heyetler işlerin görülmesine iştirak edeceklerdir.

Vilayetler arası münasebetin ve vilayetlerle hükümet merkezi arasındaki irtibatın ve ittifakın takviyesi için meşrutiyet idaresi altında gelişen ve hükümet merkezlerinin umumi vilayet meclisi azaları arasından halk tarafından seçilerek gönderilen üyelerden toplanmış bir meb’usan meclisi kurulacaktır.

Muhtelif ırkların arasında meydana gelen kavgaların ve mücadelelerin son bulması için vilayetlerin meclislerinde her grubun kendi adetleri ile uygun olan aza veya üye temin edebilmeleri için gereken tedbirlerin alınması.

Vatandaşların aynı hukuka, şartlara tabi olmaları, gerekmektedir. Askeri mekteplerde dahil olmak üzere bütün yüksek okullara girmenin bütün halka açık olması.

Memleketin güvenliği bir jandarma teşkilatı ile sağlanacaktır. Bu teşkilatta muhtelif ırkların nüfusları oranında seçilme yapılacaktır.

Valilerle, mutasarrıflar, defterler, bidayet ve istinaf mahkemeleri reisleri ve savcılarını hükümet merkezi tarafından tayin olunacak, diğer mülki ve adli memurlar, valiler, teşkil ettikleri çoğunluğa göre çeşitli unsurlar arasından seçilecek ve tayin edilecektir”. Nezahat Nurettin Ege, **Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmi Müdafaaları**, İstanbul, Güneş Neşriyat, 1977, ss.71-72.

²¹ Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C.I, Kısım I, s.273.

mücadele esnasında Terakki gazetesinin Osmanlı Devleti sınırları içine girişi yasaklanmıştır. Ancak Terakki gazetesi, gizli gizli Osmanlı Devleti sınırları içine girmeye devam etmiştir. Bu gizlilik içinde Terakki gazetesi Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin fikirlerinin ve programlarının yayılmasına önemli derecede katkıda bulunmuştur. Yapılan bu yayınlar neticesinde Osmanlı Devleti sınırları içinde Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti sempatizanları oluşmuştur. Bu sırada İstanbul'da Satvet Lütüfi önderliğinde gençler bir araya gelmiştir. Bu gençler Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin fikirleri etrafında ortak hareket etme noktasında anlaşmışlardır. Ancak bu gençler kısa bir süre sonra teker teker tevkif edilerek çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. İstanbul'da bu hareket olurken Taşra'da da önemli isimler Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile ilişkiye geçmişler ve Cemiyet'in taşra teşkilatlarını kurmak istemişlerdir. Cemiyet ile ilişkiye giren en önemli iller Kastamonu, İzmir, Trabzon, Adalar olarak söylenebilir.²²

I. Kongre'nin başarısızlığından birkaç yıl sonra Jön Türkler ortak ve kuvvetli muhalif bir yapı içinde hareket etmek amacıyla yeni bir kongrenin yapılması konusunda anlaşmaya vardılar. Cenevre'de bulunan Ermeni Taşnaksütyan Cemiyeti hem Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bir toplantı talebinde bulunmuştur. Kongreye katılacak olan Prens Sabahattin Bey, toplantıda hangi konuların müzakere edileceğinin belirlenmesi için bir heyet kurulmasını teklif etmiştir. Prens Sabahattin Bey'in bu teklifi olumlu karşılanmıştır. Bu heyette, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nden Doktor Nihad Reşad ve Fazlı Beyler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden de Doktor Bahaattin Şakir ve Hüsrev Sami Beyler ile Ermenilerde Malumyan Efendi katılmışlardır.²³ II. Jön Türk Kongresi' 27-29 Aralık 1907 tarihinde yapılmıştır.²⁴ Kongre başladığında Kongre başkanlığı görevine Prens Sabahattin Bey getirilmiştir.²⁵

²² Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.370.

²³ Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C.I, Kısım I, s.389. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.443.

²⁴ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, , 2004, s.134. Ramsaur, **Jön Türkler**, s.167.

²⁵ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.445. Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.18.

II. Jön Türk Kongresi'nde kısmi bir anlaşma çıkmış²⁶ ve bu anlaşma ile ilgili bir beyanname hazırlanmıştır.²⁷ Bu programın en dikkate değer sonucu “gerekirse imparatorluğun idarecilerinin zor ve şiddet yoluyla değiştirilebileceğini” hüküm altına alması idi. Yani hedefe varmak için her yolun “mübah” sayıldığı bir anlayış ortaya çıkmıştır.²⁸ Bu kongreden sonra çeşitli cemiyetler arasında barış rüzgarları esmiş ve ortak hareket etme yolları aranmıştır. Bu arayış içinde bulunulan bir zamanda yeni ittifak oluşturma çabaları kendini göstermiştir.²⁹

Selanik'te bulunan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti mensuplarından Manyasizade Refik Bey, Doktor Nihad Reşad Bey'e bir mektup yazmıştır. Bu mektup, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir program altında birleşmesini öneriyordu. Mektup Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti mensupları tarafından özenle müzakere edildikten sonra böyle bir birleşmenin olabileceğini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bildirmişlerdir. Bu haber üzerine bir müzakere komisyonu teşekkül etmiştir. Bu komisyonda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Doktor Bahaattin Şakir Bey, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nden de Doktor Nihad Reşad Bey vazifelendirilmiştir. Ancak bu komisyon neticesinde ortak bir düşünce ortaya çıkmamıştır.³⁰

B- Fırka'nın Kuruluşu ve Örgütlenmesi

Görüldüğü üzere, Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti Meşrutiyet'in ilanından iki yıl önce kurulmuş bir örgüttür. Bu örgüt 1902 I. Jön Türk Kongresi'nden sonra meydana gelen fikir ayrılığının somutlaşmış şeklidir. Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki bu ayrılık Meşrutiyet'in ilanına kadar sürmüştür.

²⁶ E. F. Knight, **Türkiye Bir Millet'in Uyanışı 1908 Devrimi**, Çev. Mahzar Ersoylu, Özdemir Ofset, 1993, s.84.

²⁷ Bu Beyannamenin tam metni II. Bölüm'de Jön Türk Kongreleri başlığı altında dipnotta var.

²⁸ Ramsaur, **Jön Türkler**, s.164-168.

²⁹ 1907 Kongresi'nden önce merkezi Paris'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile merkezi Selanik'te bulunan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 27 Eylül 1907 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ismi altında birleşmiştir. Ramsaur, **Jön Türkler**, s.164-165.

³⁰ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.482.

Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin umumi katibi Ahmet Fazlı Beyler'di. Diğer üyeler Dr. Nihad Reşad (Belger), Ahmed Bedevi (Kuran), ve Satvet Lütfi Beylerdir.³¹ Ayrıca Avni Kemal Bey, Doktor Sabri ve Ali Haydar Mithat Bey'de bulunmaktadır. Mahir Said Bey, Prens Sabahattin Bey'in Ali Haydar Bey'i çeşitli zamanlarda Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin fikirlerini yaymak için Kafkasya ve şarki Anadolu'ya gönderdiğini söylemektedir.³²

Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti namına Osmanlı Devleti sınırları içinde teşkilatlar teşekkül etmeye devam etmiştir. Bu teşkilatlardan en önemlileri İstanbul'da Satvet Lütfi Bey ve arkadaşlarının kurmuş oldukları Şube; Trabzon'da Satırzâde Hicabi Bey, Sancakbeyzade Mehmed ve Hasan biraderlerle Nemlizade Salim ve Hasan Hicabi beylerden oluşuyordu. Alâiye (Alanya) şubesini Refik ve Hakkı Elazem Beyler teşkil ediyordu. İzmir'de Necdet Bey ve Faiz Bey'ler, Erzurum Şubesi Serdarzade Sıtkı, Hüseyin Tosun ve Hoca Seyfettin tarafından oluşturuluyordu.³³

Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra İstanbul'a gelen Doktor Nihad Reşad, Doktor Reşid, Fazlı Bey, Milaslı Murad, Hüseyin Tosun, Şeyh Nali Efendi gibi zatlar Cağaloğlu Şeref Sokağı'nda Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti şubesini açmıştır. Açılan bu merkez şube birkaç ay içinde kurulacak olan Ahrar Fırkası için bir merkez teşkil edecektir.³⁴ Aynı sokakta birkaç gün sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkezi Umumisi teşekkül etmiştir.³⁵ Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra İstanbul'da büyük sevinç yaşanmıştır. Bu sevinçler ve heyecanlar İstanbul'da özellikle iki merkez etrafında yoğunlaşmıştı. Bu merkezlerden biri İstanbul Cağaloğlu Şeref Sokağı'nda Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti müntesiplerinin bulunduğu idare yeri, diğeri de yine aynı sokakta bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin idare yeridir.³⁶

³¹ Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C. 1- Kısım 1, , s.273.

³² Mahir Sait, "31 Mart Vak'ası", Tefrika33, **Politika**, 08.02.1931, s.2.

³³ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, 1959, s.393. Cemal Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Tarih Yayınları, 1964, s.192.

³⁴ İrtem, **31 Mart İsyamı ve Hareket Ordusu**, s.32.

³⁵ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.486.

³⁶ Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadeleleri**, İstanbul, Çelçüt Matbaası, s.110-111.

Meşrutiyet'in ilanından sonra Jön Türkler birer birer yurda dönmeye başlamışlardır. Prens Sabahattin Bey ve arkadaşları da yurda dönmüş veya dönme hazırlıklarına girmişlerdir. Prens Sabahattin Bey ve dava arkadaşları Meşrutiyet'in halk tarafından iyi kavranması için vatan toprakları içinde çeşitli yerlere gidilip oralarda bulunan halkın bilgilendirilmesi hususunda anlaşmışlardır. Böylece Meşrutiyet idaresi halkın bilgileneceği neticesinde sağlam bir yapı haline gelecektir. Prens Sabahattin Bey tarafından memleketin muhtelif yerlerine gönderilen kişilerden Doktor Nihad Reşad Bey ile Milaslı Murad Bey Edirne yolu ile İstanbul'a, Fazlı Bey'de Pire yolu ile İzmir'e ulaşmışlardır. Sabahattin Bey, Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ilk günlerinde bir makale yayınlamıştır. Bu makalenin konusu, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile temel ayrılık noktası olan Adem-i Merkeziyet hakkındaki düşüncelerinin izah edilmesidir. Sabahattin Bey bu makalesini Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne İstanbul'da yayınlanması için göndermiştir. Ancak Meşrutiyet'in ilk günlerinde bu makale basın hürriyeti olmasına rağmen neşredilememiştir.³⁷

Doktor Nihat Reşad Bey ile Milaslı Murad Bey³⁸ aralarında anlaşarak Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin düşünce ve fikirlerini yaymak için Osmanlı Devleti sınırları dahilinde bir seyahat yapmayı planlamışlardır. Aynı zamanda Pire'de bulunan Fazlı Bey de İzmir'e gelerek Ege bölgesinden başlayarak aynı maksatlı bir seyahate çıkmak istemişti.³⁹ Celalettin Arif Bey'de Fazlı Bey ile İzmir'e gitmiştir. Fazlı Bey, ayrıca Rodoslu Şevket Bey'i⁴⁰ Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile ilişki kurması için İzmir'e davet etmiştir. Ayrıca Fazlı Bey, Mısır'da bulunan Mahir Said Bey'lerle Yüzbaşı Tevfik Bey'leri ve Paris'te bulunan Avni Kemal Bey'i de İzmir'e davet etmiştir.⁴¹ Ahmet Fazlı Bey, İzmir'de bulunduğu günlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi Dr. Nazım Bey ile karşılaşır. Fazlı Bey ile Doktor Nazım Bey⁴² arasında bir konuşma geçmiştir. Nazım

³⁷ Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve**, 1964, s.226.

³⁸ Mebusan Meclisi Reisi ve Adliye Nazırı, Cumhuriyette de bağımsız Muğla Mebusu olan Halil Mentese'nin kardeşi.

³⁹ Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve**, s.226-227.

⁴⁰ Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa'yı bir Sandık içinde kaçıran zattır. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.486.

⁴¹ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.486.

⁴² Doktor Nazım Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir sorumluluğunu üstlenmişti. Dr. Nazım Bey, "Meşrutiyetin ilk günlerinde İzmir'de bir ferihin resmen veya alâmelâennas oniformalarını sökmüş, zavallıyı askerlikten tard etmiştir." Mahir Sait, 31 Mart Vak'ası, Tefrika20, **Politika**,

Bey, Ahmet Fazlı Bey'e "Bu memlekette İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden başka hiçbir Cemiyet yaşayamaz. Buraya niçin geldiğinizi biliyorum. Sizi tanımamış olsam başka türlü yapardım. Size tavsiyem ilk vapurla İzmir'i terk etmenizdir"⁴³ demiştir. Bu konuşmadan kısa bir süre sonra Mısır'dan İzmir'e gelen Mahir Said Bey,⁴⁴ Yüzbaşı Tevfik Bey ve Paris'ten gelen Avni Kemal Beyler Anadolu seyahatine çıkmışlardır.⁴⁵ Ancak Doktor Nazım Bey, bu zatların yakalanması için emir vermiştir. Bu kişiler Afyon'a vardıkları zaman tevkif edilmişler⁴⁶ ve tekrar İzmir'e dönmeğe mecbur olmuşlardır. Mahir Sait Bey ile Avni Kemal Bey'ler İzmir'e geldikten sonra Doktor Nazım Bey ile aralarında bir konuşma daha geçmiştir. Bu konuşmadan sonra tevkif edilerek seyahatlerinin engellenmesinin nedenini öğrenmişlerdir. Avni Bey'in tevkif edilmesinin sebebi Konya'da Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin şubelerini açmak niyeti ile bu seyahate çıktığı iddiasıdır.⁴⁷ Mahir Sait Bey, Doktor Nazım Bey'in İzmir'de bulunduğu sırada Prens Sabahattin Bey ve dostlarının aleyhine dehşetli bir kampanya başlattığını ifade etmektedir.⁴⁸ Aynı dönemde Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti kurucu üyelerinden ve dahilde teşkilat kurmuş olan mensuplarından Doktor Hicri Bey Diyarbakır'da tevkif edilmiştir. Yine Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin İzmir Şubesi üyelerinden Faiz Bey, Adana'da öldürülmüştür.⁴⁹ Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti

22.01.1931, s.2. Mizancı Murad, **Mizancı Murad Bey'in Hatıraları- II. Meşrutiyet Dönemi- Tath Emeller Acı Hakikatler**, Çev. Celile (Eren) Ökten Argıt, İstanbul, Marifet Yayınları, 1977, s.196.

⁴³ Mizancı Murad, **Mizancı Murad Bey'in Hatıraları**, - s.196. Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C. 1- Kısım II, s.82.

⁴⁴ Mahir Said Bey hatıralarında Meşrutiyetin ilanından sonra İzmir'e geldiğini ve oradan da İstanbul'a geçme niyetinde olduğunu ifade eder. İzmir'e geldiği sıralarda Doktor Nazım Bey'le aralarında bir konuşma geçtiğini söyler. Doktor Nazım Bey'in kendisine siz Ankara'lısınız İstanbul'da ne işiniz var dedikten sonra size tavsiyem Ankara'ya kara yolu ile gitmenizdir. Mahir Said Bey bu konuşmadan kısa bir süre sonra İzmir'den hareket ettiğini söylemektedir. Afyon'a geldikleri sırada Avni Kemal Bey ile beraber tevkif edilerek Polis marifeti ile tekrar İzmir'e dönmeye mecbur edildiğini ve bu sayede de seyahatinin kesildiğini ifade etmektedir. Mahir Sait, "31 Mart Vak'ası", Tefrika20, **Politika**, 22.01.1931, s.2.

⁴⁵ Mizancı Murad, **Mizancı Murad Bey'in Hatıraları**, s.196.

⁴⁶ Mahir Sait, "31 Mart Vak'ası", Tefrika20, **Politika**, 22.01.1931, s.2. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.486.

⁴⁷ Mahir Sait, "31 Mart Vak'ası", Tefrika 21, **Politika**, 23.01.1931, s.2. Mahir Said Bey'e göre bu iddia yanlıştır. Çünkü zaten İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti İstanbul'da birleşmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında faaliyetlerine devam etmektedirler. Yapılan bu itirazı rağmen Doktor Nazım Bey, "bu memlekette iki Cemiyet olmaz. Doğrusu buna razı olamayız"; ifadelerini kullanmıştır. Mahir Sait, "31 Mart Vak'ası", Tefrika21, **Politika**, 23.01.1931, s.2.

⁴⁸ Mahir Sait, "31 Mart Vak'ası", Tefrika33, **Politika**, 08.02.1931, s.2.

⁴⁹ Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve**, s.242.

üyelerinden Satvet Lütfi Bey'i İstanbul'da, Necdet Bey'i İzmir'de, Hüseyin Tosun ve Sıtkı Beyleri de Erzurum'da tevkif etmişlerdir.⁵⁰

Bu kişilerin yakalanmasındaki en büyük sebep İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif Prens Sabahattin Bey'e dost olmalarıdır.⁵¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu baskı hareketlerinden maksadı hiç kuşkusuz Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti fikirlerinin taşrada yayılmasını önlemektir.⁵² Ahmet Bedevi (Kuran) Bey'e göre Prens Sabahattin Bey'e yapılan bu hücumlar Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin yeterince anlaşılmasından ve bazı kişisel ihtiraslardan kaynaklanmaktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu tavırları kendi düşüncesinden başka bir düşüncenin hayat hakkı olamayacağı düşüncesinden kaynaklanıyordu.⁵³ Bu hadiseden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti Reis'lerinin kendi fikirlerine muhalif olanlara siyasal hayatta yaşamalarına imkan vermeyeceği siyasetini benimseyeceği anlaşılıyordu. Hatta Cemiyet'in daha tehlikeli olabilecek öldürme yoluna bile gittiği hususunda kuvvetli iddialar mevcuttur.⁵⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne karşı izlemiş olduğu bu baskı siyasetinin nedenleri daha çok ideolojik unsurlar taşıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin benimsemiş olduğu Adem-i Merkeziyet fikrine karşı son derece şüpheli hatta inkara varan bir yaklaşım sergilemiştir.⁵⁵

Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti mensuplarından Doktor Nihad Reşad Bey, Edirne'de iki konferans vermiştir. Reşad Bey, bu konferansta Meşrutiyet'in ilan edilmesinde ordunun hareketini takdir ve tebrik edici konuşmalar ile Meşrutiyet idaresi hakkında halkı bilgilendirmeye çalışmayı hedeflemiştir. Konferansı verdikten sonra Nihad Reşad Bey, İstanbul'a dönmüştür.⁵⁶

Doktor Nihad Reşad Bey, İstanbul'a geldikten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından Manyasizade Refik Bey ile görüşmüştür. Bu görüşmede

⁵⁰ Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve**, s.192.

⁵¹ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.486.

⁵² Sina Akşin, "31 Mart Olayına Değın Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s.548.

⁵³ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.490.

⁵⁴ Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve**, s.242.

⁵⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Ahrar Fırkası: Programı, İçtüzüğü, Beyannameleri", **Liberal Düşünce**, C.2, Sayı 5, Ankara, Kış 1997, s.102. (101-117)

⁵⁶ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.485-486.

Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birleştirilmesi önerisi ortaya atılmıştır.⁵⁷ Doktor Nihad Reşad Bey bu görüşmelerde bulunması için İzmir'de bulunan Fazlı Bey'i İstanbul'a davet etmiştir.⁵⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkezi Umumisi, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile birleşme noktasında yapmış oldukları müzakereler neticesinde olumlu bir düşünce ortaya çıkmıştır.⁵⁹ Bu görüşmelere İttihat ve Terakki Cemiyeti namına Erkan-ı Harp Cemal (Paşa), İsmail Hakkı (Paşa) ve Doktor Bahaattin Şakir Bey'ler; Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti adına Doktor Nihad Reşad Bey, Hüseyin Tosun Bey ve Muhiddin (Paşa) Bey'ler katılmışlardı. Müzakereler karşılıklı hoşgörü içinde cereyan etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti temsilcileri Adem-i Merkeziyetten maksadın Tevsi-i Mezuniyet olduğu gerçeği ise bunda Cemiyet'in bir itirazın olamayacağı görüşlerini ileri sürmüşlerdir. Görüşmelerde İttihat ve Terakki Cemiyeti eğer Adem-i Merkeziyet tabiri böyle anlaşılıyorsa programlarının birleştirilmesi hususunda müzakereler edilebileceğini belirtmişlerdir. Görüşmeler dostane başlamış ve anlaşma ile neticelenmiştir. İki Cemiyet Meclis-i Mebusan'ın açılışına kadar fırka çekişme ve ihtiraslarına meydan verilmemesi hususunda anlaşmışlardır.⁶⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti arasında varılan bu anlaşmada Adem-i Merkeziyet tabirinin tevsii mezuniyet (yetki genişliği) olarak anlaşılması gereğine vurgu yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, Adem-i Merkeziyet kavramı, Kanun-i Esasi'nin 108. ci maddesindeki tevsii mezuniyet tabirini ifade ediyorsa bunun Osmanlı Devleti için herhangi bir tehlikesi olmayacağını ifade etmişlerdir. Böylece iki cemiyet arasındaki birleşmenin önündeki engel kalkmış oldu.⁶¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları birleşme için Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyet'inden bazı talepleri olmuştur. Bu talepler; Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin lağvedilmesi, Terakki namında bir gazetenin neşrinin

⁵⁷ Mahir Sait, "31 Mart Vak'ası", Tefrika33, **Politika**, 08.02.1931, s.2.

⁵⁸ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.486.

⁵⁹ Mahir Sait, "31 Mart Vak'ası", Tefrika33, **Politika**, 08.02.1931, s.2.

⁶⁰ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.486-487.

⁶¹ Seyitdanlıoğlu, "Ahrar Fırkası: Programı, İçtüzüğü, Beyannameleri", s.102. Ahmed Refik, "Prens Sabahaddin Beğ", **Millet**, 20 Ağustos 1324, No:29, s.1. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile 'teşebbüs-ü şahsi, Meşrutiyet, adem-i merkeziyet' cemiyeti bu dakikayı ictimaiyeyi pek güzel takdir ittikleri için aralarında cereyan-ı müzakeratdan sonra bir zemin-i itilaf buldular, birleştiler. Geçenlerde gazetelerin havadis kısmında bu haber-i memnuniyeti Osmanlı karielerine teblig idilmiştir. Hüseyin Cahid, "Adem-i Merkeziyet", **Tanin**, 22 Ağustos 1324, No:35, s.1.

men olunması, bugüne kadar Ademi merkezîyet Fırkası'na mensup olanların İttihat ve Terakki Cemiyet'ine alenen girmeleri ve yemin etmeleridir.⁶²

Prens Sabahattin Bey, İstanbul'a gelmeden önce İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yeni müzakereler olmuş ve neticede Cemiyet ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti birleşmek için anlaşmışlardır.⁶³ Bu birleşmede Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dahil olacaktır. Varılan bu uzlaşma neticesinde Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti kendini fesh ederek ve tüzel kişiliğinden vazgeçerek İttihat ve Terakki Cemiyeti içine dahil olma kararı almıştır.⁶⁴ Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne inkılap etmesinden sonra siyasal hayatta İttihat ve Terakki Cemiyeti adı ile yaşamına devam etmiştir.⁶⁵ Mahir Said Bey'e göre Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti bu birleşmeyi gerçekten arzu etmiştir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tüm üyeleri bu birleşmeyi tasdik etmemiştir. Yani İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden bazı kişiler bu birleşmeye taraftar değildir. Mahir Said Bey'e göre hal böyle olunca iki Cemiyet arasında meydana gelen bu birleşmenin sağlıklı olması zor bir ihtimal idi. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı üyeleri bu birleşmeyi Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'ni dağıtmak için bir araç olarak görmüşlerdi.⁶⁶

⁶² A.C. "İttihat ve Terakki – Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre", **Milliyet**, 13 Teşrinisani 1934, s.2.

⁶³ Mahir Sait, "31 Mart Vak'ası", Tefrika33, **Politika**, 08.02.1931, s.2. "Şimdiye kadar Paris'te Adem-i Merkezîyet ve Teşebbüs-ü Şahsi ve Meşrutiyet namı altında sarf-ı mesai iden cemiyetle Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında bir itilaf ve ittihad-ı tam hasıl olduğundan fîmâbad her iki cemiyetin 'Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti' namı ve programı altında çalışacakları ilan olunur." **İkdam**, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezinden varid olmuştur.", 10 Ağustos 1324-23 Ağustos 1908, No:5117, s.3. Avanzade M. Süleyman, **Ahrar mı İttihadı?**, s.5-6.

⁶⁴ İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, s.33. Vaktiyle (Adem-i Merkezîyet ve Teşebbüs-i Şahsi ve Meşrutiyet) namı altında te'sis iderek bugün (İttihat ve Terakki Cemiyeti) namı altında akd-ı rabîta-i ittîfak iden iki cemiyetin bu hareket-i vatanperveranesi, milletin refah ve terakkisi emrinde senelerce sarf-ı mesai iden ahrarperveran vatanın ne necib-i hayaliyeye tabî' bulduklarını gösterecek en parlak bir meşale ittîfak teşkil ider. Ahmed Refik, "Prens Sabahaddin Beğ", **Millet**, 20 Ağustos 1324, No:29, s.1

⁶⁵ Mahir Sait, "31 Mart Vak'ası", Tefrika33, **Politika**, 08.02.1931, s.2.

⁶⁶ Mahir Sait, "31 Mart Vak'ası", Tefrika33, **Politika**, 08.02.1931, s.2. Prens Sabahattin Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşmesi bazı ittihatçılar tarafından farklı şekilde algılanmıştır. "Bizimle ittihat ettiğini ilan eylemesi şu maksatlara müstenittir. 1-Sabahattin Bey Çarşamba günü deniz tarikile İstanbul'a gidiyor. 2-Hakikati hale vakıf olmayan cemiyetimiz muhiplerini birleştik diye aldatmak istiyor. 3-İntihap zamanında gene bu desise ile refiklerini meclise sokmak niyetindedir." A.C. "İttihat ve Terakki – Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre", **Milliyet**, 13 Teşrinisani 1934, s.2.

Prens Sabahattin Bey, babasının tabutu ile birlikte 21 Ağustos 1324-2 Eylül 1908 tarihinde İstanbul'a gelmiştir.⁶⁷ Ertesi gün yapılan defin törenlerine her kesimden insanlar katılmıştır.⁶⁸ Prens Sabahattin Bey, ilerleyen günlerde toplantıya katılan bazı kişilere iadei ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretler arasında Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin yanı sıra bazı dini müesseseler ile Patrikhane'de vardır. Prens Sabahattin Bey'in Patrikhane'yi de ziyaret etmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hoş karşılanmamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti gazetelerinde Prens Sabahattin Bey'in Patrikhane'yi ziyaret etmesi ile ilgili "Prens Sabahattin Bey Patrikhane'ye gitmiş ve Patrik'in elini öpmüş" şeklinde bir haber yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti arasındaki ihtilaf bu yayınlardan sonra tekrar ortaya çıkmıştır. Ancak Prens Sabahattin Bey, kısa bir süre önce yapılan uzlaşmanın bozulmaması için bu haberlere çok üzülmesine rağmen sessiz kalmıştır. Prens Sabahattin Bey bu yayınlara sükut ettiği gibi Selanik ve Manastır'a seyahate çıkarak oralarda bazı konferanslar tertip etmiştir. Bu konferanslarda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti arasında bir ihtilafın olmadığını anlatmaya çalışmıştır.⁶⁹

Bu görünürdeki birleşmeden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi'nde bir istişare heyeti kurulmuştur. Prens Sabahattin Bey'de istişare heyeti namıyla kurulan "Heyeti Aliye" de görevli olmuştur. Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin diğer üyeleri de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şubelerinde görev almışlardır.⁷⁰ Bu uzlaşmadan sonra Prens Sabahattin Bey ile Cemiyet arasında sık sık müzakereler yapılmıştır. Bu müzakereler esnasında Prens Sabahattin Bey'in yanında Doktor Reşid ve Hüseyin Tosun Bey'lerde bulunmuştu. Yapılan müzakereler esnasında Ahmet Rıza Bey⁷¹ bir gün Prens Sabahattin Bey'e "Sizin

⁶⁷ Ahmet Emin Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1918)**, C.1, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1997, s.69. Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve**, s.237.

⁶⁸ Prens Sabahattin Bey Abdülhamit tarafından gönderilen temsilcilere sizinle sadece şahsınız namına görüşüyorum diyerek cevap vermiştir.

⁶⁹ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.488.

⁷⁰ İrtem, **31 Mart İsyamı ve Hareket Ordusu**, , s.34. Mahir Sait, "31 Mart Vak'ası", **Tefrika33, Politika**, 08.02.1931, s.2.

⁷¹ Ali Hayda Mithat Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni birleştirme çabalarında Ahmet Rıza'dan bir mektup almış ve bu mektuptan edindiği izlenime göre iki Cemiyet arasında bir birleşmenin meydana gelmesinin zor olduğunu anlamıştır.

Ermenilerden ne haber” sorusunu yöneltmişti. Sorulan bu soru üzerine, Prens Sabahattin Bey ile Ahmet Rıza Bey arasında bir tartışma meydana gelmişti. Prens Sabahattin Bey, bu alaycı soru karşısında çok üzülmüş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin toplantılarına o günden sonra katılmama kararı almıştı.⁷² Zaten yapılan toplantılarda önemli konuların görüşülmesi yerine Mahir Said Bey’e göre “hangi şubelere nasıl sobaların alınacağı” gibi konuların tartışılmasından Prens Sabahattin Bey son derece rahatsız olmuştu. Prens Sabahattin Bey,İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri tarafından kendisine gösterilen kötü muameleden sonra diğer müzakerelere katılmamıştı.⁷³ Bu birliktelik, Ahmet Saib Bey’e göre, kişisel hislerin ön plana çıkmasıyla uzun bir süre yaşamamıştı. Ahmet Saib Bey’e göre Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları Prens Sabahattin Bey’e karşı olan hislerini ön plana çıkarmıştır.⁷⁴

Prens Sabahattin Bey, anlaşmanın bozulmaması için İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumi içtimalarında hazır bulunmayı kabul etmiştir. Ancak Cemiyet mensupları Prens Sabahattin Bey’e de İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne büyük yardımlarda bulunmuş olan Prens Mehmet Ali Fazıl ve diğer Mısır Prenslarına uygun görülen “protokoler” bir mevki önermiştir. Prens Sabahattin Bey’e önerilen bu mevki fonksiyonel bir mevki değildir. Bu yüzden Sabahattin Bey, birkaç defa katılmış olduğu bu toplantılara gitmekten vazgeçmiştir.⁷⁵ Bu hadiselerden sonra Prens Sabahattin Bey, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında meydana gelen birleşmenin samimi olmadığına kanaat getirmişti. Prens Sabahattin Bey’e göre Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti büyük bir hatada bulunmuş ve bu birleşmeye inanarak Cemiyeti lağvetmiştir.⁷⁶

Prens Sabahattin Bey ve arkadaşları seçim çalışmalarına başladılar. İlk iş olarak Cemiyet’in açık olmayan seçim beyannamesini tetkik etmeye çalıştılar. Cemiyet’in beyannamesinde açık olmayan noktalar hususunda toplumu aydınlatmak

Çünkü Ahmet Rıza Bey kendi düşüncesini kabul etmeyen hiç kimse ile anlaşamaz bir kişilikti. Ahmet Rıza Bey, mektubunda şu ifadeleri kullanmıştır. “size Cemiyet Nizamnamesini gönderiyorum. O Nizamnamenin mündericatını harfiyen kabul edenler bizimle birleşmiş sayılır”. Ali Haydar Mithat, **Hatıralarım 1872-1946**, Mithat Akşit Yayını, İstanbul, 1946, s.180.

⁷² İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, Haz., s.34.

⁷³ Mahir Sait, “31 Mart Vak’ası”, Tefrika33, **Politika**, 08.02.1931, s.2.

⁷⁴ Ahmet Saib, **Tarihi Meşrutiyet**, Dersaadet, Gayret Kütüphanesi Yayınları, 1328, s.74.

⁷⁵ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.489.

⁷⁶ Mahir Sait, “31 Mart Vak’ası”, Tefrika33, **Politika**, 08.02.1931, s.2.

istiyordu. Bu seçim beyannamesi ile ilgili olarak Mahir Said Bey ve arkadaşları Eylül ayı içinde bir “izahname” hazırlayarak İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezine takdim ettiler. Mahir Said Bey, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır. “Eylül ayı içinde seçim çalışmaları başlamıştır” dedikten sonra “birkaç arkadaşla beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin muğlak ifadelerle beyan ettiği seçim bildirgesini daha anlaşılır bir hale getirmeye” çalıştıklarını söyler. Bu çalışmayı bitirdikten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezi umumisine sunarlar. Mahir Said Bey, amaçlarının “pamuk ipliğine” bağlı bir şekilde sürmekte olan “birlikteliğin büsbütün koparılmaması”dır.⁷⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin dağılmış olmasından dolayı bu örgütün mensupları tarafından hazırlanan tavsiye ve telkinleri önemsemez duruma gelmişlerdi.⁷⁸ Mahir Said Bey, aynı tarihlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının kendilerine “intihabatta nezaret işini filan ve falan zatlara havale ettik, sizlerin yorulmasına lüzum kalmadı...” ifadelerini kullandıklarını söylemektedir. Mahir Said Bey’e göre bu ifadelerden çıkarılacak sonuç “artık İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde kalmamamız” gerektiği idi. Bu tavırlardan sonra ayrılık kesinleşmiş oldu.⁷⁹ Yani İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti üyelerine İttihat ve Terakki içinde hayat hakkı tanımayacağıının anlaşılması üzerine ayrılık kaçınılmaz olmuştu. Bunun üzerine çoğunluğu Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti üyelerinden oluşan insanlar tarafından Ahrar Fırkası kurulmuştur.⁸⁰ Mahir Said Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin muğlak seçim bildirgesini anlaşılır hale getirmek için kaleme aldıkları beyanname ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır. “Bir çok tettebbu ve tetkik neticesinde hazırlanan intihap programı da; biraz tadil ve tevsii edildi ve bir fırka programı şekline konuldu.” Mahir Said Bey, Osmanlı Ahrar Fırkası’nın bu şartlarda ortaya çıktığını belirtmektedir.⁸¹

Meşrutiyet’in ilk günlerinde meşruti sistemin halka anlatılması maksadı ile çeşitli nutuklar tertip ediliyordu. Bu nutukları söyleyen kişilerden bazıları Selim Sırrı (Tarcan), Nureddin Ferruh, Kıbrıslı Tevfik Şevket Beyler ve Rıza Tevfik Beylerdir. Bu kişilerden

⁷⁷ Mahir Said, “31 Mart Vak’ası”, Tefrika34, **Politika**, 10.02.1931, s.2.

⁷⁸ İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, s.34-35.

⁷⁹ Mahir Said, “31 Mart Vak’ası”, Tefrika34, **Politika**, 10.02.1931, s.2.

⁸⁰ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.490.

⁸¹ Mahir Said, “31 Mart Vak’ası”, Tefrika34, **Politika**, 10.02.1931, s.2.

Nureddin Ferruh Bey ve Rıza Tevfik Bey, Prens Sabahattin Bey'in vermiş olduğu konferanslara katılmış ve onun fikirlerinden çok etkilenmiştir. Aynı dönemde Nureddin Ferruh Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinden Talat Bey'le bir görüşme yapmıştır. Nureddin Ferruh Bey, Prens Sabahattin Bey ile Talat Bey'in ileri sürmüş oldukları düşüncelerinde özellikle ilmi açıdan çok farklı bir konumda bulunduğunu analiz eder. Bunun üzerine Nureddin Ferruh Bey, Prens Sabahattin Bey'in fikirlerindeki ilmi derinlikten etkilenerek bu fikirler üzerinde çalışmalar yapar. Nureddin Ferruh Bey, yapmış olduğu çalışmalar neticesinde Prens Sabahattin Bey'in ilmi derinlikli fikirlerinin Osmanlı Devleti'nin kurtulması ve ilerlemesi için daha faydalı fikirler olduğuna kanaat getirir. Nureddin Ferruh Bey, bu düşünceye sahip olduktan sonra Prens Sabahattin Bey ile görüşme talebinde bulunur. Prens Sabahattin Bey, Nureddin Ferruh Bey'in görüşme talebini olumlu karşılar. Bunun üzerine Nureddin Ferruh Bey ile Prens Sabahattin Bey bir araya gelerek bir toplantı yaparlar. Bu toplantı esnasında Nureddin Ferruh Bey, Sabahattin Bey'e Parlamento sistemlerinin vazgeçilmez unsurlarından olan bir siyasi teşekkül vücuda getirmek hususunda Prens'ten ricada bulunmuştur. Nureddin Ferruh Bey tarafından yapılan bu talebe Prens Sabahattin Bey, siyaset ile iştiğal etmeyeceğini belirttikten sonra bu isteğe kayıtsızda kalmamıştı. Prens Sabahattin Bey, Nureddin Ferruh Bey'e bir siyasi teşekkül vücuda getirme hususunda kendi arkadaşlarını tavsiye edebileceğini söylemiştir. Prens Sabahattin Bey'in siyasi Fırka'nın teşekkül ettirilmesi için vermiş olduğu isimler arasında Celalettin Arif Bey, Mahir Said Bey ve Fazlı Beyler vardır. Daha sonra Prens Sabahattin Bey, bu üç isme bir fırka teşekkülü için Nureddin Ferruh Bey ile görüşüğünü açıklamış ve eğer arzu ederseniz böyle bir Fırka'nın tesis edilmesini sağlayabilirsiniz tavsiyesinde bulunmuştur. Bu bilgi ve tavsiye üzerine bu üç isim Nureddin Ferruh Bey ile görüşmelere başlamıştır. Nureddin Ferruh Bey ile Celalettin Arif Bey, Mahir Said ve Fazlı Beyler arasında yapılan müzakereler neticesinde bir Fırka'nın kurulması gereği üzerinde anlaşmışlardır.⁸² Prens Sabahattin Bey ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında meydana gelen uzlaşmazlık neticesinde yapılan çalışmalar yeni bir oluşumun meydana gelmesini netice vermiştir. Bu yeni oluşum Prens Sabahattin Bey, Rumeli Seyahatine çıktığı sıralarda Ahrar Fırkası ismiyle Türk Siyasal Hayatında yerini almıştır.⁸³

⁸² Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.498-499.

⁸³ İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, , s.35.

Ahrar Fırkası içinde kurucu ve etkin konumunda bulunanlar arasında Fazlı Bey, Celallettin Arif Bey, Nureddin Ferruh Bey, Amasya Mebusu, İsmail Hakkı Paşa, Kıbrıslı Şevket, Nazım Celal, Suphi, Ziya, Rıza Nur Bey⁸⁴, Zöhrap Efendi ve Kazanova Efendiler vardır.⁸⁵

Ahrar Fırkası'nın kurucuları, Kıbrıslı'ların yalılarında toplanarak müzakerelerde bulunmaya başlamışlardı. Bu müzakereler esnasında Ahrar Fırkası nizamnamesi de teşkil etmişti. Nizamname, çok uzun müzakere ve tetkikler neticesinde Leh asıllı bir hukukçu ve Osmanlı Devleti'nde hukuki danışmanlık yapmak maksadıyla bulunmakta olan Kont Ostrog'un katkılarıyla meydana çıkmıştır.⁸⁶ Ayrıca Salon ve Bebi Kazanova'nın da emeği geçmiştir.⁸⁷

Ahrar Fırkası'nın kurulmasında etkin olan isimlerden bazıları uzun bir süredir Prens Sabahattin Bey ile aynı dava için bir arada bulunan kişilerdir.⁸⁸

Satvet Lütfi Bey, Ahrar Fırkası teşekkül ettikten sonra Hüseyin Cahit Bey'e kendilerine katılması için müracaat etmiştir. Hüseyin Cahit Bey'in bu teklife cevabı "bağımsız kalmayı tercih ediyorum"⁸⁹ olmuştur. Satvet Lütfi Bey, bu teklifi Hüseyin Cahit Bey'e götürdüktan bir süre sonra Prens Sabahattin Bey, İstanbul'a gelmiştir. Prens Sabahattin Bey'in İstanbul'a gelmesinden bir süre sonra Satvet Lütfi Bey, Hüseyin Cahit Bey'e aynı teklifi tekrar iletmiştir. Hüseyin Cahit Bey'in bu ikinci teklife de cevabı hayır olmuştur. Hüseyin Cahit Bey'in ısrarla Ahrar Fırkası'na katılması için tekliflerin sunulmasının nedeni Tanin gibi bir gazetenin de Fırka'nın yayın organı olması ihtimalidir.⁹⁰ Ahrar Fırkası, Hüseyin Cahit Bey gibi bir kişiliği hem Ahrar Fırkası'na kazandırmak hem de Tanin gazetesini Fırka'nın yayın organı yapmak maksadı ile bu kişinin kendi saflarına katılması için büyük gayret sarfetmiştir.

⁸⁴ Ahrar Fırkasının kurucuları arasında bulunduğu sadece Mahir Sait Bey tarafından iddia edilmektedir.

⁸⁵ Mahir Sait, "31 Mart Vak'ası", Tefrika34, **Politika**, 10.02.1931, s.2. İrtem, **31 Mart İsyamı ve Hareket Ordusu**, s.35.

⁸⁶ İrtem, **31 Mart İsyamı ve Hareket Ordusu**, s.35.

⁸⁷ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.499.

⁸⁸ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.498.

⁸⁹ İrtem, **31 Mart İsyamı ve Hareket Ordusu**, , s.36.

⁹⁰ İrtem, **31 Mart İsyamı ve Hareket Ordusu**, , s.36.

C- Fırka'ya Katılanlar ve Hareketin Liderleri

Fırka'ya dahil olmak isteyenler için şartlar, Nizamname'nin beşinci maddesinde belirtilmiştir. Bu maddeye göre, Osmanlı Ahrar Fırkası'nın programını kabul eden hükümlerine uyan ve rüşd sahibi olan her Osmanlı vatandaşı Fırka'ya girmekte serbesttir. Altıncı maddede Fırka'ya girmek isteyenlerin bu taleplerini şifahen veya bir yazı ile talep etmesi gerekmektedir. Böyle bir talebe sahip kişinin ayrıca Fırka'ya mensup olan iki kişi tarafından takdim olunması, bu teklifin de fırka idare meclisinin oy çokluğuyla Fırka'nın azalığına kabul edilmesi lazımdır. Yedinci maddede fırkayı terk etmek isteyen kişi fırkadan istediği vakitte ayrılma hakkına sahiptir.⁹¹

Ahmet Bedevi (Kuran) Bey, Ahrar Fırkası'nın üye kayıtlarında çok titiz davrandığını ifade etmektedir. Yani Fırka'ya üye olmak isteyen her adayı üyeliğe kabul etmemiştir.⁹²

Ahrar Fırkası'nın en önemli kişisi Prens Sabahattin Bey'dir. Prens Sabahattin Bey, Fırka'nın kuruluşunda önemli katkıları olmuş Fırka'ya düşünsel ve maddi anlamda yardımlar da bulunmuş ancak fırka mensupları tarafından düşünülen başkanlığı kabul etmediği gibi resmen fırka mensubu da olmamıştır. Prens Sabahattin Bey, Ahrar Fırkası'na katılmamasının sebebini Osmanlı Devleti'nin fikri düzeyde ilerlemesine katkıda bulunmak amacıyla bazı çalışmalar gerçekleştirmek istemesi olarak ifade etmiştir.⁹³

Fırka'ya katılanlar arasında Fırka'nın kurucularının yanında Meclis-i Mebusan seçimlerinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ilk ayrılan Doktor

⁹¹ **Osmanlı Ahrar Fırkası Nizamname-i Dahili**, İstanbul, Matbua-i Amire, 1324, s.3.

⁹² Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.504.

⁹³ Sacit Kutlu, **Didar-ı Hürriyet – Kartpostallarla II. Meşrutiyet (1908-1909)**", İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 131. Prens Sabahattin Bey, hiçbir Fırka'ya katılmayarak yani fırkasız kimliği ile gazetelerde düşünceleri ile ilgili izahatlar kaleme alıyor, çeşitli konferanslar veriyordu. Prens Sabahattin Bey, Ahrar Fırkası'na intisap etmemiş olmasını bağımsız kalarak vazifelerini daha iyi yerine getirebileceğine inanmasından kaynaklanıyordu. Prens Sabahattin Bey, Osmanlı Devleti'nin kurtulması için bir parti içinde mücadele etmekte, partilerden bağımsız partilerüstü bir danışman ve yol gösterici gibi kalmak istemiştir. Ancak I. Jön Türk Kongresi'nden beri ikiye ayrılan hareketin diğer kanadını temsil edenler Prens'in bu taleplerini ve hareketini hoş karşılamamışlardır.

⁹³ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, C.1, Ankara, TBMM Yayınları, 1982, 4 Kanun-u evvel 1324, s.4

⁹³ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Partiler - İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 185.

Rıza Nur Bey'de bulunmaktadır. Rıza Nur Bey, bir ara Arif Hikmet Bey ile birlikte Meclis-i Mebusanın en genci sıfatıyla Meclis Katipliği yapmıştır.⁹⁴ Rıza Nur Bey, Fırka'nın feshedilmesinin gereğine ilişkin Nureddin Ferruh Bey ile şiddetli tartışmalar yapmış ve Fırka'nın kapatılmasını istemiştir.⁹⁵

Ahrar Fırkası, kurulduğu ilk günlerde aydınlar tarafından sempati ile karşılanmıştır. Hilmi Bey'e göre Fırka'nın en önemli elemanları arasında Kamil Paşa, Damat Salih Paşa, siyasi yazarlardan Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Ali Kemal Beyler, Mevlanzade Rifat, Dr. Nihat Reşad (Belger), Tahir Hayrettin, Miralay İsmail Hakkı ve Beyrut Valisi Ethem Beyler vardı.⁹⁶ Ayrıca Ahrar Fırkası Katib-i Umumi vekili Ziya Bey⁹⁷ de Fırka'ya katılanlar arasındadır. Ahrar Fırkası teşekkül edince Fırka'nın kurucusu konumunda bulunanlar dışında Fırka'ya ilk intisab eden Hallacyan Efendidir.⁹⁸ Mahir Said Bey'e göre Müessisler içinde İsmail Hakkı Paşa, Celaleddin Arif, Nureddin Ferruh, Kıbrıslı Şevket, Nazım Celal, Suphi Ziya, Tevfik, Yusuf Ziya ve Rıza Nur Beylerle Zöhrap ve Kazanova Efendiler bulunuyordu.⁹⁹

Hizmet gazetesinde Hüseyin Fehmi Bey tarafından kaleme alınan "Sadr-ı Azam ve Fırka-i Ahrar" isimli makalede "Kamil Paşa meslek-i siyasesinin İngiltere politikasına esaretden ibaret olduğunu kabul idersek evvela Ahrarın programıyla bu politika beyninde bir ayniyet bulunduğu kabulü lazım gelir. O tarz siyaseti takib için Paşa'nın Ahrara temayül itmesi buna delil-i katidir. Şu halde İngiltere Politikasının mahiyeti mevzu-u bahs olduğu sırada Ahrarın süluk itdiği mezheb-i siyaseti bundan farklı ad itmek icab ider."¹⁰⁰ ifadelerini kullanmıştır.

⁹⁴ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C.1, 4 Kanun-u evvel 1324, s.4

⁹⁵ Tunaya, **Siyasal Partiler**, s.185.

⁹⁶ Münir Süleyman Çopanoğlu, **Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, İstanbul, Pınar Yayınevi, 1964, s.39.

⁹⁷ Akşin, "31 Mart Olayına Değın Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", s.560. "Bir çok tettebbu ve tetkik neticesinde hazırlanan intihab programı da; biraz tadil ve tevsi edildi ve bir fırka programı şekline konuldu. Osmanlı Ahrar Fırkası işte bu suretle teessüs etti. Müessisler meyanında İsmail Hakkı Paşa, Celaleddin Arif, Nureddin Ferruh, Kıbrıslı Şevket, Nazım Celal, Suphi Ziya, Tevfik, Yusuf Ziya ve Rıza Nur Beylerle Zöhrap ve Kazanova Efendiler bulunuyordu. Programı Adem-i Merkeziyet esasına istinad ve ahrarane bir çok mevaddı ihtiva ediyordu." Mahir Said Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 10.02. 1931, Tefrika 34, s. 2.

⁹⁸ Süleyman Kani İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2003, s.36.

⁹⁹ Mahir Said Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 10.02. 1931, Tefrika 34, s.2. Avanzade M. Süleyman Bey'e göre "Prens Sabahaddin Beğ cemiyeden ayrılunca rufekasıyla Ahrar Fırkasını teşkil eylemişlerdi. Said ve Rıza Paşa'larla Ahmet Fazlı, Ali Kemal, Murad ve Nureddin Ferruh Beğlerle mubusandan ve anasır-ı hristiyaniden daha sair bir çok meşhur ve muteber zevat bu Fırka'ya" dahil olmuştur. Avanzade M. Süleyman, **Ahrar mı? İttihad mı?**, İstanbul, Karabet Matbaası, 1324, s.6.

¹⁰⁰ Hüseyin Fehmi, "İttihadiyyun-ve- Ahrar", **Hizmet**, 5 Şubat 1324-18 Şubat 1909, No:5274, s.1.

Hizmet gazetesinde yayınlanan bu yazılara göre, Ahrar Fırkası ile Kamil Paşa'nın yakınlaşmasının nedenlerinden birinin her iki tarafında İngiltere taraftarı olmasıdır.

Celal Bayar'a göre Ali Kemal Bey, Ahrar Fırkası'nın faal üyesidir. Bayar'a göre Meşrutiyet'in ilk siyasi fırkası olan Ahrar Fırkası'na katılanlar kültürlü ve değerli insanlardır. Ancak bu insanlar Bayar'a göre iyi bir örnek olmamış ve Osmanlı Devleti içinde sağlam bir geleneğin oluşmasına katkıda bulunamamıştır.¹⁰¹

İsmail Kemal ve Ali Kemal Beyler'in Fırka'ya katılmasını isteyenler kadar, katılmasını istemeyenler de mevcuttu. Ali Kemal Bey'in Ahrar Fırkası'na katılmasına karşı çıkanların temel nedeni Abdülhamit'in Jurnalcileri arasında olduğunun düşünülmesidir. İsmail Kemal Bey'in Fırka'ya intisabına karşı olma nedenleri ise, bu kişinin 1902 tarihinde Abdülhamit'e karşı planlanan ihtilal teşebbüsünde ihanetle suçlanmasıdır.¹⁰² Bu yüzden bu isimlerin Ahrar Fırkası'na intisabı Fırka üyelerinden bazı kimselerin tepkisine yol açmıştır. İsmail Kemal ve Ali Kemal Bey¹⁰³'lerin Fırka'ya katılmasıyla Doktor Rıza Nur, Fazlı Bey, Celalettin Arif Bey ve Mahir Said Beyler Ahrar Fırkası'ndan istifa etmişlerdir. Bu kişilerin Ahrar Fırkası'ndan istifası Fırka'nın zor durumlara düşmesine neden olmuştur.¹⁰⁴ Fırka'nın zor duruma düşmesinin en önemli nedeni hiç kuşku yoktur ki Prens Sabahattin Bey, gibi bir kişiliğin desteğinin kaybedilmesi tehlikesidir. Çünkü istifa edenlerden Fazlı Bey, Celalettin Arif Bey ve Mahir Said Bey'ler Prens Sabahattin Bey'in uzun süreden beri birlikte çalıştıkları aynı yolda ilerleyen dava arkadaşları olmalarıdır. Bu kişilerin istifası Prens Sabahattin Bey'in Ahrar Fırkası'na olan desteğini çekmesini netice verebilecek bir konuma gelme tehlikesini beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda diğer cemiyet ve fırkalara karşı Prens gibi bir ismin Ahrar Fırkası'ndan uzaklaşma tehlikesi toplum katlarında Fırka'nın popülaritesinin azalabileceği endişesini netice vermiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli

¹⁰¹ Celal Bayar, **Bende Yazdım**, C.1, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s.127.

¹⁰² Sina Akşin, "31 Mart Olayına Değın Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Doç. Dr. Cem Sar'a Armağan, C.XXVII, Eylül 1972, No:3, s.560. (s.541-560)

¹⁰³ Ahrar Fırkası azaları tarafından Ali Kemal Bey'in Fırka'ya intisabına gösterilen tepki ile bu zatın fırka tarafından hem 1908 genel seçimlerinde hem de 1909 ara seçimlerinde fırka tarafından mebus adayı gösterilmesi hususunda bir çelişki vardır.

¹⁰⁴ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.504.

muhalfi konumunda bulunan Prens Sabahattin Bey ve arkadaşlarının Fırka'dan ayrılmaları önemli bir nüfuz kaybını da beraberinde getirecektir.

Oysa, Prens Sabahattin Bey'in fikirleri Osmanlı toplumu içinde gün geçtikçe önem ve ağırlık kazanmaya başlamıştır. Önemli Jön Türk liderlerinden olan Prens Sabahattin Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında bir denge unsuru vazifesini görüyor ve bunun neticesinde Cemiyeti'n siyasetinden memnun olmayanların önemli adresleri konumuna geliyordu.

Rıza Nur Bey, Ahrar Fırkası'nın "erkan ve müessislerinin" kimler olduğu sorusuna verdiği cevapta Fırka'nın erkan ve müessislerinden bazılarının isimlerini beyan etmiştir. Bu isimler şunlardır:

*"Amasya Mebusu İsmail Hakkı Beğ, Ankara Mebusu Mahir Said Beğ, Cidde Mebusu Kasım Zeynel, Osmanlı gazetesi sahibi Ahmet Fazlı Beğ, Mekteb-i Hukuk-i Muallimlerinden Celaleddin Arif Beğ, Saday-ı Millet sermuaharriri Ahmet Samim Beğ, Esfaliyedi Efendi, İstanbul Mebusu Zöhrap Efendi, Berat Mebusu İsmail Kemal Beğ, İstanbul Mebusu Kozmide Efendi, İstanbul Mebusu bazabazayan Efendi, Ziya paşazade Suphi Beğ, Kazanova efendi, Adliye müfettişlerinden Yusuf Ziya Beğ, Beyrut valisi sabık Edhem Beğ, Kıbrıslızaade Şevket Beğ, Ali Kemal Beğ, Nureddin Ferruh Beğ"*¹⁰⁵

Ahrar Fırkası, Meclis-i Mebusanın açılmasından sonra Meclis'te kuvvetli bir muhalefet grubu teşkil ettirmek için çaba harcamıştır. Ahrar Fırkası, seçimlerden kısa bir süre sonra bu hedefe ulaşmıştır. Meclis çatısı altında yaklaşık 60-70 arasında Mebus¹⁰⁶

¹⁰⁵ **Saday-ı Millet**, "Rıza Nur Beğden", 21 Kanunisanı 1325, No:65, s.1.

¹⁰⁶ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, Çev. Ayda Erbal, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.375-446.

- Kosova Vilayeti Üsküp Sancağı'ndan Arnavut Hoca Sait Efendi
- Kosova Vilayeti Seniçe (Yeni Pazar-Novı Bazar) Sancağından Arnavut Hasan Muhiddin Bey
- Kosova Vilayeti Piriştine Sancağından Arnavut Hasan Fuad Paşa
- Kosova Vilayeti Piriştine Sancağından Sırb Sava Stoyanovich
- Kosova Vilayeti Piriştine Sancağından Arnavut Volçetrinli Hasan Bey
- Kosova Vilayeti Prezrin Sancağından Arnavut Prezrinli Yahya Bey
- Kosova Vilayetin Taşlıca Sancağından Arnavut Ali Vasfi Bey
- Yanya Vilayeti Ergiri Sancağından Rum Yannakis Mammopoulos
- Yanya Vilayeti Ergiri Sancağından Arnavut Müfid Bey
- Yanya Vilayeti Berat Sancağından Arnavut Aziz Paşa Vrione
- Yanya Vilayeti Berat Mebusu Arnavut İsmail Kemal Bey
- Manastır Vilayeti Manastır Sancağından Rum Traianos Nallis
- Manastır Vilayeti Manastır Sancağından Mehmet Vasıf Bey
- Manastır Vilayeti Debre Sancağından Arnavut Dukacınzade Mustafa Sabri Bey
- Manastır Vilayeti Debre Sancağından Arnavut Fisatzade Şevket Efendi
- Manastır Vilayeti Serfiçe Sancağından Rum Harissos Vamvakas
- Selanik Vilayeti Selanik Sancağından Yorgaki Arkas
- Selanik Vilayeti Selanik Sancağından Yorgos Honaios
- Selanik Vilayeti Drama Sancağından Türk Agah Efendi
- Selanik Vilayeti Siroz Sancağından Türk Yusuf Naşid Bey
- Edirne Vilayeti Edirne Sancağından Türk Rıza Tevfik Bey
- Edirne Vilayeti Gümülcine Sancağından Türk İsmail Hakkı Bey
- İstanbul Vilayeti Ermeni Krikor Zohrap
- İstanbul Vilayeti Rum Pantoleon Cosmidis
- İstanbul Vilayeti Türk Tahir Hayreddin Bey
- İstanbul Vilayeti Çatalca Mutasarrıflığından Rum Dimitris Zaphiropoulos

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamış olduğu politikalarından rahatsızlığı sebebiyle Ahrar Fırkası'na katılmışlardır. Bu 60-70 mebusun Ahrar Fırkası'na katılmasıyla Fırka'nın mecliste bir grubu olmuştur. Bu mebusların kontrol edilmesine çalışılmıştır. Ahrar Fırkası'na özellikle Arap, Arnavut, Rum ve Ermeni Meb'uslar ilgi göstermiştir. Ahrar Fırkası'na katılan Mebuslar arasında Kirkor Zöhrap, Doktor Rıza Nur Bey, Yorgo Boşo Efendi, İsmail Kemal Bey dönemin önemli isimleri arasında yer almıştır.

Ahrar Fırkası başkanlık sorununu çözememiştir. Yani başkanlık fırka için çözülememiş bir yapısal sorun olarak durmaktadır. Fırka'nın bir "reisi" bulunmamaktadır. Fırkanın resmi bir reisinin olmamasından dolayı fırka başkanlığı için adı geçen kişilerin sayısı birden fazladır.¹⁰⁷

Tanın gazetesi Ahrar Fırkası'nın başkanı olarak bazen Prens Sabahattin'i, bazen Kamil Paşa'yı bazen de İsmail Kemal Bey'i göstermişti.¹⁰⁸

İstanbul Vilayeti İzmit Mutasarrıflığından Türk Hafız Rüşdü Efendi
Hüdavendigar Vilayeti Bursa Sancağından Türk Hafız Ahmed Hamdi Efendi
Hüdavendigar Vilayeti Karesi (Balıkesir) Sancağından Türk İbrahim Vasfi Efendi
Konya Vilayeti Konya Sancağından Türk Şeyhzade Zeynelabidin Efendi
Konya Vilayeti Teke (Antalya) Sancağından Mehmet Hamdi (Yazır)
Ankara Vilayeti Ankara Sancağından Türk Mahir Said Bey
Ankara Vilayeti Kayseri Sancağından Türk İmamzade Ömer Mümtaz Efendi
Ankara Vilayeti Kayseri Sancağından Türk Hacı Kasım Efendi
Kastamonu Vilayeti Sinop Sancağından Türk Rıza Nur Bey
Kastamonu Vilayeti Bolu Sancağından Türk Habib Bey
Trabzon Vilayeti Trabzon Sancağından Türk Haznedarzade Mahmud Mahzar Bey
Sivas Vilayeti Sivas Sancağından Ermeni Nazareth Daghavarian
Sivas Vilayeti Sivas Sancağından Türk Ahmed Şükru Efendi
Sivas Vilayeti Amasya Sancağından Türk Miralay İsmail Hakkı (Mumcu) Bey
Sivas Vilayeti Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) Sancağından Türk Ömer Fevzi Efendi
Sivas Vilayeti Tokad Sancağından Türk Hoca Mustafa Sabri Efendi
Erzurum Vilayeti Erzurum (Erzurum) Sancağından Türk Hacı Şevket Efendi
Erzurum Vilayeti Bayezid Sancağından Türk Süleyman Sudi (Acarbey)
Mamuret ül-Aziz Vilayeti Dersim (Tunceli) Sancağından Kürd Ömer Lütfi Fikri Bey
Halep Vilayeti Halep Sancağından Arap Muhammad Baha Am-Din al-Amiri
Halep Vilayeti Halep Sancağından Arap Cabrizade Abd al-Nafi Paşa
Beyrut Vilayeti Beyrut Sancağından Arap Rida al-Sulh
Beyrut Vilayeti Akka Sancağından Arap Şeyh As' Adem-i Merkeziyet Tawfiq Efendi Shuqair
Beyrut Vilayeti Lazkiye Sancağından Dürzi Emir Amin Bey Arslan
Kudüs-ü Şerif Sancağından Arap Said al-Husseini Bey
Kudüs-u Şerif Sancağından Arap Hafız al-Said Bey
Suriye Vilayeti Şam-ı Şerif (Şam) Sancağından Arap Rushdi al-Sham'a
Suriye Vilayeti Şam-ı Şerif (Şam) Sancağından Arap Shafiq Mu'ayyad al-Azam
Suriye Vilayeti Şam-ı Şerif (Şam) Sancağından Arap Shuri al-Asali
Suriye Vilayeti Hama Sancağından Arap Khalid al-Barazi
Suriye Vilayeti Hama Sancağından Arap Abd al-Hamid al-Zhrawi
Zor Sancağından Türk Hızır Lütfi Efendi
Musul Vilayeti Musul Sancağından Arap Davud Yusufani
Basra Vilayeti Basra Sancağından Arap Seyyid Talib ibn Receb
Hicaz Vilayeti Mekke Sancağından Arap Şerif Abdullah Efendi
Hicaz Vilayeti Cidde Sancağından Kasım Zeynel Efendi
Yemen Vilayeti San'a Sancağından Arap Seyyid Hussein ibn Ali Abd al-Qadir
Trablus Garb Vilayeti Trablus Garb Sancağından Arap Ferhad Efendi
Bingazi Sancağından Arap Yusuf Shatwan

¹⁰⁷ Tunaya, **Siyasal Partiler**, s.183.

¹⁰⁸ Çopanoglu, **Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri....**, s.40

Fırka'nın manevi başkanı Prens Sabahattin Bey'di. Fırka'nın programının temelini de Prens Sabahattin'in "Adem-i Merkeziyet" fikirleri oluşturuyordu.¹⁰⁹

Oysa Prens Sabahattin Bey, Ahrar Fırkası'nın adayı olmadığını beyan etmiştir. İstanbul seçimlerinden birkaç gün evvel yüksek mektep talebelerinin isteği üzerine Fevziye Kıraathanesinde bir konferans vermiştir. Prens Sabahattin Bey bu konferansında "... Biz, ne mebusluğa, ne memurluğa namzed olduk, hiçbir kuvve-i beşeriyeden şahsımız namına hiçbir muavenet istemedik, istemiyoruz. Hükümet-i sabıkaya karşı ne kadar müstakil isek, hükümet-i hazırda ve müstakbeleğe karşı da o kadar müstakiliz ve o kadar müstakil olacağız"¹¹⁰ ifadelerini kullanmıştır.

Fırka için öngörülen başkanlardan biri de İsmail Kemal Bey'dir. İsmail Kemal Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne şiddetli muhalefeti ile tanınan Berat Mebusudur. Enver Ziya Karal, İsmail Kemal Bey'i Ahrar Fırkası Başkanı ve aynı zamanda İngiliz çıkarlarını temsil eden bir kişi olarak takdim eder.¹¹¹ Knight'a göre, Ahrar Fırkası'nın lideri konumunda Arnavut İsmail Kemal Bey bulunmaktadır. İsmail Kemal Bey, hırslı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli muhalifi idi. Knight'a göre, İsmail Kemal Bey liberal görüşlü bir kişi değildir. Ancak Knight, İsmail Kemal Bey'in Ahrar Fırkası'na sırf çıkar sağlamak için girdiğini ve kendi görüşleri doğrultusunda Fırka'nın teşkilatlanmasını gerçekleştirmeye çalıştığını iddia etmektedir.¹¹² İsmail Kemal Bey, Prens Sabahattin Bey'le Avrupa'da uzun yıllar birlikte bulunmuştur. 31 Mart'ın ilk günlerinde Meclis-i Mebusanda Ahrar Fırkası vekillerine grup başkanlığı yapmıştır. Ancak tüm bu iddialara karşılık İsmail Kemal Bey'in fırka üyeliği ve başkanlığı gibi yakıştırmalardan bazı Ahrar Fırkası mensupları son derece rahatsız olmuştur. Hatta İsmail Kemal Bey ile Ahrar Fırkası arasındaki ilişki önlenmeye çalışılmıştır.¹¹³ Ahrar Fırkası'nın faaliyetlerine son verdiği iddia edilen Beyanname'sinde İsmail Kemal Bey'in başkanlığıyla ilgili ifadeler rastlanmaktadır. Beyanname de belirtilen "Vakıa bir aralık Fırka-i Ahrar'ın

¹⁰⁹ Mevlanzade Rifat, **Mevlanzade Rifat Bey'in Anıları**, Hazırlayan Metin Martı, II. Baskı, İstanbul, Arma Yayınları, 1992, s.20. O devrenin faal politikacılarında olan Bezmi Nusret (Kaygusuz) Bey'e göre Ahrar Fırkası'nın esas kurucusu (bânisi) Prens Sabahattin Bey'dir. Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir, İhsan Gümüşayak Matbaası, 1955, s.55. Yazarın bu kitabı aynen "Bir Rüya Gibi" ismiyle de basılmıştır. Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Rüya Gibi**, İzmir, 1955, s.56.

¹¹⁰ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, s.492.

¹¹¹ Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.V, s.147.

¹¹² Knight, **Türkiye Bir Millet Uyanışı 1908 Devrimi**, s.276.

¹¹³ Tunaya, **Siyasal Partiler**, s.184. BAK **İkdam**, 3 Teşrin-i sani 1325.

riyasetini işgal etmiş olan İsmail Kemal Bey” sözleri ile İsmail Kemal Bey’in bir dönem Fırka’nın başkanı bulunduğu ifade edilmiştir.¹¹⁴

Fırka için iddia edilen başkanlardan bir diğeri de Kamil Paşa’dır.¹¹⁵ Kamil Paşa, Sadrazamlığı sırasında yetkilerini kullanırken sürekli Cemiyet engeline takılmasından rahatsız olmuştu. Fırka mensubu mebuslar Kamil Paşa’nın Sadrazamlığı esnasında uygulamış olduğu siyasetten çok fazla şikayetçi değildir. Kamil Paşa için verilen İstizah Takriri (Gensoru) müzakerelerinde Sadrazam lehinde tutum sergilemişlerdir. Bu nedenlerden dolayı Cemiyet’e muhalif konumda olan Ahrar Fırkası ile Kamil Paşa arasında bir yakınlık meydana gelmişti.¹¹⁶ Kamil Paşa, 1908 Kasım- Aralık seçimlerinde Ahrar Fırkası mebus adaylar içinde bulunmasına rağmen fırka üyesi ve başkanı olması iddiaların ötesine geçememiştir. Fakat Kamil Paşa ile Ahrar Fırkası arasında bir yakınlaşmanın da olduğu bir gerçektir. Kamil Paşa’nın gerek seçimlerde fırka tarafından aday gösterilmesi gerekse Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıldönümü için Ahrar Fırkası tarafından tertip edilmiş kutlama toplantısına katılması, Fırka’ya katılmamış olsa bile Fırka’ya dışarıdan destek vermiş olabileceği izlenimini vermiştir.¹¹⁷

Fırka’nın başkanının olmaması veya başkanının perde arkasında kalması fırka için karizmatik bir lider etrafında yapılanma fırsatını yok etmiştir. Belki de bu durum, Fırka’nın halk katmanlarında daha çabuk benimsenmesini engellemiştir.

D- Fırka’nın Merkez ve Taşra Örgütleri

Fırka’nın Nizamnamesi’nde Ahrar Fırkası’nın Merkez ve Taşra örgütlerinin oluşturulması ile ilgili hükümler mevcuttur. Nizamname’nin onbirinci maddesinde

¹¹⁴ **Saday-ı Millet**, “Beyanname”, 17 Kanuni sani 1325- 30 Ocak 1910, No:61, s.1.

¹¹⁵ “Sadr-ı sabık Kamil Paşa malumat-ı ahireye göre bu fırkanın riyasetini kabul ve deruhde eylemiş” Avanzade M. Süleyman, **Ahrar mı İttihad mı?**, s.6.

¹¹⁶ Knight, **Türkiye Bir Milletın Uyanışı 1908 Devrimi**, s.273.

¹¹⁷ “Prens Sabahaddin Beğ cemiyeden ayrılınca rufekasıyla Ahrar Fırkasını teşkil eylemişlerdir. Said ve Rıza Paşa’larla Ahmet Fazlı, Ali Kemal, İsmail Kemal, Murad ve Nureddin Ferruh Beğlerle mubusandan ve anasır-ı hıristiyaniden daha sair bir çok meşhur ve muteber zevat bu Fırka’ya dahildir. Sadr-ı sabık Kamil Paşa malumat-ı ahireye göre bu fırkanın riyasetini kabul ve deruhde eylemiş Kamil Paşa daha mevki-i iktidarda iken Ahrar Fırkası’nın Pera Palas Hoteli ziyafetinde bulunmuş İttihat ve Terakki Fırkası’nın gıpta ve hasedini dai olmuş ve o da ahiren aynı Hotel de bir ziyafet virmiş ve Sadr-ı Azam Hüseyin Hilmi Paşa ziyafetde isbat-ı vücud eylemiştir.” Avanzade M. Süleyman, **Ahrar mı İttihad mı?**, s.6.

Fırka'nın idari teşkilatı hakkında hükümler mevcuttur. Bu maddeye göre Fırka'nın idari teşkilatları, İstanbul da umumi merkez ve buna mukabil taşralarda da “idare-i mahalliyeler” ile zaman içinde gerçekleştirilecek olan “umumi konferanslar ve mahalli konferanslar” olarak ifade edilmiştir.

Fırka'nın Nizamnamesi'nde Fırka'nın merkez ve taşra örgütüne ilişkin hükümler mevcut iken fırka, sadece merkezde teşkilatlanmış taşrada teşkilatını kuramamıştır. Fırka'nın taşrada teşkilatlanamamasının temel nedenlerinden bir tanesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şiddetli baskısı olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti başkanları, kendi fikirlerine muhalif olanlara siyasal hayatta yaşama imkanı vermeyen bir siyaset anlayışını benimsemişlerdi.¹¹⁸ Mahir Sait Bey, Doktor Nazım Bey'in İzmir'de bulunduğu sırada Prens Sabahattin Bey ve dostlarının aleyhine dehşetli bir kampanya başlattığını ifade etmektedir.¹¹⁹ Özellikle Doktor Nazım Bey, “bu memlekette iki cemiyet olmaz. Doğrusu buna razı olamayız”¹²⁰ ifadelerini kullanmıştır. Doktor Nazım Bey tarafından ifade edilen “biz Cemiyetten başka bir oluşum istemeyiz” şeklindeki Cemiyet politikaları¹²¹ yüzünden Fırka, taşralarda örgütlenmesini tamamlayamamıştır. Ancak fırka taşrada şubelerini açamamış olsa bile bazı illerde kuvvet bulmaya başladığına dair deliller gazetelerde vardır. Aslında Meşrutiyet ilan edilmeden önce Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti imparatorluğun çeşitli yerlerinde örgütlenmesini tamamlamıştı. Meşrutiyet'in ilanından sonra Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti namına Osmanlı Devleti sınırları içinde teşkilatlar teşekkül etmeye devam etmiştir. Bu teşkilatlardan en önemlileri Satvet Lütfi Bey ve arkadaşlarının kurmuş oldukları İstanbul şubesidir. Aynı zamanda Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Alâiye, Trabzon, Erzurum, İzmir, Adanada da teşkilanmış olduğu bir gerçektir.¹²²

¹¹⁸ Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve**, s.242.

¹¹⁹ Mahir Sait, “31 Mart Vak'ası”, Tefrika 33, **Politika**, 08.02.1931, s.2.

¹²⁰ Mahir Sait, “31 Mart Vak'ası”, Tefrika 21, **Politika**, 23.01.1931, s.2.

¹²¹ Aynı dönemde Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti kurucu üyelerinden ve dahilde teşkilat kurmuş olan mensuplarından Doktor Hicri Bey Diyarbakır'da tevkif edilmiştir. Yine Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin İzmir Şubesi üyelerinden Faiz Bey, Adana'da öldürülmüştür. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti üyelerinden Satvet Lütfi Bey'i İstanbul'da, Necdet Bey'i İzmir'de, Hüseyin Tosun ve Sıtkı Beyleri de Erzurum'da tevkif etmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu baskı hareketlerinden maksadı hiç kuşkusuz Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti fikirlerinin taşrada yayılmasını önlemektir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu hareketinde Meşrutiyet ortamı içinde başarılı olduğu söylenebilir.

¹²² Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap**, 1959, s.393.

Ahrar Fırkası kurulduktan sonra Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin şubelerinin olduğu yerlerde faaliyete geçmeye çalışmış ancak İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin baskısından dolayı buna muvaffak olamamıştır. Bu muvaffakiyetsizliğe rağmen Trabzon, İzmir gibi yerlerde önemli destekçileri bulunmaktadır. Özellikle Trabzonda Feyz Gazetesi, İzmir'de Zaman gazetesi Fırka ve Fırka'ya yakın olan matbuat hakkında olumlu yazılar yazmıştır. Trabzon'da Feyz gazetesinin ilk sayısından itibaren "tevsii mezuniyet" (yetki genişliği) hakkında makaleler yazılmıştır. Meclis'in kurulmasından sonra Feyz gazetesi Ahrar Fırkası'nın yayın organı Osmanlı gazetesi hakkında övgü dolu makaleler yayınlamıştır.¹²³ Zaman gazetesi Ahrar Fırkası'nın en önemli politikalarından olan Adem-i Merkeziyet fikrine çok sıcak bakmış ve Osmanlı Devleti'nin kurtulmasının reçetelerinden birinin bu politikanın uygulanmasından geçtiğini ifade etmiştir.¹²⁴

İkdam Gazetesi'nde "Doktor Nazım Beğ'in Konferansı" isimli makalede Nazım bey tarafından ifade edilen bazı cümleler nakledilmiştir. Doktor Nazım Bey, 'İkdam', Yeni Gazete, Serbesti, Hukuk-u Umumiye ve Volkan gibi gazetelere Selanik ahalisinin rağbet itmesi ne derece mucib-i ar ve hacalettir." ifadeleri ile İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi konumunda olan Selanik'te bile tam olarak nüfuzunu sağlayamadığı görülmüş¹²⁵ aynı zamanda Cemiyet'in diğer cemiyetlere karşı nasıl bir politika izlediği ve izleneceği noktasında ipuçları vermiştir.

Ahrar Fırkası II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde İzmir'de örgütlenmeye çalışmış ancak Cemiyet tarafından yapılan baskılar ve sonra da Fırka'nın ömrünün kısa olmasından dolayı bu isteklerine ulaşamamışlardır.¹²⁶

Mahir Said Bey, Merkezde ve taşrada bir çok kulüpler ve şubelerin açıldığını ifade etmektedir.¹²⁷ Ancak Mahir Said Bey'in vermiş olduğu bu bilgiyi doğrulayan veriler tespit edilememiştir. Ancak Fırka'nın İzmir, Trabzon gibi yerlerde taraftar

¹²³ Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da Avusturya Boykotu 1908", **Toplumsal Tarih**, Ağustos 1994, S.8, s.21. (s.17-21)

¹²⁴ Celal Derviş, "Tevsii Mezuniyet", **Zaman**, 2 Kanuni sani 1324- 15 Ocak 1909, No:68, s.1. İbrahim Hikmet, "Cemiyet mi Fırka mı?", 9 Kanuni sani 1324-22 Ocak 1909, No:75, s.1. Celal Derviş, "Tevsii Mezuniyet", **Zaman**, 16 Kanuni sani 1324-29 Ocak 1909, No:82, s.1-2.

¹²⁵ **İkdam**, "Doktor Nazım Beğ'in Konferansı", 27 Şubat 1324-13 Mart 1909, No:5314, s.3.

¹²⁶ Fevzi Demir, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası", **Kebikeç**, S.4, Ankara, 1996, s.119. (s.119-128)

¹²⁷ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 10.02. 1931, Tefrika 34, s. 2.

bulmaya başladığını Zaman, Feyz gibi gazetelerin yayın politikalarından çıkarabiliriz.

Ahrar Fırkası'nın siyasal hayatı daha uzun süreli olsaydı ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin muhaliflerine karşı uygulamış olduğu baskı ve şiddet politikası olmasaydı fırka Selanik dahil bir çok merkezde şubelerini açarak örgütlenmesini tamamlayabilirdi. Ancak Fırka'nın bu örgütlenmeye ömrü vefa etmemiş ve kısa süreli bir siyasal hayat sürmüştür.

E- Fırka'nın Mali Kaynakları

Fırka'nın gelir kaynakları nizamnamenin otuz dokuzuncu maddesinde hüküm altına alınmıştır. Bu maddeye göre Fırka'nın gelir kaynakları üyelerin nakdi taahhütleri ile verilecek olan hibelerden ve neşriyattan gelecek gelirler ile ders ve konferanslardan oluşmaktadır. Kırk ikinci maddesinde Fırka'nın hesapları İstanbul'da umumi merkez ve taşrada mahalli idareler tarafından yönetilecek ve bu işlemlerin tetkik ve tasdiki umumi meclislere ait olacaktır.

Fırka'nın mali kaynakları, Fırka Nizamnamesi'nde yer almasına karşılık Fırka'nın gelir kaynakları ile ilgili dönem içinde çok çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Fırka'nın dış kaynaklı gelirlere sahip olduğunu iddia edenler olduğu gibi Fırka'nın mali kaynaklardan yoksun olarak siyaset sahnesinde yaşamını devam ettirdiğini ifade eden kişiler de bulunmaktadır.

Demokrat Fırka'nın (Fırka-i İbad) Katib-i Umumiler'inden Bezmi Nusret (Kaygusuz) Bey'e göre Ahrar Fırkası siyasal hayattaki yaşamı yoksulluk ve zaruret içinde geçmiştir.¹²⁸ Nitekim Tunaya da Ahrar Fırkası'nın mali durumunun son derece zayıf olduğunu belirtmektedir. Fırka'ya parasal kaynakların bulunması için Ahrar Fırkası Katib-i Umumisi Nureddin Ferruh Bey Mısır'a gönderilmiştir.¹²⁹ Tunaya'ya göre; Prens Sabahattin Bey, Ahrar Fırkası'nı kurduran, Fırka'ya doktrinal ve parasal yardımları ile ön plana çıkan isimdir.¹³⁰

¹²⁸ Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, s.56.

¹²⁹ Tunaya, **Siyasal Partiler**, s.185.

¹³⁰ Tunaya, **Siyasal Partiler**, s.184.

Fırka'nın mali durumuyla ilgili tartışmalara Ali Kemal Bey de katılmıştır. Ali Kemal Bey, Ahrar Fırkası'nın gelişmesine herkesin katkıda bulunmasını ifade ettikten sonra Fırka'nın maddi durumunun gerçekten çok zayıf olduğunu belirtmiştir.¹³¹

Meşrutiyet döneminde İttihatçılarla yakın temas içinde olan Knight'a göre Ahrar Fırkası'nın benimsemiş olduğu Adem-i Merkeziyet ilkesi sebebiyle bağımsızlık isteyen veya çıkarları bu ilke ile örtüşen bazı Rum tüccarlar tarafından desteklenmiştir. Rum tüccarlar, önemli miktarlarda mali kaynağı Ahrar Fırkası için harcamışlardır.¹³² Knight'a göre, Ahrar Fırkası'nın seçim ve diğer kampanyalarını yürütmek için gerekli olan mali kaynaklar hemen temin ediliyordu. Hatta Knight, Saray erkanından bazı şahısların bile Fırka'ya önemli mali kaynaklar aktardığını ifade etmektedir.¹³³

F- Ahrar Fırkası'nın Toplumsal Tabanı

Jön Türkler arasındaki ayrımların en önemli nedenlerinden bir tanesi ne Türklük ne de Osmanlılık gibi unsurlara dayanıyordu. Fikir uyuşmazlıklarının temelinde merkezileşme ve karşısında yer alan ademi merkeziyet politikasının savunulması yatıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin benimsemiş olduğu merkezileştirme politikası Osmanlı Devleti içinde yer alan özellikle Rumlar, Ermeniler gibi Müslüman-Türk olmayan unsurlar arasında hoşnutsuzlukların meydana gelmesine sebebiyet vermiştir.¹³⁴

İttihat ve Terakki'nin, Türkçülük fikrine doğru siyasi meyli Osmanlı unsurları içinde memnuniyetle karşılanmamıştır. Bu politikadan hoşnut olmayanlar cemiyete karşı muhalif bir yapı içinde olan Ahrar Fırkasını desteklemişlerdir.¹³⁵ Kısa bir süre içinde Ahrar Fırkası, Müslümanlar, Hıristiyanlar ve diğer Etnik ve Dini grupların yoğun ilgi göstermiş olduğu bir siyasal parti hüviyetini kazanmaya başlamıştır.¹³⁶

¹³¹ Ali Kemal, "İntihab-ı Ahire Dair", **İkdam**, 25 Mart 1325-7 Nisan 1909, No:5340, s.1.

¹³² Knight, **Türkiye Bir Milletin Uyanışı 1908 Devrimi**, s.275.

¹³³ Knight, **Türkiye Bir Milletin Uyanışı 1908 Devrimi**, s.278.

¹³⁴ Kemal H. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.682-683.

¹³⁵ Orhan Avcı, "İkinci Meşrutiyet Devrinin Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri", **Askeri Tarih Bülteni**, S.48, Ankara, Şubat 2000, s.103. (89-115)

¹³⁶ Knight, **Türkiye Bir Milletin Uyanışı 1908 Devrimi**, s.275.

Knight, Ahrar Fırkası'nın Müslümanlar, Hıristiyanlar ve diğer Etnik-Dini gruplardan teşekkül etmiş olan karma bir parti olduğu görüşündedir.¹³⁷

Ahrar Fırkası, aynı zamanda ticaret burjuvazisi de olan azınlık tarafından imparatorluk içinde eşitlik taraftarı olmasından dolayı önemli derecede desteklenmiştir. Verilen desteğin en önemli nedenlerinden biri fırka ile azınlıklar arasındaki menfaat uyumuşmasıdır.

Ahrar Fırkası'nın başlangıçta Türk ve Müslüman unsurlar içinde etkin bir desteğe sahip olamamasının nedeni İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'in ilanından dolayı kazanmış olduğu sempatidir. Ancak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'in ilanını izleyen dönemde uygulamış olduğu siyaset yüzünden, bu kesimlerde bir hoşnutsuzluk olmuş ve Ahrar Fırkası'na doğru bir yönelme meydana gelmiştir. Bu durum Ahrar Fırkası'nın toplumsal tabanı içinde Türk ve Müslüman unsurların da önemli boyutlara varmasına neden olmuştur. Ahrar Fırkası, Cemiyet'in Meşrutiyet ilan edildikten sonraki dönemde kutsal Cemiyet lakabına uygun olmayan siyaset gütmeye başlamasından sonra önemli bir destek almıştır. Bu desteğin içinde en önemli payı hiç kuşkusuz aydın kesim oluşturur. Bu dönemde Sabahattin Bey'in görüşleri doğrultusunda kurulan Ahrar Fırkası bir çok aydın grubunun da desteğini alarak gittikçe güçlenmiş ve nüfûz alanını oldukça genişletmiştir.¹³⁸ Hilmi Bey'e göre de, Ahrar Fırkası kurulduğu ilk günlerde aydınlar tarafından sempati ile karşılanmıştır.¹³⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerden birinci parti çıkmış olmasına rağmen hükümet sorumluluğunu üzerine almamıştır. Ancak her türlü hükümet işlerine karışmasını kendine görev bilmiş ve bu durum da hükümet buhranlarına neden olmaya başlamıştır.¹⁴⁰ Bu da Cemiyet aleyhine muhalefetin çoğalmasını netice vermiştir. Özellikle gerçekten Meşrutiyet idaresini isteyenler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamış olduğu bu siyaseti meşruti bir sistemle bağdaştıramıyor ve neticede Cemiyete muhalif bir tavır takınmaya başlıyordu. Eskiden beri sadece Meşrutiyet isminin getirilmesiyle hürriyetlerin gelmeyeceğini savunan Prens

¹³⁷ Knight, **Türkiye Bir Millet'in Uyanışı 1908 Devrimi**, s.275.

¹³⁸ Fahri Belen, **20 . Yüzyılda Osmanlı Devleti**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1973, s.95.

¹³⁹ Çopanoğlu, **Türkiye'de Sosyalizm**, s.39.

¹⁴⁰ Belen, **20 . Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.112.

Sabahattin Bey'in fikirleri doğrultusunda kurulan Ahrar Fırkası bu memnuniyetsiz kesimin yeni adresleri olmuştur.

II- AHRAR FIRKASI'NIN SİYASİ FİKİRLERİ

A- Ahrar Fırkası'nın Programı ve İlkeleri

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın siyasi programı Osmanlılığı kavrayan bir zihniyetle teşekkül etmişti. Prens Sabahattin Bey'in düşünceleri doğrultusunda hazırlanmış bir program¹⁴¹ olmasından dolayı Sabahattin Bey'in fikirlerinin bilinmesi Fırka'nın program ve politikalarının anlaşılması için önemlidir. Sabahattin Bey, Osmanlı Devleti için yapılacak ıslahat ve inkılap hareketlerinde temel hareket noktası olarak yerinden yönetim ilkesinin tesisi, halkın idareye katılması ve söz sahibi olması, her bölgenin sosyal ve siyasi yapılarının incelenerek gelişmişlik durumlarının göz önüne alınması suretiyle ihtiyaçlarına uygun siyasi-sosyal ve iktisadi tedbirlerin geliştirilmesini talep etmektedir.¹⁴² İşte bu görüşler doğrultusunda Kemal Karpat'a göre Osmanlıcı- İslamcı ideolojisi çerçevesinde Prens Sabahattin'in liberal görüşleri Ahrar Fırkası programına egemen olan en önemli ilkeleri oluşturur.¹⁴³

Ahrar Fırkası'nın programı Jön Türkler tarafından Paris'te teşekkül eden bir cemiyet programının büyük oranda bir siyasal parti programına dönüştürülmüş şeklindedir. Bu Cemiyet'in adı Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet ve Meşrutiyet Cemiyeti'dir. Bu programın belirleyici vurgusu kişisel (bireysel) girişimdir. Aynı zamanda Fırka'ya egemen olan diğer bir düşünce de Adem-i Merkeziyet ilkesidir. Fırka programına göre Adem-i Merkeziyet'in kurulabilmesi ve yerleşebilmesi için Teşebbüs-ü şahsi düşüncesi etrafında oluşan liberal bir programın varlığı zorunludur.¹⁴⁴ Buna göre oluşturulan Ahrar Fırkası programına egemen olan ilkeler, ferdiyetçilik, özel teşebbüs ve yerinden yönetimi ihtiva ediyordu. Ayrıca program, "ittihad-ı anasır" tabiriyle ülke birliğinin korunacağını hüküm altına alıyordu. İttihad-ı Anasır; yani tüm unsurların Osmanlılık

¹⁴¹ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihi ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Tan Matbaası, 1948, s.251. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri**, s.498.

¹⁴² Kutlu, **Didar-ı Hürriyet**, s.131.

¹⁴³ Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, s.683.

¹⁴⁴ Tunaya, **Siyasal Partiler**, s.182-183.

çatısı ve kimliği altında toplanarak Osmanlı birliğini oluşturmasıdır. Meclis-i Mebusan'a yapılacak mebus seçimlerinde, memuriyete yapılacak olan atamalarda herhangi bir unsur farkı gözetilmeksizin tüm Osmanlı vatandaşlarının bu kamusal haktan eşitlik içinde yararlandırılması da bu ilke gereğidir.¹⁴⁵

Ahrar Fırkası'nın programının temel yaklaşımlarından biride "liberal ekonomik politika" doğrultusunda oluşmaktadır.¹⁴⁶

Ahrar Fırkası'nın savunduğu fikirler; Ahrar Fırkası programı¹⁴⁷ ve Ahrar Fırkası Nizamnamesinde¹⁴⁸ kayıt altına alınmıştır. Ahrar Fırkası programı iki giriş paragrafından sonra yirmi beş maddeden oluşmuştur.

Ahrar Fırkası'nın Programın ilk paragrafın da liberal-demokratik anlayış hakim olmuştur. Fırka'nın programının giriş maddesinde programa egemen olan ilkeler yer almıştır; insanların hür olarak doğdukları ve hukuk karşısında tüm insanların eşit olduğu noktasına vurgu yapıldıktan sonra, hürriyetin sınırı olarak başkasının hak ve hukukuna tecavüz etmemek şartıyla mülkiyet hakkı, emniyet, kanun önünde eşitlik, kanuna itaat, genel asayiş ve huzuru bozmayan fiil ve hareketlerde serbestlik, ifade hürriyeti, basın hürriyeti, seyahat özgürlüğü, din ve vicdan hürriyeti, eğitim hürriyeti, toplanma hürriyeti, mesken dokunulmazlığı ve korunması gibi haklara sahip olmalıdırlar.¹⁴⁹

Ahrar Fırkası'nın programına egemen olan ilkeler programın ikinci paragrafında da yer almıştır. Bütün Osmanlıların ilk paragrafta belirtilen liberal demokratik anlayışa uygun hak ve hürriyetlere sahip olması gerekmektedir. Memleketin iktisadi, sosyal ve siyasi ilerlemesini sağlamak bu hususta gerekli olan bütün vasıtalara müracaat etmek zorunludur. Bunun için memleketin her köşesini insan vücudunu saran hayat damarları gibi işleyen şimendiferlerle (tren) şekillendirmek ve mevcut yolların ıslahıyla ihtiyaca göre yeni yolların tesis edilmesinin sağlanması gerekmektedir. Ayrıca tren ve karayollarına ilaveten gereken

¹⁴⁵ Kutlu, **Didar-ı Hürriyet**, s.131.

¹⁴⁶ Tevfik Çavdar, **Talat Paşa**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1984, s.138.

¹⁴⁷ **Osmanlı Ahrar Fırkası Programı**, İstanbul, Mahmut Beğ Matbaası, 1324.

¹⁴⁸ **Osmanlı Ahrar Fırkası Nizamname-i Dahili**, İstanbul, Matbua-i Amire, 1324.

¹⁴⁹ **Osmanlı Ahrar Fırkası Programı**, s.2.

yerlerde kanal ve cedveller¹⁵⁰ açarak deniz ulaşımında da gereken ilerlemenin sağlanması amaçlanmıştır. Gümrük, telgraf, posta ve telefon gibi faydalı ve zaruri hizmetlerin devlet eliyle işletilmesinin daha uygun olduğu belirtilmiştir. Ziraat ve zanaatın genişlemesi, ilerlemesi ve önündeki engellerin kaldırılması gerekmektedir. Ülkenin iç ve dış güvenliğini garanti altına alacak deniz ve kara kuvvetlerini mükemmel bir hale getirmek için her türlü önlemin alınması, devletin ve halkın refahı için gereken ıslahatın yapılması, refah ve mülkün temeli olan adaletin tam olarak kurulması ve sağlanması için adliyenin ve genel zabıta heyetinin gayet ciddi ve esaslı bir surette ıslahı gerekmektedir. Ceza yargılamalarında (adi, siyasi ve basın suçları için) juri usulünün kabulü, sulh meclislerinin ihdasının kabul edilmesi ve tatbikinin sağlanması gibi ilkeler yer almıştır.¹⁵¹

Ahrar Fırkası'nın programında insan haklarına önemli vurgular yapılmıştır. Şahsi hürriyet, toplanma sebestliği, vicdan hürriyeti, seyahat hürriyeti, iletişim serbestliği ve basın hürriyeti gibi hususlar hüküm altına alınmıştır.¹⁵²

Ahrar Fırkası'nın kısa zamanda oluşturulan programında ele alınan diğer konulardan bazıları şunlardır: Valilerin görevlerinin tam tespit edilmesi ve yetkilerinin genişletilmesi, Şeriat hükümlerini iyi bilen uzmanların yetiştirilmesi, medreselerin yeniden ıslah edilmesi ve bu düzenlemelerin acil olduğu programında belirtilmiştir.¹⁵³

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın savunduğu görüşler ve siyasi amaçları kırkiki maddeden oluşan Dahili Nizamnamesinde (içtüzük) belirtilmiştir.

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın maksadı, Nizamnamenin ikinci maddesinde açıklanmıştır. Bu maddeye göre Fırka'nın amacı "meşrutiyet hükümetinin esaslarını her nevi kanuni vasıtalarla Osmanlı Devleti dahilinde hakim kılmaktır." Bu amaç çerçevesinde muhtelif Osmanlı unsurları arasında samimi bir birlik meydana getirmek, milletin siyasi terbiyesi ve eğitimine gereken önemi vermek, parlamento usul ve adetlerini benimsemeye gayret eden Osmanlıların siyasi ve ictimai faaliyetlerini birlik içinde bulundurmak gerekmektedir. Nizamnamenin üçüncü

¹⁵⁰ Küçük su yolları, arklar

¹⁵¹ **Osmanlı Ahrar Fırkası Programı**, s.2

¹⁵² **Osmanlı Ahrar Fırkası Programı**, s.2.

¹⁵³ **Osmanlı Ahrar Fırkası Programı**, s.2-8.

maddesinde, Osmanlı Ahrar Fırkası'nın faaliyet sahasının, tüm Osmanlı Devleti toprakları olduğu ifade edilmiştir.

Ahrar Fırkası programı, beyannamesi, nizamnamesinde özellikle vatanın özgürlüğüne, Osmanlı Devleti sınırları içindeki unsurlar arasında eşitlik ve kardeşliğe önemli vurgular vardır. Aynı zamanda ülke sorunlarının çözülmesinde eğitimin önemine dikkat çekilerek eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesinin gereği hüküm altına alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin kötü giden ekonomisinin düzeltilmesi için kamu maliyesinin yeniden düzenlenmesi konusunda Fırka'nın önemli hedefleri vardır. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve iktisadi olarak kötü gidişinin durdurularak yeniden yükselişe geçmesini sağlamak için Anayasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede; yargının yeniden düzenlenmesi ve memurların doğrudan yargı önünde muhakeme edilmesi, askerlik hizmetine tüm vatandaşların katılması, Osmanlı Devleti sınırları içinde eğitimin ülke içinde yaygın hale getirilmesi gerekmektedir.

B- Ahrar Fırkası'nın Temel Görüşleri

1- Siyasal Görüşleri

Ahrar Fırkası'nın programı Osmanlılığı kavrayan ve onu temel alan bir tarzda ve Sabahattin Bey'in düşünceleri doğrultusunda hazırlanmıştır.¹⁵⁴ Ahmet Emin Yalman'a göre, Prens Sabahattin Bey'in fikirleri ve ilmi çalışmaları dikkatle incelenip anlaşılıysaydı, belki de batılı devletlerin Osmanlı Devletine müdahalesi önlenebilirdi. Çünkü kuvvetli bir Osmanlı milli cephesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nu Birleşik Amerika veya Federal Almanya gibi bir federasyon şeklinde yaşatmak mümkün olabilirdi. Yalman'a göre "Böyle bir gelişme tarihin değişik bir seyirde akmasına sebep olabilirdi."¹⁵⁵

Prens Sabahattin Bey, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti hakkında sahip oldukları düşünceleri konusunda endişelidir. Çünkü, ona göre; Batılı devletler Osmanlı Devletini sahip oldukları toprakların efendisi olarak değil, sadece orada oturan bir kiracı olarak görüyorlardı. Batılı devletlerin meselesi Osmanlı Devleti'nin

¹⁵⁴ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri**, s.498.

¹⁵⁵ Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1918)**, s.75.

bu kiralık olarak kullanmakta olduğu yerlerden çıktığında buraların nasıl ve ne şekilde tesis edileceği idi. Osmanlı Devleti'nin bu görünümünden kurtulmasının temel şartı olarak güçlü bir sosyal ve iktisadi yapının vücuda getirilmesi gereğine vurgu yapmıştır. Bu yapının kurulması ile iktisadi bağımsızlığın gerçekleştirilmesini ve bu sayede Osmanlı Devleti'nin diğer devletlere bağlı olmadan güçleneceğini ve tekrar eskide olduğu gibi söz sahibi devletler konumuna geleceğini belirtmiştir.¹⁵⁶ Prens Sabahattin Bey'in bu düşünceleri Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için bir reçete olarak Ahrar Fırkası programında vücuda getirilmeye çalışılmıştır.

Prens Sabahattin Bey'e göre, Osmanlı Devletine hakim olan "kamucu" yapının varlığı, devletin çöküşünün en önemli nedenlerinden biridir. Sabahattin Bey'e göre bu yapının ferdiyetçi bir yapıya yani; bütüncü yapı sisteminden ferdin ön plana çıktığı bireyci sosyal yapıya dönüşümü gerekmektedir. Bireyci yapı da ancak Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet sisteminin uygulanmasıyla başarılı olabilecektir.¹⁵⁷ Bu düşünce parti programı ve beyannamesinde çeşitli şekillerde ifade edilmiştir.

Prens Sabahattin Bey'in savunduğu Adem-i Merkeziyet fikrine göre, Osmanlı Devleti çok değişik etnik ve dini grupların yer aldığı bir nüfus yapısına sahiptir. Bu nüfusun barış içinde yaşayabilmesinin şartı Adem-i Merkeziyet'tir. Ahrar Fırkası, Osmanlı Devleti'nin nüfus yapısının Osmanlılık esasına göre bir arada yaşayabileceği ve bu esas üzerine program üretmek zorunluluğu bulunduğu fikrine sahiptir.¹⁵⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ahrar Fırkası'na karşı en şiddetli eleştirisini Adem-i Merkeziyet kavramı üzerinden yapmıştır. Hüseyin Cahid Bey, Tanin gazetesindeki "İki Temayül" isimli makalesinde, Ahrar Fırkası'nı şu ifadelerle eleştirmiştir: "*Ahrar Fırkası Türkiye'nin mürekkebi olduğu muhtelif anasır için muhtariyet-i idare taleb ediyorlar ve Osmanlı hükümet-i müttehidesi tarzında bir şeyi hülya ediyorlar. İttihat ve Terakki Fırkası ise bilakis bu tasviri tehlikeli bir hayal-i ham şeklinde telakki eyleyerek vatanları için çare-i selameti en uzak vilayetleri bile suret-i kaviyyede tensik edilmiş bir hükümet-i merkeziyeye tâbi bir idarede buluyor.*"¹⁵⁹ ifadelerini kullandıktan sonra "İttihat ve Terakki Cemiyeti azaları

¹⁵⁶ Kutlu, **Didar-ı Hürriyet**, s. 131.

¹⁵⁷ Kutlu, **Didar-ı Hürriyet**, s.81-82.

¹⁵⁸ Tunaya, **Siyasal Partiler**, s.182-183.

¹⁵⁹ Hüseyin Cahid, "İki Temayül", **Tanin**, 31 Kanunievvel 1324- 13 Kanuni sani 1908, No:162, s.1

muarızlarını hamiyet-i Osmaniyelerindeki..... fikr-i iftirak ile ittihat itmekdedirler”¹⁶⁰ demiştir. Hüseyin Cahid Bey, cemiyete muhalif olanları Osmanlı Devleti’nin birliği için ayrılıkçı görüşler besleyenler olarak itham ediyordu. Hüseyin Cahid Bey’e göre Ahrar Fırkası da İttihad ve Terakki Cemiyeti’ni “anasır-ı sairenin kaffesini Türklere münkad bulundurmak arzusunu beslemek ve memurlarla mebuslardan Osmanlı lisanına vakıf olmalarını talep itmek ile ittihat idiyorlar.”¹⁶¹ İttihad ve Terakki Cemiyeti, Ahrar Fırkası’nın kabul etmiş olduğu Adem-i Merkeziyet ilkesini Osmanlı Devleti içinde yaşayan tüm etnik ve dini unsurlara “muhtariyet” olarak algılamış ve bu yönde eleştirileri yöneltmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu dönemde Türkçülük esasına dayalı bir Osmanlı Devleti oluşturma çabalarına karşı Ahrar Fırkası’nın Türkçülük esasını üzerine bir siyaset benimsemediği açık bir şekilde Fırka’nın programında da görülmektedir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti gazetelerinden biri olan Şuray-ı Ümmet’de de Ahrar Fırkası ile ilgili makaleler kaleme alınmıştır. Şuray-ı Ümmet’de yayınlanan “İttihad ve Terakki Fırkası” isimli makalede Ahrar Fırkası ile ilgili olarak şu ifadeler bulunmaktadır: “muhaliflerimizin bir de siyasi programlarına göz gezdirelim. Herkesçe malumdur ki Ahrar Fırkası namını takınan muhaliflerimizin programını bizimkinden ayıran nokta (Adem-i Merkeziyet)”¹⁶² dir. II. Meşrutiyet döneminin ilk günlerinde ki en şiddetli tartışma konusu olan Adem-i Merkeziyet; İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası arasındaki ayrılığın ana unsurunu teşkil etmektedir. Şuray-ı Ümmet gazetesinde yayınlanan makale de Ahrar Fırkası’na muhalif konumda olanların Adem-i Merkeziyet kavramından ne anladıklarını açık bir şekilde ortaya koymuştur:¹⁶³

“... memleketi müstakbel parçalara ayırmak demek olan Adem-i Merkeziyet, hiçbir zaman Osmanlı İttihat ve Terakki Fırkası vatanperveranesinin programında yer bulamaz. Ve Ahrar emin olsun ki açıktan açığa o kelimenin medlul-ü hakikisini meydana koyacak olur ise kendilerine taraftar olacak hakiki hiçbir Osmanlı bulamazlar. Kendileri de bu acı hakikate vakıf olduklarından Adem-i Merkeziyeti te’vil idiyorlar.”

ifadelerini kullanarak Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası mensuplarının Adem-i Merkeziyet tabirinden ne kastettiği hususundaki izahların sadece birer aldatmaca

¹⁶⁰ Hüseyin Cahid, “İki Temayül”, s.1

¹⁶¹ Hüseyin Cahid, “İki Temayül”, s.1

¹⁶² Şuray-ı Ümmet, “İttihat ve Terakki Fırkası”, 5 Şubat 1324, No:136, s.1-2

¹⁶³ Şuray-ı Ümmet, “İttihat ve Terakki Fırkası”, s.1-2

olduğunu, Fırka'nın asıl amacının Siyasi anlamda bir Adem-i Merkeziyet idaresi tesis ederek Osmanlı Devletini parçalara ayırma isteklerinin bulunduğunu iddia etmektedir.

Ahrar Fırkası Umumi Katip Vekili Ziya Bey, Osmanlı gazetesinde bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri, fırkaya muhalif gazeteler tarafından Ahrar Fırkası'na isnad edilen bazı iddialara cevap vermektedir. Bazı gazetelerin yabancı bir gazeteden elde ettiği bir malumat ile "İngiltere hükümetinin şu sıralarda Ahrar Fırkası'na temayül itmiş olduğundan ve bunun esbabı malum değilse de Fırka-i Ahrarın muhtariyet-i idare tarafdarı olduğundan bahs idildiği" iddialarına Ziya Bey, "*Fırka-i Ahrarın meslek ve maksadı nizamnamesinde ve programında sarahaten izah ve beyan olduğu veche ile Kanun-i Esasi'nin kabul itmiş olduğu tefrik-i vezaiif ve tevsii mezuniyet-i idarenin tatbikatı olup yoksa ne muhtariyet-i idare ne de Adem-i Merkeziyet-i siyasiye fikr ve mesleğini takip itmemiş ... olduğu beyan ve ilan olunur.*"¹⁶⁴ ifadelerini kullanarak hem Adem-i Merkeziyet tabirinin muhtariyet manasına gelmediğini hem de İngiltere'nin böyle bir muhtariyet fikrini kabul etmesinden dolayı Fırka'ya destek vermediğini belirtmeye çalışmıştır.

İttihatçı Cemal Paşa'nın Adem-i Merkeziyet ile ilgili şu ifadeleri dikkat çekmektedir;

"... Makedonya Bulgar Komitesiyle Etnik-i Eteryâ Rum Komitesinin, Arnavud, Ermeni ve Arap ihtilal komitalarının prensipleri 'Siyasi Adem-i Merkeziyet' demek olan bu muhtelif unsurların yaşadıkları muntikalara muhtariyeti dahiliye vermek ve cümlesini 'Osmanlı İmparatorluğu' namı altında idareye çalışmaktan ibaretti. Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nun inkısamını bütüin can ve gönülden arzu eden ve bunun için bin türlü entrikalara kıyam eyleyen harici düşmanlar olmasaydı, 'İttihat ve Terakki' Cemiyeti de Prens Sabahattin Bey'in pek hararetili bir müdafii olduğu bu prensibi kabul etmek de bir dakika tereddüt etmezdi."¹⁶⁵

Cemal Paşa, aslında Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası tarafından kabul edilen Adem-i Merkeziyet ilkesinin kabul edilebilir olduğunu ancak dönemin şartları içinde karşı çıktıklarını belirtmiştir.

¹⁶⁴ Ziya, "Sadr-ı Azam ve Fırka-i Ahrar", **Osmanlı**, 29 Mart 1325-11 Nisan 1909, No:26, s.2. Saadet gazetesi de Adem-i Merkeziyet tartışmalarına katılmıştır. "Sultanzade Sabahaddin Beğ efendiye-Konferans Arzı" isimli makalesinde "Adem-i Merkeziyet, iki kısma taksim buyuruldu. Biri Adem-i Merkeziyet-i siyasi ki maksad-ı aliyeleri bu değil. Bu muhtariyet-i idare olduğu için muzırdır. Kısım-ı diğeri olan Adem-i Merkeziyet-i idariyedir" Rasim (Beyazıd Dersiamlarından), "Sultanzade Sabahaddin Beğ Efendiye-Konferans Arzı", **Saadet**, 7 Eylül 1324, No:55, s.1. "Adem-i Merkeziyet" isimli başka bir yazıda ise "Adem-i Merkeziyet kaidesi ne derece ileri götürülürse götürülsün hiçbir zaman muhtariyet-i idare denilen şekli idareyi intac itmez" Mahmud Refik, "Adem-i Merkeziyet", **Saadet**, 10 Eylül 1324, No:58.

¹⁶⁵ Kuran, **İnkılap Tarihi ve İttihat ve Terakki**, s.282.

Prens Sabahattin Bey düşüncelerinde Osmanlı halkının bilinçlenmesi gerektiğini ancak o sayede bir devrimin yani yapılan Meşrutiyet devriminin başarılı olabileceğini iddia etmektedir. Sabahattin Bey'e göre "Millet her şeyi hükümetten bekliyor."¹⁶⁶

Sabahattin Bey, bir toplumun en önemli dinamiklerinden birinin aile olduğunu "aileler ne kadar kuvvetli olursa cemaat da o nisbette kuvvetli olur". ifadeleri ile aile kurumuna vermiş olduğu önemi ifade eder. Prens Sabahattin Bey, "Aziz vatanımızda adalet, asayiş takarrur itmelidir. Esas hürriyet budur. Bunsuz asla terakki idemeyiz. Bu asayişin takarrurunu hükümetden beklersek devr-i sabık âdemlerden farkımız ne olur?" cümleleri ile hürriyetin nasıl elimizde kalacağına dair fikirler ileri sürmektedir. Bireylerin, hükümetlerin hareketlerini aynen kabul etmek yerine o hareketlerin ne gibi sonuçlar doğuracağını düşünmeleri ve bu fikre göre hareket etmeleri gerekmektedir. Prens Sabahattin Bey, bu husus ile ilgili olarak "Hükümetin hareketini de hakikat-i semaviye gibi kabul idemeyiz. Meşrutiyet, milletin hakk-ı teftişyesini tayin itmek dimekdir. Milletimizde mademki kuvvetli bir vicdan vardır. O vicdan hiçbir fırka gözetmemeli. Kadın, erkek, Hıristiyan Müslüman hepimiz milletin hadim-i istikbalimiz."¹⁶⁷ Prens Sabahattin Bey'in bu düşünceleri Ahrar Fırkası'nın siyasi düşüncesinde de egemendir. Prens Sabahattin Bey'in kadın, erkek, Hıristiyan veya Müslüman her insanın eşit ve birbirlerine üstünlüğü olmadığını ifade etmesi zamanın diğer devletlerinde görülmeyen bir eşitlik talebidir.

Ahrar Fırkası beyannamesinin temel yaklaşımlardan biri, İnsanların kanunlar çerçevesinde eşit olduklarıdır. Osmanlıların bu şekilde eşit bir yaşam hakkına sahip bulunmamları bazı noktalarda tehlikeler arz ediyordu. Osmanlılar arasındaki bu eşitsizlik insanlar arasında birbirine karşı bir husumet uyandırıyordu. Bu eşitsizlik itihatsızlığı netice veriyor bu da son dönemlerde harici düşmanların Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmasına neden oluyordu. İşte bu eşitsizliği önlemek yoluyla bu tür husumet ve müdahalelerin önüne geçilebileceği fikri hakim olmuştur. Osmanlılar arasında meydana getirilecek bu müsavat (eşitlik) hükmü daha önce verilmiş olan mezhep imtiyazlarına ve İslam'ın mukaddeslerine zarar vermeyecek şekilde düzenlenmelidir. Ayrıca her Osmanlı vatandaşı için lüzum görülmeyen askere alınmada herhangi bir sınıf, unsur ve mezhep farkı gözetilmeksizin tüm

¹⁶⁶ **Hukuk-u Umumiye**, "Eşşehr-i Siyasiyun-i Osmani Necabetlü Sabahaddin Beğ Efendi Hazretlerinin Bebek Bahçesindeki Nutki Celileleri:", 6 Eylül 1324-19 Eylül 1908, No: 4, s.1.

¹⁶⁷ **Hukuk-u Umumiye**, "Eşşehr-i Siyasiyun-i Osmani....", s.1.

Osmanlı vatandaşlarının askere alınması yolunda düzenlemenin yapılması gereği üzerine vurgular vardır.

Tan gazetesinde Ahrar Fırkası ile İttihad ve Terakki Fırkasını mukayese eden bir makale kaleme alınmıştır. Bu makalede memleket dahilinde iki Fırka'nın mevcut olduğu söylenmektedir. Hüseyin Cahit Bey, "İki Temayül" ismi altında Tanin gazetesinde bu makaleden alıntılar yapmıştır. Tan gazetesi, bu iki meyli şerh ve izah ediyor. Öncelikle Ahrar Fırkası Katib-i Umumisi Nureddin Ferruh Beyefendinin kendi fırkaları hakkında yazılmış olan fikirleri düzeltmek amacıyla bir mektubun yazıldığı ifade edilmektedir. Nureddin Ferruh Bey, öncelikle kendi fırkalarının hürriyet fikirlerinin çok açık ve ilerici olmadığı yolundaki yayınların hakikate aykırı olduğunu söyledikten sonra, Ahrar Fırkası'nın programının bazı şahıslar tarafından bilakis aşırı hürriyetçi bulunduğunu belirtmiştir. Nureddin Ferruh Bey, "*Hakikat-i halde biz parlamentonun radikalleri olduğumuz ve asıl bu yüzden memleketimizde müahaze gördüğümüz halde Avrupa matbuatının çoğunda meclisin sağ cenahını teşkil ideceğimize dair beyanatı hayretle müşahede itmekteyiz.*" ifadelerini kullanmıştır. Nureddin Ferruh Bey, sonra kendi fırkasıyla İttihat ve Terakki Fırkası arasında ki farkı izah ederken "*Daha muhafazakar ve hali hazırla az çok itilaf bervar olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın programı ile daha müterakki fikirli Ahrar Fırkası'nın programı arasında şüphesiz bir çok müşabehe vardır.*" demektedir. İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası arasındaki en farklı nokta olarak "*biz şu fikirdeyiz ki hal-i cedidin esası bütün ırkların, mezheb mülahazatı haricinde olarak, Kanun-i Esasi altında nam ve hakiki bir müsaverat ile birbirine kaynamasından ibaret olmalıdır...*" ifadesini kullandıktan sonra "Türkiye Türkler'indir" düsturuna yüksek sesle: 'Osmanlı imparatorluğu Osmanlılarıdır' cevabını viriyoruz." demiştir.¹⁶⁸ Nureddin Ferruh Bey'in bu mektubunda ifade etmiş olduğu cümleler Ahrar Fırkası'nın siyasi görüşlerini ve Ahrar Fırkası'nın siyasal hayatta kendisini nerede konumlandığını anlatması açısından önemlidir. Nureddin Ferruh Bey, özellikle Avrupa matbuatında yer alan "meclisin sağ cenahını teşkil ideceğimize" dair beyanlara karşı çıkararak kendilerini daha ilerlemeci ve yeniliklere açık bir konumda niteleyerek Fırka'nın siyasal konumunu açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca Osmanlı Devletinde muhtelif etnik ve dini unsurların bulunmasından dolayı Türkiye tabiri yerine daha kapsayıcı bir tabir olarak Osmanlı Devleti tabirini kullanmaya özen göstermiştir.

¹⁶⁸ Hüseyin Cahit, "İki Temayül", s.1

İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası arasındaki görüş farklılıkları programlarında daha belirgin hale gelmiştir. İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası arasında Osmanlılık ilkesi üzerinde de farklılıklar vardır. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlıların ancak Türk olmayan unsurlarında Osmanlılık ilkesi etrafında beraberliğini "birleşme-ittihat" ile olabileceği düşüncesine karşılık Ahrar Fırkası bu beraberliğin "uzlaşma-itilaf" ile mümkün olabileceğini hüküm altına almıştır.¹⁶⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlılık ideali arkasında hayatın her safhasını merkezi hükümetin kontrolü altında tutmayı amaçlayan bir politika belirlemiştir. Ahrar Fırkası ise, bu merkezileşme eğilimine karşı çıkarak Adem-i Merkeziyet ilkesi ve "Laissez- Faire" ilkesi etrafında politikasını belirlemeye çalışıyordu.¹⁷⁰ Knight'a göre İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin aksine Ahrar Fırkası, "mutaassıbane vatanperverliğe" karşı bir duruş sergiliyordu.¹⁷¹ Ahrar fırkası Osmanlılık ilkesi gereği Osmanlı siyasi tarihinde etnik ve dini unsurlara eşitlik tanınması lüzumu üzerinde politikalar geliştirmiştir. Ancak hem Adem-i Merkeziyetçi tutumu hemde etnik ve dini unsurlara tanınması gereken eşitlik düşüncesinden dolayı Fırka, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından çok şiddetli eleştirilere ve ithamlara maruz kalmıştır.¹⁷²

Ahrar Fırkası mensuplarından ve İkdam gazetesi yazarlarından Ali Kemal Bey, Fırka'ya dahil olmasını özellikle Osmanlılık vurgusu üzerinden açıklamaktadır. Ali Kemal Bey'in kendi ifadelerine göre "*şimdi böyle bir ... memduha-i siyasiyeye merteb-i hudmetini bu intihabdaki muvaffakiyetle gösteren Fırka-i Ahrar'ın hatt-ı hareketini takdir itmek, mülk için, millet için pek müfid görmemek mümkün müdür?*" ifadelerini kullandıktan sonra "*Zaten biz esasen bu mülahazaya, bu emele mebni idikki uzun bir tefekkürden sonra bu Fırka'ya intisaba kail olduk, evvel emirde bakdık ki maksad hakikaten safdır, ihtilaf-ı anasını itilafa tahvil eylemekdir.*"¹⁷³ demiştir. Ali Kemal Bey, Ahrar Fırkası'na intisab etmesinin en önemli sebebi olarak Fırka'nın bağlı olduğu Osmanlılık ilkesini göstermektedir. Bu ilke

¹⁶⁹ Kutlu, **Didar-ı Hürriyet**, s. 131.

¹⁷⁰ Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", **Güney- Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, S.4-5, 1975-1976, s.252. (s.245-284)

¹⁷¹ Knight, **Türkiye Bir Milletın Uyanışı 1908 Devrimi**, s.275.

¹⁷² Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", **Türkler**, C.13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.186:. (s165-192)

¹⁷³ Ali Kemal, "İntihab-ı Ahire Dair", **İkdam**, 25 Mart 1325-7 Nisan 1909, No:5340, s.1.

gereğince farklı unsurlar arasındaki uyuşmazlıkların uzlaşma içinde çözümlenmesi hedeflenmektedir.

Ali Kemal Bey, Ahrar Fırkası'nın tesis edilmesinin hem devlet için hem de Meşrutiyet için çok büyük faydalarının olduğunu söylemektedir. Ali Kemal Bey'e göre, Ahrar Fırkası siyaset sahnesinde yer almasaydı *"Emin olmalıyız ki mülkümüzde ... bugün itilaf yerine ihtilafa badi olur, belki sırf hristiyanlardan mürekkep bir fırka-i diğer vücuda gelebilirdi, böyle mahzur-u azim-i siyasiyenin önünü işte bu güzide fırka almış oldu...."*¹⁷⁴ Ali Kemal Bey, Ahrar Fırkası'nın siyaset sahnesinde yer almasıyla devlet içinde var olan etnik ve dini unsurlar arasında ayrılık yerine uzlaşmanın meydana geldiğini ve Fırka'nın kurulmasıyla her unsur ve mezhebin bekli de sadece kendilerini temsil eden fırkalar vücuda getirme ihtimalini ortadan kaldırdığını belirtmektedir.

Ahrar Fırkası, seçim kampanyası için hazırlamış olduğu beyannamesinde, Meşrutî sistemlerde Siyasal iktidar kadar siyasal muhalefette gerekli olduğuna vurgu yapmıştır.¹⁷⁵ Bu çerçevede Ahrar Fırkası'nın en önemli siyasi amaçlarından biri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diktatörlüğünü önlemektir.¹⁷⁶ Ahrar Fırkası'nın İttihad ve Terakki Cemiyeti iktidarını sınırlama amacı demokrasilerde en önemli ilkelerden biri olan iktidarın sınırlanması ilkesinin gereğidir. Ahrar Fırkası'nın İttihad ve Terakki Cemiyeti iktidarını sınırlama hedefi ve bu amaç için uygulamış olduğu politikalar demokrasi için önemli bir ilke olan, siyasal muhalefetin yaşaması açısından önemlidir. Bu özelliği sayesinde Ahrar Fırkası Tunaya'ya göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimine karşı "en çetin muhalefet tezini ilk kez siyasallaştıran bir fırka olma özelliğini taşımaktadır."¹⁷⁷

¹⁷⁴ Şayed Fırka-i Ahrar olmasaydı, intihab-ı ahire bir Meşrutiyet oyuncağına dönecekti, şeref-i meşrutamıza nakise virecekti... cemiyet-i ittihadiye istedi ki Kanun-i Esasimizin ilk ilanında olduğu gibi halkımıza bir zat beray-ı intihab gösteri gösterilirsün, derhal bütün müntehablarımız 'lebbeyk' cevabını virsünler, o zatı intihab itsünler.... Meşrutiyet böylemi olur! Ali Kemal, "İntihab-ı Ahire Dair", **İkdam**, 25 Mart 1325-7 Nisan 1909, No:5340, s.1.

¹⁷⁵ Ali Kemal Bey Meşrutî sistemlerde siyasal iktidar kadar siyasal muhalefette yer alması gerektiği noktasında İngiltere'den örnek vermiştir. Bu örnekte Whig ve Torry bu ülkede siyasal iktidar ve siyasal muhalefet örneğini temsil etmektedir. Ali Kemal, "Fırka-i Siyasiler ve Meclis-i Mebusanımız", **İkdam**, 26 Teşrin-i sani 1908. Aktaran Fevzi Demir, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) 1994, s.79. **Hukuk-u Umumiye**, "Meclis-i Mebusan'da Fırkalar Teşkili Lüzumu ve Fırka Programları", 21 Kanun-u Sani 1908.

¹⁷⁶ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1919)**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1961, s.417.

¹⁷⁷ Tunaya, **Siyasal Partiler**, s.183.

Ahrar Fırkası'nın program ve beyannameinde özellikle Meclis-i Mebusana gereken önem atfedilmektedir. Meclis-i Mebusan Osmanlı devletini çöküntüden kurtaracak en önemli araçlardan biri olarak takdim edilmektedir. Beyannameinde demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından olan Meclis-i Mebusana ve Meclisin teşkil edilmesinde de seçimlerin önemine vurgular vardır. Bu seçimlerin nasıl yapılacağına dair fikir ve düşünceler de program ve beyannameinde yer almıştır. Seçimlerde oy kullanmanın bir mukaddes görev olduğunu ve bu görevin en doğru bir şekilde yerine getirilmesi için gereken tedbir ve tavsiyelerin arzedilmesi hususunda hükümler mevcuttur.

Seçme hakkına kimlerin sahip olacağı da Ahrar Fırkası program ve beyannameinde hüküm altına alınmıştır. Ahrar Fırkası programına yirmi yaşını tamamlayan her ferd vergi versin vermesin diğer kanuni vasıflara sahip olursa, birinci derece de intihab hakkına sahip olacak ve bu hakkın her seçmen için bir vazife olması gereği, Meclis-i Mebusan'ın dikkatine sunulacaktır.¹⁷⁸ Aynı zamanda Mebus olmak isteyen her Osmanlı vatandaşı kanunun aradığı şartları kendisinde bulundurursa Osmanlı Devleti'nin her tarafında adaylığını göstermek hakkına sahip olacaktır.¹⁷⁹ Bu düşünce zamanın devletlerindeki seçmen anlayışına (yani cemiyet, sınıf, ırk ve din ayrımına bakılmaksızın) göre son derece ileri bir görünüm sergilemekte ve bugünkü demokratik sürece çok yaklaşıldığını göstermesi açısından da önemlidir.

Mebus seçilebilmek, memur olabilmek için herhangi bir cins ve mezhep ayrılığı yapılmayacak ve bu konulara gelebilmek için sadece liyakatleri dikkate alınacaktır. Mebus ve memur adaylığı için Osmanlı unsurları içinde adilane bir surette davranılmasına özen gösterilecektir.¹⁸⁰

Meclis-i Mebusanda mebus adedi memleketin ihtiyacı ile orantılı olmadığından mebus sayısının artırılması memleketin menfaati gereği olduğundan her yirmibeş bin nüfusa mükabil bir mebus seçilmesi teklif olunacaktır.¹⁸¹ 1908 seçimlerinin her elli bin nüfusa bir mebus seçilmesi esasına göre yapıldığı düşünülürse mebus sayısının iki kat artması talep edilmiş olmaktadır.

¹⁷⁸ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m.2.

¹⁷⁹ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m.5.

¹⁸⁰ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m.14.

¹⁸¹ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m.6.

Ahrar Fırkası program ve beyannamelerinde hürriyetler üzerine de önemli düzenlemeler vardır. Ahrar Fırkası Beyannamesinde şahsi hürriyet, mesken dokunulmazlığı, toplanma sebestliği, vicdan hürriyeti, seyahat serbestliği, haberleşme serbestliği ve basın hürriyeti gibi hususlar hüküm altında alınmıştır. Osmanlı Devletinde nüfusun çeşitli dinlerden oluşan kozmopolit bir yapıya sahip olması Fırka'nın bu alanda da politikalar üretmesine sebep olmuştur. Bununla ilgili olarak Fırka programında inanç hürriyeti çerçevesinde dinlerin serbest bir şekilde icrası ve muhtelif cemaatlere verilmiş olan mezhep imtiyazlarının aynen devam etmesi gereği üzerine vurgu yapılmıştır.¹⁸² Ahrar Fırkası programına egemen olan bu ilke Osmanlı Devletinde yaşayan vatandaşlardan sadece İslamiyeti seçmiş olanların değil farklı inançtan olan herkesin dinlerini ve inançlarını serbest bir şekilde yaşaması için gereken düzenlemelerin yapılmasını içerir. Bu ifadeler Fırka'nın din ve inanç özgürlüğüne bakışını göstermektedir. Fırka, Osmanlı Devletini dinle tanımlamamakta ve bugün çok tartışılan laiklik konusuna da bakışını göstermektedir.

Ahrar Fırkası Nizamnamesinin dördüncü maddesinde Fırka'nın amacının nasıl gerçekleştirileceği noktasındaki araçlar düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; parlamentoda tartışılan meselelerin önce mahalli ictimalarda müzakere edilmesi, Fırka'ya mensup ihtisas sahibi kişilerin siyasi, ictimai ve mevcut hallere dair ders suretinde konferanslar vermesi, Fırka'nın fikri dünyasını anlamak ve anlatmak için risaleler, gazeteler ve çeşitli evraklar yayımlamak, umumi toplantılar düzenlemek, Fırka'nın amacını gerçekleştirmek için taşrada teşekkül eden şubelerle, haberleşmenin sağlıklı bir şekilde yapılması öngörülmüştür.

Ahrar Fırkası siyasal programını hazırlama aşamasında Padişahın konumu hakkında hiçbir düzenleme getirmemiştir.¹⁸³ Diğer bir ifadeyle Ahrar Fırkası'nın programında Padişahın söz edilmemiştir.

Sonuç olarak Ahrar Fırkası'nın Program, Beyanname ve Nizamnamesine bakıldığında hakim olan temel ilkenin; Liberal Demokratik devlet ilkesi olduğu söylenebilir. Nitekim Avrupa basınında Fırka'nın ismi "liberal birlik"¹⁸⁴ olarak

¹⁸² Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, 15.

¹⁸³ Tunaya, Siyasal Partiler, s.183.

¹⁸⁴ Knight, Türkiye Bir Milletinin Uyanışı 1908 Devrimi, s.273.

geçmektedir. Çünkü Fırka'nın siyasi fikirlerine egemen olan unsur hürriyete yapılan vurgudur.

2- İdari Görüşleri

Ahrar Fırkası'nın idari görüşleri Adem-i Merkeziyet ilkesini temel alan bir tarzda hüküm altına alınmıştır. Fırka'nın idari görüşlerinin felsefesi merkezin yetkilerinin azaltılarak yerel yönetimlere kaydırılması olarak tarif edilebilir. Fırka ile Cemiyet arasındaki en şiddetli tartışmalar da bu kavram etrafında yoğunlaşmıştır. Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası mensupları Adem-i Merkeziyet kavramını idari anlamda kullandıklarını çeşitli konferans ve makalelerde kaleme almışlardır.

İkdam Gazetesi'nde 22 Eylül 1908-9 Eylül 1324 tarihli Mahir Said Bey'in bir makalesi bulunmaktadır. Bu tarih, Ahrar Fırkası'nın kuruluşundan yaklaşık bir hafta sonrasına tekabül etmektedir. Mahir Sait Bey bu makalesinde, Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi hakkında bilgi verirken özellikle Adem-i Merkeziyete yapılan eleştirilere açıklık getirmeye çalışmıştır. Prens Sabahattin Bey'in daha önce yayınlanmış olan makalelerinde Adem-i Merkeziyet tabirinin ne anlama geldiğini açıkladığını söyleyerek bu makalelerdeki özellikle Fransızca tabiri olarak "decentralisation" kelimesine vurgu yapmıştır. Ayrıca Mahir Said bey bu makalesinde Prens Sabahattin Bey'in cemiyeti olarak "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet ve Meşrutiyet", Cemiyeti'ni zikretmiş ve bu Cemiyet'in maksadına ait bilgi vermiştir. Ancak, Mahir Said Bey, Ahrar Fırkası'nın kuruluşu gerçekleşmesine rağmen bu makalesinde Ahrar Fırkası'ndan hiçbir şekilde bahsetmemiştir.¹⁸⁵

Mahir Said Bey, "Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi" isimli makalesinde İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarından Osman Galip Bey isimli bir kişinin bazı sorularına cevap vermektedir. Osman Galip Bey'in "Adem-i Merkeziyet madem ki Kanun-i Esasimizdeki tevsii mezuniyetden başka bir şey değildir, o halde ayrıca niçün müdafaasına kıyam idildi?" sorusuna Mahir Said Bey şu cevabı vermiştir:

¹⁸⁵ Mahir Said, "Adem-i Merkeziyet, Teşebbüs-ü Şahsi", **İkdam**, 9 Eylül 1324-22 Eylül 1908, No:5147, s.1.

“Cevabı aşikar: Kanun-i Esasimizin 108.nci maddesinde ‘Vilayetin usul-ü idaresi tevsi mezuniyet ve tefriki vezaif kaidesi üzerine müessi olub’ Adem-i Merkeziyet-i idarenin yalnız tatbik idileceğini vaad ediyor. Diğer cihetden bir usul ne kadar doğru ne kadar meşru olursa olsun tatbik idilebilmesi için behemahal efkâr-ı münevvere tarafından takdir ve müdafaa idilmesi lazım gelir. İşte bundan dolayıdır ki hakk-ı teftişiyenin (teftiş-i idarenin) yalnız bir şehre münhasır kalmayub tekmil vatana şumulünü temin edecek olan Adem-i Merkeziyet-i idarinin, ehemmiyeti fevkaladesine mebni, Meşrutiyetle yan yana müdafaaasına lüzum vardı. Vaki olan itirazlarda bu lüzumu isbat ider. Fakat hamd olsun keyfiyet şimdi iyice anlaşıldı ve hatta vatanımıza bunca hudmeti dokunan İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kabul olundu ki son derece şayan-ı memnuniyettir.”¹⁸⁶

Mahir Said Bey cümlelerine Osman Galib Bey’den bir rica ile devam ediyor.

Mahir Said Bey, şu ifadeleri kullanmıştır:

“Şuracık da, Osman Galib Beğ’den bir şey rica ideceğim: o kadar acül olmasınlar. Sabahaddin Beğ efendinin tayin-i mesleke hasır itdiği bir çok yazıları, Türkçe, Fransızca bir hayli makaleleri var. Onları lütfen hulasaten olsun bir gözden geçürsünler. Şerait-i tenkidi kendilerine okutacak değilim! İtdiğim bir ricadan ibaretdir. ... Hüseyin Cahid ve Osman Galip Beylerin hala muhafaza-i tereddüd ve şüphe itmeleri lüzümsuzdur. Biz iddiaları Adem-i Merkeziyet, decentralisation’ı belki hakkıyla ifade itmiyor. Daha vasi bir manaya geliyorda anun için vuku buluyor, dimiş idik. Vaki Fransızca bilenlerin Adem-i Merkeziyetin decentralisation kelimesini daha iyi ifade itdiğini ve Kanun-i Esasimizin tercümesinde ise bu kelimenin tevsi mezuniyet ve tefrik-i vezaif mükabil olarak zikr idildiğini bilmeleri icap idiyordu. Bu düşünceye karşıda belki Sabahaddin Beğ efendice Adem-i Merkeziyetin hangi şeklinin murad idildiği bilinmek isteniliyor, mülahazasında bulunmuş idik. Bugün mademki Adem-i Merkeziyetden maksad sırf Adem-i Merkeziyet-i idari olduğu anlaşıldı. Bu hususda birde misal zikr olundu, artık şüphe ve tereddüde mahal kalmaması lazım gelmez mi?”¹⁸⁷

Mahir Said Bey, bu ifadelerle Adem-i Merkeziyet tabirinin siyasi anlamda Adem-i Merkeziyet olmadığı idari Adem-i Merkeziyet manasında anlaşılması gereği üzerine vurgu yapmıştır. Mahir Said Bey, özellikle Adem-i Merkeziyet tabirinin Fransızca’ya tercüme edilmiş cümlelerinde bu tabirin Fransızca Decentralisation tabiri olarak kullanıldığını ifade ettikten sonra Kanun-i Esasi’nin 108. maddesinde belirtilen “tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif” tabirinin de Fransızca tercümelerinde “Decentralisation” tabiri ile karşılık bulduğunu belirtmiştir. Mahir Said Bey, Prens Sabahattin Bey’in hayatı, konferansları ve eserlerine bakıldığında bu tabirin başka bir manada kullanılmadığını ifade etmektedir.

Prens Sabahattin Bey, Adem-i Merkeziyet ilkesinin 1876 Kanun-i Esasi’nin 108. maddesindeki hükmünden başka bir şey olmadığını ifade etmektedir. Adem-i Merkeziyet ilkesinin iki şekli vardır. Bu iki şekil Siyasi Adem-i Merkeziyet ve İdari Adem-i Merkeziyet’tir. Siyasi Adem-i Merkeziyet örneği İngiltere–Kanada

¹⁸⁶ Hüseyin Cahid, “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında”, **Tanin**, 24 Şubat 1324- 9 Mart Efrinci 1909 , No:217, s.1

¹⁸⁷ Hüseyin Cahid, “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında”, s.1

münasebeti durumunu gösterir. Ancak Prens Sabahattin Bey'in ifade etmiş olduğu İdari Adem-i Merkeziyet anlayışıdır.

Ahrar Fırkası listelerinden hem 1908 genel seçimlerinde hem de 1909 ara seçimlerinde aday gösterilen Ali Kemal Bey de Adem-i Merkeziyet tartışmalarına katılmıştır. Adem-i Merkeziyet ile anlaşılması gereken mananın ne olması gerektiği hususunda makaleler yazmıştır. Ali Kemal Bey, İkdam gazetesinde, yayımlanan "Teşebbüs-ü Şahsi, Tevsi-i Mezuniyet-Adem-i Merkeziyet" başlıklı makalesinde Adem-i Merkeziyetten maksadın ne olduğuna dair ifadeler kullanmıştır. Ali Kemal Bey, makalesinde Kanuni Esasi'de "tevsi-i mezuniyet" (yetki genişliği) olarak geçen tabirin Adem-i Merkeziyet olarak anlaşılması gereğini belirtmiştir. Ali Kemal Bey, devam eden cümlelerinde Adem-i Merkeziyet kelimesinin "muhtariyet-i idare" ile karıştırılmaması gereğini ifade ettikten sonra

"Adem-i Merkeziyet - Decentralisation başka, muhtariyet -autonomie yine başkadır. Usul-ü idareye dair en küçük bir bir kitabda masruh bulunan bu iki tarzdan birini diğerinden temyiz itmelidir. Bir de Adem-i Merkeziyet ya siyasi olur, ya sırf idareye müteallik bulunur. Aynı Kanun-i Esasiye tabi bir mülkte ancak idareye aid Adem-i Merkeziyet cari olabilir. Mademki bir memleket başdan başa bir Kanun-i Esasiye tabidir. O memleketin mebusları bir merkezde müctemidir. Başka mebusanı başka şuray-ı ümmeti yokdur. O mülkün hiçbir köşesinde muhtariyet tatbik idilemez..."

demiştir. Ali Kemal cümlelerine Prens Sabahattin Bey'in Adem-i Merkeziyet tabirine sık sık açıklık getirmek zorunda kaldığını ve her defasında Sabahattin Bey'in bu kavramı tevsi mezuniyet olarak kullandığını söylemiştir. Ali Kemal Bey cümlelerine "Adem-i Merkeziyetden muhtariyet-i idare fikrini çıkarmak ne mülahazaya müstenidendir, anlayamıyoruz. Tevsi-i mezuniyete Adem-i Merkeziyet didiğimiz güce mi gitdi?"¹⁸⁸ sorularını sorarak devam etmiştir. Bu ifadelerden sonra Adem-i Merkeziyet tabirinin tevsi-i mezuniyet tabirinden başka bir manada anlaşılması gereğini belirtmiş ve temel vurguyu yasama organının kullanımına bağlı olarak açıklamıştır. Eğer tek Anayasa ve tek yasama organı var ise burada sadece idari adem-i merkezîyet mümkündür.¹⁸⁹

Prens Sabahattin Bey, Osmanlı Devleti'nin gelişmesi için "teşebbüsü şahsi, meşrutiyet, ademi merkezîyet" ilkelerinin yaşama geçirilmesini gerekli görüyordu. Prens Sabahattin Bey'e göre idar-i ademi merkezîyet, dönemin Anayasa'sı madde 108'de yer

¹⁸⁸ Ali Kemal, "Teşebbüs-ü Şahsi, Tevsi Mezuniyet- Adem-i Merkeziyet", **İkdam**, 23 Ağustos 1324-5 Eylül 1908, No: 5130, s.1.

¹⁸⁹ Ali Kemal, "Teşebbüs-ü Şahsi, Tevsi Mezuniyet- Adem-i Merkeziyet", s.1.

alan "yetki genişliği" ve "tefrik-i vezâif" ilkesinden başka bir şey değildi. Sabahattin Bey,

"Binaenaleyh ademi merkezîyeti idari unvanı altında öteden beri isteye geldiğimiz islahat, vali ve diğer memurların salahiyetini arttırmak, mecalisi umumiyeyi (il genel meclisini) bir an evvel açtırmak ve bu suretle ahalimizi verdiği verginin mahalli sarfını en muvafık bir surette tayin ve teftişe alıştırmaktan ibaret kalıyor. Bundan dolayı ademi merkezîyete müteallik neşriyatımızda daima Kanuni Esasi'nin 108. maddesine istinad ettiğimiz, daha doğrusu bu maddenin ehemmiyeti azimesini efskar-ı umumiyeye izahata çalıştığımız gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti programının aynı esasa müstenid bulunan maddesini de ciddi bir memnuniyetle kabul ettik. Şu halde ademi merkezîyet, tevsii mezuniyet ve tefriki vezâiften başka bir şey değil; yalnız tevsii mezuniyet ademi merkezîyeti idarenin ismi değil; tarifidir. Bu iki tabir arasında hiçbir mübayenet (farklılık) bulunmamakla beraber matbuatımızda ekseriyetle tabirle tarif karıştırıldığı için zihinler kargaşaya düşüyor. ..."¹⁹⁰

ifadelerini kullanmıştır. Prens Sabahattin Bey, Adem-i Merkezîyet tabirini idari Adem-i Merkezîyet anlamında kullandığını belirtmiştir. İdari Adem-i Merkezîyet tabirine yüklenmesi gereken anlamın tevsii mezuniyet olması gerektiğini, tevsii mezuniyetin bir tabir olmadığını idari Adem-i Merkezîyet'in tarifi olduğunu ileri sürmüştür.

Prens Sabahattin Bey'in düşüncelerinde ve Ahrar Fırkası'nın programında yer alan ve şiddetli eleştirilere maruz kalan Adem-i Merkezîyet düşüncesi Prens Sabahattin Bey ve arkadaşları tarafından kurulan Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'nin programında açık bir şekilde ele alınmış ve bu kavramdan ne anladıklarını program halinde kamuoyunun dikkatine sunmuşlardır. Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'nin programında daha açık bir şekilde ifade edilen "yerinden yönetim ilkesi", Fırka'nın Adem-i Merkezîyetden ne anladığını göstermesi açısından da önemli bir belgedir.

Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'nin üçüncü maddesinde; vilayetler arasındaki münasebetlerin geliştirilmesi, vilayetler ile hükümet merkezleri arasındaki ilişkilerin 1876 Kanuni Esasi'nin ilgili maddelerinde olduğu gibi düzenlenmesi ve hükümet merkezinde genel vilayet meclisleri azaları arasından halk tarafından seçilerek gönderilen temsilcilerden oluşan bir mebusan meclisi kurulması hedeflenmiştir.

Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'nin programının ikinci maddesinde; seçimle oluşan belediyeler; nahiye meclisleri, belediye idare meclisleri gibi bütün heyetler, nahiye ve vilayetlerin işlerinin görülmesine katılacak ve

190 Prens Sabahattin, **İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Sekizinci Mektup, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir ve İzahlar**, Ankara, Ayraç Yayınevi, Eylül 1999, s. 187-188.

müdahale edebilecektir. Gizli oylarla seçilen üyeler ile bunlara yardımcı olacak daimi üyeler (ki bu üyelerin adedi meclisteki üye mevcudunun beşte birini aşmayacak) den oluşan bir meclis, vilayetin kanun ve nizamlarda gösterilen bütün konular ve işlerinde tam bir yetkiye sahip bulunacaktır. Bu genel vilayet meclisleri bir çok meseleler arasında vergilerin tarh, tevzi ve tahsili hakkında oylamada bulunacak, vergi hasılatlarının hükümet ve vilayet merkezi arasında kararlaştırılacak miktarı, mahalli ihtiyaçlara sarf edilmek üzere ayrılacaktır.

Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programı dikkatle incelendiğinde Adem-i Merkeziyet kavramı siyasi anlamda etnik unsurlara özerklik getirmekten ziyade bugün anladığımız anlamda yerinden yönetim ilkesinin bir diğer adıdır. Bu programla merkez dışında kalan tüm vilayetlerde bölgesel meclisler oluşturulacak ve bu meclislerin üyeleri seçimle bu göreve gelecektir. Yani devletin yine tek bir Anayasası ve tek Yasama organı olacaktır.

Kanuni Esasi'nin 108-109 ve 110.cu maddelerinde hüküm altına alınan Umumi Vilayet meclislerinin bir an evvel toplanması ve bu maddelerde belirtilen “tevs-i mezuniyet” ve “tefrik-i vezaiif” usulünün tatbikini temin edecek özel kanunlarının ihdas edilmesi hususu fırka programının dokuzuncu maddesinde yer almıştır.¹⁹¹

Vilayetlerin mevcut durumdaki mülki taksimleri umumi surette düzenlenmesi gerektiğinden bu hükümlerin tanzim edilerek icrasının Meclis-i Mebusan tarafından yerine getirileceği fırka programının onuncu maddesinde hüküm altına alınmıştır.¹⁹² Bu madde ile Osmanlı Devleti dahilinde mevcut mülki taksimatın ihtiyaçlara cevap veremediği, devletin ve halkın ihtiyaçlarına daha iyi çözüm üretmek için var olan mülki taksimat ve düzenin tekrar ele alınarak, gereken tedbirlerin ve tadillerin yapılması gereğinin önemi belirtilmiştir.

Ahrar Fırkası'nın programının onuncu maddesinde vilayetlerin mevcut mülki taksimatının umumi surette tebdil ve tadil edilmesi isteğiyle mevcut merkezi yönetim sisteminin değiştirilmesi gereğine vurgu yapılmıştır. Taşınmaz malların kredisinin artırılması ve kullanma haklarının kesin olarak sağlanması amacıyla şer'i kurallar dairesinde mülk ve vakıf hakkında mevcut kanunların günün ihtiyaçlarına göre

¹⁹¹ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m.9.

¹⁹² Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m.10.

değiştirilmesi, el konulmuş durumda bulunan toprakların sahiplerine geri verilmesi isteğiyle toprak alanında yapılması gereken düzenlemelerin özel mülkiyet hususlarına göre sistemleştirilmesi gereği onyedinci maddede belirtilmiştir.

Meşrutiyet'in ilerleyen zamanlarında Prens Sabahattin Bey ile Doktor Nihad Reşad "Adem-i Merkeziyet" prensibi üzerinde bir çalışma yapmışlardır. Çalışmanın amacı; bu prensibin Osmanlı Devleti'nde yapılacak bir idari ıslahatın ne şekilde olması gerektiğini belirtiyordu. Bu çalışmaya göre; Osmanlı Devleti Vilayetleri taksim ve idare usulünün köklü bir şekilde değiştirilmesi, vilayet sınırlarının iklim şartlarıyla iktisadi bağılılık ihtiyaçlarına göre küçültülerek merkezlerin aynı şart ve imkanlar dahilinde yeniden tesbit edilmesi, iktisadi bölge birlikleri teşekkül ettirilerek birkaç vilayeti içine alacak şekilde genel valilikler ihdas olunması ve aynı zamanda mahalli seçim hürriyetinin yerleşmesini sağlamaktır. Böylece, imparatorluğu meydana getiren çeşitli unsurların arasında müşterek vatan şuurunun oluşturulması temin edilecekti.¹⁹³

Ahrar Fırkası siyasi programının sekizinci maddesinde Kanun-i Esasi'nin Padişah'a tanımış olduğu Ayan Meclisi üyelerini atama yetkisini düzenlemişti. Programda Ayan üyelerini atama yetkisi vilayet ve belediye meclisi üyeleriyle birlikte hükümete bırakılması öngörülmüştü. Osmanlı Ayan meclisi azalarının üçte ikisi umumi meclisler ile belediye azaları tarafından seçilecektir. Ayanların kalan kısmı olan üçte biri hükümet tarafından seçilecektir. Ayanların hizmetleri altı seneden ibaret olacaktır. Gerek meclisler gerek hükümet tarafından seçilen ayanların üçte biri her iki senede bir tebdil edecektir.¹⁹⁴ Ayan meclisinin üçte birini hükümet, üçte ikisini yerel meclisler tarafından seçilecek üyelerden olması ile güdülen amaç merkezin dışında yerele biraz daha güç kazandırmak ve bölgelerin merkezde daha iyi temsil edilmesini sağlamaktır.

Bakanlar Kurulu ile parlamento arasında vuku bulacak ihtilaf neticesinde parlamento yüksek bir irade ile dağıtılmak istenildiği takdirde yeniden yapılacak olan seçimlerin üç ay içinde gerçekleştirilmesi ve parlamentonun açılması gerekmektedir. Aksi takdirde bu irade yok sayılıp parlamento vazifesine devam edecektir. Eğer

¹⁹³ Kuran, **İnkılap Tarihi ve İttihat ve Terakki**, s.263. Kuran, **İnkılap Hareketleri**, s.484-485.

¹⁹⁴ **Osmanlı Ahrar Fırkası Programı**, m.8.

iradeye maruz kalan meclis kendi reylerinde ısrar ettikleri takdirde Bakanlar Kurulu istifa etmiş sayılacaktır. Bu usul barış zamanında geçerli olacaktır.¹⁹⁵

Bakanlar Kurulu, Meclis-i Mebusana karşı sorumludur. Bakanlar Kurulunun Meclise karşı sorumlu olması icraatlarında sorumsuz davranmaması gereğinin bir sonucudur. Ayrıca parlamenter bir rejimde olması gereken unsurun en temel şartlardan biri olarak hüküm altına alınmış bir maddedir. Bu hükmün gereği olarak Bakanlar Kurulu parlamentodan güven oyu alamazsa yani itimad oyu vermezse, Bakanlar Kurulu istifa etmeye mecburdur. Başbakan, (Sadrazam) Padişah tarafından atanır. Ancak bu atamanın parlamento azalarından olması gerekmektedir. Vükela heyeti azaları (Bakanlar Kurulu Üyeleri), Vükela Reisi (Başbakan) tarafından çoğunluğu parlamento azalarından olmak üzere parlamento dışından da seçilebilir.¹⁹⁶ Mevcut Kanuni Esaside vükela reisinin meclis azasından olma şartı bulunmadığı düşünüldüğünde Fırka'nın programında yer alan vükela reisinin meclis azaları arasından seçilmesi teklifi, bugünkü Anayasa'mızla da uyumlu gözükmektedir. Bu hüküm zaman içinde oluşabilecek bazı mahsurları da gidermesi açısından önemlidir.

Ahrar Fırkası mensubu Yorgo Boşo, Padişah'ın yetkileri ile ilgili meclis tartışmalarında Meclis-i Umuminin yani Mebusan ve Ayan Meclislerinin açılması ve tatil edilmesi için Padişah'a mutlak yetkiler verilmesine itiraz etmiştir. Boşo'ya göre, meclislerin çalışma ve tatil vakitlerinin belli olması ve bu zamana göre faaliyetlerinin devam etmesi gerekmektedir. Boşo, Padişah'a bu yetkilerin ancak olağanüstü durumlar için verilebileceği görüşünü ileri sürmüştür.¹⁹⁷

Ahrar Fırkası'nın programının giriş maddesindeki hükümlerden biri, Osmanlı Devleti'nin genel ve dış asayişini garanti altına alacak deniz ve kara kuvvetlerini mükemmel bir hale getirmek için her türlü önlemlerin alınması zaruridir. Devletin ve halkın refahı için gereken ıslahatların yapılması refah ve mülkün saadeti olan adaletin tam olarak kurulması ve sağlanması için adliyenin ve genel zabıta heyetinin gayet ciddi ve esaslı bir surette ıslahı gerekmektedir.¹⁹⁸

¹⁹⁵ **Osmanlı Ahrar Fırkası Programı**, m.7.

¹⁹⁶ **Osmanlı Ahrar Fırkası Programı**, m.1.

¹⁹⁷ Ayfer Özçelik, "1908 Meclis-i Meb'usasında Temel Haklar ve Hakimiyet-i Milliye ile İlgili Bazı Tartışmalar", **Türkler**, C.14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.760. (s.751-764)

¹⁹⁸ **Osmanlı Ahrar Fırkası Programı**, s.2.

Ahrar Fırkası'nın programında devletin başkenti olan İstanbul için özel düzenlemeler yer almıştır. İstanbul'un daha güzel ve daha mamur bir kent olması için İstanbul'un yönetimine büyük önem verilmesi gereğine vurgu yapılmıştır. Fırka programının yirmi ikinci maddesinde İstanbul şehrinin dünya üzerindeki müstesna mevkiinden dolayı imar ve tezyinin sağlanması maksadıyla; umumi bir plan meydana getirilmesi ve bu planın tedricen hayata geçirilmesinin sağlanması gereği belirtilmiştir. Ayrıca belediyelerin sahip olduğu teşkilatların zamanın ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak bulunduğu görüşünden hareketle belediye kuruluşlarının bu ihtiyaçlara cevap verecek kabiliyete getirilmesi için yeni düzenlemelerin yapılması hususu hüküm altına alınmıştır. Bu amaçla belediyelerin gelirlerinin artırılması, yeni gelir kaynaklarının bulunması, vilayet dahilinde sıhhi işlerin özel bir dikkatle düzenlenerek hastahaneler, veladethaneler (doğum evleri) ve çeşitli hayır kuruluşlarının tesis edilerek memlekette olabilecek çeşitli hastalıkların ve ihtiyaç sahiplerinin dertlerine çarelerin bulunması sağlanmak istenmektedir.¹⁹⁹ Ahrar Fırkası Beyannamesinde de İstanbul için bir düzenleme mevcuttur. Beyanname'de, İstanbul'un dünyanın ender görülebilecek güzelliklere sahip olan yerlerden biri olduğunu ifade ettikten sonra, öncelikle İstanbul şehrinin temizliğine gereken önemin verilmesi, sokakların gereken düzenlemelerle planlı bir şekilde yeniden inşası, şehrin gereken yerlerinin yeterince ışıklandırılması, şehir içinde ulaşım imkanlarının kolaylaştırılması ve ayrıca ulaşım araçlarının çoğaltılması gibi tedbirlerle şehrin daha yaşanabilir bir hale getirilmesi hususlarını hüküm altına almışlardır.²⁰⁰

Ahrar Fırkası'nın Program ve Beyannamesine bakıldığında idari alanlarda yapılması gereken düzenlemelerin Adem-i Merkeziyet ilkesine göre oluştuğunu görmekteyiz. Bu çerçevede yerel yönetimlere güç kazandırmak maksadıyla merkezden yerele yetki aktarımının gerçekleşmesi gerekmektedir. Fırka programına göre, yerel meclislerin oluşturulması ve bu meclislere gereken yetkilerin verilmesi hem merkezin işini kolaylaştırması açısından hem de yerel mahallerde halkın yönetime katılması yani siyasal katılmanın sağlanması açısından önemlidir. Meclis-i Ayan'a üye seçme hakkının üçte ikisinin Yerel meclislere verilmesini talep etmesi yine yerelin daha fazla ülke yönetimiyle ilgilenmesini netice verecektir. Parlamento-

¹⁹⁹ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m.22.

²⁰⁰ Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi, s.9-10.

Hükümet ilişkilerinde hükümetin icraatları parlamentonun denetimi altında olacaktır. Yasa yapma yetkisi mecliste olacaktır. Kanun-i Esasiye göre Sadrazamın (Başbakan) meclis üyeleri dışından seçilmesi uygulamasının sona erdirilerek meclis üyeleri arasından atanması düzenlemesi getirilmek istenmektedir. Fırka'nın liberal demokratik bir model oluşturma talebi ilk olarak hürriyetlere verilen önemde görülür. Bakanlar Kurulunun icraatlarında sorumlu olması yani iktidarın sınırlanması, yetkilerin merkezden yerele aktarılarak hem halkın daha fazla siyasal katılımının sağlanması hem de devletin daha tarafsız hale gelmesi amaçlanmaktadır.

3- Sosyal Hayat ve Sosyal Olaylar Karşısındaki Tutumu ve Sorunlara Yaklaşımı

Ahrar Fırkası Osmanlı Devleti içinde var olan sosyo-ekonomik dengesizliğin nasıl düzeltileceği konusunda siyaset geliştirmeye çalışıyordu. Feroz Ahmad, İttihatçıların mevki kazanmaya çalışan sosyal kesimler tarafından desteklendiğini belirtmektedir. Ahrar Fırkası ise taşradan veya merkezden gelen seçkin kesimler tarafından idare edilmekteydi. Hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hem de Ahrar Fırkası'nın temel unsurunu Türkler oluşturuyordu. Türk olmayan gruplarda kendi aralarında bölünmüş durumdaydı. Daha sonraları meclise İttihat ve Terakki Cemiyeti listelerinden giren Türk veya Gayrimüslim mebuslardan bazıları Ahrar Fırkası saflarına katılmışlardır.²⁰¹

Ahrar Fırkası, kurulduktan kısa bir süre sonra Avusturya Bosna-Hersek'i işgal etmişti. Bu işgal hadisesi Osmanlıda çok çeşitli protesto hareketleri ile karşılık bulmuştu. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgal etmesinden sonra Hüseyin Cahit Bey şunları yazmıştı: "*Osmanlıların sükun içinde çalışmaya muhtaç oldukları şu sırada, âdi murdar bir hurs ile Bosna- Hersek üzerine saldıran Avusturya'nın çürük metalarını almayınız.*"²⁰² Hüseyin Cahit Bey'in bu isteği Osmanlı Devleti içinde geniş bir yankı bulmuş ve Avusturya'ya karşı büyük bir kesimin katıldığı boykotaj hareketi başlamıştır.

²⁰¹ Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler...", s.252.

²⁰² **Tanin**, 21 Ağustos 1324 Aktaran Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918", **Fikir Hareketleri**, S.80, Tefrika 10, Sene 2, C.4, 2 Mayıs 1935, s.22. (s.21-23)

Osmanlı gazetesi de Bosna- Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesi hakkında çeşitli sayılarda makaleler yayınlamıştır. “Sadr-ı Azam ve Fırka-i Ahrar” isimli makalede Avusturya'ya uygulanması gereken iktisadi tedbirlerin yani boykotajın devamı yönünde bir yazı vardır. “Avusturya'nın haksız Bosna- Hersek ilhaki ile ilgili boykotajın devam etmesi gerekir. Dönemin en önemli savaşlarından olan iktisadi savaşlarda Avusturya'ya karşı muzaffer olmuşuk. Hamiyetli Osmanlı tüccarları hamiyetli ahalimiz boykotaja şiddetle hem de kemal-i şiddetle devam itmeli.”²⁰³ Osmanlı gazetesi Avusturya'ya uygulanan boykotajın devam etmesi yönünde siyaset geliştirilmesi gereği üzerine görüşlerini kamuoyuna sunmuştur.

Yapılan boykotun devam etmesi hususunda Serbesti gazetesindeki “Boykotaj devam itmeli” başlıklı makalede “Menafi-i Osmaniye hukuk-u miliyemiz ancak bu suretle muhafaza olunabilecektir.”²⁰⁴ denilmiştir. Serbesti gazetesi de Avusturya'nın Bosna- Hersek'i ilhak etmesi ve bu haksız ilhak neticesinde hem devlet hem de toplum bazında devam eden boykotajın devam etmesi gereğine dikkat çekmiştir. Aynı şekilde ilerleyen günlerde de hamalların boykotajda göstermiş oldukları hal ve hareketlerinden övgüyle bahsetmiştir. “tarihi osmani yeryüzünde kaldıkça namları hürmetle yad idilecektir.” ifadeleri ile boykotaja büyük destek vermeye devam ettiğini göstermiştir.²⁰⁵

Hasan Fehmi Bey'in katledilmesinden sonra Ahrar Fırkası mensupları tarafından Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ahrar Fırkası tarafından gönderilen heyet, Hasan Fehmi Bey cinayetinin Osmanlı Devleti dahilinde meydana getirdiği heyecan, üzüntü ve kaygıları izah ederek bu cinayetin tertipçilerinin ve failinin yakalanmasının önemine vurgu yapmışlardır. Bu sayede toplum içinde oluşacak huzursuzluk ve güvensizlik ortamının kısa sürede kalkacağı iddia edilmiştir. Ahrar Fırkası mensupları, cinayet faillerinin yakalanması ile toplum içinde oluşacak sosyal olaylarında önüne geçileceği kanaatindedirler.²⁰⁶

31 Mart hadiselerinin devam ettiği günlerde Ahrar Fırkası aktif bir şekilde siyasi hayatta rol almıştır. İsyanın başladığı günlerde bu hadisenin sona erdirilmesi için “Heyet-i Müttefika-i Osmaniye” adında bir teşekkülün vücuda getirilmesinde etkin bir rol oynamıştır. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Ahrar Fırkası, Fırka-i İbad, Rum Siyasi

²⁰³ **Osmanlı**, “ Sadr-ı Azam ve Fırka-i Ahrar”, 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23, s.4.

²⁰⁴ **Serbesti**, “Boykotaj Devam itmeli”, 24 Teşrin sani 1324, No:21, s.1.

²⁰⁵ İbrahim Fatin, “Harb-i İktisadiyede Muvaffakiyetler”, **Serbesti**, 24 Teşrin sani 1324, No:22, s.3.

²⁰⁶ **Osmanlı**, “ Sadr-ı Azam ve Fırka-i Ahrar”, 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23, s.4.

Cemiyeti, Arnavut Başkan Cemiyeti, Kürt ve Çerkez Teavün Cemiyetleri, Bulgar Kulübü ve gazetecilerin temsilcileri Tokatlıyan Otel’de bir araya gelerek olaylar ile ilgili mütalaalarda bulunduktan sonra Meşrutiyet ve Milli Birliğe bağlılıklarını bildirmişlerdir.²⁰⁷

Manastır Mebusu ve Ahrar Fırkası’na katılan Trayan Nali; cemiyetlerin yasaklanması ile ilgili Meclis tartışmalarında II. Abdülhamit idaresinin bütün kısıtlamalarına rağmen cemiyetlerin kurulduğunu ve bu gizli cemiyetler sayesinde Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesinin sağlandığını ifade etmiştir. Trayan Nali’ye göre eğer cemiyet kurulması yasaklansa tekrar gizli cemiyetlerin kurulmaya başlayacağı bir dönem yaşanır. Nali, Kanun-i Esasi’deki “Osmanlılar hakk-ı ictimaa mâliktir” şeklindeki ifadeyi de sözlerine dayanak noktası olarak göstermektedir. Ancak Trayan Nali’ye göre ırk, dil, din gibi unsurlara dayanarak kurulan cemiyetler tehlikelidir. Çünkü bu tür cemiyetler Osmanlı Devleti içindeki çok çeşitli unsurları birbirinden ayıracaktır.²⁰⁸

İstanbul Mebusu ve Ahrar Fırkası mensubu olan Kozmide Efendi’ye göre resmi dil Türkçe’dir. Ancak devlet içinde çok farklı diller konuşulmaktadır. Türkçe’yi devlet içinde birçok vatandaşın konuşmadığını belirtmiştir. Eğer kanunları vatandaşların anlaması ve o kanunlara uygun davranması isteniyorsa kanunların anlaşılır hale getirilmesi gerekir. Bunun için de getirdiği teklif kanun metinlerine “yerel gazetelerde yerel dillere uygun olarak neşredilir” ibaresinin eklenmesidir.²⁰⁹

Sabahattin Bey, bir toplumda kadınların sosyal hayatta mevkilerinin daha yüksek seviyelere getirilmesini savunmaktadır. Sabahattin Bey, “Bir cemiyetde kadınların mevki-i ictimaiyesi ne kadar yükselirse o cemiyet-i beşeriye de o nisbetde teali ider.” ifadelerini kullanarak kadınların sosyal hayattaki mevkilerinin yüksek olması ile bir toplumun gelişmesi ve ilerlemesi arasında bir bağlantı kurmaktadır. Sabahattin Bey’e göre kadınlar; sosyal hayatta terbiyemizin esasını teşkil etmekte ve İslam kadınlarının terakkisini “adab-ı islamiyeye riayet itmek” te bulmaktadır. Sabahattin Bey, kadınların terakki etmesi fikrine herkesin hizmet etmesi gereğinin altını çizmiştir. İslam

²⁰⁷ Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1918)**, s.98.

²⁰⁸ Özçelik, “1908 Meclis-i Meb’usanında Temel Haklar....” s.757.

²⁰⁹ Ayfer Özçelik, “Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Türkçe Tartışması”, **OTAM**, S.13, Ankara, 2002, s.215-216. (s.213-226)

kadınlarının bu şekilde terakki etmesinin yanında gayrimüslim kadınların da Osmanlı Devletine karşı vatanperver hislerle yetiştirilmelerinin zorunlu olduğunu belirtir.²¹⁰

Ahrar Fırkası programının ikinci maddesinde seçimlerde oy kullanacak şahıslar için aranan şart yirmi yaşın doldurulmuş olmasıdır. Osmanlı Devletinde 1908 seçimlerinde oy kullanma hakkı sınırlı sayıda kişiye sağlanmış, oy kullanacak şahıslarda bazı şartlar aranmış ve bu seçimlerde sadece erkekler oy kullanmıştır. Yani zamanın diğer devletleri gibi seçimlerde kadınlar oy kullanmamıştır. Kadınlara oy kullanma hakkı bulunmayan bir düzenlemeye sahip olan mevcut kanunlar yerine Ahrar Fırkası programında “yirmi yaşını tamamlayan her ferd” tabiri ile kadınlara da oy kullanması hakkı getirilmesi talep edilmiştir.

4- Fırka'nın İktisadi Görüşleri

Ahrar Fırkası, “liberal ekonomik politika” ilkelerinin hakim olduğu bir siyaset tarzı benimsemiş ve programını da bu çerçevede tanzim etmiştir. Fırka'ya göre ekonomide “kışla ve memurluk” zihniyeti bertaraf edilerek Osmanlı devletinde özel mülkiyetin kuvvetlenebileceği, şahsi teşebbüslerin artacağı belirtilmiştir. Neticede; liberal bir iş ortamı ve bu sebeplere bağlı görünen Meşrutiyet'in ve demokrasinin temel kurumları kurulabilecek ve önemli şekilde işlerlik kazanabilecektir.²¹¹

Beyannamede sermaye sahiplerinin sermayelerini idare hakkı ve hizmetini tanımamak “servetini mehalike vaz' etmesini takdir etmemek bir haksızlıktır”²¹² ifadeleri ile sermaye sahiplerini korumanın ve takdir etmenin önemine vurgu yapılmıştır. Buna göre; Meclis-i Mebusandaki mebuslar, sermayenin hükmünü ve umumi hizmetlerini kesintiye uğratmaması hakkında lazım gelen tedbirlerin temin edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda mebuslar, işçi sınıfının refahı için gerekli düzenlemeleri talep etmeli ve buna karşılık bir çok eksikliklerin tamamlanması konusunda gereken kanun ve kaidelerin düzenlenmesi gerekir. Fırka tarafından ele

²¹⁰ **Hukuk-u Umumiye**, “Eşşehr-i Siyasiyun-i Osmani Necabetlü Sabahaddin Beğ Efendi Hazretlerinin Bebek Bahçesindeki Nutki Celileleri:”, 6 Eylül 1324-19 Eylül 1908, No: 4, s.1.

²¹¹ Çavdar, **Talat Paşa**, s.138.

²¹² **Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi**, İstanbul, Mahmut Beğ Matbaası, 1324, s.6.

alınan bu hükümler, Fırka'nın günümüz "Sosyal Devlet" anlayışına benzer nasıl bir siyaset izleyeceği noktasında ipuçları vermektedir.

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın temel görüşlerinden birini oluşturan teşebbüs-ü şahsi fikrinin dönem içinde her kesim tarafından kabul edilmesi gereken bir olgu olarak düşünülmesi gereği İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarından ve Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Bey tarafından da belirtilmiştir. Hüseyin Cahit Bey, "*Teşebbüs-ü şahsi fikrinin en anlaşılabilir basit manası herkesin sırf kendi şiddet-i azim ve iktidarına güvenib kendisine, vatanına nafî olacak teşebbüsata atılmasından, hükümetden muavenet beklememesinden ibarettir.*" ifadelerini kullandıktan sonra "Teşebbüsü şahsiyeye en ziyade malik olan milletler Anklo-Sakson akvamıdır." demiştir. Hüseyin Cahit Bey, "*Fransızlar bu nokta-i nazardan bize benzerler. Onlarda her şeyi hükümetden bekler. Buna mukabil İngilizlere vazife-i hükümetden ad idilen çok şeyleri kendileri deruhde idüb*" ifadeleri ile İngilizlerde şahsi teşebbüsün geliştiğini belirtmiştir. İngilizlerin teşebbüs-ü şahsi konusunda ileri gittiğini ve bu ileri gitmesinin sebebini de İngilizlerin her işi devletten beklemeyip kendi güçleri oranında yapmaya çalıştıklarını belirtir. Hüseyin Cahit Bey, "*Şu hale nazaran teşebbüs-ü şahsi esasında müteaddid hürriyet fırkalarının kabul idemeyeceği bir nokta yoktur. Bu da Meşrutiyet-i idare gibi her Fırka'nın programında bulunmağa şayetse bir emeldir.*"²¹³ ifadelerini kullanmıştır.

Fırka Beyanname'sinde, "Bu alem bir âlem-i rekabettir"²¹⁴ ifadesiyle bu alemin bir rekabet alemi olduğunu ve bunun için her insanın bu rekabete mutlak surette katılmak zorunda olduğu belirtilmiştir. Buda bireysel iktisadi girişimlerin önündeki engellerin kaldırılması ile gerçekleşecektir. Beyanname de insanların aczleri insanları daima fakre, ölüme gayret ve emek ise saadet ve servetin artmasına vesile olur vurgusu yapılmaktadır.²¹⁵ Yani insanların gayretleri ve çalışmaları neticesinde üretim artacaktır. Üretimin artması servetlerin artmasını sağlayacaktır. Neticede devletlerinde servetleri ve gelirleri artacaktır. İnsanların ve devletlerin yaşaması için kuvvetli olmaları gerektiği ifade edildikten sonra kuvvetli olmanın yolunun hüner, gayret ve eğitim olduğu belirtilmektedir.

Meşrutiyet'in ilan edilmesinden kısa bir süre sonra özellikle Prens Sabahattin Bey'in çeşitli konferanslarda ileri sürmüş olduğu teşebbüs-ü şahsi fikri, dönemin

²¹³ Hüseyin Cahit, "Adem-i Merkeziyet", **Tanin**, 22 Ağustos 1324, No:35, s.1.

²¹⁴ **Osmanlı Ahrar Fırkası Beyanname'si**, s.6.

²¹⁵ **Osmanlı Ahrar Fırkası Beyanname'si**, s.6.

gazeteleri içinde de yoğun tartışmalara neden olmuştur. Bu gazetelerden Üç Gazete isimli gazetede “Teşebbüs-ü Şahsi Mesleği” isimli makalede Osmanlı halkının teşebbüsü şahsiden mahrum olması neticesinde devlet içinde askerlik, sanayi, ticaret ve ziraat de çok büyük eksikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur. Osmanlı halkının teşebbüs-ü şahsiden mahrum olması ve hayatlarına bir düstur olarak teşebbüs-ü şahsiyi ilke edinmemeleri neticesinde halkın büyük bir kısmı devlet hazinesine göz dikmiş ve geçimlerini buradan sağlamaya çalışmışlardır.²¹⁶

Yeni Gazetede “İttihad ve Terakki Cemiyeti Kongresi-Teşebbüs-ü Şahsi” başlıklı makalede Prens Sabahattin Bey tarafından “*Teşebbüs-ü şahsi bir siyasi programa dahil olmakdan ziyade ictimai bir programa layık olduğu hakkında delail gösterildi...*” ifadeleri ile Teşebbüs-ü Şahsi’nin bir fırka programından ziyade tüm Osmanlı Devleti ve halkının hedefi haline gelmesi gereğine işaret edilmiştir.²¹⁷

Fırka mensuplarından Mahir Said Bey, Teşebbüs-ü Şahsinin Osmanlı Devleti’nde gelişmemesinin nedenleri hakkında fikirler ileri sürmüştür. Mahir Said Bey, “*Osmanlı Devletini ictimai teşekkülü itibari ile kendi işlerimizde, kendi kuvvetimize dayanmaktan ziyade küçükkene ebeveynlerimize dayanmayı isteriz. Yani teşebbüs-ü şahsi, hayatımızda fazla yer işgal etmez.*”²¹⁸ demiştir. Mahir Said Bey, Osmanlı Devletini oluşturan halkın bu ictimai yapıdan kurtarılarak bireyin daha fazla öne çıktığı bir yapıya dönüşümün gereğinden bahseder.

Osmanlı Devleti sınırları içinde tekellerin oluşmasının önlenmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti maliye işlerinin bazen tekel vaziyetini alan kuruluşlara ihtiyacı olacak olursa bu tekel kuruluşlarının devlete maksimum faydayı sağlayacak şekilde kurulmasına izin verilmesi sağlanacaktır.²¹⁹

Fırka programının onyedinci maddesinde gayrimenkul mal varlıkların çoğaltılması ve korunması hususunda hukuki tasarrufların kati surette yerine getirilmesinin zaman içinde sağlanması vaat edilmektedir. Bununla alakalı olarak; Gayrimenkul mal varlıklarının esas sahiplerine iadesi, kadastro usullerine öncelik verilmesi, anonim şirketlerin kuruluşunu kolaylaştıracak düzenlemelerin yapılması,

²¹⁶ Üç Gazete, “Teşebbüs-ü Şahsi Mesleği”, 9 Eylül 1324-22 Eylül 1908, No:12, s.2.

²¹⁷ Osman Galib, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Kongresi -Teşebbüs-ü Şahsiye”, Yeni Gazete, 1 Teşrinî sani 1324, No:86, s.1.

²¹⁸ Mahir Said Bey, “31 Mart Vakası”, Tefrika 2, 3 Kanuni sani 1931, s. 2.

²¹⁹ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m. 4.

emniyet sandıkları işlerinin tanzim ve genişletilmesi, Ziraat Bankasının ıslah çalışmaları ile yeni bir düzenlemeye gidilmesi, Emlak Bankasının kurulması suretiyle düşük faizli para tedarikinin sağlanması ve yeni milli bankaların oluşturulması hususunda düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür.²²⁰

Beynamede Bayındırlık için yapılacak teşebbüslerin devlet için maksimum faydayı gerektirecek şekilde ihale ve idare edilmesi gereği üzerine vurgular vardır. Bu gibi teşebbüslerin rastgele kullanılması önlenmelidir. Zira hükümetin yapacağı gereksiz harcamalar bir nevi halkın cebinden çalınacak paralar misali bir hırsızlık olarak addedilebilir. Bu gibi Bayındırlık işleriyle ilgili kararları alacak olan mebuslar bu kararlarından önce müzakerelerde bulunmalıydılar. Ayrıca Bayındırlık işlerinin müzayede usulüyle yapılması ve inşaatın münhasıran münasib şartlar altında ihale edilmesi ve eşit şartlar altında yapılan bu ihalelerin Osmanlılara verilmesini talep etmelidirler. Osmanlı vatandaşları içinde sermaye sahiplerinin gündeliklerle çalışan amele sınıfını zorunluluklar içinde bulundurmaları “insanlık için münafi bir durum arzettiği” ifade edilmiştir.²²¹

Beynamede “maliyenin ıslahının” gereği üzerine de yoğun ifadeler vardır. Osmanlıların kazandıkları paraların vatanın gerçek ihtiyaçları için harcanması bu amaçlar haricinde harcanacak paraların adalete aykırı olduğu belirtilmektedir. Bu paralar, Osmanlıların refah, saadet ve selameti için safedilmeli aksi hallerde sarfedilen paralar haksızlık ve hırsızlık olarak addedilmelidir. Hükümetlerin bu paraların toplanması ve harcanmasını muhakkak surette kanunlar çerçevesinde gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu kaideler ise her sene düzenli olarak bütçelerin Meclis-i Mebusan tarafından tasdik edilmesini gerektirmektedir. Devletin mülki ve askeri masraflarının, pek büyük zorluklar içinde tedarik edildiğini ifade ettikten sonra, eski devirdeki yüksek mevkilerde bulunan memurlara bahşedilen büyük servetler ve hakların ellerinden alınıp bu servetlerin ve hakların gerçek sahiplerine iadesini istemektedir. Bunun için mebusların sadece içinde buldukları zamana ait mali ve iktisadi gelir ve giderleri hakkında müzakerelerde bulunmasının yanında eski devirlere ait gelir ve giderlerin de

²²⁰ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m. 17.

²²¹ Osmanlı Ahrar Fırkası Beynamesi, s. 8-9.

araştırılması ve sorumluların gereken cezalara çarptırılması uygun olanların bu hak edilen cezaları görmeleri gereği üzerine ifadeler vardır.²²²

Ahrar Fırkası'nın programına liberal bir iktisat politikası damgasını vurmuş olsa da "Sosyal Devlet" ilkesi ile ilgili düzenlemeler de mevcuttur. Fırka'nın siyasi programının yirmiüçüncü maddesinde ekonomik ve sosyal hayata ilişkin bir takım önerilere yer vermiştir. Ahrar Fırkası'nın siyasi programının bu maddesinde el konulmuş arazilerin geri verilmesi, devlet tarafından konulmuş olan keyfi vergilerin kaldırılması savunulmaktadır. Grev hakkının yasallaşması ancak bu hakkın ülke şartları gözetilerek yapılması sağlanmalıdır. Memurlara verilen sendika kurma hakkının grev amaçlı kullanılmayacağı öngörülmüştür. Ahrar Fırkası tarafından kayıt altına alınan bu düzenlemenin bugünkü anlamı 100 yıl sonra bile değişmeyen bir emek yaklaşımının varlığıdır. Ayrıca Fırka'nın Program ve Beyannamelerinde işçilerin hayat standartlarının iyileştirilmesi ve daha sağlıklı bir düzene geçmeyi sağlayacak düzenlemeler hedeflenmişti.

Ahrar Fırkası'nın adayları arasında yer alan Krikor Zöhrap Efendi, belki de parlamento içi muhalefette Fırka'nın en önde gelen isimlerinden biriydi. Zöhrap Efendi Sendika kurma yasağı ile ilgili bir faaliyetin ortadan kalkmasından sonra sendikaların ihtilal cemiyetleri olmadıklarını işçilerin menfaatlerini gözetmek için oluşturulmaya çalışılan kurumlar olduğunu²²³ ifade ederek sendikal faaliyetlerin yasaklanmasının gereksiz olduğunu ileri sürmüştür.

Zöhrap Efendi, en ileri devletlerin bile ılımlı himayeciliği kabul ettiğini vurgular. Eğer böyle bir koruma olmazsa sınırlı servet kaynaklarının yok olması ve bunun sonucunda da yabancı kaynakların egemenliği altına gireceğini ifade eder. Zöhrap Efendi'ye göre "Avrupa hükümetlerinin düsturu göz diktikleri hükümetleri iktisaden işgal eylemektir". Artık savaşla fetih dönemi kapanmıştır. Dönem iktisadi savaşların yaşanacağı dönemdir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler tarafından iktisaden işgal edilmemesi için yabancı devletlerin iktisadi saldırılarına karşılık gerekli önlemleri

²²² Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi, s.8.

²²³ Özçelik, "1908 Meclis-i Meb'usanında Temel Hakla...", s.752.

almalıdır. Yabancı sermayeye duyulan gereksinim Osmanlı Devletini teslimiyetçi bir hale sokmamalıdır. Aksi halde devletin iktisadi gücü zayıflar ve çok yaralı bir hal alır.²²⁴

Ahrar Fırkası programına hakim olan temel ilke hem bireysel hem de sosyal niteliklere haiz liberal bir iktisat politikasıdır. Ahrar Fırkası bu özelliği ile Türkiye de liberalizmin öncüleri arasında yer almıştır. Yani Ahrar Fırkası Türkiye’de kurulan ilk parti olmasının yanında ilk liberal parti olarak da siyasal hayatta adından söz ettirmiştir.

5- Fırka’nın Hukuki Görüşleri

Ahrar Fırkası’nın hazırlamış olduğu programda Hukuk devleti ilkesinin önemli unsurlarına atıflar vardır. Bu unsurlardan biri, özel ve açık bir şekilde hukuki bir düzenlemeye konu olmayan her şey yok demektir. Bugün mevcut hukukumuzda yer alan kanunsuz suç ve ceza olmaz kaidesi ile aynı anlamı ifade eden bu kural hukuk devleti ilkesinin de vazgeçilmez unsurlarından bir tanesidir.

Hukuk Devleti ilkesi gereği “iktidarın sınırlanması” Fırka’nın programında yer almıştır. Ahrar Fırkası siyasi programına göre Bakanlar Kurulu Meclis-i Mebusana karşı sorumludur. Bakanlar Kurulunun Meclise karşı sorumlu olması icraatlarında sorumlu olmasını netice verir. Bakanlar kurulunun icraatlarının meclis tarafından denetlenmesi ile Bakanlar Kurulunun kanunlar çerçevesinde hareket etmesi sağlanmak istenmiştir.²²⁵ Fırka Beyannamesinde Sadrazamın Ayan ve Mebuslar Meclisi azalarından seçilmesi öngörülmüştür. Sadrazamın sorumluluğunda kurulan Vükela Heyeti Meclis-i Mebusan’a karşı sorumlu olacaktır. Bu hüküm, iktidarı hukuk ve Meclis-i Mebusan önünde sorumlu tutarak keyfi uygulamalardan kaçınmasını netice verecektir. Ahrar Fırkası programının üçüncü maddesinde Meclis-i Mebusan’ın çalışma süresi hüküm altına alınmıştır. Bu maddeye göre Meclis-i Mebusan’ın toplanma zamanı sekiz ay olacaktır.²²⁶

Yine bir Hukuk Devleti ilkesi gereği Kanuni esaside var olan geçici kanunların tanzim ve tatbikini içeren özel maddelerin ortadan kaldırılması ve

²²⁴ Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde İktisadi Düşünce”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.637. (s.635-640)

²²⁵ **Osmanlı Ahrar Fırkası Programı**, m.2.

²²⁶ **Osmanlı Ahrar Fırkası Programı**, m.3.

parlamento tarafından tasdik edilmedikçe hiçbir kanunun ihdas edilemeyeceği belirtilmiştir.²²⁷ Yani hukuk devleti ilkesi gereği tüm kanunların meclis tarafından yapılması gereğine vurgu yapılmıştır. Ahrar Fırkası programının dördüncü maddesinde her türlü kanunun Meclis-i Mebusan tarafından yapılabileceği ve kanun yapmada tek yetkili merciin Meclis-i Mebusan olduğunun altı çizilmiştir. Beyanname'ye göre, her mebusun Meclis-i Mebusana kanun teklifleri sunma hakkı olması lazımdır. Böylece Kanun-i Esasi'de mebuslar için sınırlandırılmış olan kanun teklif etme hakkının önü açılmak istenmiştir.

Ahrar Fırkası'nın programının giriş paragrafında Hukuk Devleti'nin temel şartlarından biri olan insan haklarına önemli vurgular vardır. Fırka'nın siyasal programının giriş maddesinde insanların hür ve insan hakları açısından eşit olarak doğdukları hüküm altına alındıktan sonra başkalarının hukukuna tecavüz etmemek şartıyla hürriyet hakkı, mülk edinme hakkı, emniyet hakkı, kanun önünde eşitlik hakkı her Osmanlı vatandaşı için sağlanması gereken bir görev olarak sayılmıştır. Daha sonraki cümlelerde kanunlara tüm Osmanlı vatandaşlarının uymasının sağlanması, kamu güvenliğini bozmayan iş ve hareketlerde serbestlik, ifade serbestliği, basın serbestliği, ticaret serbestliği, toplanma serbestliği ve konut dokunulmazlığı gibi genel hukuk kaideleri hüküm altına alınmıştır.²²⁸ Hukuk devleti ilkesi gereği Kanun-i Esasi'nin 113.cü maddesinde yer alan ve şahsi hürriyetleri kısıtlayan son fıkrasının ilga edilmesi düşünülmektedir. Böylece muhakeme yapılmadan hiç kimse cezalandırılmayacaktır.²²⁹ Ayrıca Fırka Beyannamesinde yargılanmaksızın hiçbir Osmanlı vatandaşının ülke dışına çıkarılmaması istenmektedir. Sultan II. Abdülhamit bu maddeye isnaden bir çok Osmanlı vatandaşını sınır dışına gitmeye zorlamıştır.

Ahrar Fırkası programında Padişah'la ilgili bir düzenleme bulunmamasına rağmen Meclis-i Mebusandaki tartışmalarda Fırka'nın mebusları tarafından Padişah'ın konumu ile ilgili görüşler ileri sürülmüştür. Ahrar Fırkası mensubu Yorgo Boşo Padişah'ın yetkileri ile ilgili meclis tartışmalarında Meclis-i Umuminin yani Mebusan ve Ayan Meclislerinin açılması ve tatil edilmesi için Padişah'a mutlak yetkiler verilmesine itiraz etmiştir. Boşo'ya göre meclislerin çalışma ve tatil vakitlerinin belli olması ve bu

²²⁷ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m.12.

²²⁸ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, s.2.

²²⁹ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m.11.

zamana göre faaliyetlerine devam etmesi gerekmektedir. Padişah'a bu yetkilerin ancak olağanüstü durumlar için verilebileceği görüşünü ileri sürmüştür.²³⁰

Ahrar Fırkası'nın Hukuk alanındaki görüşlerinden en çarpıcı olanlarından bir tanesi adliyeler ile ilgili kısımdır. Fırka'nın programının giriş paragrafında adliyenin ve kolluk kuvvetlerinin ıslahına dair hükümlerinden sonra "*ceraim-i adiyeye ve siyasiye ve matbuat için jüri usulünün kabulü ve mecalis-i sulhiye ihdası gibi usul ve vesait-i medeniye ile emniyet-i umumiyeyi celbe muvaffak olması elzemdir.*" ifadeleri kullanılmıştır. Bu sözler Ahrar Fırkası'nın mahkemelerde jüri usulünün getirilmesi ve yerleştirilmesini vaat ettiği anlamına gelmektedir.

Prens Sabahattin Bey'e göre Hukuk alanında yapılacak olan ıslahatlardan en önemlisi hakimlik mesleği ile ilgilidir. Sabahattin Bey'e göre hâkimin en önemli görevi adaletin en iyi ve en hızlı bir şekilde tecelli ettirilmesini sağlamaktır. Hakimler, memleketin ihtiyaçlarına göre belirlenmeli ve bu sınıfta görev yapacak memurların seçim heyetleri tarafından ehil ve doğru kişiler arasından seçilmesi gerekmektedir. Hakimlik mesleğinde bulunan kişilerin aynı zamanda en geniş şekilde tarafsızlığı sağlanmalı ve dokunulmazlıkları gerçekleştirilmelidir.²³¹

Fırka programının onsekizinci maddesinde vergilerin toplanması ile ilgili hükümler yer almaktadır. Bu madde ile vergilerin kanunlar çerçevesinde alınması sağlanmak istenmiştir. Bu hüküm de hukuk devleti ilkesi ile bir bütünlük arz etmektedir. Bu hüküm çerçevesinde Osmanlı Devleti maliyesinin yeniden düzenlenerek ıslah edilmesi amacıyla; tüm genel vergilerin düzenli ve adaletli toplanabilmesi için ciddi bir teftiş usulünün meydana getirilmesi, çeşitli isimler altında var olan keyfi vergilerin ortadan kaldırılması, tüm vergilerle aşar ve ağnam usullerinin ıslah edilmesi gerekmektedir.²³²

Ahrar Fırkası beyannamesinde memurların yargılanması kanunu ile ilgili değişiklik talep edilmektedir. Buna göre memurlar kanun dairesinde hareket etmeye mecburdurlar. Memurların keyfi hareketlerde bulunmamaları, memuriyetlerini nufuz sağlamak amacıyla sui istimal etmemeleri gerekmektedir. Eğer memurlar bu tarz

²³⁰ Özçelik, "1908 Meclis-i Meb'usanında Temel Haklar....", s.760.

²³¹ Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir**, s.49-51.

²³² **Osmanlı Ahrar Fırkası Programı**, m.18. Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programının dokuzuncu maddesinde vergilerin kanunlar çerçevesinde alınması hüküm altına alınmıştır. Bu çerçevede tüm vergilerin tespit edilerek uygun bir tarzda tahsili sağlanacaktır.

hareketlerde bulunacak olurlarsa bağılı bulunduğu kurumdan her hangi bir izin almaya gerek kalmaksızın muhakeme edilmeleri adli mahkemelere bırakılmalıdır.²³³ Bugünde en önemli tartışma konularından biri olan memurların bağılı bulunduğu kurumlardan izin alınmaksızın yargılanamamaları Meşrutiyet dönemi içinde de tartışmalara neden olmuştur. Ahrar Fırkası'nın bu konu ile ilgili yapmak istediği düzenleme kanunlara aykırı hareket eden memurların amirlerinden izin almaksızın yargılanmalarınıdır.

Ahrar Fırkası, bugün anladığımız manada Hukuk Devleti ilkesi gereği bazı düzenlemeleri program, beyanname, nizamname ve bildirimlerinde halkın dikkatine sunmuştur. Hukuk devleti ilkelerinden olan kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi Ahrar Fırkası programında kayıt altına alınmıştır. Ayrıca iktidarın sınırlandırılması, sınırlandırılmış bir kamu yönetimi ve keyfi yönetim yerine kanunilik ilkesi ile hukuk devleti, liberal demokratik devlet anlayışında olduğu gibi kanunların yapılmasında meclisin yetkili olması, ve hürriyetlerin olağanüstü şartlar haricinde tahdit edilememesi gibi hükümler belirtilmiştir.

6- Fırka'nın Eğitim Alanındaki Görüşleri

Sabahattin Bey, Meşrutiyet inkılabının şekli olarak kalmasını önlemek için Anglo-Sakson kültür usullerine göre eğitim sisteminin düzenlenmesi ve hükümet şeklinin idari adem-i merkezîyet usullerine göre değiştirilmesi fikirlerini ileri sürüyordu.²³⁴

Beyannamede Osmanlıların kazandıkları toprakları cebr ile zorbalık ile değil ilim, irfan ve iktidar ile alındığı belirtilmiştir. Tarihimizde bu zaferleri kazandıranların asırlarının en önemli mühendisleri, fen bilimlerine sahip kumandanlarıdır. Osmanlı Devleti ilim ile ilgilenirken rakipleri zorbalıkla kötü ahlakları ile ve gaflet içindeki hareketleri ile yaşamakta idiler. Bu durum da Osmanlı Devleti ile rakipleri arasındaki farkın açılmasına ve bu rakiplerin mağlup olmasına sebep olmuştur. Zira cehalet içinde yaşayan bir insan ve devletin elinde “kılıç kırılır, barut söner, altın toprak olur”.²³⁵ Bu memleketin ilim ile irfan ile iktidar ile elde edildiğini ve bu topraklarda daha uzun süre yaşayabilmek için bu değerlerden

²³³ Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi, s.5.

²³⁴ Ahmet Bedevi Kuran, “Sabahattin Bey”, Resimli Tarih Mecmuası, S.27, Mart 1952, s.1405. (s.1404-1406)

²³⁵ Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi, s.6.

uzaklaşmaması, bu değerlere layıkıyla liyakat halinde bulunulması gereği üzerine vurgu yapılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin şanlı tarihine tekrar geri dönebilmesi için; içinde bulunduğu cehalet, acizlik ve miskinlik ortamından kurtulması ve tüm unsurların birlik içinde hareket etmesi gerekmektedir. Acizlikten ve miskinlikten kurtulmak için gayret ve çalışmaya, cehaletten kurtulmak için de eğitime önem vermeleri gerekmektedir. Eğitimin geliştirilmesi, mekteplerde verilen eğitimin niteliğine bağlıdır. Beynamede ayrıca “vatan maarife muhtacdır”²³⁶ ifadesiyle eğitime ne kadar önem verildiği veciz bir şekilde ifade edilmiştir.

Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası, Meşrutiyet'in tam olarak yerleşmesi için eğitime büyük önem vermektedir. Mekteplerin ilk basamağı olan ibtida (ilköğretim) mekteplerinin her köyde açılmasından sonra idadilerin (ortaöğretim) açılması düşünülmüştür. Sabahattin Bey, istibdat devrinde eğitimin yaygınlaştırılması başarılabilseydi Meşrutiyet'in ilanının birkaç yıl öncesinden gerçekleşebileceği görüşünü ileri sürmüştür.²³⁷

Ahrar fırkası Osmanlılık ilkesini diğer partilere nazaran daha ılımlı savunan bir düşünce sistemine ve siyasal programa sahiptir. Fırka programının onüçüncü maddesine göre, Osmanlı Devleti'nin resmi lisanı Türkçe olacaktır. Her türlü resmi yazışma ve müzakereler Türkçe ile yapılacağı²³⁸ ifade edildikten sonra ondokuzuncu maddede de “İptidai eğitimi mecburi olacaktır” ifadeleri kullanılmış ve Osmanlı devleti içinde faaliyet gösteren devlet okullarında eğitim dilinin Türkçe olacağı benimsenmiştir. Eğitim dilinin Türkçe olmasına karşılık seçimlik ders olarak da yerel dillerin var olabileceği ifade edilmiştir. Aynı zaman da diğer etnik unsurların da kendi okullarını açarak kendi dillerinde eğitim görmelerini olanaklı hale getirmek amaçlanmıştır. Çeşitli cemaatler kendi mekteplerinde Türkçe ile beraber milli lisanlarını öğrenme hususunda var olan serbestliklerini koruyacaklardır.²³⁹ Osmanlı Ahrar Fırkası'nın hazırlamış olduğu ilk siyasal beyannamesinde Osmanlı devleti'nde din, dil ve etnik farklılık olmaksızın herkes için kardeşlik, eşitlik ve karşılıklı sevgi ve güven içinde toplumsal yaşamın gereğinden söz ederken aynı zamanda Türkçe

²³⁶ Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi, s.6.

²³⁷ Ş. Mağmumi, “Düşündüm ki”, Serbesti, 22 Teşrinî sani 1324, No: 20, s.3.

²³⁸ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m.13.

²³⁹ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m.19.

eğitimin önemine de vurgu yapılmıştır. Bu ifadelerden Ahrar Fırkası'nın Osmanlılık idealinin gerçekleşmesinin bir gereği olarak Türkçe'ye verdiği önem anlaşılmaktadır. Beynamede ayrıca özel mekteplerin serbestliğine dokunmamakla beraber, Türk lisanının eğitim ve gelişmesine hizmet ve vatanın çeşitli unsurlar arasındaki fikri münasebetlerini ve hislerini temine çalışarak bunlar arasında bir ittifak vücuda getirmek hususunda düzenlemeler ve politikalar belirlenmiştir.

Okullarda çeşitli unsurlar arasında samimi bir ilişkinin temin edilmesi amacıyla teftiş hakkının bütün Osmanlılara serbest bırakılması düşünülmektedir.²⁴⁰

Ahrar Fırkası, etnik ve dini unsurların kendi kültürlerine göre eğitim yapabileceğini düşünmüştür. Bunun tek şartının eğitim dilinin Türkçe olmasıdır. Özellikle dini unsurlarında eğitimlerinde serbest olması düşünülmüştür. Ayrıca fırka programına göre Osmanlı Devletinde hakim unsur olan islami eğitim ile ilgili hükümler vardır. Fırka'nın programına göre, İslami ilimlere hakim ilim talebelerinin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bunun içinde medreselerin mükemmel bir hale dönüştürülerek her türlü düzenlemelerin yapılması sağlanacaktır.²⁴¹

Sonuç olarak değinilen bu konular, bugün Türkiye'sinde dahi hala tabu olarak değerlendirilen kritik noktalarda -eğitim dilinin Türkçe olması şartı ile her etnik ve dini unsurun kendi kültürleri çerçevesinde eğitimlerini yapabileceği gibi konular üzerinde- cesur öneriler getiren bir siyasal programın varlığına işaret ediyor. yüz yıldır aşılamayan sorunlar üzerinde düşünüldüğünde ileri görüşlü bir perspektife sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

²⁴⁰ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m.20.

²⁴¹ Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, m.21.

V. BÖLÜM

AHRAR FIRKASI: FAALİYETLERİ VE FESHİ

I- AHRAR FIRKASI'NIN FAALİYETLERİ

A- Fırka'nın Siyasi Etkinlikleri

1908 Eylül ayında kurulan ve siyasal hayatta fiilen sekiz aylık bir süre alabilen Osmanlı-Türk Siyasi tarihinin ilk muhalefet partisi Osmanlı Ahrar Fırkası'nın siyasal etkinliklerine bakıldığında bunların; bazen iktidar sahiplerinin uygulamış oldukları siyasetlere destek vermek, bazen de üstlenmiş olduğu muhalefet görevi ile siyasal iktidarın keyfi uygulamalarına bir tepki olarak ortaya çıktığı görülür. Ahrar Fırkası etkinliklerini hem parlamento dışında hem de parlamento içinde göstermiştir. Ahrar Fırkası'nın siyasal hayatta kendi varlığını tesis etmesine 1908 seçimleriyle başlamıştı. Aynı zamanda Ahrar Fırkası'nın kurulmasından kısa bir süre sonra Avusturya Devleti Bosna-Hersek'i ilhak etmiştir. Avusturya'nın Bosna- Hersek'i işgal etmesi ile aynı zamana denk gelen bir de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi hadisesi vardır. Ahrar Fırkası, siyasi hayata başladığı zamanlarda böyle önemli iki konu ile karşı karşıya gelmiştir.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgal etmesi ile birlikte yurt içinde bazı protesto hareketleri başlamıştır. Bu protesto hareketlerinden biri de Avusturya mallarının kullanılmaması hadisesidir. İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarından Hüseyin Cahit Bey tarafından Avusturya'ya karşı başlatılan ekonomik tepkiye Ahrar Fırkası mensupları da destek vermiştir. Bu destek içinde en önemlisi Avusturya mallarına boykotajda daha samimane davranılması için halkın bilinçlendirilmesi faaliyetleridir. Zamanın en etkili silahlarından bir tanesinin iktisat silahı olduğunu ve bu silahla Avusturya mallarına karşı

uygulanacak olan bir boykotun değişik neticeler verebileceği hususunda halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardır.¹

Avusturya'nın ilhak fiili ve Bulgaristan'ın bağımsızlık kararı, Türk Siyasi tarihinde ilk olarak bir Sadrazam hakkında istizah tavrının (Gensoru) verilmesini netice vermiştir. Bu istizah tavrını İstanbul Mebusu Hüseyin Cahid Bey, Sadrazam Kamil Paşa hakkında vermiştir.²

Hüseyin Cahit Bey tarafından verilen istizah tavrı sırasında Kozmide Efendi de söz almıştır. Bu konuşmasında Kozmide Efendi, Meclis-i Mebusanı teşkil eden zatların tümünün Osmanlı olduğunu ve bu durumu açıklamanın “malumu ilam kabilinden” başka bir şey olmayacağını söyledikten sonra istizah tavrına (gensoru) neden olan harici politikalar hakkında en yüksek ağızlar tarafından bir açıklamada bulunulmasının bazen yanlış sonuçlara yol açabileceğini söylemiştir. Kozmide Efendi “*mesaili hariciye hakkındaki istizahatımızın Kabinemizi ve binaenaleyh Devletimizi ve Milletimizi dar bir mevkie getirmeği icabettirecek surette olmamasının nazarı itibara alınmasını istirham ederim*”³ diyerek bu istizah tavrının kabul edilmemesini talep etmiştir. Bu istizah tavrına Sadrazam Kamil Paşa, cevap vereceğini ancak sesinin bozuk olmasından dolayı Mektupçu Fuat Bey tarafından beyannamenin okunacağını ifade etmiştir.⁴ Kamil Paşa istizah tavrına “*Gerek Bulgaristan'ın ilanı-ı istiklal ve gerek Avusturya'nın Bosna- Hersek eyaletlerinin kendi memalikine ilhaki kararı gibi iki vakıanın aynı zamanda zuhuru, ... bir ittifak-i hafinin vücudu ihtimaline binaen, her iki mesele hakkında Hükümet-i Seniyece ittihaz olunan tedabir de kemal-i ihtiyat ile hareket olundu ve teşebbüsât-ı vakıa rehini muvaffakiyet oldu.*”⁵ ifadeleri ile cevap vermiştir. Yapılan bu açıklamadan sonra Mebuslar alkışlarını bir süre devam ettirmişlerdir. Meclis-i Mebusan Reisi, yapılan konuşmadan sonra Hüseyin Cahit Bey'e söz vermek istemiş ancak Hüseyin Cahit Bey “lüzum görmüyorum efendim”⁶ demiştir.

¹ Saadet gazetesindeki “Miting” başlıklı bir yazıda, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesine tepki olarak Osmanlı Devleti içindeki çeşitli etnik ve dini unsurlar tarafından bir protesto gösterisi yapıldığı belirtilmiştir. Bu gösteriye yirmi, otuz bin kişiyi aşkın bir topluluk katılmıştır. Toplantıya katılanlar arasında Ahrar Fırkası mensuplarından Kozmide Efendi ile Hallaçyan Efendiler de hazır bulunmuşlardır. Toplantıya katılan bazı kişiler hitabet kürsüsüne gelerek birer konuşma yapmışlardır. **Saadet**, “Miting” 1 Teşrin evvel 1324, No:79, s.3.

² **MMZC**, D.1, Ce.1, İçtima Senesi 1, Dokuzuncu İnikad, 28 Kanunu evvel 1324, TBMM Yayınları, Ankara, 1982, s.111.

³ **MMZC**, D.1, Ce.2, İ.8, 18.12. 1324, Cilt 1, s.93-94.

⁴ **MMZC**, D.1, Ce.2, İ.11.31.12.. 1324, Cilt 1, s.165.

⁵ **MMZC**, D.1, Ce.2, İ.11.31.12. 1324, Cilt 1, s.169..

⁶ **MMZC**, D.1, Ce.2, İ.11.31.12.. 1324, Cilt 1, s.165-170.

Kamil Paşa hakkında yapılan oylama, Sadrazam ve kabinesi hakkında bir nevi güvenoyu vazifesi görmüştür. Fırka'nın Parlamento içindeki üyeleri Kamil Paşa'ya karşı verilen gensoruda oyunu Kamil Paşa lehinde kullanmıştır.⁷

Ahrar Fırkası mensuplarından olan Üsküp mebusu Sait Efendi Rumeli'deki hadiselerle ilgili verilen istizahlara dair söz almıştır. Sait Efendi, *“bir hakikat vardır ki, büsbütün mebuslar yalnız mensup oldukları sancak değil; bütün bir milletin vekili olmak hasebiyle...”*⁸ ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerle Sait Efendi, Meclis-i Mebusana seçilerek gelen mebusların sadece seçim bölgelerinin milletvekili olarak değil tüm Osmanlı Devleti'nin milletvekili olduğuna vurgu yapmıştır.

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın siyasal etkinlikleri arasında Fırka'nın kimliğini ve amacını tanıtmak üzere düzenlemiş oldukları çeşitli konferans ve toplantılar da bulunmaktadır. Bu toplantı ve konferanslar İstanbul'un çeşitli yerlerinde yapıldığı gibi taşrada da yapılmıştır.⁹ Ahrar Fırkası tarafından çeşitli yer ve zamanlarda düzenlenmiş olan konferanslarda Fırka'nın amacına dair bilgiler verilmiştir. Ahrar Fırkası'nın amacı program ve nizamnamelerine uygun olarak *“Osmanlı milletini teşkil-i anasır-ı muhtelifi arasında maalesef cari olan sui tefehüm ve tezdad hissiyatı izale ile bir itihad-ı samimane husule getirme, Meclis-i Mebusan da tefrika ve nifakı bir kat daha teşdid ideceği tabii olan milli ve mezhebi fırkalarına Osmanlı namı altında cidden ve kalben müttehid ve manayı hakikiyesi ile Kanun-i Esasi'nin bahş itmiş olduğu hürriyet-i efkar ve hissiyata malik siyasi fırkaların tesisi emeliyle teşkil itmiş bir fırka”*¹⁰ olduğu ifade edilmiş ve bu çerçevede faaliyetlerine devam etmekte olduğu belirtilmiştir. Osmanlı Ahrar Fırkası kurulduktan bir süre sonra bazı ithamlara ve iddialara maruz kalmıştır. Bu iddialardan en önemlisi Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kuvvetinin nereden geldiğinin bilinmediği yönündeki iddiadır. Fırka, bu iddiaya Serbesti gazetesindeki *“Osmanlı Ahrar Fırkası Tarafından”* adlı makalede *“siyasi fırkaların silahı, kalem ve nutuklar ve intihabat varakaları”* olarak cevap vermiştir.¹¹

⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s.178.

⁸ **MMZC**, İ.22, 21 Kanuni sani 1324, C.1, s.440.

⁹“Şuray-ı Ümmet gazetesine beyan ederiz ki, Osmanlı Ahrar Fırka-i siyasiyesi geçen Ramazan da kendi mevcudiyetini evvela İstanbul ve Beyoğlu cihetinde ki tiyatrolarda vermiş olduğumuz müteaddid konferanslar ve saniyen dersaadet ve taşra da tevzi ettiği program ve beyannamelerle tanıtarak mahzar-ı tevcih-i umumi olduğu gibi...” **Serbesti**, “Osmanlı Ahrar Fırkası Tarafından”, 5 Teşrini sani 1324, No:3, s.3.

¹⁰ **Serbesti**, “Osmanlı Ahrar Fırkası Tarafından”, 5 Teşrini sani 1324, No:3, s.3.

¹¹ **Serbesti**, “Osmanlı Ahrar Fırkası Tarafından”, 5 Teşrini sani 1324, No:3, s.3. **Sabah**, “Osmanlı Ahrar Fırkası Tarafından”, 27 Teşrini evvel 1324-9 Teşrini sani 1908, No:6869, s.4.

İzmit Mebusu Ahmet Müfit Bey'in Osmanlı Devleti'nin "tarihi istiklalinin eyyamı mahsusa meyanına kayıt ve ithaline dair takriri"ni görüşülmesi esnasında Kozmide Efendi Meclis-i Mebusan kürsüsüne çıkmış ve bir konuşma yapmıştır. Kozmide Efendi, Hüseyin Cahit Bey'in konuşmasında ifade ettiği 10 Temmuz gününün Osmanlı tarihi içinde çok önemli bir yere sahip olduğu sözlerine katıldığını ifade ederek Osmanlı Devleti'nin şanlı tarihinde bir çok önemli hadiselerin meydana geldiğini belirtmiştir. Kozmide Efendi, 10 Temmuz gününe işaret ederek "fakat bizim bugünkü halimiz bir hali teceddüttür. Bugün Devlet için 10 Temmuz tarihini, yeni hayat-ı siyasiyenin mebdei olmak üzere, kabul etmek mecburiyetindeyiz."¹² demiştir.

Eski dönemlerde Mısır'a iltica eden Ahrarlar¹³ orada bir gelenek başlatmıştı. Bu gelenek "İstiklali Osmani günü"nü özel toplantı ve merasimlerle kutlamaktı. Bu adet ve gelenek İstanbul'da da icra olunmak isteniyordu. Ahrar Fırkası, bu adeti yerine getirmek için Pera Palas otelinde bir kutlama ziyafeti verdi. İkdam gazetesinde "Osmanlı Ahrar Fırkası" başlıklı yazıda "Dün giceki ziyafet... Osmanlı Ahrar Fırkası Pera Palas Otelinde yüz elli kişilik gayet mükellef ve mükemmel bir ziyafet keşide eylemiştir."¹⁴ ifadeleri ile yer aldı. Bu kutlama ziyafetine başta Kamil Paşa olmak üzere hükümet üyeleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti de davet edildi. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları davete icabet etmedi. Kamil Paşa ve hükümet üyeleri davete icabet ettikleri gibi yemekten sonra da Ahrar Fırkası hakkında bazı güzel sözler sarfettiler.¹⁵

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın Osmanlı Devleti'nin İstiklalinin 610. cu yılı için vermiş olduğu kutlama ziyafetinde Ahrar Fırkası mensuplarından Ali Kemal Bey bir konuşma yapmıştır. Konuşma tamamlandığında salonda büyük bir alkış meydana gelmiştir. Ali Kemal Bey'in konuşmasından sonra Said Paşa; bir konuşma yapmıştır. Said Paşa konuşmasında Ahrar Fırkası'dan bahsetmiştir. Ahrar Fırkası'nın memleketin selamet ve ilerlemesini sağlamak için gereken tedbirleri araştıran bir siyasi faaliyet içinde olduğunu ifade eden Said Paşa, Ahrar Fırkası'nın emel ve amaçlarında diğer siyasi fırkalardan bir farkı bulunmadığını ifade etmiştir. Said Paşa konuşmasının devamında muhtelif siyasi fırkaların ihtilaflarının fikri mücadelelerden ibaret olduğunu

¹² MMZC., D.1.Ce.2, İ.18.13.12. 1324, Cilt 1, s.320.

¹³ Meşrutiyetin ilanından önce Abdülhamit idaresine muhalif olarak ülke dışında Meşruti bir sistemin ve Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesini isteyenlere Hürriyetçiler manasında söylenen bir kelimedir.

¹⁴ İkdam, "Osmanlı Ahrar Fırkası", 14 Kanuni sani 1324-27 Kanuni sani 1909, No:5270, s.2.

¹⁵ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 11.02. 1931, Tefrika 36, s. 2.

belirtmiştir. Said Paşa, fırkaların milletin ve memleketin hürriyetine ve saadetine gayret etmek için kurulması gerektiğine işaret etmiştir. Bu yüzdendir ki “bunlar arasındaki ihtilaf ayn-ı rahmet ad olunur.” Said Paşa, bir memleket de yalnız bir Fırka’nın olması halinde farklı düşüncelerin seslendirilemeyeceğini, dolayısıyla, böyle memleketlerde er geç bir istibdadının hüküm süreceğini anlatmaya çalışmıştır. Said Paşa, farklı düşünceler etrafında kurulan siyasi fırkalar olmazsa ilgili memleketlerde parlamento istibdadı hüküm sürebileceğini belirtmiştir.¹⁶

Ahrar Fırkası’nın tertip eylediği Osmanlı Devleti’nin 610.cu yılı için kutlama ziyafeti dönemin basın yayın kuruluşları tarafından gündeme alınmıştır. Dönemin basını bu kutlama ile ilgili olarak lehte veya aleyhte bir çok yazılar yazmıştır.¹⁷

Hukuk-u Umumiye gazetesinde de bu kutlama ziyafeti ile ilgili yazılar yazılmıştır. Bu yazıların birinde “*Dün akşam ‘Fırka-i Ahrar’ tarafından Devlet-i Aliyenin altıyüzcü sene-i devreye-i tesisi münasebetiyle Pera Palas’da muhteşem bir ziyafet keşide idilmiştir.*” ifadelerini kullandıktan sonra kutlamaya Sadrazam Kamil Paşa ile “vükelay-ı devlet”in büyük bir kısmının katıldığını belirtmiştir. Bu kutlama ziyafetine gazeteye göre yüz otuz kişilik bir davetli topluluğu katılmıştır. Gazeteye göre Ahrar Fırkası namına Ali Kemal Bey bir konuşma yapmıştır. Daha sonraki konuşmaları Sadrazam Kamil Paşa, Krikor Zöhrap Efendi, Manastır Mebusu Duraf Efendi ve Rum Cemaati namına birkaç isim, yabancı basın namına bir zat ve bazı isimler yapmıştır. Gazete, “*Fırka-i Ahrar’ın bu ziyafeti öyle bir hadisedir ki altı yüz senede birinci defa olarak görülüyor.*” demiştir. Gazete, bu mukaddes kutlama gününe katılmamak “hiçbir vakit afv idilmeyecek bir cürmdür.” ifadelerini kullanmıştır. Gazete, naşiri olduğu Fedakaran-ı Millet Cemiyeti’nin “Osmanlılık namına bu fırka-i muhteremeye arz-ı şükran ider.”¹⁸ diyerek Ahrar Fırkası’na bu güzel kutlama ziyafeti için tebriklerini sunduğunu belirtmiştir.

¹⁶ **İkdam**, “Osmanlı Ahrar Fırkası”, 15 Kanuni sani 1324-28 Kanuni sani 1909, No:5271, s.3. (s.2-3)

¹⁷ “Dün giceki ziyafet..... Osmanlı Ahrar Fırkası Pera Palas Otelinde yüz elli kişilik gayet mükellef ve mükemmel bir ziyafet keşide eylemiştir.” **İkdam**, “Osmanlı Ahrar Fırkası, 14 Kanuni sani 1324-27 Kanuni sani 1909, No:5270, s.2. Ali Kemal, “İstikbal-İ Osmani”, **İkdam**, 15 Kanuni sani 1324-28 Kanuni sani 1909, No:5271, s.1. **Hukuk-u Umumiye**, “Saltanat-ı Osmaniye’nin Altıyüzcü Sene-i Devriye-i tesisi münasebetiyle Pera Palasda Ziyafet” 15 Kanunu Sani 1324- 28 Kanunu sani 1908, No: 132, s.1. **Tanin**, “Adem-i Merkeziyet Tekrar Canlanacak mı?”, 15 Kanun-i Sani 1324, No:177, s.4.**Serbesti**, “Asıl Mesele”, 4 Şubat 1324- 17 Şubat 1908, No:92, s.1. **Tanin**, “Adem-i Merkeziyet Tekrar Canlanacak mı?”, 15 Kanun-i Sani 1324, No:177, s.4. Ş. Mağmumi, “Düşündüm ki”, **Serbesti**, 5 Şubat 1324-18 Şubat 1908, No:93, s.1.

¹⁸ **Hukuk-u Umumiye**, “Saltanat-ı Osmaniye’nin Altıyüzcü Sene-i Devriye-i tesisi münasebetiyle Pera Palasda Ziyafet” 15 Kanunu Sani 1324- 28 Kanunu sani 1908, No: 132, s.1

Serbesti gazetesi, Ahrar Fırkası tarafından düzenlenen kutlama ziyafetine katılan Kamil Paşa'nın “*ziyafette hazır bulunarak alenen fırka-i muhtereme-i müzakerenin programını kabul eylediğini aleme ilan itti*” demiştir. Aynı zamanda “Bu hareket Şeref sokağı erkanına müthiş bir darbe idi.” ifadelerini kullandıktan sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bu durumu içine sindiremediğini ve Cemiyet'in intikam almak için harekete geçtiğini iddia etmiştir.¹⁹

İttihad ve Terakki Cemiyeti taraftarı olan Tanin gazetesi de bu kutlama ziyafetine geniş bir şekilde sayfalarında yer ayırmıştır. Tanin gazetesine göre “*Ahrar Fırkası istiklal-i osmaniye'nin sene-i devriyesi vesilesinden istifade ederek hem bu vakıa şerefine hem kendi fırkalarının kabiliyet-i hissiyatını teyid ve izhara mahsus olmak üzere Pera Palas'da bir ziyafet vermiştir.*” ifadelerini kullanmıştır. Tanin aynı zamanda ziyafete katılan Sadrazam Kamil Paşa'nın seçimler esnasında Ahrar Fırkası tarafından mebus adayı gösterildiğini belirtmiştir. Kamil Paşa'nın bu hareketten dolayı Ahrar Fırkası'na karşı bir memnuniyet hissi beslediğini ve bu yüzden davete icabet ettiğini ifade etmiştir. Tanin ayrıca Ahrar Fırkası'nın mensupları arasında özellikle Rumlar ve Türkler bulunduğunu söylemiştir. Prens Sabahattin Bey'inde bu ziyafette hazır bulunduğunu belirttikten sonra Tanin ve Şuray-ı Ümmet'e mensup hiçbir zatın bulunmadığını ifade etmiştir. Tanin ayrıca kutlamaya katılanlar arasında Levand Herald gazetesinden almış olduğu bilgiye dayanarak ziyafette “*Yeni Gazete, İikdam, Servet-i Fünun, Neologos,gazeteleri sahib ve müdirlerinin dahi bulunduğunu yazmış*”²⁰ tır.

Meclis-i Mebusan görüşmeleri esnasında basın hürriyetini kısıtlayacak bir uygulamanın yürürlüğe girmesi hususunda çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle İttihad ve Terakki Cemiyeti mensupları tarafından cemiyet aleyhinde yazılan yazıları sınırlamak amacıyla çıkarılmaya çalışılan bu yasak geniş kitleler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu yasak aleyhinde çeşitli protesto hareketlerinde bulunulmuştur. Bu hareketlerden biri de mitinglerin düzenlenmesidir. 25 Kanunisanı 1324 (7 Şubat 1909) tarihinde Serbesti

¹⁹ **Serbesti**, “Asıl Mesele”, 4 Şubat 1324- 17 Şubat 1908, No:92, s.1. Serbesti gazetesi yazarlarından Ş. Mağmumi, “Düşündüm ki” başlıklı yazılarında böyle bir ziyafetin ilk defa yapılmadığını belirtmiştir. Bu ziyafetlerin Mısırda bulunan Hürriyet kahramanları tarafından yapıldığını ifade etmiştir. “Hatta fazıl, muhterem Ali Kemal Bey ile Fırka-i Ahrarın erkan-ı mümtazesinden Celaleddin Bey gibi ihvan-ı güzide Mısırda Türk heyeti tahriiryesine dahil idiler.” cümleleri ile Ahrar Fırkası mensuplarından bazı zatların daha önceleri Mısırda buldukları sırada bu kutlama merasimlerini tertip ettiklerini belirtmiştir. Ş. Mağmumi, “Düşündüm ki”, **Serbesti**, 5Şubat 1324-18 Şubat 1908, No:93, s.1.

²⁰ **Tanin**, “Adem-i Merkeziyet Tekrar Canlanacak mı?”, 15 Kanun-i Sani 1324, No:177, s.4.

gazetesinin girişimleriyle bir miting düzenlenmiştir. Mitinge katılacak kişiler serbesti gazetesi idarehanesine isimlerini yazdıracaktır. Bu mitingde konuşma yapmak için isimlerini yazdıranlardan biri de Ahrar Fırkası Katib-i Umumisi Nureddin Ferruh Bey'dir.²¹ Nureddin Ferruh Bey, yapmış olduğu konuşmasında, "*Hürriyet-i Matbuat aleyhinde kasden bir kanun layihası tanzim idiliyor. Bunu şiddetle protesto etmek maksadıyla bugün burada ictima' iden anasır-ı muhtelif-e-i osmaniyye mensub vatandaşlarıma 'serbesti' namına arz-ı teşekkür iderim.*" ifadelerini kullanmıştır.²² Nureddin Ferruh Bey, basın hürriyetini kısıtlayacak olan düzenlemelerin yapılmasına Ahrar Fırkası namına karşı çıkmıştır. Ahrar Fırkası program ve beyannamesinde kayıt altına alınan basın hürriyeti önündeki engellemelerin olma ihtimali yüzünden Nureddin Ferruh Bey, Serbesti Gazetesi tarafından yapılan protesto mitingine katılmış ve bir konuşma ile düşüncelerini kamuoyuna açıklamıştır.

Ahrar Fırkası'nın siyasal hayattaki etkinlikleri arasında Hasan Fehmi Bey'in katledilmesinden sonra yapılan girişimlerde vardır. Hasan Fehmi Bey cinayetinden sonra Osmanlı gazetesinde "*Bugün Meşrutiyet'in istibaddan ziyadeolan bu gencin hayat-ı masumesi böyle feci bir hatime virmeğe... mezalimi bile cüret itmemiş...*" olduğu belirtilmiştir. Osmanlı gazetesinin aynı sayısında "*Muhterem Osmanlı ordusunda böyle cüz'i habisenin mevcudiyeti bizi tedhiş ider ... Bizce bu cürmü irtikab iden şahıs bir asker hatta bir adam bile*"²³ olmadığı ifade edilmiştir. Osmanlı gazetesi Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesini protesto etmek için 23 nolu sayısındaki ilk sayfayı bu cinayetin ilanına ayırmıştır.

Osmanlı gazetesi Hasan Fehmi Bey cinayetinden sonra şu ifadeleri kullanmıştır:

*"Cemiyetten ayrılan muhibbi hürriyet Müslümanlarla, Hıristiyanlar arasında muvafık ve itilaf hasıl olmuştur. Bu gün Meclis-i Mebusan da genç ve ihtiyar Türklerle ilmen hem fikirdir. Halk Cemiyet'in inkılap hakkındaki mevaidi yerine getirecek yerde idhar-ı servete çalıştıklarına dair neşriyatta bulunan Hasan Fehmi'nin cemiyet tarafından katledildiği zannında bulunduğundan dolayı sokaklarda cemiyet azalarıyla istihaze idiyorlar. Halk nazarında cemiyet yeni bir soyguncudur. Eskisiyle, yenisi arasında fark kendileri için başka bir program dahilinde çalışmakda olmalarındadır."*²⁴

Hasan Fehmi Bey'in cinayetinden sonra Ahrar Fırkası mensupları tarafından Sadrazam'a bir ziyafet gerçekleştirilmiştir. Bu ziyafette Ahrar Fırkası mebuslarından bazı kişiler hazır bulunmuşlardır. Sadrazam Paşayı ziyaret eden heyet Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesini bir siyasi cinayet olarak takdim etmiştir. Heyet bu siyasi cinayetin

²¹ **Serbesti**, "Miting", 25 Kanuni sani 1324, No:82, s.1.

²² **Serbesti**, "Miting", 26 Kanuni sani 1324, No:83, s.1. **Serbesti**, "Miting", 25 Kanuni sani 1324, No:82, s.1.

²³ **Osmanlı**, "Siyasi Bir Cinayet", 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23, s.2.

²⁴ **Osmanlı**, "Meşrutiyet-i Osmaniye", 30 Mart 1325-12Nisan 1909, No:27 s.3.

memleket dahilinde çok büyük heyecan ve üzüntüler meydana getirdiğini belirtmiştir. Heyet ayrıca memleket dahilinde meydana gelen heyecan ve üzüntünün en aza indirilmesi için cinayetlinin tüm kanuni vasıtalarla çözüme kavuşturulmasını talep etmektedir. Sadrazam Paşa, huzuruna gelen Ahrar Fırkası mensuplarından oluşan heyete Hasan Fehmi Bey cinayetinin faillerine ve tertipleycilerine lanet etmiş ve bu cürmün faillerinin en kısa zamanda ortaya çıkarılmaya çalışılacağını beyan etmiştir.²⁵

Ahrar Fırkası'nın siyasi etkinliklerinden belki de en önemlisi Osmanlı Devleti'nin istiklalinin 610. yılı için vermiş olduğu kutlama ziyafetidir. Bu ziyafet Türk Siyasal Hayatı'nda bir devlet geleneğinin başlamasına öncülük ettiği gibi İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası arasındaki mücadelenin de en yüksek seviyeye çıktığı bir faaliyet olmuştur. Ahrar Fırkası, bu ziyafet vasıtasıyla ismini Osmanlı devleti sınırları içinde duyurmuştur. Ahrar Fırkası'nın tertip etmiş olduğu bu kutlama ziyafetine Sadrazam Kamil Paşa ve Vükeladan bazı zatların katılması ve firka hakkında olumlu sözler sarfetmesi İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından hoş karşılanmamıştır. Netice de İttihad ve Terakki Cemiyeti mensupları kutlamaya katılan Kamil Paşa'nın Sadaret makamından indirilmesi için bahane bulmakta gecikmemiştir. Kamil Paşa Türk Demokrasi Tarihi'nde İstizah Tahriri (Gensoru) ile düşürülen ilk Sadrazam olarak tarih sayfalarında yer almıştır.

B- Fırka'nın Katılmış Olduğu Seçimler

1-Genel Seçimler

1908 genel seçimleri demokrasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu seçimlerle ilgili çeşitli iddiaların mevcut olmasına rağmen yapılan seçimlerle Meclis-i Mebusan üyeleri seçilmiş ve çalışmalarına başlamıştır. 1908 seçimleri Kasım - Aralık aylarında yapılmıştır. 1908 seçimleri devletin her bölgesinde aynı zamanda yapılamamıştır. Seçimler iki ay gibi bir zaman içinde tamamlanmıştır. Bazı bölgelerde seçimler bitmiş olmasına karşılık bazı bölgelerde seçim çalışmalarına bile başlanılamamıştır. Seçimlerin İstanbul'da tamamlanmasından kısa bir süre sonra Meclis-i Mebusan açılmıştır.

²⁵ Osmanlı, " Sadr-ı Azam ve Fırka-i Ahrar", 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23, s.4.

Ahrar Fırkası kurulduktan sonra teşkilatlanmasını henüz tamamlamadan önce Osmanlı Devleti sınırları içinde bir çok sancak ve vilayette seçimler yapılmaya başlamıştı. Bu nedenle Ahrar Fırkası, 1908 genel seçimlerine sadece İstanbul'dan katılmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesinde, seçilecek kimselerin kimlerden olması gerektiği hakkında bilgiler vermiştir. Seçilecek kişilerin memleket meseleleri hakkında bilgi sahibi olması kısa bir süre önce kazanılan hürriyet, müsavat (eşitlik), uhuvvet (kardeşlik) ve adalet gibi değerlerin teminine çalışan kimselerin seçimlerde başarılı olması gereği ifade edilmiştir. Aksi takdirde büyük çabalar neticesinde kazanılan Meşrutiyet'in anlamının küçüleceği belirtilmiştir. Beyanname'nin devamında seçimler için çok önemli görmüş olduğu düşünceler ifade edilmiştir. Seçimlerin sağlıklı bir şekilde yapılması "her Osmanlı hamiyet sahibinin görevidir." ifadesi kullanıldıktan sonra iyi bir mebus intihabının nasıl olacağı hakkında fikirler vermeye çalışılmaktadır. Bu ifadelerle göre; iyi bir mebusun iyi veya kötü olması onun rütbesi veya fiziği ile ilgili olmadığı belirtilmiştir. Bir mebusun iyi olabilmesi için "hukuk-u umumiyeyi müdafaa etmek için lazım olan dirayet ve iktidarı" şahsında toplamış olması gerekir. Ayrıca ihtiyat sahibi, keskin bir zekaya ve memleket meselelerine ciddi vukufiyetinin olması da aranan şartlar içinde sayılmaktadır. Bir diğer şart da memleketin ve vatanın birliğine ve adaletin teminine çalışmak isteyen kişilerin olması gerektiğidir. Ahrar Fırkası bu vasıflara sahip kişilerin seçmenler tarafından seçilmesi tavsiyesinde bulunmuştur.²⁶

1908 seçimleri ile ilgili gazetelerde sürekli makaleler kaleme alınmıştır. Bu makaleler özellikle seçimde oy verecek olan seçmenlerin çok dikkatli bir şekilde oylarını kullanmaları üzerinde yoğunlaşıyordu. Aynı zamanda, Ahrar Fırkası'nın seçimlere sadece İstanbul'dan katılmasından dolayı İttihad ve Terakki Cemiyeti taraftarı gazeteler ile daha çok cemiyet muhalifi gazeteler arasında karşılıklı makaleler kaleme alınmıştır.

Tanın gazetesindeki "İntihabat Entrikaları" başlıklı makale, Rum gazetelerine atfen Rum Patrikhanesi ile Sabahattin Bey Fırkası'nın birlikte hareket etme noktasında anlaşarak iki grup arasında bir ittihadin meydana geldiğini belirtmiştir. Hüseyin Cahit Bey, Rum Patrikhanesi ile Prens Sabahattin Bey'in fırkaları arasında gerçekten bir ittihadin meydana gelip gelmediğini ve böyle bir itthad mevcut ise "iki fırka ne suretle

²⁶ Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi, s.10-12.

birleşmiştir? Birbirlerine karşı ne yolda vaadlerde bulunmuşlardır?” sorularını yöneltmiştir. Hüseyin Cahit Bey, sormuş olduğu bu sorularının La Türki gazetesi nüshalarında cevaplarının bulunduğunu söylemiştir. Hüseyin Cahit Bey, “Rum matbuatının Prens Sabahaddin Bey ve fırkası tarafından Patrikhanenin mevcut imtiyazatının devam edeceğine dair garanti verdiğini” ifade ettikten sonra “Kanun-i Esaside var olan hükümler çerçevesinde zaten bu imtiyazatın garanti altına alındığını” belirtmiştir. Hüseyin Cahit Bey, La Türki gazetesinden naklen vermiş olduğu bilgide Prens Sabahattin Bey ile Rum Patrikhanesinin birleşmiş olduğunu ve bu birleşmenin bazı anlaşmalar çerçevesinde gerçekleştiğini ifade etmiş ve

“Sabahaddin Beğ fırkası yahud namı diğerle Fırka-i Ahrar Rum Patrikhanesine bugün hükümet içinde hükümet demek olan ve haysiyet-i milliyeye mügayir bulunan Patrikhane imtiyazatını muhafazaya söz viriyorlar, buna mukabil Patrikhanede Rum müntehib-i sanilere Sabahaddin Beği, Ali Kemal Beği ve sairiyi İntihab itmelerini emr ideceğini vaid eyliyor.”

demiştir. Hüseyin Cahit Bey, bu suretle Rum müntehibi sanileriyle Ahrar Fırkası arasında meydana gelen birleşmenin amacının İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne karşı galip gelmek olduğunu ifade ettikten sonra bu amaçlarının gerçekleşmeyeceğini iddia etmiştir. Hüseyin Cahit Bey, “bu ittihad neticesi olarak Rumların namzedi olmak üzere Sabahaddin Beğ, Fazlı Beğ, Ali Kemal Beğ namları gazetelere yazılıyor.” demiştir.²⁷ Hüseyin Cahit Bey’in “İntihabat entrikaları” başlıklı makalesini kaleme almasının nedenlerinden biri Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası’nı azınlıklar ile işbirliği içinde gösterip hakim unsur olan Müslümanlardan oy almasını engellemek olduğu düşünülebilir.

Tanın gazetesinin “İntihabat Entrikaları” isimli başyazısında Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası ile Patrikhane arasında bir anlaşmanın varlığını iddia etmesi üzerine Hukuk-u Umumiye gazetesinde ertesi gün cevap mahiyetinde “İntihabat Entrikaları” isimli bir makale kaleme alınmıştır. Bu makalede şu ifadeler yer almıştır:

“Prens Sabahaddin, Fazlı ve Ali Kemal Beğleri intihab itmek ve mukabilinde Patrikhane imtiyazatının muhafazası taahhüd idilmek suretiyle uyuşulduğu ve bu ittihad neticesinde Rumların namzedi olmak üzere Prens Sabahaddin Beği Fazlı Beğ ve Ali Kemal Beğ namları gazetelere yazılmakta olduğu beyan idiliyor.”

Bu iddialara Hukuk-u Umumiye gazetesi şu sözlerle karşılık vermiştir:²⁸

“Tanin’in beyanatı mesrudesi, La Türki gazetesinin bir fıkrasından başka daha ne gibi delail-i müeyyideye müstenid bulunduğunu biz keşfine lüzum görmedik. Ancak Rum gazetelerinde namzed olarak zevat-ı mezkurenin isimleri münderic bulunması, Rum müntehib-i sanilerine müteallik bir hakkı istimal

²⁷ Hüseyin Cahit, “İntihabat Entrikaları”, **Tanın**, 26 Teşrin Sani 1324, 9 Kanuni Evvel 1908, No:129, s.1.

²⁸ **Hukuk-u Umumiye**, “İntihabat Entrikaları”, 27 Teşrin sani 1324, No:86, s.2.

dimekdir ki bundan İslam müntehib-i sanilerinin reyleri dağılmış sayılmaz. Madem ki İslam anasırı namına beş mebusun hazırlandığı hakiki meydanda ve bu beş zat meyanında Tanin’inde bir mevki-i mevcud bulunduğu aşikardır. O halde müstahsil bir emeli elden kaçırmak endişesine atf idilmek lazım gelen neşriyat-ı mühimmeye ne lüzum var?”

demıştır. Hukuk-u Umumiye Gazetesi, Tanin’in iddialarının sadece La Türki gazetesinin bir makalesine istinad ettiğini ifade etmiştir. Gazete aynı zamanda Prens Sabahattin Bey, Fazlı Bey, ve Ali Kemal Beylerin isimlerinin Rum gazetelerinde yazılı olmasının Rum “Müntehib-i sanilerine” bir hakkı kullanmak için fırsat verdiğini ve bu durumun hiçbir zaman İslam “Müntehib-i sanileri”nin reylerinin dağılmasını netice vermeyeceğini belirtmiştir.

İkdam²⁹ gazetesinde çıkan bir haberden sonra, Tanin Gazetesinde yazdığı makalesinde Hüseyin Cahid Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne isnad edilen suçlamaları kaleme alarak cevap vermiştir. Hüseyin Cahit Bey,

“... İşitdiğimizize göre İstanbul Mebusu olmak üzere muayyen beş isim gösterilecek imiş. Sizde bunları intihab idecek imişsiniz. Fakat biz buna inanmak istemiyoruz. Hepinizi bittabi yakından tanımadığımızdan devran iden bu sözün ne dereceye kadar doğru olduğunu bilmeyiz.”

şeklinde İkdam’dan aktardığını yazıyor. Hüseyin Cahid Bey’in bu ifadelere cevabı ise şu şekilde olmuştur:

“İttihat ve Terakki Cemiyeti mebusan intihabatının selamet ve saadet-i vatanı temin idecek suretde yapılmasına çalışıyor; namusuna, iktidarına, gayretine emin olduğu zatlari, müntehablara tavsiye ediyoruz, nifak ve şikak husule gelmemesine, reylerin dağılmamasına himmet eyliyor.”

Makalenin devamında İkdam gazetesinin açık açık İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne hücum edememesinden dolayı böyle dolaylı isnadları gündeme getirdiği belirtilmiştir.³⁰

Serbesti gazetesinde “Dersaadet İntihabatı” başlıklı makalede Şuray-ı ümmette yayımlanan bir haber üzerine “Evvelki gün Şuray-ı Ümmet refikimiz Dersaadet mebusu olmak üzere intihab olduğu birkaç zatın isimlerini viriyor!” ifadelerini kullandıktan sonra Şuray-ı Ümmetin vermiş olduğu bu isimlerin “müntehib-i sanilere” bir emir şeklinde

²⁹ İkdam gazetesi, Ahrar Fırkası’nın hem genel seçimlerde hem de ara seçimlerde aday olarak gösterilen Ali Kemal Bey’in başarılarını yaptığı gazetedir.

³⁰ İkdam onları pekala bildiği halde hiçbir şeyden haberi yok imiş gibi ‘İstanbul mebusu olmak üzere beş isim gösterilecekmiş’ diyor. Açıkdan açığa taarruza, hücumla cesaret idemediği İttihat ve Terakki Cemiyetine” böyle safdilane ve safiyane tabiki bir aralık ikdam sütunlarını tezyin iden ‘ali el mevlevi’ imzasının safvet-i şitakaranesine layık bir suretde darbe urmak cemiyetine tain itse bugün millete şu heva hürriyeti temin ve istihsal iden, ve doğrudan doğruya cemiyete mensub olmasalarda cemiyetin açtığı tarik-ı hürriyet ve adaletde yürümeği selamet ve vatan namına muvafık gören erbab-ı cemiyetinde zerre kadar itibari kalmayacağını, ifadesinin gizli bir takım emelleri, garazkarlıklar mahsul olduğu anlaşılacak elden atılacağını biliyor. Bunun için riyakarlığı tercih ediyor. ‘biz buna inanmak istemiyoruz’ tarzında sözlerle amali cemiyeti rahnedar itmek muvafık ihtiyad buluyor. Hüseyin Cahid, “Müntehib-i Sanilere”, **Tanin**, 8 Teşrin Sani 1324, 21 Teşrin Sani 1908, No:111, s.1

verildiğini belirtmiştir. Makalenin devamında “intihabat bir kuvve-i hafiyeye tabi olarak icra idiliyor.” olduğunu belirtmiştir.³¹ İkdam gazetesinde de benzer bir iddia ile ilgili bir yazı kaleme alınmıştır. İkdam gazetesinde “müntehib-i sanilere” isimli yazısında İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin seçimler için beş aday göstereceğini işittiklerini belirtmiştir. Gazete, İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından gösterilen bu beş ismin “müntehib-i saniler” tarafından seçilmesi hususunda cemiyet tarafından bir zorlama meydana geldiğini ima etmektedir. İkdam gazetesi “müntehib-i saniler”e hitaben “hatır için intihaba razı olursanız evvela vicdansızlık itmiş olursunuz.” demiştir. Gazete aynı zamanda seçilecek mebusların iyi tahkik edilerek oyların verilmesi gereğini ifade etmiştir.³²

İttihad ve Terakki Cemiyeti ilk olarak mebus adayları arasında yer alan Hakkı Bey’in adaylığı yerine Ahmet Nesimi Bey’i aday olarak göstermiştir. Yeni Gazete yapılan bu değişikliği olumlu bir değişiklik olarak takdim etmektedir.³³

İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin yayın organı olan Şuray-ı Ümmet, Osmanlı Devleti içindeki unsurlardan Rumlar’ın Osmanlı Ahrar Fırkası’na temayülünün olduğunu ifade ederken Bulgar, Ermeni ve Musevi unsurlarında İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne temayüllerinin olduğunu iddia etmiştir.³⁴

Seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ahrar Fırkası dışında başka bir parti katılmamış, ancak özellikle Rumlar, Ermeniler ve Arnavutlar seçim meydanlarında kendi adaylarının meclise seçilmesi için aktif olarak çalışmışlardır.³⁵

1908 seçimlerinde ilk defa fırkaların aday listeleri gazetelerde ve ilgili yerlerde neşredilmiştir. İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası listelerinde bulunan adaylardan gayrimüslim adayların isimleri ayındır. Her iki fırkada aynı isimleri aday

³¹ **Serbesti**, “Dersaadet İntihabatı”, 29 Teşrin-i sani 1324, No: 27 s.2. Serbesti gazetesinde “Cahid Bey’in hırçınlığı” isimli makalede, Tanin gazetesinin “İntihabat Entrikaları” ünvanlı yazısında, Sabahattin Bey hakkında “pek garazkarane” fikirleri içeren bir makale neşredilmiştir. Makalenin seçimler esnasında muvaffakiyet temin etmek maksadı ile yazıldığının anlaşıldığı ifade edilmiştir. **Serbesti**, “Cahit Bey’in Hırçınlığı”, 27 Teşrin-i sani 1324, No:25.

³² **İkdam**, “Müntehib-i sanilere”, 7 Teşrin-i sani 1324- 20 Teşrin-i sani 1908, No:5204, s.1.

³³ **Yeni Gazete**, “Şuray-ı Ümmetden”, 27 Teşrin-i sani 1324, No:112 s.3.

³⁴ “Mamafiye Müslim Osmanlılardan Rum anasına mensub olanların Fırka-i Ahrarın ve Bulgar ve Ermeni ve Musevi ve Ulah gibi anasır-ı sairenin İttihat ve Terakki Fırkası’na temayülleri his olunuyordu.” **Şuray-ı Ümmet**, “Siyasi Fırkalar”, 16 Mart 1325, No:175, s.1-2.

³⁵ Bayram Kodaman, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)”, **Türkler**, C.13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.174. (s165-192)

göstermişti. İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası listelerindeki Müslim adaylar ise farklıdır.³⁶

Tanin gazetesi İttihad ve Terakki Cemiyeti adaylarını “İsminden Utanan Adamlar” isimli makalede kaleme almıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin adayları:³⁷ “Ahmed Rıza Beğ, Manyasizade Tevfik Beğ, Mustafa Asım, Hüseyin Cahid Beğ, Ahmed Nesimi Beğ, Hallacyan Efendi, Zöhrab Efendi, Alber Feraci Efendi”

Serbesti gazetesinin “Osmanlı Ahrar Fırkası Tarafından” başlıklı bildirisinde, Fırka’nın seçim beyannamesi yayınlanmıştır. Bu beyannamede muazzaz vatanımızın saadet ve selamet için tüm Osmanlı evladlarının ciddi bir ittihat meydana getirmesi gereği üzerine vurgu yapılmıştır. Fırka bu seçim beyannamesinde, Osmanlı Devleti dahilinde meşruti hükümet esaslarının gereklerini gerçekleştirmek amacına hizmet etmek maksadıyla İstanbul Mebusluğuna Fırka’nın göstermiş olduğu adayları açıklamaktadır.³⁸

“1-Sadr-ı âzâm Kamil Paşa, 2-Ali Kemal Bey, 3-Celaeddin Arif Bey (Mekteb-i Hukuk ve Mülkiye Muallimlerinden), 4-Ahmed Fazlı Bey (Muharririn-i Osmaniyyeden), 5-Nureddin Ferruh Bey (Muharririn-i Osmaniyyeden), 6-Pandelâki Kozmîdi Efendi (Dava vekili), 7-Konstantin Konstantinîdi Efendi (Dava vekili), 8-Kırkor Zöhrap Efendi (Dava vekili), 9-Bedros Hallaçyan Efendi, 10-Alber Faraci Efendi (Dava vekili).”

Ahmet Bedevi Kuran, Ahrar Fırkası adaylarının Abdülhamit istibdadına karşı senelerce Avrupa’da muhalif bir şekilde mücadele eden kişilerden oluştuğunu belirtmiştir.³⁹

³⁶ “Dersaadet intihabatında ise ilk defa listesi neşr idildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ve Fırka-i Ahrarın namzedlerinden gayr-i Müslim bulunan beş aynı esamîde görüldüğü ve o sırada ihtilaf sırf Müslim namzedlere taalluk idiyordu...” **Şuray-ı Ümmet**, “Siyasi Fırkalar”, 16 Mart 1325, No:175, s.1-2.

³⁷ **Tanin**, “İsminden Utanan Adamlar”, 27 Teşrinî sani 1324-10 Kanunî Evvel 1908, No:130, s.1. **Yeni Gazete**, “Şuray-ı Ümmetden”, 27 Teşrin-i sani 1324, No:112 s.3. **Hukuk-u Umumiye**, “İntihabat İşleri”, 17 Teşrinî sani 1324, No:76, s.3. **Yeni Gazete**, “İntihabat İşleri”, 16 Teşrin-i sani 1324, No:101, s.3. **İkdam**, “İstanbul Mebuslarının İntihabatı –(Namzedler)”, 29 Teşrinî sani 1324-12Kanunî evvel 1908, No:5226, s.1.

³⁸ **Serbesti**, “Osmanlı Ahrar Fırkası Tarafından”, 27 Teşrin-i sâni 1324, s.2. **Hukuk-u Umumiye**, “İntihabat İşleri”, 17 Teşrinî sani 1324, No:76, s.3. **Yeni Gazete**, “İntihabat İşleri”, 16 Teşrin-i sani 1324, No:101, s.3. **İkdam**, “İstanbul Mebuslarının İntihabatı –(Namzedler)”, 29 Teşrinî sani 1324-12Kanunî evvel 1908, No:5226, s.1. İkdam gazetesinde “İntihabat - Mebusan” isimli makalede Neologos gazetesinden naklen vermiş olduğu haberinde “Rum müntehibi sanilerinin”aday pusulası tertip etmek fikrinde olduğunu ve bu isimlerin pusulalarında belirtildiğini ifade ediyor. 1-Prens Sabahaddin Beğ, 2-Ahmed Rıza Beğ, 3-Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, 4- Adliye Nazırı Manyasizade Refik Beğ, 5-Fazlı Beğ, 6-Ali Kemal Beğ, 7- Ticaret-i Bahriye Mahkeme Reisi Yorgoki Efendi, 8- Patrikhane Kalem-i Türki Müdürü Sabık Yangı Hulusus Efendi, 9- Doktor Kanburoğlu Paşa, 10-Dava vekili Zöhrap Efendi. **İkdam**, “İntihabat - Mebusan”, 24 Teşrinî sani 1324, No:5221, s.2.

³⁹ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihi ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Tan Matbaası, 1948, s.252.

Yeni meclis açıldığı günlerde Osmanlı vilayet ve sancaklarında seçimler henüz tamamlanmamıştır. Meclis-i Mebusan'a seçilen mebuslar başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifi olarak altı kişidir.⁴⁰ Seçimler tamamlandığında seçilen tüm mebuslar İttihad ve Terakki Cemiyeti adaylarıdır. Yaygın kanaat yapılan bu seçimlerde Ahrar Fırkası adaylarının seçimleri kazanamadığıdır. Ancak 1908 genel seçimlerinde İstanbul'da fırka tarafından gösterilen gayrimüslim adayların hepsi seçilmiştir. Bu adayların aynı zamanda İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından da aday gösterilmesi seçilenlerin Cemiyet'in adayları olarak lanse edilmesine neden olmuştur.⁴¹ Seçimlerde Ahrar Fırkası'nın kurucularından olan Ankara mebusu Mahir Said Bey bağımsız aday olarak katıldığı seçimlerde kendi çalışma ve çabaları neticesinde seçilmiştir. Hem Ahrar Fırkası hem de Cemiyet listelerinden seçilen 10 mebusun daha Ahrar Fırkası taraftarı olduğu iddia edilmektedir.⁴² Ahmet Bedevi Kuran'a göre seçimlerin yapılmasından kısa bir süre sonra Meclis-i Mebusan'da 70 kadar Cemiyet muhalifi Mebus meydana çıkmıştır.⁴³

Seçimlerin tamamlanmasından sonra şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle İttihad ve Terakki Cemiyeti muhalifi olan gazeteler Cemiyet'in seçimler sırasında baskı unsuru uygulayarak seçmenleri etkilediklerini iddia etmişlerdir.

Serbesti gazetesinde "Fesh-i İntihab" isimli makalede "*Dersaadet intihabatı matlube-i mugayirdir. Fesholunmasına dair iki büyük delil vardır*" ifadeleri kullanılmıştır. Bu makalede Serbesti Gazetesi yapılan intihabatın iptal edilmesini talep etmektedir. Serbesti gazetesinde yayınlanan bu makale İstanbul seçimlerinin iptal edilmesinin nedenleri hakkında iki delil ortaya koymuştur. Bu delillerin biri manevi diğeri de maddi olarak

⁴⁰ **Akşam**, "İntihabatta Parti İhtirasları", 25 Mart 1943, s.6.

⁴¹ 1908 genel seçimlerinde İstanbul Teftiş Heyetinin resmi zabıtnamesine göre tüm adayların aldıkları oylar şu şekilde gerçekleşmiştir. Manyasizade Refik Beğ 503, Mustafa Asım Efendi 475, Ahmet Rıza Beğ 472, Razi Hukuk Muşaviri Vitali Feraci Efendi 461, Duyun-u Umumiye Hukuk Müşaviri Halacyan 455, Ahmet Nesimi Beğ 425, Dava vekili Kirikor Zöhrap Efendi 396, Dava vekillerinden Konstantin Konstantinidi 369, Hüseyin Cahid Beğ 354, Dava vekillerinden Kozmidi Efendi 340, Muarif Nazırı Hakkı Beğ 130, Matbuat-ı dahiliye müdürü Tefvik Beğ 85, Midhat Paşazade Ali Haydar Beğ 67, İkdam Sermuharriri Ali Kemal Beğ 64, Dava Vekili Seyfi Beğ 47, Dava Vekili Baha 46, Agob Boyacıyan Efendi 35, Tüccardan Hacı Şefik Beğ 32, Salih Fazlı Beğ 31, Evkaf Nazırı Şemseddin Beğ 30, Ders Vekili Halis Efendi 28, Mardinizade Arif Beğ 22, Sadr-ı Azam Kamil Paşa 18, Sabahaddin Beğ 18 Mehmed Murad Beğ 16, Kemal Paşazade Said Beğ 11, Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa 8, Ahmet Rasim Beğ 6, Celaleddin Arif Beğ 4, Ahmed Refik Efendi 1, Doktor Bahaaddin Şakir Beğ 1 ve diğerleri. **Tanin**, "Mebus İntihabatı", 30 Teşrinî sani 1324- 12 Kanunu evvel, No:133, s.3. **Serbesti**, "İstanbul Mebusları", 30 Teşrinî sani 1324, No:28, s.1.

⁴² A. Mandeldstam, Le Sort de l'Empire Otaman, s.16. Aktaran Halil Mentеше, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, s.1986, s.13.

⁴³ Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadeleleri**, İstanbul, Çelçüt Matbaası, s.117.

tavsif etmiştir. Manevi delil olarak Kanuni Esasi'nin "peder-i manevisi" hükmünde olan Mithat Paşa'nın mebus seçilecekler için lazım olan tüm vasıfların Prens Sabahattin Bey'de bulunduğunu ifade ettikten sonra "Osmanlılıkça medar-ı iftihar" olan Sabahattin Bey'in rey kazanamamalarını garip bulmuştur. Çünkü Sabahattin Bey'in Paris'ten İstanbul'a gelişinde tüm Ayastefanos açıklarının ve rıhtımının halk tarafından Prensi karşılamak için doldurulduğunu belirttikten sonra seçimleri kazanan kişilerden hiç birinin bu kadar şiddetli teveccühe mazhar olmadığını söylemiştir. Makalenin devamında Prens Sabahattin Bey'e gösterilen bu teveccühle seçimler esnasında almış olduğu reylerin bir çelişki meydana getirdiğini söyleyerek "*Demek oluyor ki, bir kuvvet-i hafiye icray-ı nüfuz itdi. Halkın arasını mecrayı tabiyesinden çıkardı*" ifadelerini kullanmıştır. Serbesti gazetesine göre seçimlerin iptal edilmesine neden olan "maddi delil" ismi altında ikinci gerekçesini şu şekilde kaleme almıştır. "*intihab-ı mebusanın nüfuz ve müdahalat-ı resmiyeden masun bulunması şartdır.... kanun bunu emr ve iltizam ider. Dersaadet intihabatında kuvvey-i resmیه-i hükümet aleni ve fi'li suretinde müdahale iderek icray-ı nüfuz itmiştir.*" ifadelerini kullandıktan sonra bu ifadelerine dayanak olarak da "*evvela müntehib-i sanilerden Cemiyet'in listesine rey verme hususunda teminat alınmıştır.*" İkincisi, "*Cemiyet'in namzedleri şunlardır. Bunlara rey viriip başkalarına virilmesün yolunda Cemiyet'in müruc-u efkârı bulunan (Şuray-ı Ümmet)de haftalarca neşriyatta bulunduktan başka ez cümle intihabdan bir gün evvel halkı iğfal ve tehdid derecelerine kadar varmıştır.*" Üçüncü olarak ta, Cemiyet'in seçimler esnasındaki fiilleri ve hareketlerinde "bizzat dahiliye nazırının vesayeti ve müdahalesi altında" gerçekleştiğini söylemektedir. Serbesti gazetesi makalenin sonlarında Meşrutiyet usulünün tam olarak tesis edilebilmesi için İstanbul seçimlerinin fesh edilerek hemen yenisinin gerçekleştirilmesi hususundaki taleplerini bildirmiştir.⁴⁴

Ahmet Bedevi Kuran, 1908 Seçimlerine İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası katılmış olduğunu belirttikten sonra Cemiyet'in, kendisine rakip kabul etmediğinden dolayı Ahrar Fırkası adaylarına oy verilmesini engellemek için her türlü tedbiri aldığını ifade etmektedir.⁴⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin seçimler esnasında bir takım baskı ve müdahalede bulunma iddialarıyla ilgili Levant Herald gazetesinde bir makale kaleme

⁴⁴ Serbesti, "Fesh-i İntihab", 30 Teşrinî sani 1324, No: 28, s. 1

⁴⁵ Kuran, **Harbiye Mektebinde...**, s.114. Cemal Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Tarih Yayınları, 1964, s.250. Serbesti, "Yemin", 21 Teşrinî sani 1324, No:19, s.2.

alınmıştır. Bu makalede “*Levant Herald İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni intihabatda tehdid ve şiddet-i istimal iderek kendi istediği mebusları kabul itirdiğine dair bir muharririn serd itdiği fikri kabul idiyor.*” ifadelerine Hüseyin Cahid Bey, “*İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ırk ve anasır fikrine tebliğatla böyle bir meslek ihtiyar itmediğine isbat idecek pek parlak ve gayri kabil inkar bir delil meydandadır.*”⁴⁶ sözleri ile cevap vermiştir.

Serbesti gazetesinin “Yemin” başlıklı makalesinde “*Serbestçe rey vererek ahali filanı intihab etmedi. Bir nüfuzun tesiriyle intihabat başladı ve öyle hitam buldu.*” ifadelerini kullandıktan sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin İstanbul daki seçim mahallerin çoğunda kendi tayin ettiği adayları seçtirdiğini belirtmiştir. Makale’nin devam eden cümlelerinde “*Mebuslar istanbul’a vasıl olunca Bab-ı Âliden sonra Şeref Sokağı’ndaki merkezine gidiyorlar*” ve “*Şeref Sokağı’ndaki cemiyet, milletvekillerini bir noktaya cem etmek maksadı ile küşad ettiği mebusan kulübünde kavaid-i Meşrutiyetimizle usule tevfiik itmeyen*” teklifleri gördük. Bu teklif “*Siz şu program dahilinde harekete yemin dahi edeceksiniz.*” şeklindedir. Daha sonra bu haberin çok sayıda mebus tarafından verildiğini belirtmiştir.⁴⁷

Ali Kemal Bey, Ahrar Fırkası’nın 1908 Kasım-Aralık seçimlerinde çok büyük hizmetlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Ali Kemal Bey, meşruti bir siyasal sistemde Meclis-i Mebusanın seçilecek mebuslardan oluşması gereğine vurgu yapmıştır. Ali Kemal Bey’e göre Ahrar Fırkası seçimlere katılmasaydı Meşrutiyetimizde bir noksanlık meydana gelecekti. İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin Kanun-i Esasi’nin ilk ilanında olduğu gibi bir zatın aday olarak tayin edilmesi ve seçmenler tarafından bu kişinin seçilmesinin yanlış olduğunu ifade ettikten sonra “*Meşrutiyet işte Firka-i Ahrarın yaptığı gibi öyle bir namzede karşı diğer bir namzed teklif eylemek, hem de hurs ile, hevesle, memlekete daha ziyade hizmet-i daiyesiyle ilanlar neşr iderken teklif eylemek, şerait-i usul-i meşvereti, memalik-i garbiyede olduğu gibi, yerine getirmekte*”⁴⁸ olduğunu belirtmiştir.

Ahrar Fırkası’nın seçimlerde başarılı olamaması siyasi rakibi olan gazetelerde bazı makalelere konu olmuştur. Hüseyin Cahit Bey, “Fırkalar Meselesi” isimli makalesinde, “*Bir de Firka-i Ahrardan bahs olunuyor.*” ifadelerini kullanarak henüz Ahrar Fırkası’nın siyaset sahnesinde küçük ve etkisiz bir parti olarak görüldüğünü gösteriyor. Hüseyin Cahit Bey, Ahrar Fırkası’nın daha yeni teşkil ettiğini ve sadece

⁴⁶ Hüseyin Cahid, “Şimdiye Kadar Ne Yapdık”, **Tanin**, 12 Şubat 1324-25 Şubat 1909, No:205, s.1

⁴⁷ **Serbesti**, “Yemin”, 21 Teşrinî sani 1324, No:19, s.2.

⁴⁸ Ali Kemal, “İntihab-ı Ahire Dair”, **İkdam**, 25 Mart 1325-7 Nisan 1909, No:5340, s.1.

İstanbul'da katıldığı seçimlerde başarılı olamadığını söylemektedir. Ahrar Fırkası'nın seçimlerde başarılı olamamasının Meclis-i Mebusanda temsil edilme kabiliyetinin de olmadığını göstermekte olduğunu söyleyen Hüseyin Cahit Bey, taşra mebuslarından bazı zatlardan Fırka saflarına katılmış olsa bile Meclis'te herhangi bir vazife görmesinin zor olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹ Hüseyin Cahit Bey, daha sonra şu ifadeleri kullanmıştır:⁵⁰

“Meclis-i Mebusanda İslam, Hıristiyan yahud Ermeni, Rum, Bulgar, Ulah... fırkaları teşkil idecek mi? Buna pek ihtimal vermeyiz. Ve böyle bir tefrika tahdit itmesine meydan vermemeğe suret-i halisanede çalışacağız. Bugün bir Ermeni'nin de, bir Rumun da, bir meslekde şu vatanda isteyeceği şey adalet, emniyet, müsavvedatdır. Bunları haleldar etmek kimsenin aklına gelmedikden sonra, kavmiyet münazaatının tevliğinde hiçbir hikmet görmüyoruz.....”

Ahrar Fırkası siyasi program ve beyannamesinde seçimlerin tek dereceli olarak yapılmasını öngörüyordu. Bu amaçla seçimlerden sonra Ahrar Fırkası mensubu mebuslardan bazı kişiler bu uygulama için kanun teklifi hazırlıkları yapmışlardır. Ahrar Fırkası Yanya mebuslarından Müfit Bey bir takrir vermiştir. Bu takririn görüşmelere açılıp açılmaması hususu karara bağlanacağı sırada Müfit Bey verilen takririn özetini okumuş ve *“Mebus intihabatında efkari ahaliyi tağyir ve emniyeti sui istimal ile ahalice mutemed olmayanların ve sui hal ve ahlak ile müstehir olanların mebus intihab edilmeleri imkanına meydan veren müntehibi sani usulünün ilgasıyla mebusanın doğrudan ve bila vasıta canibi ahaliden intihabi kaidesinin lüzumünü takdiri”*⁵¹ nin önemine vurgu yapmıştır. 1908 genel seçimlerinde bazı zatlardan yanlışı uygulamalara neden olduğu gerekçesiyle, ikinci seçmen uygulamasının kaldırılmasını ve mebusların doğrudan halk tarafından seçilmesini istemektedir. Ancak bu teklif, Meclis-i Mebusan tarafından müzakere edilmesi için bile dikkate alınmamıştır. 1908 genel seçimleri için özellikle İttihad ve Terakki Cemiyeti muhalifleri tarafından şiddet ve baskı yapıldığı iddiaları göz önüne alınırsa bu takririn önemi daha çok artmaktadır.

Seçimlerde baskının varlığı iddiaları 1908 genel seçimlerinde başlamış ve Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan 1950 seçimlerine kadar devam etmiştir. 1876 seçimleri düşünüldüğünde eksik olan rekabetin bu seçimlerde var olması meşrutî bir siyasal sistem ve demokrasi kültürünün yerleşmesi için önemli bir gelişme olmuştur. Ali Kemal Bey'in ifade ettiği gibi, Ahrar Fırkası'nın seçimlere katılması seçimlerin kısmen de olsa bir mücadele şeklinde geçmesini netice vermiştir. Fırka'nın seçimlere katılması

⁴⁹ Hüseyin Cahit, “Fırkalar, Meseleler”, **Tanin**, 1 Kanunu evvel 1324-14 Kanuni evvel 1908, No:134, s.1.

⁵⁰ Hüseyin Cahit, “Fırkalar, Meseleler”, s.1.

⁵¹ **MMZC.**, D.11, Ce.2, İ.18.13.12.1324, Cilt 1, s.323.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni farklı arayışlara sevketmiş ve Ahrar Fırkası'na karşı bir seçim mücadelesine girmiştir. 1908 seçimleri sadece İstanbul'da da olsa iki Fırka'nın seçim mücadelesi şeklinde geçmiştir. Ahrar Fırkası'nın seçimlere katılması Türk Demokrasi Tarihi'nde muhalefet varlığının ortaya konması açısından önemli bir hadisedir.

2- Ara Seçimler

Genel seçimlerin yapılmasından kısa bir süre sonra Adliye Nazırı Manyasizade Refik Bey ölmüştür. Refik Bey'in ölümünden sonra İstanbul mebusluğu için seçim yapılması zarureti meydana geldi. Osmanlı gazetesi'nde "Refik Bey'in Halefi" isimli yazıda Manyasizade Refik Bey'den boşalan mebusluk için kimin seçileceği konusu hem kamuoyunu hem de Meclis-i Mebusanı meşgul ettiği söylenmiştir. Gazetede devam eden ifadelerde meclisin garip bir karar aldığı belirtilmiştir. Bu karar, 1908 genel seçimlerinde oy kullanan müntehib-i sanilerin yapılacak ara seçimlerinde de oy kullanmalarınıdır. Osmanlı gazetesi aynı kişilerin müntehib-i sani olarak oy vermelerini garipsemekte ve kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmaktadır.⁵²

Osmanlı gazetesi, müntehib-i sanilere genel seçimlerde yapıldığı iddia edilen seçilecek adaylar için baskı yapılması hadisesinin bu seçimlerde yaşanmaması dileğinde bulunur. Bunun için İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne "kimler ve ne suretle intihab olunacak?" sorusunu sormuştur. Genel seçimlerde yaşanan sıkıntının bu seçimlerde yaşanmaması için Osmanlı gazetesinde çeşitli makaleler yayınlanmıştır. Ara seçimler öncesinde Osmanlı gazetesi, seçmenleri daha dikkatli olması hususunda uyardıktan sonra genel seçimlerde yapılan uygulamalara dikkat çekmek için "*İntihab esnasında gerek vilayet gerek payitaht ve bilhassa payitaht intihablarının ne gibi teessürat-ı hariciyeye maruz kaldıklarını herkes teessürle hatır ider. Bu defa intihab olunacak mebusun o ekalliyete bir kuvvet-i azime veya o ekseriyete ehemmiyetli bir kudret-i muhasama olamayacağını biliriz.*" ifadelerini kullanmıştır. Osmanlı gazetesi, seçilen mebusların "*fikren münevver olması kifayet itmez. Vicdanen de müstakil olmalıdır. Bir meselenin müzakeresi esnasında vicdanına yalnız ilcaat-ı hakikiye hakim olsun. Falan veya falan Fırka'nın programı değil*" ifadeleri ile seçilen mebusların fikirlerini hür bir şekilde

⁵² Osmanlı, "Refik Bey'in Halefi", 4 Mart 1325-17 Mart 1909, No:1, s.2.

açıklamaları gereğine vurgu yaparak⁵³ seçilecek mebusun hiçbir baskı altında olmaması gereğini dile getirmiştir.

Yapılacak olan ara seçimler için hem İttihad ve Terakki Fırkası hem de Ahrar Fırkası adaylarını gazeteler vasıtasıyla kamuoyunun nazarlarına sunmuşlardır. Gazeteler de adaylar ile ilgili bilgiler verilirken iki fırka da bu seçimlere büyük bir önem vermiş ve seçim genel seçimlere göre daha büyük bir rekabet içinde geçmiştir.

Ahrar Fırkası 23 Mart 1325-5 Nisan 1909 tarihinde yapılacak olan ara seçimlerde fırka adayı olarak Ali Kemal Bey'in ismini ara ara gazete sayfalarındaki ilanları ile göstermiştir.⁵⁴ Nureddin Ferruh Bey, Osmanlı gazetesinde "Ali Kemal Beğ-Osmanlı Ahrar Fırkasından" isimli bildiride Manyasizade Refik Bey'den boşalan "İstanbul mebusluğuna Osmanlı Ahrar Fırkası azasından muharrir şehir Ali Kemal Beğefendinin namzedliğini vaz' idiyor." ifadelerini kullanmıştır.⁵⁵ Ara seçimlerin yapılmasından kısa bir süre önce Ahrar Fırkası adayı Ali Kemal Beğ'in namzedlikten çekildiğine dair şayialar dolaşması üzerine Osmanlı gazetesinde Ali Kemal Beğ isimli yazıda "İkdam sermuharririni Ali Kemal Beğefendinin namzedlikden feragat eylediğine dair bir şayia deveran itmekte ise de bunun asl ve esası olmadığını suret-i katiyyede beyan idebiliriz."⁵⁶ şeklinde fırka tarafından bir bildiri yayınlanmıştır. İkdam gazetesi, "Bugünkü İntihab İçün Namzedimiz" isimli makalede "ser muharririmiz ve Fırka-i Ahrarın namzedi Ali Kemal Beğdir" ifadelerini kullanmıştır.⁵⁷ Ali Kemal Bey'in adaylıktan çekildiğine dair söylentiler devam etmesi üzerine Ahrar Fırkası Katib-i Umumisi Nureddin Ferruh Bey, İkdam gazetesinde "Osmanlı Ahrar Fırkası'nın Namzedi" başlıklı bildirisin de "Önümüzdeki Pazarertesi günü icra kılınacak intihabda dersaadet mebusluğuna Fırka-i Ahrarın namzedi evvelce ilan idildiği vechile İkdam sermuharri Ali Kemal Beğ Efendi" nin Fırka adayı olduğu belirtilmiştir.⁵⁸ Ahrar Fırkası,

⁵³ **Osmanlı**, "İstanbul Mebusluğuna", 20 Mart 1325-2 Nisan 1900, No: 17, s.1

⁵⁴ "Önümüzdeki Pazar irtesi günü icra kılınacak intihabda dersaadet mebusluğuna Fırka-i Ahrarın namzedi evvelce ilan idildiği vechile İkdam Sermuharriri Ali Kemal Beğ efendidir. Meşrutiyete hadim hakayiki arayan müntehib-i sanilerimizin bu har muktesid ve vicdanından, irfanından başka umuru bilmeyen vatandaşımızı intihab ideceklerinden eminiz."**Osmanlı**, "Mebusan İntihabı", 15 Mart 1325-28 Mart 1909, No: 12, s.2. Nureddin Ferruh, "Osmanlı Ahrar Fırkası'nın Namzedi", **Osmanlı**, 21 Mart 1325- 3Nisan 1909, No:18, s.1. Nureddin Ferruh, "Ali Kemal Bey- Osmanlı Ahrar Fırkasından", **Osmanlı**, 9 Mart 1325-22 Mart 1909, No:6, s.1.

⁵⁵ Nureddin Ferruh, "Ali Kemal Bey- Osmanlı Ahrar Fırkasından", **Osmanlı**, 9 Mart 1325-22 Mart 1909, No:6, s.1.

⁵⁶ **Osmanlı**, "Ali Kemal Beğ", 20 Mart 1325- 2 Nisan 1909, No: 17, s.2.

⁵⁷ **İkdam**, "Bugünkü İntihab İçün Namzedimiz", 23 Mart 1325- Nisan 1909, No:5338, s.1.

⁵⁸ Nureddin Ferruh, "Osmanlı Ahrar Fırkası'nın Namzedi", **İkdam**, 21 Mart 1325-3 Nisan 1909, No:5336, s.2.

tarafından İkdam gazetesinde yayınlanan “Bugünkü İntihab İçün Namzedimiz”, isimli bildiride İttihad ve Terakki Cemiyeti adayı olan “*Rıfat Paşa'nın mebusluğundan Meclis-i Mebusan'umuzun ne kazanacağını düşünüyor, düşünüyor; bir dürlü bulamıyoruz.*” cümlelerini kullanarak cemiyet tarafından gösterilen adayın yetersizliğine vurgu yapılmıştır.⁵⁹

1908 genel seçimleri için aday gösterilen Ali Kemal Bey ile ilgili İttihad ve Terakki Cemiyeti taraftarları ile Ahrar Fırkası taraftarları arasında tartışmalar meydana gelmiştir. 1909 ara seçimlerinde Ahrar Fırkası adayı olarak gösterilen Ali Kemal Bey'in mebusluğu Tanin gazetesindeki makalelerde kaleme alınmıştır. Tanin gazetesinde Ali Kemal Bey'in mebusluğu ile ilgili olarak Prens Sabahattin Bey'in kendisine teklif edilen fırka adaylığını red ederek Ali Kemal Bey'in fırka adayı olarak gösterilmesini tavsiye etmiş olduğu yolundaki haber La Türki gazetesi tarafından bildirildiğini ifade etmiştir. Tanin de çıkan bu habere İkdam gazetesi nüshalarında itiraz edildiğini belirtmiştir. İkdam gazetesi Ali Kemal Bey'in Prens Sabahattin Bey tarafından değil İsmail Kemal Bey'in başkanlığı altındaki Ahrar Fırkası tarafından aday gösterildiğini söylemiştir. Tanin gazetesi, İkdam gazetesinin bu iddiasını daha vahim görmektedir. Tanin bu vahim durumu şu ifadelerle dile getirmiştir.⁶⁰

“La Türki bu havadisi virirken bir hata itmişse o da Ali Kemal Beğ'in aleyhinde değil lehinde bir hatadır. Çünkü elbette Prens Sabahaddin Beğ'in tavsiyesi bizce şimdiki tavsiyeye nisbetle bin katı halisanedir. Ali Kemal Beğ, Prens Sabahaddin Beğ'in hüsn-ü şehadetinden mahrum olub İsmail Kemal Beğ'in riyaseti altındaki Ahrar Fırkasından namzed gösterileceğini ilan itmekle kendi kendine pek fena bir hıdmet idiyor...”

İttihad ve Terakki Fırkası da adayını Şuray-ı Ümmet ve Tanin gazetelerinde sık sık kamuoyunun nazarına sunmuştur. Şuray-ı Ümmet gazetesi, “ Muhterem İstanbul Müntehib-i Sanilerine intibahın netayici”, isimli bildirisinde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin adayı Rıfat Paşa ile rekabet halinde olduğu diğer adaylar arasında büyük bir farkın mevcut olduğunu belirtmiş bunun için seçimde oy kullanacak “müntehib-i sanilerin Rıfat Paşa”ya oy vermeleri gereği üzerine vurgu yapmıştır.⁶¹

Mebusan seçimlerinin yapılması için müntehib-i sanilerin 23 Mart 1325 tarihinde oy kullanacakları ilan olunmuştur.⁶² 23 Mart 1325-5 Nisan 1909 tarihinde yapılan

⁵⁹ İkdam, “Bugünkü İntihab İçün Namzedimiz”, 23 Mart 1325- Nisan 1909, No:5338, s.1.

⁶⁰ Tanin, 25 Şubat 1324 -10 Mart Efrinci 1909, No:218

⁶¹ Şuray-ı Ümmet, “ Muhterem İstanbul Müntehib-i Sanilerine intibahın netayici”, 23 Mart 1325 No:182, s.1.

⁶² Osmanlı, “Mebusan İntihabı”, 15 Mart 1325- 28 Mart 1909, No: 12, s.2.

İstanbul seçimlerinde “Müntehib-i saniler”in adedi 517 dir. Seçimlerde hazır bulunanların adedi ise 476’dır.⁶³ İttihat ve Terakki Cemiyeti adayı Rifat Paşa yapılan seçim sonucunda 281 oy almıştır. Ahrar Fırkası adayı Ali Kemal Bey ise 169 oy almıştır.⁶⁴ 281 oy alan İttihat ve Terakki Cemiyeti adayı Dışişleri Bakanı Rifat Paşa, Mebusan Meclisi üyeliğine hak kazanmıştır. 1908 genel seçimlerinde Ahrar Fırkası adaylarının ve bilhassa Ali Kemal Bey’in almış olduğu oylar ara seçimlerde alınan oylarla karşılaştırıldığında Ahrar Fırkası’nın kamuoyu nezdinde büyük bir teveccühe mazhar olmaya başladığını görmekteyiz.

Ali Kemal Bey, “İntihab-ı Ahire Dair” isimli makalesinde seçim sonuçlarına ilişkin yorumlarda bulunurken Ahrar Fırkası adaylarının “müntehib-i saniler”in bir kısmının oylarını aldığını belirtmektedir. Ali Kemal Bey’e göre eğer seçimlerde Murad Bey adaylığını koymamış olsaydı ulemanın çoğunun reylerini kazanmakla beraber “Hıristiyan müntehib-i sanilerinde reyleri”ni de kazanabileceğini iddia etmiştir. Ali Kemal Bey, makalesinin devamında Ahrar Fırkası adaylarının seçimleri kazanmamış olsa bile *“Fırka-i Ahrarın hatt-ı hareketini takdir itmemek, mülk için, millet için pek müfid görmemek mümkün müdür?”* sorusunu sormuştur. Ali Kemal Bey, Ahrar Fırkası’nın siyaset sahnesinde yer almasıyla seçimlerin gerçek manada işlediğini ve tek Fırka’nın katılımıyla sonuçlanacak bir seçim dönemindeki noksanlıkların bertaraf edilmesine katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Ali Kemal Bey, *“İşte bu nakıseyi ikmal iden esasen Fırka-i Ahrar oldu, bununla da sübut buldu ki bu fırka Meşrutiyetimizi daha ahrarane, daha mükemmelen müdrikdir, istibdada değil hürriyete candan gönülden meyyaldir.”*⁶⁵ ifadelerini kullanarak Meşrutiyet ortamının daha mükemmel ve daha hürriyetçi bir ortamda geçmesini netice verdiğini belirtmiştir.

⁶³ **Osmanlı**, “Dersaadet Mebusluğu”, 24 Mart 1325-6 Nisan 1909, No:21, s.2. **Tanin**, “Dünki İntihab ve Rifat Paşa’nın Mebusluğu”, 24 Mart 1325, No:245, s.3. **Şuray-ı Ümmet**, “Dünki intibahın netayici”, 24 Mart 1325 No:183, s.3. **Yeni Gazete**, “Dersaadet Mebusu Rifat Paşa”, 24 Mart 1325, No:227 s.4.

⁶⁴ Seçimlerde diğer adaylar; Murat Beğ 51, Sabahaddin Beğ 3, Hüseyin Remzi Bey 2, Sabık Hariciye Nazırı Tevfik Paşa 1, Kamil Paşa 1, Doktor Talha Yusuf Beğ, 1 Yağcı Şefik Beğ 1, Muhammed Nedim Beğ 1 oy almışlardır. **Tanin**, “Dünki İntihab ve Rifat Paşa’nın Mebusluğu”, 24 Mart 1325, No:245, s.3. **Şuray-ı Ümmet**, “Dünki intibahın netayici”, 24 Mart 1325 No:183, s.3. **Yeni Gazete**, “Dersaadet Mebusu Rifat Paşa”, 24 Mart 1325, No:227 s.4. Münir Süleyman Çopanoğlu, **Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, İstanbul, Pınar Yayınevi, 1964, s.41-42.

⁶⁵ Ali Kemal, “İntihab-ı Ahire Dair”, **İkdam**, 25 Mart 1325-7 Nisan 1909, No:5340, s.1.

Genel seçimlerden kısa bir süre sonra yapılan bu ara seçimlerde de Ahrar Fırkası İstanbul'da seçimi kaybetmiştir. Ancak genel seçimlerde Ahrar Fırkası tarafından gösterilen adayların aldıkları oylar ile Ali Kemal Bey'in almış olduğu oylar karşılaştırıldığında Ali Kemal Bey'in almış olduğu oyların önemi çok büyüktür. Alınmış olan bu oylar genel seçimlerin sonuçlarına göre Ahrar Fırkası'na gösterilmeyen ilginin ara seçimlerde gösterilmeye başladığının bir kanıtıdır. Her ne kadar genel seçimlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısı altında gerçekleştirildiği ve bu baskılardan dolayı Ahrar Fırkası'nın başarısız olduğu iddia edilse de kısa bir süre içinde alınan bu oyların Ahrar Fırkası'nın toplum katlarında benimsenmeye başladığı ve Cemiyet'in ağırlığının kısmen azaldığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

C- Fırka'nın İttihat ve Terakki'ye Muhalefeti

Serbesti gazetesinde yer alan "İttihatçılar ve Ahrar" isimli makalede Ahrar Fırkası'nın kuruluş maksadı şu şekilde ifade edilmiştir. Meşrutiyet'in ilanında İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle Avrupa kanadı büyük rol oynamıştır, ve Hürriyetin ilk günlerinde Cemiyet'e karşı büyük bir minnettarlık duyulmuştur. Ancak Cemiyet zamanla uygulamaları ile istibdadın yeni temsilcisi oldu ve Jakoben bir hareket tarzı yürütmeye başlamıştır ve cemiyet ilk günlerdeki mukaddes görüntüsünden uzaklaşmıştır. Bu durum karşısında bir grup vatanperver Ahrar Fırkası'nı kurarak ilan eder ve der ki; "Millet cemiyetlerini kulüplerin baskısından kurtarılmalı ve fırkalar tarafından hürriyetin nimetlerine ulaşılmalıdır."⁶⁶

Mahir Sait Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'in ilanından sonra daha önceden var olan programından uzaklaştığını ifade etmiştir. Ahrar Fırkası'nın da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eski programına uygun hareket etme noktasında çalışmak için teşekkül ettiğini söylemiştir.⁶⁷

Ahrar Fırkası, seçimler sonrası başarısız görülse de oluşan parlamento da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasetine karşı muhalif konuma gelen bazı mebusların ilgisini çekmiş ve bu yolla Ahrar Fırkası saflarına katılımlar olmuştur. Ahrar Fırkası'na

⁶⁶ Serbesti, "İttihatçılar ve Ahrar", 24 Mart 1325 Salı, No:140.

⁶⁷ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 10.02. 1931, Tefrika 34, s. 2.

katılanlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı meclis içi muhalefette etkin bir rol oynamıştır. Fırka'ya katılanlar arasında İsmail Kemal Beyler, Kirkor Zöhrap Efendi Doktor Rıza Nur ve Yorgi Boşo Efendi gibi mebuslar vardır. Özellikle Zöhrap Efendi, hem ılımlı bir sosyalist hem de bir Ermeni parti mensubudur. Meclis çalışmalarında 18 Şubat tarihli 37.ci ictimada Zöhrap efendi ile bir parlamenter arasında geçen tartışmada Ahrar Fırkası adı geçmiştir. Meclis-i Mebusan Mersin Mebusu Arif İsmet Bey, Zöhrap Efendi için "Fırka-i Ahrar'a mensuptur" ifadelerini kullandıktan sonra Zöhrap Efendi'de bu ifadeyi onaylamıştır.⁶⁸ Ahrar Fırkası, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı hem parlamento içi muhalefet hem de parlamento dışı muhalefette bulunmuştur. Meclis-i Mebusan'da İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin keyfi davranışlarını önlemeye çalışmış ve kısmen de olsa bu hususta başarılı olmuştur. Ankara Mebusu ve Ahrar Fırkası mensuplarından Mahir Sait Bey'in "Kanuni Esasi ve Hattı Humayun'a hilaf olan tezkirenin kaldırılması hakkında" Dahiliye Nezaretinden istizahı hakkında takriri sırasında tekrar söz alarak "*Bendeniz geçenlerde Dahiliye Nazırı Paşa Hazretlerini görmüştüm. Bundan bahsetmiştim. Zaten Paşa Hazretleri, bunu nazarı dikkate alıp o takriri verdikten iki, üç gün sonra bunu hemen lağvedecek derecede bir şeye karar verdiler*" ifadeleri kullandıktan sonra "*Mesel madem ki hallolunmuş, geri alınsın, okunsun, ne yapılırsa yapılsın, Arzumuz hasıl oldu*"⁶⁹ demiştir.

Altmışa yakın mebusan tarafından İstanbul ve vilayetlerdeki asayişsizlik ile hükümete müdahale ve Kanuni Esasi hükümlerine tecavüzü ortadan kaldırmak üzere ne gibi tedbirlerin alındığına dair Dahiliye Nezaretine istizah takriri (Gensoru) verilmiştir. Bu takrir ile ilgili açıklamayı Ahrar Fırkası Gümülcine Mebuslarından İsmail Kemal Bey yapmıştır.⁷⁰ Bu istizah takririnin görüşülmesi sırasında Hüseyin Cahit Bey'de bir konuşma yapmıştır. Hüseyin Cahit Bey, bu konuşmasında Tevsi-i Mezuniyet usulünün Kanuni Esasi hükümlerinden olduğu halde şimdiye kadar Kanuni Esasi varken neden tatbik edilmediğini sorduktan sonra burada Kanuni Esaside vadolunan bir çok kanun arasında Tevsii mezuniyetin dikkatleri üzerine çekmediğini belirtmiştir. Zöhrap Efendi aynı istizah için konuşması esnasında "Tevsii Mezuniyete dair kanunların yapılması zaruri ve gereklidir" dedikten sonra memlekete teminat veren Fırka'nın azalarından olmadığını ve o Fırka'nın azalarından pek çok muhterem arkadaşlarının burada

⁶⁸ TV 1324, SAYI 143, s.5. Akaran Tunaya, **Siyasal Partiler**, s.176.

⁶⁹ MMZC.D.1, Ce.1, İ.26. 29 Kanuni sani 1324, Cilt 1, s.559-560.

⁷⁰ MMZC.D.1, Ce.2, İ.25. 27 Kanuni sani. 1324, Cilt 1, s.541

bulduğunu ve bu kişilerin tevsii mezuniyet ile ilgili nizamnameyi yapmaları lüzumuna dikkat çekmiştir. Zöhrap Efendi, Hüseyin Cahit Bey'in Tevsii Mezuniyet hakkında "kanunlar var" ifadesine kanunlar içinde bu hüküm var diye "tevsii-i mezuniyetten feragat mı edeceğiz" ifadelerini kullanmıştır. Zöhrap Efendi devam eden konuşmasında bütün fırkaların programlarında beyan ettikleri siyasi düsturlarının en esaslı yönü tevsii-i mezuniyet olduğunu ancak bu konuda bu fırkaların bu ilkeyi uygulamaya koymada isteksiz olduklarını belirtmiştir.⁷¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısı hükümet ve sadrazam üzerinde devam etmiştir. Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde Sadrazam mevkiinde Said Paşa bulunuyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik temsilcileri olarak Talat ve Cavid Beyler hükümet ile bir görüşme yapmak için İstanbul'a gelmişlerdir. Said Paşa'nın Harbiye ve Bahriye Nazırlarının tayinini Padişah'ın iradesine bırakmak istemesi arada görüş ayrılığını netice vermiştir. Şeyhülislam Cemalettin Efendi bu durumun Kanun-i Esasi'ye aykırı olacağını söylemesi ile süren tartışmalar neticesinde Said Paşa istifa etmiş ve yerine Kamil Paşa Sadrazamlık görevine getirilmiştir.⁷²

Ahmet Bedevi Kuran'a göre Meşrutiyet'in ilanını izleyen aylarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkezi Umumi azaları birer birer Nazır kudretine sahip kişiler konumuna gelmişlerdi. Memleketin her köşesinde birer "katib-i mesul veya murahhas" buldurmaya başlamışlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ayrıca orduyu da emrinde tutarak memleket idare mekanizmasının işlemlerini felce uğratmıştı.⁷³

Ahrar Fırkası, ordunun siyasete karışmasını istemiyordu. Ahrar Fırkası'na göre; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin orduyu siyasete karıştırmaması demokratik bir yapılanma için uygun değildi. İttihatçı subayların Cemiyet'in içinde yer almaları ve bu subayların etkin bir biçimde siyaset sahnesine çıkması fırka tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Aynı zamanda cemiyet tarafından Meşrutiyeti korumak maksadı ile getirilen avcı taburlarının da konumundan rahatsızdı. Avcı Taburları, Meşrutiyet'in korunması için Cemiyet'in merkezi konumunda olan Selanik'ten getirilen taburlardır. Bu taburların subayları kısa

⁷¹ MMZC.D.1, Ce.2, İ.25.27 Kanuni Sani 1324, Cilt 1, s.347-549.

⁷² Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Çelçüt Matbaası, 1959, s.477.

⁷³ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve....**, s.479.

bir süre içinde siyasetle meşgul olmaya başlamışlardır. Bu da asıl görevleri olan askerin eğitim ve disipline edilmesinin aksamasına neden olmuştur.

Hukuk-u Umumiye’de yayınlanan “Fırkalar” isimli makalede “ötekilerin didikleri gibi cemiyet-i ittihadiye hükümeti, orduyu elinde vasıta-i icraiye olarak kullanıyordu. Devr-i sabıkadan daha büyük bir istibdadı kendisini yapıyor...”⁷⁴ ifadeleri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ordu kuvveti vasıtasıyla hükümetlere müdahalelerde bulunduğu ve kendi karşısında bir başka cemiyetin ve oluşumun teşkilini zararlı addettiğini ve bu oluşumların önlenmesi için Abdülhamit tahakkümünden daha büyük ve şiddetli bir istibdadı ortaya koyduğunu söylemektedir.

Kamil Paşa’nın Harbiye ve Bahriye Nazırlarını değiştirmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni tedirgin etmişti. Aynı davranışı gösteren Said Paşa’yı istifaya zorlayan Cemiyet, Kamil Paşa hakkında şiddetli bir hareket tarzı benimsemişti. Kamil Paşa’ya karşı meydana gelen bu hareket tarzı sonunda Paşa’nın sükutuna sebep olmuştur. Bahriye ve Harbiye Nazırlarının İttihat ve Terakki Cemiyeti için ehemmiyeti büyüktü. Çünkü orduya dayanan İttihat ve Terakki Cemiyeti böylelikle atamalarda etkisiz kalabilir ve ordu üzerindeki nüfuzunu kaybedebilirdi. Bu yüzden İttihat ve Terakki Cemiyeti orduya ilişkin atamalarda son derece titiz davranmakta ve cemiyete zararı dokunmayacak kişilerin bu görevlere gelmesini istemekteydi.⁷⁵ Kamil Paşa’nın hem böyle bir tasarrufta bulunması hem de daha önceki bir zamanda Ahrar Fırkası tarafından verilen ziyafete katılması İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Sadrazam hakkında yeni bir istizah takriri vermesini netice vermiştir.

Sadrazam Kamil Paşa hakkında verilen istizah takririne katılıp oy kullananlar 207 kişidir. Bu zatların 196’sı Kamil Paşa’ya adem-i itimad şeklinde oy kullanmış olup 8 kişide Kamil Paşa’ya itimad oyu vermiştir. Bir oy boş kullanılmış olup iki oyda muallal olarak kabul edilmiştir.⁷⁶ Kamil Paşa için yapılan oylamada itimad oyu veren mebuslar Ahrar Fırkası mensubu mebuslardır. Aynı zamanda bu oylamada hazır bulunmayan mebusların çoğunluğu da Ahrar Fırkası mebuslarıdır. Şuray-ı Ümmet gazetesinde yayınlanan “Siyasi Fırkalar” isimli makalede Ahrar Fırkası’na mensup mebusların

⁷⁴ Hukuk-u Umumiye, “Fırkalar”, 16 Şubat 1324- 28 Şubat 1908, No:148, s.1.

⁷⁵ E.F. Knight, **Türkiye Bir Milletın Uyanışı 1908 Devrimi**, Çev. Mazhar Ersoylu, Özdemir Ofset, 1993, s.273.

⁷⁶ MMZC.D.1, Ce.2, İ.27.31.Kanuni sani 1324, Cilt 1, s.613

adedinin 60-70 hatta 120 kadar olduğu iddiaları vardır. Kamil Paşa'ya karşı verilen istizah tavrı sırasında “adem-i itimad” reylerinin “itimad” reylerinden daha fazla olması Fırka'nın İttihat ve Terakki'ye karşı azınlıkta kaldığının bir göstergesi olduğu belirtilmiştir. Ancak Kamil Paşa için yapılan oylamada varlık gösteremeyen Ahrar Fırkası mebusları Hüseyin Hilmi Paşa'nın hükümet programına “adem-i emniyet” reyini vermişlerdir. Makalenin devamında bu azaların ellinin üzerinde olduğu belirtilmiştir.⁷⁷ Şuray-ı Ümmet gazetesinde yayınlanan “İttihat ve Terakki Fırkası” başlıklı makalede İttihat ve Terakki Fırkası'nın Meclis-i Mebusanda 190 civarında mebusa sahip olduğunu belirtmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin istibdadı yıkmak için nice kurbanlar verdiği ifade edilmiştir.⁷⁸

Kamil Paşa'nın sükutu hem muhalifler hem de halk tabakalarında büyük tepkilere neden olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kamil Paşa hadisesinde savunduğu noktalardan bir tanesi Kamil Paşa'nın keyfi icraatlarının gerici bir ayaklanmayı netice verebilecek nitelikte olmasıydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gerici ayaklanma olur düşüncesine muhalifler şiddetle karşı çıkıyorlar ve bu politikaların cemiyet'in kendi emellerini gerçekleştirmede bir araç olarak kullanıldıklarını iddia ediyorlardı.⁷⁹ Kamil Paşa'nın Sadaret makamından düşürülmesiyle neticelenen oylama sonrasında Parlamento dışında da cemiyete karşı ciddi bir tenkit başlamıştır. Seçimlerden sonra parlamento içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne etkili muhalefet eden Ahrar Fırkası, Kamil Paşa'nın sadareten düşürülmesinden sonra parlamento dışı muhalefette etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Ahrar Fırkası parlamento dışı muhalefeti daha çok basın aracılığıyla gerçekleştirmiştir.

Bu mücadele de taraflar basın yoluyla karşılıklı yazılar kaleme alıyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti için Hüseyin Cahid en önemli isimdi. Bu sataşmalara ikdam

⁷⁷ Meclis-i Mebusan intihabatında Fırka-i Ahrara mensubiyet programıyla intihab edilmiş mebus bulunmadı. Fakat mebusanımızdan bazılarının böyle bir fırka teşkil edecekleri halinde o sırada şayii olan rivayet Fırka-i Ahrar namına sadr-ı sabık Kamil Paşa ile vükelaya virilen bir ziyafet vesilesiyle şekli resmîyet aldı. Fırka-i Ahrarın mecliste yetmiş seksen ve hatta yüziki taraftara malik olduğundan bahs olundu ve bu firkanın kuvvetine ittiği itimad Kamil Paşa'nın sebep-i sükutu olan parlamento mübarezesinde müşarinileyh suret-i hareketini izah eyledi. Fırka-i Ahrar Kamil Paşa'ya karşı adem-i itimad reyini esnasında kuvvet göstermediyse de Hüseyin Hilmi Paşa'ya adem-i emniyet reyinin tericini iltizam iden elli azasının ahrara mensup oldukları anlaşıldı.” **Şuray-ı Ümmet**, “Siyasi Frikalar”, 16 Mart 1325, No:175, s.1-2.

⁷⁸ **Şuray-ı Ümmet**, “İttihat ve Terakki Fırkası”, 5 Şubat 1324, No: 136, s.1.

⁷⁹ Knight, **Türkiye Bir Milletın Uyanışı 1908 Devrimi**, s. 271-273.

yazarlarından bazen Ali Kemal bazen de Fırka'nın yönetim kurulu üyeleri kendisine karşılık veriyordu.

Nureddin Ferruh Bey, Osmanlı gazetesi vasıtasıyla “Ahrar Fırkası’ndan Ahmet Rıza Beğ’e” isimli bildirisinde İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin Meşrutiyet’in ilan edilmesindeki hizmetlerinin inkar edilemeyeceğini belirtmiştir. Meşrutiyet ilanından sonra ise Cemiyet tarafından yeni bir istibdat devresinin oluşturulmaya çalışıldığını söylemektedir. Ferruh Bey, İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin “kuvve-i meşrua-i idareye tahkim, umuru devlete müdahale” de bulunduğunu bu durumun da hiçbir Osmanlı vatandaşı tarafından benimsenmediğini söylemiştir. İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin “muhterem orduyu siyasete karıştırıp hükümeti hatta Meclis-i Mebusanı kuvve-i müselleha ile tehdit” ettiğini ifade ettikten sonra “...anasır-ı gayr-i müslimeyi osmanlılıktan ve hissi ittihadan” soğuttuğunu belirtmiştir. Nureddin Ferruh Bey, bildirisinin devamında İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin “kendisine dehalet iden devr-i sabık jurnallerini müretteplerini himaye ve memuriyetlere tayin” ettirdiğini ve kendilerine muhalif konumda bulunan her türlü hareketin red ve tenkid edildiğini şu cümlelerle ifade etmiştir: “*tahakkümlerini tasdik ve seyiyat-ı zahireyi tasvib itmeyen evlad-ı vatani ihanet ve hiyanetle itham ittike tenkidatta bulunduk ve bulunacağız.*” Nureddin Ferruh Bey, kendilerinin bir süre önce cemiyete hitaben açık bir mektup yazdıklarını ancak bu mektuba bir cevap alamadıklarını söyleyerek mektubun yazılmasındaki amacın gerçekleştiğini belirtmiştir.⁸⁰

Serbesti, gazetesinde yayınlanan “İttihat ve Terakki ve Ahrar Fırkası” isimli makalede Osmanlı Devletinde üç Fırka’nın mevcut olduğunu ve bu fırkalardan birincisinin “Cemiyet-i İttihadiye”, ikincisinin “Fırka-i Ahrar”, üçüncüsünün de “İtidalperveran Fırkası” olarak takdim etmiştir. Bu üç fırkadan Ahrar Fırkası’nın ve İtidalperveran Fırkası’nın siyasi bir fırka olarak programlarının olduğunu ve Meclis-i Mebusan’da da mebuslarının bulunduğunu belirtmiştir. Makalenin devamında İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin Meşrutiyet’in ve Kanuni Esasi’nin yeniden işlerlik kazanabilmesi için çabalayan bir cemiyet iken Meşrutiyet’in ilanından sonra tüm siyasi fırkalar gibi kuvvetini “*sırf kuvvayı mefkure ve maneviyeden sahip fikre ehli kalem ademlerden*

⁸⁰ Nureddin Ferruh, “Ahrar Fırkası’ndan Ahmet Rıza Beğ’e”, **Osmanlı**, 13 Mart 1325-26 Mart 1909, No: 10, s.1.

müteşekkil değil o kuvvetlerle beraber pek çok ve pek garib bir surette ...bir kuvve-i maddiye... ve silahundan müteşekkil"⁸¹ olduğunu ifade etmiştir. Serbesti gazetesi bu makalede Ahrar Fırkasını bir siyasi parti olarak takdim ederken İttihad ve Terakki'yi ise kanun dışı hareketlerde bulunabilecek silahlı kişilerden oluştuğunu belirtmiştir.

Hukuk-u Umumiye gazetesinin "Beyanname" isimli makalesinde "*Artık bütün devair-i hükümetin veche-i muamelatı bu merkeze dönüşmüştü. Azl ve nasb, red ve kabul, fesh ve tesis hep Şeref Efendi sokağı merkezinin arzusuna tevfik idiliyordu*"⁸² ifadeleri kullanılarak İttihad ve Terakki Cemiyeti merkezi konumunda olan Şeref Sokağının her türlü idari işlerin yapıldığı bir merkez konumuna geldiğini belirtmiştir.

Hüseyin Cahit Bey, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin muhalifleri tarafından hükümet işlerine müdahale ediliyor iddialarına "Cemiyet'in vücudunu kaldırmak" amacıyla yapıldığını ve Cemiyet'in "Vücudunu kaldırmak için de en iyi çare umur-u hükümete karışıyor diye herkesin zihnini karışdırmak"⁸³ olarak ifade ediyor.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olanlar, Parlamento dahilinde bulunan mebuslarının yanında Parlamento dışında da taraftar kazanmıştır.⁸⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti, meclis çatısı altında ve parlamento dışında kuvvet kazanmaya devam eden Ahrar Fırkası hakkında bazı baskı politikaları uygulamaya, başlamıştır.⁸⁵ İzmir'de yayın hayatını sürdüren Hizmet gazetesi Ahrar Fırkası ile İttihad ve Terakki Cemiyeti arasında ciddi ayrılıkların başladığını ifade ettikten sonra "*liberallerin gittikçe tahkim-i mevkii itmekte olduklarını gösteriyor. Dün suret-i hususiye de İstanbul'dan aldığımız ve bu günkü nüshamızda aynen derc ettiğimiz telgrafta Dahiliye ve Adliye Nazırlarının istifa eyledikleri ve Şuray-ı Devlet reisinin de istifası melhuzdu ki bu da mübareze-i vakıanın netayicinden Ahrar hesabına kazanılmış bir muvaffakiyet addolunabilir.*"⁸⁶ demiştir.

İttihad ve Terakki Fırkası Ahrar Fırkası arasında başlayan şiddetli mücadelenin önüne geçebilmek için bazı girişimler olmuştur. Bu girişimlerden bir tanesi de Şubat sonlarında ve Mart başlarında meydana gelen iki Fırka'nın birleştirilmeye çalışılması hadisesidir. Hüseyin Cahit Bey, bu birleşmenin imkansızlığından şu ifadelerle

⁸¹ Serbesti, "İttihat ve Terakki ve Ahrar Fırkası", 8 Şubat 1324, No: 96, s.1-2.

⁸² Hukuk-u Umumiye, "Beyanname", 6 Kanuni evvel 1324, 19 Kanunu evvel 1908 No:95, s.1

⁸³ Hüseyin Cahit, "Ziyafet Münasebetiyle", Tanin, 2 Mart 1325, No: 223, s.1

⁸⁴ Knight, Türkiye Bir Millet'in Uyanışı 1908 Devrimi, s. 272.

⁸⁵ Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve..., s.505.

⁸⁶ Serbesti, "İzmir'de İntişar İden Hizmet Gazetesinden", 5 Şubat 1324- 18 Şubat 1908, sNo:93, s.3.

bahsetmektedir: “Ahrar Fırkası etrafında bir peyk gibi ihtizaz ve deveran eden ve ademi merkeziyete bir serab hayali gibi aldanan takım var ki bunlar kabil değil, İttihat ve Terakki Fırkası’na iltihak edemezler.”⁸⁷ Bu dönemde Ahrar Fırkası ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni birleştirmek amacıyla yeni bir fırkanın tesis edildiği söylenmektedir. La Türki gazetesi “Yeni bir fırka-i siyasiye” isimli makalede İstanbul’da yeni bir fırkanın teşkil ettiğini haber veriyor. Bu Fırka’nın ismi La Türki gazetesine göre “Cemiyet-i Vatanperverane” dir. Fırka’nın amacı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası’nın birleşmesine aracılık etmek olduğu ifade edilmiştir.⁸⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası arasında birleşme çalışmaları başlamıştı.

Hukuk-u Umumiye gazetesinde Ahrar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında bir görüşme olduğu ve bu görüşme neticesinde anlaşma meydana gelecekse bu anlaşmanın geçerli olabilmesi için Ahrar Fırkası’nın Cemiyetten bazı isteklerde bulunduğu ifade edilmiştir. Bu istekler; 1-İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin tüm vilayetlerdeki şubelerini şartsız bir şekilde lağvetmesi, 2-Cemiyet’in İstanbul merkezi hükümet işlerine karışmaması, 3-Cemiyet’in, Meşrutiyet’in ilanından önceki gizli yapısından kurtularak yani siyasi ve gizli bir cemiyet sıfatını terk ederek resmen açık bir siyasal parti haline gelmesini istemektedir.⁸⁹ Bu isteklerin kabul edilmesinin Cemiyet için anlamı, gizliliği sayesinde iktidara gelecek veya iktidarda bulunanlara istedikleri programları uygulatacakları bir düşünce yapısından vazgeçmeleri demektir. Bu da kaçınılmaz olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası arasında bir anlaşmanın yapılamamasını sonuç vermiştir. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti gizlilik örtüsünden çıkmak istemedi. İttihat ve Terakki Cemiyeti bunun üzerine siyaset anlayışını şiddete dönüştürme yönünde değişikliklere meylecti. Hasan Fehmi Bey’in öldürülmesi bunun ilk adımı olarak tarihe geçti. Tevfik Çavdar’a göre İttihat ve Terakki, bireysel sindirmeyi amaçlayan şiddet uygulamalarını başlatmıştı. Bu şiddet uygulamalarında ki gayeleri ise, Muhalefetin sindirilerek etkisizleştirilmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin azalmaya başlayan etkisinin tekrar yükseltilmesi ve iktidara gelmek olduğudur.⁹⁰

⁸⁷ Hüseyin Cahid Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918”, **Fikir Hareketleri**, 14 Eylül 1935, Sene: 2, C.4 S.99, s.327. (s.325-327) -Tanin , 6 Mart 1325.

⁸⁸ “La Türki gazetesi İstanbul da yeni bir fırkanın teşkilini haber veriyor. Bu fırkanın ismi “Cemiyet-i Vatanperverane”dir. Bu fırkanın kuruluş amacı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası’nın birleşmesine aracılık etmektir.” **İttihad**, “Yeni bir Fırka-i Siyasiye”, 25 Şubat 1324, No:120, s.1-2.

⁸⁹ **Hukuk-u Umumiye**, “”, 11 Mart 1325-24 Mart 1909.

⁹⁰ Tevfik Çavdar, **Talat Paşa**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1984, s.139-140.

Hüseyin Cahid, “Mütareke ve İtilaf” isimli makalesinde, İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne yöneltilen eleştirilere cevap vermeye çalışmıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne yöneltilen en büyük isnatlardan bir tanesi Cemiyet’in tecavüz mesleğini benimsemiş olduğudur. Hüseyin Cahit Bey, bu ithamların muhalefet saflarında yer alan ve özellikle Ahrar Fırkası tarafından ortaya çıkarılan isnatlar olduğunu belirtmiştir. Ahrar Fırkası’nın İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne hücum ile ortaya çıktığını ve gazeteler vasıtasıyla şiddetli bir mücadeleye başladığını ifade etmiştir. Ahrar Fırkası ile İttihad ve Terakki Cemiyeti arasında oluşturulmak istenen bir uzlaşma ortamının mümkün olmadığını “söylemiştir. Hüseyin Cahit Bey, makalesinin devamında “Ahrar Fırkası bu gün nasıl bir kuvveti teşahhus ittiriyor?” sorusunu sorduktan sonra “...*Ahrar Fırkası namını İstanbul’un beş altı gazetesi ağzında büyümüş vücut bulmuş ...suni bir şeyden ibaret*” gibi gördüğünü belirtmiştir. İttihad ve Terakki ile Ahrar Fırkası arasında bir uzlaşmanın meydana gelmesi için çeşitli gazeteler tarafından önerilen fırka taraftarlarına Nezaretler verilmesi teklifine olumsuz bakan Hüseyin Cahit Bey, bu durumun bir menfaat temininden ibaret olduğunu ve Meşrutiyet hükümeti idarelerini alışveriş için yapılan bir “pazarlık derekesine”⁹¹ düşürdüğünü belirtmiştir.

Ahrar Fırkası’nın İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne getirmiş olduğu eleştirilerden bir tanesi de Cemiyet’in hala gizliliğini koruması ve üye kayıtlarında gizli yemin törenlerinin düzenlenmesidir. Ahrar Fırkası, bu gizliliğin ve yapılan törenlerin Parlamentolu sistemlerle bağdaşmadığını ifade etmiştir.⁹² Knight, cemiyet’in gizlilikten kurtulması ve onun resmi bir hüviyet almasını isteyen muhalif kişilerin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yerlerinden edildiklerini söylemektedir.⁹³

Ahmet Bedevi (Kuran) Bey’e göre İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Devleti sınırları içinde o kadar sıkı bir teşkilat tesis etmiştir ki, Abdülhamit idaresini bile aratan bir durum ortaya çıkmıştır. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalefet edenler “vatana ihanet” suçu ile itham olunuyor⁹⁴ ve kendilerine muhalif olarak gördükleri kimselere “gerici”, muhalif! Onursuz! Vatansız!... gibi tabirler atfediyorlardı.⁹⁵ İttihat ve

⁹¹ Hüseyin Cahid, “Mütareke ve İtilaf”, **Tanin**, 29 Mart 1325, No:251, s.1.

⁹² Sacit Kutlu, **Didar-ı Hürriyet – Kartpostallarla II. Meşrutiyet (1908-1909)**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 132.

⁹³ Knight, **Türkiye Bir Millet’in Uyanışı 1908 Devrimi**, s.272.

⁹⁴ Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadeleleri**, s.115.

⁹⁵ Fazıl Ahmet, **Kırpıntı**, İkinci Baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1991, s.53.

Terakki Cemiyeti, Ahrar Fırkası'nı Osmanlı Devleti'ni İngilizlere, Rumlara ve Ermenilere satmakla suçluyordu.⁹⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti, muhaliflerine karşı bu suçlamaları yaparken muhalif basında Cemiyet hakkında bazı nitelermeler yapmaya başlamıştır. Bu nitelme ve vasıflar “tahte'l arz”, “şirket-i inhisariye”, “şirket-i ittihadiye”, “Cemiyet-i fesadiye”, “Gayr-i Meşru Şeref sokağı hükümeti”, “devr-i felaket-i Osmaniye” tabirleridir.⁹⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ahrar Fırkası'na getirmiş olduğu eleştirilerin en önemlisi Adem-i Merkeziyet etrafında toplanmıştı. Cemiyete göre Osmanlı Devleti'nin kurtulması ve gelişmesi ve birliğin sağlanmasının şartı dini açıdan zayıf, eğitim ve ekonomi bakımından güçlü bir merkezietçi yapının yerleştirilmesiyle mümkün olabilecektir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu yapının tesis edilmesinde zaman zaman zor kullanım yollarına da başvurulmasını öngörüyordu. Cemiyet, Ahrar Fırkasını Adem-i Merkeziyet fikri çerçevesinde bölücülükle suçluyordu. Ahrar Fırkası'nın mensupları arasında çeşitli dini ve etnik grupta insanların var olduğunu bunun da kozmopolit bir yapıya dayandığını ve böylece ayrılma taleplerinin yükseleceğini belirtmişlerdir. Ayrıca Cemiyet, Ahrar Fırkası'nın İngilizlerin ve Patrikhanenin bir aracı olarak siyaset sahnesinde varlığına devam ettiğini belirtir. Fırka'nın programının İngiltere de bulunan siyasi parti programlarıyla benzerlik taşıdığını bunun da Osmanlı Devleti için tehlike arzettiğini düşünmektedir.⁹⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlılık ideali arkasında hayatın her safhasını merkezi hükümetin kontrolü altında tutmayı amaçlayan bir politika belirlemişti. Ahrar Fırkası ise, bu merkezileşme eğilimine karşı çıkararak Adem-i Merkeziyet ilkesi etrafında politikasını belirlemeye çalışıyordu.⁹⁹ Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin benimsemiş olduğu siyasi programın azınlıklar ve gayrimüslimler tarafından hoş karşılanmadığı ve bu kesimlerde hoşnutsuzluk meydana getirdiği ve devlete karşı şüphe

⁹⁶ Kutlu, **Didar-ı Hürriyet**, s. 145.

⁹⁷ Kutlu, **Didar-ı Hürriyet**, s.145-146.

⁹⁸ Kutlu, **Didar-ı Hürriyet.....**, s. 132. **Atatürk Ansiklopedisi**, Haz.Ömer Sami Coşar, C.2, İstanbul, İstanbul Reklam Ltd.Ş Yayınları, 1974, s.88.

⁹⁹ Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, **Güney- Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, S.4-5, 1975-1976, s.252. (s.245-284)

ve kuşkların artmasına sebebiyet verdiğini söyleyerek bu olumsuzlukların Adem-i Merkeziyet ilkesinin kabulü ile asgari bir konuma indirileceğini iddia etmişlerdir.

Avanzade M. Süleyman Bey, “Ahrar mı İttihad mı?” isimli kitabında İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası arasındaki ayrılığın Adem-i Merkeziyet tabirinden kaynaklanmadığı görüşünü ileri sürmüştür. Süleyman Bey, “Avrupada olduğu gibi İstanbul’da devam iden imtizacsızlıkta iyi iftirak olmuştur.” ifadelerini kullanarak İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası arasındaki ayrılığın ana nedenini belirtmek istemiştir. Süleyman Bey, ifadelerinin devamında “İşte bu ittihadısızlık ve imtizacsızlıktır ki istibdad gibi bir felakete tam otuz iki sene maruz” kalındığını belirtmiştir. Süleyman Bey, Avrupa’ya giden zatlar arasında “bir ittihad ve imtizac meydana getirilebilseydi” Meşrutiyet’in ilanı ve Kanuni Esasi’nin yeniden ihdası ile vücuda gelen hürriyet ortamına beş on sene daha önce ulaşılacağını iddia etmiştir.¹⁰⁰ Süleyman Bey’in iddiası İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri ile Ahrar Fırkası üyeleri arasında Avrupa’da başlayan fikir ayrılıklarıdır. Bu fikir ayrılıklar 1902 Kongresi’nden sonra tam olarak hayat bulmuştur. Bu da önce İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’ni daha sonrada Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin devamı olarak Ahrar Fırkasını netice vermiştir.

Ahrar Fırkası ile İttihad ve Terakki Cemiyeti arasında beliren görüş ayrılıklarından biri de Osmanlılık ilkesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Ahrar Fırkası, Osmanlılık ilkesini programına egemen kılmıştır. Bunun karşısında cemiyet ise Osmanlılık ilkesinden vazgeçerek Türk unsuruna dayalı bir siyaset benimsemeye başlamıştı. Tan gazetesinde bir makalede Ahrar Fırkası ile İttihad ve Terakki Cemiyeti arasındaki fark için şu ifadeler kullanılmıştır: “*Filhakika iki Firka’nın programı arasında bizce mevcut olan zahiri fark pek azdır. Nureddin Ferruh Beğ’in en büyük fark-ı esas olmak üzere gösterdikleri noktalar dahi bir Firka’nın teşkil idebilmek mahiyetini haiz değildir.*” Ferruh Bey ifadelerine, bütün unsurlar arasında etnik ve dini herhangi bir ayrıma gitmeksizin hepsinin eşit olduğunu vurgulayarak devam etmiştir. Nureddin Ferruh Bey, unsurlar arasındaki eşitsizliğe sebep olacak siyasetin İttihad ve Terakki tarafından dile getirilen “Türkiye Türkler’indir” ifadelerinde kendini göstermektedir. Nureddin Ferruh Bey, unsurlar arasında eşitliğin sağlanması için “Osmanlı imparatorluğu Osmanlılarıdır.” siyasetinin benimsenmesi

¹⁰⁰ Avanzade M. Süleyman, **Ahrar mı İttihad mı?**, İstanbul, Karabet Matbaası, 1324, s.5-6.

gereğine vurgu yapmıştır. İttihat Terakki mensubu Hüseyin Cahit Bey, Nureddin Ferruh Bey tarafından eleştirilen “Türkiye Türkler’indir” ifadelerinin yanlış anlaşıldığını belirtmiştir. Cahit Bey, devam eden yazısında Türkiye tabirinin son dönemlerde sıklıkla kullanılmaya başlandığını söylemiştir. Cahit Bey, devam eden yazısında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Buradaki Türkler kelimesi ise ‘Türkiye ülkesinde yaşayanlar’ manasına anlamak binaenaleyh ‘Osmanlı’ müteradif olarak kabul idilmek icab ider. Yoksa hiçbir zaman memleketde müsavret ihlal idülmesün. Anasır-ı saire-i hukukdan mahrum kalsun denilmemiştir. Hatta hakimiyet-i milliden bahs Tanin makalesinde bu cihet defaat ile tasrih olunmuştur.”¹⁰¹

İttihat ve Terakki mensupları tarafından kullanılan “Türkiye Türklerindir” ibarelerinde ki Türkler tabirinden Türkiye vatandaşlığı olarak algılanması Cahit Bey tarafından dile getirilmiştir. Ancak Ahrar Fırkası’nın itiraz ettiği nokta; “Türk” kelimesinin etnik bir unsur ihtiva ettiğini Osmanlı Devletinde ise çok değişik unsurların bulunduğunu ve bu yüzden “Türk” kelimesi yerine daha kapsayıcı bir ifade olan “Osmanlı” kelimesinin kullanılmasının gereğine vurgu yapmıştır.

Sosyalist Hilmi Bey, Mizancı Murad Bey’in Şehzadebaşı’ndaki Ferah Tiyatrosunda 5 Mart 1909 (20 Şubat 1324) akşamı vereceği bir konferansa katılmıştır. Konferansı dinlemeye gelenler arasında bir tarafta İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarları diğer tarafta da Ahrar Fırkası taraftarları vardı. Mizancı Murad Bey konuştuğu cemiyet taraftarlarının protestosuna maruz kalıyordu. Mizancı Murad Bey’in cemiyeti iğneleyen ve eleştiren sözlerinden sonra zaten Ahrar Fırkası taraftarları ile İttihatçılar arasında var olan laf atışmaları daha da şiddetlenmiştir. Hilmi Bey’e göre Ahrar Fırkası taraftarlarının cemiyet için söylemiş oldukları sözler İttihatçıların Fırka’ya karşı sarfetmiş olduğu sözlerden daha hafif kalıyordu. Cemiyet üyeleri çok ağır ithamlarda bulunuyordu.¹⁰² Hilmi Bey’e göre, İttihatçıların bu konferans esnasında Mizancı Murat Bey’e ve Ahrar Fırkası’na karşı göstermiş olduğu aşırı tepkiler, Cemiyet’in ve taraftarlarının ne kadar hürriyetçi ve hürriyeti benimseyen bir teşkilat olduğunu göstermiştir. Mizancı Murad Bey, konuştuğu tepkiler artıyor, hatta Mizancı Murat Bey’in konuşmaları anlaşılacak hale geliyordu. Artık İttihatçılar arasında Mizancı Murad Bey’i konuşturamama düşüncesi hakim olmuştu. Konuşmasını tamamlayamayacağını anlayan Murad Bey salonu terk etti. Hilmi Bey, Murad Bey’in kısa bir süre sonra salonu terk

¹⁰¹ Hüseyin Cahid, “İki Temayül”, **Tanin**, 31 Kanunievvel 1324- 13 Kanuni sani 1908, No:162, s.1

¹⁰² Çopanoğlu, **Türkiye’de Sosyalizm ...**, s.11-13.

ederken cemiyet taraftarlarından bir kişi silahını çıkararak “ya sen sesini kesersin ya da ben keserim” diyerek tehdit etmiş olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³ Hilmi Bey’in bu ifadeleri ittihatçıların muhaliflerine karşı nasıl bir hareket tarzı benimsemiş olduğunun da bir göstergesidir.

Hüseyin Cahit Bey, “İş Fena mı Gidiyor?” başlıklı makalesinde Rıza Nur Bey’in “Korkarım ki iş fena gidiyor” başlığı altında yaptığı yayında Rıza Nur Bey’in İttihad ve Terakki Cemiyeti hakkında bazı fikirler ileri sürdüğünü belirtmiştir. Hüseyin Cahit Bey, “Rıza Nur Beğ, İttihat ve Terakki Cemiyet’inden yemin kefareti virmeği unutmuyarak çıktuktan sonra Fırka-i Ahrara dahil oluyor... Fakat bunlar ne olursa olsun biz Ahrar Fırkası’nın yeni kazandığı bu mebus-u muhteremin beyanatını tedkik idelim.” ifadelerini kullanmıştır. Rıza Nur Bey’in makalesinde bazı soruları tetkik ettiğini ifade ettikten sonra bu soruları kaleme alıyor. Rıza Nur Bey’in tetkik ettiği noktalar şunlardır:¹⁰⁴

- 1-Cemiyet hükümet içinde hükümet mi?
- 2-Cemiyet muamelatı hükümete müdahale idiyormu?
- 3- Cemiyet’in başka yolsuzlukları var mı?
- 4- Cemiyet’in vazifesi nedir?
- 5-Cemiyet’in vücuduna lüzum var mı?”

Hüseyin Cahit Bey, Rıza Nur Bey’in ilk suale ‘evet’ cevabını verdiğini ifade etmiştir. “Fakat ne delil gösteriyor?” sorusu ile bu suale verilen cevabın yeterli olmadığını belirtmiştir. Rıza Nur Bey’in Cemiyet’in çok sayıda şubeleri ve Osmanlı Devleti dahilinde nahiyelere varıncaya kadar teşkilatlarının bulunduğu iddialarını Hüseyin Cahit Bey, bir delil olarak kabul etmez. Rıza Nur Bey tarafından sunulan ikinci delil ise Taşralarda hükümet işlerine müdahale edildiği ve “bir kısım halk üzerine vergi tarh”ı eylediğidir. Hüseyin Cahit Bey, Rıza Nur Bey tarafından ileri sürülen ikinci delil için “Cemiyet, vuku’bulabilecek müdahaleleri red ittiğini ilan itdikten sonra artık kendisine hiçbir kabahat bulunamaz.” ifadelerini kullanmıştır. Hüseyin Cahit Bey, Rıza Nur Bey’in İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından vergi tarh edilmesine ilişkin delili olarak “Muhterem namuslu bir arnavud mebusandan işitmiş ki, arnavud köylülerimizin bir kısmı artık cemiyete yüzde iki virmekden istinkaf itmişler. Bu sözün ne derece sahici olduğunu sormağa kalkmayalım.” ifadeleri ile cevap vermiştir. Hüseyin Cahit Bey, Rıza Nur Bey tarafından sorulan ikinci soru ile ilgili olarak Cemiyet’in ilk zamanlarda hükümetlere müdahalelerde bulunduğunu ancak

¹⁰³ Çopanoğlu, **Türkiye’de Sosyalizm...**, s.13-14.

¹⁰⁴ Hüseyin Cahit, “İş Fena mı Gidiyor?”, **Tanin**, 4 Mart 1325, No: 225, s.1

meclisin açılmasından sonra böyle bir tasarrufta bulunulmadığını belirtmiştir. Hüseyin Cahit Bey, “Cemiyet’in başka faaliyetleri var mı?” sorusuna böyle iddiaların istediklerine nail olamayanların hasedle söyledikleri sözlerden ibaret olduğu şeklinde cevap vermiştir. “Cemiyet’in vazifesi nedir?” şeklindeki soruya Cemiyet’in olayları uzaktan izlediğini ve “*Hükümet içinde hükümet, hükümete müdahale tarzındaki iddialar işte birer birer tedkik neticesinde çürük çıkarsa artık söylenecek bir laf kalır mı?*” sorusu ile karşılık vermiştir. “Cemiyet’in lüzumuna lüzum var mı?” şeklindeki soruya Rıza Nur Bey tarafından “Cemiyet’in vücuduna bir müddet daha lüzum olduğu” ifadelerinin Ahrar Fırkası mensubu olan bir kişinin “*Fırkası’nın Proüdisün, Neologosun programlarının haricine nasıl çıkabiliyor? Çünkü onlar Cemiyet’in hemen ortadan kalkmasını istiyorlar.*” sözleri ile cevap veriyor. Hüseyin Cahit Bey, makalesinin devamında Rıza Nur Bey’in sorularını eleştirmeye devam ediyor:¹⁰⁵

“Rıza Nur Beğ bir taraftan cemiyete lüzum vardır diyor, diğer taraftan Cemiyet’in teşkilatından şu günde ne faide vardır? sualiyle ne demek istediğini kendisi de fark itmediğini anlatıyor... Rıza Nur Beğ herkesin masrafına ne karışıyor? Ahrarın masrafı lüzumlu da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin masrafı mı lüzumsuzdur? Eğer Rıza Nur Beğ Fırka-i Ahrara bir para virmiyorsa, yani ahrar azaları her cemiyetde olduğu gibi bir miktar muayyen para virmek külfetinden azade iseler Fırka-i Ahrar sarf ettiği parayı nerden buluyor? Kim viriyor?” soruları ile cevap veriyor.

Talat Paşa’nın yapmış olduğu bir itirafta muhalif fırkalar için yapılan siyaset yanlışlıklarından bahsetmektedir. Talat Paşa “*Halkın zannettiği gibi bizler para çalmadık. Memlekete fenalık yapmaktan sakındık. Lakin kusurumuzda yok değildir. En büyük hatamız usulüne tevfikana teessüs etmiş bir muhalefet partisinin yaşamasına meydan bırakmamak olmuştur...*”¹⁰⁶ ifadelerini kullanarak muhalif bir partinin yaşaması gereğine vurgu yapmıştır.

Talat Paşa’nın bu itirafı İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin muhaliflerine karşı uygulamış olduğu siyasetin doğru bir uygulama olmadığını kanıtıdır. İttihad ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet’i tesis eden en önemli güç olarak siyaset sahnesinde yalnız kalmak istemesi meşrutî bir idari sistemin yerleşmesinde engel olarak görülebilir. İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin uygulamış olduğu bu siyasetin, Türk Demokrasi Tarihi açısından parlamenter bir sistemin bilinen en önemli aktörlerinden olan siyasi partilerin kısa hayatlarına sahip olmasını netice verdiği öne sürülebilir. İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin uygulamış olduğu bu siyaset Cumhuriyet sonrasında da varlığını devam ettirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyet’i kuran güç olarak muhaliflerini aynı sebeplerle

¹⁰⁵ Hüseyin Cahit, “İş Fena mı Gidiyor?”, **Tanin**, 4 Mart 1325, No: 225, s.1

¹⁰⁶ Kuran, **İnkılap Tarihi ve İttihat ve Terakki**, s.288.

sükut ettirmiştir. Bu durum da demokratik bir yapının tam olarak tesis edilmesi önündeki engel olarak kalmıştır. Ayrıca Ahrar Fırkası tarafından cemiyete getirilen bir diğer eleştiri de ordunun siyasete karıştırılmamasıdır. Ahrar Fırkası, ordunun siyasete karıştırılmasını istemiyordu. Ordunun siyasete müdahalesi Türk Demokrasi tarihine bırakılan kötü miraslardan biri olarak kalmıştır.

Ahrar Fırkası'nın Cemiyete getirmiş olduğu eleştirilerden biri de Cemiyet'in benimsemeye başladığı Türkçülük üzerine olmuştur. "Türkiye Türklerindir" ifadelerine fırka tarafından getirilen eleştirilere Cemiyet üyeleri kendilerinin yanlış anlaşıldığını kamuoyuna bildirmek zorunda kalmışlardır.

D- Fırka- Saray ilişkisi

Prens Sabahattin Bey ile Abdülhamit etrafında gelişen Saray ilişkileri daha ziyade kişisel husumetlerle kendini göstermiştir. Prens Sabahattin Bey, dayısı olan Abdülhamid'in tahta haksız olarak sahip olduğunu düşünmektedir. Babası Damad Mahmut Paşa'nında, Abdülhamit'in uygulamış olduğu idare tarzından memnun olmamasından dolayı Avrupa'ya gitmiştir. Mahmut Paşa, Avrupa'ya giderken beraberinde oğulları Prens Sabahattin Bey ve Prens Lütfullah Bey'leri de götürmüştür. Prens Sabahattin Bey ile Abdülhamit arasındaki mücadele bu tarihten sonra şiddetli bir hale gelmiştir. Prens Sabahattin Bey'in, babasının naşıyla beraber İstanbul'a gelmesi esnasında Abdülhamit tarafından gönderilen bir heyet defin esnasında hazır bulunmuştur. Padişahın göndermiş olduğu heyet içinde Şehzadeler de bulunmaktadır.¹⁰⁷

Ahrar Fırkası, Abdülhamit ve yönetim tarzına karşılık daha radikal bir program ve hareket tarzı benimsemiştir. Meşrutiyet'in ilk aylarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Padişah'a yakınlık göstermesine karşılık Ahrar Fırkası üyelerinin böyle bir yakınlığı söz konusu olmamıştır. Aynı zamanda Yıldız'dan gelen her teşebbüsü de reddetmişlerdir.¹⁰⁸

İzmir'de intişar eden Zaman gazetesinde Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ne mensup azaların İstanbul'da tevkif edilmesi ile ilgili makaleler yayınlanmıştır. Zaman

¹⁰⁷ Prens Sabahattin Bey Abdülhamit tarafından gönderilen temsilcilere sizinle sadece şahsınız namına görüşüyorum diyerek cevap vermiştir.

¹⁰⁸ Kutlu, **Didar-ı Hürriyet**, s. 131.

gazetesinde yayınlanan “Fedakaran-ı Millet-Ahrar Fırkası” başlıklı makalede Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nin ehemmiyetsiz kişilerden teşkil ettiğini ayrıca bu şahısların menfaatleri için Teşrini evvel (Kasım) ayının son günlerinde Saray’a giderek, Padişah’tan bin lira aldıklarını iddia etmektedir.¹⁰⁹ Zaman gazetesi, Padişah ile iyi geçinen Fedakaran-ı Millet Cemiyeti ile Ahrar Fırkası’nın birlikteliğinin söz konusu olmadığını belirtmiştir.

Osmanlı gazetesinde “Cülus-u Padişah” başlıklı yayınlanan makalede 31 Mart Olayı’ndan sonra Abdülhamit’in hal edilmesiyle ilgili değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu değerlendirmede “*Otuz üç senelik bir devre-i hunin mezalim nihayet dün saat altıda son dakikasını ikmal itdi.*” ifadeleri ile Abdülhamit idaresinin -kana bulanmış bir idarenin-sükut ettiğini belirtmiştir. Millet huzur ve rahatı otuz üç sene boyunca tarumar edilmiş olduğunu söyledikten sonra Abdülhamit idaresine son verilmesinden dolayı Osmanlıların “bugün hakikaten bayram itme”¹¹⁰ si gerektiğini ifade etmiştir.

Ahrar Fırkası tarafından saraya gösterilen şiddetli tepki Padişah’ın kişiliğinden kaynaklamıştır. Prens Sabahattin Bey’in ailesi ile Abdülhamit arasındaki ihtilaf Sabahattin Bey’inde saraya karşı duruşundaki ana sebeplerden birini teşkil ettiği söylenebilir.

E- Fırka’nın Azınlıklarla Olan İlişkisi

1908 İstanbul seçimlerinde hem Ahrar Fırkası’nın hem de İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin gayr-i Müslim adayları aynı isimlerden oluşuyordu. Bu iki fırka arasındaki ihtilaf Müslim adaylarda meydana gelmişti. Bu zaman diliminde “*Müslim Osmanlılardan Rum anasırına mensub olanların Fırka-i Ahrarın ve Bulgar ve Ermeni ve Musevi ve Ulah gibi anasır-ı sairenin İttihat ve Terakki Fırkası’na temayülleri*”nin var olduğu belirtilmiştir.¹¹¹

Serbesti gazetesinde yayınlanan “Osmanlı Ahrar Fırkası Tarafından” isimli makalede Şuray-ı Ümmet gazetesinde kaleme alınan bir yazıda “*Osmanlı Ahrar Fırkası’nın Rum Patrikhanesine vaki olan ziyaretten bahsettiği sırada bu Fırka’nın teşkilini yine Rumca gazetelerden okur... Rumların kuvveti malum olmayan bir fırkay-i mevhumla ile iştirak gibi bir çürük tahtaya basmıyacıklarını yazıyor*” ifadelerini kullanarak Ahrar Fırkası ile Rum Patrikhanesini

¹⁰⁹ Zaman, “Fedakaran-ı Millet - Ahrar Fırkası” 5 Kanuni sani 1324- 18 Ocak 1909, No:71, s.3.

¹¹⁰ Osmanlı, “Cülus-u Padişahi”, 15 Nisan 1325-28 Nisan 1909, No:41, s.1.

¹¹¹ Şuray-ı Ümmet, “Siyasi Frikalar”, 16 Mart 1325, No:175, s.1-2.

arasındaki yakınlaşmayı tehlikeli bir şekilde takdim ederken Fırka'nında siyaset sahnesinde varlığını küçük görmektedir. Ahrar Fırkası, bu yazıya “*Osmanlı Ahrar Fırka-i siyasiyesi geçen Ramazanda kendi mevcudiyetini evvela İstanbul ve Beyoğlu cihetindeki tiyatrolarda vermiş olduğumuz müteaddid konferanslar ve saniyen dersaadet ve taşra da tevzi ettiği program ve beyannamelerle tanıtılarak*” ifadelerini kullanarak Fırka'nın siyasal hayatta yer aldığını belirtmiştir. Ayrıca Ahrar Fırkası tarafından tertip edilen konferanslar ve tanıtım programlarından sonra Fırka'ya önemli oranlarda teveccühün meydana geldiğini söylemektedir. Osmanlı devletini teşkil eden muhtelif unsurlar arasında meydana gelen “*sui tefehhüm ve tezd-ı hissiyatın izale edilmesiyle samimi bir beraberlik meydana getirmek isteyen Ahrar Fırkası bu amaçla; Meclis-i Mebusan çatısı altında ayrılıkları bir kat daha artıracak olan etnik ve dini mezhep fırkalarını Osmanlı namı altında birleştiren ve hakiki manada fikir hürriyetine sahip siyasi fırkaların tesis edilmesini*” talep etmektedir. Makalenin devamında Ahrar Fırkası'nın İstanbul'da yayımlanan gazetelerle Fransızca İstanbul ve Levant Herald ve çoğu Rum ve Ermenice gazetelerinde büyük ilgiyle karşılandığı belirtilmiştir. Ahrar Fırkası'nın kuvvetinin nereden geldiği malum olmadığı iddialarına “Sabah gazetesindeki beyannamemizde zikrettiğimiz vecihle bu gibi siyasi fırkaların silahı, kalem ve nutuklar ve intihabat varakaları” olarak cevap vermektedir.¹¹²

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin öne sürmüş olduğu “Türkiye Türklerinden” sözüne Ahrar Fırkası tarafından “Osmanlı Osmanlılarıdır” şeklinde cevap vermiştir. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin merkezileşmeye önem vermesi ve devletin temel unsurunun Türklerden oluştuğu tezi kısa bir süre içinde azınlıkları karşısına almıştır. Ahrar Fırkası tarafından ileri sürülen “Osmanlı Osmanlılarıdır” görüşü ile devlet içinde yaşayan tüm unsurlar arasında bir uzlaşmanın getirilmesine vurgu yapılmıştır. Ahrar Fırkası'nın siyasi programına egemen olan Osmanlılık ilkesi gereği fırka tüm unsurlar ile iyi bir ilişki içine girmiştir. Ahrar Fırkası resmi dilin Türkçe olmasını istemekle beraber hem dini hem de etnik unsurlar tarafından mektepler açılabilceğini ve kendi dil ve kültürlerini bu mekteplerde öğrenme haklarının olması gerektiğini belirtmiştir. Ahrar Fırkası'nın siyasal hayatta aktif olarak kaldığı dönem içinde Osmanlı unsurlarından çoğunun desteğini almıştır.

¹¹² Serbesti, “Osmanlı Ahrar Fırkası Tarafından”, 5 Teşrini sani 1324, No:3, s.3.

F- Fırka'nın Diğer Fırka ve Cemiyetlerle İlişkileri

Ahrar Fırkası'nın siyasal hayatta kaldığı dönemde çok fazla fırka siyaset sahnesinde yer almamıştır. Siyaset sahnesinde yer alan önemli cemiyet ve fırkalar Ahrar Fırkasından başka İttihad ve Terakki Cemiyeti Fedakaran-ı Millet Cemiyeti ile 6 Şubat 1909 tarihinde kurulan Osmanlı Demokrat Fırkasıdır. (Fırka-i İbad) Ahrar Fırkası bu cemiyet ve fırkalardan özellikle İttihad ve Terakki Cemiyeti ile çetin bir mücadelede bulunmuştur. Fırka, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti ile bir yakınlaşması olmamasına rağmen gerek Meclis-i Mebusandaki mebusları gerekse parlamento dışında kalan mensupları tarafından Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne karşı yapılan tutuklama ve şiddet hareketlerine karşı çıkmışlardır. Ahrar Fırkası'nın benimsemiş olduğu ilkelerden özellikle Adem-i Merkeziyet ve Osmanlılık ilkesi bazı fırkalar tarafından da kabul edilip siyasi programlarında kayıt altına alınmıştır.

Meşrutiyet döneminde Osmanlılık düşüncesini parti programlarında hüküm altına alan partiler, Osmanlı Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasıdır.¹¹³ Ahrar Fırkası, siyasi hayatta aktif bir şekilde yaşamını sürdürürken Osmanlı Demokrat Fırkası ile yaşamları bir zaman dilimi içinde kesişmiştir. Mutedilhürriyetperveran Fırkası ile Ahrar Fırkası'nın siyaset sahnesinde rol aldıkları dönem ise Ahrar Fırkası'nın pasif bir şekilde yaşamını devam ettirdiği dönemdir. Ahrar Fırkası ile Mutedilhürriyetperveran Fırkası arasındaki ilişki ise çok ilginçtir. Tunaya'nın iddia etmiş olduğu Fırka'nın fesih beyannamesinde¹¹⁴ bu konu hakkında bilgiler vardır. Bu beyannamede, İsmail Kemal Bey tarafından iddia edilen Ahrar Fırkası mensuplarının Mutedilhürriyetperveran Fırkası'na katıldığı yönündeki ifadelerine açıklık getirmek amacıyla kaleme alınmış olduğu bilgileri vardır. Ahrar Fırkası'nın Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile aynı dönemde siyaset yapma şansı olmamıştır. Ancak bugün siyasi parti tasniflerinde Ahrar Fırkası'nın devamı niteliğindeki partinin Hürriyet ve İtilaf Fırkası olduğu vurgulanmaktadır. Bu partiler; Osmanlılık ilkesi, bireysellik, ve kişisel girişimcilik unsurları kapsayan yerinden yönetim düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Ahrar Fırkası imparatorluk içinde var olan çeşitli

¹¹³ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)", **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, C.1, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 110. (s.88-116)

¹¹⁴ Ahrar Fırkası'nın feshedilmesi ile ilgili başlıkta daha geniş bilgi vardır.

unsurların bir arada yaşamasını sağlayacağını düşündüğü etnik eşitlik ve kozmopolitliği savunmaktaydı.¹¹⁵ Bu çerçevede hüküm altına alınan programlarının 14. maddesinde mebus seçimlerinde etnik unsurlar açısından mecliste oluşacak temsil sisteminin adilane düzenlemeler çerçevesinde gerçekleşmesini vurgulamıştır. Aynı şekilde 20. maddesinde de devlet okullarının herhangi bir etnik veya dini ayrımcılık yapmadan bütün Osmanlı vatandaşlarına açık olması gereğini ifade etmiştir. Ahrar Fırkası ile diğer cemiyetler arasındaki ilişki tam olarak bilinmemektedir. Ancak fırka programlarından yola çıkarak Ahrar Fırkası programına en yakın program, Fırka'nın yaşadığı dönem itibarıyla Osmanlı Demokrat Fırkası ve Mutedil Hürriyet Perveran Fırkasıdır. Bu fırka müessisleri içinde Ahrar Fırkası çatısı altında olan isimlerde bulunmaktadır. Ancak Ahrar Fırkası Umumi Katibi, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ile birlikteliğin söz konusu olmadığını belirtmiştir.¹¹⁶ İsmail Kemal Bey ve bazı Ahrar Fırkası mensup ve mebuslarının Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'na iltihak etmiş olması sadece bu faaliyette bulunan kişilerin şahsi tasarruflarından ibaret olduğunu ve bunun Ahrar Fırkası'na teşmil edilemeyeceğinin altı çizilmiştir. Beyanname de; Ahrar Fırka'nın siyasi bir faaliyette bulunmuyorsa da iddia edildiği gibi Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'na da iltihak etmediği ısrarla vurgulanmıştır. Bununla beraber Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın siyasi hayatta bulunmasının memnuniyet verici bir durum olduğu ifade edilmiş ve devamında vatanın refah ve gelişmesine katkıda bulunmak maksadı ile kurulan her Fırka'nın büyük bir takdirle karşılanacağı belirtilmiştir.¹¹⁷

Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde kurulan Ahrar Fırkası ile Fedakaran-ı Millet Cemiyeti arasında bir birlikteliğin olup olmadığı, dönem içinde sürekli gündeme getirilmiştir. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasetini şiddetli bir şekilde eleştirmeye başladıktan bir süre sonra İttihat ve Terakki'nin baskısıyla hükümet Fedakaran-ı Millet Cemiyeti ve Hukuk-u Umumiye gazetesi mensuplarını tevkife başladı. Yapılan tetkikatlar neticesinde yapılan bu tevkif hareketinin lüzumu

¹¹⁵ Somel, "Osmanlı Reform Çağında...", s. 110.

¹¹⁶ "Müehhıran Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın riyaseti deruhte itmiş olan İsmail Kemal Beğ efendinin bir gazete muhabirine vukubulan beyanatında mukaddema Reisi bulunduğu Ahrar Fırkası'nın fesh ve lağv idildiği ve mezkur fırkanın programı zamana muvafık olmak hasebiyle Fırka-i Ahrarın Mutedil Hürriyet Perverana iltihak ittiği zikridilerek yeniden bir program derdest tanzim bulunduğu gösterilmiştir." **Saday-ı Millet**, "Beyanname", 17 Kanuni sani 1325- 30 Ocak 1910, No:61, s.1. Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.203-204.

¹¹⁷ **Saday-ı Millet**, "Beyanname", 17 Kanuni sani 1325- 30 Ocak 1910, No:61, s.1. Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.203-204.

gerektirecek nedenlerin olmadığına kanaat getirilerek tevkif edilenler serbest bırakıldılar. Ancak bu tevkif olaylarını gerçekleştiren kişilere soruşturma açılmış olsada bu soruşturmadan bir şey çıkmamıştır. Bu memurlara herhangi bir uyarı bile yapılmazken İttihat ve Terakki Cemiyeti şahsi manevisi bu hadiseden büyük bir yara ve leke almıştır.¹¹⁸

Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ne mensup azaların İstanbul'da tevkif edilmesi İzmir'de geniş bir yankı uyandırmıştır. İzmir'li vatandaşlar bu tevkif hareketinin Ahrar Fırkası'na karşı yapılmış bir siyasal hareket olduğu noktasında düşüncelerini açıklamışlardır. Zaman gazetesi bu düşüncenin yanlış olduğunu ifade ettikten sonra Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin ehemmiyetsiz kişilerden teşkil ettiğini iddia etmektedir.¹¹⁹ Zaman gazetesi makalenin devamında; *“Fırka-i siyasiye-i Ahrar idaresi ise mekteb-i aliye-i Osmaniye ve ecnebiyede ikmal-i tahsil itmiş erbab-ı fikir ve kalemden mürekkebe olub bunların ekseriyesi Darulfunun muallimlerindendir. Meclis-i Mebusan azasından dahi bir çok müntesibleri”*¹²⁰ olduğunu ifade etmektedir. Zaman gazetesine göre Ahrar Fırkası idarecilerinin yüksek seviyeli kişilerden oluştuğunu Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin idarecilerinin ise aynı hasletlere sahip olmadığını ifade ettikten sonra cemiyet ile fırka arasında bir birlikteliğin olamayacağı belirtilmiştir

Ahrar Fırkası mebuslarından İsmail Hakkı Bey, Fedakaranı Millet Cemiyet'inden bazı zatların kanuna aykırı olarak tutuklanma nedenleri ve tahliyeleriyle ilgili verilen istizah takriri (takriri) hakkında Meclis-i Mebusan'da bir konuşma yapmıştır. İsmail Hakkı Bey, verilen istizahtaki gerekçelere katıldığını söylemiş ve böyle bir hadisenin kanuna aykırı olarak gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Konuşmasının devamında bu kanunsuz fiili yapanların fiillerini kanuna uydurmak için “cürmümeşhut süsü” verdiklerini belirtmiştir. İsmail Hakkı Bey, tevkif olunan insan sayısının kırk civarında olduğunu ve bu insanların her birinin ikametgahı bilindiği halde bunların kefaletle serbest bırakılması yerine *“mesken basmak, meskene tecavüz etmek, sonra o tecavüz neticesi olarak bir iki cinayete bâdi olmak, bunlar cidden henüz teessüs eden ve müdafaasiyle mükellef olduğumuz Kanunu Esasiye karşı büyük bir tecavüz olur”* demiştir. İsmail Hakkı Bey, yapılan bu gayri kanuni hareketin Avrupa basınına aksettiğini ve bu durumunda

¹¹⁸ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 10.02. 1931, Tefrika 34, s. 2.

¹¹⁹ **Zaman**, “Fedakaran-ı Millet - Ahrar Fırkası” 5 Kanuni sani 1324- 18 Ocak 1909, No:71, s.3.

¹²⁰ **Zaman**, “Fedakaran-ı Millet - Ahrar Fırkası”, s.3.

“Osmanlılığın kazanmış olduğu şerefi hayli zedeledi”ğinin altını çizmiştir.¹²¹ Ahrar Fırkası ile Fedakaran-ı Millet Cemiyeti arasında bir yakınlaşmanın olmamasına rağmen İsmail Hakkı Bey bu eylemlerin rahatsız edici bir durum olduğunu ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey, hukuka aykırı olarak düşündüğü bir fiil hakkında görüşlerini ifade ederken Fedakaran-ı Millet Cemiyet’ine uygulanan şiddet politikasının meşrutiyet için son derece tehlikeli bir durum olduğunu belirtmiştir.

Fedakaran-ı Millet Cemiyeti’nin yayın organı olan Hukuk-u Umumiye gazetesi, Şuray-ı Ümmet gazetesi tarafından Ahrar Fırkası’na yöneltilen iddialara dair yazılar kaleme almıştır. Hukuk-u Umumiye Gazetesinde yayınlanan “Fırkalar” isimli makalede Ahrar Fırkası ile İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin arasının neden açıldığı sorusuna cevap aradıktan sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ilgili iddiaları kaleme almıştır. Bu iddialara göre İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin hükümeti ve orduyu elinde tutarak devletin idaresinde bir araç olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Böylece İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin Abdülhamit istibdadından daha büyük bir istibdadı kendisi uygulamış olduğunu söylemiştir. Osmanlı Devleti’nin gelişmesi ve içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulması için “mühim meselelerin herhangi bir cemiyet ve fırka olmadan safiyane tetkik edilmesi” gerektiği kaleme alınmıştır.¹²²

Ahrar Fırkası ile İttihad ve Terakki Cemiyeti arasındaki mücadele Meşrutiyet döneminin ilk yıllarına damgasını vurmuştur. Bu mücadelede İttihad ve Terakki Cemiyeti, muhaliflerine karşı zaman zaman bazı nitelermelerde bulunmuştur. Bu nitelermelerden en önemlilerinden biri Hukuk-u Umumiye gazetesinde ifade edilen ‘cemiyet-i fesadiye’ tabiridir.¹²³

İzmir’de İntişar eden Hizmet gazetesi, hem Murad Bey hem de Fedakaran-ı Millet Cemiyeti’ne uygulanan şiddet ve baskı politikasının Ahrar Fırkası “neşriyatını şiddetle cemiyet aleyhine” çevirdiğini belirtmiştir. Hizmet gazetesi her iki olayında “fena entrikalar” içinde gerçekleştiğini ve bu vakıalardan sonra Ahrar Fırkası ile İttihad ve Terakki Cemiyeti arasında ciddi bir siyasi mücadele başladığını iddia etmiştir.¹²⁴

¹²¹ MMZC.D.1, Ce.2, İ.23, 22 Kanuni Sani 1324, Cilt 1, s.480.

¹²² Hukuk-u Umumiye, “Fırkalar”, 16 Şubat 1324- 28 Şubat 1908, No:148, s.1.

¹²³ Hukuk-u Umumiye, Millet Meclisi, Kavanin, Adadakiler”, 10 Kanuni sani 1324-23 Kanuni sani 1908, No:118, s.1.

¹²⁴ Serbesti, “İzmir’de İntişar İden Hizmet Gazetesinden”, 5 Şubat 1324- 18 Şubat 1908, No:93, s.3.

Kamil Paşa'nın Sadaret'den düşürülmesi ve sonrasında Sadrazam olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın hükümet programlarının okunması sırasında İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası arasında meydana gelen şiddetli ihtilaf izale edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla bu iki Fırka'nın birleştirilmesine dair çalışmalar olmuştur. Bu birleşme gayretleri içinde İzmir de yayımlanan İttihad isimli gazetede “Yeni Bir Fırka-i Siyasiye” isimli makale kaleme alınmıştır. Bu makalede La Türki gazetesine atıfta bulunulmuştur. La Türki gazetesinin, İstanbul'da yeni bir Fırka'nın teşkilini haber verdiğini belirtmiştir. “Cemiyet-i Vatanperverane” ismi ile kurulan Fırka'nın amacının; İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası'nın birleşmesine aracılık etmek olduğu iddia edilmiştir.¹²⁵

Ahrar Fırkası'nın siyasi hayatta faaliyetlerine son verildiği iddia edilen beyannamesinin sonunda Fırka'nın hangi nam ve program altında olursa olsun kendi meslek ve programından vazgeçmediği bildirilmiştir. Fırka'nın teşekkül etmesinden bu güne kadar olan sürede diğer fırka ve cemiyetlerle birlikte hareket etmediği belirtilmiştir.¹²⁶

E- Fırka ve Basın

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası ve gazeteleri arasında tenkit, eleştiri ve münazaralarda cemiyete muhalif kesimden gelen en büyük itirazlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamış olduğu siyasettir. Ancak Ahrar Fırkası ve taraftarı olan gazeteler, 10 temmuzu getiren İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Şeref Sokağı'nda meskun olan cemiyet arasında bir ayırımı gider. 10 temmuzun husule gelmesinde emeği olan İttihat ve Terakki Cemiyet'inden memnuniyetkar bir ifade ile bahsedilirken Şeref Sokağı siyasetinin hakim olduğu cemiyete karşı eleştirel ve itirazkar bir üslup ile münazaralar yapılmaktadır. Özellikle Ahmet Rıza Bey ve Nazım Bey'lerden gelen şiddetli saldırılarda bu kişilerin 10 temmuzun meydana gelmesinde ufak bir cüz olarak görev aldıklarını söyleyerek mükabele ederler.¹²⁷

¹²⁵ **İttihad**, “Yeni bir Fırka-i Siyasiye”, 25 Şubat 1324, No:120, s.1-2.

¹²⁶ **Saday-ı Millet**, “Beyanname”, 17 Kanuni sani 1325- 30 Ocak 1910, No:61, s.1. Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.203-204.

¹²⁷ **Serbesti**, “Şuray-ı Ümmetin Bila Pervasızlığı”, 29 Teşrinisani 1324, No: 24, s.1.

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından çeşitli gazeteler Ahrar Fırkası'nın yayın organı olarak kamuoyuna takdim edilmiştir. Fırka'nın yayın organı olarak Serbesti, Osmanlı, Yeni gazete,¹²⁸ Hukuk-u Umumiye, İkdam, Sabah, Saday-ı Millet, gibi gazeteler gösterilmiştir.¹²⁹ Ancak Fırka'ya destek veren gazeteler Ahrar Fırkası'na karşı tam bir taraftarlık göstermemiştir. Bu gazetelerden Fırka'nın doğrudan yayın organı olarak sadece Osmanlı gazetesi gösterilebilir.

Mahir Sait Bey'e göre; Fedakaran-ı Millet Cemiyeti ve Cemiyet'in gazetesi olan Hukuk-u Umumiye İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne şiddetli bir muhalefet hareketine girişmiştir.¹³⁰ Gazete İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifliği sebebiyle ve Ahrar Fırkası taraftarlığından dolayı Cemiyet tarafından suçlanmıştır. Hukuk-u Umumiye gazetesi; Ahrar Fırkası'nın kurulmuş olduğu ilk günlerde Prens Sabahattin Bey'in bir konferansında sarf etmiş olduğu cümleleri gazete sütunlarında kaleme almıştır.¹³¹ Ancak Hukuk-u Umumiye gazetesindeki yazıların incelendiğinde görülen daha ziyade İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifliğidir. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti ve üyelerinin yargılanması esnasında şiddetli bir Cemiyet muhalifliği yapmıştır. Yapılan yayınlarda Ahrar Fırkası taraftarı olabilecek bir yayın politikası izlememişlerdir.

Yeni Gazete her fırsatta tarafsız olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla Ahrar Fırkası'nın yayın organı olmadığı gibi Fırka'ya kesin bir desteği de söz konusu değildir. Bunun yanısıra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı da keskin bir muhalefet tarzı benimsememiştir. Ayrıca Yeni Gazetenin "İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne" isimli makalesinde "*Ahrar Fırkası'nın müevvic-i efkârı olmak için ahiren vukubulan teklifi red eyledik ise Kamil Paşa'nun istifasından sonra Cemiyet'in ecille-i erkanından birkaç zat-ı muhteremin bilhassa matbaaya gelerek vaki olan aynı teklif ve ricalarını da öylece kabul itmemiş ve memlekete bîtarafılığı muhafaza suretle daha iyi bir hudmet idileceğini beyan eylemiş idik. Bu zevatın namuslarına itimad vardır.*

¹²⁸ Yeni Gazete, 1908 Ağustos sonlarında yayın hayatına başlamıştır. Abdullah Zühtü tarafından çıkarılmıştır. **Atatürk Ansiklopedisi**, s.117.

¹²⁹ Çopanoğlu, **Türkiye'de Sosyalizm...**, s.41.

¹³⁰ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 08.02. 1931, Tefrika 33, s. 2.

¹³¹ Prens Sabahattin Bey, düşüncelerinde Osmanlı halkının bilinçlenmesi gerektiği ancak o sayede bir devrimin yani yapılan Meşrutiyet devriminin başarılı olabileceğini söylemektedir. Sabahattin Bey, "Hükümetin hatasını matbuat tenkid idebilir. Fakat muavenet tarzında tenkid itmelidir. Her harekete muarız olursa hükümeti şaşırırız, iş görmesine mani oluruz. Millet hükümet için değil fakat hükümet millet içündür." **Hukuk-u Umumiye**, "Eşşehr-i Siyasiyun-i Osmani Necabetlü Sabahaddin Beğ Efendi Hazretlerinin Bebek Bahçesindeki Nutki Celileleri:", 6 Eylül 1324-19 Eylül 1908, No: 4, s.1.

İnkâr edilirse sözlerimi geri almağa hazırım."¹³² diyerek yayın siyasetlerinin tarafsız bir şekilde devam edeceği hususunda yazılar kaleme alınmıştır.

İzmir'de bulunan Zaman gazetesi hakkında da İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından Ahrar Fırkası taraftarlığı iddiası vardır. Zaman gazetesi bu iddialara tarafsız olduğu şeklinde yazılarla cevap vermiştir. Zaman gazetesinin "Zaruri Birkaç Söz" isimli makalesinde "Zaman'ın Ahrar Fırkası'na intisab itdiğine dair bazı mahafilde şayialar deveran itmekte olduğunu maal istiğrab işitdik. Şimdiye kadar bu Furka'nın emel-i mahsusasını tervic idecek neşriyatda bulunduğumuza kat'iyen vakıf olmadığımız cihetle bu şayiatin esbab-ı mevellidesini idrak ve izhar-ı acz idiyoruz." ifadelerini kullandıktan sonra "Vatanın menafi-i hakikisini taharriden başka hiçbir emel ve maksad-ı takib idmeyen bir gazete için henüz ne programı ne de suret-i teşkili layikiyle tayin itmemiş olan bir furka-i siyasiyeye alet-i neşriyat olmak kadar abes hiçbir şey tasvir idilemeyeceğinden şayiat ve vaktayı tekzip itmeği bile beyhude bir külfet ad ideriz." demiştir. Makalenin devamında da "Gazetemiz istikbali efkarını muhafaza itmek azminde olub ne Ahrar Fırkası'na ne de diğer hiçbir furka-i siyasiyenin mürevvic-i emeli ve efkârı değildir. Her meselede millet-i osmaniye'nin menafi-i umumiye ve müşterekesinden başka bir saik ve rehber yokdur."¹³³ diyerek bağımsız bir yayın hayatı sürdürme konusunda kararlı olduğunu belirtmiştir. Ancak Zaman gazetesinin kendisini bağımsız olarak göstermesine karşılık Gazete, Ahrar Fırkası'nın en önemli politikalarından olan Adem-i Merkeziyet fikrine çok sıcak bakmış ve Osmanlı Devleti'nin kurtulmasının reçetelerinden birinin bu politikanın uygulanmasından geçtiğini düşünmektedir. Benimsemiş olduğu bu gibi politikalarından ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne göstermiş

¹³² **Yeni Gazete**, "İttihat ve Terakki Cemiyetine", 15 Mart 1325, No:218, s.1. "Biz Taninin zan ve ilan itdiği gibi ne Kamil Paşa'nın vasıta-i neşr-i efkârıyız, ne de menafi-i umumiyeden başka makasidin hizmetkârı." **Yeni Gazete**, "Yeni Gazete bîtarafdır", 28 Teşrinî sani 1324, No:113, s.1 Tanin refikimizin bize isnad itdiği Kamil Paşa tarafdarlığından beri bulunduğumuzu her zaman isbata hazırız." **Yeni Gazete**, "Yeni Gazete bîtarafdır", 28 Teşrinî sani 1324, No:113, s.1. "Evet yine tekrar idelim ki Kamil Paşa'nın ne vasıta-i efkârıyız, ne tarafdarını." **Yeni Gazete**, "Yeni Gazete bîtarafdır", 28 Teşrinî sani 1324, No:113, s.1.

¹³³ **Zaman**, "Zaruri Birkaç Söz", 5 Şubat 1324- No:104, s.1. Zaman gazetesi Ahrar Fırkası'nın yayın organı olma iddialarına cevap vermeye devam etmiştir. Bu sayısında Zaman gazetesi "Zamanın Ahrar Fırkası'na mensubiyeti hakkında ...ve esas olarak deveran iden şayiaları geçenlerde tekzip itmişdik." ifadelerini kullandıktan sonra Zaman gazetesinin Ahrar Fırkası tarafından mali yönden desteklendiği hususlarına da cevap vermiştir zaman gazetesinde çıkan bu yazıda Ahrar Fırkasından para aldığı yolunda bir takım iddiaların bulunduğu ve bu iddiaların gazete tarafından "namus ve haysiyetimize teallük iden bu nokta hakkına kendimizi müdafaaya mecburiyet his idiyoruz." "Zamanın Ahrar Fırkasıyla katiyen hiçbir münasebeti olmadığını hatta bu firkanın programına maksad ve suret-i teşkiline bile vakıf bulunmadığını teyyüd ve temin ideriz. Bu teminatımıza itimad itmeyenler varsa istinad eyledikleri delaili bildirmelidiler ki kendilerini ikna imkanı hasıl olsun. Mamafiye böyle hiç emsali esası olmayan bir şayia şekli hakikat virmek isteyenler beyan eyledikleri intisab mevhumu kanaat-i vicdaniye sevkıyatına haml itmiş olsalardı yalnız haksızlık itmiş olurlardı. Menfaat-i hususiyeden bahs idince haksızlığı iftira derecesine vardırırmış oluyorlar." **Zaman**, "Birkaç Söz", 18 Şubat 1324- 3 Mart 1909, No: 115, s.1.

olduğu muhalefetden dolayı Ahrar Fırkasını destekler mahiyette yayın politikasını sürdürmüştür.¹³⁴

Mahir Said Bey, hem Mevlanzade Rıfat hem de Serbesti gazetesi hakkında pek olumlu düşüncelere sahip değildir. Hatıralarının bir cümlesinde “Mevlanlara kaldı”¹³⁵ gibi ifadeler kullanırken 31 Mart vakası esnasında “gazetelerden Volkan ve Serbesti gibileri şaşırılmış kalmışlar hangi kapıya kul olacaklarını bilemez olmuşlardı”.¹³⁶ ifadeleri ile Ahrar Fırkası ile Serbesti gazetesi arasındaki ilişkiye de bir fırka üyesi olarak açıklık getirmiştir. Mahir Said Bey’in bu ifadelerine göre Serbesti Gazetesinin Ahrar Fırkası ile bir münasebeti olmadığı iddiası vardır. Ancak Serbesti Gazetesi tarafından zaman zaman kaleme alınan makalelerde Ahrar Fırkası ile ilgili taraftarane olabilecek ifadeler mevcuttur. Serbesti gazetesinde Ahrar Fırkası ile ilgili şu taltif edici sözler söylenmiştir. “*Fırka-i Ahrara gelince: hakiki bir fırka-i siyasiyedir. Kuvve-i müsellaha yok kuvve-i kalemiyesi fikri vardır.*” ifadelerini kullandıktan sonra “*Esasen cemiyet-i ittihadiye ve bütün alem şu son tebdilde görüyor ki Fırka-i Ahrar ehemmiyetsiz bir fırka olsaydı her halde tebdil-i vükelada da hiç ehemmiyetleri lazım değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti ... bir fırka-i siyasiye olmamakla beraber şu son tebdili kuvvey-i maddiyesi teessüratıyla yapmıştır.*”¹³⁷ demiştir.

Millet gazetesinin neşir hayatı kısa olmasaydı Ahrar Fırkası’nın esas naşiri olabilirdi. Çünkü kısa yayın hayatında Prens Sabahattin ile ilgili defalarca yazılar ve makaleler yazılmış ve prensin seciyeleri ve özellikleri anlatılmıştır.¹³⁸ Ahmet Refik Bey, “Damad Mahmud Paşa ve Prens Sabahaddin Beğ” isimli makalesinde Sabahattin Bey’in fikirlerinin “Osmanlılık namına, terakki-i vatan namına yazılmış birer müdafaname hürriyetidir”¹³⁹ gibi ifadelerle hem övgü hem de bu düşüncelerin Osmanlı

¹³⁴ Celal Derviş, “Tevsii Mezuniyet”, **Zaman**, 2 Kanuni sani 1324- 15 Ocak 1909, No:68, s.1. İbrahim Hikmet, “Cemiyet mi Fırka mı?”, 9 Kanuni sani 1324-22 Ocak 1909, No:75, s.1. Celal Derviş, “Tevsii Mezuniyet”, **Zaman**, 16 Kanuni sani 1324-29 Ocak 1909, No:82, s.1-2.

¹³⁵ “II. Abdülhamit idaresinin İttihat ve Terakki Cemiyeti teşekkülüne sebebiyet verdiğini ve bunun Mevlanlar, Vahdetiler ile 31 Marta vasıl olduğunu görürüz.”Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 11.02. 1931, Tefrika 36, s. 2.

¹³⁶ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 15.04. 1931, Tefrika 94, s. 4.

¹³⁷ **Serbesti**, “İttihat ve Terakki ve Ahrar Fırkası”, 8 Şubat 1324, No: 96, s.1-2.

¹³⁸ **Millet**, No:29,s.1- No:20, s.1- No:29, s.3-4- No:31, s.3 vd.

¹³⁹ “Sabahaddin Beğ, pederinin âmalini bütün gayretiyle kuvveden fi’le getirmeğe çalışmış... Teşebbüs-ü Şahsinin mahvına bedi olan merkezîyet usulünü izale ederek evlad-ı vatani Adem-i Merkezîyetle fikr-i teşebbüse malik etmek için bir cemiyet te’ sis imiş. İrad itdiği nutuklar, yazdığı makaleler verdiği konferanslarla bu fikr-i tamime gayret eylemiş. Sabahaddin Beğ’in şimdiye kadar Fransa ceraidi ve mecamiî mevkutesinde intişar iden makalatı, Osmanlılık namına, terakki-i vatan namına yazılmış birer müdafaname hürriyetidir. Sabahaddin Beğ bu makalelerde tarihimizin en şanlı sahifelerini, Türklüğümüzü, Osmanlılığımızı esas itihaz ederek sisliler-i efkariyeti gayet müvecciz bir surette yürütmüş..

İmparatorluğu'nun kurtulmasının birer reçetesi olarak görmüştür. Prens Sabahattin Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ayrılık sebebi olan Adem-i Merkeziyet tabirini prensin anlatmak istediği şekillerde anlatmış ve vatanın kurtuluşu ve teşebbüs-ü şahsinin gelişmesi için yegane idare usulünün olması gereği üzerinde durmuştur.¹⁴⁰

İkdam gazetesinde 'düşündüm ki' ismi altında makaleler yazan Ahrar Fırkası müntesiblerinden Celalettin Arif Bey, bu yazılarında Ahrar Fırkasından bahsetmemektedir. Celalettin Arif Bey, özellikle Ahrar Fırkası'nın kuruluşundan sonra kaleme aldığı yazılarında bazen Fırka'nın tanıtımı ve fırka hakkında halkı bilgilendirmek için bazı tanıtım yazıları kaleme alması beklenebilir. Ancak Celalettin Arif Bey'in yazılarına bakıldığında böyle yazıları yoktur.

İkdam Gazetesinde "Doktor Nazım Beğın Konferansı" isimli makalede Nazım bey tarafından ifade edilen bazı cümleler nakledilmiştir. Doktor Nazım Bey, 'İkdam', Yeni Gazete, Serbesti, Hukuk-u Umumiye ve Volkan gibi gazetelere Selanik ahalisinin rağbet itmesi ne derece mucib-i ar ve hacalettir." dedikten sonra "*Gazete mütalaasından halkı men itmek muvafık ... değılsede Avrupa'da ve hatta Paris gibi en serbest şehirlerde bu gazetelere... ve emsali gazeteler umumi mahallerde okumaktan namuskarın halkı haya ve ictinab iderler.*"¹⁴¹ ifadeleri ile İttihad ve Terakki Cemiyeti muhalifi konumunda olan gazeteleri okuyanları hayasız olmakla itham etmiştir.

fikr-i vatanperveranesine inzıman iden mezıyet-i edebıyesını bütüın nezahetiyle izhar itmiştir." Ahmed Refik, "Damad Mahmud Paşa ve Prens Sabahaddin Beğ", **Millet**, 11 Ağustos 1324, No:20, s.1

¹⁴⁰ **Millet**, No:38, s.1-2, No:44, s.1-2 Ali Haydar Mithad, "Tevsii Mezuniyet", **Millet**, 6 Eylül 1324, 198 Eylül 1908, No:46, s.1 **Millet**, "Sabahaddin Beğın Konferansı", 8 Eylül 1324, No:48, s.3- **Millet**, "Tevsii Mezuniyet", 9 Eylül 1324, No:49,s.2-3. **Millet**, "Prens Sabahaddin Beğın Konferansı", 4 Eylül 1324, No:44,s.2. Osmanlı İmparatorluğu kötü durumdan kurtarmak gerekmektedir. "*Prens Sabahaddin Beğ bu maksad-ı mühimmeyi temin için bu cemiyeti te'sis idiyordu. Cemiyetin programı gayet basit idi:*

1-Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet idareyi temin için tetebbuat-ı ictimaiye nokta-i nazarından Osmanlı kavminde zevk-i mahsusı uyandırmak;

2- Memalik-i şahanede yaşayan ecnas-ı muhtelif beyinde bir itilaf akdi için lüzumi olan çarelere taharri itmek;

3- Medeniyetce müterakki memleketlerde Osmanlıların hukukunu müdafaa iderek Osmanlıların lehinde bir cereyan-ı efkar hasil eylemek;

4- Memelik-i Osmaniye dahilinde bu programın tadbiki için cemiyetler te'sis eylemekden ibaret idi.

Fakat bu cemiyetlerin kafesi bir nam-ı unumi altına toplamak lazımdı. Ann içinde 1906 senesinde bu cemiyete dahil olan ahrar-ı ümmetin efkarına hüdmet itmek üzere bir (terakki) gazetesi te'sis olunmuşdu.

Prens Sabahaddin Beğın bu gazetede takib eylediği yegane meslek, memalik-i şahanede bulunan ecnas-ı muhtelif yanında tevliid-i itilaf eylemekden ibaretdi. En ziyade takib eylediği düstur hükümetde:

İhtilaf-ı ümmeti rahmeti vâsiah

Yani: 'Ümmetimin ihtilafı yine bedi saadettir.!' Hadisi şerifinin manay-ı ulvi-i hakikisi idi" Ahmed Refik, "Prens Sabahaddin Beğ", **Millet**, 20 Ağustos 1324, No:29, s.1

¹⁴¹ **İkdam**, "Doktor Nazım Beğın Konferansı", 27 Şubat 1324-13 Mart 1909, No:5314, s.3.

Ahrar Fırkası'nın yayın organı Süleyman Nazif Bey'in Riyaseti altında "Osmanlı" isimli bir gazetedir.¹⁴² Osmanlı gazetesi Fırka üyesi Ahmet Fazlı Bey tarafından Prens'in katkılarıyla yayın hayatına başlamıştı.¹⁴³ Osmanlı gazetesi, "Tanin gazetesine cevap" isimli makalede Osmanlı gazetesinin kurulduğu sıralarda gazeteler arasında şiddetli tartışmalar ve ithamların yer aldığı belirtilmiştir. Makalenin devamında Osmanlı gazetesinin diğer gazetelerin düştüğü duruma düşmeyeceği ve seviyeli bir yayın politikası takip edeceği ifade edilmiştir.¹⁴⁴

Ahrar Fırkası'nın sadece yurt içindeki gazetelerin değil yurt dışında yayın yapan yabancı yayın organları tarafından da desteklendiği iddiaları mevcuttur. Bu gazetelerden Levant Herald sık sık Ahrar Fırkası ile ilgili makaleler kaleme almıştır. Tevfik Çavdar'a göre "Levant Herald" gibi İngiliz yayın organları Ahrar Fırkası'na destek vermeye başlamışlardı. Ahrar Fırkası'na verilen bu dış destekler Çavdar'a göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde endişelenmeler meydana getirmiştir.¹⁴⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organları olarak en önemlileri Tanin ve Şuray-ı Ümmet gazeteleridir. Tanin Gazetesi Baş yazarı Hüseyin Cahit Bey tarafından kaleme alınan bir bildiri "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin düşüncelerini yayacak Şuray-ı Ümmet adlı gazete çıkıncaya değin, Cemiyet'in bildirileri gazetemiz aracılığıyla duyurulacaktır. Gazetemizde yayınlanmayan bildiriler Cemiyet'in değildir."¹⁴⁶ ifadelerini kullanarak Ahrar Fırkası'na muhalif olarak bir gazetenin daha hayata atılacağını haber vermektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti gazetelerinden biri olan Şuray-ı Ümmetde yayımlanan "İttihat ve Terakki Fırkası" isimli makalede Ahrar Fırkası ile ilgili ifadeler bulunmaktadır. "muhaliflerimizin bir de siyasi programlarına göz gezdirelim. Herkesçe malumdur ki Ahrar Fırkası namını takınan muhaliflerimizin programını bizimkinden ayıran nokta vardır. (Adem-i Merkeziyet)"¹⁴⁷ diyerek Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası mensupları tarafından Adem-i Merkeziyet'den ne anlaşıldığı hususundaki izahların sadece birer aldatmaca olduğunu, Fırka'nın asıl amacının siyasi anlamda Adem-i Merkeziyet İdaresi tesis ederek Osmanlı Devleti'nin parçalara ayırma isteklerinin bulunduğunu iddia etmektedir.

¹⁴² Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadeleleri**, s. 111.

¹⁴³ Çopanoğlu, **Türkiye'de Sosyalizm...**, s.41.

¹⁴⁴ **Osmanlı**, "Tanin Gazetesine Cevap", 16 Mart 1325-29 Mart 1909, No:13, s.1.

¹⁴⁵ Çavdar, **Talat Paşa**, s.139-140.

¹⁴⁶ Hüseyin Cahid Yalçın, **Siyasal Anılar**, Haz.Rauf Mutluay, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, s.19.

¹⁴⁷ **Şuray-ı Ümmet**, "İttihat ve Terakki Fırkası", 5 Şubat 1324, No:136, s.1-2

Mahir Said Bey'e göre, Top, Tüfenk, Silah, Süngü isimli gazeteler, milleti velveleye verir ve bu gazeteler İttihat ve Terakki Cemiyeti gazeteleridir.¹⁴⁸ Bu gazeteler vasıtasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti muhaliflerine tehditler yapılmaktadır.

İkinci Meşrutiyet döneminin 31 Mart vakasına kadar olan döneminde yani Ahrar Fırkası'nın siyasal hayatta fiilen bulunduğu zamanlarda İttihat ve Terakki Cemiyeti yayın organları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifi gazeteler arasında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların en önemlileri Serbesti ve Volkan gazetesi ile Cemiyet gazeteleri olan Tanin ve Şuray-ı Ümmet arasında geçmiştir. Ahrar Fırkası yayın organı olarak kabul edilen Osmanlı gazetesi ise, bu tartışmalar içinde kısmen yer almıştır. Osmanlı gazetesi bu tartışmalara zaman zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Fırka'ya yöneltilen isnatlara cevap vermek amacıyla katılmıştır.

II- AHRAR FIRKASI'NIN FESHİ VE SONUÇLARI

A- 31 Mart'ı Hazırlayan Olaylar

31 Mart Olayı'nın anlaşılmasında öncelikle siyasi gelişmelerin bilinmesi önemlidir. Çünkü bu gelişmeler, 31 Mart Olayı'na giden yolda Osmanlı toplumunun nasıl bir siyasi atmosfere sahip olduğunun açıklamasına ve anlaşılmasına yardımcı olacaktır. 31 Mart'ı hazırlayan şartlar içinde; Osmanlı toplumundaki sosyal olayların bilinmesi, Fırka ve Cemiyetler ve özellikle de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhaliflerinin arasındaki ilişkinin bilinmesi, basın mensuplarının nasıl bir siyaset benimsediği ve nasıl bir yayın tarzı uyguladıklarının bilinmesi, ordunun siyasetle iç içe olmasının bilinmesi, zabıtlar tarafından askerlere sarfedilen söz ve muamelelerin ve Alaylı ile Mektepli askerler arasındaki ilişkilerin bilinmesi, ortaya konulabilmesi gerekmektedir.

Meşrutiyet dönemi sosyal hayatı içinde 'hürriyetin' yanlış anlaşıldığı kanısına varabiliriz. Çünkü herkes kendisine tanınan hürriyetlerden dolayı her istediğini yapma hakkını kendinde görmeye başlamıştı. Bu durum da bazı tatsız olayların yaşanmasını netice vermişti. II. Abdülhamit dönemindeki memurlar her türlü hakaretlere maruz

¹⁴⁸ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 04.02. 1931, Tefrika 30, s. 2.

kalıyorlar ve bu da bu kişilerin görevlerini yapmasını engelliyordu.¹⁴⁹ Aynı zamanda Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a çok farklı amaçlarla insanlar gelmeye başlamıştı. Bu insanların içinde işsizler, serseriler, suçlularda vardı. Bu insanlar hayatlarını devam ettirme derdine düşmüştü. Neticede İstanbul sokaklarında yankesicilik ve hırsızlık ve darp olayları artmıştı. Hükümet suç oranlarının bu derece artmasına engel olamıyor ve bu durumda toplum katlarında rahatsızlıkların artmasına neden oluyordu.¹⁵⁰

31 Mart'a giden yolda en önemli gelişmelerden bir tanesi de cemiyet ve fırkalar arasındaki ilişkililerdir. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalifleri arasında ki mücadele bu sorunun temelini teşkil etmektedir.

Meşrutiyet'in ilanında etkin rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti bu rolünden dolayı kutsal Cemiyet gibi bir takım lakapları bünyesinde taşıymıştı. Cemiyete karşı gösterilen bu alaka ve yüceltmeler çok kısa sürmüş ve yaklaşık üç ay gibi kısa bir süre sonunda çeşitli muhalif hareketler ortaya çıkmıştı.¹⁵¹ Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde baskı ve tehdit ile siyasal hayata müdahale etmeye başlamıştı. Süleyman Kani (İrtem)¹⁵² Bey'e göre, Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Abdülhamit istibdadı sona ermiş ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti etrafında yeni bir zümre istibdadı başlamış ve önceki idareyi aratır duruma gelmişti.¹⁵³

¹⁴⁹ Cemal Paşa, **Hatıralar (İttihat Terakki ve Birinci Dünya Harbi)**, Haz. Behçet Cemal, İstanbul, Selek Matbaası, 1959, s.58. Aktaran Adem Ölmez, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.206.

¹⁵⁰ Abdurrahman Şeref Efendi, **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendinin Tarihi – II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, Haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s.17.

¹⁵¹ Süleyman Kani İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2003, s.31.

¹⁵²II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki örgütlenmesinde çalışmıştır. Süleyman Kani Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlenmesinde ki rolünden dolayı cemiyet tarafından 31 Mart Olayı'ndan sonra Adana Valisi ve mutasarrıflıklarda bulunmuştur.

¹⁵³ İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, s.29. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası ve gazeteleri arasında tenkit, eleştiri ve münazaralarda muhalif kesimden gelen en büyük itirazlar Cemiyetin uygulamış olduğu siyasete gelmektedir. Ancak Ahrar Fırkası ve taraftarı olan gazeteler 10 temmuzu (23 Temmuz) getiren İttihat ve Terakki Cemiyeti ile şeref Sokağı'nda meskun olan cemiyet arasında bir ayırımı gider. 10 temmuzun (23 Temmuz) meydana gelmesinde emeği olan İttihat ve Terakki Cemiyetinden memnuniyetkâr bir ifade ile bahsedilirken şeref sokağı siyasetinin hakim olduğu cemiyete karşı eleştirel ve itirazkâr bir üslup kullanılmaktadır. Özellikle Ahmet Rıza Bey ve Nazım Bey'lerden gelen şiddetli saldırılara karşılık olarak bu kişilerin 10 temmuzun (23 Temmuz) meydana gelmesinde ufak bir cüz olarak görev aldıklarını ifade ederler.**Serbesti**, “Şuray-ı Ümmetin Bila Pervasızlığı”, 29 Teşrinisani 1324, No: 24, s.1.

Mahir Said Bey'e göre İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyetten önce hürriyet ve terakki aşığı iken Meşrutiyet'in ilanından sonra kişisel menfaatleri için bu iki olguya ihanet etmiştir. Meşrutiyet'ten önce Abdülhamid idaresine karşı zaman zaman birlikte mücadele ettiklerini belirten Mahir Sait Bey, bu durumun Meşrutiyet'in ilanından sonra çok değiştiğinin altını çizmiştir. Artık İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin etkisi altındaki bir idare Abdülhamid istibdadını aratır bir idare haline gelmişti. 31 Mart'tan sonra bu idare tarzı çok daha büyük boyutlara ulaşmıştır.¹⁵⁴

Kamil Paşa'nın Sadaret makamına gelmesinde etkin rol oynayan İttihad ve Terakki Cemiyeti daha sonra Paşa ile şiddetli bir mücadeleye başlamıştı. Bu mücadelenin kaynağında Cemiyet'in Kamil Paşa'nın idaresine müdahale etmesi ve bazı kararların alınması için baskı yapmasında görebiliriz. Aynı zamanda Cemiyet'in Kamil Paşa'dan rahatsız olduğu olay hiç kuşkusuz Sadrazamın, Ahrar Fırkası tarafından 1908 genel seçimlerinde aday gösterilmesidir. Hem Cemiyet'in Sadrazamın işlerine müdahale etmesi neticesinde Kamil Paşa'nın cemiyete gösterdiği tepki, hem de Kamil Paşa'nın Ahrar Fırkası tarafından aday gösterilmesinden dolayı cemiyet mensupları tarafından Paşa'ya karşı gelişen tepki, bu mücadelenin başlamasında en etkili nedenlerdir. Bu durumun siyaset sahnesine çıktığı en önemli olay hiç kuşkusuz seçimlerin yapılmasından kısa bir süre sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti mebusu Hüseyin Cahit Bey tarafından Kamil Paşa hakkında verilmiş olan istizah taktirinde (gensoru) görülür. Ancak bu taktir, Kamil Paşa'nın Meclis-i Mebusanda bir nevi güven oyu almasıyla neticelenir. Bu durumdan rahatsız olan İttihad ve Terakki Cemiyeti kısa bir bekleyişten sonra tekrar harekete geçer. Cemiyeti harekete geçiren olaylardan ilki; Kamil Paşa'nın Ahrar Fırkası tarafından verilen Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 610.cu yılı kutlama ziyafetine katılması ve burada fırka lehine olabilecek bir konuşma yapmasıdır. Cemiyeti Kamil Paşa aleyhine harekete geçiren ikinci neden; Kamil Paşa'nın Sadaret makamında bulunduğu sırada ordunun siyasetle uğraşmasını tehlikeli bulması ve bununla ilgili bir takım tasarruflarda bulunmaya çalışmasıdır. Kamil Paşa, Yanya taraflarında harekete geçen Yunan çetelerine karşı Selanik'ten asker göndermek istemiştir. Ancak bu talep Meşrutiyet Muhafızı olarak görülen ve cemiyet tarafından kendisine dayanak noktası kabul edilen üçüncü ordunun zayıflatılmaması için kabul edilmemiştir. İttihat ve Terakki

¹⁵⁴ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 4 Kanuni sani 1931, Tefrika 3, s. 2.

Cemiyeti İstanbul'da bulunan hassa ordusuna güvenmediğinden dolayı Selanik'ten Avcı taburları getirmişti.¹⁵⁵ Kamil Paşa İstanbul'a getirilen Avcı Taburlarının sevki için Harbiye Nazırına talimat göndermişti.¹⁵⁶ Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, Sadrazamın telkinlerine ve ısrarlarına rağmen subayların siyasetle uğraşmasını engelleyememiştir. Bu nedenle 10.02.1909 tarihinde Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa Mısır Fevkalâde Komiserliğine tayin olmuştur. Yerine subayların siyasetle uğraşmasına engel olmaya çalışan ve İkinci Orduyu belli ölçülerde disiplin altına almayı başaran İkinci Ordu Komutanı Nazım Paşa getirilir. Zaten daha önce istifa etmiş olan Bahriye Nazırının yerine de Amiral Hüsni Paşa tayin edilir.¹⁵⁷ Kamil Paşa'nın Avcı Taburları'nın Yanya'ya gönderilmesini istemesi ve Harbiye ve Bahriye Bakanlarını görevden alması olayından sonra hem Harbiye Bakanlığı hem de Bahriye Bakanlığı hükümete protesto mektupları göndermiştir.¹⁵⁸

Sadrazam tarafından yapılan bu atamalar Meclis gündeminde fazlasıyla yer bulmuştu. Kamil Paşa'nın Sadrazamlığından memnun olmayan ve kendileri için bir tehdit unsuru olarak gören İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kamil Paşa'ya Meclis Başkanlığı tarafından gönderilen bir yazıyla bu değişikliklerin nedenleri üzerinde açıklama yapmasını istemiştir. Kamil Paşa hakkında verilen ikinci istizah takriri (gensoru) esnasında Meclis'te şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Kamil Paşa mazeret bildirerek meclise dört gün sonra geleceğini bildirmiş ve bu da yeni bir tartışma ortamını hazırlamıştır. Mecliste bulunanlardan bir kısmı; Kamil Paşa'nın meclisi yok saydığı ve önemsemediği şeklinde ifadeler kullanmışlardır.¹⁵⁹ Meclisteki yoğun baskılar

¹⁵⁵ Abidin Daver, "31 Mart Vakasının 42.ci Yıldönümündeyiz", **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1951, s.2.

¹⁵⁶ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul, Türkiye Yayınevi, C.4, s.369-370. Ali Necat Ölçen, **Osmanlı Meclis-i Meb'usasında Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler**, Ankara, Ayça Yayınları, 1982, s.122. Belen, **20 . Yüzyılda Osmanlı Devleti**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1973, s.95.

¹⁵⁷ Hilmi Kamil Bayur, **Sadrazam Kamil Paşa–Siyasi Hayatı**, Ankara, Sanat Basımevi, 1954, s.293.

¹⁵⁸ Zırhlı gemilerin komutanları tarafından meclise gönderilmiş bir duyuru:"Meclis-i Mebusan Yüksek Başkanlığı kullarının arzıdır. Ekli olarak başbakanlık huzuruna ve bir kopyası Başbakanlığa sunulan ayrıntılı Protesto yazısında sunulduğu ve açıklandığı gibi Harbiye ve Bahriye Bakanlarının böyle bir zamanda ve nedeni olmadan değiştirilmelerinin meşrutiyete uygun olmaması ve özellikle sorunun büyümesine neden olacağı ve ilerde istenmeyen durumların ortaya çıkacağı anlaşılması üzerine, her halde arzı edilen durumun yüce meclisinizce dikkat ve önemle göz önünde tutulması gerekecektir. Bu iyilikte bulunulması önemle rica olunur". Ölçen, **Osmanlı Meclis-i Meb'usasında....**,s.130.

¹⁵⁹ Ölçen, **Osmanlı Meclis-i Meb'usasında....**, s.122-125.

neticesinde Sadrazam Kamil Paşa'nın gıyabında adem-i itimad oylaması yapılmıştır.¹⁶⁰ Neticede Kamil Paşa yapılan oylamada güvensizlik oyuyla Sadaret makamından düşürülmüştür¹⁶¹.

31 Mart öncesinde askerler üzerindeki denetimlerde askerlerin disiplinsizliğiyle ilgili iddialar da çok önemli boyutlara varmıştı. Çünkü askerleri disipline edecek subayların daha çok siyasetle işgal etmesinden dolayı başsız kalan askerlerde bir düzensizlik mevcuttu.¹⁶²

Süleyman Şefik Paşa'nın 31 Mart Vak'asının çıktığı günlerde hadisenin sebebi ile ilgili almış olduğu bulgular; Selanik'ten getirilen avcı taburlarının zabitanlarının şımarık, küstah ve saldırgan insanlar olduğudur. Bu zabıtların, asker başında geçirdikleri vakit çok azdır. Bazen eğlence yerlerinde vakit geçirirlerken bazen de siyasi uğraşlarla vakitlerini geçiriyorlardı. Askerlere karşı muamelesi de iyi değildi. Aynı zamanda bu zabıtlarda dinsizlik modası hakimdi. Zabıtlar ayrıca dînî olan her hareketi küçümsüyor ve alaycı tavırlarla karşılıyorlardı.¹⁶³

31 Mart Olayının ortamını hazırlayan etkenlerden biri de orduda meydana gelen huzursuzluktur. İttihad ve Terakki Cemiyeti hürriyetin ilanı ile birlikte orduya hakim olmuş ve bu gücü uygulamış olduğu politikalar için bir dayanak noktası haline getirmiştir. Harbiye Mektebi mezunu subayların kurmaya çalıştıkları yeni düzende Harbiye mezunu olmayan yani alaylı denilen subayların ordudaki sayı ve rollerini azaltmak için yapılan

¹⁶⁰ Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, s.369-370. Ölçen, **Osmanlı Meclis-i Meb'usasında...**, s.122. Belen, **20 . Yüzyılda Osmanlı Devleti**, s.95.

¹⁶¹ 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) hareketini bastıran Hareket Ordusu erkanından bir zata mektup yazan Kamil Paşa mektupta "*Muvaffakiyeti deliranelerini tebrik ile beraber nâmu âli ve şanı askerleri tariflerde dahi hayır ile yâd olunmak için esas hak ve adle taalluk eden şu cihete nazarı dikkatlerini celbe cesaret ederim. İttihat ve Terakki'nin hilâfi tabiat olan, hûkûmet içinde hûkûmet teşkil etmesi keyfiyeti, fesada bâdi olacağı şüphesiz olduğundan öyle bir hale meydan vermemek için cemiyet heyetinden asker olmıyan ve reviyet ehli olan zevat, hûkûmetle mezc edilmiş, asker olanları, aşına olmadıkları siyasi işler ile, tedabirinin icrasına teşebbüs olunmuştu. Cemiyetten habersiz Nâzım Paşa'nın Harbiye Nezaretine tayini meğer hoşâ gitmemiş olduğundan Meclis-i Mebusanda ademi emniyet beyanı ile acizlerini istifaya mecbur eylemişler idi*" Bayur, **Sadrazam Kamil Paşa–Siyasi Hayatı**, s.302-303.

¹⁶² Hadisenin meydana gelmesinden 15 gün kadar önce Hassa Ordusu (Abdülhamit Han'ın muhafız alayları) Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa Avcı Taburlarını teftiş etmiş ve bu taburlardaki askerlerin eğitimi ve talimlerini yetersiz bulmuştur. Taburların kumandanı Binbaşı Şükrü Bey'e 15 gün sonra yeniden teftiş ettiğimde askerlerdeki bu başı bozukluk ve noksanlıklar giderilmezse "subayları açığa çıkaracağım" diye tehdit etmişti. Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi**, İstanbul, Kemer Yayınları, 1998, s.454-455.

¹⁶³ Süleyman Şefik Paşa, **Hatıralarım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim, 31 Mart Vak'ası**, Yeni yazıya Aktaran Hümevra Zerdecı, Arma Yayınları, 2004, s.170.

girişimler alaylı zabitleri son derece rahatsız etmiştir.¹⁶⁴ Aynı zamanda Ordu mensuplarından bazı zabitlerin mektep kökenli olması bazılarının ise hizmetlerinden dolayı yükselmesi yani alaylı kesim olarak adlandırılmasıdır. Alaylı ve mektepli ayrımında alaylıların aleyhine bir takım kötü muamele ve siyaset takip edilmiştir.¹⁶⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti politikalarından duyulan rahatsızlıkların dile getirildiği en önemli yerler gazetelerdi. Volkan, Mizan ve Serbesti en şiddetli tartışmaların yaşandığı gazeteler arasında bulunuyordu. Bu gazetelerde İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne siyasi muhalefet yapılmakla beraber, ortak özellikleri Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet yanlısı olmalarıdır. Özellikle Volkan gazetesinin yayın politikası incelendiğinde Akşin'e göre sıradan bir gazete olmadığı kesindir. Akşin, Volkan gazetesinin yayın politikasının, Meşrutiyetçi, İslami değerlere önem veren, Kanun-i Esasi düzenini isteyen bir düşünce yapısına sahip olduğunu belirtir.¹⁶⁶ Bu arada İttihad ve Terakki Cemiyeti teşkilatı baskı ve şiddet politikalarını artırıyor ve bu da toplum kesimlerinde belli bir rahatsızlığı meydana çıkarıyordu. İttihad ve Terakki Cemiyeti de kendi teşkilatına karşı yapılan muhalefeti etkisiz hale getirmek için çeşitli çarelere başvuruyordu. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bu politikasına uymayan muhalifler öldürülme de dahil olmak üzere çeşitli baskı hadiselerine maruz kalıyorlardı. Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi de bu şiddet hadiselerinden birini oluşturmaktadır.¹⁶⁷

Hasan Fehmi Bey, 6 Nisan 1909 tarihinde köprü üzerindeyken vurulmuş ve yanında Ertuğrul Şakir Bey de yaralanmıştır. Şakir Bey katilin bir süvari zabiti olduğunu ve silahını kendisine yönelttiğinde "Al sana da Mevlan" dediğini ifade etmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Sina Akşin, **Şariatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İstanbul, 1994, s. 38.

¹⁶⁵ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 04.03. 1931, Tefrika 53, s. 2. Bu dönem de Ordu'daki terfiler arasında da bir eşitsizlik hakimdi. Yani orduda zabitlerin kıdem sırası eşit değildi. Üçüncü ile yedinci ordudaki zabitan bir buçuk iki senede bir terfi alırken beşinci orduda bu terfiler ancak dokuz senede bir alınabiliyordu. Bu terfiler diğer ordu katlarında da değişik şekillerde uygulanıyordu.

¹⁶⁶ Akşin, **Şariatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, s. 33, 34

¹⁶⁷ Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve İttihad Terakki**, s. 253.

¹⁶⁸ Ziya Nur Akşin, **Osmanlı Tarihi**, Ötüken Yayınları, C.5, İstanbul, 1994, s.157-158. Osmanlı gazetesi muharrirleri, Hasan Fehmi Bey'in vurulduğu anda yanında olan Şakir Beyi ziyarete giderler ve onunla bir mülakat gerçekleştirirler. Şakir bey bu mülakat esnasında olayın nasıl gerçekleştiğini şu ifadelerle anlatır. "Beyoğlunda bulduklarını ve oradan "vekil Raşid Bey'in yanına gitmeği tensib ittik. Saat üç de oraya gittik. Beşi çarık geçe kalktık..... bir araba ile inelim dedim. Hasan Beğ razı olmadı. ... köprüye kadar yayan indik. Köprüyü geçtik. Her iki tarafda sirenlerin bulunduğu mevki yakınında konuşa konuşa yürür iken arkamızdan hafifçe 'mevlan' sesiyle bir silah patladı. Birden bire sıçradım ve hemen döndüm. Önümde bir zabıt gördüm. Derhal bir ateş daha itdi. Bana doğru..... şuramda bir şey tık dedi. Urulduğumu anladım. Köprüniün haliç tarafında süratle koştum. 'Polis....'

Osmanlı gazetesi; Hasan Fehmi Bey'in yanında bulunan Şakir Bey ile Beyoğlu'nda ilgili karakoldaki tetkikattaki ifadelerin birbirini tuttuğunu ancak karakolda "Mevlan" ibaresi olmadığını yazar.¹⁶⁹ Hasan Fehmi Bey'in katledilmesi esnasında katilin Mevlanzade Rifat'ı kastererek, "Mevlan!" diye bağırması ve subay kıyafetinde bulunması İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tepkilerin artmasına neden olmuştur.¹⁷⁰

Hasan Fehmi Bey'in cinayetinden sonra Ahrar Fırkası mensupları tarafından Sadrazam'a bir ziyaret yapılmıştır. Heyet Sadrazam efendiye "Fırka-i Ahrar tarafından diin Sadr-ı âzam Paşa'nın nezdine bir heyeti mebus gönderilmiştir. Heyet tarafından bu cinayet-i siyasiyenin memleket dahilinde husule getirdiği heyecan ve teessürat ... izah edilerek Cemiyet'in mürtekb ve failleri ve mürettbleri bütün vesait-i kanuniye ile takib idildiği takdirde zuhur idecek netice-i müessife üzerine celb-i nazarı dikkat eylemiştir." demiştir. Sadrazam Paşa, heyete bu siyasi cinayetin failleri ve tertipçilerinin yakalanması için her türlü kanuni vasıtaların kullanılacağını belirtmiştir.¹⁷¹

Osmanlı gazetesi Hasan Fehmi Bey için düzenlenen cenaze alayında;

"Osmanlı Ahrar Fırkası, El İslam Cemiyeti, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Talebe-i Ulum Cemiyeti, Mekteb-i Hukuk ve Mülkiye Talebesi, Taşnaksütyan Cemiyeti, Rum Kulübü

Müslim ve gayri Müslim İstanbul'da mevcut kulüpler azası, Serbesti, İkdam, Osmanlı, Yeni gazete heyeti tahririyeleriyle Rum ve Ermeni Matbuatı heyeti tahririyeleri ve bil umum matbuat müntesibini ve muhib Meşrutiyet olan pek çok zevat hazır"¹⁷²

bulunacaklarını yazmıştır. Bu cenaze alayına katılanlar arasında İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarının ve yayın organlarının bulunmaması İttihad ve Terakki Cemiyeti ile muhalifleri arasında meydana gelen husumetin görülmesi açısından da dikkat çekici bir hadisedir.

Diye bağırıldım. Bu strada bir silah daha patladığından süratle koşmağa başladım. Derhal bir polis çıktı. Beni yakaladı. O strada bir silah daha patladı. Beni köprü başı karakoluna götürdüler. Oradan bir arabaya biniş bab-ı zabıtaya geldim. Orada yarımı sardılar. İfademi aldılar. Sabah bekledim. Alessabah doktor Orhan Bey'in yanına girerek yarımı daha iyice sardım." **Osmanlı**, "Cinayeti Mel'unane Tafsilatı", 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23, s.2.

¹⁶⁹ **Osmanlı**, "Cinayet", 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23, s.2.

¹⁷⁰ Serbesti, 10 Nisan 1909/28 Mart 1325

¹⁷¹ **Osmanlı**, " Sadr-ı Azam ve Fırka-i Ahrar", 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23, s.4.

¹⁷² "Cenazenin Sultan Mahmud Türbesine defnine irade-i saniye ile şerefdar olmuştur.

Cenaze sabahleyin saat dört buçuk da Serbesti gazetesi idaresinden kaldırılacak Bab-ı Âli tarikiyle Ayasofya camiine gidilecek ve orada cenaze namazı bağde eda idilecektir.**Osmanlı**, " Cenaze Alayı", 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23, s.4. "Cenaze Bab-ı Âli caddesinden ve zabita nezareti önünden geçirilerek duyun yolu tarikiyle Ayasofya meydanına isal idildi. Şehid muhteremin cenazesinin takip idenler anbean tezayüd ittikten ve Ayasofya meydanında başkaca bir cemi gafir vüruduna müntazır bulunduğundan koca meydan o cemaat-i kebireyi istiab idemiyor idi.

Namaz bir cemaat-i kebiresi hazır olduğu halde eda idildikten sonra tabut yine o cemaatin İhtişamında kaldırılarak Sultan Mahmud Türbesine isal idildi. Cenaze türbenin hazırasına idhal idilmek için hemen yarım saat kadar geçirildi. Çünkü izdihamdan yürümek şöyle dursun adım atmak bile olamıyor idi. O aralık sıkışanlardan bir çoğunun avaze-i şikayeti de işidilmiyor değildi." **Osmanlı**, " Cenaze Alayı Tafsilatı", 27 Mart 1325-9Nisan 1909, No:24, s.1.

8 Nisan'da yapılan cenaze törenlerinde yaklaşık 30-40 bin kişi olduğu iddia edilmiştir. Bu cenaze töreninde toplumun bütün kesimlerinden temsilciler yer almıştı. Serbesti gazetesi, başyazarının ölümünden sonra yapmış olduğu ilk baskısında , ilk sayfayı boş bırakmış, sadece ölüm haberini küçük puntolarla yazmıştı. Hasan Fehmi Bey'in katledilmesinden dolayı Padişahı, Hükümeti ve Meclis-i Mebusan'ı suçlayan gazete, cenazeye katılanlara teşekkür ediyordu. Gazete ayrıca Hasan Fehmi Bey'den "Basın hürriyeti şehidi"¹⁷³ olarak bahsediyordu. 6 Nisan 1909 tarihinde Hasan Fehmi Bey'in katli, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası arasındaki gerginliğin artmasına neden olmuştur. Hasan Fehmi'nin katlinin ertesi gün düzenlenen cenaze töreni çeşitli protesto gösterilerine sahne olmuştur.¹⁷⁴

Hasan Fehmi Bey'in katledilmesi ile ilgili olarak Ahrar Fırkası'na mensup bir grup Mebus Dahiliye Nazırı hakkında bir istizah takriri (gensoru) vermiştir. Bu takirde; *"Bütün mebuslarımız bu vahim nazariyeyi redde müsaraat ve bizimle ittihad ideceklerini kaviyyen me'mul"¹⁷⁵ ideriz. İki tarafta askeri zabıta ve ortasında Bahriye..... bulunan galata köprüsünün üzerinde ika idilmişse bir cinayetin failinin nasıl olupta derdest idilemediğinin ne gibi tedbir ittihaz ideceğinin dahiliye nezaretinden istizahı talep ideriz."* ifadeleri kullanılmıştır. Bu istizahın altında imzası bulunan mebuslardan bazılarının isimleri şunlardır: Doktor Rıza Nur Bey, Kozmide Efendi, Kasım Zeynel Bey, Zöhrap Efendi, İsmail Hakkı Beydir.¹⁷⁶ Muhalefetin, hücumlarına karşılık İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, bu katli olayının adı bir cinayet olayı olduğu yönünde görüş ifade etmişlerdir. Ahrar Fırkası mebuslarının vermiş olduğu bu istizah takriri oylama sonucunda kabul edilmiştir. Meclis Başkanı konunun görüşülmesi için ertesi cumartesi gününü belirtmesi üzerine Erzurum Mebusu Vartkes Efendi, "Öbür Cumartesi mi? O vakte kadar neler olmaz" sözlerini sarfetmiştir. Vartkes Efendinin bu sözleri bir süredir çok gergin bir hava içinde olan siyasal hayatın çok hızlı değişimlere neden olabileceğinin bir habercisi olarak kendini göstermiştir.¹⁷⁷

Aynı gün Hukuk Fakültesi'nde hocalık yapan Ali Kemal Bey ve Celalettin Arif Bey, derslere katılmamışlar ve Darülfunun öğrencileri ile birlikte olayı protesto etmek amacıyla çeşitli gösteriler düzenlemişlerdir. Babıaliye yürüyen bir grup cinayetten

¹⁷³ Serbesti, 10 Nisan 1909/28 Mart 1325

¹⁷⁴ Kutlu, **Didar-ı Hürriyet...**, s. 165.

¹⁷⁵ umulan, ümid edilen

¹⁷⁶ **Osmanlı**, " Meclis-i Mebusan da ", 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23, s.4.

¹⁷⁷ Kutlu, **Didar-ı Hürriyet**, s.165.

iktidarın sorumlu olduğunu ve katilin bir an önce yakalanmasını talep etmişlerdir.¹⁷⁸ Osmanlı gazetesi bu gösteriyi şu cümlelerle ifade etmiştir: “*Hasan Fehmi Beğ’in cenaze alayı İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde ve bu cemiyete tamamen mükabeleye müvafık olamamakla mesul olan Sadr-ı Azam aleyhinde bir nümayişdir. Tarik-i ilmiyeden bir çokları bu merasimde bulunmuşdur.*”¹⁷⁹

Niyazi Bey, 31 Mart ile ilgili Sabah gazetesinde kaleme aldığı bir yazıda “*O menhus Salı gününden bir hafta evvel Debre taraflarına gitmiş idik. Payitahtı şeriat isteriz diye kana boyayan hareket-i irticaiyenin Malisun Debre taraflarında baş göstermiş idi. Bizim Debreye gidişimiz pek iyi olmuş. Çünkü onlara lazım gelen nesayihi verdik; ikna ettik.*”¹⁸⁰ Bu hadise 31 Mart olayından önce ortaya çıkan hoşnutsuzluklardan sadece biridir.¹⁸¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kendini ve Meşrutiyeti muhafaza etmek için Selanik’ten getirttiği iki tabur asker (avcı taburları) vasıtasıyla isyan başlatılmıştır. İsyen hareketi diğer taburlara da sirayet ederek 31 Mart namı ile anılan “askeri kıyam” husule gelmiştir.¹⁸²

B- 31 Mart Olayının Gelişimi

31 Mart Olayı olarak isimlendirilen isyan hareketi, 12 Nisan Pazartesi’yi 13 Nisan Salı’ya bağlayan gece yarısında başlamıştır. 31 Mart Vak’asının genel nedenleri şöyle sıralanabilir: 1.İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin Meşrutiyet’in ilanından sonra geçen süre içinde baskı ve şiddet içeren bir politika benimsemesi, 2.Osmanlı devleti içinde yaşayan bazı unsurların Abdülhamîd idaresinden kurtulmak istemeleri, 3.İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarının lider kadrolarının mason olduklarına dair iddiaların

¹⁷⁸ Kutlu, **Didar-ı Hürriyet**, s. 165.

¹⁷⁹ **Osmanlı**, “Meşrutiyet-i Osmaniye”, 30 Mart 1325-12Nisan 1909, No:27 s.3.

¹⁸⁰ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 11.05. 1931, Tefrika 117, s. 10.

¹⁸¹ Bu hadiseden önce sayıları dokuzu bulan hareketler vücuda gelmişti. Bunlardan ilki Meşrutiyetin ilanını izleyen ikinci ayına tekabül eden Ramazan ayında şarap iskelesinde meydana gelmiştir. Burada bulunan askerler silahlarını Taşkışla’ya çevirmişler ve adaletli bir muamele görmek istediklerini bildirmişlerdir. Bu hareket vaktinde alınan önlemler ile büyümeden nihayete erdirilmiştir. İkinci ve üçüncü isyanlarda askerler talimlere çıkmayacaklarını açıkça beyan etmişlerdir ve bu yönde harekete başlamışlardır. Ancak bu hareket tarzıda kısa sürede teskin edilmiştir. Dördüncü isyan, Taşkışla’da meydana gelmiştir. Bu hareket ilk üç harekete göre daha önemlidir. Çünkü bu hareket biraz büyümüştür. Bu hareket basında da geniş yer bulmuştur. Ancak bu vakia avcı taburları marifetiyle büyük boyutlara ulaşmadan bastırılmıştır. Beşinci isyan, alayların “zabitan istemeyiz” nidaları ile kendini göstermiştir. Mahir Said Bey, askerlerin niçin zabitan istemediğine cevap bulmak için araştırma bile yapılmamış olmasını manidar bulmaktadır. Altıncı ve yedinci isyanlar Arap ve Arnavud taburlarında meydana gelmişti. Sekizinci isyan Selanik’ten gelen taburun biz de çavuş olacağız taleplerinden dolayı neşet etmiştir. Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 05.03. 1931, Tefrika 54, s. 2.

¹⁸² Ahmet Reşit Rey, **Canlı Tarihler**, C.3, İstanbul, Türkiye yayınevi, 1945, s.108.

ortaya çıkması, 4.İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından atanan subayların erlerin ibadet yapmalarına mani olmaları, İttihad ve Terakki Cemiyeti mensubu zabıtların askerlerin ruh halini anlamaması ve askerlerine hitaben “Hocalarla kat’iyyen görüşmeyeceksiniz! Askerlikte diyanet meselesi aranmaz! Allahtan başka kimse tanınmaz! Padişah ve efrad-ı ahali İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin elindedir.” cümlelerini sarfetmeleri, 5.İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından tertip edildiği iddia edilen siyasi cinayetlerin faillerinin yakalanamaması, 6.İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarının sürekli hükümet işlerine müdahale etmeleri, 7.Basın aracılığıyla İttihad ve Terakki Cemiyeti ve muhalifleri arasında şiddetli tartışmaların yapılması ve tüm tartışmaların kamuoyunun önünde gerçekleşmesi, 8.İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından yapılan baskılar neticesinde devlet ve ordu idaresinde yapılan keyfi atamalar ve tasfiyelerin olması, 9.Yunan çetelerinin tekrar faaliyete geçmesi ve intihabat esnasında İstanbul Rumlarının seçimler aleyhinde gösteriler yapması,¹⁸³ 10.Bulgaristan’ın istiklalini kazanması, Avusturya’nın Bosna-Hersek’i işgali gibi gelişen dış olaylar karşısında İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin etkisiz kalmasıdır.

Bu hadise, Rumeli’den “Nigehban-ı Meşrutiyet” yani Meşrutiyet’in Bekçileri sıfatı ile Meşrutiyet’in korunması amacıyla İstanbul’a getirilen ve Taşkışla’da bulunan 4. Avcı taburu askerlerinin ayaklanmasıyla başlamıştır. Aynı zamanda diğer kışlalara da giderek orada bulunan askerleri de isyana teşvik etmişlerdir. Askerlerin başında bulunan kişi Hamdi Çavuş’tur. İsyancı askerler bağlı buldukları subaylarını etkisiz hale getirdikten sonra kışlalarından çıkmışlar ve Sultanahmet’e gelerek Meclis-i Mebusan’ı kuşatmışlardır.¹⁸⁴

31 Mart Olayı’na katılan askerler Şeyhülislam Ziyaettin Efendi vasıtasıyla bazı taleplerde bulunmuşlardır. 1- Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ile Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa’nın kabineden çekilmeleri, 2-Meclis-i Mebusan Mebuslarından Hüseyin Cahit, Ahmet Rıza, Talat Bey ve Şuray-ı Ümmet Gazetesi İmtiyaz sahibi Dr. Bahaettin Şakir’in hudut dışına gönderilmeleri, 3-Şer’i hükümlerin tam olarak uygulanması, 4-Başlarında bulunan mektepli subayların değiştirilmesi ve görevlerinden alınan alaylı subayların

¹⁸³ İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vak’ası**, üçüncü baskı, İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1986, s.23-27. Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, s.370-371.

¹⁸⁴ Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, s. 372. Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C.1, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s.101.

görevlerine iade edilmeleri, 5-Harekete katılanların hiçbir suretle cezalandırılmayacaklarına dair teminat verilmesidir.¹⁸⁵

31 Mart Olayı hakkında Mebuslar arasında üç görüş ortaya çıkmıştı. Bu görüşlerden ilki asilere şiddetle karşı koymaktır. Bu bağlamda Meclis'in otoritesini kuvvetlendirmek ve Kanun-i Esasi'nin hükümlerinin tam olarak uygulanmasını temin etmektir. İkinci görüşe sahip olanlar Milli Meclis'in kapanmaması ve mebusların devamı şartıyla asilerden gelecek her teklifin kabul edilmesini isteyenlerdir. Üçüncü düşünceye sahip olanlarda, Milli, dini ve siyasal düşüncelerinin etkisiyle asilerle fikir birliği içinde hareket etmek isteğinde bulunanlardır.¹⁸⁶

31 Mart Olayı'nın devam ettiği günlerde isyancıların talepleri doğrultusunda bir hükümet değişikliği olmuştur. Sadaret makamına getirilen Tevfik Paşa başkanlığında Kabine kurulmuştur. Harbiye Nazırlığına da Müşir Ethem Paşa getirilmiştir. Ethem Paşa isyancı askerler arasında da iyi karşılanmıştı. Ethem Paşa göreve geldikten sonra yanına bir grup askeri alarak asi askerlerin bulunduğu yere gelmişti. Paşa asi askerlere nasihatlerde bulundu ve kışlalarına dönmelerini ve sakin olmalarını istedi. Paşa'nın bu nasihati etkili oldu. Bu konuşmadan sonra asi askerler kışlalarına dönmeye başlamıştı. Mahir Said Bey'e göre ertesi sabahtan itibaren silah sesleri epey azalmış Askerler kışlalarına dönmüş ve asayiş sağlanmıştır. Hareket Ordusu şehre girdiğinde askerler kışlalarında olduğundan dolayı mukavemetle karşılaşmamıştır.¹⁸⁷ Mahir Said Bey, Hareket Ordusu içinde, Selanik'in dönmeleri, Bulgar, Rum ve Arnavut çetelerinin olduğunu belirtmiştir. Mahir Said Bey, Hareket ordusunun İstanbul sınırları içine girerken mukavemetle karşılaşmamalarına rağmen özellikle bünyesinde yer alan çeteler vasıtasıyla yolda rasladıkları özellikle alim kişileri öldürmeye başladığını belirtmektedir.

¹⁸⁵ Yunus Nadi, **İhtilal ve İnkılab-ı Osmani**, Dersaadet, Matba-i Cihan, 1325, s.36-37. Bayar, **Ben de Yazdım**, C.1, s.104. Knight; harekete katılanların genel isteklerinin yanında bazı özel isteklerinin de bulunduğunu ifade etmiştir. Bu özel istekler; 1- Birinci Ordu Komutanı ve Meclis Başkanlarının görevlerinden uzaklaştırılması, 2- Harbiye ve Bahriye Nazırlarının görevlerinden alınması, 3- Tanin başyazarının İstanbul'dan uzaklaştırılması, 4- Selanik Mebusları Cavid ve Rahmi Beylerin İstanbul'dan sürülmesi, 5- İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin İstanbul dışına gönderilmesi, 6- İsmail Kemal Bey'in Meclis Başkanlığı'na Zöhrap Efendi'ninde ikinci başkanlığa getirilmesidir. Knight, **Türkiye Bir Millet'in Uyanışı**, s. 290

¹⁸⁶ Bayar, **Ben de Yazdım**, C.1, s.114.

¹⁸⁷ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 22.03. 1931, Tefrika 70, s. 4.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 31 Mart Olayında aleyhine gelişen olaylardan dolayı zor duruma düşmüştü. İttihat ve Terakki Cemiyeti muhaliflerinin hadiselerle nihayet verdirmek üzere ciddi bir gayret göstermesi üzerine kendi mensuplarından Rahmi Bey'i diğer cemiyet ve Basın ile görüşmek üzere görevlendirmişti. Rahmi Bey'in görevi muhaliflerle itilaf ve ittifak yollarını aramak idi. Rahmi Bey, görüşmelerde bulunduğu kimselere "Heyet-i Müttefika-i Osmaniye" adında bir teşekkülün vücuda getirilmesi teklifinde bulunmuştur. Mizancı Murad, Serbesti sahibi Mevlanzade Rifat, İkdam gazetesi namına Ali Kemal Beylerle Volkancı Vahdeti Efendi ve diğer Gazete ve fırka temsilcileriyle bazı kişiler Beyoğlu'nda bulunan Krikor Otelde toplanarak asilere karşı ortak bir hareket tarzı teşkil etmek suretiyle Meşrutiyet'in tehlikeye düşmemesini sağlamaya çalıştılar.¹⁸⁸

Krikor Otelde bir araya gelmeleri neticesinde bir heyet oluşturulmuştur.¹⁸⁹ Bu teşekkül vücuda geldikten sonra bir beyanname hazırlanarak neşr olunmuştu. Beyanname¹⁹⁰ de "*Memleketimizde mevcut bil cümle siyasi fırka, cemiyet ve heyetler hali tehlikede bulunan vatan ve Meşrutiyet'in temin-i selameti için kaffe-i ihtilafatı bertaraf ederek*" "Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'nin amacı açıklanmıştır. 4 Nisan 1325-17 Nisan 1909 tarihinde "Heyet-i Müttefika-i Osmaniye"¹⁹¹ adı altında bir araya gelen partiler ve heyetler aralarında bazı kararlar üzerinde anlaşmışlardır. Bu kararlar şunlardır:¹⁹² fırkalar arasında meydana gelen ayrılıkların unutulması Meşrutiyet idaresinin tesisine çalışılması, gazetelerin "Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'nin teşekkülüne uygun yayınlarda bulunması ve halkın meşruti rejim konusunda daha iyi bilgilendirilmesi, Meclis-i Mebusan, mebusları ve vükelalar her türlü saldırıdan korunması ve düşüncelerini serbestçe ifade etmeleri hususunda bir sınırlama getirilmemesi, beyan edilen bu ifadelerin yerine

¹⁸⁸ Kuran, **İnkılap Tarihi ve İttihat ve Terakki**, s.254.

¹⁸⁹ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve...**, s.517.

¹⁹⁰ **Osmanlı**, No:33, 5 Nisan 1325-17Nisan 1909, s.1. Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 06.04. 1931, Tefrika 85, s. 4. Kuran, **İnkılap Tarihi ve İttihat ve Terakki**, s.254-255.

¹⁹¹ "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti –Osmanlı Ahrar Fırkası -Ermeni Taşnaksütyan -Rum Cemiyeti Siyasiyesi -Fırka-i İbat (Demokrat Fırka)- Arnavud Başkım Merkez Kulübü – Girit Teavün Kulübü –Mülkiye Mezunin Kulübü -Cemiyeti Tıbbiye-i Osmaniye ve sair Heyetler ile vâziulimza ceraid-i Osmaniye" dir. Nadi, **İhtilal ve İnkılab-ı Osmani**, s.76.

¹⁹² Bayar, **Bende Yazdım**, C.1, s.126.

getirilmesi için Heyet-i Müttefika-i Osmaniye dahilinde bir encümen oluşturulması kararlaştırılmıştır.¹⁹³

Mahir Said Bey'e göre, Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'nin teşekkülünden ve yayınladığı beyannameden sonra hadiseler önemli miktarlarda azalmıştı. Ortaklık sükunete kalbolmuştu. Bu sırada meclis toplanmış ve normal görünecek şekilde müzakereler yapılmaya başlamıştı. Aynı zamanda Meclis-i Mebusan reisi seçimleri yapılmıştı. Bütçe görüşmeleri sırasında "Nisan" muvakkat bütçesi kabul edilmişti. Müzakerelerde 200 civarında mebus hazır bulunmuştu.¹⁹⁴ Mahir Said Bey, hareketin 8.9. ve 10. cu günlerinde hadiselerin yatıştığını ve 31 Mart'tan beri İstanbul'da hakim kuvvet olarak bulunan asi askerlerin tamamen sükunet içine girdiğini ve tekrar yemin ederek hareket ordusu emrine gireceklerinin anlaşıldığını iddia etmiştir.¹⁹⁵

31 Mart Olayının yaşandığı günlerde Meclis-i Mebusan içtima salonunda müzakereler yapılmaya devam etmiştir. Bu müzakerelerden birinde söz alan mebuslar "mevcut halin vehametinden" bahsetmişlerdi. Askerlerin ve kabinenin vaziyetleri ile ilgili durum değerlendirmesi yapmışlardı. İstanbul mebusu Hallaçyan Efendi bu toplantının "fası" olduğunu söylemiştir. Hallaçyan Efendi, "süngü altında müzakere olmaz ve hiçbir karar verilemez..." ifadelerini kullanmıştı.¹⁹⁶ Hallaçyan Efendi'nin yapmış olduğu bu çıkış askerler üzerinde çok büyük bir tesir meydana getirmiştir. Bu sırada Mebuslardan bir kişi Hallaçyan Efendinin yanına gelerek "*hepimizi parçalatmak mı istiyorsun diye söylendi. Deliliğin lüzumu yok, şimdi lazım olan ihtiyat ve temkindir. Bu sırada askerlerden biri İsmail Kemal Bey'e Beyefendi! Siz birbirinize söz anlatamıyorsunuz. Millet'in işini nasıl göreceksiniz? hitabında bulunmuştu.*"¹⁹⁷

11 Nisan gecesi Mahmut Şevket Paşa tarafından İstanbul üzerine hareket emri verildi.¹⁹⁸ Hareket Ordusunun iki taburunun Çatalca'ya geldikten kısa bir süre sonra Meclis-i Mebusan Ayastefanos'ta toplanmıştır. Bu müzakerelerde bazı kararlar

¹⁹³ Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Ahrar Fırkası, Ermeni Taşnaksütyan, Fırka-i İbat ve Rum Cemiyeti'nden ikişer aza "Matbuat-i Osmaniye"den dört aza ve diğer kulüplerden birer azanın temsiliyle bu encümen faaliyetlerini sürdürecektir. Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 06.04. 1931, Tefrika 85, s. 4. Bayar, **Bende Yazdım**, C.1, s.126. **Osmanlı**, No:33, 5 Nisan 1325-17 Nisan 1909, s.1

¹⁹⁴ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 07.04. 1931, Tefrika 86, s. 4.

¹⁹⁵ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 17.04. 1931, Tefrika 96, s. 4.

¹⁹⁶ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 11.03. 1931, Tefrika 60, s. 2.

¹⁹⁷ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 12.03. 1931, Tefrika 61, s. 2.

¹⁹⁸ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 14.05. 1931, Tefrika 120, s. 10.

alınmıştır. Bunlardan bazıları “Abdülhamid’in hal’i ve tedibi, idare-i örfiyenin (sıkıyönetim) ilan edilmesi, vakıya karışanların cezalandırılmasıdır.¹⁹⁹ Meclis-i Mebusan 31 Mart vakiasının 10. cu günü Ayastefanosta ictima etmiştir.”²⁰⁰

Meclis-i Mebusanın Ayastefanosta ictimalarına son veren kararı 12 Nisan 1325-25 Nisan 1909 günü alınmıştır. Artık Meclis-i Mebusan içtimaları tekrar Ayasofya’da yapılacaktır. Bu karardan sonra mebuslar kısa bir süre içinde İstanbul’a gelerek evlerine gitmişlerdir.²⁰¹

Mahir Said Bey’e göre, payitahtta isyancı askerler sükunet içinde bulunmalarına ve hadiseler tamamen bitmesine rağmen Talat Bey, arkadaşları ve hareket ordusu faaliyetlerine devam etmiştir.²⁰²

Hareket ordusu İstanbul’a girdikten sonra Harbiye Nezaretini işgal etmiştir. Bu işgaldan sonra 12 Nisan 1325 tarihinde Pazar günü irade-i seniye olmadan İstanbul da İdare-i Örfiye ilan edildi. Bu İdare-i Örfi ilanından sonra Divanı-ı Harb-i Örfi teşkil oldu. Mahir Said Bey, bu hadiseden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından ortalıkta emsali görülmemiş bir dehşet ve felaket sahnelerinin başladığını iddia etmektedir.²⁰³

Hareket Ordusu’nun İstanbul’a gelip kontrolü ele almasından sonra idare fiilen Hareket Ordusuna geçmişti. Hareket Ordusu tarafından çeşitli bildirimler yayınlanarak İstanbul’da sükunet sağlanmaya çalışılıyordu. Bu sırada sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Ayrıca yapılan bildirimlerde Hareket Ordusunun İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ilgisinin olmadığı açıklanıyordu.

C- 31 Mart Olayı ve Taraflarıyla İlgili İddialar

31 Mart Olayı’nın kimler tarafından tertip edildiği ile ilgili çok çeşitli iddialar mevcuttur. İddialardan ilki ayaklanmanın İrticai bir isyan hareketi olduğu ve tertipçilerinin Volkan gazetesi etrafında toplandığıdır. İkinci iddia, iktidarı ele geçirmek için yapılan bir hadise olduğu ve müretteplerinin başında Ahrar Fırkası olduğudur.

¹⁹⁹ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 19.04. 1931, Tefrika 98, s. 4.

²⁰⁰ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 18.04. 1931, Tefrika 97, s. 4.

²⁰¹ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 05.05. 1931, Tefrika 111, s. 4.

²⁰² Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 19.04. 1931, Tefrika 98, s. 4.

²⁰³ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 02.03. 1931, Tefrika 51, s. 2.

Üçüncü iddia, II. Abdülhamit tarafından çıkarıldığı iddiasıdır. Dördüncü iddia, dış güçler özellikle İngiltere ve Almanya üzerine yoğunlaşan bir tertip hadisesi olduğudur. Beşinci iddia, Siyonistler tarafından idare olunan bir hadise olduğudur. Son iddia da, İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından, muhalif kesimin gücünü kırmak ve iktidarını sağlamlaştırmak için yapıldığıdır.

İsmail Hami Danişmend, olayın zemininin oluşmasında en önemli payı, Volkan ve Mizan gazetelerinin kışkırtıcı rolünde bulur.²⁰⁴ Cevat Rifat Atilhan, 31 Mart Olayı'nın Yahudi Mason locaları tarafından kendilerine Filistin'de toprak vermeyen Abdülhamid'i tahttan indirmek için yapıldığını belirtmektedir.²⁰⁵ Mustafa Turan 31 Mart Olayını tertipleyenlerin "Siyonizm, ve şer vasıtası olan ittihatçı masonlar" olduğu kanaatindedir.²⁰⁶

Son dönemlerde 31 Mart ile ilgili tartışmalarda İttihatçıların işin içinde olduğu yönünde bir izlenim uyanmaktadır. Dönemi yaşayanlar özellikle İttihad ve Terakki Cemiyeti muhalifleri hatıralarında hadiselerin cemiyet tarafından çıkarıldığını nakletmektedirler.

1947 tarihinde Rıza Tevfik Bey'in bir manzumesine atfen açılan davada Rıza Tevfik Bey'in dinlenilmesi talebi gelmiştir. Bu talepten sonra Hakim'de Rıza Tevfik Beyle bir mülakat yapmıştır. Bu mülakatda 31 Martın bir irtica hareketi olup olmadığı kendisine sorulmuştu. Rıza Tevfik Bey bu soruya şu şekilde cevap vermiştir:

*"Hakim bey Hakim Bey 'biz günahkarız! günahkarız! Hangi irtica, hangi Sultan Hamid tertibi 31 Martı biz yaptık, biz! Allah bizi affetsin!' dedi.' Evet efendim biz yaptık! Sultan Hamid isteseydi, bizi derhal tenkil ederdi. Fakat yapmadı, merhameti mani oldu. Kan dökülmesini istemezdi ama biz döktük. O gün hareket başlamadan önce Talat'a 'bunu yapmayalım, kan dökülecek, Türk anaları ağlayacak'dedim. Bana sus, sesini kes! Bunu yapmaya mecburuz! Yapmazsak Fırka'nın ve hepimizin sonu geldi, demektir!' dedi ve yaptı!... isyanı biz tertib ettik ve tatbik ettik. Cinayetler işledik. O gün 31 Mart günü Selim Sırrı ile ben birer ata bindik ve hareketi idare ettik. Allah bizi affetsin. Evet biz yaptık sonra Sultan Hamid'i tahttan indirdik ve Yıldız'ın hazinesi soyuldu. Tepsi tepsi, sini sini pırlanta, elmas İttihat ve Terakki merkezine nakledildi."*²⁰⁷

Sultan Reşad, 31 Mart sonrası meydana gelen hal olayından 15 gün önce Prens Sabahattin Bey'in kendisini ziyaret ettiğini ifade eder. Bu ziyaret esnasında Prens

²⁰⁴ Danişmendi, **31 Mart Vakası**, İstanbul, 1986.

²⁰⁵ Cevat Rifat Atilhan, **31 Mart Faciası**, 6. Baskı, İstanbul, Sinan Yay., 2000, s. 120.

²⁰⁶ Mustafa Turan, **Taşkılla'da 31 Mart Faciası**, Aykurt Neşriyat, İstanbul, 1964, s. 57.

²⁰⁷ Turan, **Taş Kışlada 31 Mart**, s.55. 1949 senesinde Selim Sırrı Bey ile yapılan bir konuşmada Rıza Tevfik Bey'in sözleri nakledildikten sonra kendisine de bu sözlerin mahiyeti soruldu. Selim Sırrı Bey bu sözleri ne onayladı ne de reddetti. Sadece olabilir! olabilir dedi. Abdurrahman Şeref Laç, "Şu 31 Mart Dedikleri Rezalet", **Sebil**, 9Nisan 1976, C. 1-1, S.15, s.2

Sabahattin Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı oyunlar ve entrikalar içinde olduğundan bahseder. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hedefi bir ihtilal çıkarmak ve onun neticesinde Abdülhamit'i tahttan indirmektir.²⁰⁸ Prens Sabahattin Bey, bu hareketin önlenmesine çalışılması gereğine vurgu yaptıktan sonra vakit çok kısa olduğu için önlenemeyeceğinden bahseder.²⁰⁹

31 Mart olayından yaklaşık iki ay önce 6 Şubat 1325 tarihli İkdam Gazetesi, Viyana'da yayın yapan ve Mason taraftarlığı ile bilinen bir gazeteye atfen "Selanik Fırkası'nın –tümen- meşrutiyeti muhafaza etmek üzere İstanbul'a mütevecihan hazırlandığı" şeklinde bir haberi sütunlarında neşretmiştir.²¹⁰

Mustafa Turan²¹¹ 31 Mart Olayı'nın anlaşılmasının zorluğundan bahseder. Çünkü ona göre 31 Mart'a katılanlar kasten öldürülmüşlerdir. 31 Mart Olayı günü Taşkışla'da bulunan askeri birliklerin içine hocalar gelmişlerdir. Bu hocalar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ajanlarıdır. Hocalar isyan hareketini başlatmak için sahte bir ferman okumuşlardır. Bu fermanla o günün meselelerinden olan şapka, namaz gibi olaylarda erlerin memnuniyetsizliklerinden faydalanmak maksadıyla kullanılan ifadeler bulunmaktadır. Bu sahte hocalar, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden Bahaattin Şakir, Mithat Şükrü ve Ömer Naci Bey'lerdir.²¹²

Mizancı Murad Bey'in "Tatlı Emeller Acı Hakikatler" isimli eserinde 31 Mart'ı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tertib ettiği iddiası vardır. Bu iddia için de çeşitli deliller ortaya koymuştur. Mahir Said Bey, bu delillerden iki tanesinin çok önemli olduğunu ifade eder. Bunlardan birinin 31 Mart vakasından evvel avcı taburlarının bir çok zâbitanın izinli olduğunu ifade eder. Diğer bir delil de tevkif altına alınan diğer zabıtların asi asker tarafından hiçbir şiddete maruz bırakılmamasıydı. Mahir Said Bey, bunlar o ikinci delilin doğru olduğunu söyler.²¹³

31 Mart Olayına İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sebep olduğunu iddia edenlerin dayandığı sebeplerden biri de şudur. 31 Mart öncesinde namaz kılmak isteyen erlere

²⁰⁸ Ecvet Güresin, **31 Mart İsyani**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1998, s.97.

²⁰⁹ Güresin, **31 Mart İsyani**, s.97.

²¹⁰ Nevzat Köseoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1990, s.622.

²¹¹ 31 Mart dönemlerinde Osmanlı ordusunda subay

²¹² Turan, **Taş Kışlada 31 Mart**, s.62-63. Güresin, **31 Mart İsyani**, s.28-29.

²¹³ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 13 Kanuni sani 1931, Tefrika 12, s. 2.

“talimleriniz namaz, ibadet yerine geçer” diyen subaylar vardır. Erler bundan rahatsızdır. Bu durumdan istifade etmek isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti bazı sahte hocaları erlerin içine sokarak onları kışkırtmak istemişler ve böylece bir ayaklanma çıkarmayı ummuşlardır. Bu ayaklanmanın da temel hedefi Abdülhamit’i tahttan indirmektir.²¹⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin “diktatörlük kurma amacıyla” planlamış olduğu bir hareket olduğu iddiası vardır. Ancak planlanan bu hareket bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kontrolünden çıkmıştır. Sabri Bey, İttihatçıdır. Ancak Talat Bey ve arkadaşlarına karşı muhalif konumdadır. Sabri Bey, 31 Mart’ı, Enver Bey’in cemiyet içindeki ve cemiyet dışındaki muhalefeti etkisiz hale getirmek ve yok etmek maksadı ile gerçekleştirdiğini iddia eder. Sabri Bey, Talat Bey’in Avcı Taburları ile bir komplo hazırlamış olduğunu ancak hareketin planlandığı şekilde gitmediğini hadisenin İslamcı bir hüviyete bürünerek Meşrutiyete karşı bir yön kazandığını iddia etmiştir.²¹⁵

Abdülhamit, “Üç haftadan evvel yapılması mümkün olmayan bu hareket altı günde ikmal edildi.”²¹⁶ diyerek hareketin ittihatçılar tarafından tertiplendiğini belirtir.

Mehmed Selahaddin Bey, hareketin kim tarafından gerçekleştirildiğini şu ifadelerle anlatmak istemiştir:

“Bu feci vakayı hazırlayan Avcı Taburları’nın subayları hadise günü er elbisesiyle sokakları dolaşarak, isyan edip ayaklanan askerler ile halkı tahrik ederek, olayın genişlemesi için büyük rol oynadıktan sonra, zaten önceden tertiplendiği gibi Selanik’ten hareket eden orduya katılmak üzere Çatalca ve Hadımköy taraflarına kaçmışlardır.”²¹⁷

²¹⁴ Güresin, **31 Mart İsyanı**, s.27-28.

²¹⁵ Dukakinzade Basri Bey, Lemond Oriental Paris, 1920 s. 32. Aktaran Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.IV, Ankara,Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.115. Ahmet Rasim: “... Ben 31 Mart Vak’asında olay yerini görmek için gittiğim zaman isyanın sebebini anlamak için Avcı Taburlarına mensup askerlerden sorduğum vakit demişlerdi ki: “Hoca Efendi’..... Bizi Selanik’ten getirirlerken, Meşrutiyet, Şeriat, Kanun-i Esasi, Kur’an demektir. Sultan Hamid’in vekilleri mürted (dinden çıkmış) olmuşlar da şeriatı icra etmiyorlardı. Onları onun için düşürdük. Şimdi sizi İstanbul’a şeriatı koruma ve mürtedleri başkaldırırlarsa tepelemek için götürüyoruz, demişlerdi. Şimdi bizi buraya getirdiler. Askerin namazı talimdir! diyerek bizi namazdan, hatta pislik her yerinizden çıkmadı ya!..... diyerek gusülden men ediyorlar. Meğer mürted bunlar imişler. Bizi mürted yapmaya çalışıyorlar” Sadık Albayrak, **31 Mart Vak’ası Gerici Bir Hareket mi?**, İstanbul, Bilim Araştırma Yayınları, 1987, s.18-19.

²¹⁶ Joan Haslip, **Bilinmeyen Tarafları ile Abdülhamit**, Ter.Nusret Kuruoğlu, İstanbul, Toker Matbaası, 1964, s.291.

²¹⁷ Mehmed Selahaddin Bey, **İttihat ve Terakki’nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti’nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, Sadeleştiren Ahmed Varol, İkinci Baskı, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1990, s.30. Hasan Amca’ya göre “Bu hadiselerin faileri arasında İttihat ve Terakki’yi saymaya imkan olduğu görülüyor. Selanikten getirilen hürriyet gözcüleridir ki, 31 Mart Olayını tertip ve teşvik”etmişlerdir. Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet Bir Devrin İcyüzü 1908-1918**, İkinci Baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1989, s.85.

İttihatçılar yeni kargaşalıkların çıkmasının Padişah'ın hal'i için çok mükemmel bir bahane teşkil edeceğini ümit ediyorlardı.²¹⁸

Şeyhülislam Cemalettin Efendi 31 Mart Olayına ön ayak olan Avcı Taburlarının Selanik'ten getirildiğini ifade etmiştir. Cemalettin Efendiye göre, Meşrutiyeti korumak maksadı ile İstanbul'a getirilen bu Avcı Taburlarının 31 Mart Olayı'nı meydana getirme cesareti göstermesi ve bu olayların neticesinde Cemiyet'in nüfuzunun artmasının dikkat çekici bir durum olduğunu belirtmektedir.²¹⁹

Tunaya, İttihat ve Terakki'nin 31 Mart Olayında parmağının olduğunu, en azından bu hareketi bildiği halde önlemediği iddiasının yükselmekte olduğunu ifade etmektedir. Çünkü İttihat ve Terakki böyle bir hareketin varlığından faydalanmak istemiştir. Tunaya, bir anısını naklederken şöyle diyor:

“Meşrutiyet'in ilk partilerinden olan Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kurucularından birisi olan Fuat Şükrü (Dibilen) bir konuşmamızda, böyle bir olayın çıkabileceğini, Babiâli'ye giderek, İttihat ve Terakki erkanına ihtar ettiğini söylemişti. Kendisine cevap veren Dr. Nazım Bey'in “Biz onlardan korkmayız ve de sabre devam ederiz (silahlarını ellerinden alırsanız anlamında)”

dediğini ifade etmişti. Gerçekten de İttihat ve Terakki bu olay sonrasında büyük faydalar elde etmiştir. İlk olarak divan-ı harbler ve örfi idareler vasıtasıyla muhalefetin hareket alanı daraltılmış ve Abdülhamit tahttan indirilmiştir.²²⁰

31 Mart'ı tertipleyenlerin kimler olduğuna dair bir iddia da iktidar mücadelesinde olan cemiyet muhaliflerinin yaptığıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu hadisenin muhalifleri tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmektedir.²²¹

İttihatçı Mehmet Şeref, “Cemiyet ve Muhalifleri” isimli eserinde 31 Mart hareketini meydana getirenlerin Abdülhamit'i tahtan indirmek için böyle bir hadiseye tevessül ettiklerini iddia etmiştir.²²² Ancak bu hadise gerçekte bir hükümet darbesidir.²²³

²¹⁸ Haslip, **Bilinmeyen Tarafları ile Abdülhamit**, s.289. Murat Çulcu'nun ifade ettiği iddia “İttihatçı ve Ulema olduğunu öne süren bazı gruplar askerinin arasına girerek kışkırtmaya başlıyorlardı...” Alpay Kabacalı, **Tanzimattan II. Meşrutiyete İmparatorluk ve Nesnel Tarih Prizmasından Abdülhamid**, İstanbul, Denizbank Kültür Yayınları, 2005, s.211.

²¹⁹ Cemalettin Efendi, **Şeyhülislam Cemalettin Efendi Hazretlerinin Hatırat-ı Siyasiyesi**, Dersaadet, 1336,s.16. Cemalettin Efendi, **Siyasi Hatıralarım**, Haz. Selim Kutsan, İkinci baskı, İstanbul, Nehir Yayınları, s.23.

²²⁰ Tarık Zafer Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, 2. Baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1988, s.154.

²²¹ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 11.05. 1931, Tefrika 117, s. 10.

Mevlânzade Rıfat Bey, 31 Mart'ın Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası tarafından tertip edildiğine dair en büyük iddiayı dile getiren kişidir. Mevlânzade Rıfat Bey, Serbesti gazetesi müdürüdür. Rıfat Bey, 31 Mart Olayı ile ilgili hatıralarını anlatmış olduğu kitabında olayların nasıl geliştiğine dair önemli iddialar ortaya atmıştır. Rıfat Bey, 31 Mart Olayı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Ahrar Fırkası merkezine davet edildiğini söylemektedir. Rıfat Bey, Ahrar Fırkası merkezine gelmesinden sonra burada bir takım izlenimlerde bulunduğunu ve fırka idarecileri ile yapmış olduğu tetkikten sonra olayların bu merkez tarafından başlatıldığını ifade etmiştir. Fırka merkezinden almış olduğu bilgiler neticesinde hadisenin fırka tarafından tertip edildiğini ve buradan idare edilmeye devam ettiğini ifade etmektedir.²²⁴ Mevlânzade Rıfat Bey, Prens Sabahattin Bey'in daveti üzerine Prens'in ikametgahına gittiğini söylemektedir. Burada yapılan konuşmada Mevlânzade Rıfat Bey, Prens Sabahattin Bey'in "İşte biz durur durur da siyaset meydanına böyle atılırız!" şeklinde bir beyanının olduğunu iddia etmektedir. Mevlânzade Rıfat Bey, Prens Sabahattin Bey'in bu ifadesinden sonra 31 Mart'ın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası tarafından çıkarıldığına tam olarak emin olduğunu ifade etmiştir.²²⁵

31 Mart Olayı'ndan fayda umarak olaya karışma ihtimali olan çok çeşitli parmaklar arasında özellikle yabancı parmaklarının varlığı araştırmaya değer bir konum arz etmektedir.²²⁶ 31 Mart Olayı'nın müsebbipleri ile ilgili bir iddia da İngiltere ve Rusya ile ilgilidir. Bu devletlerin Osmanlı Devleti toprakları üzerinde emperyalist duygular beslemeleri buna karşın Abdülhamit'in denge politikası ile bu güçlere geçit vermemesidir. İngiltere ve Rusya karşılıklı yardımlaşma prensibi çerçevesinde Padişah'ın tahttan uzaklaştırılması ve Hilafet'in ortadan kaldırılması maksadıyla hareketi tertip ettikleri ifade edilir.²²⁷

²²² Mehmet Şeref, **Cemiyet ve Muhalifleri**, s.9. Osman Nuri Lermioğlu, **Halkın İstemediği Meşrutiyet**, İstanbul, Sabah Kültür Yayınları, 1976, s.41. Enver Behnan Şapolyo, **Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevi, 1974, s.126.

²²³ Mehmet Şeref, **Cemiyet ve Muhalifleri**, s.9.

²²⁴ Mevlânzade Rıfat, **31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi**, Sadeleştiren Berire Ülgenci, İstanbul, Pınar Yayınları, 1996, s.123-128.

²²⁵ Mevlânzade Rıfat, **31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi**, s.142.

²²⁶ Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, s.154.

²²⁷ Cemal Kutay, **31 Martın 90.cı Yılında Laik Cumhuriyet Karşısında Derviş Vahdetiler Cephesi**, 2.ci Baskı, İstanbul, Aksoy Yayıncılık, 1999, s.40.

31 Mart'ın tertipçilerinin kimler olduğunda dair bugüne kadar dile getirilen en büyük iddialardan bir tanesi de Derviş Vahdeti ve Volkan gazetesi etrafında yoğunlaşmıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti politikalarından duyulan rahatsızlıkların dile getirildiği en önemli yerler gazetelerdir. Bunlardan Volkan, en şiddetli tartışmaların yaşandığı gazetelerden biriydi. Bu gazete de İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne siyasi muhalefet yapılmakla beraber, Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet yanlısı yayın yapmaktadır. Akşin, Volkan gazetesinin yayın politikasının Meşrutiyetçi, İslami değerlere önem veren, Kanun-i Esasi düzenini isteyen bir düşünce yapısına sahip olduğunu belirtmektedir.²²⁸

Basındaki tartışmalar o kadar ileri gitmişti ki özellikle de Volkan gazetesindeki bazı yazarlar isyan hareketini onaylar yazılar yazmış ve muhaliflerine şiddetli ithamlarda bulunmuşlardı. Bu sırada Volkan gazetesinde zaman zaman yazılar yazan Bediuzzaman Said-i Kürd-i, Volkan gazetesinde “Biraderim Derviş Vahdeti Bey'e” başlıklı bir yazı neşrediyordu. Bu yazı da “Edipler edepli olmalıdırlar. Hem de edeb-i İslâmiye ile müteeddip olmalıdırlar.” cümleleri ile Derviş Vahdeti'nin şahsında tüm yazarların yazılarını yazarken edepli ve ölçülü davranmaları gereğini belirtmiştir.²²⁹ Aynı zat “Kahraman Askerlerimize” başlıklı yazısında “Sizin zabitleriniz müşfik pederlerinizdir. Kur'an, Hadis ve hikmet ve tecrübe ile sabittir ki, amire itaat farzdır.” sözleri ile isyana katılan askerlerin zabitlerinin emrine girerek tekrar kışlarına dönmelerini ve bu harekete nihayet vermelerini telkin etmektedir.²³⁰

31 Mart Olayı'nın Sultan Abdülhamit tarafından çıkarıldığı bir diğer iddiadır. Mahir Said Bey'e göre 31 Mart Olayı'nın mürettepleri arasında Abdülhamid yoktur. Ancak 31 Mart hareketi esnasında isyancı askerlere karşı göstermiş olduğu tavrı ve başka bazı hareketlerinden dolayı 31 Mart'ı kolaylaştıran sebepler arasında görüyoruz.²³¹

Abdurrahman Şeref Efendi, hadisenin olduğu günlerde isyancı askerlerin “Osmanlı ve İngiliz altınları bozdurarak faytonlarla gezmekte ve lokantalarda ve

²²⁸ Akşin, **Şariatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, s. 33, 34

²²⁹ Bediuzzaman Saîd- Kürdî, “Biraderim Derviş Vahdeti Bey'e”, **Volkan**, 2Nisan 1325-15 Nisan 1909, s.3.

²³⁰ Bediuzzaman Saîd- Kürdî, “Kahraman Askerlerimize”, **Volkan**, 4Nisan 1325-17 Nisan 1909, s.3-4.

²³¹ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 15.02. 1931, Tefrika 40, s. 2.31

birahanelerde alabildiğine masraf etmekte” olduklarını ifade etmiş ve bu nedenlerden dolayı isyanın Abdülhamit tarafından tertip edildiğine inandığını belirtmiştir.²³²

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesinden sonra yakalanan asi askerlerin üzerinde önemli miktarlarda para çıkmış şayiaları yapılmıştı. Bu paraların Abdülhamit tarafından verildiği iddiaları vardı. Divan-ı Harbler ise hazırlamış oldukları raporlarında bu iddialar hakkında hiçbir malumatda bulunmamışlardır. Mahir Said Bey'e göre bu iddiaların dile getirilmemesinin nedeni asiler ile Abdülhamit arasında bir irtibat kurdurularak Abdülhamit'in halk nezdinde var olan itibarının yok edilmesini sağlamaktır. Yani bu iddiaların İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kasten çıkarılmış olabileceğini Divan-ı Harblerin bu konu üzerine gitmemesinde bulabiliriz.²³³

Hüseyin Cahit Bey, Mayıs 1325 tarihinde Abdülhamit'i olayın faili olarak görürken daha sonra yapmış olduğu değerlendirmelerde bu düşüncesini değiştirmiştir. Hüseyin Cahid, “Meşrutiyet'in Düşmanı”²³⁴ başlıklı makalesinde hareketin faili olarak Abdülhamit'i gösterir. Aynı kişi ilerleyen yıllarda bu düşüncesinin yanlış olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

*“Zihin bir yandan bu işin uzun bir hazırlık ve düzen içinde olduğuna karar verirken; bir yandan da böyle düzenli bir plan ve hazırlıkla uyuşmayan eksiklikler buluyor. Kısaca bu olayın iç yüzü, sırları bugünde bilinir şeyler değildir. Kesin bir yargı ve kanun yoktur.”*²³⁵

Abdülhamid 31 Mart sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları tarafından suçlanınca şu sözleri söylemişti: “Ahmet Rıza Bey, beni 31 Mart vakasının ve istifasının müsebbibliği ile bigayri hakkın ittiham ediyor; eğer kanaati o merkezde ise aleyhimde bulunmadan evvel Avrupa'dan gelince sarayda kendisine verdiğim on iki bin lirayı iade etmesi icap ederdi...”²³⁶

Abdülhamit bir başka ifadesinde: “Madem ki beni istemiyorlar, saltanatı biraderime ferağ ederim. Devleti o idare etsin, fakat bir komisyon mu, meclis mi, ne dersiniz

²³² Abdurrahman Şeref Efendi, **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendinin**, s.209-255

²³³ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 27.02. 1931, Tefrika 48, s. 2.

²³⁴ “Hürriyet ve Meşrutiyet düşmanı denilince memlekette en evvel akla gelecek Abdülhamiddir. Fakat düşünmeli ki Abdülhamid kendi başına bir şey yapamaz. 31 Mart hadisesinde Abdülhamid'e bütün İstanbul efradı askeriyesi zahir oldu. İstanbulda ahaliden bir çok kişi bu hareketi alkışladı. Yağmakarların çoğu efrad-ı ahaliden terkibi diyordu. Hele düçar tağriz olan ma'sumiyenin akıbet-i matemengizlerine karşı izhar-ı surur ve şadımanı idenler arasında oldukça yüksek tabakadan ademlerde vardı. Bütün bu muhtelif halk şu hareket-i irticaiyeyi alkışlayabilmek için muhtelif suretlerle ifsad idilmek icap iderdi.” Hüseyin Cahid, “Meşrutiyetin Düşmanı”, **Tanin**, 7 Mayıs 1325, No:256, s.1.

²³⁵ Hüseyin Cahid Yalçın, **Siyasal Anılar**, Haz.Rauf Mutluay, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, s.120.

²³⁶ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 27.02. 1931, Tefrika 48, s. 2.

deyiniz teşkil olunup benim bu vak’ada dahlim olup olmadığı meydana çıkmalıdır” demiştir.²³⁷

31 Mart Olayı çok bilinmeyenli bir denklem gibi durmaktadır. Olaylarla ilgisi olduğu iddia edilen çok çeşitli çevrelerden zatların olması olayların tertipçilerinin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Olayların içinde bozuk Türkçeli insanların askerlerin isyan etmesinde kışkırtıcı rol oynadıkları iddiası hakkında tam ve sağlıklı bilgilerin bulunmaması bu olayları yorumlamada görülen zorluklardan bazılarıdır.²³⁸

31 Mart Olayı’nın sona erdirilmesi hakkında ortaya atılan iddialardan biri bu isyanın Hareket Ordusu İstanbul’a geldiğinde zaten isyancıların yatıştığıydı. Hareket Ordusu İstanbul’a hareket ettiği zaman isyancı askerlerin kışlarına döndüğü ve Meclis-i Mebusan’ın tekrar normal faaliyetlerine başladığı ileri sürülmektedir. İttihad ve Terakki Cemiyeti, olayların yatışmasına rağmen Hareket Ordusunun İstanbul’a girmesini sağlamıştır. Cemiyet’in amacı, muhaliflerinden kurtulmak ve rakipsiz kalmaktır.²³⁹

31 Mart yakın tarihimizde irtica iddiaları niteliğiyle günümüze kadar gelmiş bir olaydır. Bugün dahi bu olayın sağlıklı bir değerlendirilmesi yapılamamaktadır. Çünkü, sağlıklı bir değerlendirmenin yapılabilmesi için herşeyden önce objektif veriler ışığı altında bilgi akışının sağlanmış olması gereklidir. Bu olayın gerek tertipçilerini gerekse nedenlerini araştırırken taraflı yazıların varlığı bu bilgilerin doğru bir değerlendirme ihtimalini engellemektedir. Yani Tunaya’nın ifadesiyle “Taraflı yazılar bize bu bilgileri doğru olarak vermektan uzaktırlar.”²⁴⁰ Resmi belgelerin, hatıraların divan-ı harblerin ve yapılan araştırmaların birbiri içindeki tutarsızlığı 31 Mart Olayı’nın tam olarak aydınlanmasını ve birbiri ile çelişkili iddiaların ortaya çıkmasını netice vermiştir.²⁴¹

31 Mart’ın tarafları ile ilgili ortaya atılan iddialardan hangisini ele alırsak alalım kabul ettiğimiz iddialar hakkında önemli deliller bulabiliriz. Aynı zamanda her iddianın sakatlığına dair delillerde ortaya koyabiliriz. Çünkü Tunaya’nın ifade ettiği gibi olayları yaşayanlar ve olayları yorumlayanlar taraflı davranmışlar ve bunun neticesinde de

²³⁷ A. Ragıp Akyavaş, **Tarih Meşheri I**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s.332.

²³⁸ Ali Birinci, “31 Mart Vak’asının Bir Yorumu”, **Türkler**, C.13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.207. (s.193-211).

²³⁹ Birinci, “31 Mart Vak’asının Bir Yorumu”, s.207-208.

²⁴⁰ Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, s.153.

²⁴¹ Kutay, **31 Martın 90.cı Yılında...**, s.40.

sağlıklı değerlendirmelerin yapılması güçleşmiştir. Bunun en çarpıcı örnekleri ittihatçıların muhaliflerini, cemiyet muhaliflerinin de ittihatçıları suçlayıcı nitelikte olayları nakletmeleridir. Ancak bugün gelinen noktada olayların çıkması ve bitmesinde mevcut olan sebep sonuç ilişkisine bakıldığında bazı iddialar daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Özellikle 31 Mart'ın tertip edilmesinde yabancı parmağının varlığı önemli şekilde ifade edilmeye başlamıştır. Dönemi yaşayanlardan özellikle İttihad ve Terakki Cemiyeti muhalifi konumunda bulunanlar, Mizancı Murat, Abdülhamit, Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Mustafa Turan gibi zatlar olayların cemiyet tarafından iktidarını kuvvetlendirmek ve muhaliflerinden kurtulmak için yapıldığını söylemektedirler. Olayların çıkmasında İttihad ve Terakki'nin olduğu iddiası özellikle sebep sonuç ilişkisi açısından incelendiğinde ön plana çıkan bir iddia olarak durmaktadır. Olayları başlatan avcı taburlarının Selanikten İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından getirilmesi, bazı cemiyet üyelerinin er kılığında olayların içinde kışkırtıcı rol oynadıkları iddiaları sebep açısından önemli iddialardır. Aynı şekilde sonuç açısından incelendiğinde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin mutlak ve sınırsız bir iktidar dönemini yaşamaya başladığı yani muhalefetin etkisiz hale getirilerek Cemiyet'in tüm gücü eline aldığı bir dönemin başladığı bir olaylar silsilesidir. Bir diğer iddianın sebep sonuç ilişkisi incelendiğinde yabancı parmağının varlığı önem arz ediyor. Çünkü uzun yıllar özellikle Hilafet makamının sahibi Abdülhamit siyaseti yüzünden Osmanlı'ya tam olarak nüfuz edemeyen devletlerin Sultan'ı makamından indirerek böyle bir hadiseyi gerçekleştirecekleri yolunda ortaya atılan iddiadır. Halife Abdülhamit'in Müslümanlar üzerinde yoğun nüfuzu yüzünden bu yerlere kendi emellerini götüremiyorlardı. Bu da bu gibi devletlerin benimsemiş olduğu siyasete aykırılık arz etmekteydi. Olayların içinde bozuk Türkçeli insanların varlığı iddia edilmektedir. Bu kişilerin askerlerin isyan etmesinde kışkırtıcı rol oynadıkları ve olayların gelişimi üzerinde aktif rol aldıkları iddiası sebepler yönünden yabancı parmağı iddiasını çok kuvvetlendirmektedir. Sebep sonuç ilişkisinde sonuç bakımından isteklerine ulaştığı yönündeki iddia ve Osmanlı'nın on sene gibi kısa bir süre sonra yok olması bu yöndeki iddialara önem atfediyor. Özetle söylemek gerekirse bugün gelinen noktada 31 Mart Olayı'nın bir iktidar kavgası olduğu söylenebilir. Cemiyet'in iktidarını kuvvetlendirmek maksadı ile böyle bir hadiseyi tertip edebileceği ve onun karşısında muhalefetin iktidara gelebilmek için böyle bir hadiseyi başlattığı ileri sürülebilir.

D- 31 Mart Olayının Sonuçları

Rumi takvime göre 31 Mart 1325 tarihinde meydana gelen bu hadise 31 Mart hareketi olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Olaylar, 12 Nisan 1325-25 Nisan 1909 tarihinde Hareket Ordusunun İstanbul'a hakim olmasıyla son bulmuştur. Yani 31 Mart Olayı 13 gün sürmüştür.

Celal Bayar, 31 Mart Faciasını Yeniçeri isyanlarına benzetmiştir. Bayar'a göre Yeniçeri isyanları silah gücü ile ortaya çıkarlar ve ayaklanma geleneklerine göre "kazan kaldırırlar"dı. İşlerine gelmeyen, beğenmedikleri devlet adamlarının ya başlarını, yada görevlerinden alınmalarını isterlerdi. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin son döneminde meydana gelen 31 Mart Olayı ile benzerlikleri vardır.²⁴² Yeniçeri ayaklanmaları da 31 Mart Olayı gibi bazen şeriat isteriz diyerek ortaya çıkmıştı. Ancak bu şeriat manası Osmanlı Devleti'nde sık sık "adalet" maksadı ile de kullanılmaktadır.

31 Mart Olayı meşru yönetime karşı girişilen iki ayaklı bir isyan hareketidir. Bu iki ayaktan ilkinde, düşük rütbeli askerler üstlerine itaat etmeyerek bazı vükelaları (bakanları) değiştirmeyi hedeflemişlerdir. İkinci süreç de üst düzey askerler ve İttihad ve Terakki Cemiyeti yanlılarının toplanarak meşru yönetime karşı çıkmalarıdır. Bu süreç içerisinde belirleyici konumda olan Hareket Ordusu meşru yönetimi tanımayarak, bu yönetimi sükut ettirmiştir.²⁴³

31 Mart'ın umumi sonuçları Ali Birinci tarafından tasnif edilmiştir. Birinci'ye göre hadisenin umumi sonuçları; Örfi idarenin (Sıkıyönetim) yerleşmesi, Divan-ı Harbi Örfi'nin kurulması, siyasi hayat İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin hakimiyetine geçerek siyasi partilerin kısa süreler içinde etkili olamadığı bir muhalefetsiz fırkalı dönem başlaması, "İrtica" kavramının siyasi literatürümüzde sıklıkla yer almaya başlaması, Yıldız'ın yağmalanması, Sultan Abdülhamit'in Hal'i, Cemiyete muhalif görünenlerin siyaset yapmaları engellenerek dağılmalarının sağlanması, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin doğrudan ve sınırsız iktidarı, Devlet Teşkilatında yapılan yenilik hareketleri olarak sayılabilir.²⁴⁴

²⁴² Bayar, **Bende Yazdım**, C.1, s.113.

²⁴³ Selim Sönmez, "Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı", **Köprü**, Bahar 2002, S.78.

²⁴⁴ Birinci, "31 Mart Vak'asının Bir Yorumu", s.205-207.

31 Mart'tan sonra kurulan Divan-ı Harb-i Örfi (Sıkıyönetim Mahkemeleri) hadiseler ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. 31 Mart Hareketi hakkında Sıkıyönetim Mahkemesinin Raporu'nda şu ifadeler yer almıştır: “ihtilali tertip eden ve yapanların muhakeme edilmeleri ve cezalandırılmaları hakkında İstanbul civarında Örfi İdare ilan olunarak üç Divan-ı Harb-i Örfi ve beş Tahkik Heyeti kurulduğu ...”²⁴⁵ ve rapora göre hareketin Askeri bakımdan sebepleri arasında şu ifadeler vardır:²⁴⁶

“3. Ordu'dan getirilen Avcı Taburları'nın Hükümet merkezinin güvenliğine ait mükî ve askerî icraatta mecburi olarak bilhassa kullanılmasının diğer askeri kuralara karşı bahşettiği üstünlüğün öteki birliklerin ihtilale iltihak ve iştirak etmeleri hususunda ayrıca bir tesiri olması..., İstanbul'da kumandayı üzerine almış olan subaylar tarafından eratin maddi terbiyeleri ve talimleriyle iktifa edilerek manevi terbiyelerine lüzumu derecesinde ehemmiyet verilmemesi....., Erat ile talim zamanlarının dışında temasa kıymet verilmeyerek hal ve hareketlerinin teftiş edilmemesiaskeri kular arasında ve kışlalara asker olmayan kimselerle bir takım sarıklıların girmeleri ve telkinde bulunmaları..., Hassa Ordusu'ndan ve muhtelif ordulardan tensikat icabı olarak açığa çıkarılan bir çok erkan, umera ve subayların İstanbul'da işsiz bir halde toplu bulunması....., Sürgünden gelenlere ve istibdattan zarar görenlere gereken yardımın yapılmaması....., Hasılı, subayların, içlerinde büyük rütbelilerden teğmenlere varıncaya kadar kıraathanelerde ve bilhassa Harbiye Nezareti'ndeki kıraathanede bir çoğunun kanuna aykırı olarak mitingler yapmaları...”

31 Mart'ın bir irtica olayı olduğu hadisesi Tanin ve Rumeli gazetelerinin yaydığı ve kabul ettirdiği, hatta resmileştirdiği bir görüş olarak adeta "kaziye-i muhkeme" hükmüne geçmiştir. Halbuki irtica tabiri o dönem için mutlakiyet yönetimini geri getirmek isteyenler için kullanılmaktaydı.²⁴⁷ Ancak isyanı çıkaran askerlerin ne Meşrutiyet'in ilgası, ne Kanun-i Esasi'nin tatil edilmesi ne de Meclis-i Mebusan çatısı altındaki mebuslara karşı idi. İsyanı çıkaran askerlerin sadece dört beş mebus hakkındaki olumsuz düşüncelerini dile getirmeleri dikkate değer bir durumdur. Aynı zamanda Meşrutiyete karşı gelişen bir hareket olsa idi isyancıların taleplerini Meclis-i Mebusandan değil Padişah'tan istemeleri gerekirdi. Ayaklanan askerlerin talepleri kabinenin düşmesi, bazı şahısların mebusluktan istifa etmeleri ve yapmış oldukları isyan hareketinden dolayı affedilmeleri idi. Şerif Paşa, ayaklanmayı çıkaranların kültürel seviyesi ve durumları nazarı itibara alındığında isyancı askerlerin "gözünde adalet, hürriyet, meşrutiyet, kısaca her hürriyetçi amaç şeriatı toplanmaktadır."²⁴⁸

31 Mart Olayından sonra “meclisde yalnız bir fırka yani İttihat ve Terakki Fırkası kalmıştı. Ahrar Fırkası fesh olunmamış olsa bile siyasi hayatta aktif rol alamıyordu.

²⁴⁵ Bayar, **Bende Yazdım**, s.48.

²⁴⁶ Bayar, **Bende Yazdım**, s.49.

²⁴⁷ Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Hatıraları İttihat ve Terakki'ye Muhalefet**, İstanbul: Nehir Yayınları, 1990, s.48-49.

²⁴⁸ Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Hatıraları İttihat ve Terakki'ye Muhalefet**, s.48-49.

Bunun neticesi olarak fırka-i müzahere de dağılmıştı. Fakat önemli bir husus olarak Meşrutî sistemlerde fırkaların faydası ve siyasi partilerin olması gereği kamuoyunda hakim görüş olmuştu. Bu durum aslında İttihat ve Terakki Fırkası mensupları tarafından bile kabul edilmiştir.²⁴⁹

Hareket Ordusu ve Mahmut Şevket Paşa'nın Rumeli'den ayaklanmayı sükut ettirmek için gelmelerindeki yegane amaç Meşrutîyet'in korunmasıdır. Onun haricinde bir hedef yoktur. Abdülhamidin hal meselesi gibi bir amaçları da yoktu. Mahir Said Bey'e göre Talat Bey ve rüfeka İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli hedefleri konumundaki Abdülhamid'in hal'i Hareket Ordusuna nüfuz etmiştir.²⁵⁰ Mahmut Şevket Paşa'nın beyannameinde 31 Mart Olayının askerî isyan niteliğinde olduğu zikr edilmiştir.²⁵¹

31 Mart sonrası İttihat ve Terakki-iktidar ilişkisi önemli bir boyut kazanmıştır. Cemiyet - 31 Mart ilişkisinde cemiyet sorumluluğu aleyhine bazı gelişmeler meydana gelmiştir. 31 Mart'ın sukunete kavuşturulmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti önemli mensupları hükümet içinde aktif görev almaya başlamışlardır. Yine bu dönemden sonra Talat, Cemal ve Cavit Beyler ön plana çıkmaya başlamıştır. 31 Mart'ın neticelenmesinden sonra II. Abdülhamit hal edilmiştir. Abdülhamit'in yerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin istediği M. Reşat tahta getirilmiştir.

31 Mart Olayından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi muhaliflerinin üzerine çok şiddetli bir taarruz başlatmıştır. Siyasi muhaliflerinden bazıları 31 Mart ile ilişkisi olduğu iddiasıyla tevkif edilmiş ve Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılanması sağlanmıştır. Tevkif edilenler arasında Prens Sabahattin Bey'de bulunmaktadır. Ancak Sabahattin Bey birkaç gün sonra gazetelerde yayınlanan özür ilanından sonra serbest bırakılmıştır.²⁵²

Muhalif gazetelerin bazıları ayaklanmayı destekledikleri sebebiyle kapatılmışlardır. Aynı zamanda Cemiyet taraftarları Ahrar Fırkası aleyhine cephe

²⁴⁹ Lütfi Fikri, **Selanik'te Bir Konferans-Biz de Fırka-i Siyasiye: Hali hazır İstikbali**, İstanbul, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şurekası, 1326, s.5.

²⁵⁰ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 25.04. 1931, Tefrika 104, s. 4.

²⁵¹ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 24.04. 1931, Tefrika103, s. 4.

²⁵² Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki**, s.262.

almışlar ve Fırka'nın üyelerinin ve kurucularının pasifize edilmesini sağlayarak Ahrar Fırkası'nın siyasal hayatta etkisizleştirilmesine neden olmuşlardır.²⁵³

31 Mart Olayı'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif konumda bulunan insanlar birer birer Osmanlı Devleti sınırları dışına çıkmışlardı. Bu kişilerden en önemlileri Prens Sabahattin Bey, Doktor Nihat Reşad Bey, Sait Paşa, İbrahim Baha Bey, Hoca Kadri Efendi, Ali Kemal Bey, Yahya Kemal (Beyatlı), Avni Kemal Bey, Halil Bey, Ressam Galip Bey, Rüştü Paşadır.²⁵⁴ Ayrıca Serbesti gazetesi başyazarı Mevlanzade Rifat Bey de yurt dışına gidenler arasındadır. Ayrıca Mizan Gazetesi sahibi Mizancı Murat Bey'de Rodos'a sürülmüştür.²⁵⁵

Mahir Sait Bey'e göre 31 Mart Olayı, Türk Siyasal Hayatı'nda dönüm noktalarından bir tanesidir. Çünkü Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyet'inden çok büyük beklenti meydana gelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu beklentilerin uzağında kalması Cemiyet'in iflasını ilan etme aşamasına gelmesine sebep olmuştur. Ancak 31 Mart Olayı'ndan sonra ortada İttihat ve Terakki Cemiyet'inden başka bir cemiyet kalmamıştır. Mahir Said Bey'e göre cemiyet, senelerce sürecek olan örfi idareler ve divan-ı harplerle memleketi baskı altında yöneterek hürriyetlerin yok olmasına neden olmuştur.²⁵⁶

31 Mart'ın neticesi olarak önemli sayılabilecek bir nokta; Türk Siyasal Hayatında Siyasi Partilere ordunun desteklenmesi ile iktidara gelme veya ordu desteği ile iktidar olma yolu açılmıştır.²⁵⁷

31 Mart Olayı'ndan sonra Türk Siyasal Hayatı'nda "ileri" ve "geri" kavramları yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştır.

31 Mart ile ilgili bilinmezlikler hala devam etmektedir. 31 Mart'ı değerlendirenler kendi düşüncelerini destekleyecek oldukça önemli veriler ortaya koyabilirler. 31 Mart Olayı'nı tertipleyenler hakkında çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialara göre olayları tertipleyenler İrticacılar, iktidar, muhalefet, Abdülhamit ve

²⁵³ Ahmet Emin Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1918)**, C.1, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1997, s.100.

²⁵⁴ Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki**, s.262-263.

²⁵⁵ Şapolyo, **Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, s.126.

²⁵⁶ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 4 Kanuni sani 1931, Tefrika 3, s. 2.

²⁵⁷ Zekeriye T. Balioğlu, "Meşrutiyetin Meşruiyetten Düştüğü An 31 Mart", **Tarih ve Medeniyet**, S.13, Mart 1995, s.38. (s.33-38)

yabancı devletlerdir. İster irticai bir neden, ister iktidar-muhalefet kavgasında muhalefetin tertiplemesi, ister Abdülhamit'in tertiplemesi, ister İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hem iktidarını kuvvetlendirmek, hem de zayıflayan popülaritesini tekrar kazanmak için Cemiyet'in tertiplelediği, isterse, yabancı devletler tarafından tertiplendiği iddia edilsin, kesin bir yargıya varmak oldukça güçtür. Çünkü itham edilen her fail için çok değişik veriler vardır. Bu yüzden 31 Mart Olayı'nın aydınlatılması bugün için gerçekten zordur. Bu olay dönemi inceleyenlerin subjektif yorumları neticesinde değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bugün 31 Martın aydınlatılması için bazı sorulara cevap vermek ve bu cevaplar sonucunda failleri aramak daha gerçekçi olacaktır. Ancak bugün bu sorulara verilecek cevaplar bile büyük ölçüde subjektif değerlendirmelerden ileri gitmeyecektir. 31 Mart ile ilgili cevaplanması gereken önemli sorular şunlardır; 1- Hasan Fehmi Bey'in katilinin bulunması için neden ciddi bir teşebbüs olmadı? 2- Meşrutiyeti korumak amacıyla İstanbul'a getirilen Avcı Taburları bu kadar kısa bir süre içinde bu hareketi nasıl tertip etti. 3-Olayların patlak verdiği ilk günlerde olaylar büyümeden niçin hadisenin üzerine gidilmediği (özellikle Hassa Kumandanı Muhtar Mahmut Paşa'nın olayı bastırmak istemesine rağmen niçin engellendiği), 4- Hareket Ordusunun duruma hakim olmasından sonra niçin Yıldız Sarayının yağmalanarak bir çok belgenin yok edildiği, 5- Hadiseyi tertip ettiği söylenen kişilerin özellikle bu harekete karıştığı iddia edilen çavuş ve askerlerin tarafsız bir mahkeme önünde yargılanarak olayın gerçek mahiyetinin anlaşılmaya çalışılmaması, 6- Abdülhamid'in olaylarda dahlinin olduğu düşünülüyorsa muhakkak suretle yargı önüne çıkarılmasını istemesine rağmen bu isteğin dikkate alınmayarak yargılamanın neden gerçekleşmediği, 7-Ali Cevat Bey'e göre Hüseyin Cahid ile Emin Bey arasında bir benzerlik olmamasına rağmen niçin ısrarla bu katl vakıalarının Hüseyin Cahid ve Ahmet Rıza Bey için gerçekleştirildiği iddiası, 8-Ordu desteğindeki İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı böyle bir hareketin gerçekleştirilme ihtimali nedir? 9- Niçin sadece Muhalif gazeteler sorumlu tutulmuştur. 10- Bazı araştırmacılar tarafından İngiliz arşivlerindeki 31 Mart Olayı'yla ilgili kısıtlı sayıda belgenin bulunması gibi iddiaların cevap bulması gerekmektedir.

31 Mart'ın umumi sonuçlarıyla ilgili şöyle bir tasnif yapılabilir. Bu umumi sonuçlarından ilki; Örfi idarenin (Sıkıyönetim) yerleşmesi olmuştur.²⁵⁸ 31 Mart

²⁵⁸ Birinci, "31 Mart Vak'asının Bir Yorumu", s.205.

hadiselerinin Hareket Ordusu vasıtasıyla etkisiz hale getirilmesinden sonra ilk olarak alınan kararlardan biri Örfi idarenin kabul edilmesidir. İkinci olarak; Örfi idareleri ile eş zamanlı olarak Divan-ı Harbi Örfi'nin kurulması kararlaştırılmıştı. Divan-ı Harb-i Örfi 31 Mart hadiselerinin zanlılarını yargılamak için kurulmuş bir mahkeme idi. Bu mahkemelerin vermiş oldukları kararlar neticesinde İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olarak kabul edilen ve içlerinde yüksek rütbeli ve yüksek idari mevkilere sahip kimselerin idam edilmesinin yanında rütbe ve nişanlarının geri alınması kararları da vardır. Divan-ı Harplerin yargılamaları neticesinde 70 kişi idam edilmiştir.²⁵⁹ 31 Martın umumi sonuçları arasında sayılabilecek üçüncü sonuç; bu hadiselerden sonra siyasi hayat, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin hakimiyetine geçmiş ve siyasi partilerin kısa süreler içinde etkili olamadığı bir muhalefetsiz fırkalı dönem başlamıştır.²⁶⁰ 31 Martın umumi sonuçlarından dördüncüsünü "İrtica" kavramı oluşturur. 31 Mart öncesinde sadece Meşrutiyet öncesini arzu ve talep edenler için kullanılan bu kavram artık İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından tüm muhalifler için kullanılan bir kavram olmuştur.²⁶¹ Birinci'ye göre diğer bir sonuç Yıldız'ın yağmalanması meselesidir.²⁶² Yıldız Sarayı birçok belge ve maddi zenginliği içinde barındıran bir yerdi. Özellikle tarihin daha doğru yorumlanmasına neden olabilecek belgelerin yakılarak yok edilmesi iddiaları önemlidir. Ayrıca Yıldız Sarayı içinde yer alan önemli maddi kıymetlere haiz olan malların yağmalanarak kapışılması veya diğer bir iddiaya göre İttihad ve Terakki Cemiyeti merkezine götürülmesi araştırılması gereken önemli konular arasında yer almaktadır. Birinci'ye göre diğer bir sonuç da Sultan Abdülhamit'in hal'i olmuştur. Olayların tertipleycisi olarak düşündükleri Sultan'ın Hal edilmesi ile Abdülhamit Padişahlıktan indirilmiştir. Sultan Abdülhamit 31 Ağustos 1876 tarihinden 27 Nisan 1909 tarihine kadar yaklaşık otuz üç yıl Padişah olarak ülkeyi idare etmişti. Böylece 31 Mart'ın en önemli sonuçlarından biri; Osmanlı Padişahları arasında 33 yıl gibi devleti en uzun süre idare eden bir zatın Padişahlıktan el çektirilmesi olmuştur. 31 Mart'ın umumi sonuçlarından bir diğeri de İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin doğrudan ve kayıtsız iktidarı olmuştur. İttihad ve Terakki mensupları 31 Mart'ın sonucunda muhalifleri ile bir

²⁵⁹ İdam Cezalarının yanında "Müebbed ve Muvakkat Kürek ve Nefy ve Hapis Cezalarına Mahkum olanların sayısı 420 civarındadır. Abdurrahman Şeref Efendi, **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendinin...**, s.209-255

²⁶⁰ Birinci, "31 Mart Vak'asının Bir Yorumu", s.206.

²⁶¹ Birinci, "31 Mart Vak'asının Bir Yorumu", s.205.

²⁶² Birinci, "31 Mart Vak'asının Bir Yorumu", s.205.

hesaplaşmaya girmiş ve tüm muhalif görünenlerin siyaset yapmalarını engelleyerek dağılmalarını sağlamıştır. Böylece İttihad ve Terakki Cemiyeti iktidarı “muhalefetsiz ve kayıtsız” bir iktidar olarak devam etmiştir. İttihad ve Terakki mensupları artık devlet idaresinde doğrudan görev almaya başlamıştır.²⁶³ Birinci’ye göre son olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti iktidarı döneminde Devlet Teşkilatında yapılan yenilik hareketleridir. Hareket Ordusunun olayları etkisiz hale getirmesinden sonra hem mülki hem de askeri alanlarda bir çok yenilikler ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin içinde en önemlilerinden bazıları 1909 tarihinde Matbuat Kanunu, Matbaalar Kanunu ve Askeri Rütbelere ile ilgili yapılan düzenlemeler olarak sayılabilir.

31 Mart’tan sonra muhalif kesimlerin siyasal hayatta yaşam hakkının önemli ölçüde sınırlandığı söylenebilir. Cemiyet’e muhalif olan başka cemiyet, kulüp ve fırkalar kapatılmıştır. Artık sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin mensupları siyasal hayatta varlığını göstermeye başlamıştır. Cemiyet mensupları istediği gibi hareket edebilmekte, istedikleri sözleri ve politikaları üretebilmekte idi. Cemiyet’in karşısında hiçbir fren unsuru kalmadığı söylenmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezi umumisinin Osmanlı Devleti’nin idare yeri konumuna geldiği ileri sürülmektedir. Diğer bir ifadeyle Meclis-i Mebusanın tüm kuvvet ve yetkilerinin cemiyet merkezinde toplandığı söylenebilir.

E- Ahrar Fırkası - 31 Mart Olayı İlişkisi

Ahrar Fırkası ile Prens Sabahattin Bey arasındaki ilişkiden dolayı 31 Mart Hadiseleri sırasında Sabahattin Bey’in tavrının bilinmesi önem arz etmektedir. Prens Sabahattin Bey’in 31 Mart esnasındaki tavrını şu iki ayrı beyannamesinde görebiliriz. Bu beyannamelerden birincisi “Ey ulema-i âmilin” başlıklı makalesidir.²⁶⁴ Prens Sabahattin Bey, “Çalışın; bugün her zamandan ziyade çalışın ki ehli İslam zulme alet olmak ihtimalinden büsbütün kurtulsun, bundan böyle, uhuvvet ve faziletten başka bir maksat takip eylemesin...” Prens Sabahattin Bey “Osmanlı askerlerine açık mektub” başlıklı beyanında ise, “Şeriat namına hareket ettiğini iddia eden zabitleriyle rabıtayı büsbütün kesmiş bulunan âsi askerlere şeriatın cinayetle müdafaa

²⁶³ Birinci, “31 Mart Vak’asının Bir Yorumu”, s.207.

²⁶⁴ Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri...**, s.515. Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2. baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2000, s.342.

edilemeyeceğini” ifade etmiştir. Daha sonra aynı beyanında “O halde hiç kimseyi incitmeyin! Derhal zabıtlarinizle barışın kucaklaşın ve emirlerine itaat edin” telkininde bulunmuştur.²⁶⁵

Mahir Said Bey, Fazlı Beyden aldığı bilgilere göre; Prens Sabahattin Bey ve Fazlı Bey’in Osmanlı donanması nezdinde teşebbüste bulunduğunu ifade eder. Bu teşebbüsün nedeni olarak da eğer hareketin Abdülhamit tarafından tertip edildiği anlaşılırsa Yıldız Sarayının topa tutulmasının sağlanmasıdır.²⁶⁶ Mahir Said Bey, hareketin devam ettiği günlerde Osmanlı gazete idarehanesine gittiğini beyan eder. Mahir Said Bey, vakıa hakkında “ne meslek ittihaz edeceğini ve ne lisan kullanacağı”nın müzakere edildiğini ifade etmektedir. Yapılan müzakereler neticesinde “isyanın tahkiki ve asilerin muahezesi karargir oldu” kararı alındıktan sonra Süleyman Nazif Bey bu çerçevede makalesini yazmak için başka bir odaya çekilmişti.²⁶⁷ Mahir Said Bey, merkezde Ahrar Fırkası mensuplarından bazı kişiler ile Müdür Fazlı Bey’in de bulunduğunu belirtir. Fazlı Bey’le aralarında geçen konuşmada Fazlı Bey’in kendisine şu sözleri söylediğini belirtmektedir;

“O gün bermutad gazeteye geldim. Ortalık bir tuhaf, meseleyi tahkike koyuldum. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı bir hareket olduğunu anladım da saik ve müretteplerinin kim veya kimler olduğunu anlayamadım. İdarehaneye bir takım ziyaretçiler gelmeye başladı. Bunlardan bir kısmı havadis arkasında gezenler, diğer kısmı da Ahrar Fırkası’na hoş görünerek külah yapmak isteyenlerdi. Vakıada ön ayak olanlar belli olmadığından aynı bina dahilinde bulunan Ahrar Fırkası’na belki mesele onun sevki ile olmuştur diye müracaatla arz-ı sadakat ve hizmet isteyenler pek çoktu. Üçüncü bir kısım ziyaretçiler daha vardı ki, bunlar isyanın Abdülhamit tarafından tertip edildiğine kani olmuşlar ve tedbir ittihazı için şuraya buraya başvurmaya başlamışlardı. Ermeniler bunların önünde geliyorlardı.”²⁶⁸

Mahir Said Bey, Ahrar Fırkasından bir kısım azanın Beyoğlu’nda bulunan Tokatlıyan Otelinde toplanarak 31 Mart Olayı’nın müzakerelerini yaptığını belirtmektedir. Mahir Said Bey, bir grup tarafından Osmanlı gazetesi idarehanesinde vak’a hakkında nasıl bir hareket tarzı benimseneceği tartışılırken diğer bir grubunda Tokatlıyan’da aynı yönde müzakerelerde bulunduğunu ifade etmektedir. Tokatlıyan’da İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne mensup mebusların uğradıkları taciz ve tecavüzler muhakeme edilirken “serbesti-i efkar ve ictimaa vurulan darbe protesto ediliyordu.”²⁶⁹

²⁶⁵ İkdam, “Sultanzade Sabahaddin Beğ Efendinin Osmanlı Askerine Hitaben Açık Mektupları: Asker Kardeşlerim” 6 Nisan 1325-19 Nisan 1909, No:5352, s.2. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri...**, s.515. Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, s.342.

²⁶⁶ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 06.05. 1931, Tefrika 112, s. 4.

²⁶⁷ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 27.03. 1931, Tefrika 75, s. 4.

²⁶⁸ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 27.03. 1931, Tefrika 75, s. 4.

²⁶⁹ Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, 28.03. 1931, Tefrika 76, s. 4.

Mahir Said Bey, aynı zamanda Ahrar Fırkası mensupları tarafından yapılan bu toplantıların Fırka'nın fikir ve mesleğini ilan ettiğine işaret ediyordu.²⁷⁰

Osmanlı gazetesi "*isyanın çirkin bir şey olduğunu (Şuray-ı Ümmet) ve (Tanin) yağmalarını şan-ı insaniyet ile kabil-i telif olmadığını biraz rüşveti lisaniye ile ileri sürüyordu.*"²⁷¹ Mahir Sait Bey, 31 Mart Olayı esnasında Ahrar Fırkası'nın muhaliflerine karşı nasıl bir tavır göstermesi gerektiğini açık bir şekilde ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Osmanlı gazetesinin yayın politikasının takdire şayan olduğunu ifade eder. Hem Ahrar Fırkası hem de Osmanlı gazetesi, muhaliflerine karşı gösterilen şiddete karşı çıkmıştır. Aynı zamanda Mahir Sait Bey, Ahrar Fırkası ve Osmanlı gazetesinin 31 Mart Olayı'nın sona erdirilmesi için geniş çaplı bir ittifakın içinde yer aldığının altını çizmiştir. Mahir Said Bey'e göre Osmanlı gazetesi, vakıanın muhakemesini tarihe bırakarak sükun ortamının geri gelmesine dair tahşidat yapıyordu.²⁷²

Mahir Sait Bey, Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası mensuplarından Fazlı Bey'in hadiselerin nihayete erdirilmesi için büyük çaba gösterdiğini söylemektedir. Yapılan bu toplantıda İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarından bir kimse yoktur. Ancak kısa bir süre sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti ve ekser parti ve gazete temsilcileri bir araya gelerek bir ittifak oluşturmuşlardır. Bu ittifak'ın adı 'Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'dir. Bu ittifak, toplantıya katılan herkesi bağlayan bir beyannamenin altına imza atmış ve bu beyannamede yazılanların gerçekleştirilmesi için çalışmalara başlayacaklarına dair teminat vermişlerdir.²⁷³ Bu ittifak'ın içinde en göze çarpan iki fırka İttihad ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkasıdır. Çünkü bu iki fırka hadiseler başlamadan önce birbirleri ile çok şiddetli bir siyasi mücadele içine girmişlerdi. Ancak şimdi aynı amaç etrafında bir arada bulunuyorlardı. Amaçları 31 Mart Olayı'nın bir an önce sona erdirilerek ortamın sükunete kavuşturulmasıdır.

Mahir Said Bey, 31 Mart Olayı'nı askeri bir isyan olarak nitelemektedir.²⁷⁴ Mahir Said ve Ahmet Bedevi (Kuran), Ahrar Fırkası'nın olaylarla ilişkisi bulunmadığını belirtmesine rağmen Fırka'nın bu olayların tertipleycisi olduğuna dair iddialarda vardır.

²⁷⁰ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 28.03. 1931, Tefrika 76, s. 4.

²⁷¹ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 28.03. 1931, Tefrika 76, s. 4.

²⁷² Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 4.03. 1931, Tefrika 72, s. 4.

²⁷³ **İkdam**, "Heyet-İ Müttefika-i Osmaniye'nin Beyannamesidir", 5 Nisan 1325-18 Nisan 1909, No:5351, s.1.

²⁷⁴ Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 03.03. 1931, Tefrika 52, s. 2.

Ancak bu iddialarında genelde ittihatçılar tarafından yapılması bir iktidar kavgasından dolayı olduğu ileri sürülebilir. Ahrar Fırkası ile Volkan gazetesi etrafında bulunan kişiler tarafından bu ayaklanmaların çıkarıldığına dair iddialarda mevcuttur.²⁷⁵

31 Mart'ın Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası tarafından tertip edildiğine dair en büyük iddia Serbesti gazetesi yazarlarından olan Mevlanzade Rıfat Bey tarafından dile getirilmiştir. Mevlanzade Rıfat Bey, olayların başlamasından sonra Ahrar Fırkası merkezine davet edildiğini ve buradan almış olduğu bilgiler neticesinde hadisenin Fırka tarafından meydana getirildiğini ifade etmektedir.²⁷⁶ Mevlanzade Rıfat Bey, Prens Sabahattin Bey'in daveti üzerine ikametgahına gittiğini söylemektedir. Burada yapılan konuşmada Mevlanzade Rıfat Bey, Prens Sabahattin Bey'in "İşte biz durur durur da siyaset meydanına böyle atılırız!" şeklinde bir beyanın olduğunu iddia etmektedir.²⁷⁷

31 Mart'tan sonra tevkif edilenler arasında Prens Sabahattin Bey ve süt kardeşi Fazlı Bey'de vardı. Ancak bu kişiler kısa bir süre içinde hareketle ilgileri olmadığı düşünülerek serbest bırakılmışlardır. 28 Nisan 1909 tarihinde şu tebliği gazetelerde yayınlanmıştır. "Sultanzade Mehmet Sabahattin Bey'in tevkifini icap ettirecek hiçbir delil mevcut olmadığından hürriyetlerinin, özür dileyerek iade edildiği ilan edilir".²⁷⁸

31 Mart Olayı ile Ahrar Fırkası arasında nasıl bir ilişki vardır? Bu soruya bugün net bir cevap vermek oldukça güçtür. Çünkü 31 Mart Olayı'nın canlı tanıkları olayı kendi düşünceleri doğrultusunda hatıralarında nakletmişlerdir. İttihad ve Terakki Cemiyeti taraftarı olanların ekseriyeti Ahrar Fırkası'nı bu olayları çıkartan bir fırka olarak takdim ederler. Ahrar Fırkası taraftarı olanlardan ise çok az kimse hatıralarını kaydetmişlerdir. Bu hatıralarını kaydeden şahıslardan hiç kuşkusuz en önemlisi 1908 genel seçimlerinde Ankara'dan bağımsız olarak seçimlere giren ve kazanan Mahir Said Bey'dir. Mahir Said Bey, Ahmet Fazlı Bey'den aldığı bilgiler doğrultusunda hatıralarını anlatırken kendi düşünce ve görüşleri doğrultusunda olayları nakletmiştir. Aynı şekilde Ahmet Bedevi (Kuran) Bey'de yapmış olduğu yayınlarda konu ile ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Ahmet Bedevi Bey, askeri okulda okurken Prens Sabahattin Bey'in düşüncelerini benimsemiş ve Ahrar Fırkası'na katılmamış olsa bile Sabahattin Bey'in

²⁷⁵ Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma**, s.239-247.

²⁷⁶ Mevlanzade Rıfat, **31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi**, s.123-128.

²⁷⁷ Mevlanzade Rıfat, **31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi**, s.142.

²⁷⁸ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.1, s.100.

düşünceleri doğrultusunda kurulan bazı cemiyetlerde görev almıştır. Olayları nakleden ve Ahrar Fırkası taraftarı olduğu öne sürülen Mevlanzade Rıfat Bey'dir. Bu kişilerin hatıralarında anlattıkları Ahrar Fırkası'nın 31 Marttaki tavrını en detaylı bir şekilde aktarması açısından önemlidir. Mahir Said Bey ile Ahmet Bedevi Kuran'ın anlattıkları birbiriyle örtüşmektedir. Ancak Mevlanzade Rıfat ile bu iki şahsın anlattıkları bazı noktalarda çelişki oluşturmaktadır. Mevlanzade Rıfat'ın hatıralarında Ahrar Fırkası merkezine gittiğini ve oradan olayların yönetildiğine dair aktardığı bilgiler aynı merkeze gelen Mahir Said Bey tarafından doğrulanmadığı gibi farklı aktarılmaktadır. Mahir Said Bey, hatıralarını aktarırken Ahrar Fırkası merkezine çok yakın bir konumda olan Osmanlı gazete idarehanesine gittiğini belirtmiştir. Bu yerde hadise hakkında nasıl bir tavır takınmaları hususunda görüş alışverişinde bulduklarını ve olayla ilgili olarak müzakereler yaptıklarını anlatmaktadır. Mahir Said Bey'in anlattıkları ile Ahmet Bedevi Kuran'ın anlattıkları birbirini doğrulamaktadır. Mevlanzade Rıfat, Prens Sabahattin Bey'in süt kardeşi ve Ahrar Fırkası mensubu olanlardan Ahmet Fazlı Bey'in donanmadan bazı şahıslarla görüştüğünü ve gerektiğinde Yıldız Saray'ının topa tutulması hususunda anlaştıklarını anlatırken Mahir Said Bey ve Ahmet Bedevi Kuran Bey'in anlattıkları birbiriyle uyusmaktadır. Bu görüşmenin hangi amaç için yapıldığı hususunda bir çelişki vardır. Mahir Said Bey ve Ahmet Bedevi Bey, olayların Abdülhamit tarafından çıkarıldığının anlaşılması halinde bu görüştüğü kişilerin Yıldız'a karşı bir harekette bulunacağını anlatmıştır. Bu amaçla Fazlı Bey ve Emin Bey'ler isyan hareketinde Abdülhamit'in parmağının var olup olmadığını araştırmak için Sirkeci'ye gitmişlerdir. Mevlanzade Rıfat Bey ise zaten Ahrar Fırkası tarafından çıkarılan bu hadisenin önlenmesi amacıyla Abdülhamit tarafından karşı bir hareket başlatılması halinde olaylara müdahalede bulunulacağını aktarmaktadır. Mahir Said Bey, Fazlı Bey'den aldığı bilgilere dayanarak isyan günlerinde silah seslerinin Prens Sabahattin Bey'in ikametgahına kadar geldiğini hatta Prens'in ikametgahına da isabet ettiği ve bunun üzerinde Prens Sabahattin Bey ve yanındaki kişiler başka bir yere gitmek üzere bu yerden ayrıldıklarını ifade eder. Mevlanzade Rıfat Bey'de olayları aynı şekilde nakletmektedir. Ancak Mevlanzade Rıfat Bey, olayların Abdülhamit tarafından bertaraf edilmek üzere karşı bir hareket neticesinde böyle bir durumun yaşandığını anlatmaktadır. Mevlanzade Rıfat Bey, Abdülhamit idaresinin olaylara el koyduğunun düşünülmesinden dolayı Prens Sabahattin ve yanındaki kişilerin korkmaları üzerine buradan ayrıldıklarını

belirtmiştir. Özetle Mevlanzade Rifat Bey'e göre 31 Mart'ın tertipçileri Ahrar Fırkası ve Prens Sabahattin Bey'dir. Mahir Said Bey ile Ahmet Bedevi Kuran'a göre ise olayların tertipçileri arasında Ahrar Fırkası üyeleri yoktur. Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası üyeleri sadece olayların Meşrutiyet'in aleyhine bir durum alması durumunda özellikle Abdülhamit tarafından gelebilecek bir müdahale olursa hadiseye karışacakları yönündedir. Mahir Said Bey'in Mevlanzade Rifat hakkındaki olumsuz düşünceleri²⁷⁹ doğrultusunda bir değerlendirme yapabiliriz. Bu hadise'de Ahrar Fırkası'nın olaylara karışmadığı ancak Abdülhamit'in Padişahlıktan düşürülmesi hususunda bir fırsat olarak görmüş olduklarıdır. Ancak bu işin gerçekleşmesi için Padişah'ın olaylara müdahale etmesi gerekmektedir. Yani olaylar ancak Meşrutiyet aleyhine bir durum alırsa ve bu da Padişah tarafından yapılırsa böyle bir harekete girişecekleridir.

F- Fırka'nın Feshedilmesi (İnfisahı) Tartışmaları

İstanbul için yapılan ara seçimlerden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi hayata yönelik baskıları daha da artmıştır. 31 Mart Olayı'ndan sonra bu olayda rol oynadığı iddia edilen Ahrar Fırkası elemanları Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanmışlardır. 31 Mart sonrasında başta Prens Sabahattin Bey olmak üzere Ahrar Fırkası kurucu üyeleri ile taraftarları ve gazetecilerinden Mevlanzade Rifat Bey Osmanlı Devleti'ni terk ederek Avrupa'ya gitmişlerdir.²⁸⁰ Bu kişilerin gitmelerindeki temel amacın hem artan cemiyet baskılarından kurtulmak hem de yeni bir Jön Türk hareketi oluşturmak ve bu hareket neticesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tahakkümüne son vermek yani cemiyet istibdadını yıkmaktır.²⁸¹ Ancak bu oluşum nasıl yapılacaktı. Çünkü dışarıya giden insanlardan bazılarının ortak paydaları İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifliği ve 31 Mart'ta rol aldığı iddiasıdır. İşte bu ortamda Ahrar Fırkası mensupları ve özellikle Nurettin Ferruh Bey, Ahrar Fırkası'nın tekrar siyaset sahnesine çıkabilmesi için

²⁷⁹ Mahir Said Bey'e göre, "halk İttihat ve Terakki Cemiyetinden beklediği siyaseti göremeyince Cemiyetin muhaliflerine karşı ümit beslemeye başlamıştır. Bu sırada "denize düşen yılanı sarılır fetvasınca Mevlanlara sarılmaktan kendini alamamıştı." Mahir Sait Bey, "31 Mart Vakası", **Politika**, 10.02. 1931, Tefrika 34, s. 2.

²⁸⁰ Kuran, **İnkılap Tarihi ve İttihat ve Terakki**, s.255.

²⁸¹ Çopanoğlu, **Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, s.42.

girişimlere başlamıştır. Bunun için yapılacak ilk iş, mali destek bulmak amacıyla çeşitli kimselerle görüşmektir.²⁸²

İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarından Süleyman Kani (İrtem) Bey'e göre Abdülhamit'in eski mabeyncilerinden Lütfağazade Faik Bey ile Ahrar Fırkası mensupları arasında bir görüşme olmuştur. Olaylardan sonra İskenderiye'de bulunan Mabeynci Faik Bey ile Nurettin Ferruh Bey arasında bir haberleşme meydana gelmişti. Nurettin Ferruh Bey'in Faik Bey'le yapmış olduğu görüşmeden sonra Ahrar Fırkası'nın tekrar siyaset sahnesine çıkabileceğine inanmış ve Faik Bey'in tavsiyesi ile Mösyö Zerudaki isimli Yunanlı bir Banker ile Mösyö Rozulatu isminde bir avukatla görüşmüştü. Bu kişiler Ahrar Fırkası'nın tekrar kuvvet kazanması yolunda maddi yardımda bulunacaklarını vaat etmişlerdi. Ayrıca bu kişiler daha önce de Sabahattin Bey'e Ahrar Fırkası adına 2000 lira vermiş olduklarını ifade ediyorlardı.²⁸³ Ayrıca Avrupa'da bulunan Saidpaşazade Şerif Paşa'da Ahrar Fırkası'na bir müddet yardımda bulunmuştur. Ancak Şerif Paşa bu yardımı kısa bir süre içinde kesmiştir.²⁸⁴

Faik Bey ile yapılan müzakereler neticesinde Avrupa'da bulunan Ahrar Fırkası üyeleri ile İsmail Kemal Bey birleşecek ve İsmail Kemal Bey'in başkanlığında Fırka'nın yeniden ihyasına çalışılacaktır. Faik Bey, bazı şartların gerçekleşmesi halinde on bin lira maddi yardımda bulunacağını vaat etmiştir.²⁸⁵ Mevlanzade Rifat, Nureddin Ferruh, İsmail Kemal ve Rıza Nur Bey'ler ile buluşmak için Atina'ya geçmiştir. Buluşma gerçekleşikten sonra yapılan müzakerelerde Faik Bey'in teklifi incelendikten sonra Faik Bey'in Atina'ya gelmesini beklemişlerdi.²⁸⁶ Ancak Faik Bey, vaat ettiği gibi Atina'ya gelmemişti. Faik Bey, ayrıca vaat ettiği paraları da vermemişti. Kısa bir süre içinde umut içinde bekleyen Ahrarcılar her biri başka yerlere gitmişlerdir.²⁸⁷ Birkaç ay geçtikten sonra Ahrar Fırkası mensupları tekrar bir araya gelmeye çalışmışlardır. Bunun

²⁸² Rıza Nur, Nurettin Ferruh Bey'in yapmış olduğu görüşmelerde özellikle yabancılara bir takım imtiyazlar verileceği yönünde vaatlerin olduğunu belirtir. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C. I-II, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967, s.306.

²⁸³ Mevlanzade Rifat, **Mevlanzade Rifat Bey'in Anıları**, Hazırlayan Metin Martı, İstanbul, Arma Yayınları, II. Baskı, 1992, s.60. Süleyman Kani İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 20, s.311.

²⁸⁴ İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, 311.

²⁸⁵ İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, 311.

²⁸⁶ İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, s.311. Yeniden canlandırılacak olan Ahrar Fırkası'nın reisliğini Ali Kemal Bey, yapacaktır. Mevlanzade Rifat, **Mevlanzade Rifat Bey'in Anıları**, s.61.

²⁸⁷ İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, s.311-313.

neticesinde Fırkanın yeniden canlandırılıp canlandırılmayacağıyla ilgili tartışmalar başlamıştır. Kansu'ya göre Ahrar Fırkası'nın bazı üyeleri 31 mart hareketinden sonra Fırka'nın faaliyetlerini durdurmuşlar ve yeni bir Fırka'nın kuruluşu için hazırlıklar yapmışlardır.²⁸⁸

Saday-ı Millet gazetesinde “Osmanlı Ahrar Fırkası” başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. Bu yazı, Ahrar Fırkası'nın siyasi hayatta tekrar vücut bulup bulmayacağı tartışmalarına bir cevap mahiyetinde kaleme alınmıştır. Bu yazıda bir siyasi Fırka'nın kurulurken “ falan seneye falan aya mahsus” bir tahditle kurulmadığı belirtilmiştir. Daha sonra Ahrar Fırkası'nın bir ihtiyaca istinaden kurulduğunu ve “halkın, milletin sine-i hamiyetinden kopup gelen bir niday-ı davet” olarak teşekkül ettiği bildirilmiştir. Vatandaşın refahı ve gelişmesi için “hakiki bir liberalizm” ilkesi etrafında programın tanzim edildiği belirtilmiştir. Liberal programın yanı sıra bütün unsurların itilafı üzerine tesis edilen hareket tarzı sayesinde kısa bir süre içinde hem Meclis-i Mebusanda hem de meclis dışında bir çok mensubu ve taraftarı olduğu ifade edilmiştir. Meclis-i Mebusan'daki varlığı “pek muayyen olmamakla beraber yine mevcudiyetini his ittirir” bir muhalif fırka teşkil edilmiş olduğu belirtildikten sonra yazının devamında Fırka'nın bu kadar kısa bir süre içinde bir çok kişiyi kendi saflarına çekmesi büyük bir hadise olarak takdim edilmektedir. Kullanılan bu ifadelerden sonra “*Fırka-i Ahrar teşkil itimi, idecek mi? gibi suallere lüzum görmiyerek diyebiliriz ki Fırka-i Ahrar teşkil itmişdir, mevcuddur, ve daima muhafaza-i mevcudiyet idecek*”²⁸⁹ olduğu beyan edilmiştir.

1909 yılının Aralık ayında Tanin gazetesinde “Ahrar Fırkası” başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Bu makale, 23 Teşrinisani 1325–6 Aralık 1909 tarihinde neşr edilmiştir. Bu makale de İsmail Kemal Bey'in Ahrar Fırkası'nın reisi bulunduğu ve fırkanın yeni bir program ile tekrar teşkil edileceği iddia edilmektedir.²⁹⁰

Rıza Nur Bey, 23 Teşrinisani 1325 tarihinde Tanin gazetesinde “Fırkalara Dair” başlıklı bir makale yayınlamıştır. Bu makale de Rıza Nur Bey, Tanin gazetesinde aynı gün yayınlanan²⁹¹ “Ahrar Fırkası” başlıklı makale de, “yeni Ahrar Fırkası namı altında

²⁸⁸ Aykut Kansu, **Politics in Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913**, Leiden-Netherlands, Koninklijke Brill, 2000, p.161.

²⁸⁹ **Saday-ı Millet**, “Osmanlı Ahrar Fırkası”, No:33, 3 Teşrinisani 1325, s.2.

²⁹⁰ **Tanin**, “Ahrar Fırkası”, 23 Teşrinisani 1325, No:453, s.3.

²⁹¹ **Tanin**, “Ahrar Fırkası”, 23 Teşrinisani 1325, No:453, s.3.

bir fırka teşkil etmek de olduğunu bu Fırka'ya bizimde dahil olduğumuzu” iddia eden yayın için izahat vermeye mecbur olduğunu ifade etmiştir. Rıza Nur Bey, yeni bir Fırka'nın tesis edilmeye çalışıldığını ancak bu Fırka'nın Ahrar Fırkasını canlandırmak maksadı ile yapılmadığını ifade etmiştir. Bu Fırka'nın başka bir fırka olduğunu ve mensuplarının muhtelif unsurlardan oluştuğunu belirtmiştir. Daha sonra Ahrar Fırkası programına temel teşkil eden Adem-i Merkeziyet tabirinin bu fırka programında mevcut olmadığını amaçlarının muhtelif unsurlar arasında bir itilaf meydana getirmek olduğunu vurgulamıştır. Bu Fırka'nın tesis edilmesinde ortaya çıkan ihtilafların aslında mevcut olmadığını ve sadece Lütfi Fikri Bey ile bir uzlaşmanın meydana getirilemediği ifade edilmiştir.²⁹² Yapılan tartışmalar kısa bir süre içinde Ahrar Fırkası'nın yeniden canlandırılmasından çok yeni bir partinin siyasi hayatta teşkil ettirilmesi üzerinde olmuştur.

Yeni bir Fırka'nın teşkil etmesi için yapılan müzakereler esnasında Lütfi Fikri Bey'de bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Lütfi Fikri Bey, 22 Teşrinî sani 1325 tarihinde mevcut siyasi hayattaki fırkaları sayarken İttihad ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkasını da saymıştır. Lütfi Fikri Bey, yeni kurulacak olan Fırka'nın programında “memalik-i osmaniyede bilcümle anasır ve akvamın yalnız kavlen değil fi'len dahi müsavi olması”nı talep ettikten sonra “memalik-i osmaniyede adem-i merkeziyet usulünün idhal olunmasını”²⁹³ yani Adem-i Merkeziyet tabirinin de bulunması istemiştir.

Bir süre sonra Ahrar Fırkası'nın feshedilmesi ile ilgili tartışmalar başlamıştı. Bu tartışmaların olduğu sıralarda eğer bir kapatma kararı alınacak olursa Fırka'nın hesap ve evraklarının tetkik edilmesi gerekiyordu. Ahrar Fırkası bu amaçla idare heyeti dağılmış olduğundan eski aza ve kurucularından oluşan dört kişilik bir komisyon oluşturdu. Bu komisyon Ahrar Fırkası'nın hesaplarını tetkik ve Fırka'nın tasfiye edildikten sonra çeşitli evraklarla beraber mührü tarihi bir hatıra olmak üzere bir “yed-i emin”e teslim edileceği kararı alınmıştır.²⁹⁴ Bu yazının çıkmasından birkaç gün sonra Saday-ı Millet gazetesinde Ahrar Fırkası tarafından “Beyanname” başlıklı bir bildiri yayınlanır.

²⁹² Rıza Nur, Kasım Zeynel, “Fırkalara Dair”, **Tanin**, 23 Teşrinî sani 1325, No:453, s.3.

²⁹³ **Tanin**, “Yeni Ahrar Fırkası”, 22 Teşrinî sani 1325, No:452, s.2-3.

²⁹⁴ **Saday-ı Millet**, “Fırka-i Ahrar”, 24 Kanunî sani 1325, No:68, s.3.

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın reisi konumunda olan İsmail Kemal Beyefendinin bir gazete muhabirine yapmış olduğu beyanlarında "Reisi bulunduğu Ahrar Fırkası'nın fesh ve lağv idildiği" belirtilmiştir. İsmail Kemal Bey devam eden beyanlarında Ahrar Fırkası'nın siyasi programının zamana uygun olarak yeniden düzenlenerek "Fırka-i Ahrarın Mutedil Hürriyet Perverana iltihak ettiği"ni ifade etmiş ve yeni bir programın hazırlandığını söylemiştir.²⁹⁵ Beyannamenin devamında Ahrar Fırkası'nın şu sıralarda herhangi siyasi bir faaliyette bulunmuyorsa da iddia edildiği gibi Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'na da iltihak etmediği bildirilmiştir. Ahrar Fırkası'ndan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'na geçen İsmail Kemal Bey ve diğer fırka mensuplarının bu faaliyetleri şahsi tasarrufları olduğu yani bu hareketlerin Ahrar Fırkası'na teşmil edilemeyeceği beyannamede belirtilmiştir.²⁹⁶

Saday-ı Millet gazetesinde "Beyanname" isimli Nureddin Ferruh Bey tarafından yayınlanan bildiriye Tunaya, Fırka'nın kapatılma beyannamesi olarak vermektedir. Ancak bu beyannamenin bir kapatılma-fesh bildirisi olduğu, iddia edildiği gibi sadece bazı iddialara cevap mahiyetinde bir bildiri olduğu tartışmaları da yapılmıştır. 1910 tarihinin ilk aylarında kamuoyu önünde yapılan tartışmalarda aslında bu beyannamenin bir fesh bildirisi olmadığı anlaşılmaktadır.

Ahrar Fırkası'nın siyasi hayattaki faaliyetlerine son verdiği iddia edilen bildiri Saday-ı Millet gazetesinin "Beyanname", başlıklı bildirisi ile kamuoyunun nazarına sunulmuştur. Bu bildiri 17 Kanuni sani 1325-30 Ocak 1910 tarihli 61 sayılı nüshasında yayınlanmıştır. Yayınlanan beyannamede Fırka'nın kuruluş maksadına atıf yapılmıştır. Fırka'nın ilk olarak Sabah gazetesi vasıtasıyla yapmış olduğu bildiride kuruluş maksadını gerçekleştirmek için kullanmış olduğu araçların kalem ve nutuklar olduğu ifade edilmiştir. Fırka'ya isnaden söylenen gizli bir teşkilat olduğuna bu beyannamede karşı çıkılmış ve Fırka'nın amaç ve araçlarının ortada olduğu belirtilmiştir. Fırka'nın zaman ve mekanın müsait olduğu ölçüde Meşrutiyet'in tesis edilmesi için gerekenleri yapmaya çalıştığı bu çerçevede Fırka'nın özellikle meşruti bir sistemin olmazsa olmaz şartlarından olan hürriyetin yerleşmesine büyük önem verdiğinin altı çizilmiştir.

²⁹⁵ **Saday-ı Millet**, "Beyanname", 17 Kanuni sani 1325- 30 Ocak 1910, No:61, s.1. Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.203-204.

²⁹⁶ **Saday-ı Millet**, "Beyanname", 17 Kanuni sani 1325- 30 Ocak 1910, No:61, s.1. Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.203-204.

Hürriyetler içinde yer alan fikirlerin tetkik ve muhakeme edilmesi ile ilgili olarak ifade hürriyetine ve bunun yanında şahsi hürriyetlere büyük önem verdiği söylenmiştir.

Beyanname'de ayrıca Fırka'nın büyüüp gelişmeye başladığı bir sırada meydana gelen 31 Mart'ın meşruti sistemlerin gereği olarak fikirlerin serbest bir şekilde ifade edilmesi ve şahsi hürriyetlerin önüne engel koymuştur. Neticede bu değerlerle siyasi hayatta yer alması gereken fırkaların lüzumuna gerek kalmadığından ortam sakinleşinceye kadar beklenmesi uygun görülmüştür.

Ahrar Fırkası'nın siyasi hayatta faaliyetlerine son verildiği iddia edilen beyannamesinin sonunda Fırka'nın hangi nam ve program altında olursa olsun kendi meslek ve programından vazgeçmediği bildirilmiştir. Fırka'nın teşekkül etmesinden bu güne kadar olan sürede diğer fırka ve cemiyetlerle birlikte hareket etmediği belirtilmiştir.²⁹⁷

Ahrar Fırkası'nın eski mensupları arasında bulunan Rıza Nur, beyannamenin yayınlanmasından iki gün sonra Saday-ı Millet gazetesinde "Rıza Nur Begden", başlıklı yazıda "Gazetenizin üç gün evvelki nüshasında" Ahrar Fırkası Katib-i Umumisi olan Nureddin Ferruh Bey'in Fırka'nın "erkanı ve müessisleri" namına bazı beyanlarda bulunduğunu belirtmiştir. Rıza Nur Bey, Fırka'nın "erkan ve müessisin" olan zatların kim olduğunu ve Ahrar Fırkası'nın tekrar canlandırılmasına mı çalıştıklarını sormuştur. Devamla Nureddin Ferruh Bey'in Ahrar Fırkasını tekrar canlandırmaya çalışmasını doğal karşılamakla birlikte artık bu Fırka'ya kimsenin katılmayacağını iddia etmektedir.²⁹⁸

Ahrar Fırkası'nın kapatılma beyannamesini yayınlamasından iki gün sonra Saday-ı Millet gazetesinde "İsmail Kemal Beg İle Mülakat" isimli bir makale yayınlanmıştır. Makale, Nureddin Ferruh Bey tarafından Ahrar Fırkası'nın kapatılması Beyannamesi hakkında Mutedil Hürriyetperveran Fırkası Reisi İsmail Kemal Bey'in görüşlerini almak için gerçekleştirilmiş bir mülakattır. Saday-ı Millet gazetesi muharriri İsmail Kemal Bey'e şu soruyu yöneltmiştir: "Nureddin Ferruh Beg tarafından Pazar günü nüshamızda neşr olunan beyannamede Ahrar Fırkası'nın elyevm mevcut olup lakin hal-i faaliyette bulunduğu beyan olunur. Bu babdaki efkâr ve mütalaatınızı anlayabilir miyim?" İsmail Kemal Bey bu

²⁹⁷ **Saday-ı Millet**, "Beyanname", 17 Kanuni sani 1325- 30 Ocak 1910, No:61, s.1. Tunaya, **Siyasi Partiler**, C.1, s.203-204.

²⁹⁸ Rıza Nur, "Rıza Nur Begden", **Saday-ı Millet**, No:63, 19 Kanunisani 1325, s.1.

suale “Fırka-i Ahrar bundan hayli zaman evvel dağılmış idi.” cevabını verdikten sonra Ahrar Fırkası’na dahil olan mebusların uzun bir süredir fırka ile alakalarını kesmiş olduğunu belirtmiştir İsmail Kemal Bey, mebusandan bazı zatlarla milletin ihtiyaçlarına uygun bir program tanzim ettiklerini söylemiştir. Kendisinin de Ahrar Fırkası’na dahil olduğunu söyleyerek arkadaşları tarafından fırka başkanlığına seçildiğini belirtmiştir. Ahrar Fırkası’nın dağılmış olduğunu ve Meclis-i Mebusanda bulunan bazı azalarla beraber “yeni fırka ile tevhid-i mesaiye karar vermiş olduklarından Ahrar Fırkası’nın müfeseh olup mevcut olmadığını beyan” etmiştir. Ancak Nureddin Ferruh Bey tarafından yayınlanan Beynamede Ahrar Fırkası’nın “muhafaza-i mevcudiyet eylediğini erkan ve müessisleri namına”²⁹⁹ söylediğini ifade etmiştir. İsmail Kemal Bey, kapatıldığı düşünülen bir Fırka’nın Nureddin Ferruh Bey tarafından kapatılmadığı imasında bulunduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Tunaya tarafından Ahrar Fırkası’nın kapatılması bildirisi olarak kabul edilen ve Saday-ı Millet gazetesinde yayınlanan “Beyanname” başlıklı yazısı ile ilgili tartışmalar devam etmiştir. Rıza Nur Bey’in Beyannamenin yayınlanmasından birkaç gün sonra³⁰⁰ Nureddin Ferruh Bey’e gazete vasıtasıyla bir soru sorulmuştur. Bu soru: “gazetenizin diinkü nüshasında Rıza Nur Beğ imzasıyla neşr idilen bir varakada Fırka-i Ahrar müessis ve erkanının kimler olduğunu ve şimdilik hal-i faaliyette bulunmayan bu Fırka’nın devam veya ihyası teşebbüsünde bulunulup bulunmadığını soru etmekteydi.” Bu soruya fırka mensupları tarafından cevap verilmiştir. Verilen cevap ta Rıza Nur Bey’in Meşrutiyet’in ilk aylarında İttihad ve Terakki Cemiyet’inden ayrılarak Ahrar Fırkası’na intisap ettiğini İkdam gazetesi vasıtasıyla okuyucularına duyurmuş olduğu belirtilmiştir. Ahrar Fırkası’na intisab eden Rıza Nur Bey’in Fırka’nın “erkan ve müessislerinin” kimlerden oluştuğunu bilmemeleri gibi bir durumun söz konusu olamayacağı ifade edilen makale de aksi bir durumun kabul edilemez olduğu söylenmiştir. Rıza Nur Bey’in Ahrar Fırkasıyla alakasını bitirdiğini yani firkadan ayrıldığını bu yüzden de böyle bir soruya hakkı olmadığı ifade edilmiştir. Bu yüzden Fırka’nın “müessisleri” tarafından tekrar canlandırılması faaliyetleri hakkında Rıza Nur Bey’in bilgilendirilmesi söz konusu olamayacağı belirtilmiştir. Rıza Nur Bey’in kendi siyasi kanaatlerine göre bir Fırka’ya mensup olabileceği veya daha serbest bir şekilde hareket edebileceği beyan edilmiştir. Makalenin devamında Ahrar Fırkası’nın

²⁹⁹ Saday-ı Millet, “İsmail Kemal Beg İle Mülakat” No:63, 19 Kanunisani 1325, s.1.

³⁰⁰ Rıza Nur, “Rıza Nur Begden”, Saday-ı Millet, No:63, 19 Kanunisani 1325, s.1.

yeniden siyasi hayatta faaliyete başlayacak olursa hiçbir mebus tarafından desteklenmeyeceği iddiasına karşılık olarak Rıza Nur Bey'in mebusların kanaati hakkında böyle bir kısıtlamaya gitmeye hakkı olmadığı bildirilmiştir. Bu makalenin sonunda Fırka'nın kapatılma beyannamesi olmadığı şu ifadelerden çıkarılmaktadır:

“İlaveten şunu da tekrar itmek isteriz ki ahiren neşridilen beyannameden maksadımız Mutedil Hürriyetperveran Fırkasını teşkil iden zevata hümmetimiz derkar olmakla beraber işbu heyet-i siyasiyeye Fırka-i Ahrarın iltihak itmiş olduğuna dair hasıl olan su-i tefehhümün tashihinden ibaret olduğundan Rıza Nur beğün bu tehevviürleri pek nabehaldir.”³⁰¹

Bu son cümleden çıkan sonuç; Fırka'nın kapatılması bildirisi olarak kabul edilen Beyannamenin aslında Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'na Ahrar Fırkası mensuplarının iltihak etmediği hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesi olarak takdim edilmiştir.

Ahrar Fırkası'nın kapatılıp kapatılmadığına dair tartışmalara fırka mensuplarından Kıbrıslızade Şevket Bey'de katılmıştır. Şevket Bey, Saday-ı Millet gazetesinde “Sinop Mebusu Rıza Nur Beğ'e” başlıklı makalesinde Ahrar Fırkası tarafından neşredilen beyanname için kendisine ait olan kısmı için izahta bulunmaya çalışacağını belirtmektedir. Şevket Bey, Ahrar Fırkası'nın 31 Mart'tan sonra siyasetle fazla iştiğal etmediğini veya ettirilmediğini ifade ettikten sonra beyannamenin İsmail Kemal Bey tarafından ortaya atılan iddiaya bir cevap niteliğinde neşredildiğini vurgulamıştır. Makalenin devamında Fazlı Bey ile dört zatın fırkadan istifa ettikleri ve bu istifa beyanları Sabah ve İkdam gazetelerinde yayımlandığı söylenmiştir. Şevket Bey ifadelerine *“hulasaten dimek isterim ki, zat-ı âliniz Fırka-i Ahrarın mukadderat-ı millet ile iştiğal itmemek de olduğunu ilan ettiğiniz gibi Nureddin Ferruh beğ inzasıyla neşridilen beyanname ile de Fırka-i Ahrarın Mutedil Hürriyetperveran'e iltihak itmediği tasrih idilmiş”³⁰²* tir cümleleriyle devam etmiştir:

İlgili tarihte yayınlanan beyannamenin iddia edildiği gibi bir kapatılma beyannamesi olmadığı yapılan tartışmalar ve yayınlanan bildirinin içeriğinde ortaya çıkmıştır. Ahrar Fırkası 1908 Eylül ayının ortalarında kurulmuş ve 31 Mart Olayı'na kadar siyasal hayatta aktif olarak rol almıştır. 31 Mart Olayı'ndan sonra Fırka'nın elemanları, olaylarla ilgili olduğu iddiası üzerine gelen baskılar neticesinde yurt dışına gitmek zorunda kalmışlardır. Azaları yurt dışında olan Fırka'nın siyasal hayattaki etkinliği kırılmıştır. 31 Mart Olayı'ndan birkaç ay sonra Fırka'nın tekrar canlandırılması

³⁰¹ **Saday-ı Millet**, “Saday-ı Millet Ceride-i Muhteremesine”, 20 Kanunisani 1325, No:64, s.1.

³⁰² Kıbrıslızade Şevket, “Sinop Mebusu Rıza Nur Beğ'e”, **Saday-ı Millet**, 23 Kanunisani 1325, No:67, s.1.

girişimleri olmuşsa da başarılı olunamamış ve Fırka, kapatılıp kapatılmadığı tartışmaları etrafında siyasi hayatta bir daha aktif bir şekilde ortaya çıkmamıştır.

G-Ahrar Fırkası'nın Devamı Niteliğindeki Siyasal Partiler

Ahrar Fırkası, sağ-sol tasnifinde nerede yer almaktadır? Bu soruya verilecek cevap sağ ve sol kavramlarının neleri ihtiva ettiğini bilmekle mümkündür. Sağ-sol kavramı Avrupa ve Türkiye de farklı zamanlar da oluşmuştur. Avrupada sağ sol ayrımı 5-6 yüzyıl önce oluşmaya başlamışken Türkiye'ye bu kavramlar henüz 1900'lü yılların başında gelmiştir. Bu kavram Avrupa da bir takım mücadelelerin ürünü olmuşken Türkiye de bu mücadele görülmemiştir.

Stein Rokkan' göre, tarihsel süreç içerisinde meydana gelen kırılmalar, üç büyük devrimin yol açtığı kırılmalardır. Bu kırılmalardan Ulusal devrimler, siyasal ve toplumsal yaşamda din ve devlet ayrışmasını aynı zamanda merkez-çevre çatışmasını ortaya çıkarmıştır. Sanayi devrimlerinin oluşmasından sonra ortaya çıkan en önemli değişim; çıkar çatışması, iş, emek ve sermaye sahipleri arasında meydana gelen çatışmadır. Bu çatışma, siyasal hayatta sağ ve sol kutuplaşması ile karşılığını bulmuştur. Böylece model etrafında söylenebilecek en önemli nokta sağ-sol tasnifinde en radikal sağ partilerden en aşırı sol partilere kadar bir çok parti sağ-sol merkezi ekseninde yerlerini almıştır.³⁰³ Bugün sağ-sol ayrımı yeni bir boyut kazanmış ve merkez sağ ve merkez sol olarak nitelendirmelerde bulunulmaya başlamıştır. Siyasal açıdan merkez; sağ duyu, istikrar, uzlaşma, ılımlılık vb. özellikleri taşıyan ve politikanın teknikleştirilmesinin ifadesi olarak görülebilir. Merkez sağ kavramını sağ kavramından ayıran en önemli özellik liberal bir politikayı benimsemiş olmasıdır. Bugün sağ parti olarak adlandırılan ve incelememizin ana konusu olan Ahrar Fırkası'nın oturduğu yer neresidir? Bu soruya verilecek cevap Fırka'nın ve onun devamı olarak görülen diğer partilerin hürriyete verdikleri önem çerçevesinde liberal demokratik bir siyaset takip etmelerinden dolayı "Merkez Sağ Parti" nitelmesi yapabiliriz. Ancak Türkiye'de yapılan sağ sol ayrımı Avrupa'da yapılan ayrımla tam olarak örtüşmemektedir. Zira batıda

³⁰³ Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan, "Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction", **Party Systems and Voter Alignments**, Der. Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan, Newyork, The Free Press, 1967, s.33-50. (s.1-64).

özgürlük talebi sol ile özdeşleşmiş iken, Türkiye'de sağ parti olan Ahrar Fırkası ve devamı niteliğinde olan partiler özgürlük talepleri ile halk nezdinde kabul görmüştür. Batı da statükoculuk sağ ile özdeşleşmiş iken Türkiye de İttihad ve Terakki Cemiyeti çizgisi statükoculuğu temsil etmiştir. Bu durum da Türkiye'de tartışmalara neden olmuştur. Çünkü sağ parti olarak görülen partiler zaman zaman bu nitelermelere karşı çıkmıştır.

Türkiye'nin siyasi tarihinde sağ parti, sol parti tartışmaları Meşrutiyet ilanından itibaren oluşmaya başlayan bir olgudur. Avrupa'da yapılan sağ-sol tanımları Türkiye için aynı çizgide değildir. Avrupa'da sol partiler, dini değerlerden arındırılmış, laik, ilerici ve yenileşme hareketlerine açık bir görünüm sergilemektedirler. Bunun karşıtı olan sağ partiler ise, dini değerlere önem veren milliyetçi, muhafazakar bir çizgi siyasetini benimsemektedir. Bu bağlamda Türkiye'de Meşrutiyet'in ilanından itibaren oluşmaya başlayan siyasal partilere zaman zaman yapılan sağ sol nitelermeleri bizzat ilgili parti temsilcileri tarafından karşı çıkılmıştır. Bunun ilk örneği Meşrutiyet döneminde Ahrar Fırkasında görülmektedir. Fırka'nın Katib-i Umumisi ile yapılan bir röportajda Avrupa matbuatında fırkaları için meclisin sağ cenahını oluşturduğuna dair yazılara hayret ettiğini belirtmektedir. Ferruh Bey, Ahrar Fırkası'nın bu nitelermeye layık olmadığını ifade etmiştir. Ona göre İttihad ve Terakki Fırkası daha muhafazakar ve mevcut idare ve sistemle uzlaşa içindedir. Bu yüzden kendilerinin daha ileri ve yeniliklere açık bir konumda bulunduğunu ifade etmektedir.³⁰⁴ Nurettin Ferruh Bey tarafından ileri sürülen bu ifade ve düşünceler Fırka'nın siyasi görüşlerini ve Ahrar Fırkası'nın siyasal hayatta kendisini nerede konumlandığını anlatması açısından önemlidir. Benzer bir ifade Serbest Fırka'nın siyasal hayatta olduğu dönemde bu fırka için de iddia edilmiştir. Serbest Fırka'nın sağ bir parti olduğu iddialarına Fırka'nın kurucusu Fethi Okyar Bey karşı çıkmıştır. Ona göre Serbest Fırka sol bir partidir. Fırka'nın sol bir parti olduğunun delili olarak ta Cumhuriyet Halk Fırkası'nın daha muhafazakar ve sistemle örtüşen bir yapısından dolayı sağ parti olarak nitelermektedir.³⁰⁵ Aynı şekilde Adalet Partisi ve bir süreliğine Doğruyol Partisi Başkanlığında bulunmuş Süleyman Demirel içinde aynı nitelermeye yapılmıştır. Demirel'in bu nitelermelere karşı bir cevap verip vermediğini bilmiyoruz. Ancak yıllarca partisinin en önemli isimleri arasında bulunan Hüsamettin

³⁰⁴ Hüseyin Cahid, "İki Temayül", **Tanin**, 31 Kanunievvel 1324- 13 Kanuni sani 1908, No:162, s.1

³⁰⁵ Ahmet İnsel, "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce -7- Liberalizm**, Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.70.(s.41-74)

Cindoruk ile 23 Nisan 2004 tarihli Akşam gazetesinde bir röportaj yayınlanmıştır. Cindoruk kendisine “Siyasette sağ sizin için ne anlam ifade ediyor, Sağ ne demektir?” şeklindeki soruya “Siyasette sağ dediğinizde, ekonomik sağ ve siyasi sağ var” şeklinde cevap vermiştir. Cindoruk Türkiye ve dünyada sağ parti kavramından ekonomik liberalliği savunan partilerin akla geldiğini belirtmiştir. Cindoruk kendisine yöneltilen “Demirel sağcı değil mi?” şeklinde ki soruya da Demirel’in sağ partiye mensup kişiler tarafından sürekli eleştirildiğini belirttiikten sonra Demirel’in hiçbir zaman sağda yer almadığını ifade etmiştir. Cindoruk, Demirel ve Menderes’in daha ziyade sağ ekonomik politikalar güden “liberal” adamlar olduğunu belirtmiştir.

İdris Küçükömer, Türkiye’de sol partilerin kökünün Yeniçeri, Esnaf, Ulema birliğinden gelen kesimler tarafından temsil edilen ve Prens Sabahattin Bey’in fikirleri doğrultusunda kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na dayandığını ifade etmektedir. Biz de ilave olarak Ahrar Fırkasını bu tasnif içinde ilk kurulan siyasi parti olarak verebiliriz. Ona göre Sağ parti tasnifi içinde yer alan partiler; Batıcı, Laik Bürokratik geleneği temsil etmektedir. Bu partilerin kökü, İttihad ve Terakki Cemiyetine dayanmaktadır.³⁰⁶

Bu değerlendirmelerden sonra Ahrar Fırkası ve İttihad ve Terakki Cemiyeti kaynaklı siyasi parti oluşumlarının Türkiye’de nasıl ortaya çıktığını inceleyebiliriz. Türkiye’de siyasi parti oluşumları incelenirken önemli tarihler vardır. Bu tarihlerden ilki, 1902 Jön Türk Kongresinin yapıldığı tarihtir. Bir diğeri de Meşrutiyet’in ilanıdır. 1902 Jön Türk Kongresi’nde meydana gelen ayrılma, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde oluşan iki ana grup siyasi partinin ortaya çıkmasını netice vermiştir. Türkiye’de siyasi partiler arasında meydana gelen bu ayrılma Stein Rokkan tarafından öne sürülen model etrafında açıklanabilir. Rokkan’a göre uluslaşma sürecinde, siyasal hayatta ulusal partilerin merkezîyetçi tutumuna karşılık olarak çevreyi içine alan siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Uluslaşma hareketlerinin en önemli amacı siyasal iktidarların güçlendirilmesidir. Bunun için yapılacak olan şey, ulusal kültürlerin oluşturulmasıdır. Rokkan, uluslaşma sürecinde ulusal kültürler oluşturulurken diğer kültürler etkisiz hale getirilmeye çalışıldığını belirtir. Bu durum da güçlü bir otorite hedefleyen merkezîyetçi siyasal otoriteler ile kendi kültürlerini korumayı amaçlayan çevresel güçler arasında bir

³⁰⁶ İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul, Bağlam Yayınları, s.72-73.

uzlaşmazlık ve çatışma meydana getirmektedir.³⁰⁷ Osmanlı–Türkiye siyasi tarihinde 1902 tarihi siyasi partilerin oluşumu noktasında önemli bir tarihtir. Rokkan tarafından ileri sürülen bu modele göre Osmanlı’da saray, asker ve sivil bürokrasi merkezîyetçi otoriteyi temsil etmektedir. Bu grub, Ahmet Rıza önderliğinde İttihad ve Terakki Cemiyeti’nden oluşmaktadır. Rokkan’ın modeline göre Cemiyet’in çatışma içinde olduğu diğer grup çevrenin kültür ve çıkarlarının korunması yönünde siyaset geliştirenlerdir. Bu grup da ilk olarak Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti, Meşrutîyet’in ilan edilmesinden sonra da Ahrar Fırkası ismiyle siyaset sahnesinde yer almıştır. Rokkan’ın modeli çerçevesinde İttihad ve Terakki Cemiyeti, Meşrutîyet’in ilanından sonra ulus devlet anlayışını benimsemeye başlamıştır. Uluslaşma hareketleri çerçevesinde yapmış olduğu ilk icraatlarından biri siyasal iktidarlarının güçlendirmesine yönelik faaliyetleridir. Cemiyet bu amaçla bütün Osmanlıları kapsayacak şekilde ulusal kültür oluşturma siyaseti gütmeye başlamıştır. Bu ulusal kültür oluşturma siyasetinin ilk aracı da milliyetçiliğin cemiyet mensupları nazarında daha ön plana çıkmasıdır. İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin böyle bir siyaset içine girmesi muhtelif etnik ve dini unsurları rahatsız etmiştir. Yani benimsenen siyaset çevrenin gelenek ve çıkarlarıyla çatışmış ve bu da karşı hareket olarak siyaset sahnesinde yerini almaya başlamıştır. Rokkan’ın modelinde Osmanlı Devletinde uluslaşma sürecinde merkez- çevre çatışması önemli ölçüde kendini hissettirmiştir. Siyasi partiler, merkezîyetçi ve merkezin etkinliğinin azaltılmasını savunan iki ayrı kol olarak siyaset sahnesinde yer almıştır. Merkezîyetçiliği savunan siyasi partiler, asker ve bürokrasi tarafından desteklenirken karşısında geleneksel değerlere sahip ve çevrenin çıkarlarını temsil etmeye çalışan ve merkezin etkinliğinin sınırlanmasını isteyenler tarafından desteklenmiştir. Birinci grup yapılanmaya giden partilerin en önemli temsilcileri, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Cumhuriyet Halk Partisi (Fırkası), SHP ve Demokratik Sol Partidir. İkinci grup içinde yer alan siyasi partiler Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi ve Doğruyol Partisi tarafından temsil edilmektedir. Rokkan’ın ileri sürmüş olduğu ve merkez-çevre çatışması aslında merkezîyetçi devlet otoritesinin yöneten sınıfı, merkezin

³⁰⁷ Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan, **Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction, Party Systems and Voter Alignments**, Edited Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan, New York, Free Press, 1967, p.14-16. (1-64)

etkinliğinin kırılmasını isteyen çevrenin çıkarlarını temsil etmeye çalışan sınıfı ise yönetilen sınıfı olarak görebiliriz. Bu çerçevede bir değerlendirmede bulunacak olursak Türkiye'nin Meşrutiyetle başlayan siyasi parti oluşumları merkeziler tarafından sık sık "biz" ve "öteki" ayrımlarının yapıldığına sahne olmuştur.

Yapılan bu sınıflamadan sonra kısaca bu partiler ile ilgili bilgiler vermemizde fayda olacaktır. Çünkü bu partilerin siyaset anlayışına egemen olan ve Ahrar Fırkası ile aynı çizgide görünmesine yol açan düşünce yapısı nedir?

Ahrar Fırkası'nın siyasi hayatta etkisizleşmesinden sonra onun devamı sayılabilecek ilk fırka Hürriyet ve İtilaf Fırkasıdır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın programına egemen olan ilke, Osmanlı unsurları arasında siyasi birliğin tesis edilmesine çalışmaktır. Yani Osmanlılık ilkesi üzerine oturtulmuş bir siyasal programa sahiptir. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçülük ilkesine doğru kaydıkça fırka daha fazla Osmanlılığa vurgu yapmıştır. Programı liberal unsurlara dayansa da Ahrar Fırkası kadar sistemli ve tutarlı bir programa sahip değildir. Fırka'nın onyedinci maddesinde, Osmanlı milletini teşkil eden unsurlar ve çeşitli dinler arasında Osmanlı birliğini zedelememek şartıyla dini, edebi, ilmi ve iktisadi çalışmalara hakkının olduğu belirtiliyordu. Fırka Ahrar Fırkası gibi Meşrutiyetçi ve Adem-i Merkeziyetçidir. Ancak Ahrar Fırkasından farklı olarak Adem-i Merkeziyet ilkesini sistemli bir şekilde öne çıkarmamıştır. Fırka ayrıca, eğitim, dini hürriyetler, farklı dillerin tanınması gibi konularda Ahrar Fırkası'nın programına paralel bir düşünce yapısına sahiptir.³⁰⁸

Meşrutiyet döneminde Ahrar Fırkasından sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştu. Ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası, kurulmasından kısa bir süre sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti ile şiddetli bir mücadeleye girişmiş ve Cemiyet'in şiddet ve baskı politikalarına daha fazla dayanamamıştır. Balkan savaşları ve I. Dünya savaşı gibi önemli savaşların da çıkmasıyla siyasal hayat İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tam olarak egemenliğine geçmiştir. Osmanlı Devleti bu savaşlardan mağlup ayrılmıştır. 1923 yılında kurulan Cumhuriyet idaresi sonrasında yeni bir siyasal hayat başlamıştır. Bu siyasal hayat içinde önce İttihad ve Terakki Cemiyeti kadrolarından gelme Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmuştur. Aynı Abdülhamit'e yapılan muhalefette birlik olan kişiler zamanla birbirlerinden ayrılarak siyasi mücadelelere giriştiği gibi Cumhuriyeti kuran

³⁰⁸ İnsel, "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi", s.60-61.

kadrolar da başlangıçta esas olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarından oluşmaktadır. Bu dönemlerde kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın içinde de bu kadrolar bulunmaktadır. Ancak kısa bir süre sonra bu fırka içinde bazı muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Bu muhalif sesler ilk olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuştur.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da kendi tüzel kişiliğinin liberal ilkeler doğrultusunda meydana geldiğini savunmaktadır. Yani Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da liberalizm ilkesi etrafında siyasal programını belirlemiştir. Fırka'nın programının birinci maddesinde, Türkiye Devletini halkın hakimiyetine dayalı bir Cumhuriyet olarak takdim etmektedir. İkinci maddede, hürriyetler, halkın hakimiyeti yani liberalizm ve demokrasi ilkeleri Fırka'nın esas mesleğini teşkil etmekte olduğu belirtilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını Ahrar Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası programlarına yaklaştıran bir ilke de Adem-i Merkeziyet ilkesini benimsemiş olmasıdır. Fırka'nın programının ondördüncü maddesinde, milli birliğin sağlanması yönündeki engellerden korunmak için devletin denetimi olmak şartı ile İdari Adem-i Merkeziyet esasları kabul edilmiştir. CHP, üye kabulünde “milli harekete karşı tavır almamış her Türk vatandaşın Türk Kültürünü” kabul etmiş olması şartıyla Fırka'ya üye olabileceğini savunurken Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için Fırka'ya üye olacakların Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı olması yeterlidir. Fırka, bu özelliği ile her vatandaşın eşit haklara sahip bir yurttaş olduğunu kabul eder.³⁰⁹ Nasıl Ahrar Fırkası 31 Mart olayı ile ilişkilendirilip irticai nitelemesi yapıp siyasal hayatta etkisizleştirildiyse Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da irticai nitelemelere maruz kalmış ve siyasi hayatı kısa bir süre sonra sona ermiştir.

Terakkiperver Fırka'nın kapatılmasından sonra Cumhuriyet döneminde kurulan diğer bir Parti de Serbest Cumhuriyet Fırkasıdır. Serbet Cumhuriyet Fırkası Ağustos 1930 tarihinde kurulmuştur. Fırka'nın kurulduğu dönem siyasal otoritarizmin güçlendiği bir döneme rastlamaktadır. Uluslararası Konjonktür, iktisadi anlamda devletçilik yaklaşımına uygun bir zemin ortaya koyduğu dönemdir. Serbest Fırka, bu ortam içinde siyasal hayatına başlamıştır. Parti, Fransızca metinlerde kendini “Parti Liberal” olarak tanımlamaktadır. Serbest Fırka da kendinden önce kurulan diğer liberal partiler gibi

³⁰⁹ İnsel, “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, s.66.

nizamnamesinde hürriyetleri tek tek saymaktadır. Bu hürriyetler; vicdan hürriyeti, fikir ve söz söyleme hürriyeti, çalışma hürriyeti gibi hürriyetlerdir. Aynı zamanda iktisadi ve mali her türlü teşebbüslere yardımcı olmak, büyük ve küçük iktisadi teşebbüslerin oluşumuna engel olan kuralların kaldırılmasını istemektedir.³¹⁰ Serbest Fırka Kurucusu Fethi Okyar Bey, fırkanın sol cenahda olduğunu söylemektedir. Okyar Bey, Serbest Fırkayı liberal ve laik Cumhuriyetçi bir fırka olarak takdim etmektedir. Okyar Bey, kendi fırkalarının sol bir parti olduğunu vurgularken Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ise sağ parti olduğunu belirtmektedir. Halk Fırkası mensupları Serbest Fırka'nın irticai bir nitelik taşıdığını iddia etmektedirler. Bu iddiaya Serbest Fırka mensupları fırkalarını liberal demokrat bir programı benimsediğini ve bu yüzden irticai bir nitelik taşımadığını belirtmişlerdir. Fırka üyelerinden Ağaoğlu, "Halka serbest düşünmek ve serbest fikrini beyan imkanını bahşetmekte olan fırkaya demokrat denir." Bu tanıma Cumhuriyet Halk Fırkası mensuplarından şu şekilde bir cevap gelmiştir: "Hürriyet namına devlet otoritesini feda edemeyiz." Verilen bu cevap Cumhuriyet Halk Fırkası'nın siyaset sahnesinde kendine rakip kabul etmeyeceği anlamına geliyordu. Kısa bir süre sonra da Fethi Bey, Serbest Fırka'nın kapatıldığını bildiren dilekçeyi İçişleri Bakanlığına sunmuştur.³¹¹ Serbest Fırka, Halk Fırkası'nın seçkinci ve merkezci politikalarına karşılık Cumhuriyet, demokrasi ve çevreci aydınların katılacağı bir siyaset benimsemiştir.

Türkiye'nin demokrasi tarihi, Huntington'un demokratlaşma dalgaları ile paralel bir şekilde gitmiş olduğu söylenebilir. Huntington demokratlaşma dalgalarının birincisi, 1800'lü yılların başlamış ve 1920 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihler arasında bakıldığında Türkiye'nin demokrasi tarihi açısından önemli gelişmelerin yaşanmış olduğu söylenebilir. Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanuni Esasini Kabulü, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet hep bu dalga içinde yer almaktadır. Huntington birinci dalgadan sonra dünyada otoriter yönetim anlayışlarının hakim olduğunu ve bu sürenin II. Dünya savaşının sonuna kadar devam ettiğini ve bu tarihlerden sonra II. Demokratlaşma dalgasının yaşanmaya başladığını ifade eder. Türkiye'nin demokrasi tarihinde de 1923 tarihi ile birlikte otoriter bir devlet anlayışı hakimdir. Bu dönemde tek parti yönetimi vardır ve muhalefet partilerin oluşumuna izin verilmemiştir. Bu anlayış 1950'li yıllara kadar sürmüştür. II. Dünya savaşının sona ermesinden sonra dünyanın

³¹⁰ İnsel, "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi", s.70.

³¹¹ İnsel, "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi", s.70-71.

yeni bir demokratlaşma dalgasına girmesi Türkiye’yi de etkilemiş ve 1946 tarihinde Demokrat Parti kurulmuştur. Çok partili girilen ilk seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisinin yoğun baskısı altında geçmiştir. 1908 genel seçimlerinde İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin seçmenlere müdahalede bulunduğu iddiaları vardı. Yine Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın girmiş olduğu 1912 seçimlerine “eli sopalı seçimler” olarak nitelendirmelerde bulunulmuştur. 1946 seçimlerinde de benzer nitelendirmeler mevcuttur. Bu seçimlerde “açık oy gizli tasnif” modeli ile muhalefetin etkisizleştirilmesi amaçlanmıştır. Demokrat Parti bu ortam içinde siyasi hayatına başlamıştır. Demokrat Partinin programına egemen olan ilke liberalizmdir. Yani demokrat parti liberal bir partidir. Demokrat Partinin kurulması siyasi ve iktisadi liberalizm taleplerini yeniden siyaset sahnesine taşımıştır. Menderes 1950 tarihinde vermiş olduğu bir demecinde “keramet hürriyettir, keramet serbest reydedir, keramet milli hakimiyettir.” ifadelerini kullanarak liberal söylemin ana unsurlarını vermektedir. Menderes çeşitli konuşmalarında Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisini karşılaştırırken Demokratların liberalizm ve demokrasiyi yeniden birleştirmeyi istedikleri aynı zamanda liberalizmi toplumsal ve iktisadi hayatta yaşam sahasına geçmesini talep etmektedir.³¹² Demokrat Parti, hak ve özgürlüklerin korunması ve genişletilmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. Parti, “Yeter söz milletindir” sloganı ile siyaset sahnesinde yer almaya başlamıştır. Bu slogan, çevrenin taleplerinin merkeze ulaştırılmasına dayalı bir siyasettir.

1960 ihtilalinden sonra Demokrat Partinin siyasi hayatı sona ermiştir. İhtilalden kısa bir süre sonra Adalet Partisi kurulmuştur. AP 11 Şubat 1961 yılında kurulmuştur. Adalet Partisinin ilk genel başkanı Orgeneral Ragıp Gümüşpaladır. Ragıp Gümüşpala’nın ölümü üzerine 1964 yılında parti genel başkanlığına Süleyman Demirel seçilmiştir. Demokrat Partinin uygulamış olduğu siyaset doğrultusunda hareket etmiş ve en önemli destekçisi çevre diye nitelenen kesimler olmuştur. 1980 yılında Ordu tarafından yapılan darbe sonucu 1981 yılında kapatılmıştır. Adalet partisi kurulduktan bir süre sonra genel başkanı Süleyman Demirel olmuştur. Adalet Partisi yapmış olduğu program da artan amme hizmetlerinin vatandaş ayağına daha iyi götürülmesi ve genişleyen merkezî idare teşkilatının bürokratik engelleri ortadan kaldırmak için Adem-i Merkeziyet fikrinin hayata geçirilerek, mahalli idarelerin gerçek bir şahsiyete kavuşturulması, programda

³¹² İnsel, “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, s.73-74.

belirtilen demokratik düzenin ve hızlı gelişmenin şartlarından biri olarak sayılmıştır. Bu amaçla bürokratik engelleri ortadan kaldırmak için Türkiye'de Merkezî Devlet Teşkilatı ile Mahalli İdareler arasındaki ilişkilerin mahalli idareler lehine genişletilmesi ve imkanlarının artırılması sağlanmaya çalışılacaktır.³¹³ Ayrıca, İllerin özel ihtiyaçlarının karşılanması, halkın yönetime katılması ilkesini gerçekleştirmek amaçlarıyla yerel yönetimlerin bütçelerini düzenlemek, uygulamak ve bütün görevlerini yerine getirmek konularında yeterli olacak yetkileri sağlamaya çalışacaklarını dile getirmişlerdi. Yerel yönetimlerin beşer yıllık çalışma planı düzenleyerek kent sınırları içinde genel hizmet işletmelerinin, kara ve deniz taşıtlarının belediyelere devredilmesi isteniyordu.³¹⁴ Adem-i Merkeziyet fikrinin hayata geçirilerek, mahalli idarelerin gerçek bir şahsiyete kavuşturulması, programda belirtilen demokratik düzenin ve hızlı gelişmenin şartlarından biri olarak sayılmıştır. Köylerin gelişmesi ile ilgili Köy Kanununun derhal çıkarılarak köylerin kalkınması ve ihtiyaçların giderilmesi sağlanmalıdır.³¹⁵

1980 ihtilalinden sonra Anavatan Partisi, 1983 yılında Turgut Özal ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. Ortadireği güçlendirmek, işsizliği önlemek, konut sorununu çözmek, bürokrasiyi yeniden düzenlemek amacıyla ülkedeki dört siyasi eğilimi bünyesinde topladığını açıklamıştır. Liberal, milliyetçi, muhafazakar ve sosyal adaletçi bir siyasi programa sahiptir. Ayrıca Anavatan Partisi'nin Parti Programı'nda yerel yönetimlerle ilgili şu açıklamayı yapmışlardır. "Kamu idaresinde merkezîyetçiliğin azaltılmasını; bilhassa hizmetlerin müessir, süratli ve verimli bir şekilde yapılabilmesi için mahalli idarelerin yetkiler ve imkanlar yönünden güçlendirilmesini zorunlu görmekteyiz."

Anavatan Partisi, 1983 yılında yapmış oldukları Seçim Bildirgesinde yerel yönetimlerin imkanlar ölçüsünde güçlendirilmesini talep ettikten sonra merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki idari vesayet yetkilerinin azaltılması gereği üzerinde durmuştur.³¹⁶ ANAP, merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde hukuka ve yasalara uygun bir biçimde denetime sahip olması gerektiğini mali denetimini ise, Meclis veya

³¹³ *Adalet Partisi Programı*, Ankara, 1969, ss.34-35.

³¹⁴ Cevat Geray, "1960-1973 Dönemi Belediyeciliğine Genel Bakış", *Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl Uluslar arası Sempozyum*, Ankara, Metropol İmar A. Ş.- IULA-EMME Yayınları, 23-24 Kasım 1990, s.218.

³¹⁵ *Adalet Partisi Programı*, s.35.

³¹⁶ Ruşen Keleş, "Belediyeciliğimizde Son Gelişmeler ve Yerel Özerklik", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.1, S.2, Mart 1992, s.10.

Sayıştay tarafından yapılmasını savunmaktadır.³¹⁷ ANAP aynı zamanda yerel yönetimlerin özerkliği ilkesine sürekli vurgu yaparak yerel yönetim gelirlerinin birkaç kat artırılmasını önermektedir.

Doğru Yol Partisi; 23 Haziran 1983’de kurulmuştur. 1987 tarihinde siyaset yasağı halkoylaması sonucu kalkan Süleyman Demirel genel başkanlığa seçilmiştir. Doğru Yol Partisi, 1989 tarihli Seçim Bildirgesi’nde katılımcı demokrasiyi, merkezi yönetim yerine yerel yönetimlere dayandıracaklarını belirtmektedir.³¹⁸ “Mahalli idarelerin mali imkanlarının, hizmetleri yeterli düzeyde gerçekleştirecek kendi gelirleri olarak sağlanması, gerektiğinde genel bütçeden yardım yapılmalıdır. Mahalli idarelerin merkezi idare ile ilişkileri, denetlenmeleri, demokratik niteliklerini zedelemeyecek, ancak kamu vesayetini tesirli kılacak kaidelere bağlanmalıdır”.³¹⁹

Doğru Yol Partisi’nin 1995 Seçim Bildirgesinde mahalli idarelerle ilgili şu konular dile getirilmiştir: -Kamusal hizmet üretiminde etkinliğin artırılması ve kamu kaynaklarının akılcı kullanımı, hizmetlerin yerinden karşılanması ile mümkün olabilir. Bu amaçla, mahalli idarelerin kuvvetlendirilmesi, Mahalli idarelerin Üniter yapı içinde, mali ve idari yetki, sorumluluk ve kaynakların pek çoğunun yerel düzeye aktarılması, yerel birimlerin kendi içlerinde ve merkezi idare ile güçlü koordinasyona sahip kılınmaları, biçiminde güçlendirilecektir. -Halkın yerel ihtiyaçlarını mahalli idareler karşılayacak, bu noktada etkinlik, hız ve verimlilik ölçüt alınacaktır. -Yerel nitelikli kaynaklar yerel idarelere bırakılacak, bu idarelerin ağırlıklı bir biçimde kendi öz kaynakları ile hizmetlerini yerine getirmeleri sağlanacak, -Yetki genişliği esasına göre taşra teşkilatları tarafından merkezi idarenin yürütmesi gereken hizmetlerinde yürütülmesi yoluna gidilmesi, -Halkın mahalli idarelerin karar ve uygulama süreçlerine katılımını ve denetimini sağlayıcı düzenlemeler yapılacağı dile getirilmiştir. -Devletin aslı fonksiyonları olan, savunma, güvenlik ve adaletin sağlanması ile sınırlanması bu çerçevede merkezi idare, giderek bu asli fonksiyonlarını yürütecek şekilde örgütlenecektir. Diğer konularda yetki aktarımına gidilerek yerel yönetimlere bırakılacaktır.

³¹⁷ Şerif Öner, “57. Hükümeti Oluşturan Partilerin Yerel Yönetimlere Yaklaşımları,” **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C.9, S.1, Ocak 2000, s.54.

³¹⁸ Keleş, Avrupa’nın Bütünleşmesi ve Yerel Yönetimler, s.79.

³¹⁹ Mustafa Bayırbağ, “Türkiye’de Siyasal Parti Oluşumlarının Yerel Yönetimlere yaklaşımları”, **Ada Dergisi**, Yıl 4, S.14, Mayıs-Haziran 1998, s.88.

Adalet Partisi ve Doğruyol Partisi Başkanlığında bulunan Süleyman Demirel Cumhurbaşkanlığı sırasında bir vesileyle Ahrar Fırkası'na atıfta bulunmuştur. Haziran 1998'de Demirel;³²⁰ "1900'lü yılların başında daha nasıl ileriye gidebiliriz, diye bazı partilerin seçim beyannamelerinde düşünceler yer alır. Ahrar Partisi'nin seçim beyannamesine bakarsanız, Avrupa ile farkın nasıl kapatılabileceği konusunda üç fikir görürsünüz. Birincisi liberalizm, ikincisi Adem-i Merkeziyet ve üçüncüsü de ordunun siyaset dışı kalmasıdır." Demirel'in Ahrar Fırkası ile ilgili ifadeleri bazı şahıslar tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiş hatta Cumhurbaşkanı'nın istifası istenmiştir. Bununla ilgili o dönem de bazı köşe yazarları bu ifadelere atıfta bulunarak tartışmaya katılmışlardır. Bu kişilerden bazıları Ahrar Fırkası hakkında olumlu görüş bildirirken bazı kişilerde Ahrar Fırkası'nın son derece kötü bir faaliyet içinde görmüşler ve Cumhurbaşkanı'nın istifasını isteyenler arasında yer almışlardır. Ahrar Fırkası, bugün geldiğimiz noktada devlet ideolojisini benimseyenler ve merkeziyetçi bir düşünce yapısı içinde olanlar tarafından bölücülükle suçlanmaya devam etmektedir.

Bu ifadelerden sonra genel bir değerlendirme yapacak olursak Ahrar Fırkası ve devamı niteliğinde olan partilerin ortak özellikleri; liberalizm politikaları, Adem-i Merkeziyet ilkesi etrafında siyaset yapması, çevreye önem vermesi ve çevrenin haklarını merkeze ulaştırma hedefini gütmesi olarak sayılabilir. Bu partilerin siyasi programlarında en önemli hedefleri yerel yönetimlerin güçlendirilmesi olmuş ve benimsemiş olduğu bu siyasetten dolayı rakipleri tarafından sürekli eleştirilmiştir. Bu eleştirilerden en büyüğü hiç kuşkusuz Ahrar Fırkası'na karşı yapılmıştır. Ahrar Fırkası'nın benimsemiş olduğu Adem-i Merkeziyet ilkesine İttihad ve Terakki Cemiyeti mensupları ülkeyi bölünmeye götüren bir siyasi anlayış olarak karşı çıkmışlardır. Aynı ithamlar diğer partilere karşı da yapılmıştır. Benzer bir tartışmada bu partilerin genel olarak merkez sağda konumlandırılmalarına karşılık olarak Ahrar Fırkası, Serbest Fırka ve Adalet Partisi ve Doğruyol Partisi mensupları kendilerinin rakiplerine göre daha sol bir parti olduğunu iddia etmişlerdir. Ortak bir diğer tartışma konusu da nasıl Ahrar Fırkası 31 Mart Olayı ile ilişkili olduğu düşüncesi ile irticai nitelmesi yapıldıysa diğer partilere de benzer nitelermeler yapılmıştır. Bu partilerin hiç kuşkusuz en büyük benzerlikleri benimsemiş oldukları liberal politikalarıdır.

³²⁰ Hasan Pulur, "Nereden Çıktı Bu Ahrar", **Milliyet**, 27 Haziran 1998.

SONUÇ

Demokrasinin kökleri eski Yunan sitelerine ve doğrudan katılım mekanizmalarına dayanmakta ise de; günümüz demokrasileri ulus devletle ortaya çıkmıştır.

Demokratik bir devlet asgari bir düzlemde ‘halk tarafından yönetimi gerçekleştiren devlet’ olarak tanımlandığında yönetimde kimler olacaktır? Bunun cevabı hiç kuşkusuz seçimle oluşan bir meclistir. Bu meclis kendi içinden bir hükümet çıkaracak veya bizzat kendisi bu yönetime talip olacaktır. Ancak burada sorulması gereken soru seçimle yönetime gelenlerin yani iktidarların demokrasilerde yetkileri nelerdir? Burada siyasal iktidar kavramı karşımıza çıkmaktadır. Siyasal iktidar için verilecek basit bir tanım, ülkenin bütünü üzerinde geçerli olan iktidardır. Bu çerçevede siyasal iktidara iki temel unsur yüklenebilir. Bu unsurlardan ilki, başkalarına emir verme gücünü elinde tutmasıdır. Diğeri de, emirlerin yerine getirilmesi için gerekli olan araçlara sahip olmaktır. Siyasal iktidarların bu araçları kullanırken halk tarafından benimsenmesi gerekmektedir.

Siyasal muhalefet, belli bir toplumda, siyasal-sosyal ve ekonomik düzen içinde iktidarın faaliyetlerine karşı alternatif bir öneri sunmak, yasal yollarla eleştirerek hedeflenen amaçlar doğrultusunda etki ve sonuçlara ulaşmayı içeren bir olgu ve davranıştır. Bu tanım çerçevesinde siyasal muhalefet, parlamenter ve parlamento dışı olarak tasnif edilebilir. Parlamenter muhalefet, bizzat mecliste yer alan siyasal partileri ihtiva etmektedir. Parlamento dışı muhalefet ise, toplumsal muhalefetin her yönünü ihtiva etmektedir. Demokratik bir toplumda siyasal muhalefetin en önemli görevi, iktidarda bulunanları plan, program ve kanunlar çerçevesinde hareket etmeye zorlamaktır. Bugünün demokratik toplumlarında siyasal muhalefetin en önemli işlevleri siyasal partiler vasıtasıyla yürütülmektedir.

Siyasal parti, en basit tarifıyla ortak bir siyasal program üzerinde bir araya gelerek meydana getirdikleri ve iktidar hedefi olan siyasal topluluk olarak ifade edilir. Siyasal partilerin bugünkü anlamda gelişimi yakın zamanlara rastlamaktadır. Modern siyasal partiler, Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren oluşmaya başlamıştır. Siyasal partilerin oluşumunda en etkili faktörlerden biri batı toplumlarında meydana gelen sosyo-politik ve ekonomik gelişmelerdir. 1800’lü yıllardan itibaren batıda başlayan

demokratikleşme dalgaları, parlamentoların öne çıkmasını netice vermiştir. Bu dönemden sonra parlamentoların yetkileri artmaya başlamıştır. Parlamentoların önemli hale gelmesi parlamento üyelerinin nasıl seçileceği sorusunu gündeme getirmiştir. Bu siyasal değişimler siyasal partilerin de oluşumu, gelişimi ve çeşitlenmesini getirmiştir.

Siyasal partiler, günümüzün siyasal hayatının en önemli aktörleridir. Siyasal partilerin doğuşuna yol açan etkenlerden en önemlisi toplumsal yapının değişmesi ve gelişmesine yol açan modernleşmedir. Modernleşme, sosyal grupların siyasal planda örgütlenecek iktidarı etkileme çabalarına yönelmesine yol açmıştır. Rokkan'ın öne sürmüştüğü model bu çerçevede önem arz etmektedir. Rokkan, modernleşme sürecini yaşayan toplumun bu sürece destek yada direnç olarak karşıt ve farklı tepkiler gösterdiğinden yola çıkarak bir yaklaşım geliştirmiştir. Modernleşmenin en önemli sonuçlarından biri olan ulus devlet oluşturma gayreti beraberinde toplum katları içinde bölünmeyi getirmiştir. Toplumsal bölünmeye dikkat çeken Rokkan, bu bölünmenin ulusal birliği sağlama, merkezi otoriteyi güçlendirme gayreti içinde olan ulusal merkezîyetçilerle bunların karşısında yer alan kendi kültürlerini korumak için direnç gösteren, çevre arasında gerçekleştiğini ileri sürmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı-Türk siyasal hayatında partili dönem başlamıştır. Bizim tezimizin ana konusunu teşkil eden Ahrar Fırkası niçin kurulmuştur? Amacı nedir? Siyasi programı nedir? Osmanlı-Türk siyasal hayatında nerede konumlandırılabilir? Bir siyasal gelenek meydana getirebilmiş midir? gibi sorulara cevap aramak maksadıyla böyle bir tez çalışmasına yönelinmiştir. Ancak öncelikle niçin siyasi parti incelemesi yapıldı? sorusuna cevap vermek gerekmektedir. Siyasal Parti incelemesinin yapılmasındaki amacımız hiç kuşkusuz Türk siyasal hayatını anlamak ve anlamlandırmaya çalışmaktır. Bu noktada Türk siyasal hayatında süreklilik ve kırılma noktalarının olup olmadığını anlamaya çalışmaktır. Türk siyasal hayatını anlamak için en önemli devrelerden biri hiç kuşkusuz çok kısa bir dönemi ihtiva etmesine rağmen II. Meşrutiyet dönemidir. Osmanlı parlamentosunun beslediği demokratik tartışma kültürü bugün için hala değerini sürdüren önemli bir birikim sayılmalıdır. Bu tartışma kültürünün oluşumunda Ahrar Fırkası'nın etkin bir konumda olduğu görülebilir. Dolayısıyla bir siyasal parti olarak Ahrar Fırkası'nın anlaşılması bir yandan Osmanlı siyasal hayatını anlamaya dönük ipuçları verirken aslında bir yandan da günümüz siyasal hayatını

çözümlemede ihmal edilemeyecek bir malzeme sunmaktadır. II. Meşrutiyet, Osmanlı toplumunun en kritik dönemi olmakla kalmayıp daha da önemlisi Cumhuriyet rejimi idaresinin kökleri de bu dönemde oluşmaya başlamıştır. Başka bir deyişle Meşrutiyet dönemi, Türkiye’de demokrasi kültürünün teorik ve pratik anlamda gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Türkiye’nin demokrasi tarihi ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına doğru başlamış zaman zaman kırılmalar olsa da ivme kazanarak devam etmiştir. Demokrasinin bugün vazgeçilmez olduğu düşünülen unsurlarından siyasi partilerin oluşumu II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra oluşmaya başlamıştır. Ancak II. Meşrutiyet’e giden yolda gizli yada açık bir şekilde örgütlenmiş cemiyetlerin etkileri büyüktür. Bu cemiyetlerin en önemlisi hiç kuşkusuz 1889 tarihinde İttihad-ı Osmani ismiyle hayata başlamıştır. Bu tarih, II. Jön Türk muhalefet hareketinin de başlama tarihi olarak kabul edilir. II. Jön Türk hareketi Damut Mahmut Paşa ve oğulları Prens Sabahattin Bey ve Prens Lütfullah Beylerin Avrupa’ya gelmesiyle birlikte yeni bir ivme kazanmıştır. Prens Sabahattin Bey, Jön Türkler’in dağınlıktan kurtulması için bir kongre tertip edilmesini istiyordu. Bu kongrenin maksadı Abdülhamit idaresine karşı dağınlık bir şekilde mücadele eden muhalifleri bir çatı altında toplayarak birlikte hareket etmektir. Bu amaçla tertip edilen I. Jön Türk Kongresi Şubat 1902 yılında Paris’te yapıldı. I. Jön Türk Kongresi’nde amaçlanan birlik yerine tam aksine bölünme meydana gelmiştir. Bu bölünme Rokkan’ın önermiş olduğu model çerçevesinde merkezîyetçilerle merkezin etkinliğinin azaltılmasını isteyen ve çevreye duyarlı Adem-i Merkezîyetçiler arasında olmuştur. Ayrılığın nedenleri arasında bir devrim hareketine başlanılması halinde dış devletlerin desteğinin alınıp alınmayacağı konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Müdahaleciler ve ademi-i müdahaleciler olarak nitelenmişlerdir. Bölünmenin bir başka nedeni de Ahmet Rıza Bey’in önderliğindeki grup derhal bir devrimin gerçekleştirilmesi gereğini savunurken, Prens Sabahattin Bey ve etrafında oluşan grup ise, bir devrimin başarılı olabilmesi için toplumun dönüştürülerek devrime hazır hale getirilmesini savunmaktadır. Yani Ahmet Rıza Bey grubu Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle her şeyin çözüleceğini savunmuştur. Bu da yeniliklerin tepeden inmeci bir şekilde yapılmasını netice verecektir. Prens Sabahattin Bey ise, öncelikle halkın bilinçlendirilmesi ve Kanun-i Esasi, Meşrutiyet gibi kavramların halka öğretilerek toplumun dönüştürülmesini istemektedir. Çünkü I. Meşrutiyet pratiği bunun

yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Prens Sabahattin Bey'in bu düşüncesi merkezden ziyade çevrenin de bu hareketin içinde olması anlamını taşımaktadır.

I. Jön Türk hareketi'ndeki ayrılıktan sonra Prens Sabahattin Bey ve grubu 1906 yılında kurmuş oldukları Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet ve Meşrutiyet Cemiyeti ile faaliyetlerine başlamıştı. Cemiyeti'nin Terakki isimli bir yayın organı vardı. Terakki'nin yayınları Osmanlı Devleti'ne gizli, gizli getiriliyordu. Hem Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin faaliyetlerinin hem de Terakki'nin yayınlarının 1908 öncesinde, Anadolu'da meydana gelen muhalefet hareketlerinde etkin bir rol oynamış olduğu söylenebilir. 1907 Aralık ayında II. Jön Türk Kongresi yapılmış ve kısa bir süre sonra Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in yeniden yürürlüğe girmesini sağlamıştır.

II. Meşrutiyet, Türk Siyasi Hayatı'nda çağdaş anlamda ifade edilebilecek bir siyasetin başlangıç noktası olmuştur. Anayasal düzen, parlamenter sistem, siyasal partiler, dernekler, baskı grupları, kamuoyu oluşturma, basının özgürleşmesi, temel hak ve özgürlüklerin tanınması bu dönemde şekillenmeye başlamıştır. Tüm bu olaylar ve oluşumlar Türk Siyasal Hayatında II. Meşrutiyeti bir kırılma noktası haline getirmiştir. II. Meşrutiyet'in 1908 senesinden itibaren ilk beş yıllık dönemi (1908-1913) Türkiye'nin sonraki siyasal hayatı içinde en belirleyici evrelerden birini teşkil etmektedir.

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanıyla çok partili bir siyasal yapıya ve hürriyet ortamına girilmiştir. II. Meşrutiyet'le beraber Ordu, Cemiyet ve Siyasi Partiler arasında meşrutiyetin nasıl uygulanacağı sorunu başlamıştır. Türkiye'nin siyasal hayatında başlayan bu tartışmalar bugünün demokratik yapısı içinde de devam eden bir vakıa olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca II. Meşrutiyet dönemi bu tartışmaların yanında, İslamcılık, Batıcılık, Osmanlıcılık, ve Türkçülük gibi fikir akımlarının tartışmalarının yaşandığı dönemdir. Bu tartışmalar, bazı değişikliklerle beraber bugün hala geçerliliğini korumaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet'in ilanından önce adalet, hürriyet, kardeşlik ve eşitlik gibi söylemleri çok sık kullanırken, Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra kendisine karşı gelişen muhalefetin güçlenmesi karşısında bu söylemlerinden vazgeçmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı gelişen muhalefetin en önemli beslendiği kaynak yine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sözü edilen bu kendi tutum ve siyasetidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet'in ilanından önce benimsemiş olduğu

söylemleri Meşrutiyet'in ilanından sonra özellikle dolaylı iktidarları döneminde devlet yönetimine karşı müdahaleleri ve kendilerini kutsal cemiyet gibi tanımlamaları neticesinde her yaptıkları işlerin hikmetli olduğunu ve bekli de bazı mensuplarının iktidar nimetlerinden faydalanma arzusu cemiyete karşı büyük muhalefet kitlelerinin oluşmasına sebep olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra kendisine karşı oluşan bu muhalif hareketleri hoş karşılamamış ve bu muhalif hareketleri vatana ihanet olarak görmüş ve o şekilde mücadele etmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti 31 Mart hareketinden sonra özellikle muhalif safların en önemli aktörü olan ve Ahrar Fırkası tarafından temsil edilen liberal hareketlerden korkmuşlardır. Bu korkuyu bertaraf etmek için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin benimsemiş olduğu mücadele bazen çok sert hareketlerle kendini göstermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temsil etmiş olduğu devletçi ve seçkinci düşünce yapısı cumhuriyetin ilanından sonra da kendini göstermiş bu dönemde gelişen liberal hareketlere hiçbir şekilde taviz verilmemeye çalışılmıştır. Hatta bu düşünce yapısı 1937 tarihinde Anayasa değişikliği sırasında kendini göstermiş ve mecliste yapılan müzakereler esnasında devletçilik ilkesi karşısında liberalizmin yasaklandığı dile getirilmiştir. Yani Cumhuriyeti ilan eden kadrolar da kendilerini devletin sahibi olarak görmüşler ve gelişen her muhalefet hareketini devlete karşı geliştirilmiş bir hareket olarak düşünmüşler ve bu hareketleri kısa bir süre içinde önlemeye çalışmışlardır. Serbest ve Terakkiperver Fırkalarının Türk siyaset sahnesindeki ömürlerinin çok kısa olmasının temel nedenlerinden bir tanesi de CHP'nin devletle kendisini özdeşleştirmesidir. Yani bu fırkaların siyasal hayata atılmaları yada meydana getirdikleri alternatif siyasal anlayış CHP kadroları tarafından hoş karşılanmamış ve neticesinde kısa süreli bir siyasal deneyim olarak kalmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de aynı şekilde Meşrutiyet dönemindeki partiler üzerindeki tüketici etkisi hep bu asli iktidar düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

II. Meşrutiyet döneminin siyasi yaşantısının çok hareketli geçmesinde ve Muhalefet potansiyelinin artmasında Cemiyet'in gütmüş olduğu 'cemiyet' ve 'devlet' yararlarının birlikte korunması düşüncesi bir anlamda devletleşen cemiyet önemli olmuştur. Bu nedenle muhalefet, İttihat ve Terakki Cemiyet'ine şiddetli eleştiriler getirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kısa bir süre içinde hedeflerini gerçekleştirememesi ve devletin

zafiyetlerinin artması muhalefetin yaygınlaşmasında etkili olmuştur.¹ Ayrıca Meşrutiyet'in ilanından önce başlayan Firzovik olayları, Avusturya boykotu halkın yoğun bir şekilde siyaset sahnesinde kendini göstermesi açısından önemli olmuştur.

II. Meşrutiyet ile birlikte yapılan seçimlerde ilk defa halk kitleleri, kendilerini idare edebilecek olan yöneticileri seçme fırsatını yakalamıştır. Halkın bu fırsatı yakalaması, Meşrutiyet rejimini daha çok sahiplenmesine neden olmuştur. Her ne kadar yapılan bu ilk seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti baskısı olduğu iddiaları kuvvetli olsa da, yine de Türk Demokrasi Tarihi açısından seçme ve seçilme ile sonuçlanması önemlidir.

Seçimlere Ahrar Fırkası'nın yanında İttihat ve Terakki Cemiyeti de katılmıştır. Ancak Ahrar Fırkası İstanbul'da yapılan seçimlerde Müslim adayların seçilmesini sağlayamamıştır. Ahrar Fırkası ile İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gayrimüslim adayları aynı kişilerdir. Hem fırka tarafından hem de cemiyet tarafından gösterilen gayrimüslim adaylar seçimleri kazanmıştır. Aynı zamanda Ahrar Fırkası'nın kurucularından olan Mahir Sait Bey, bağımsız olarak Ankara'dan seçimlere katılmış başarılı olmuştur. Seçimlerden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikaları ile ters düşen yaklaşık 60-70 Mebus Ahrar Fırkası'na katılmıştır. Ahrar Fırkası önceleri sadece parlamento dışı muhalefet yaparken Meclis-i Mebusan'da kendisine katılan Mebuslarla Cemiyete karşı Parlamento içi muhalefette de etkin bir rol oynamaya başlamıştır.

Ahrar Fırkası'nın siyasal eylemleri hem meclis dışı faaliyetler hem de meclis içi faaliyetler olarak meydana gelmiştir. Meclis-i Mebusan içinde Fırka'nın mebusları arasında yer alan temsilciler, aslında Fırka'nın kuruluş aşamasında görev almamışlardır. Bunlar ancak seçimlerin tamamlanıp İstanbul'a gelmelerinden sonra hem fırka programını kendi fikirlerine yakın bulmalarından dolayı hem de İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin siyasetine karşı oldukları için Ahrar Fırkası'na mensup olmuşlardır.

Pera Palas'da Ahrar Fırkası tarafından Osmanlı Devleti'nin kuruluşu münasebetiyle verilen davetden dolayı, Ahrar Fırkası, kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir. Ahrar Fırkası'nın vermiş olduğu bu ziyafete İttihad ve Terakki Cemiyeti taraftarları hariç bir çok etnik ve dini unsurun temsilcileri katılmıştır. Bu ziyafet, Meşrutiyet tarihinin önemli olaylarından birini teşkil eder. Çünkü bu ziyafet sonrasında davete katılanlar arasında

¹ Kurtuluş Kayalı, "Hürriyet ve İtilaf", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.5, 1985, s.1437. (s.1436-1444)

bulunan Sadrazam Kamil Paşa ile Ahrar Fırkası'na karşı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefeti keskinleşmiştir. Kısa bir süre sonra da Kamil Paşa, Cemiyet tarafından verilen gensoru ile düşürülen ilk Başbakan olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.

Fırka'nın programının hazırlanması sırasında Prens Sabahattin Bey'in düşüncelerinden ve 1906 senesinde kurulan Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programından yararlanılmıştır. Fırka programı, Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden muhtelif din ve etnik grupların istek ve eğilimlerini dikkate almıştır.

Prens Sabahattin Bey, hem Jön Türkler'in önemli liderleri arasında hem de Ahrar Fırkası'nın kurulmasında görüş ve programlarından yararlanan kişidir. Bu yüzden Prens Sabahattin Bey'in görüş ve düşüncelerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Prens Sabahattin Bey, sadece rejim ismi değiştirmekle inkılapların başarıya ulaşamayacağını ifade ettikten sonra inkılapların başarılı olabilmesi için halkın bilgilendirilmesi ve eğitilmesinin yani sosyal gelişmenin ve değişimin gerçekleşmesi gereğinden bahseder.

Prens Sabahattin Bey, şahsi teşebbüslerin gelişebilmesi için Osmanlı Devleti idari yapısında değişikliklerin meydana gelmesini istemektedir. Yapılacak olan idari ıslahatlar, Adem-i Merkeziyet unsurunun hakim olduğu bir yapı içinde gerçekleştirilmelidir. Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası'nın programına hakim olan Adem-i Merkeziyet ilkesi dönemin en önemli tartışma konusunu oluşturmaktadır. İttihad ve Terakki Cemiyeti mensupları Adem-i Merkeziyet tabirinin siyasi anlamda kullanıldığını belirtip bu şekilde ele alınan tabirin Osmanlı Devletini parçalanmaya götüreceğini iddia etmektedir. Siyasi anlamda Adem-i Merkeziyet, imparatorluğun özerk devletçikler vasıtasıyla yönetilmesi anlamına gelen bir idare anlayışına sahiptir. O zamanda bazı Osmanlı aydınları böyle bir anlama sahip olan adem-i merkeziyet kavramının devletin bölünmesini ve parçalanmasını kolaylaştıracağını düşünmüştür. İttihad ve Terakki Cemiyeti, Adem-i Merkeziyet ilkesinin Osmanlı Devleti için bir felaket olacağını söyleyerek şiddetli bir şekilde hem Prensi hem de siyasi rakibi Ahrar Fırkasını eleştirmiştir. Cemiyet tarafından getirilen bu eleştirilere Prens Sabahattin Bey, çeşitli zamanlarda bu kavramın siyasi anlamda kullanılmadığını belirtmiştir. Prens Sabahattin Bey, Adem-i Merkeziyet ilkesinin 1876 Kanun-i Esasi'nin 108.ci maddesinde yer alan "Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaiif" hükmünü ihtiva ettiğini belirtmiştir. Aynı şekilde Ahrar Fırkası taraftarları da Adem-i Merkeziyet tabirinin idari anlamda kullanıldığını çeşitli makalelerinde kaleme almışlardır. Ahrar Fırkası siyasi

Program ve Beyannameinde ve Ahrar Fırkası'na temel teşkil eden Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programlarında bu tabirin daha çok "decentralizasyon" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ahrar Fırkası programına göre kozmopolit ve coğrafi olarak çok büyük sınırlara sahip olan Osmanlı Devleti merkeziyetçilik esasına göre yönetilmesi halinde gelişme gösteremeyecektir. Fırka programında kastedilen Adem-i Merkeziyet ilkesi sayesinde yerel meclisler kurulacak ve bu meclislerde yer alacak üyelerin yerel halk tarafından seçilmesi sağlanacaktır. Bu da demokrasinin temel unsurlarından biri olan siyasal katılımın daha yüksek seviyelere çıkmasını sağlayacaktır. Adem-i Merkeziyet ilkesi aynı zamanda yerel idareleri güçlendirilecek ve bunun neticesinde yerel sorunların yerel idare tarafından çözülmesi sağlanacaktır. Aksi halde her yerel sorun önce merkeze ulaştırılacak daha sonra merkezin direktifleri doğrultusunda çözüm bulunmaya çalışılacaktır. Bu durum da sorunun daha kısa sürede çözümünü zorlaştıracaktır. Hem yerel meclislerin kurulması hem de yerel idarelere daha fazla yetkilerin devredilmesi bugünün demokrasi anlayışı içinde geçerli bir düşünce yapısıdır. Bugün hala yerel idarelerin güçlendirilip güçlendirilmeyeceği ile ilgili tartışmalar sürmektedir. Üstelik tartışmanın eksenini aynı noktada durmaktadır. Yerel idarelerin güçlendirilmesi taleplerini dile getiren parti yada partiler bazen bölücülükle suçlanabilmektedir. Bu yüzden siyasi iktidarlar bu talebi yerine getirmekte isteksiz davranmaktadırlar. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlarda adem-i merkeziyet kavramının yanlış anlaşılmalara meydan vermesi kaçınılmazdı. Bizde şunu ifade edebiliriz ki, Ahrar Fırkası'nın siyasi programına egemen olan bu ilke, zamanın şartlarından dolayı olumsuz anlamlar yüklenmesine neden olmuştur.

Ahrar Fırkası'nın programına Demokratik devlet ilkesinin hakim olduğu söylenebilir. Demokratik ilke gereği, Fırka'nın programında önemli hükümler yer almıştır. Bu ilkelerden bazıları, güven, çoğulculuk, halk egemenliği ve eşitliktir. Ahrar Fırkası programında Osmanlı Devletinde yaşayan tüm etnik ve dini unsurlardan olan vatandaşların eşit olduğu vurgulanmıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin "Türkiye Türkler'indir" şeklinde geliştirmeye başladığı Türkçülük siyasetine Fırka, "Osmanlı Osmanlılarıdır" şeklinde geliştirdiği Osmanlıcılık siyaseti ile karşılık vermiştir. Cemiyet'in benimsemeye başlamış olduğu Türkçülük siyasetinin Osmanlı Devleti gibi kozmopolit yapıya sahip bir ülke için zararlı olduğunu savunan Ahrar Fırkası, tüm unsurların bir arada barış içinde yaşaması için eşitliğin sağlanması gereğine vurgu

yapmıştır. Ayrıca bütün unsurların Adem-i Merkeziyet ilkesi etrafında yerel meclislerde nüfusları ile orantılı olarak temsil edilmesi gereğini savunmuştur. Ahrar Fırkası, halkın yerel meclislerde görev alması gerektiğini belirtmiş ve yerel meclislerden merkezi idareye temsilciler gönderilmesi gereğini hüküm altına almıştır. Bu çerçevede, Padişah tarafından seçilen Ayan Meclisi üyelerinin hükümet ve yerel meclisler tarafından atanması gibi yenilikler hüküm altına alınmıştır. Bu düzenlemelerle sağlanmak istenen netice halkın idareye daha fazla katılması ve ülke sorunları ile daha fazla ilgili olmasıdır. Ahrar Fırkası'nın program ve beyannamelerinde insan haklarıyla ilgili önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler içinde temel hak ve hürriyetler, din ve vicdan hürriyeti, seyahat hürriyeti, toplanma serbestliği, iletişim serbestliği ve basın hürriyeti yer almaktadır. Aynı zamanda demokratik bir devlet için vazgeçilmez unsurlardan olan seçimlerle ilgili düzenlemelerde mevcuttur. Mevcut seçim sistemine göre önce birinci seçmenler, mebusları seçecek olan ikinci seçmenleri seçecekler ve daha sonra seçilen ikinci seçmenler de mebusları seçecekti. Ahrar Fırkası, seçimlerin tek dereceli seçim sistemine dönüştürülmesini talep etmektedir. Ayrıca seçmenlerin kimler olacağı yani seçimlerde kimlerin oy kullanacağına dair hükümlerde mevcuttur. Mevcut seçim kanunu ve diğer devletlerde hakim anlayış seçmenlerin belli kriterlere sahip olmasını öngörüyordu. Bu kriterlerin başında erkek olmak, belli miktarda toprak sahibi olmak belli bir statüye sahip olmak gibi şartlar vardı. Ahrar Fırkası'nın program ve beyannamelerinde yirmi yaşını tamamlayan her kişinin oy hakkının bulunduğu hüküm altına almıştır. Böyle bir anlayış sadece Osmanlı Devleti için değil zamanın büyük devletlerinde bile görülmeyen bir siyasal katılma anlayışıdır. Yani bu düşünce, zamanın devletlerindeki seçmen anlayışına göre son derece ileri bir görünüm sergilemektedir. Bu hüküm ile kadınlarında oy hakkının bulunduğu belirtilmiş ve hem mülkiye hem de Cemiyet'in sebep olduğu ayrımcılık reddedilmiştir. 1900'lü yılların başında kadınların oy hakkının bulunmadığı düşünülürse Fırka'nın çağdaş siyasal katılım anlayışına çok yakın bir düşünce içinde olduğu söylenebilir. Ayrıca Ahrar Fırkası, 1908 seçimlerinde hüküm altına alınan her elli bin kişiye bir mebus düşecek şeklindeki düzenlemenin yeterli olmadığını ve bu oranın her yirmibeş bin nüfusa mükabil bir mebus seçilmesi şeklinde düzenlenmesini istemektedir. Böyle bir düzenlemenin yapılması mebus sayısının iki kat artmasına neden olacaktır. Bu durum da tüm unsurların daha iyi bir şekilde Meclis-i Mebusanda temsil edilmesini sağlayacaktır. Fırka'nın programında demokratik ilkelere olan çoğulculuk ilkesi de

düzenleme altına alınmıştır. Bu ilke gereği bütün Osmanlıların etnik ve dini bir fark olmaksızın temsil edilmesi ve haklarının güvence altına alınması gerekmektedir. Farklı din ve mezheplerden olanların dinlerinin gereklerini yerine getirmede serbest oldukları düzenleme altına alınmıştır.

Fırka mensupları tarafından vatanın refah ve gelişmesi için hakiki bir “liberalizm” ilkesi etrafında Ahrar Fırkası programın tanzim edildiği belirtilmiştir. Ahrar Fırkası, kurucularının iddia ettiği gibi klasik anlamda liberal ilkeler doğrultusunda kurulan bir fırkadır. Liberal bir Fırka'nın özellikleri, bireysel özgürlüğe ve hürriyetlere önem vermesi, Hukukun üstünlüğü, Hukuk devleti ilkesini benimsemesi, devletin ve iktidarın sınırlanması, serbest piyasa ekonomisidir.

Ahrar Fırkası'nın programına hakim olan liberal ilkelerden ilki, partinin bireysel özgürlüğe ve hürriyetlere vermiş olduğu önemde görülür. Ahrar Fırkası Programının ilk paragrafında liberal-demokratik anlayış hakim olmuştur. Fırka'nın programının giriş maddesinde, insanların hür olarak doğdukları ve hukuk karşısında tüm insanların eşit olduğu noktasına vurgu yapılmıştır. Fırka'nın programında hürriyetin sınırı, başkasının hak ve hukukuna tecavüz etmemek olarak belirtilmiştir. Giriş maddesinde; mülkiyet hakkı, emniyet, kanun önünde eşitlik, kanuna itaat, genel asayiş ve huzuru bozmayan fiil ve hareketlerde serbestlik, ifade hürriyeti, basın hürriyeti, seyahat özgürlüğü, din ve vicdan hürriyeti, eğitim hürriyeti, toplanma hürriyeti, mesken dokunulmazlığı ve korunması gibi hak ve hürriyetler sayılmıştır. Yine programının çeşitli maddelerinde güvence altına alınması gereken hürriyetleri tek tek saymıştır. Ahrar Fırkası'nın hürriyetlere bu derece önem vermesi isminin gereğini de yerine getiriyordu. Zira ahrar demek hür olanlar demektir. Fırka da isminin gereği olarak hürriyetlere büyük önem vermiştir.

Liberal bir parti niteliğini taşıdığına dair ikinci özelliği hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti ilkelerini benimsemesidir. Hukukun Üstünlüğü; Siyasi iktidarların keyfi uygulamalarından korunmak için iktidarların anayasa ve hukukla sınırlandırılmasıdır. Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayalı olarak devleti önceden belli kurallar çerçevesinde sınırlamaktır. Ahrar Fırkası'nın hazırlamış olduğu programda Hukuk devleti ilkesinin önemli unsurlarına atıflar vardır. Bu unsurlardan en önemlilerinden biri hiç şüphesiz özel ve açık bir düzenlemeye konu olmayan her şey yok demektir. Bu düzenleme, bugün gelişmiş devletlerin hukuklarında egemen olan kanunsuz suç ve ceza

olmaz kaidesi ile aynı anlamı ihtiva etmektedir. Hukuk Devleti ilkesi gereği “iktidarın sınırlanması” Fırka'nın programında yer alan bir diğer unsurdur. Bakanlar Kurulunun, Meclis-i Mebusana karşı sorumlu olması, icraatlarının meclis tarafından denetlenmesi ile ilgili düzenlemeleri Bakanlar Kurulu'nun kanunlar çerçevesinde hareket etmesini sağlamak için yetkilerinin hukukla sınırlanmasını öngörmüştür. Bu hükümler, iktidarı hukuk ve Meclis-i Mebusan önünde sorumlu tutularak keyfi uygulamalardan kaçınmasını netice verecektir. Yine bir Hukuk Devleti ilkesi gereği parlamento tarafından tasdik edilmedikçe hiçbir kanunun oluşturulamayacağı yani tüm kanunların meclis tarafından yapılması gereğine vurgu yapılmıştır. Ahrar Fırkası'nın programının giriş paragrafında Hukuk devletinin temel şartlarından biri olan insan haklarına önemli vurgular vardır. Hukuk devleti ilkesi gereği Kanun-i Esasi'de ve diğer kanunlarda var olan şahsi hürriyetleri kısıtlayan hükümlerin kaldırılması düşünülmektedir. Böylece muhakeme yapılmadan hiç kimse cezalandırılmayacaktır. Abdülhamit bu maddeye istinaden bir çok muhalif kişiyi Avrupa'ya yada Osmanlı devletinde payitahttan uzak bir yerleşim yerine göndermişti. Ayrıca yine bu ilke gereği mahkemelerin bağımsız olması için bazı düzenlemelerin yapılacağı vaat edilmiştir. Mahkemelerle ilgili yapılacak en önemli düzenlemelerden biri mahkemelerin jüri usulüne göre yapılandırılmasıdır.

Ahrar Fırkası'nın klasik bir liberal parti özelliği taşıdığına dair bir diğer özelliği devletin tarafsız olması gereğidir. Fırka devletin tarafsız olmasının gereğini ve gerçekleştirme yöntemini Adem-i Merkeziyet ilkesinde bulmuştur. Bu ilkeye göre merkezin etkinliği ülkenin güvenliğine zarar vermeyecek şekilde azaltılacak ve yetkiler yerel yönetimlere bırakılacaktır. Yerel yönetimlerde tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif ilkesine göre yapılandırılacaktır. Bu yapılandırmada yerel halklar önemli bir işlev kazanacaktır. Zira bu yapılandırma işlerinde yerel meclisler oluşturulacak ve bu yerel meclisin üyeleride yerel halk arasından seçilecektir. Durum böyle olunca her bölge kendi ihtiyacını belirleyecek ve ona göre ihtiyaçlar giderilecektir. Böyle bir idari mekanizmanın oluşturulması devletin tarafsızlığını sağlayacak ve liberal devlet anlayışı içinde devletin görevi ülkenin güvenliğini sağlamak ve zorunlu işleri yapmakla sınırlı kalacaktır.

Ahrar Fırkası'nın liberal bir parti özelliği taşıdığına dair diğer bir özelliği de serbest piyasa ekonomisine taraftar olmasıdır. Zaten Fırka'nın programına egemen olan ilkelerin başında teşebbüs-i şahsi gelmektedir. Bu ilkenin gereği olarak kişilerin bireysel

girişimlerine engel olabilecek kısıtlamaların kaldırılmasını istemektedir. Bu ilke gereği Osmanlı toplumunun ferdiyetçi bir toplum yapısına kavuşturulması gerekmektedir. Böyle olunca bireyler kendi ayakları üstünde durmaya başlayacak ve eskiden olduğu gibi kendi ihtiyaçlarını devletin, veya dayanışmacı kurumların yapmasını beklemeden kendi gücü nisbetinde bu ihtiyaçlarını giderecektir. Bu da ülke ekonomisinde yeni üretim sahalarının açılmasını netice verecektir. Bu ilke gereği mülkiyet, miras hakkı ve sözleşme özgürlükleri toplum için vazgeçilmez haklar arasındadır. Ayrıca, devletin iktisadi ilişkiler içinde zorunlu alanlar haricinde bulunmaması sağlanacaktır. Yani bireylerin devletten bağımsız bir özne olarak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesini temin eden bir yapının olması gerekmektedir. Fırka'ya göre ekonomide "kışla ve memurluk" zihniyeti bertaraf edilerek Osmanlı devletinde özel mülkiyetin kuvvetlenebileceği, şahsi teşebbüslerin artacağı belirtilmiştir. Neticede; liberal bir iş ortamı ve bu sebeplere bağlı görünen Meşrutiyet'in ve demokrasinin temel kurumları kurulabilecek ve önemli şekilde işlerlik kazanabilecektir.

Ahrar Fırkası Dahili Nizamnamesi (İçtüzüğü) demokratik bir düşünce etrafında teşkil ettirilmiştir. Nizamname, dönemin şartları içinde demokratik bir iç yapıyı öngörmüştür. Fırka'nın amacı, meşruti bir siyasal sistemde gerekli olan esasların her türlü kanuni vasıtalarla gerçekleştirilmesine çalışmaktadır. Bu amaç çerçevesinde çeşitli Osmanlı unsurları arasında birliğin gerçekleştirilmesi sağlanacaktır. Bunun için yapılması gereken, milletin siyasi terbiyesi ve eğitimine gereken önemi vermek, parlamento usul ve adetlerini benimsetmeye çalışmaktır.

Ahrar fırkası Osmanlılık ilkesini diğer partilere nazaran daha ılımlı bir şekilde savunan bir düşünce sistemine ve siyasal programa sahiptir. Fırka programında, Osmanlı Devleti'nin resmi lisansı Türkçe olacağı hüküm altına alınmıştır. Ayrıca her türlü resmi yazışma ve müzakerelerin Türkçe olarak yapılacağı ifade edilmiştir.

Fırka'nın eğitim ile ilgili de önemli düşünceleri vardır. Fırka programında "İptidai eğitimi mecburi olacaktır" ifadeleri kullanılmıştır. Bu düzenleme ile bugünün ilk öğretim okullarının tüm Osmanlılar için bir zorunluluk olması gereği belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı devleti içinde faaliyet gösteren devlet okullarında eğitim dilinin Türkçe olacağı benimsenmiştir. Ahrar Fırkası etnik ve dini unsurların kendi kültürlerine göre eğitim yapabileceğini düşünmüştür. Bunun tek şartının eğitim dilinin Türkçe olmasıdır. Fırka programında yapılan bir diğer düzenleme de dini unsurların eğitimlerinde serbest

olmasıdır. Ayrıca fırka programına göre Osmanlı Devletinde hakim unsur olan islami eğitim ile ilgili İslami ilimlere hakim ilim talebelerinin yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

Fırka'nın siyasal hayatta etkinliğinin kırılması 31 Mart Olayı sonrasında rastlamaktadır. Fırka-31 Mart arasında bir ilişkinin var olup olmadığı tartışmalıdır. Ancak fırka mensuplarından bazı kişilerin Prens Sabahattin Bey'le beraber 31 Mart'ın Abdülhamit tarafından çıkarıldığına anlaşılması halinde Yıldızın etkisiz hale getirilmesine dair çalışmaların mevcut olduğu düşünülebilir. 31 Mart Olayı'ndan sonra Cemiyet tarafından suçlanan Ahrar Fırkası mensupları siyaset sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak 31 Mart Olayı'ndan birkaç ay sonra Ahrar Fırkası'nın feshedildiğine dair Tunaya tarafından da ifade edilen Fırka'nın fesih beyannamesinin aslında bir kapanma beyannamesi olmadığı bu beynamede görülmektedir. Bu bildirinin fırka yöneticileri tarafından yayınlanma nedeni fırka mensupları ile beraber Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'na dahil olduğu noktasında ki iddialara cevap vermektir. Bu bildiriden çıkan sonuç Ahrar Fırkası'nın 1908 Eylülünde siyasi yaşamına başladığı ve 31 Mart Olayı'nın neticelenmesine kadar siyaset sahnesinde etkin bir şekilde yer aldığı ve bu tarihten sonra bir süre sadece isminin yaşadığı söylenebilir.

Ahrar Fırkası ve devamı niteliğindeki partiler, Osmanlı-Türk siyasal hayatında nerede konumlandırılmıştır. Türkiye'de siyasi partiler için yapılan sağ-sol nitelemeleri Avrupa ile aynı anlamsal çizgide değildir. Yani Türkiye'deki sağ-sol nitelemeleri Avrupa'da hakim olan sağ-sol anlayışıyla birebir örtüşmemektedir. Aynı zaman da bugün sağ- sol ayrımı yeni bir boyut kazanmış ve merkez sağ ve merkez sol nitelemelerde bulunmaya başlamıştır. Bugün sağ parti olarak adlandırılan ve incelememizin ana konusu olan Ahrar Fırkası'nın oturduğu yer neresidir? Bu soruya verilecek cevap Fırka'nın hürriyetlere vermiş olduğu önem çerçevesinde yanıtlanabilir. Ahrar Fırkası ve devamı niteliğinde görülen siyasal partilerin hürriyete verdikleri önem çerçevesinde liberal demokratik bir siyaset takip etmelerinden dolayı "Merkez Sağ Parti" nitelemesi yapabiliriz. Ancak Türkiye'de yapılan sağ sol ayrımı Avrupa'da yapılan ayrımla tam olarak örtüşmemektedir. Zira batıda özgürlük talebi sol ile özdeşleşmiş iken, Türkiye'de sağ parti olan Ahrar Fırkası ve devamı niteliğinde olan partiler özgürlük talepleri ile halk nezdinde kabul görmüştür. Batı da statükoculuk sağ ile özdeşleşmiş iken Türkiye de İttihad ve Terakki Cemiyeti çizgisi statükoculuğu temsil etmiştir. 1889'da İttihadı Osmani

ile başlayıp İttihad ve Terakki Cemiyeti ismiyle siyaset sahnesinde yer alıp günümüzde CHP ve DSP tarafından temsil edilen partiler merkezîyetçi görünüm sergilerler. “Çevre”den gelenler tarafından oluşturulan sağ partiler merkez-çevre ilişkisinde çevreyi temsil ederler ve en önemli temsilcileri 1908 tarihinde kurulan Ahrar fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi ve Doğruyol Partisidir.

Türkiye'nin siyasi tarihinde sağ parti, sol parti tartışmaları Meşrutiyet'in ilanından itibaren oluşmaya başlayan bir olgudur. Meşrutiyet döneminde Ahrar Fırkası için sağ parti nitelmesine fırka Katib-i Umumisi tarafından karşı çıkılmış ve Fırka'nın Cemiyete göre daha yeniliklere açık ve hürriyetlere önem veren bir parti olduğu belirtilmiştir. Aynı nitelme Ahrar Fırkası'nın devamı niteliğinde görülen Serbest Fırka içinde yapılmış ve bu görüşe Fırka başkanı Fethi Okyar Bey şiddetle karşı çıkmıştır. Devam eden yıllarda Adalet Partisi ve Doğruyol Partisi Başkanlığında bulunun Süleyman Demirel içinde yapılmış ancak fırka mensupları tarafından bu nitelermeye de karşı çıkılmıştır. Küçükömer'e göre, Türkiye'de sol partilerin kökü Yeniçeri, Esnaf, Ulema birliğinden gelen kesimler tarafından temsil edilirler. Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi ve Doğruyol Partisi bu kesimde nitelenen partilerdir. Küçükömer'e göre Sağ parti tasnifi içinde yer alan partiler; Batıcı, Laik Bürokratik geleneği temsil etmekte olup en önemli temsilcileri İttihad ve Terakki Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi), Demokratik Sol Partidir. Bu nitelermelerden sonra Ahrar Fırkası'nın nerede konumlandırılabilceği sorusuna bize göre verilebilecek cevap iki yönlüdür. Sağ-sol ayrımını hürriyetlere verilen önem çerçevesinde değerlendirirsek Ahrar Fırkası bu bağlamda fırka yöneticileri ve Küçükömer tarafından dile getirilen sol cemahta yer almaktadır. Bu bağlamda batı demokrasilerinde oluşan sol siyasal partilerin programına daha yakındır. Ancak sağ-sol ayrımında Avrupa'ki diğer bir ayrım olan dine yakınlık ve uzaklık noktasında ele alındığı noktasında dini motiflere daha önem veren bir parti olarak nitelenebilir. Ahrar Fırkası ve devamı niteliğindeki partiler, rakipleri İttihad ve Terakki Cemiyeti ve CHP'ye göre daha sağda yer almıştır. Ancak yapmış olduğumuz bu nitelermeler Ahrar Fırkası ile İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ve Fırka'nın devamı niteliğinde olan partilerin CHP'yle karşılaştırıldığında varılan sonuçlardır.

Siyasi Partilerden Merkezîyetçiliği savunan siyasi partiler, asker ve bürokrasi tarafından desteklenirken karşısında geleneksel değerlere sahip ve çevrenin çıkarlarını temsil etmeye çalışan ve merkezin etkinliğinin sınırlanmasını isteyenler tarafından desteklenmiştir. Birinci grup yapılanmaya giden partilerin en önemli temsilcileri, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Cumhuriyet Halk Partisi (Fırkası), SHP ve Demokratik Sol Partidir. İkinci grup içinde yer alan siyasi partiler Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi ve Doğruyol Partisi tarafından temsil edilmektedir.

Sonuç olarak Ahrar Fırkasını Meşrutîyet döneminin en önemli yapılanmasına imza atan bir siyasi parti olarak görebiliriz. Her ne kadar Fırka teşkilatlanmasını tam olarak tamamlayamamış olsa da Osmanlı-Türk siyasal hayatında kendine yer bulmuştur. Fırka, 1902 I. Jön Türk Kongresi'ndeki Jön Türkler arasında meydana gelen bölünmeden sonra siyaset sahnesinde köklerini bulmuş ve 1906 yılında Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet ve Meşrutîyet Cemiyeti ile siyasal hayatta yer almıştır. Fırka, Meşrutîyet'in ilan edilmesinden kısa bir süre sonra kurulmuştur. Meşrutîyet'in kurulmasında en büyük emeği olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin siyasetine karşı en çetin muhalefeti gerçekleştirmiş olan Fırka'nın programı, siyasi ve iktisadi liberalizm üzerine oturmuştur. Bu çerçevede hürriyetlere, hukukun üstünlüğüne, hukuk devleti ilkelerine, devletin ve iktidarın sınırlanmasına ve serbest piyasa ekonomisine büyük önem vermiştir. Ayrıca demokratik ilkelerin unsurları arasında görülen vatandaşların siyasi eşitliğine, Adem-i Merkezîyet ilkesi etrafında oluşturulacak olan yerel meclislerde tüm unsurların temsil edilmesi için yapılacak düzenlemelerde halkın siyasal katılımının sağlanması, bütün Osmanlıların etnik ve dini unsurları gözetilmeksizin haklarının korunmasıyla çoğulculuğa vurgu yapılmıştır. Seçimlerde oy kullanacak olan seçmenlerin belirlenmesinde cinsiyet- vergi- toprak sahipliği gibi şartların yerine yirmi yaşını doldurmuş her Osmanlının oy vermesinin temin edilmesi istenmiştir. Bu özellikleri ile Fırka'nın demokratik anlayışının bugüne daha yakın bir anlayış içinde olduğu söylenebilir. Ayrıca Fırka'nın ileri sürmüş olduğu Adem-i Merkezîyet ilkesi bugün hala tartışmaların odağında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

GAZETELER

Hizmet

Hukuk-u Umumiye: 16 Eylül 1908 tarihinden itibaren 1-182 sayıları arası

İkdam :14 Ağustos 1908- 1 Mart 1326 tarihleri arasındaki sayıları

Millet :5 Ağustos 1908-8 Teşrin-i sani 1908 tarihleri arasındaki sayıları

Osmanlı :17 Mart 1909 tarihinden itibaren 1-71 sayıları arası

Sabah :1 Eylül 1908-1 Mart 1910 tarihleri arasındaki sayıları

Saadet :3 Ağustos 1908-2 Teşrin-i sani 1908 tarihleri arasındaki sayıları

Saday-ı Millet :14 Teşrin-i evvel 1909-10 Haziran tarihleri arasındaki sayıları

Serbisti :13 Kanuni evvel 1908- Nisan 1909 tarihleri arasında 1-157 sayıları arası

Şuray-ı Ümmet :Eylül 1908- Nisan 1909 tarihleri arasındaki sayıları

Tanin :1 Ağustos 1908-1 Mart 1910 tarihleri arasındaki sayıları

Üç Gazete : 24 Eylül 1908 tarihinden itibaren 1-50 sayıları arası

Volkan :11 Aralık 1908-21 Nisan 1909 tarihleri arasındaki sayılar

Yeni Gazete : 2 Eylül 1908- 1 Mayıs 1909 tarihleri arası

İttihat

Zaman

Politika :1 Ocak 1931- 11 Mayıs 1931 tarihleri arasında 1-117 sayıları

KİTAPLAR

Abdurrahman Şeref Efendi, **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendinin Tarihi – II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, Haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Adalet Partisi Programı, Ankara, 1969.

Ahmet Rıza, **Ahmet Rıza Bey'in Anıları**, Haz. Bülent Demirbaş, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.

- Ahmet Saib, **Tarihi Meşrutiyet**, Dersaadet, Gayret Kütüphanesi Yayınları, 1328.
- Ahmet, Fazıl, **Kırpıntı**, İstanbul, Arba Yayınları, İkinci Baskı, 1991.
- Akbulut, Olgun, **Doğrudan Demokrasi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2001.
- Aksin, Sina, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1980.
- Akşin, Sina, **Jöntürkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987.
- Akşin, Sina, **Şariatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İstanbul, 1994.
- Akşin, Sina,- Tanör, Bülent,- Boratav, Korkut, **Yakın Çağ Türkiye Tarihi 1908-1980**, C.1. İstanbul, Milliyet Yayınları,
- Akşin, Ziya Nur, **Osmanlı Tarihi**, C.5, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1994.
- Akyavaş, A. Ragıp, **Tarih Meşheri -I**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Albayrak, Sadık, **31 Mart Vak'ası Gerici Bir Hareket mi?"**, İstanbul, Bilim Araştırma Yayınları, 1987.
- Ali Haydar Mithat, **Hatıralarım 1872-1946**, İstanbul, Mithat Akşit Yayını, 1946.
- Armaoğlu, Fahir, **Siyasi Tarih (1789-1919)**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1961.
- Ateş, Toktamış, **Demokrasi**, İstanbul, Der Yayınevi, 1976.
- Atilhan, Cevat Rifat, **31 Mart Faciası**, 6. Baskı, İstanbul, Sinan Yay., 2000.
- Avanzade M. Süleyman, **Ahrar mı İttihadı?**, İstanbul, Karabet Matbaası, 1324.
- Babcock, Robert S., **Political Parties and the Politician**, New York, Random House, II. Baskı.
- Bayar, Celal, **Bende Yazdım**, C.1, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997.
- Baykal, Hülya, **Türk Basın Tarihi (1831-1923)**, İstanbul, Afa Matbaacılık, 1990.
- Bayur, Hilmi Kamil, **Sadrızam Kamil Paşa–Siyasi Hayatı**, Ankara, Sanat Basımevi, 1954.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi**, C.I, Kısım I, İkinci Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1963.
- Belen, Fahri, **20 . Yüzyılda Osmanlı Devleti**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1973.
- Birinci, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1990.

- Cemal Paşa, **Hatıralar (İttihad Terakki ve Birinci Dünya Harbi)**, Haz. Behçet Cemal, İstanbul, Selek Matbaası, 1959, s.58. Aktaran Adem Ölmez, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.206.
- Cemalettin Efendi, **Siyasi Hatıralarım**, Haz. Selim Kutsan, İkinci baskı, İstanbul, Nehir Yayınları.
- Cemalettin Efendi, **Şeyhülislam Cemalettin Efendi Hazretlerinin Hatırat-ı Siyasiyesi**, Dersaadet, 1336.
- Çakır, Hazma, **Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2002.
- Çam, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, 5. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, 1998.
- Çavdar, Tevfik, **Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş 1860-1918**, Ankara, Ayça Yayınları, 1982.
- Çavdar, Tevfik, **Talat Paşa**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1984.
- Çavdar, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.
- Çopanoğlu, Münir Süleyman, **Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, İstanbul, Pınar Yayınevi, 1964.
- Dahl, Robert A., **Demokrasi Üstüne**, Çev. Betül Kadioğlu, Ankara, Phoenix, 2001.
- Dahl, Robert A., **Demokrasi ve Eleştirileri**, Çev. Levent Köker, Ankara, Yetkin Yayınevi, 1996.
- Dahl, Robert A., **Political Oppositions in Western Democracies**, London, Yale University Press, 1966.
- Dahl, Robert A., **Regimes And Oppositions**, London, Yale University Press, 1973.
- Dahl, Robert A., "The Concept Of Power", **Political Power**, Edited by Roderick Bell, David V. Edwards, New York, The Free Pres, 1969.
- Danışman, Zuhuri, **Sultan II. Abdülhamid Han**, İstanbul, Zuhuri Danışman Yayınevi, 1966.
- Danışmend, İsmail Hami, **31 Mart Vak'ası**, Üçüncü baskı, İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1986.
- Danışmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, İstanbul, 1972.
- Demir, Fevzi, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İzmir, 1994.
- Duverger, Maurice, **Siyasal Partiler**, 3.baskı, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1986.
- Duverger, Maurice, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev.Şirin Tekeli, İstanbul, Varlık Yayınları.
- Duverger, Maurice, **Siyasi Partiler**, Çev. Ergun Özbudun, 3.baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986.

- Ege, Nezahat Nurettin, "**Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmi Müdafaları**", İstanbul, Güneş Neşriyat, 1977.
- Eldem, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970.
- Emil, Birol, **Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979.
- Fesch, FF. Paul, **Abdülhamit'in Son Günlerinde İstanbul**, Çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticari A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1999, s.520.
- Gedik, İlhan, -Şaşmaz, Musa, -Canatan, Yaşar, **Osmanlı Devleti Doğu Vilayetlerinde Nüfus Durumu (1879-1915)**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1993.
- Güresin, Ecvet, **31 Mart İsyanı**, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1998.
- Halil Mentеше, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, s.1986.
- Hanioğlu, Şükrü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet**, İstanbul, (Yayımlanmış Doktora Tezi), 1980.
- Hanioğlu, Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet Bir Devrin İçyüzü 1908-1918**, İkinci Baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1989.
- Hasan Amca, **Nizamiye Kapısı ve Yarıda Kalan İhtilal**, İkinci Baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1991.
- Haslip, Joan, **Bilinmeyen Tarafları ile Abdülhamit**, Ter.Nusret Kuruoğlu, İstanbul, Toker Matbaası, 1964.
- Heywood, Andrew, **Political Theory**, Second Edition, New York, Published by Palgrave, 1999.
- Heywood, Andrew, **Politics**, New York, Published by Palgrave, 1997.
- Huntington, Samuel P., **Üçüncü Dalga**, Çev. Ergün Özbudun, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993.
- Hüseyin Kazım Kadri, **Türkiye'nin Çöküşü**, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1992.
- Ionescu, Ghita, Madariage, Isabel de, **Muhalefet**, Çev. Behzat Tanç, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1988.

- İbrahim Temo, **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, Hazırlayan, Bulut Demirbaş, İstanbul, Arba Yayınları, 1987.
- İrtem, Süleyman Kani, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2003.
- İrtem, Süleyman Kâni, **Meşrutiyet Doğarken**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 1999.
- İskit, Servet, **Türkiye'de Matbuat İdareleri**, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.
- Kabacalı, Alpay, **Tanzimattan II. Meşrutiyete İmparatorluk ve Nesnel Tarih Prizmasından Abdülhamid**, İstanbul, Denizbank Kültür Yayınları, 2005.
- Kabasakal, Mehmet, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1991.
- Kalaycıoğlu, Ersin, **Çağdaş Siyasal Bilim**, İstanbul, Beta Yayınları, 1984.
- Kansu, Aykut, **1908 Devrimi**, Çev. Ayda Erbal, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Kansu, Aykut, **Politics in Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913**, Leiden-Netherlands, Koninklijke Brill, 2000.
- Kapani, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Beşinci Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1989.
- Karal, Enver Ziya, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.IV, C.V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, Kemal H., **İslam'ın Siyasallaşması**, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Karpat, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İzmir, İhsan Gümüştayak Matbaası, 1955.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, **Bir Rüya Gibi**, İzmir, 1955.
- Keyder, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Knight, E. F., **Türkiye Bir Millet'in Uyanışı 1908 Devrimi**, Çev. Mahzar Ersoylu, İstanbul, Özdemir Ofset, 1993.

- Koloğlu, Orhan, **Abdülhamit Gerçeği**, İkinci Baskı, İstanbul, Gür Yayınları, 1987.
- Köker, Levent, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İstanbul, İmge Kitabevi, 1992.
- Köseoğlu, Nevzat, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1990.
- Kuran, Ahmet Bedevi, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadeleleri**, İstanbul, Çelçüt Matbaası.
- Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılap Hareketleri**, İstanbul, Baha Matbaası, 1956.
- Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihi ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Tan Matbaası, 1948.
- Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler**, 2. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2000.
- Kuran, Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Çelçüt Matbaası, 1959.
- Kutay, Cemal, **31 Martın 90.cı Yılında Laik Cumhuriyet Karşısında Derviş Vahdetiler Cephesi**, 2.ci Baskı, İstanbul, Aksoy Yayıncılık, 1999.
- Kutay, Cemal, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Tarih Yayınları, 1964.
- Kutlu, Sacit, **Didar-ı Hürriyet-Kartpostallarla II. Meşrutiyet (1908-1909)**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Küçükömer, İdris, **Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Lacombo, Roger, **Demokrasi Buhranı**, Çev. Suat Erginer, İstanbul, Anıl Yayınevi, 1962.
- Lermioğlu, Osman Nuri, **Halkın İstemediği Meşrutiyet**, İstanbul, Sabah Kültür Yayınları, 1976.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 4. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Lipset, Seymour Martin,- Rokkan, Stein, **Cleavage Structures, Party Sytems, and Voter Aligments: An Introduction, Party Sytems and Voter Aligments**, Edited Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan, Free Press, New York, 1967. (s.1-64)
- Lipson, Leslie, **Politika Biliminin Temel Sorunları**, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978.
- Lütfi Fikri, **Selanik'te Bir Konferans- Biz de Fırka-i Siyasiye: Hali hazır İstikbali**, İstanbul, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şurekası, 1326.

- Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, Dördüncü Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Mardin, Şerif, **Siyasal ve Sosyal Bilimler**, Der. Mümtazer Türköne – Tuncay Önder, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Ankara, TBMM Yayınları, 1982, C.1, 4 Kanun-u evvel 1324.
- Mehmed Selahaddin Bey, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, Sadeleştiren Ahmed Varol, İkinci Baskı, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1990.
- Mehmet Murad (Mizancı), **Mizancı Murad Bey'in Hatıraları- II. Meşrutiyet Dönemi- Tatlı Emeller Acı Hakikatler**, Çev. Celile (Eren) Ökten Argıt, İstanbul, Marifet Yayınları, 1977.
- Mehmet Şeref, **Cemiyet ve Muhalifleri**, Yako Levi Matbaası, Edirne, 1327.
- Mevlanzade Rifat, **31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi**, Sadeleştiren Berire Ülgenci, İstanbul, Pınar Yayınları, 1996.
- Mevlanzade Rifat, **Mevlanzade Rifat Bey'in Anıları**, Hazırlayan Metin Martı, II. Baskı, İstanbul, Arma Yayınları, 1992.
- Okandan, Recai G., **Amme Hukukumuzun Anahatları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968.
- Oktay, Cemil, **Siyaset Bilimi Ders Notları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 2001.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 14 baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi**, İstanbul, Mahmut Beğ Matbaası, 1324.
- Osmanlı Ahrar Fırkası Nizamname-i Dahili**, İstanbul, Matbua-i Amire, 1324.
- Osmanlı Ahrar Fırkası Programı**, İstanbul, Mahmut Beğ Matbaası, 1324.
- Ölçen, Ali Necat, **Osmanlı Meclis-i Meb'usasında Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler**, Ankara, Ayça Yayınları, 1982.
- Özbudun, Ergun, **Siyasal Partiler**, Üçüncü Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979.
- Özçelik, Ayfer, **Osmanlı Devleti'nin Çöküşü'nde Ekonomik Politik Baskılar Üzerine Bir Deneme (1838-1914)**, Ankara, Ecdâd Yayınları, 1993.

- Palombara, Joseph La,- Weiner, Myron, **Political Parties and Political Development**, New Jersey, Princeton University Press.
- Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1974.
- Powell, G. Bingham, **Contemporary Democracies: Participation, Stability and Violence**, London, Harvard University Press, 1982.
- Prens Sebahattin, **İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Sekizinci Mektup, Türkiye Nasıl Kurtarılabılır ve İzahlar**, Ankara, Ayraç Yayınevi, Eylül 1999.
- Ramsaur, Ernest E., **Jön Türkler – 1908 İhtilalinin Doğuşu**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2004.
- Rey, Ahmet Reşit, **Canlı Tarihler**, C.3, İstanbul, Türkiye yayınevi, 1945.
- Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C. I-II, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967.
- Russel, Bertrand, **İktidar**, Çev.Mete Ergin, İkinci baskı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1994.
- Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, Hazırlayan, Ertuğrul Düzdağ, 4. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003.
- Sargent, Lyman Tower, **Contemporary Political Ideologies**, Eighth Printing, Georgetown, The Dorsey Pres, 1971.
- Sarıca, Murat, **Siyasi Düşünce Tarihi**, 6. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1993.
- Sartori, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu – Mehmet Turhan, Ankara, Yetkin Yayınevi, 1996.
- Sartori, Giovanni, **Parties and Party Systems**, New York, Cambridge University Pres, 1976.
- Savaşkan, Ömer, **1908 Seçimleri**, Ankara, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1993.
- Sofuoğlu, Ebubekir, **Osmanlı Devletinde İslahatlar ve I. Meşrutiyet**, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2004.
- Spengler, Oswald, **Batının Çöküşü**, Çev. Nuray Sengelli, İkinci Baskı, 1 İstanbul, Dergah Yayınları, 997.
- Süleyman Şefik Paşa, **Hatıralarım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim, 31 Mart Vak'ası**, Yeni yazıya Aktaran Hümeysra Zerdecı, Arma Yayınları, 2004.
- Şapolyo, Enver Behnan, **Türk Gazeteciliği Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Ankara, Güven Matbaası, 1969.

- Şapolyo, Enver Behnan, **Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevi, 1974.
- Şemseddin Sâmî, **Kâmus-u Türkî**, Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş 3. Cilt, İstanbul, 1986.
- Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Hatıraları İttihat ve Terakki'ye Muhalefet**, İstanbul: Nehir Yayınları, 1990.
- Tanilli, Server, **Devlet ve Demokrasi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1981.
- Tanör, Bülent, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, 3. Baskı, İstanbul, Afa Yayınları, 1998.
- Teziç, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Beta Yay., 1986.
- Tokgöz, Ahmet İhsan, **Matbuat Hatıralarım**, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- Toprak, Zafer, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, Ankara, Yurt Yayınları 2, 1982.
- Topuz, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973.
- Topuz, Hıfzı, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973.
- Tökin, Fûruzan Hüsrev, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965**, İstanbul, Elif Yayınları, 1965.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Anayasa Hukuku**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975.
- Tunaya, Tarık Zafer, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, 2. Baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.
- Tunaya, Tarık Zafer, **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul, Simavi Yayınları, 1991.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Siyasal Partiler - İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Turan, İlter, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, 3. baskı, İstanbul, Der Yayınları, 1986.
- Turgut, Nükhet, **Siyasal Muhalefet**, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1984.
- Türköne, Mümtazer, **İslamcılığın Doğuşu**, Ankara, Lotus Yayınları, 2003.
- Tütengil, Cavit Orhan, **Prens Sabahaddin**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1954.
- Ünal, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi**, İstanbul, Kamer Yayınları, 1998.
- Vergin, Nur, **Siyasetin Sosyolojisi**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2003.
- Yalçın, Hüseyin Cahid, **Siyasal Anılar**, Haz.Rauf Mutluay, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976.

- Yalman, Ahmet Emin, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1918)**, C.1, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1997.
- Yeğin, Abdullah, Badıllı, Abdülkadir vd., **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat**, İstanbul, Türdav Yayınları, 1981.
- Yerasimos, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C.2, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1975.
- Yunus Nadi, **İhtilal ve İnkılab-ı Osmani**, Dersaadet, Matba-i Cihan, 1325.
- Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.
- Yücekök, Ahmet N., **Türkiye'de Parlatentonun Evrimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Üniversitesi Yayınları, 1983.
- Zürcher, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 18. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

MAKALELER:

- A.C., "İttihat ve Terakki – Bahaeddin Şakir Beyin Bıraktığı Vesikalara Göre", **Milliyet**, 13 Teşrinisani 1934.
- Ahmad, Feroz, Rustow, Dankwart A., "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, S.4-5, 1975-1976. (s.245-284)
- Ahmed Refik, "Damad Mahmud Paşa ve Prens Sabahaddin Beğ", **Millet**, 11 Ağustos 1324, No:20.
- Ahmed Refik, "Prens Sabahaddin Beğ", **Millet**, 20 Ağustos 1324, No:29.
- Akar, Şevket Kamil, "Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulamaları", **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999. (s.565-570)
- Akbayır, Nuri, "Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.5, 1985. (s.1238-1246)
- Aklan, Mehmet Ö., "Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İlk Programı ve Nizamnamesi", **Toplumsal Tarih**, S.1, Şubat 1994. (S.49-55)
- Akşam**, "İntihabatta Parti İhtirasları", 25 Mart 1943.
- Akşam**, "Meşrutiyet Devrinde İntihap Mücadelesi Nasıl Yapılıyordu?", 11 Mart 1943.

- Akşin, Sina, “31 Mart Olayına Değın Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, **Doç. Dr. Cem Sar’a Armağın**, C.XXVII, Eylül 1972, No:3. (s.541-560)
- Akşin, Sina, “İttihat ve Terakki Üzerine, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XXVI, Sevinç Matbaası, Mart 1971. (s.153-182.)
- Ali Kemal, “İntihab-ı Ahire Dair”, **İkdam**, 25 Mart 1325-7 Nisan 1909, No:5340.
- Ali Kemal, “İstikbal-i Osmani”, **İkdam**, 15 Kanuni sani 1324-28 Kanuni sani 1909, No:5271.
- Ali Kemal, “Teşebbüs-ü Şahsi, Tevsii Mezuniyet- Adem-i Merkeziyet”, **İkdam**, 23 Ağustos 1324-5 Eylül 1908, No: 5130.
- Alkan, Mehmet Ö., “Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın İlk Programı ve Nizamnamesi”, **Toplumsal Tarih**, S.1, Şubat 1994. (s.49-55)
- Armağın, Servet, “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XXXIII, S.3-4, 1967. (s.45-100)
- Armağın, Servet “Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri”, **Kanun-i Esasi’nin 100. Yılı: Armağın**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1978. (s.149-167)
- Aslan, Mehmet,- Sag, Vahap, “Ulus, Uluslaşma Ve Ulus Devlet”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2001, Cilt: 25, No: 2. (s.173-183)
- Atatürk Ansiklopedisi**, Haz.Ömer Sami Coşar, C.2, İstanbul, İstanbul Reklam Ltd.Ş Yayınları, 1974.
- Avcı, Orhan, “İkinci Meşrutiyet Devrinin Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, **Askeri Tarih Bülteni**, S.48, Ankara, Şubat 2000. (s.89-115)
- Avcı, Orhan, “İttihat ve Terakki Partisi Devrinden İzlenen İktisadi Politikalar (1908-1918), **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl 21, S.40, Şubat 1996. (s.165-184)
- Balioğlu, Zekeriye T., “Meşrutiyetin Meşruiyetten Düştüğü An 31 Mart”, **Tarih ve Medeniyet**, S.13, Mart 1995. (s.33-38)
- Bayırbağ, Mustafa, “Türkiye’de Siyasal Parti Oluşumlarının Yerel Yönetimlere yaklaşımları”, **Ada Dergisi**, Yıl 4, S.14, Mayıs-Haziran 1998.
- Bedüzzaman Saîd- Kürdî, “Biraderim Derviş Vahdeti Bey’e”, **Volkan**, 2Nisan 1325-15 Nisan 1909.
- Bedüzzaman Saîd- Kürdî, “Kahraman Askerlerimize”, **Volkan**, 4Nisan 1325-17 Nisan 1909.

- Beyme, Klaus Von.- Daniels, Robert V., “Muhalefet”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Çev. Mehmet Turhan, C.XXXVI, Sayı,1-4, 1979, s.196-197. (ss.187-226)
- Birinci, Ali, “31 Mart Vak’asının Bir Yorumu”, **Türkler**, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. (s.193-211).
- Birinci, Ali, “Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) I, **Kebikeç**, Ankara, S.2, 1995. (s.143-147)
- Birinci, Ali, “Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) III, **Kebikeç**, Ankara, S.4, 1996. (s.39-42)
- Birinci, Ali, “Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) V, **Kebikeç**, Ankara, S.6, 1998. (s.87-89)
- Birinci, Ali, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (1895)”, **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C. 2, 1999. (s.401-440).
- Bolay, S. Hayri, “Demokrasinin Felsefi Temelleri Üzerine”, **Yeni Türkiye**, Eylül-Ekim S. 17, Ankara, 1997. (s.17-20).
- Bora, Tanıl, “Türkiye Sağının İdeolojik ve Siyasi Bunalımı: Oynak Merkez- “Merkez”siz Oynaklık”, **Birikim Dergisi**, İletişim Dergisi, S.64, C.11, Ağustos 1994.
- Boyacıoğlu, Ramazan, “II. Meşrutiyet Döneminde Beyân’ül Hak Dergisindeki Bazı Görüş ve Düşünceler Üzerine”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.3, 1999. (s.27-50)
- Burak, Durdu Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, **OTAM**, S.1-4, Ankara, 2003. (s.291-318)
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, “İktidar”, 11. Cilt, İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Celal Derviş, “Tevsii Mezuniyet”, **Zaman**, 16 Kanuni sani 1324-29 Ocak 1909, No:82.
- Celal Derviş, “Tevsii Mezuniyet”, **Zaman**, 2 Kanuni sani 1324- 15 Ocak 1909, No:68.
- Çapa, Mesut, “II. Meşrutiyet’te Siyasi Hayatın Farklı bir Yorumu: ‘İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Fırıldakları Yahut Tarih-i Matem””, **Toplumsal Tarih**, S.8, Ağustos 1994. (s.57-59)
- Daver, ağabeydin, “31 Mart Vakasının 42.ci Yıldönümündeyiz”, **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1951.
- Demir, Fevzi, “II. Meşrutiyet Döneminde İzmir’de Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Kebikeç**, S.4, Ankara, 1996, s.119. (s.119-128)
- Durukan, Kaan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima Liberalizmin Kökenleri”, **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2004. (s.143-155)

- Emiroğlu, Kudret, "Trabzon'da Avusturya Boykotu 1908", **Toplumsal Tarih**, S.8, Ağustos 1994. (s.17-21)
- Erdoğan, Mustafa, "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce -7- Liberalizm**, Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005. (s.23-40)
- Evcimen, Günsev, "Batı Demokrasilerinde Kurumsallaşmış Muhalefet: İşlevleri ve Sorunları", İ.Ü.H.F.M., Charles Crozot'ya Armağan, 1979, S.XLII, 1-4.
- Eyicil, Ahmet, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", **Türkler**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C.13, 2002. (ss.228-262)
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, "Osmanlı Politik Hayatında Enver Paşa'nın Rolü", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S.5, 1991.
- Geray, Cevat, "1960-1973 Dönemi Belediyeciliğine Genel Bakış", **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl Uluslar arası Sempozyum**, Metropol İmar A. Ş.- IULA-EMME Yayınları, Ankara, 23-24 Kasım 1990.
- Gürsel, Seyfettin, "Osmanlı Dış Borçları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.3, 1985. (s.672-687)
- Hanioğlu, Şükrü, "II. Meşrutiyet Dönemi Garpçıları:Yeni Bir 'Ethic' Yaratma Fikri", **Türkiye Günlüğü**, Mayıs 1989, S.2. (s.23-31)
- Hukuk-u Umumiye**, "", 11 Mart 1325-24 Mart 1909.
- Hukuk-u Umumiye**, "Beyanname", 6 Kanuni evvel 1324, 19 Kanunu evvel 1908 No:95.
- Hukuk-u Umumiye**, "Eşşehr-i Siyasiyun-i Osmani Necabetlü Sabahaddin Beğ Efendi Hazretlerinin Bebek Bahçesindeki Nutki Celileleri.", 6 Eylül 1324-19 Eylül 1908, No: 4.
- Hukuk-u Umumiye**, "Fırkalar", 16 Şubat 1324- 28 Şubat 1908, No:148.
- Hukuk-u Umumiye**, "İntihabat Entrikaları", 27 Teşrini sani 1324, No:86.
- Hukuk-u Umumiye**, "İntihabat İşleri", 17 Teşrini sani 1324, No:76.
- Hukuk-u Umumiye**, "Meclis-i Mebusan'da Fırkalar Teşkili Lüzumu ve Fırka Programları", 21 Kanun-u Sani 1908.
- Hukuk-u Umumiye**, "Saltanat-ı Osmaniyenin Altıyüzüncü Sene-i Devriye-i tesisi münasebetiyle Pera Palasda Ziyafet" 15 Kanunu Sani 1324- 28 Kanunu sani 1908, No: 132.

Hukuk-u Umumiye, Millet Meclisi, Kavanin, Adadakiler”, 10 Kanuni sani 1324-23 Kanuni sani 1908, No:118.

Hüseyin Cahid, “Adem-i Merkeziyet”, **Tanin**, 22 Ağustos 1324, No:35.

Hüseyin Cahid, “Adem-i Merkeziyet”, **Tanin**, 22 Ağustos 1324, No:35.

Hüseyin Cahid, “Fırkalar, Meseleler”, **Tanin**, 1 Kanunu evvel 1324-14 Kanuni evvel 1908, No:134.

Hüseyin Cahid, “İki Temayül”, **Tanin**, 31 Kanunievvel 1324- 13 Kanuni sani 1908, No:162.

Hüseyin Cahid, “İntihabat Entrikalari”, **Tanin**, 26 Teşrini Sani 1324, 9 Kanuni Evvel 1908, No:129.

Hüseyin Cahid, “İş Fena mı Gidiyor?”, **Tanin**, 4 Mart 1325, No: 225.

Hüseyin Cahid, “Meşrutiyetin Düşmanı”, **Tanin**, 7 Mayıs 1325, No:256.

Hüseyin Cahid, “Müntehib-i Sanilere”, **Tanin**, 8 Teşrini Sani 1324, 21 Teşrini Sani 1908, No:111.

Hüseyin Cahid, “Mütareke ve İtilaf”, **Tanin**, 29 Mart 1325, No:251.

Hüseyin Cahid, “Şimdiye Kadar Ne Yaptık”, **Tanin**, 12 Şubat 1324-25 Şubat 1909, No:205.

Hüseyin Cahid, “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında”, **Tanin**, 24 Şubat 1324- 9 Mart Efrinci 1909 , No:217.

Hüseyin Cahid, “Ziyafet Münasebetiyle”, **Tanin**, 2 Mart 1325, No: 223.

Hüseyin Cahit (Yalçın), “Millet-i Hakime”, **Tanin**, 12 Kasım 1908.

Hüseyin Fehmi, “İttihadiyyun-ve- Ahrar”, **Hizmet**, 5 Şubat 1324-18 Şubat 1909, No:5274.

İbrahim Fatih, “Harb-i İktisadiyede Muvaffakiyetler”, **Serbesti**, 24 Teşrini sani 1324, No:22.

İbrahim Hikmet, “Cemiyet mi Fırka mı?”, **Zaman**, 9 Kanuni sani 1324-22 Ocak 1909, No:75.

İkdam, “Heyet-İ Müttefika-i Osmaniye'nin Beyannamesidir”, 5 Nisan 1325- 18 Nisan 1909, No:5351.

İkdam, “Bugünkü İntihab İçün Namzedimiz”, 23 Mart 1325- Nisan 1909, No:5338.

İkdam, “Doktor Nazım Beğin Konferansı”, 27 Şubat 1324-13 Mart 1909, No:5314.

İkdam, “İstanbul Mebuslarının İntihabatı –(Namzedler)”, 29 Teşrini sani 1324-12Kanuni evvel 1908, No:5226.

İkdam, “Müntehib-i sanilere”, 7 Teşrini sani 1324- 20 Teşrini sani 1908, No:5204.

İkdam, “Osmanlı Ahrar Fırkası, 14 Kanuni sani 1324-27 Kanuni sani 1909, No:5270.

İkdam, “Osmanlı Ahrar Fırkası”, 15 Kanuni sani 1324-28 Kanuni sani 1909, No:5271.

- İkdam**, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin merkezinden varid olmuştur.”, 10 Ağustos 1324-23 Ağustos 1908, No:5117.
- İkdam**, “Sultanazade Sabahaddin Beğ Efendinin Osmanlı Askerine Hitaben Açık Mektupları: Asker Kardeşlerim” 6 Nisan 1325-19 Nisan 1909, No:5352.
- İnsel, Ahmet, “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - 7- Liberalizm**, Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005. (s.41-74)
- İttihad**, “Yeni bir Fırka-i Siyasiye”, 25 Şubat 1324, No:120.
- Karahan, Sami, “Mecazi Demokrasi”, **Yeni Türkiye**, 1997, S.17., Eylül-Ekim 1997., Ankara. (ss.449-451).
- Korlaelçi, Murtaza, “Pozitivist Düşüncenin İthali”, **Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2004. (s.214-222)
- Karpat, Kemal H., Robert W. Zens, “I. Meşrutiyet Dönemi ve Abdülhamit’in Saltanatı (1876-1909)”, **Türkler**, Çev.Nasuh Uslu, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. (s.873-888)
- Kayalı, Kurtuluş, “Hürriyet ve İtilaf”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.5, 1985. (s.1436-1444)
- Keleş, Ruşen, “Belediyeçiliğimizde Son Gelişmeler ve Yerel Özerklik”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C.1, S.2, Mart 1992.
- Kıbrıslıade Şevket, “Sinop Mebusu Rıza Nur Beğ”, **Saday-ı Millet**, 23 Kanunisani 1325, No:67.
- Kodaman, Bayram, “Cumhuriyet, Devletçilik, Jakobenizm ve Demokrasi”, **Yeni Türkiye**, Ankara, S. 17, Eylül-Ekim 1997. (s.469-478)
- Kodaman, Bayram, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)”, **Türkler**, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. (s165-192)
- Kuran, Ahmet Bedevi, “Meşrutiyet Devrinde Kayıplarımız”, **Tarih Dünyası**, C.2, S.10, 1 Eylül 1950. (s.414-417)
- Kuran, Ahmet Bedevi, “Sabahattin Bey”, **Resimli Tarih Mecmuası**, S.27, Mart 1952. (s.1404-1406)
- Laç, Abdurrahman Şeref, “Şu 31 Mart Dedikleri Rezalet”, **Sebil**, 9Nisan 1976, C. 1-1, S.15.
- Mahçupyan, Etyen, "Türkiye'nin Siyaset Yelpazesi: Sağ-Sol", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Mahir Said, “Adem-i Merkeziyet, Teşebbüs-ü Şahsi”, **İkdam**, 9 Eylül 1324-22 Eylül 1908, No:5147.

Mahir Sait Bey, “31 Mart Vakası”, **Politika**, Tefrika 1-117, 02.01.1931-11.05. 1931.

Mahmud Refik, “Adem-i Merkeziyet”, **Saadet**, 10 Eylül 1324, No:58.

Mert, Nuray, “İslamcılık ve Yeni (den) Sağ” **Birikim Dergisi**, İletişim Yayınları, S.85, C. 15, Mayıs 1996.

Millet, - No:20, - No:29, - No:31.

Millet, “Prens Sabahaddin Beğın Konferansı”, 4 Eylül 1324, No:44.

Millet, “Sabahaddin Beğın Konferansı”, 8 Eylül 1324, No:48.

Millet, “Tevsii Mezuniyet”, 9 Eylül 1324, No:49.

Muharrem Hiram “Selamet-i Umumiye Gazetesi Müdüriyet-i Aliyesine” **Selamet-i Umumiye**, NO:5, 3 Haziran 1326.

Nureddin Ferruh, “Ahrar Fırkası’ndan Ahmet Rıza Beğ”, **Osmanlı**, 13 Mart 1325-26 Mart 1909, No: 10.

Nureddin Ferruh, “Ali Kemal Bey- Osmanlı Ahrar Fırkasından”, **Osmanlı**, 9 Mart 1325-22 Mart 1909, No:6.

Nureddin Ferruh, “Osmanlı Ahrar Fırkası’nın Namzedi”, **İkdam**, 21 Mart 1325-3 Nisan 1909, No:5336.

Ortaylı, İlber, “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, **Kanun-u Esasi’nin 100. Yıl Armağanı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978. (s.169-181)

Osman Galib, “İttihat ve Terakki Cemiyeti Kongresi -Teşebbüs-ü Şahsiye”, **Yeni Gazete**, 1 Teşrinin sani 1324, No:86.

Osmanlı, “ Cenaze Alayı Tafsilatı”, 27 Mart 1325-9Nisan 1909, No:24.

Osmanlı, “ Cenaze Alayı”, 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23.

Osmanlı, “ Meclis-i Mebusan da ”, 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23.

Osmanlı, “ Meşrutiyet-i Osmaniye”, 30 Mart 1325-12Nisan 1909, No:27.

Osmanlı, “ Sadr-ı Azam ve Fırka-i Ahrar”, 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23.

Osmanlı, “ Siyasi Bir Cinayet”, 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23.

Osmanlı, “Ali Kemal Beğ”, 20 Mart 1325- 2 Nisan 1909, No: 17.

Osmanlı, “Cinayet”, 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23.

- Osmanlı**, “Cinayeti Mel’unane Tafsilatı”, 26 Mart 1325-8Nisan 1909, No:23.
- Osmanlı**, “Cülus-u Padişahi”, 15 Nisan 1325-28 Nisan 1909, No:41.
- Osmanlı**, “Dersaadet Mebusluğu”, 24 Mart 1325-6 Nisan 1909, No:21, s.2.
- Osmanlı**, “İstanbul Mebusluğuna”, 20 Mart 1325-2 Nisan 1900, No:17.
- Osmanlı**, “Mebusan İntihabı”, 15 Mart 1325- 28 Mart 1909, No: 12.
- Osmanlı**, “Refik Beyin Halefi”, 4 Mart 1325-17 Mart 1909, No:1.
- Osmanlı**, “Tanin Gazetesine Cevap”, 16 Mart 1325-29 Mart 1909, No:13
- Öke, Mim Kemal, “Siyonistlerin İttihatçılar Nezdindeki Başarısız Girişimleri, 1908-9”, **Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay’ın Anısına Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Yayını, 1982. (s.121-132)
- Öner, Şerif, “57. Hükümeti Oluşturan Partilerin Yerel Yönetimlere Yaklaşımları,” **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C.9, S.1, Ocak 2000.
- Örs, Birsen, “Siyasal Temsil ve Demokrasi”, **İktisat Dergisi**, S.374, Aralık 1997.
- Özçelik, Ayfer, “1908 Meclis-i Meb’usanında Temel Haklar ve Hakimiyet-i Milliye ile İlgili Bazı Tartışmalar”, **Türkler**, C.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. (s.751-764)
- Özçelik, Ayfer, “Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Türkçe Tartışması”, **OTAM**, S.13, Ankara, 2002. (s.213-226)
- Özden, Mehmet, “Türkçülük Akımı ve Batı Meselesi”, **Türkiye Günlüğü**, S.2, Mayıs 1989. (s.32-34)
- Pamuk, Şevket, “19. yy da Osmanlı Dış Ticareti” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.3, 1985. (s.653-665)
- Parsons, Talcott, “On the Concept of Political Power, R. Harrison Wagner, The Concept of Power and the Study of Politics”, **Political Power**, Edited by Roderick Bell, David V. Edwards, New York, The Free Press, 1969. (s.251-284.)
- Quataert, Donald, “19. Yüzyıla Genel Bakış:İslahatlar Devri 1812-1914”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Editör Halil İnalcık- Donald Quataert, Çev. Ayşe Bektay-Süphan Andıç- Serdar Alper, C.2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004. (s.885-1053)
- Rasim (Beyazıd Dersiamlarından), “Sultanzade Sabahaddin Beğ Efendiye- Konferans Arzi”, **Saadet**, 7 Eylül 1324, No:55.

- Reyhan, Cenk, "Prens Sabahattin", **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2004. (s.146-151)
- Reyhan, Hakan, "Türkiye'nin İlk Milliyetçi Partisi: Milli Meşrutiyet Fırkası" **Türkiye Günlüğü**, S.37, Kasım- Aralık 1995. (s.64-73)
- Rıza Nur, "Rıza Nur Begden", **Saday-ı Millet**, 19 Kanunisanı 1325, No:63.
- Rıza Nur, Kasım Zeynel, "Fırkalara Dair", **Tanin**, 23 Teşrinisani 1325, No:453.
- Saadet**, "Miting" 1 Teşrinisani 1324, No:79.
- Sabah**, "Osmanlı Ahrar Fırkası Tarafından", 27 Teşrinisani 1324-9 Teşrinisani 1908, No:6869.
- Saday-ı Millet**, "Beyanname", 17 Kanunisanı 1325- 30 Ocak 1910, No:61.
- Saday-ı Millet**, "Fırka-i Ahrar", 24 Kanunisanı 1325, No:68.
- Saday-ı Millet**, "İsmail Kemal Beg İle Mülakat" 19 Kanunisanı 1325, No:63.
- Saday-ı Millet**, "Osmanlı Ahrar Fırkası", 3 Teşrinisani 1325, s No:33.
- Saday-ı Millet**, "Rıza Nur Beğden", 21 Kanunisanı 1325, No:65.
- Saday-ı Millet**, "Saday-ı Millet Ceride-i Muhteremesine", 20 Kanunisanı 1325, No:64.
- Savcı, Bahri, "İktidarı Hukukla Bağlama Çabasının Geçirdiği Seyir", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:4, Cilt XII, Ankara, 1957. (s.68-83)
- Savcı, Bahri, "Muhalefetin Görevi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XIV, S. 20, Aralık 1959/4. (s.144-149).
- Serbesti**, "Miting", 25 Kanunisanı 1324, No:82.
- Serbesti**, "Miting", 26 Kanunisanı 1324, No:83.
- Serbesti**, "Asıl Mesele", 4 Şubat 1324- 17 Şubat 1908, No:92.
- Serbesti**, "Boykotaj Devam İtmeli", 24 Teşrinisani 1324, No:21.
- Serbesti**, "Cahit Beyin Hırçınlığı", 27 Teşrinisani 1324, No:25.
- Serbesti**, "Dersaadet İntihabı", 29 Teşrinisani 1324, No: 27.
- Serbesti**, "Fesh-ı İntihab", 30 Teşrinisani 1324, No: 28.
- Serbesti**, "İstanbul Mebusları", 30 Teşrinisani 1324, No:28.

- Serbesti**, “İttihat ve Terakki ve Ahrar Fırkası”, 8 Şubat 1324, No: 96.
- Serbesti**, “İttihatçılar ve Ahrar”, 24 Mart 1325 Salı, No:140.
- Serbesti**, “İzmir’de İntişar İden Hizmet Gazetesinden”, 5 Şubat 1324-18 Şubat 1908, No:93.
- Serbesti**, “Osmanlı Ahrar Fırkası Tarafından”, 5 Teşrini sani 1324, No:3.
- Serbesti**, “Osmanlı Ahrar Fırkası Tarafından”, 27 Teşrin-i sâni 1324.
- Serbesti**, “Şuray-ı Ümmetin Bila Pervasızlığı”, 29 Teşrinisani 1324, No: 24.
- Serbesti**, “Yemin”, 21 Teşrini sani 1324, No:19.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Ahrar Fırkası: Programı, İçtüzüğü, Beyannameleri”, **Liberal Düşünce**, C.2, Sayı 5, Ankara,Kış 1997. (101-117)
- Somel, Selçuk Akşin“Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, C.1, 6. Baskı, 2004. (s.88-116)
- Sönmez, Selim, “Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı”, **Köprü**, Bahar 2002, S.78.
- Ş. Mağmumi, “Düşündüm ki”, **Serbesti**, 22 Teşrini sani 1324, No: 20.
- Ş. Mağmumi, “Düşündüm ki”, **Serbesti**, 5 Şubat 1324-18 Şubat 1908, No:93.
- Şen, H. Şenay, “Demokratik Değerlerin Benimsenmesinde Eğitimin Rolü”, **Yeni Türkiye**, 1997, S.17., Eylül-Ekim 1997., Ankara. (s.591-601)
- Şener, Abdüllatif, “Tanzimat ve Meşrutiyet’te İktisadi ve Mali Politikalar”,**Osmanlı**, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, C.3, Ankara, 1999. (s.548-564)
- Şuray-ı Ümmet**, “ Muhterem İstanbul Müntehib-i Sanilerine intibahın netayici”, 23 Mart 1325 No:182.
- Şuray-ı Ümmet**, “Dünki intibahın netayici”, 24 Mart 1325 No:183.
- Şuray-ı Ümmet**, “İttihat ve Terakki Fırkası”, 5 Şubat 1324, No: 136.
- Şuray-ı Ümmet**, “Siyasi Frikalar”, 16 Mart 1325, No:175.
- Tanin**, “Ahrar Fırkası”, 23 Teşrini sani 1325, No:453.
- Tanin**, “Adem-i Merkeziyet Tekrar Canlanacak mı?”, 15 Kanun-i Sani 1324, No:177.
- Tanin**, “Dünki İntihab ve Rifat Paşa'nın Mebusluğu”, 24 Mart 1325, No:245.
- Tanin**, “İsminden Utanan Adamlar”, 27 Teşrini sani 1324-10 Kanuni Evvel 1908, No:130.

- Tanin**, “Mebus İntihabatı”, 30 Teşrini sani 1324- 12 Kanunu evvel, No:133.
- Tanin**, “Yeni Ahrar Fırkası”, 22 Teşrini sani 1325, No:452.
- Tanin**, 25 Şubat 1324 -10 Mart Efrinci 1909, No:218.
- Tansuğ, Feryal, “II. Meşrutiyet Döneminde İslamcılık ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi”, **Doğu Batı Dergisi**, S.3, Ankara, Mayıs 1998.(s.119-132)
- Tongul, Neriman, “Türk Demokrasi Tarihinde Siyasi Partilerin Rolü”, **Askeri Tarih Bülteni**, S.51, Ankara, Ağustos 2001. (s.93-114)
- Toprak, Zafer, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde İktisadi Düşünce”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.3, 1985. (s.635-640)
- Toprak, Zafer, “II. Meşrutiyet Döneminde İç Borçlanma”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.4, 1985. (s.942-946)
- Toprak, Zafer, “II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.5, 1985. (s.1348-1359)
- Toros, Taha, “Prens Sabahattin” **Milliyet**, 17 – 18 – 19 Şubat 1978.
- Tunaya, Tarık Zafer, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe ‘Garpcılık’ Cereyanı”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XIV, 1948. (s.585-630)
- Tunaya, Tarık Zafer, “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe ‘İslamcılık’ Cereyanı”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XIX, S. 3-4, 1954. (s.631-670)
- Tunaya, Tarık Zafer, “Türkiye’nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Harekatı’nın Fikri Esasları”, **İ.Ü.H.F.D. Tahir Taner’e Armağan**, İstanbul, 1956.
- Üç Gazete**, “Teşebbüs-ü Şahsi Mesleği”, 9 Eylül 1324-22 Eylül 1908, No:12.
- Üyepazarcı, Erol, “Selanik ve Kısa Süren Saltanatı I”, **Tarih ve Toplum**, C.30, S.177, Eylül 1998. (s.23-32)
- Volkan**, 10 Mart 1325-23 Mart 1909, No:82.
- Volkan**, 11 Aralık 1908, No:1.
- Volkan**, 12 Rebiülevvel 1327-22 Mart 1325-4 Nisan 1909, No:94.

Volkan, 26 Şubat 1324-11 Mart 1909.

Volkan, 27 Muharrem 1327-5 Şubat 1324- 18 Şubat 1909 Perşembe, No:49.

Volkan, Haz. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, İz Yayıncılık.

Wagner, R. Harrison, “The Concept of Power and the Study of Politics”, **Political Power**, Edited by Roderick Bell, David V. Edwards, New York, The Free Press, 1969.(p.3-27.)

www.haberextra.com/haber/86308/GUNCEL//abdulhamit/hanin/il/il/petrol

Yalçın, Hüseyin Cahid, “Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918”, **Fikir Hareketleri**, 14 Eylül 1935, Sene: 2, C.4 S.99, s,327. (s.325-327)

Yalçın, Hüseyin Cahit, “Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918”, **Fikir Hareketleri**, S.80, Tefrika 10, 2 Mayıs 1935, Sene 2, C.4. (s.21-23)

Yeni Gazete, “Dersaadet Mebusu Rifat Paşa”, 24 Mart 1325, No:227.

Yeni Gazete, “İntihabat İşleri”, 16 Teşrin-i sani 1324, No:101.

Yeni Gazete, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne”, 15 Mart 1325, No:218.

Yeni Gazete, “Şuray-ı Ümmetden”, 27 Teşrin-i sani 1324, No:112.

Yeni Gazete, “Yeni Gazete bîtarafdır”, 28 Teşrin-i sani 1324, No:113.

Zaman, “Birkaç Söz”, 18 Şubat 1324- 3 Mart 1909, No: 115.

Zaman, “Fedakaran-ı Millet - Ahrar Fırkası” 5 Kanuni sani 1324- 18 Ocak 1909, No:71.

Zaman, “Zaruri Birkaç Söz”, 5 Şubat 1324- No:104.

Ziya, “ Sadr-ı Azam ve Fırka-i Ahrar”, **Osmanlı**, 29 Mart 1325-11Nisan 1909, No:26.

EK 1- AHRAR FIRKASI PROGRAMI

— عهائلی احرار فرقهسی —

پروگرامی

مرکز موقت :

هلال مطبوعه‌سنده دائره مخصوصه‌ددر .

استانبول

(محمود بك) مطبوعه‌سنده مطبع اولمئشدر

۱۳۲۴

عنانلی احرار فرقهسی بروغرامی

انسانلار حورو حقوق بئیر قهغه نظرندن مسادری اولدوق طوق قدرلرندن آخرك حقوقنه تجاوز ایتامك شرطيله حریت ، حق ملك ، امنیت ، حضور قانونده مساوات ، قانونه مطاوعت ، اسایش عمومی نخل اولیان افعال و حر كآده سر بسیت ، سر بسیتی كلام ، سر بسیتی مطبوعات ، سر بسیتی تجارت ، سر بسیتی خابرات ، سر بسیتی وجدان ، سر بسیتی سیاحت ، سر بسیتی تدریسات ، سر بسیتی شركت ، سر بسیتی اجتماع ، مصونیت مساكین كي حقوق همومیه به مالكدلر .

بو یله حقوقه مالك اولان عنانلیر حر بر ملكته بشاد قلدری ایچون او ملكتك ترقیات اقتصادیه ، اجتماعیه و سیاسیه سی كوزتك و بو یاده لازمکن اسباب عاجیه به نوسله ایلك وظیفه سیله مكلف یولسد قلدن وجود ملكتك حیات طیارلری منابه سنده اولان شمنده قورله بوللری انشا ، قال وجدوللری گنشا ، كرك ، تاعرف ، پوسته و تلفون كي امور نافعینی اعمال ، تنسیق و توسیع ایله بولرك حصولی معرضنده اینتياز و انشا آتك مناقسه و مزایده صورتلریله اجراسی خصصه و سنده لازمکن اسبابك اول بارل استكمالی و جسم ملكتك قانی حكمنده بولان تجارت بره و بحر به ایله زراعت و صنعتك توسیع و تموی و آسایش داخلی و خارجی بهی تأمین ایده جك اولان قوای بره و بحر به نك بر حال مكملته ارجاعی و اساس رفاه و سعادت ملك اولان عدالتك تمامیه ناسس و تركیز ایده بیلمسی ایچون عدلیه مزك و علی العموم هیئت ضابطه نك غایت جدی و اساسلی بر طرزده اصلاحی ، جرائم عادیه و سیاسیه و مطبوعات ایچون زوری

— ۳ —

اصولك قبولی ، و مجالس صلاحیه احداثی كي اصول و وسائل مدنیه ایله امنیت عمومی به جلیبه موفق اولسی الزمدر .

ماده ۱ — وكلا مجلس مبعوثان حضورنده مسؤل اولوب پارلتونك اعتقادینه مظهر اولدینی كك تریناه تحقیق ایتدیگی حاله استغایه مجبوردر . رئیس وكلا پارلتو اركانندن اولوق اوزره طرف شاهانه دن انتخاب و تعیین ایدیلوب رئیس وكلا دخی مسئولیك تحتمده وكلا ی سائره ی اكتریسی پارلتو اعضاسندن مركب اولدوق خارچدن دخی انتخاب و تعیین ایده بیلور .

ماده ۲ — آرای عمومیه اصوله ایتباعاً یكری یاشنی اكال ایلین هر فرد ذكور و برک و برسین و برمه سین اوصاف سائر قانونینی حائر بولنورسه برنجی درجه ده حق انتخابه مالك بولنه حق و بو حتمك هر منتخب ایچون بروطنقه اولسی مجلس مبعوثانك نظر دقتسه وضع اولنه حقدر .

ماده ۳ — مجلس مبعوثانك مدت اجتماعی سكر آری اوله حقدر .

ماده ۴ — مجلس مبعوثانك تكلیف و وضع قانونه صلاحیت نامه سی وارددر . لا اقل اون مبعوث طرفندن در میان اولوق شرطیه بارلنتو تكلیف اولنان لایحه لری بعد المذاكره قبول ایتدیگی تقدیرده لازمکن قوانینی ترتیب و تنظیمه صلاحیتدار اوله حقدردر .

ماده ۵ — قانوناً مبعوث اولنه صلاحیتی اولان هر عنانلی مالك عنانیه نك هر طرفنده نامزدلكنی وضع ایتك صلاحیتی حائر اوله حقدردر .

ماده ۶ — مبعوثلرك عددی احتیاج ملكت ایله قابل توفیق

ماده ۹ - قانون اساسیك ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰ نهمی ماده زبرده بحسب ایدیان مجلس عمومی ولایاتك برآن اول طویلانی وایشای وظیفه مباشرت اجتری وپوجهله مذکور ماده زبرده موضوع اولان توسیع مآذونیت وقریق وظائف اصولنك تمامی تطبیقی تأمین ایده جك قوانین مخصوصه وضعی طلب اوله جقدر .

ماده ۱۰ - ولایاتك حال حاضرده كی قسببات ملكیه سنك صورت عمومی ده تبدیل و تبدیلی زومی دوكار بوندیندن بونك تنظیم و اجراسی مجلس مبعوثانك قرارینه وابسته بوله جقدر .

ماده ۱۱ - قانون اساسیك ۱۱۳ نهمی ماده سنك خیریت تشخیصیه منافی اولان صوك قفره سنك الفاسی طلب اوله جق و بلا حكاكه هیچ كیمسه حقدنه بركونا مجازات ترتیب ایله میه جقدر .

ماده ۱۲ - قانون اساسیه موقت قانون تنظیم و تطبیقی ناطق اولان ماده مخصوصه نك لغوبه بارلنتو طرفندن تصدیق ایلدیكجه هیچ برقانونك موقع تطبیقه وضع اوله مامسی طلب ایله جقدر .

ماده ۱۳ - دولتك لسان رسمیسی تركه دور . هر نوع خابرات ایمندا كرات رسمی تركه اوله جقدر .

ماده ۱۴ - عثمانلیرك مبعوث انتخابنده ، مأموریتله تعیینده مجلس ومذهب تقریق ایله یرك جز داهلیت ولایاتلری نظردته آله جقی کی عناصر عثمانیه نك عادلانه برصورتده بوحقه نائیلاری خصوصه اختیار ایله جك و بالعموم عثمانلیلر اخذعسكرك قانوننه تابع بوله جقدر .

ماده ۱۵ - ادیانك سربستی اجراسی و جماعات مختلفه به ویرلش اولان امتیازات مذهبه نك كاكان جریان اساسی مغفوط قاله جقدر .

اولادیندن تزیید مقصداری منافع عدیدی مستلزم اوله جقی جهته یكری بش بیک قوس ذكوره مقابل بر مبعوث انتخابی تکلیف اوله جقدر .

ماده ۷ - مجلس وكلا ایله بارلنتو آرسنده وقوعولاجق اختلاف قیجه سنده بارلنتو با اراده سیه طاغیتملق ایستدیكی و بونی معن اولان ارادهه یكدن یله جق انتخابك اوج آی نظر فنده اجراسی و بارلنتونك كمشادی بیان ایلدیكی تقدیره اشبو اراده كان لم یكن عدوانوب بارلنتو وظیفه سنه دوام ایده جك و مجالس مذكوره رای سابقده اصرار ایستدكری تقدیره هیئت وكلا مستغنی عد ایله جقدر . بو اصول كرك وقت كرك وقت صلحه مرعی اوله جقدر .

ماده ۸ - اعیان اعضالریك ثنائی مجالس عمومی ایله بادیه اعضاری طرفندن انتخاب ایله یرك بالكر نانی طرف حكومتدن نصب اوله جق و اعضانك مقداری مبعوثانك نصق درجه سنده اولوب معین بوله جقدر . اعیانك مدت مأموریتی التي سنه دن عبارتدر . كرك مجالس طرفندن وكرك حكومت طرفندن انتخاب اولانلرك نائلی آری هر ایکی سنه ده بر تبدیل ایله جك و بالكر نانی تسكیل ادوب حكومت طرفندن منصوب اولانلر میانده دارالقون هینلرندن ، وكلاقی ، وایلك ، اردو مشیرلکی ، قاضی مسكرك ، ایلیچك ، بطرقاك و خاتم باشیاق مأموریتلرنده بولیش اولان معزولیندن ، بری و بحیری فریقاندن ، معتبران تجارندن وصفات لازمی حاکم ذوات سائرده دن مناسب اعضالر بوله جقدر .

ماده ۱۶ - دولتک احتیاجاتی کافل صورتده قوای بره و بحریه نیک تربید و تشیق و خدمت عسکرینه نیک اردونک تعلیم و تکلیف اخلال ایتمه چک برمدته تنزیل طلب اولنه جقدر .

ماده ۱۷ - اموال غیر منقوله نیک تربید اعتباری و حقوق نصر فیه نیک صورت قلمبده نامہنی مقصدیلہ قواعد شرعیہ دائرہ سنده ملک و وقف حقیقده موجود قوانینک احتیاجات زمانہیہ توفیقاً تبدیلی ، زانی مقصوبہ نیک احصیانه اعاده سی ، قاداترو اصولونه مباشرت اولمنی و آونیم شرکتلری تشکیاتی تسهیل ایدہ چک بر نظام و ضعی ، امنیت صندوقلری معاملاتنک تنظیم و توسیعی ، زراعت باقہ لوبنک اصلاحی ، جزئی قانونه اقمجه تدارک ایدہ بیلنک ایچون عقاری باقہ لری تاسیس و تشکیلی و ملی برباقه نیک احداثی جاردہ سنہ توسل ایدلسی طلب اولنه جقدر .

ماده ۱۸ - احوال مالیه مرکز اصلاحی مقصدیلہ علی العموم ویرکولرک صورت طرح و توزیع و جباتی ایچون جدی بر اصول قنیش تاسیسی ، مختلف ناملر آئندہ موجود کیفی ویرکولرک لغوی و بالمعموم ویرکولرله اغشار و انعام اصولربنک عملی بر صورتده اصلاحی ایچون میمو تانک انضمام رایبہ ارباب اختصاصمدن مرکب برهینک اجتماعی و برصورتله اہالینک تأمین حقوق و منافی اسبابنک استکمالی تکلیف ایدہ چکدر .

ماده ۱۹ - تحصیل ابتدائی مجبوریدر . لسان رسمی ترکیه اولدینندن بالجله مکاتب رسمیه و خصوصیلہ ترکیه مجبوری و لسان محلی اختیاری اوله جقدر . جماعات مختلفه کندی مکتبلرندہ

ترکیه ایلہ برابر لسان ملیلری تدریس خصوصنده کی سرایستیلری

محافظه ایدہ چکدر .

ماده ۲۰ - مکتبلرده عناصر مختلفه عنایه آرمسندہ چاکبر اولسی الزم بولنسان مودت صمیمانه نایید و نامہنی مقصدیلہ حق قنیش حکومتک تصدیقی و بونک بر صورت مشروعهده جریانی اسبابنک تأملی و عسکری ، ملکی عموم مکان رسبہ نیک بتون عنالبلرہ کشاده بولنسی طلب ایدہ چکدر .

ماده ۲۱ - احکام جلیله اسلامیہ به کال و قوف اهم والزم اولنقله طلبه علومک شرف و شان اسلامیہ به لایق بر وجهله تحصیل و تکمیل ایتملرینک نامہنی ، مدرسه لر مرکز بر حال مکملیتہ ارجاعی و حیثیت شخصیلرینک قایه سی ضمنده ترفیه حاللری اسبابی استکمال ایدہ چکدر .

ماده ۲۲ - استانبول شہرینک کره ارض اوزرنده کی موقع مستثنای اعتباریلہ اعمار و تربیتی حالده فوائد عدیدہ استحصالی بدیسی بولندینندن بلا اقامه وقت اول باول عمومی بر بلان تربیتی و بونک تدریجاً تطبیقی خصوصنک نظر نامله انجمنی و بلدیہ لریک بوکونکی حالی کیدولرندن بکله نیان و طائفی اجرایہ مساعد اولدینندن بونلرک واردات جدیدہ و صلاحیت واسعه ایلہ تربین و اعمار ملکه حالیتہ حق برصورتہ قلی و تبعه اجنبیہ نیک تبعه عنایہ منلو متساویاً رسوم بلدیہ ایلہ مکلف اوللری و امور عجمیہ نیک بر دقت مخصوصه و منادیہ مختصده تدروری ایلہ عمالک عنایہ نیک هر طرفده احوال حاضرہ قنیه توفیقاً خسته خانلر و ولادخانلر و مؤسسات خیرہ سائره تاسیسی

وعمليک فرنگي، ورم کي عاڻ وڃيمه وساريه دن بوليه تجليص
وڃايه سي چاره لرينک استکمالی .

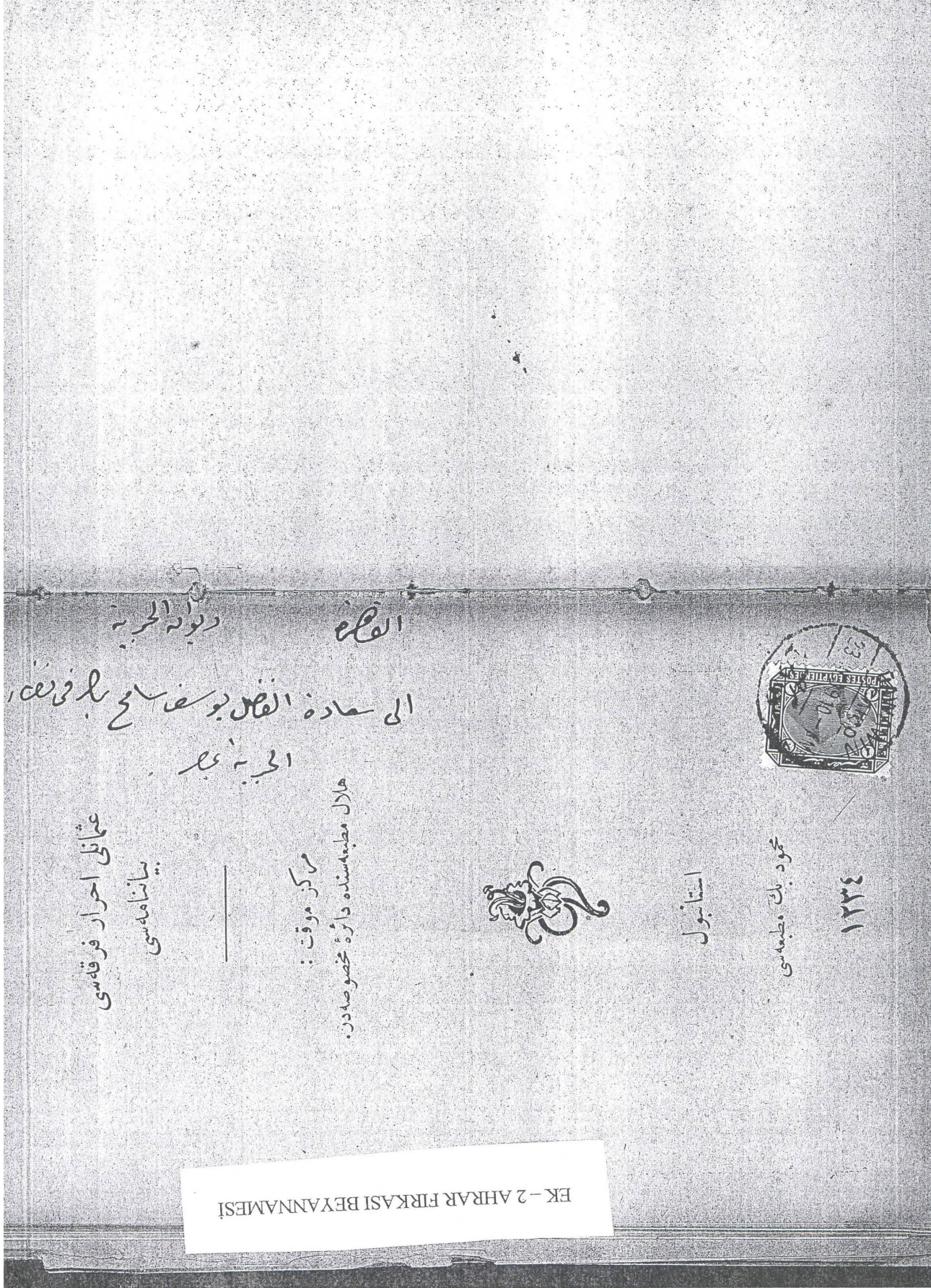
ماده ۲۳ — ترک اشغال وبوکا نائل حالانده حوايج ضروريه
ملکنتک حڪومت طرفندن تأمين جرياني وايڃايات اقتصاديه ومنافع
عموميه اخلاص ايڏامک شرطيه عمله نڪ ترقيه حالي وعمله لڙايه اوستا
وسرمابه دارانک حقوق ووظائف متقابل لڙينک تعييني، مرضنده قانونن
وضعي ونجارت وناقمه نظارتنه مربوط اولوق اوزره برانشغال عمومي
شمسي تاسيسي ومأمورين حڪومتک ترک اشغال ايچون سنديقه لڙ
تأديس ايده ماملري تکليف ايڏيله چکدر .

ماده ۲۴ — انحصارل اساساً منافع مملڪته مضر اولديندن
وجوب قطعي اولادقيجه بونلره جواز وپراساسي طلب اولنه چکدر .
امور ماليه نقطه نظرندن ضرورتي تحقيق ايڏن واليوم موجود اولان
انحصارل حسن اداره ايڏيله رک ايهالي ايله دولتک منافعي تأمين
ايده چک براصولک طبيقته غيرت ايڏيله چکدر .

ماده ۲۵ — منافع عموميه به وسملڪمزه موافق اوله رق
بالآخره ظهور ظهور ايده چک مسالک بروضرائيزه ادخال ايڏيله چکي کي
ايڃاب ايڏن مواد احتياجات زمانه کوره تعديل ايڏيله چکدر .

EK 2- AHRAR FIRKASI BEYANNAMESİ

قدرت و اسایشك مبنی علیہ اولان عدالتی تأمینہ صرف حاصل ایان
ذات طرفندن یفا ایدیه بیلیر. بو اوصاف ایسه رتبه، سن و اشکال و جهیه
کی قیداتک تماماً خارخنده در.

بنه علیه بو اوصافی حائز اولدینه امین بولدیغکنز وطنپرورانی
انتخاب ایتمکیزی توصیه ایدرز؛ بو باده اصلا خاطر و کوکل کوزده دلامامیدر؛
زیرا هر بر مبعوث الی بیک کیشیک ودها طوغریسی عددی میلیونره
بالغ اولان عموم ملنک حقی مدافعه به مأموردر؛ بوراسی دوشوملین.

انتخاب اولنه جق مبعوثلرک بالکنز هویت، علم و عرفان و ذکالرینه
دکل فقط کندیبری ایچون برر قانون حکمنده بولمسی افضا این فکر
وسلک لریک مجلس مبعوثانجه قبوله موق اوله جق دریته ده مالک
اولد قارینه امین اوللی رز.

وطن هر شیدن اقدم حریته محتاجدر.

حریت شخصییه، مصونیت مساکن، سربستی اجتماع، حریت
وجدان، سربستی سیر و سفر، سربستی تجارت و مطبوعات کی حقوق
اساسیه عمومییه حد ذاته اعلان ایدلشددر.

بو مظفر یتدن شهسزدر که شهرمن اهلایی قدر هیچ کیمسه نمون
اولامشدر. زیرا ملکنزک هیچ بر شهر نده استانبولیلر قدر ذلت
و حقارته محکوم ایدلش، بودرجه ظلم و اعتسافه لایق کورلش اولاد
وطن موجود دکلدی.

شهرمن اهلایی ایستدیکی ایله کورشمک، دوشوندیکنی سولمک،
آرزو ایتمدیکنی یازمق، بکندیکی طرزده چالشمق واکلننک، آرزو
ایتمدیکی وجهله تحصیل و تربیه کورمک، دیار اجنیه به سیاحت اتمک
شویله طورسون مصالح ذاتیسنک نسومی ضمنده کندی خاهیسی دیمک

عثمانلی احرار فرقهسی بیاننامهسی

وطنداشلر، محترم استانیول متخبری ا
بر آیه قدر ملت ویکلریتنک درسعادته اجتماع ایده جکلری
معلومکنزدر.

شانلی اردو مزماه جهتپرور و وطنداشلر مزک احیا ایش اولدقلری
حریت، مساوات، اخوت و عدالتک — شاید ملکنکنز مجلس عمومی به
مقتدر ویکلر کوندرمزسه — مفساسر سوزلردن عبارت قاله جتی
شهسزدر.

اجرای انتخاب هر صاحب حیت ایچون بالکنز بر حق دکل اک
مقدس بر وظیفه در. آنجق ای بر مبعوث یعنی ای بر وکیل انتخابی
لازمدر.

ای بر مبعوث فصل اولور ؟

عجیباً مبعوث ای ویا کو تو اولسی اولنک رتبهسی، سنی، شکل
وشانلی، صاچی صفالی کی ظواهر ایله می تعیین ایدر ؟
خایر ! بو سوآلی سزه جدی بر طرزده ایراد اتمک کسانخاق

دیمک اولور. ای بر وکیل حقوق عمومی مزیه لایق له مدافعه ایچون لازم
کلن دریات و اقتداری شخصنده جمع و تألیف ایش اولوق کر کددر.
بو وظیفه ایسه بعضاً احتیاطه، بعضاً شدته و اکثریا جدی بر وقوف
و ذکاء استناداً و نظمیزی حس، متحد، مسعود، قوی و هر نوع اتحاد

اولان مملکتک بر طرفدن دیگر طرفه کیتک، حتی حین حاجتده بدنا محتاج اولدینی تدابیر عیبه به توسل ایده بیلک کی حقوق طبیعه به بیله مالک دکلدی .

تاریخ بشرک انجق اوقاتی انکیزیسیون صحائفه نقش ایتدیکی فاجمه لر زمره سندن اوله رق بر جوق موصولک صاحبین خانه لرندن چیقوبده اقسام اوستی ضبطیه نظارتی و یا بشکلاش محافظاتی زندانلرندن توفیق ایددیکی و او کونک فرمای مأمنده یانمفا ، یا اولوم مهالکنندن برینه معروض بولندیکی زمانلری اونویمه لم !

ولنداشلر ا شورا سنی ایجه بیلکیر که هر نه قدر احکام اساسیه حریت اعلان ایدلش ایسه ده شو حقوق مقدسه مزه مأمورین حکومت طرفدن تعرض وقوعنده منع و دفعنی ضامن و بوجوقه فعلاً نالیتیزی کافل قوانین هنوز موجود دکلدی .

قانون اساسیمزک محافظه احکامی ضمنده قوانین مخصوصه وضی بر ضرورت حیایه درجه سنده در .

بقاعده اساسیه ، بر ماده مخصوصه صریحه ایله تحت حکمه آئنا دقجه فعلاً یوق دیکدر .

بو بر مسئله مهمه در که وکیلر مجلس معوانده اول بول حاتی طلب ایتلدر لر .

بوجهلندن اوله رق حر بر مملکتک قوانینده مرعیتی بر شین دیک اولان و قانون اساسیمزک (۱۱۳) نجی ماده سنک فقره اخیره سی تشکیل ایدوب بلا محاکمه و طلمه زدن هر عنانلینک اخراج و تبعیدی منحصر آ حکومتک بد اقتدارینه تودیع ایدن ماده نک رفع والناسمی و اداره بوصولته طرد و تبعیدک قطعاً جائز اوله مامسی وکیلر طرفدن صورت

قطعیله طلب اولنیلدر . زیرا زواللی مملکتیمزک اوتوز سنه دنبری چکدیکی فلاکتلر هب بوماده ایله باشلامشدر ، آرتق یتر .

مأمورین حکومت دایما قانون دائره سننده حرکته مجبور اولوب کیفی هیچ بر تدبیر انجما دینه مآذون اولاملری و نفوذ لی سیوه استعمال ایتاملری الزم بولندیغندن شاید بو وجهله قانون خارجه ده حرکاته جراتیاب اولدقلری اصولی دائره سننده ثابت اولورسه بر طرفدن استبدان و استحصال مآذونیه حاجت فالق سترین محاکمهلری طوغریدن طوغری به محاکم عادیله رؤیت ایدیلدر . زیرا مأمورین حکومتک تحت محاکمه به آله بیلمسی بر طرفدن استبدان و استحصال مآذونیه منوط بولندیکی حالده استعمال نفوذک رفع و ازاله سننه دائر الزمه نه کی برضهان تصور ایدیله بیلور ؟

وطن مساوات و اخوته محتاجدر .

جناب حق انسانلری حقوق بشر نقطه نظرندن مساوی اوله رق یاراتدینی حالده اوتدنبیری عنانیلر بر طاقم صنوف و درجات ایله یکدیگر ندن تفریق ایدلشلردی . عنانیلرک بوصولته عینی درجه ده بولاملری یعنی مساوی اولاملری بر برینه قارشو خصوصت حساری اولاندیریوردی . وشو اتحاد سزلق ضعیفی موجب اوله رق هم خارجی دشمنلرک تجا وازینه جرات و پرور و همده او وجدانسز حکومت

مستبدنه نک تمادی ظلمنی تسهیل و ترویج ایدیوردی .

ایتنه وکیلر بوحاکم کلیاً و فعلاً رفع و ازاله سننه مدار اولوق اوزره حقوق مقسسه اسلامیه به مذاهب سائره امتیازاتنه خلل کلامک شرطیه بتون عنانیلر بینده حقوق و وظائف نقطه نظرندن جدی

بر مساوات تاسيسنه و بوسه ورته امنيټ و محبت متقابله نك وجود پذير اوليسنه خادم اوله بيه چك قوانين و ضمني طلب ايجلدر لر . علي الخصوص هر عثا نلينك عسكرك لكه و طنك او مقدس ، اوشانلي خدمته نائيليني و هر كسك ثابت اوله چق درجه لياقت و اقتدارينه كوره مناسب ماموريتلره تعييني طلب ايجلدر لر .

بودن بشقه ، مكاتب خصوصيه نك سر بنيتيسنه خلال كتيرالاملكه برابر ترك لسانك تعميم و انتشارينه خدمت و وطنك عناصر مختلفه سي آره سنده مناسبات فكريه و حسيه يني تا مين ايله متحد ، متورالفكر عثا نيلر و مقتدر و وطنپور و مامور لر دن مركب بر بطن جديدك احضار يني كافي مکتبلر كشاد و تاسيسي نظر دفته آلملدر لر . وطن معارفه محتاجدر .

بو عالم بر عالم رقابتدر . عجز و مهينگت انسانلري دائما فخره ، اولومه و سي و غيرت ايسه ثروت و سمداده سوغ ايدر ؛ باشماق ايجون قوي اوله لم . فقط بيله لم كه ظفر هنتره ، معرفته بكن اولور .

عثا نيلر ! سز اوززنده باشاد نيكنز شوخاك و طني زورله آلامديكنز ، علم و عرفان و تفوق و اقتدار ايله ضبط ايتديكنز . اجداد كنز يكتاي عصر مهينسلر ، متفنن قوماندانلر ، اثردهالري اولان طوپلره قلوب جهانده هشت نثار اكين سينات احوال سبيله عالم رقابته زبون قالان رقيبيري غفلت ايجنده پويان ايدلر . ايشته بوسبيله دركه مغلوب اولدبلر . زيرا جهل النده قليج قيريلر ، بارتوت سوزر ، آلتون طوبراق اولور .

و طنداشلر تكرار ايدلم ! بوملكت زورله دكل تفوق ، علم و عرفان و اقتدار ايله ضبط ايدلشدر . صاحبك النده قالدی . لايق

اولانه كچدي . بونك محافظه سي ده اكا لياقتله در ، علم ايله تفوق ايله اقتدار ايله در .

چوق كرده يز ، قوشالم ! بلا آرام قوشالم ! اوشانلي صحائف تاريخيه مزه . عجز و مسكنت و جهل و اضمحلال ايله ختام و برمه ترك دهها حشتم و دهها عظمتلي ماتر منديه قيد ايدلم و اوله چه دوام ايدلم . فقط بودوام آنچق معارف ايله معارف ايسه مکتبلر ، يته مکتبلر و دائما مکتبلره اولور .

ايشته بوسبيله دركه و كيللر امور معارفه بيرونك بر اهميت عطف ايله چك و بالكنز پاينجده ، بيرونك شهرلرده دكل تانا حيله لر و كويلره و ارنجه به قدر مملكتك هر كوشه سنده دقيقه بيله فوت اينگنيز ين مکتبلر تاسيس و كشاد يني و بالخصوص افكار عموميه نك تنوير و تنوير ايجون دارالفنونلره ، بالموم عثا نيلر ك او رو باده اولد يني كبي سامعين صفتيله سربستي دوامني طلب ايجلدر لر .

وطن عدالته محتاجدر
 عدليه مي منتظم اوليان بر ملت دائمي بر حربه معروض ديمكدر .
 دائمي حرب ايسه نهايت اضمحلالی ، انقراضی موجب اولور . عدالتك موجود اولد يني مملكتده آسايش ، ثروت مملكت ، رفاه و سمدادت يرينه اختلال ، فقر و سفالت ظلم و استبداد قائم اولور . عدليه مي اوده دن بيري حشتر لقلر ، ظلملر ارتكاب ايتش ، بر چوق جانلر ياقش ، يك چوق خانانلر سوند رمشدر . بناء عليه و كيللر عدليه مزك اصول مشروطيته بچق لايق اوله چق صورتده اصلاحيله حيات جمعيت ديمك اولان عدالتك تاسيس و تقوي يني سرتاج امور عد ايجلدر لر .

ماليه من اصلاحه محتاجدر !
 عما تليار كمال محن ومشاقت ايله قازاندقلى پاره دن حكومهت اصاب
 اي دن آقچه نك، اعضاى وطنك احتياج اتندن غيرى محله صرفى مناق
 عدالتدر .

بوياره عما تليار ك رفاه وسعادته ووطنك عمران ومكنته مصروف
 اولميدر، بشقه بريره صرف اي دنك حقتلىق ، خرسر لقدر .
 حكومتك تحصيلات و صرفياتك بر آقچه به قدر معونانجه رؤيتى
 و على الخصوص معوناتك راي و مساعده مى اولماد قچه اهاليدن نه بر
 كونا باره تحصيل و نه ده صرف اتيمك صلاحيت دار اولماسنى تا مين ايجون
 نظامت لازمه وضعى طلب ايتليدر .

بوقاعده ايسه هر سنه بوجه نك مجلس عمومىجه تصديق ونصوبيندن
 بشقه برى نكدر . زيرا بومسئله حيات مملكتنه نعلق ايتديك يندن قطعياً
 خالدار ايدامسى مصرأ تكليف ايدليدر .
 دولت مصارف عسكرى وملكيه سنى بك بيوك بر مشكلات ايله آنجق
 تدارك ايدمى بديكى شومروده ووطنك بو حال خرابينه آلت اولوش
 اولان دوراستبدال اكتر مأمورينه اموال مسروقون متحصل
 اوجيم ثروتلى باعشلاما لميدر . زيرا ثروت وطن بخش ايدلر
 مشروع بر استحقا قه مقابل ورييدر .

شوخاله نظراً وكيلر بالكلر استقباله انتظام ماليى تا مين ايدمى
 نظامت وضعى طلب ايله اكتفا ايتيوب حسابات ماضيه دى دخى تدقيق
 ايله مرتكبلر ينك قانوناً مستحق اولدقلى جزايه چاريدير لى
 و اموال ميريه مقصوبه نك خزينه دولته اعاده سنى طلب ايتليدر .
 تشبثات نافعه دولتك الزايمه فوايدى مستادم اوله جق بر طرزده

احاله و اداره ايدليدر . بونك كيف مايشاء شوكا بو كا اعطاسى بيوك بر
 حقتلىق لقدر . زيرا حكومت كيسه سندن چيقان واكثر يا بر قيمت عظيمه دى
 حائر بولان بخشلارك اوتوكنه بريكنه اعطا واحسانى بر خرسر لقدر .
 بو وكيلر امور نافعه نك مناقصه و مزايده اصوليله اجراسنى
 وانشا آتك منحصراً شرائط مناسبه ايله احاله سنى وعين شرائط
 دائره مسنده عما تليار مياننده قبول ايدلر بولنورسه اجنيلره ترجيحاً
 عما تلياره وريلسنى طلب ايتليدر . سرمايه صاحبلىريك غير كافي
 كونده لككلا ره صنوف عماليى حال ضرورتده بولندير ملرى مغاير
 انسايتيدر .

آنجق بو كا مقابل سرمايه دارانك دخى حق اداره و خدمتى طانماق
 و ثروتى مهالكه وضع ايتسى قدير ايتامك بر حقتلىق لقدر . بناء عليه
 وكيلر مشروعت اقتصاديه دى ، سرمايه نك حكمتى و خدمات عموميه نك
 عدم انقطاعى حقتده تدا بول لازمه اتخاذى تا مين ايله برابر صنوف عماله نك
 تريفه حائى كافل نظامت وضعى طلب ايتلى بو كا مماثل بر جوق نواقصك
 اكالى لزومى دخى نظر دفته آلمليدر .

وكيلر وطنك بالكلر موجوديت متا ديه سنى دكل قدرت و تمويى تا مين
 ايدمى جك اولان مدافعه مملكت ، معارف عموميه ، تشكيلات عدليه ،
 امور نافعه و صنائع نفيسه ساحه مسنده بر جوق نظاماتك وضعى لزومنه
 دخى قانع اولملى وبالخاصه وطنمزاك يا تخنى اولان استانبول شهرىك
 طهارت و نظافتى ، سواقلىريك تنظيمى ، تنوير ايك لايىق درجه ده تريفيدى ،
 وسايط نقليه نك تسريع و تسهيل واهو نيته عائد اوله روق جناب حقتك

تختنده وکلانك قسم اعظمنك كذلك مذكور مجلسردن انتخابي و هيئت وکلانك مجلس معمولانه قارشو مسؤل بولمسي طلب ايدلدير .

قانون اساسيمز مجلس معمولانك يانده برده مجلس اعيانك وجوديني و بونك اعضاسنك حكمدار طرفندن انتخاب اولنه چغني كوسترپيور . حالبوكه بونك قضالدير؛ زيرا بوصورتله تشكيل ايدلش بر مجلس اعيان حكومتك انده بروساطه ظلم واستبداد كسيه بيلور . بناء عليه وکلانك بوطرزا انتخاب تيديني واعيان اعضالرينك ثلثي مجلس عموميه و بلديه طرفندن انتخاب اولينق اوزره ثلثك هيئت علما ، هيئت روحانيه ، رجال ملكيه وعسكريه ، دارالفنون هيئلري و تجارت وصناعت اربابنك متجنبا دن اوله روق هيئت وکلانك تكليفيه حكمدار جانبدن انتخاب و تاميني ومدت مأموريتلرينك موقت اولمسي طلب ايدلدير .

والحاصل بتون بونلره رنمأ شايد ملت وکللري قانون لايحه لرعه تنظيم ايله هيئت عموميه به عرض اتمك صلاحيتيني حائر اولزلرسه بواصولرك قبولني كان لم يكن وملتك حق نيابتي برخيالدين عبارت فرض ايدلدير .

قانون اساسيمز بمونلره بوحقني بك نقصان بخش ايديور . بناء عليه وکلانك معمولانك قانون لايه لري تنظيم ايله مجلس معمولان واعيانك نظر تصويبنه عرض اتمك حقتك قورري صورت قطعيه ده طلب ايدلدير .

صوك والزم بر تدبير دهنا :
حكمدار مجلس عمومي طابعده بيلور . بك اعلا ا بواصولرك بعض احواله مناسقتي تصديق ايدورز . فقط حاه منك بك آجي بر

بوشهر شهيره بخش اتمش اولديني محاسن طبيعيه ايله مترادف بر جوق مطالبك وجوبيه مطمن بولميدلر .

وکلانك بوندن ماعدا دور استبداد سيانندن اولنق اوزره استحقاقني آله ماموش و دور جديدك تسيقات انانسنده غير مشر ولاقيه انه اجرا آتندن منصرف اولمش همشهرلر مزك حقوق مكاتبه لرينك وقايه سي ضمننده نه كندني حقوق مشر وعالرينه نه ده منافع مقدسه وطنه خلل كله چك صورتده عادلانه بر طرز تسويه بولنه غيرت ايدرك بومسائلني قطعياً اونوتاملني و اونوتاقدرني انبات ايجلي درلر .

شيمدي بوراده اساسه متعلق بر قاچ سوز سويلمك ايسترز؛ چونكه بعض احكام اوقدر مهم اوقدر اساسلدير كه بر مملكتده او احكامه اعتنا ايدلرسه حيات مملكت تهلكه به قوش اولور .
بز بوراده بالخاصه اسانندن عد اينديكمه قاطي ذكر ايله اکتفا ايلورز .

مع مافيه حكومت ملتك مصالح عموميه ده استشاريه به صلاحيتدار بولنديني وكندني نامه ميمونلر طرفندن اتخاذ ايدلين مقرراتي مأمورلري معرفيه اجراه زهار تكامل اتمه چكني تا مبن اتمدكه وکللرينك بصيرتكار و آمال وطنپرورانه ايله متعلق اوللري نه به بارار ؟

احكام اساسيدن اوله روق وکلانك درجه اولي منتخبلرينه متعلق اولنق اوزره آراي عموميه اصولك قبولني ويكيري باشي اكل اديوب و يركو و يرسون و يرسون اوصاف ساژة قانونيهي حائر بولان بالجه عماليلرك حق انتخابه مالك اوللريني طلب ايدلديرلر . بوندن ماعدا صدر اعظملك مجلس اعيان و ايمموتان اركاندن صدر اعظملك مسؤليني

صورتده تجربه و خاطر مزده حفظ ايتديكمز شيار تكرار باشلامايليدر.
 بناءً عليه مجلس عمومينك طاغيديلسي حقتده صادر اولان
 ارادهه تاريخ ارادهدن اعتباراً نهايت اوج آي سوكره ديكر بر مجلس
 عمومينك تشكلي ضمننده يكيدين انتخابات اجراسي مندرج بولمازسه
 او اراده كان لم يكن عد ايديله جكندن بشقه وكيلا بوني هيت وكلا
 طرفندن ارنكاب اولنمش بر بيوك خيانت و خيانت اولهوق تالق
 ايلمليدولر؛ وبويه تعين مدت ايدلكسوزين مجلس عمومينك طاغيديلسي
 حقتده اراده سنيه صادر اولورسه پارلتو ينهوظيفهسنة دوام ايتليد.
 ايشته سزه انتخاب ايتكوزي توصيه ايدليكمز ذوانك مجلس
 معمولانده قبول ايتديرملري لازم كلان مواد بوكي شيار اولمليدر وبو
 وسيله ايله هر صاحب حيت اولان وطنداشلامز. انتخابه اشتراك بالكلر
 برحق اوليوب بر وظيفه مقدسه اولديني ده تكرار بكار عرض و بيانه
 كندمزي مجبور ايديبوروز .

معلوماتده بولتيقهده مروت اولماز . انساى انتخابده اكسپن بر
 رايك رقيبوره ترك ايدلمش برحق اوله جفتي ملاظه دن كندمزي دور
 طوبيه لم . سوكره كونلرده وقوعه كلن بعض احوال مؤسسه وظيفه انتخاب
 اهميت فوق العاده سني نظر مزده برقات دها اثبات ايديبوروز .

بو وسيله ايله افعال وحر كاتزده اصلا حسيات مزه مغلوب اولبهوق
 جدى ومنتظ بولنقى لزومنى دخي ذكر ايتك ايتسوز :
 سوكل ووطنداشلامر ! هر شپيدن اول باشمامقدن امين اولوق
 كر كدر : بعض قواى مخربه نك حدود مز اطر افنده اجاباب احواله
 منتظراً تا قنكاهمز مهترصد اولهوق (۱۷۷۲) تاريخ ميلاديسنده

لهستانده طنين انداز اولان واو بدبخت عملكنك اتقساميله نتيجه ننان
 اومدهش ساءتك وطن مقدس مزده دخي حلوئه انتظار ايديبوروز .
 بوكا شاهه جق نه وار ؟

طرفداران استبداددن بر چوق خائيلر ، الان ممالك اجنيه ده
 وحق درسمانده عاده استبداد ايچون جالمقدن كيرو قاليبوروز . بو
 اشكنجه دورينك عودنى ايچون بومشور آدمرك مالك اولدقلىرى
 جسمي تروندن مهم بر قسمك صرفدن اجتناب ايتيه چكلىرى مامول
 قويدر . بوني بيهلم فقط خلعجانه اوغراميهلم . واقعا بونلر روياذر .
 لكن وخيم برفرداي ملغت احضارينه غيرت ايدن جايلرك روياسيدر .
 بز سلامت عموميه نك تايمينه غيرت ايدم . برعزم مردانه ايله
 جالشيرسه ق بوتشيت هيچ بر وقنده نتيجه سز قاليه جقدر . بونك
 ايچون اقتضا ايدن وسائط : سكوت ، سلامت فكر و منات كبي شيار
 اولوب احتياجاني سرين قانله برر برر تأمل وايجاب ايدن خدمات
 مهمه بي حسن ايفادن عبارتدر .

ايشته او احتياجلك برنجيسى معمولانك حسن اختيار ايدر . اوله
 بووظيفه بي ايفا ايدم . آرتق غائب ايدم چك وقتمز قالدديني كبي خطا
 وغلطك ده صرمه سي دكلدر .

ملت كال شان وعظمت وسرعت ايله مشروطيتك تمثال
 موجودى اولان مجلس معمولانك تشكلى وايضاى وظيفه به بدأ
 وماشترى موقع فعله قويمليد . زيرا تكرار ايدم كه مشروطيته مانع
 اولهوق وطنى تهلكيه القاتلك تشبثاته توسل ايدنلر يوق دكلدر .
 والا حريت مقدسه مز ووطن مز مزك دوچار فلاكت اوله جفتي آشكار
 اولهوق بيهلم ! جناب حق معينمز اولسون .

EK 3- AHRAR FIRKASI NIZAMNAMESİ

عثمانی اجراء فرقهسی

نظامنامه دایمی بیرغفرام

مرکز عمومی

باب عالی حاده شماره ۶۶ نومرول
دايره مخصوصه در

مطبعه عامره
استانبول
۱۳۲۶

فرقیه اعضاڤك صورت قبول و خروجی

- ماده ۵ — فرقیه یر و عثمانی قبول ایله احکامنه اتیاع ایندن وسن رشده واصل اولان هر عثمانی فرقیه داخل اولهیلور .
- ماده ۶ — فرقیه دخوانی شفاً و یا تخریراً طلب ایندن کیسه فرقیه منسوب اعضادن ایکی کس طرقدن تقدیم اولنق و بوتکلیف مجلس اداره نله اکثریت آراخنه اقتراڤ اتمک شرطله، فرقیه ڤنک مجلس ادارهسی جابندن فرقه اعضانغه قبول اولونور .
- ماده ۷ — اعضادن هر بری ایستدیگن زمان فرقیه ترک اتمکده مختاردر .
- ماده ۸ — فرقیه قارشی تعهدات تقدیمهسی بلاعذررت مشروطه آتی آتی ایضا اتمیدن اعضا مستحق عدل ایدیلیر .
- ماده ۹ — فرقیه ڤنک مسالنه و منافعنه فغایر حرکتده بولونان اعضا مجلس اداره ڤنک وئان آراسله فرقیه دن اخراج ایدیلیر ، اخراج ایدیلن اعضا طلب اتمدیگن تقدیره مجلس عمومی به مساجعت و مستهلکی اکثریت عطالقه آرا ایله صورت قطعیده حل ایتدیره بیلیر .
- ماده ۱۰ — فرقیه دن گرك اخیاریله ورك بلا اخیار چیقان اعضا اولزمانه قدر ویرمش اولدیغنی آچقی استرداد ایدمن .

فرقیه ڤنک تشکیلات اداریه لری

- ماده ۱۱ — فرقیه ڤنک تشکیلات اداریه لری ، استانبوله مرکز عمومی و طشروده بوکا مقابل اداره مجلیه لری ایله آتیده ایضاح اولوناجق مجلس و قشمر عمومی و قشمر مجلیه لدر .

نظامنامه داخلی

- فرقیه ڤنک اسمی ، مقصدی ، ساحه فعالیتی و وسایل
- ماده ۱ — فرقیه ڤنک اسمی ، «عثمانی احرار فرقیه سی» در . ۱۳۲۴ سنه سی ایلولی ابتداسنده استانبوله تشکل اتمشدر .
- ماده ۲ — فرقیه ڤنک مقصدی مقدما نشر اولان بیاننامه و پروگرام هوججیه حکومت مشروطه اساسنک هر نوع وسائط قانونیه ایلله عمالکه عثمانيه تاید و تحکیمنه و عناصر مختلفه عثمانيه آره سنده رایخاد صمیمانه حصولنه و ملنک ترمیمه سیاستنده یاریلمتو اصول و عاداتنه ایتمه سینه سی ایندن عثمانيه لریک سیاسی و اجتماعی فعالیتی توحید ایتکدر .
- ماده ۳ — فرقیه ڤنک ساحه فعالیتی بوتون عثمانی مالکی احتوا ایدر .

- ماده ۴ — اذگیجی ماده ده کورستریان مقصدده وصول ایچون فرقیه ڤنک وسائط اجرا ییدی بروجه آتینر :

- ۱) لاریتوده ، ونوع بحث اوله جن مسائل حقنده برعمل اجتماعه غیبا یاریتو اصولی دائره سنده او مشایبه دائره فرقیه منسوب متخصص جابندن نظار ابراد ایتدیره لریک اجرای مذاکرات اتمک ،
- ۲) فرقیه مخصوص عمل اجتماعه فرقیه منسوب ارباب اختصاص طرفدن علوم سیاسی و اجتماعی و احوال جاریه متعلق درس صورتنده قوت و انسلر ویرمک ؛
- ۳) فرقیه ڤنک فکر و مسلکنی تفهیم و تعمیم ایچون موقوت و غیر موقوت رسائل و مروج افشکاری اولنق اوزره غزاملر و اوراق سائر طبع ایتدیرمک و کلامو مقصدله اجتماع عمومی لریک ترتیب ایلمک ؛
- ۴) عین مقصدله طشروده تشکل ایندن شعبه لره تعلق غایر ایلله اولارده بوقبل نشریات میدانه کتیرمک و اجتماع لریک ترتیب ایتدیرمک .

مجلس اداره ووظائفى

ماده ۱۲ — مجلس اداره، مدت مأموريتلى بىرسنه دوام ايتك
ويسنه آيتيه تىكار انتخاب ايديله يىك اوزره، مجلس عمومى طرفىدىن
انتخاب اولوران يىكرى براءعضادن مىكبد.

ماده ۱۳ — ايلك مؤتمى عمومىك اجتماعنه قدر مجلس اداره
توقىتىك مؤسلىرى طرفىدىن تفرىق وتامين ايدىلار.

ماده ۱۴ — مجلس اداره لاقىل ايلكى هفتته بىر اجتماع ايدار.
اعضائىك اكثيرى حاضراونا دىقه ايشه بايلا دىك و كلىدىن بىر ايتبار تانه
ايله ايتكى بىر اجتماعه دعوت اولونور. بىر اجتماعه، هر قىچ كىشى
بولونور بىر اولونور، ندا كره اجرا و قىرار ايتىلار اولونور. بلاستىرت
مىشروع اولج دىقه كلىدىن اعضا مستفى عد اولونور بىر نه مجلس تومىده
مقدىجه حاز اكثيريت آرا اولان دىك تىبين ايدىلار.

ماده ۱۵ — فرقه نىك مؤسلىرى ايله مبعوثلىرى مجلس اداره نىك
اعضائى طىبىه سىندن اولوب بلا انتخاب، ندا كرانه اشتراك را عطاى
واى ايدىلار.

ماده ۱۶ — مجلس اداره نىك وظائفى بىروجه آيدار :
۱) مؤتمى عمومى فرادىلى هيت اداره. واسطه سايه اجرا ايتك ؛
ب) مىروج اىكلى اولان غىزه ايله لومده اجرا ايتك ؛
ت) اداره عىلله لاره مسائل جارى اوزرىنه بخاره ايتك ؛
ث) فرقه نىك كرك حكومت و كرك فرقى و جىمىت سائره ايله مناسبتانه
نايىده لىكى اغا ايتك ؛

ج) فرقه نىك اموال منقوله و غير منقوله سته تصرف اولونورى اداره ايتك ؛
ح) احوال جارىه ايتىلدىرىكى تقدىر ده فرقه نىك بىر و قىرامى ايتىلار ايتك.
ماده ۱۷ — وفاق، سندات و قونىلار ايتك فرقه نىك بىر و قىل اولسى،

مجلس اداره طرفىدىن موكل ذاللىك اعضائى حاورى بولونغان سته وابستىده
ماده ۱۸ — اداره عىلله رؤىسائى استىبولده بولوندىقلىرى زمان
مجلس اداره ندا كرانه اشتراك ايدىلار.

هيت اداره ووظائفى

ماده ۱۹ — هيت اداره مجلس اداره اعضائى مياندىن منتخب
آلى كىشىدىن مىركىب و مىرظف اولوب بولوندى بىر نه رؤىس، بىرى
كاتب عمومى و بىرى وزىنه داردر.

ماده ۲۰ — هيت اداره، فرقه نىك باجىله انور و خصوصائى
رؤىتله حسن جريانده نظارت و ايتبار ايدىن عىلله لاره اجرا ايدار ؛
شعبه لاره مناسبتانه دايمده بولونورق اقتضا ايدىن اوراقى و فرقه نىك هر ايتىق
مقبوضات و مىسارقاتى مجلس اداره بىر عرض و فرقه غىر تىستىك
مىدرجاتى تىذىق و تىبين و مجلس اداره نىك اراره ايله مىك و وظائفى ايتى
و مىقراتى اجرا ايلار.

مجلس عمومى ووظائفى

ماده ۲۱ — مجلس عمومى، سنه بىر دفعه سىلى اداره نىك دعوتى
اولونرىنه و مؤتمى عمومىدىن بىر ايتى اول فرقه نىك مىكلى اعضا سىندن مىكلى
اولون اوزره استانبولده اجتماع ايدىك، مجلس اداره نىك بىر سىندىك
حساباتى تىذىق و مجلس اداره اعضائىدىن يىكىدىن انتخاب و يا ايتبار ايلار.

مؤتمى عمومى ووظائفى

ماده ۲۲ — مؤتمى عمومى، مجلس اداره نىك دعوتى اولونرىنه
سندى بىر دفعه استانبولده ايلول ايتىلدى سنده اجتماع ايدىر و شىبه

شعبه مجلس عوميلرى طرفىدىن بىر سەتە ماددەگە تىنخاب اولونور. مجلس عوميلرىك
اجتماعىنى قىلار ادارە جەلپىلر شەبە مۇسسىرى طرفىدىن تەشۋىق تەيىن ايدىلار.

مادە ۳۱ - ادارە جەلپىلر بولوندىقلىرى جەلپلارە قىرغە طرفىدىن
كىندىلر بىرە تۇنجى اولونان و طاقنى و مۇشۇ جەلپلارە شەبە مجلس عوميلرىك
قۇرە اجرا شەكلىنى ايقا ايدىلر .

مادە ۳۲ ادارە جەلپىلر نىسرىلىنمە و پەلەموم جەركاندىنە قىرغە
پروغرا مەنە جەلپلر اقمەك سۈرىشە تەشۋىق اهور اقمەككە مەكەندىر .

مادە ۳۳ - مەن بىر مەنطقەدەكى ادارە جەلپلر كە اقمەككە دائىر
جەركانى تۇجىدە مەقسەلەر اومەنطقەدە اويچە بىر هەيت اقمەككە تەشكىل
ايدىرگە اعضاءى ادارە جەلپلر كە تەيىنەلر دىن مەكەندىر .

مادە ۳۴ - ادارە جەلپلر آينە بىر دەفە ادارە مەركەزىدە
ولزوى جاندىنە هەيت اقمەككە ، احوال جەلپىدە ، جەركانە و اعضاءى
آراستەنەكى تەبەلارە دائىر اعضاءى مەلومات ايدىر .

مادە ۳۵ - ادارە جەلپلر مياندىنە بىر رەيس ، ايكىسى اعضاء
بىر كانب ، بىر سەندەقكار اولق اوزرە بالانخاب تەشۋىق ايدىلەر جەك
بىش كەشى شەبە هەيت ادارەلر بىر تەشكىل ايدىلر .

شعبه مجلس عوميلرى و وظائفى

مادە ۳۶ - شعبه مجلس عوميلرى ، مۇشۇ عوميلر بىر آى
اول ادارە جەلپلر طرفىدىن دەموت اولنور . ادارە جەلپلر اعضاءىلەر
مۇشۇ عومىدە كوندىلەر جەك مەخسەلر كە اقمەككە و ادارە جەلپلر
جەسارىتىك تەشۋىق و تەشۋىق شەبە مجلس عوميلر بىرە تەندىر .

مۇشۇ جەلپلر كە زمان و اصول اجماعىلەرلەر و وظائفى

مادە ۳۷ - مۇشۇ جەلپلر ، يابىر ولايت و يابىر قاچ ولايت

مەخسەلر بىلە اقمەككە مجلس ادارە اعضاءىدىن و مەكەن ورايلىرىدىن
اقتىدارە تەشۋىق مۇشۇ جەك دەموت اولران دىن تەن كەم ايدىر .

مادە ۳۳ - مۇشۇ جەلپلەر دەموت اولران تاجى طەشۋىق مەخسەلر بىلە
دەموت مەن ولايت شەبەسى اعضاءى مەقدارىنى نەظر داققە اقمەككە شرطىلەر
ويوزرە نىسبى اقمەككە تەيىن ايدىر .

مادە ۳۴ - بۇجەلپلر مۇشۇ اقمەككە مجلس ادارە طرفىدىن
ارالەر ايدىلار بىر سەنن آىمە اقمەككە مۇشۇ عومى طرفىدىن تەيىن اولنور .

مادە ۳۵ - مۇشۇ جەلپلر كە وظائفى بىر و جەك ايدىر :
(ا) قىرغەكە سەتە آىمە اقمەككە نىسبەسى تەيىن اقمەككە ؛
(ب) قىرغەكە تەشۋىق و نظامنامە داخلىسىك تەشۋىق كورمەككە تەشۋىق
سۈر تەشۋىقكە قىراز و يىرەك ،

(ت) سىياسى پروغراممە تەشۋىق و جەلپلر كە اقمەككە كورمەككە بولمەككە اقمەككە .

شەبەلر و سۈرۈشە تەشكىلى

مادە ۳۶ - ولايت و لوا مەكەنلەر بىلە تەشۋىق چوق اولان دىگر
قىسەلرە قىرغەكە شەبەلر تەشكىل ايدىر :

مادە ۳۷ - شەبەلر كە تەشكىل ، اون اعضاءىكە مەوجودىتە باسەندىر .
بولمەككە شەبەلر تەشكىل ايدىر اقمەككە نىسبەسى مەكەن عومىدە اقمەككە
و مەكەن عومى كەندىلر بىرە بىر مەسەلەر بىر و شەبە رەسمىيە ارسال ايدىر .

مادە ۳۸ - شەبەلر كە ادارە داخلىسى مەكەن عومى نظامنامە
داخلىسىك عومىدە .

مادە ۳۹ - اقمەككە ياكەن مەكەن عومى بولمەككە شەبە تەشكىل
ايدىر .

ادارە جەلپلر

مادە ۳۰ - قىرغەكە ادارە جەلپلر اول بىر كەشى اولق اوزرە

ÖZGEÇMİŞ

1971 tarihinde Mersin'in Erdemli ilçesinde doğdum. İlköğrenimime burada başladıktan sonra Uşak'ta mezun oldum. Erdemli'de başladığım ortaöğrenimimi yine Uşak'ta tamamladım. Lise öğrenimimi 1989 tarihinde Uşak'ta tamamladıktan sonra 1990 tarihinde İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünü kazandım. Fakülte'den 1994 tarihinde mezun oldum. 1995 tarihinde Marmara Üniversitesi Maliye Bölümü Mali Hukuk Anabilimdalında başladığım Yüksek Lisans öğrenimimi 1999 tarihinde tamamladım. 1996 tarihinde Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilimdalı'nda Araştırma Görevlisi olarak göreve başladım. 1999 tarihinde Yüksek Öğretim Kurumu Kanunu 35. maddesi gereği İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilimdalı'da Doktora öğrenimime başladım. Aynı kanun gereği İstanbul Üniversitesinde Araştırma Görevlisi olarak görevime devam etmekteyim.